

Шкільна бібліотека

Рюноске Акутагава
Брата Расьомон

FOLIO

Шкільна бібліотека

Рюноске Акутаґава

Брата
Расьомон

Харків
«Фоліо»
2017

ББК 84(5ЯПО)
А44

Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури»
заснована у 2010 році

RYŪNOSUKE AKUTAGAVA
RASHŌMON

Переклад *В. С. Бойка*

Передмова *Б. П. Яценка*

Художник-оформлювач *Л. П. Вировець*

План-проспект серії затверджено
Міністерством освіти і науки України

Для старшого шкільного віку

В оформленні обкладинки використано картину
Утагави Кунійосі «Актор театру кабуки»

Акутагава Р.

А44 Брама Расьомон: новели, есеї / Рюноске Акутагава; пер. В. С. Бойка; передм. Б. П. Яценка; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. — Харків: Фоліо, 2017. — 508 с. — (Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-7745-5.

Рюноске Акутагава (1892—1927) — один із найпопулярніших у Європі японських письменників, визнаний майстер традиційного для Японії короткого оповідання. У новелах і есеях, що містить ця книжка, він досліджує рух душі людини, проходячи через біль, не прихований навіть маскою гумору: «У мене немає совісті. У мене є тільки нерви...» Погляди письменника парадоксальні, судження — несподівані. Химерне переплетіння вигадки й реальності, м'яка іронія та лаконізм — характерні риси літературного стилю Акутагави. Він подарував світу свіжий погляд на забуті сюжети старовинних хронік, середньовічних притч, довівши багатьом поколінням читачів, що людська природа незмінна, а безодня людської душі темна й небезпечна.

ББК 84(5ЯПО)

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр. та
світ. літ-ри)

ISBN 978-966-03-7745-5

© В. С. Бойко, переклад українською, 2009
© Б. П. Яценко, передмова, 2009
© Л. П. Вировець, художнє оформлення, 2017
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

ШЛЯХ КРІЗЬ ЧАГАРІ ДО ВОРИТ ХРАМУ — ТВОРЧІ ПОШУКИ РҮНОСКЕ АКУТАГАВИ

Вранці 1 березня 1892 року, за старовинним відліком часу — в годину Дракона, дня Дракона, місяця Дракона, в Токіо в сім'ї Нііхара — скоробагачка, що перебрався в столицю із провінції, народився хлопчик. Позаяк ієрогліф «Дракон» японською вимовляється «рю», то й назвали малюка Рюноске. Невдовзі його мати Фуку збожеволіла. Тож, згідно з народним звичаєм, хлопчика передали на всиновлення в бездітну сім'ю дядечка по материнській лінії Акутагави Мітіякі, і згодом він отримав його прізвище.

Молодий Рюноске Акутагава зростав єдиним сином в інтелігентній сім'ї корінного столичного жителя (так званого едокко), який був доволі знаною людиною в місті, великим цінителем і знавцем японської культури. Світогляд старанного учня, відмінника навчання, майбутнього письменника формувалася на вивченні китайської класики, західних авторів і японських письменників. Особливо великий вплив мала творчість таких видатних митців того часу, як Морі Огай і Нацуме Сосекі. Затим при навчанні на літературному відділенні коледжу додалося читання запоем європейських авторів, від Франса та Ібсена до Бодлера і Стріндберга, а згодом прийшло знайомство з Гоголем, Достоевським та Л. Толстим. У 1913 році Акутагава вступив на відділення англійської літератури Токійського імператорського університету і відтоді серйозно підступився до літературної творчості. Ще в університеті він започаткував серію талановитих новел, одразу ж помічених фахівцями, в першу чергу Нацуме Сосекі. Але перш ніж говорити про це, варто сказати, що собою являла Японія і японське суспільство на початку ХХ століття.

Епоха і її покоління

В час формування юного Акутагави як особистості добігали кінця роки революційних перетворень країни після «відкриття Японії» і буржуазної революції Мейдзі (1868) — історичної епохи «Мейдзі ісін». Якщо навіть облишити остронь геополітичні потуги держави

і її воєнні успіхи (перемога у війні з Росією), то не можна не визнати, що для Японії кінця XIX — початку XX століття це було десятиліття якісного прориву в житті суспільства від закритої для зовнішнього світу, економічно відсталого країни замшлого феодалізму до країни буржуазної, аграрно-промислової, долученої до світових цінностей науки і культури свого часу. Японія першою в Азії прийняла конституцію, провела адміністративні й економічні реформи, створила сучасну систему освіти; суспільство жадібно вбирало наукові знання, техніку і технології, кращі взірці європейської культури і мистецтва, адаптуючи все це до традицій своєї самобутньої цивілізації і культури. Країна трансформувалася навіть зовнішньо — усе, починаючи від структур державного управління до вигляду солдатських одностроїв, скрупульозно копіювалося з європейських зразків, еліта суспільства напружено намагалася зрівнятися із Заходом і в матеріальному, і в духовному плані.

За таких умов народилося і виросло нове покоління японців з освітою, що поєднувала японські культурні традиції та досягнення світової науки початку XX століття. Представники цього покоління продемонстрували світу таку шалену активність, що почались було розмови про «жовту небезпеку». Справа в тому, що світ попервах побачив у дії японську воєнщину і хижаків-бізнесменів. Японські неофіти в розбудові капіталізму виявилися наступниками навіть не самураїв (ті шанували хай і жорсткий, але благородний кодекс честі — бусідо), а піратів. Акутагава дав тим гірку характеристику в своїх «Словах пігмея»: «Японські пірати довели, що й ми, японці, цілком здатні бути на рівних з великими державами. У грабежах, різанині, розпусті ми аж ніяк не поступались іспанцям, португальцям, голландцям, англійцям, які припливли до нас у пошуках “золотого острова”». Безумовно талановиті політики і військові, юність яких пройшла на рубежі століть, в ім'я примари «Великої Японії» зрештою ввергли країну в полум'я Другої світової війни. Разом з мільйонами людей самі загинули в тому полум'ї, або були поглинені водами океану з бойовими кораблями, або закінчили свій шлях на шибениці.

Але в ту ж епоху постала й інша молода Японія — подвижники духовної культури і технічного прогресу. Покоління, до якого належав й Акутагава, дало країні видатних конструкторів, науковців і менеджерів, когорта перших японських нобелівських лауреатів (і фізиків, і ліриків), видатних діячів культури і мистецтва. Відповідно, тоді ж перед світом постав і образ Японії як країни високої культури, цивілізації, що достойна стати поруч із європейською цивілізацією.

У творчості Акутагани в цьому відношенні є знаковим образ панни Хризантеми в одній із ранніх новел — «Свято хризантем». На відміну від сталого образу японки попередніх епох, сповитої, мов лялька, в кімоно — панночки-метелика (тьо-тьо-сан), перед нами

постає високоосвічена, кмітлива красуня, на якій «блідо-рожеве бальне плаття, вишукана блакитна оксамитка навколо шиї, духмяна троянда в густому волоссі»; вона уособлює красу японської жінки в молодого покоління епохи Мейдзі. У великому палаці, увітчаному хризантемами, на хвилях вальсу «Голубий Дунай» наша героїня, панна Акіко, пливе людським гойдливим морем вишуканого балу з блискучим французьким морським офіцером. Сором'язливим усміхом відповідає нашіптуванню на вухо компліментам французькою мовою: «Ви можете сміливо показатися на будь-якому паризькому балу. І зачаруєте всіх. Ви схожі на дівчину з картини Ватто». Сплив час, відгриміла Перша світова війна. Колишня Акіко — тепер уже пані Н. — у поїзді по дорозі на курорт завела розмову з молодим письменником, який віз знайомій хризантеми. Згадала про той бал, свято хризантем в її юності. «Молодого чоловіка не могли не зацікавити ці спогади, почуті з перших уст.

Коли розповідь було завершено, молодий чоловік без усякого наміру запитав:

— Вам не відоме ім'я цього французького офіцера?

Відповідь була зовсім несподіваною:

— Авжеж, відоме. Він назвався Жульєном Біо¹.

— Значить, це був Лоті. Той самий П'єр Лоті, який написав «Панну Хризантему»».

Слід сказати, що свого часу згаданий роман справив сильний вплив на формування іміджу Японії. До того ж Європа відкрила для себе японське мистецтво. Тож в Європі на рубежі XIX і XX століть можна було почути жарт:

— То як вам «жовта загроза», пане?

— О! Вона чарівна.

У вищезгаданій новелі в постаті молодого письменника вгадується сам Акутагава, який за віком годився в сини шляхетній співрозмовниці. Він і був дитиною того часу, представником молодого покоління літераторів, які йшли на зміну класикам епохи Мейдзі. Саме йому літературна критика відводить історичну місію наступництва в літературі нової доби — від Нацуме до Акутагани. В цьому поколінні діячів культури і мистецтва бачимо когорту талановитих людей. Деякі, як і Акутагава, пішли з життя рано, наприклад, романіст Арісіма Такео або Ісікава Такубоку — видатний поет у жанрі танка. До інших слава прийшла з часом, це, скажімо, Кавабата Ясунарі — нобелівський лауреат, Кікуті Кан — студентський товариш Акутагани, який згодом заснував літературну премію його імені для відзначення молодих письменників, Танідзакі Дзюн'їтіро, Нагаї Кафу, Ісікава

¹ *Жульєн Біо* — літературний псевдонім французького письменника П'єра Лоті (1850—1923), який під час своїх мандрів бував у Японії і присвятив їй роман «Панна Акіко» («Панна Хризантема») і щоденник вражень «Осінь Японія».

Тацудзо. Але «ввійшли у ворота» виучки фахової майстерності вони ще в першій чверті ХХ століття.

Слід сказати, що в той час, незважаючи на всі модернові рухи в японському суспільстві, літературні клани зберігали щось подібне до цехової організації. Тож молодим авторам не залишалось іншого шляху, як «увійти у ворота», тобто на виучку і слугування до літературного метра. Але коли студент Рюноске, автор-початківець, увійшов до кабінету свого улюбленого письменника Нацуме Сосекі, йому не довелося бути хлопчиком на побігеньках. Новела «Брама Расьомон», опублікована в літературному щомісячнику «Тейкоку бунгаку», удостоїлася уваги й похвали майстра. Доля відпустила небагато спілкуванню майстра і його послідовника, але молодий письменник все ж устиг почерпнути багато корисного.

По закінченні університету в 1916 році Акутагава став викладачем Морського інженерного училища і в 1918-му одружився з Цукамото Фуміко. Але його життя і таланти вже нерозривно були пов'язані з красним письменством.

Осягнення глибин людської душі

Ранній період творчості був дуже продуктивним в кар'єрі Акутагани. Він одразу ввірвався в літературний світ низкою майстерно написаних новел. Серед них «Брама Расьомон» (1915), «Бататова каша» (1916), «Ніс» (1916), «Носова хусточка» (1916), «Смерть християнина» (1918), «Павутинка» (1918), «Муки пекла» (1918), «Бал» — в українському перекладі «Свято хризантем» (1919). Молодий новеліст був визнаний літературними колами вже в 1918—1919 рр. і розглядався критикою як основний опонент літературної течії «сядзіцу сючі» («реалістичне зображення») японського різновиду натуралізму («сідзен сючі»).

На рубежі ХІХ—ХХ століть японська белетристика, що тільки-но відкрила для себе скарбницю здобутків світової літератури, прямо-таки захлиналася в круговерті часом взаємовиключних західних впливів. Те, чого західні митці досягли за більш ніж століття еволюційного розвитку, звалилося на митців шойно «відкритої» Японії водночас: і романтизм, і сентименталізм, і реалізм, і натуралізм, і перші декадентські та модерністські виверти. Все це належало негайно освоїти або бодай скомпіювати. На якийсь час програмною літературознавчою роботою став трактат Цубоуті Сьойо «Сутність роману» (1885), в якому авторитетний фахівець з англійської літератури закликав письменників відмовитися від сталих японських традицій літератури і скористатися європейською літературною технікою натуралізму. Партачі красного письменства захоплено зустріли такий дороговказ: зображай людські почуття, споглядай — і пиши...

Але істинні майстри обстоювали реалістичне зображення дійсності, проймає певними ідеалами.

Ще коли Акутагава був школярем, серйозні проблеми в своїх творах ставили Токутоми Рока, Сімадзакі Тосон, Таяма Катай. Блискучий сатиричний роман Нацуме Сосекі «Ваш покірний слуга Кіт» (1905) продемонстрував усе багатство арсеналу майстерності як японської, так і європейської літератури, з тим в «десятиліття Нацуме» він написав ще декілька знакових романів і міцно зайняв позиції найвидатнішого класика японської літератури. Тож коли молодий Акутагава прийшов до великого майстра по науку, він узяв на себе нелегку ношу наступництва кращих традицій японської літератури.

Перші новели молодого автора, який добре знався на японській літературі давніх і середніх віків, базувалися на сюжетній канві оповідань XII і XIII століть, але подавалися в психологічному інсайті сучасності у майстерно відточеному стилі. Наприклад, парадокси психології у фабулі «Брами Расьомон» — новелі, яку оцінив Нацуме, а в наш час завдяки кіно її назва стала відома чи не кожній культурній людині в світі. В країні розруха і злидні. Безробітний слуга-охоронець доходить думки, що нема йому іншої ради, як іти в бандити. Загнаний дощем під покрівлю розваленої міської брами, він бачить, як бабуся-жебракка вириває волосся з голів знесених сюди бездомних мерців, аби продати його на перуки. Це видається йому ще більш мерзенним, ніж бути бандитом. Тож з досади він грабує нещасну і... в мандри з чистою совістю. В однойменному кінофільмі режисер Акіра Куросава використав цю фабулу як рамку, помістивши в неї сюжет ще більш психологічно заплутаного випадку з новели «У хащах».

Творчі пошуки привели митця до формування певних принципів творчості. Отже, об'єктом літературного пошуку має бути психологія людини. Автор повинен займати активну позицію стосовно об'єкта своєї роботи: це має бути не споглядання й опис, а дослідження й аналіз глибин людської душі. Засіб дослідження й аналізу — побудова фабули події. Подією може бути і катаклізм, наприклад війна, і особисте нещастя, наприклад потворний ніс, і жалюгідна дрібниця життя, наприклад мрія вдосталь наїстися каші. Вибір події і побудова сюжету — це справа автора і акт літературної майстерності. Наведемо приклади.

«Ніс» — психологічний портрет високопоставленого буддійського священика, який занепокоєний гігантськими розмірами свого носа. Зовні спокійний, він страждає від постійного внутрішнього збентеження. Достойник застосовує шаманські езотеричні методи для зменшення свого носа до нормальних розмірів. Зміна зовнішнього вигляду між тим несподівано викликає хвилю ще більш відкритих і нещадних глузувань.

І він уже радий, коли одного ранку з полегшенням виявляє, що його ніс повернувся до попередніх гігантських розмірів. «Вже тепер сміятися з мене більше не будуть», — заспокоює він себе, в той час як його звисаючий ніс погойдується під поривами вранішнього вітерця.

«Бататова каша». В основі — давня бувальщина про те, як бідний самурай все життя мріяв від пуза наїстися бататової каші (про солодке картопляне пюре мріяла людина) і, зрештою, при нагоді, таки об'ївся, коли можновладці знічев'я зволили його добре нагодувати. Критики вбачають у цьому сюжеті психологічний парафраз «Шинелі» М. В. Гоголя. У Гоголя — скромний чиновник, бідний і вкрай затурканий, маленька людина, але з великою мрією — справити нову шинель. У Акутаґави — рядовий самурай (а рядові самураї, треба сказати, були вічно голодні ланці), теж з великою мрією — хоч коли-небудь добре попоїсти. І той і другий — лагідні, не здатні образити люди, що викликали жалість. Правда, фінали сюжету, а відтак і мораль — різні. Герой Гоголя гине, бо не зміг перенести втрату шинелі — омріяної мети і сенсу його буття. Маленька людина виростає у велику трагічну фігуру. А що відбувається в психіці маленької людини, коли її мрії здійснюються, та ще в гіпертрофованих розмірах? Герой Акутаґави очманів, уздрівши ряд казанів з кашею. Над зусилля не здолав навіть одного. І мрія зникла, як сенс буття. Залишився лише жаль за втраченою мрією, та згодом зник і жаль.

«Павутинка». Жив-був великий бандит і лиходій, який за все життя зробив лишень одну добру справу — пожалів і не вбив маленького павучка. Звісно, по смерті шлях йому був до пекла, вічно конати на самому дні. Та великий Будда згадав про ту добру справу і вирішив дати людині шанс вибратися з пекла. І тоненька срібляста павутинка спустилася з небес, і лиходій вчепився в неї і поліз на волю. Лише зупинившись перепочити, глянув униз і побачив, що вслід пнеться сила-силенна таких самих, як він. Це було занадто! І крикнув черствосердний: «Гей ви, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив підніматися по ній? Нумо, хутко злізайте. Злізайте вниз!» В ту ж мить павутинка розірвалася і недолюд знову каменем упав у пекло. Отож-бо! Так буває, якщо... ти лиш для себе хочеш волі.

Вже з перших новел Акутаґава завоював визнання читачів і видавців як один з кращих авторів того часу. Водночас продовжились його творчі пошуки. Намагання сформулювати фундаментальну проблему мистецтва вилилися в новелу «Носова хусточка». Отже — щодо співвідношення мистецтва і життя.

Art is best

Наступний хід творчих пошуків привів Акутаґаву до необхідності визначитися в тому, що є суттю діяльності митця. Він вважав у ті роки, що є лише одна справа, яка має заповнювати життя. Ця справа — служіння мистецтву. В нотатках «Про мистецтво», наприклад,

Акутагава наголошував, що твір мистецтва або літератури має бути досконалим, що досконалість ця полягає у всебічному втіленні художньої ідеї, а інакше в служінні мистецтву просто немає сенсу. На той час (1919) він став співробітником авторитетної газети «Осака майніті сімбун», в якій роком раніше була опублікована його новела «Муки пекла».

В наступні роки прогресуючий майстер продовжував писати новели, як і раніше переважно запозичуючи теми із оповідей попередніх століть, надаючи їм всебічну сучасну інтерпретацію та літературне оформлення. Твори, що репрезентують цей період, крім уже згаданої нами новели «Свято хризантем», — «Нанкінський Христос» (1920), «Ду Цзи-чунь» та «Осінні гори» (1921), «У хащах» (1921) та інші. Серед них визнаними шедеврами мистецтва стали новели «Муки пекла» та «У хащах».

«Муки пекла» — блискучий твір з найдраматичнішим сюжетом у всій творчості Акутагани.

Давно це було. У можновладного князя, повелителя життя і смерті своїх підданих, служив художник — видатний майстер, пензлем своїм здатний передати все: красу й потворність, радощі і смуток. Понад усе він любив лише мистецтво і свою красуню доньку. Слід сказати, що був він уже старим, незлагідним і сварливим і мав серйозну ваду порівняно із сучасними художниками — не міг зобразити те, чого не бачив бодай уві сні або в маренні. І от наказав повелитель розписати ширми, відтворивши на них муки пекла. Спочатку робота над картиною складалася без проблем: пекельне полум'я, муки і страждання людей, пекельна чортівня — служки (бачив, коли марив), але за задумом у центрі композиції мала бути охоплена полум'ям карета, а в ній ошатно вдягнена молода жінка, що гине. Такого майстру бачити не доводилось, тож він висловив поштиве побажання... Володар, аби провчити старигана, який заради своєї картини готовий будь на що, повелів спалити в кареті улюблену доньку митця. Жах від вчиненого скував очевидців, навіть князя. І тільки художник продовжував роботу, закарбовуючи образ своєї доньки в пекельному полум'ї. Людина загинула в огнюному вирі пекла, але митець тріумфував... Потім закінчив свій шедевр і повісився.

«Мистецтво вимагає жертв». Ця крилата фраза відома всім. Адепти такої позиції вважають, що тільки мистецтво приносить його творцю найвищу радість, покриває жертви, виправдовує злочини. Метою життя може бути тільки мистецтво, а все інше — страсті людські, суспільні катаклізми, важка праця трударя, технологія, наука — має значення лише тоді, коли воно сприяє створенню шедеврів. Певно, так, скажемо ми. Але відразу ж зауважимо, що є й моральна межа, за яку людина не має переступати. А то прапорonoсці «мистецтва понад усе» можуть багато чого натворити.

І згадується мені Хіросіма. Кістяк «атомного дому», дівчинка з паперовим журавликом «орігамі» на корпусі авіабомби, мама, що

прикриває дитину своїм тілом від променів радіації... В музейній експозиції — кам'яні східці, які були входом у банк, який згорів. Камінь тьмянний, обпалений подвійним пекельним вогнем — полум'я і радіації... тільки світла пляма на тому місці, де сидів чоловік. Що сталося з ним? Відразу згорів живцем? Чи, може, пішов у корчах вулицею миттєво спаленого міста і десь сконав у руїнах? І де той художник, який би закарбував цю картину?

Схоже, що й Акутагава в свій час зрозумів, що є й зворотна сторона картини мистецтва. Почитаймо останній абзац твору: «...утративши єдину доньку, він уже не мав сили більше жити. Тіло його досі лежить похованим у землі там, де раніше був його дім. А втім, простий надгробний камінь, на всі ці довгі роки відданий під владу дощів і вітру, так обріс мохом, що ніхто не знає, чия це могила».

Не буде перебільшенням сказати, що новела «У хащах», яка зробила Акутагаву всесвітньо відомим, — твір досконалий, інтелектуальний, із всебічним втіленням художньої ідеї. Сталося це вже в повоєнні роки завдяки фільму видатного режисера Акіри Куросави «Расьомон», який вийшов у 1950 р. (переміг на Венеціанському фестивалі) і досі залишається однією з найяскравіших стрічок японської кінокласики. Тож поглянемо на сюжет та ідею твору в контексті його кіноверсії.

Сюжет базується на двох новелах Акутагани — «У хащах» і «Брама Расьомон» (остання виконує роль обрамлення оповіді). Мова йде про звалтування і вбивство поблизу Кіото в кінці періоду Хейян (IX—XII ст.). Самурай (Морі Масанокі) був убитий, вірогідно бандитом (Міфуне Тосіро), а його дружина (Кійо Матіко) звалтована. Виклад цієї історії (не «любовний трикутник» навіть, скоріше «три сосни», між якими можна заблукати) подається декілька разів у різній інтерпретації героїв. Усі версії подаються як висвітлення минулої події і залишають читача новели або глядача фільму повністю збитим з пантелику, в невіданні того, де ж правда. Таким чином, правда сприймається як відносність, а реальність залишається під сумнівом.

Кіноверсія посилює гостроту сприйняття завдяки прекрасній грі акторів. Особливо незабутня гра молодого Міфуне — його бандит постає безумовно нахабним, досить мужнім, в міру гречним розбійником, якого заїдають блохи (жест, коли він бореться з капосними паразитами, — незабутній). В його версії — поєдинок із самураєм був чесним боєм, в якому противник чинив героїчний опір. З інших версій випливає, що це було не зовсім так. А коли ми довідемося про ті ж події в контексті «шукай жінку», то здогадка про можливі таємниці жіночої душі веде до міркувань про відносність усіх версій.

Феномен убивства в «Брамі Расьомон» — «У хащах» — незрозумілий. У новелі Акутагани головний акцент ставиться на проблематиці моральних цінностей. У фільмі Куросави до цього додається натяк на те, що людина не здатна судити про реальність більш-менш вірно і має постійно обманювати себе, якщо хоче залишатися певною щодо свого уявлення про предмет явища або події.

До митця Акутагава прийшла зрілість. Він був майстром, який з небаченою точністю знаходив або створював сюжети своїх новел, надавав їм найбільш сприйнятної форми, ігнорував при цьому будь-які обмеження і табу. І зрештою, як зрілий письменник він не міг не дійти висновку, що теза «мистецтво понад усе» вимагає більш глибокої інтерпретації. Погодимось з японістом А. Стругацьким (більш відомим широкій публіці як один із братів Стругацьких, письменників-фантастів): «Акутагава був надто великим художником, щоб не бути діалектиком, хай би й інтуїтивним. Принцип «мистецтво понад усе», — заявив він нарешті, — щонайменше в літературній творчості, — це принцип, який, безумовно, викликає лиш позіхи». І далі: «Мистецтво не може мати буття само по собі, як не може мати буття одного самого по собі полюса магніту. Мистецтво існує лиш остільки, оскільки існує споживач мистецтва. І тоді... на місці хаосу виникає струнка система: народ із лона свого породжує мистецтво, а мистецтво, навзаєм, запліднює лоно народу». Певно, так міркував і Рюноске Акутагава.

Як очерет під вітром

А народ Японії образно порівнюють з очеретом під вітром. Як налетить буревій, то він може зламати дуби, не кажучи вже про верби. Але лише хвилию вистелить траву й очерет, пронесе його — і все знову встане. Акутагава писав: «Шекспір, Гете, Тікамацу Мондзаемон коли-небудь зникнуть. Але лоно, що їх породило — великий народ, — не загине. Будь-яке мистецтво, як би не змінювалась його форма, народжується із його надр». Він закликав себе: «Акутагава Рюноске! Акутагава Рюноске! Вчепись міцніше корінням у землю! Ти — очерет під вітром. Може, хмари над тобою колись розсіються. Лишень стій на ногах міцно». (Вже на початку 1920-х він відчував трагедію, що насувалась.)

Письменник усе активніше використовує сюжети із сучасної тематики. В 1922—1924 роках вийшли десятки його новел (і це при тому, що в 1923 році землетрус змінив центральні частини Токіо і Йокогаму), в 1925-му його томом відкрилась японська багатотомна серія «Зібрання сучасних творів». Яскраві роботи цього періоду: в 1922 році — «Вагонетка», «Сад», «Панночка Рокуномія», «Чистота О-Томі»; у 1923 році — «Записки Ясукіті», «Грудка землі» (до цього ж періоду віднесемо роком раніше написані «Генерал» та «Посмішка богів»); у 1924 році — «Холод», «Любовний роман» тощо.

Звернення до теми життя народу, звісно, не могло не викликати зацікавленості в дослідженні коренів японської цивілізації — цілком самостійного феномена серед світових цивілізацій. Знаковим у цьому плані можна вважати новелу «Посмішка богів», глибокі спостереження автора в якій на декілька десятиліть випередили ре-

зультати досліджень науковців за межами Японії щодо особливостей розвитку японського суспільства.

Фабула будується низкою дивовижних видінь достойника християнського вчення, який прийшов зі своїм Богом у Країну сонця, що сходить. Спочатку християнський місіонер бачить видіння обряду викликання сонцеликої богині Амагерасу з печери, де вона сховалася, образившись на людей (кожний японець з дитинства знає цей міф із «Кодзікі»). Зрештою богиня вийшла — сонце зійшло. І полетіли до неї радісні вигуки народу: «Дивіться, як зникає тьма! — Повсюди, куди глянеш, — твої гори, твої ліси, твої міста, твої моря! Нема ніяких нових богів! Усі — твої слуги».

І святий отець зрозумів:

«Боротися з духами цієї країни важче, ніж я гадав. Зумію я здобути перемогу чи зазнаю поразки...»

Цієї ж миті до вух його долинув шепіт: «Ти зазнаєш поразки!»

А наавтра, під час прогулянки садом, відбувся своєрідний богословський диспут з древнім духом цієї країни. На твердження, що християнський бог непереможний, європеєць почув у відповідь: «...треба рахуватися з дійсністю. Послухай. Здалеку до нашої країни прийшов не тільки деусу. Із Китаю сюди прийшли Конфуцій, Мен-цзи, Чжуанцзи, та й скільки ще інших мудреців. Але ж у той час наша країна тільки народилася. Мудреці Китаю, крім учення дао, принесли шовки із країни У, яшму із країни Цінь і багато інших речей. Вони принесли щось більш благородне й чудесне, ніж яшма, — ієрогліфи. Та хіба завдяки цьому Китай зміг підкорити нас? Подивися, приміром, на ієрогліфи. Адже не ієрогліфи підкорили нас, а ми підкорили собі ієрогліфи».

«Після мудреців Китаю до нас прийшов з Індії царевич Сіддхарта. — Продовжуючи свою розповідь, старий зірвав з куща біля стежки троянду і з задоволенням вдихнув її аромат. Троянду було зірвано, вона лишилася на кущі. А квітка в руці старого, за формою і кольором така ж, була примарною, мов туман.

— Будду спіткала така ж доля...»

Зрештою примарний старець завершив:

«Може статися, що деусу сам перетвориться на аборигена нашої країни. Адже все, що йшло з Китаю та Індії, стало нашим. І все, що йде із Заходу, теж ним стане. Ми живемо в деревах. Ми живемо в дрібних річечках. Ми живемо у вітерці, що пролітає над трояндами. У світлі вечірньої зорі, що впало на стіну храму. Скрізь і завжди...»

З того ж часу, як Акутагава це написав, відгриміла Друга світова війна, в якій Японія зазнала жорстокої поразки. Але хто візьметься стверджувати, що Захід, який прийшов у Країну сонця, що сходить, переможцем, її підкорив? Скоріше, Японія дивує своїми успіхами Захід...

Отож після осмислення такої тези логічно звернути увагу ще на одну рису, що раз за разом проявляється в житті Японії, — динамізм

руху і розвитку, — яку помітив й Акутагава. Англійське запозичення «дайнемік» лиш в останній чверті ХХ століття стало популярним в Японії. Між тим привабливість феномена руху для японців Акутагава вловив ще в першій його чверті.

На підтвердження цієї думки проаналізуємо новелу «Вагонетка» («Торокко»). Читаючи цей текст японською, особливо відчуваєш прозорість і чистоту прози видатного новеліста, сприйняття якої адекватно доступне і в перекладі українською. А осягнення змісту новели дозволяє вловити дух чарівності динаміки руху, до того ж якщо він ініційований тобою особисто. (У автора цих рядків це була перша студентська практична робота з художнього перекладу — саме «Торокко».)

Край села будують залізницю, і для місцевих хлопчиків це, звісно, об'єкт зацікавлення, але особливо їх вабить рух вагонеток. «На вагонетку, навантажену землею, ззаду ставали двоє землекопів. Позаяк вагонетка йшла під ухил, вона котилася сама, без допомоги людської сили. Кузов розхитувався, як од вітру, поли курток землекопів розвівалися; тяглася, звиваючись, вузька колія... Рьохей дивився на все це, і йому хотілося стати землекопом. Або, принаймні, хоч раз проїхатися з робітниками на вагонетці». Зрештою, мрія здійснилася. Робітники, які везли кудись шпали, дозволили поштовхати вагонетку, і хлопчик рушив з ними у мандри. Вони діловито випихали вагонетки вгору, а вниз вона мчала сама. Навколишні краєвиди, мов розчачнуті навпіл, швидко пливли перед очима, обабіч дороги були то мандаринові сади, то мішаний ліс, то бамбукові чагарі. Трударі виштовхали вагонетку на черговий підйом, — і під високою кручею показала морська широчінь. І незважаючи на те, що потім ще була важка дорога додому, до рідної хати, хлопчику пережиті відчуття запам'яталися на все життя. Пройшов час, разом із жінкою і дитиною він перебрався в Токіо і зайнявся літературною роботою. «Та трапляється іноді, що, хоч і зовсім безпричинно, він згадує себе, яким він був того дня. Зовсім безпричинно. Перед ним, утомленим од житейських турбот, і тепер, як тоді, тягнеться вузькою стрічкою звивистий, з гаями, з підйомами та спусками, напівтемний шлях».

І ще одну рису свого народу не міг не згадати Акутагава у своїх творах. Завзятість у праці. Японці споконвіку тяжко працювали, берегли кожний гріш, уперто накопичували. До згаданих тем митець звертався неодноразово. Ось дві селянки в новелі «Грудка землі». Невістка, що не поступається в роботі перед чоловіками, — садить картоплю, жне ячмінь, доглядає худобу, тягає з лісу хмиз, навіть вночі сапає при ліхтарі на городі. Своє ярмо тягне й свекруха — усю хатню роботу. Та ще й думає, чи не розорати ще шматок поля за річкою... І лише смерть здатна зупинити цей невпинний труд.

Ось дівчина на заробітках у місті. Тяжко працюючи, вона навіть під час побачення думає, як зберегти зайву єну, щоб купити дешевої

цибулі (новела «Цибуля»). Інша дівчина, відїжджаючи на заробітки, старається передати бодай який-небудь гостинець своїм молодшим братам (новела «Мандарини»).

Акутагава і сам тяжко і шалено працював. За десять років він написав понад сотню оповідань. І якщо десятиліття 1905—1916 називають в японській літературі «роками Нацуме», то період 1916—1927 рр. сміливо можна називати «роками Акутагани». Його думка вергала гори фактів світової культури, шукаючи в цій нескінченній різноманітності зерна істини. І він писав новелу за новелою, есей за есеєм, танка за танкою. Певно, мало хто з письменників його часу і після нього в Японії може презентувати таку жанрову і тематичну мозаїку творів.

Але насувалися тяжкі часи. Попереду проглядали образи великої геополітичної потуги держави, яка закінчилася трагедією. В Росії тільки-но закінчилась, а в Китаї вирувала революція. Уряд Японії вже видав закон «Про небезпечні думки», а правляча верхівка виношували проекти «великої сфери сумісного процвітання». Розбудувались флот і армія. Однак Акутагава вже не бачив продовження цих подій. Він відчував себе все гірше й гірше. Далися ознаки роки напруженої роботи.

На порозі пекла

Останній період літературної діяльності Акутагани був затьмарений погіршенням його здоров'я. Більшість робіт цього періоду автобіографічні по суті, деякі з них — літературно опрацьовані сторінки щоденників. Незважаючи на погіршення здоров'я, він вів відомий теоретичний диспут з Танідзакі Дзюн'їтіро щодо проблем літературної творчості. Найбільш значні твори фінального періоду: «У країні водяників» (1927) — сатирична оповідь про істот — амфібій, широко відомих у фольклорі Японії як каппа, та твори 1927 р., що були опубліковані посмертно: «Зубчасті колеса» — жакливі видіння високочутливого розуму, який втрачає зв'язок з дійсністю, «Діалог в п'ятні» та «Життя ідіота» — своєрідні самосповіді.

Ішли перші роки епохи Сьова. Суспільство Японії все більше потерпало від милітаризації і ставало все більш тоталітарним. А попереду були війна в Китаї і маріонеткова держава Мансюго, Антикомінтернівський пакт і потуга створення «Сфери співпроцвітання» в Азії, Перл-Харбор, війна на Тихому океані і Хіросіма. Акутагава — людина з тонкою душевною організацією — з тривогою вдвигався в перші прояви рис покритого мороком невизначеності майбутнього. В останніх його творах переплелися мотиви назриваючої особистої драми і привида назриваючого тоталітаризму. Аби розібратися в процесах японського суспільства, він уперше в житті взяв об'єктом свого мистецького аналізу не особистість, а суспільство в цілому. Не бажаючи зв'язувати себе з конкретними реаліями, пере-

ніс дію нового твору у фантастичну країну водяників. Слід сказати, що в Японії досить шанованою фольклорною істотою є каппа — напівлюдина-напівтварина, яка в країні зрошуваного землеробства, вважають, допомагає, а може й накапостити в роботі іригаційних систем і вирощуванні рису. Тож у 1927 році з'явилася на світ сатирична утопія «У країні водяників» — блискуча пародія на буржуазну Японію того часу.

У водяників усе не так, як у людей. «Наприклад, ми, люди, всерйоз беремо собі до серця ідеї справедливості, людяності, а водяники — тільки нагадай їм про це — регочуть, аж животи надривають», — помітив автор. Еліта водяників вважає себе за надлюдей (тобто надводяників). І любов у них цілковито відрізняється від людської: «Як тільки самиця вподобала якого водяника, то не гребує нічим, аби його заповонити... А то ж бувало, що водяника ловила юна самиця разом зі своїми батьками і братами. Становище такого водяника було жалюгідне». — Ну хіба в людей таке буває? В цій країні розвинені і машинобудування, і електроенергетика, і видавнича справа. Остання особливо модернізована: «...Щоб виготовити книжку, в лійкоподібний отвір треба накидати паперу, налити чорнила й насипати порошку. Потрапивши в машину, ця сировина за якихось п'ять хвилин перетвориться на безліч книжок...» (Як виявляється, попелястий порошок — то осячлий мозок.) У країні водяників щомісяця винаходять декілька сот нових машин. Автоматизація дозволяє звільнити багато робітників. Що з безробітними? А їх переробляють на м'ясо і консерви. Так би мовити, нема людини (тобто водяника) — нема проблеми. Хіба ж у людей таке можливе? Коли ж доходить до знайомства з видатними історичними постатями країни водяників — усе стає на свої місця. Навкруги — відомі люди. Автор і сам бачить себе серед них, плоть від плоті Японії того часу — її породження і її невільник.

Змучений і охоплений страхом, що він може повторити божевілля своєї матері, Акутагава старався виплеснути себе, перенести тягар життя на папір. Останні твори — «Зубчасті колеса», «Діалог у п'їтмі», «Життя ідіота» — можна вважати кульмінацією творчості Акутагани... і кульмінацією всього світлого і демократичного, що було в літературі Японії до Другої світової війни.

«Діалог у п'їтмі» — сповідь у вигляді розмови з Совістю, Мистецтвом і Натхненням. Двобій із Совістю — чи не поєдинок з Богом. Акутагава відчуває вину, йому на порозі пекла нічим виправдатися перед своєю совістю, крім жалюгідного «як усі, так і я». Тож Совість залишає митця страждати в пеклі. Далі — контрверза. В діалозі з Мистецтвом автор виступає з позиції своєї втраченої совісті. Мистецтво старається довести, що з совістю в нього все в порядку, що в справах своїх він був правий. «Ти поет, художник, тобі все дозволено». — У відповідь автор: «Я поет. Я художник. Але я й член су-

спільства...» І миле раніше мистецтво стає демоном зваби. Пішла совість, не тишить мистецтво. Але ще залишається Натхнення — сила всепроникна, непростена, але примхлива... візьми в руки перо — і осяяння («саторі») зійде на тебе... Кому кінець, а кому безсмертя.

Огидна кара обступила його з усіх боків. Тіні забутих чи загиблих рідних і близьких вихоплювала з небуття його хвора, розпалена уява. Він ще мріяв написати роман, героєм якого мав стати японський народ, але він так і не досягнув цього героя...

«Життя ідіота» — ще одна сповідь. П'ятдесят один маленький есей як маленькі нотатки із щоденника, в яких — віхи життя людини.

1. Епоха. «Людське життя не варте й одного рядка Бодлерового», — подумав він, позираючи згори на людей.

10. Учитель. (Йдеться про Нацуме Сосекі (1867—1916). Він сидів під розлогим дубом і читав учителеву книжку... Він читав, а йому вважалося, ніби високо в небі непорушно повисла скляна шалька терезів.

29. Форма. Глечик на саке з карбованим візерунком явив йому красу форми.

42. Регіт богів. «На жаль, боги не можуть так, як ми, заподіяти собі смерті...»

51. Поразка. Рука з пером затремтіла, з рота потекла слина. В голові йому прояснилося лише після дози 0,8 вероналу, і то на півгодини-годину. Він жив у сутінках, день у день без надії на майбутнє, спершись на тонкий пошерблений меч.

Акутагава наклав на себе руки 4 липня 1927 року у віці 35 років. Він залишив по собі понад 100 майстерно написаних новел, які принесли йому світову славу, есеї, а також вірші в жанрі танка. Через 8 років по смерті митця було засновано «Премію Акутагани», якою в Японії щорічно відзначаються видатні твори нових перспективних авторів. Вона стала і залишається найбільш престижною літературною відзнакою Японії.

* * *

На завершення повторимо тезу, висловлену видатним українським поетом Іваном Драчем у передмові до однієї з попередніх збірок перекладів українською:

«Митці типу Акутагани — це розвідники людини в царині мистецтва, вони промацують нерозвідане, неспізнане. В їхніх грудях б'ється надзвичайно чутливе, безмежно добре людське серце. Вони часом доводять його до остаточного виснаження. Тоді вони не повертаються до війська, що їх спорядило на цей небезпечний шлях. Але іноді вони здобувають такі скарби, які можуть здобути лише смертники-камікадзе, бо іншим — живим — вони просто не даються до рук...»

Б. П. Яценко

БРАМА РАСЬОМОН

НОВЕЛИ. ЕСЕЇ

НОВЕЛИ

БРАМА РАСЬОМОН

Це сталось одного разу надвечір. Якийсь слуга перечікував дощ під брамою Расьомон.

Під широкою брамою, крім нього, не було нікого. Тільки на товстому круглому стовпі, з якого подекуди облупився червоний лак, сидів цвіркун. Позаяк брама Расьомон стоїть на людній вулиці Судзаку, тут могли б перечікувати дощ декілька жінок і молодиків у ітмегаса й моміебосі. Проте, крім слуги, не було нікого.

Пояснювалося це тим, що протягом останніх двох-трьох років на Кіото одне за одним насувалися лиха — то землетрус, то ураган, то пожежа, то голод. Тож столиця й запустилася надзвичайно. Як розповідають старовинні рукописи, дійшло до того, що почали ламати статуї будд і священне начиння та, зваливши в купу обіч дороги лаковане, вкрите золотом дерево, продавали його на дрова. Такі були справи в столиці; тому про підтримання брами Расьомон, звісно, ніхто більше не дбав. І, користуючись її занедбаністю, жили тут лисиці та борсуки. Жили злодії. Зрештою, повелось навіть приносити й кидати сюди неприбрані трупи. Й коли сонце ховалося, тут ставало якось моторошно, і ніхто не наважувався підходити до брами близько.

Зате бозна-звідки зліталася сила-силенна ворон. Удень вони з карканням описували кола над високо загнутими краями гребеня покрівлі. Надвечір, коли небо над брамою чер-

воніло загравою, птахи вирізьблювалися на ньому чітко, наче розсипані зерна кунжуту. Ворони, звісно, прилітали клювати трупи у верхньому ярусі брами. Втім, цього разу, напевно через пізню годину, жодної не було видно. Тільки на кам'яних напіврозвалених сходах, у тріщинах яких проросла висока трава, де-не-де білів висохлий воронячий послід. Слуга в за-праній синій одежі, всівшись на найвищій, сьомій, сходинці, раз у раз торкався рукою до чиряка, що вискочив на правій щощі, й неухважно дивився на дощ.

Автор написав вище: «Слуга перечікував дощ». Але якби навіть дощ і перестав, слугі, власне, нікуди було йти. Коли б це була звичайна пора, він, звісно, мав би повернутися до хазяїна. Одначе цей хазяїн кілька днів тому звільнив його. Як уже говорилося, в той час Кіото запустів надзвичайно. Й те, що слугу звільнив хазяїн, у якого він прослужив багато років, було просто окремим виявом загального запустіння. Тому, може, більш доречним було б сказати не «слуга перечікував дощ», а «слуга, загнаний дощем під дах брами, сидів розгублений, не знаючи, куди подітися». До того ж погода вельми сприяла пригніченості цього хейанського¹ слуги. Не видно було й ознаки, щоб дощ, який перішив із кінця часу Мавпи, врешті перестав. І ось слуга, знову й знову перебираючи безладні думки про те, як би йому, махнувши на все рукою, прожити хоч завтрашній день, — іншими словами, як-небудь уладнати те, що ніяк не йшло на лад, — не слухаючи, чув шум дощу, який падав на вулицю Судзаку.

Дощ, огортаючи браму, насувався здалеку з протяжним шурхотом. Сутінки опускали небо все нижче, і, якщо поглянути вгору, здавалося, що покрівля брами своїм черепичним краєм підпирає важкі темні хмари.

Для того аби як-небудь уладнати те, що ніяк не йшло на лад, розбиратися в засобах не доводилось. Якщо розбиратися, то залишалось, по суті, одне — померти від голоду під парканом або на вулиці. І потім труп принесуть сюди, на верхній ярус брами, і кинуть як собаку. Якщо ж не розбиратися... думки слуги вже багато разів, пройшовши цим шляхом, упиралися в одне і те ж саме. Але це «якщо» врешті-решт, як і раніше, так і залишалось «якщо». Визнаючи можливим не розбиратися в засобах, слуга не мав мужності на ділі визнати

¹ *Хейан* — стародавня назва Кіото й, водночас, позначення епохи в історії Японії з 794 по 1192 р.

те, що природно впливало з цього «якщо»: хочеш не хочеш, залишається одне — стати злодієм.

Слуга голосно чхнув і втомлено підвівся. В Кіото в час вечірньої прохолоди було так зимно, що мріялося про грубку. Вітер разом із темрявою вільно гуляв між стовпами брами. Цвіркун, який сидів на червоному лакованому стовпі, вже кудись зник.

Втягнувши шию і настовбурчивши плечі в синьому кімоно, надітому поверх жовтої натільної безрукавки, слуга оглянувся навкруги: він подумав, що якби тут знайшлося місце, де можна було б спокійно виспатися, сховавшись од дощу і не боячись людських очей, то варто було б залишитися тут на ніч. Одразу ж, на щастя, він помітив широку драбину, теж укриту червоним лаком, яка вела в башту над брамою. Нагорі якщо й були люди, то тільки мертвяки. Притримуючи меч, який висів при боці, щоб він не вискочив із піхов, слуга поставив ногу в солоній дзори на нижній шабель.

Минуло декілька хвилин. На середині широкої драбини, що вела в башту брами Расьомон, людина, зіщулившись, як кішка, й затамувавши подих, заглядала нагору. Світло, що падало з башти, слабко освітлювало його праву щоку. Ту саму, на якій серед короткої шетини червонів гнійний прищ. Спершу людина перебувала в цілковитій упевненості, що нагорі самі мертвяки. Одначе, піднявшись на два-три шаблі, вона виявила, що нагорі є хтось із запаленим світлом, до того ж світло рухалося то в один бік, то в інший. Це відразу впадало у вічі, позаяк тьмяне жовте світло, коливаючись, ковзало по стелі, затканій по кутках павутиною. Якщо такого дощового вечора в башті брами Расьомон горів огонь, це було неспроста.

Нечутно, мов ящірка, слуга нарешті майже повзком дістався верхнього шабля. Й потім, притулившись усім тілом до драбини, наскільки можливо витягнувши шию, боязко зазірнув усередину башти.

В башті, як про те ходили чутки, безладно валялося багато трупів, але позаяк світло дозволяло бачити менший простір, аніж можна було припускати, то скільки їх тут, слуга не розібрав. Єдине, що хоч і невиразно, але вдавалося розгледіти, це — що були серед них трупи голі та трупи одягнені. Звісно, трупи жінок і чоловіків мішма. Всі вони валялися на підлозі абияк, із розкритими ротами, з розкинутими руками, наче глиняні ляльки, так що можна навіть засумніватися, чи були вони коли-небудь живими людьми. Видобуті з темряви

тьмяним світлом, яке падало на виступи тіл — плечі або груди, від чого тіні на западинах здавалися ще чорнішими, вони мовчали, як німі, вічним мовчанням.

Від трупного смороду слуга мимоволі затулив носа. Та наступної миті він забув про те, що треба затуляти ніс: сильне враження майже зовсім позбавило його нюху.

Тільки цієї миті очі його розгледіли постать, яка сиділа навпочіпки серед трупів. Це була низенька, худюща, сива стара жінка, схожа на мавпу, в кімоно кольору кори дерева хінокі¹. Тримаючи в правій руці запалену соснову скіпку, вона пильно вдивлялася в обличчя одного з трупів. Судячи з довгого волосся, це був труп жінки.

Слуга від страху й цікавості забув, здавалося, навіть дихати. Вживаючи стародавній вираз літописця, він відчував, що в нього «шкіра на голові пухне». Тим часом стара, встромивши соснову скіпку в щілину між дошками підлоги, простягла обидві руки до голови трупа, на яку вона й досі дивилась, і, зовсім як мавпа, що шукає вошей у малят, заходилася волосинку за волосинкою висмикувати довге волосся. Воно, вочевидь, легко піддавалось її зусиллям.

В міру того як вона виривала одну волосину за другою, страх у серці слуги потроху минав. І в той же час у ньому потроху підіймалася страшенна ненависть до старої. Ні, сказати «до старої» було б, мабуть, не зовсім правильно. Скоріше, в ньому з кожною хвилиною посилювалася відроза до всякого зла взагалі. Якби в цей час хто-небудь іще раз запитав його про те, про що він думав унизу на сходах брами, — померти голодною смертю чи зробитися злодієм, — він, либонь, без усякого вагання вибрав би голодну смерть. Ненависть до зла розгорілася в ньому так само сильно, як встромлена в підлогу соснова скіпка.

Слуга, звісно, не розумів, чому стара висмикує волосся у трупа. Отож, розмірковуючи логічно, він не міг знати, добро це чи зло. Та для слуги неприпустимим злом було вже те, що дощової ночі в башті брами Расьомон виривають волосся у трупа. Звісно, він зовсім забув про те, що недавно ще сам подумував зробитися злодієм.

І ось, напруживши ноги, слуга кинувся з драбини всередину башти. І, взявшись за руків'я меча, сягнистими кроками підійшов до старої. Що та перелякалася, нема чого й казати.

¹ *Хінокі* — кипарисовик, кора якого має світло-коричневий колір.

Тільки-но її погляд упав на слугу, стара підхопилася, наче нею вистрілили з пращі.

— Стій! Куди? — гаркнув слуга, заступаючи їй дорогу, коли стара, переціпляючись об трупи, розгублено кинулася було тікати. Все ж таки вона спробувала відштовхнути його. Слуга, не пускаючи, штовхнув її назад. Якийсь час вони в цілковитому мовчанні борюкалися серед трупів, учепившись одне в одного. Та хто кого подужає, було зрозуміло з самого початку. Врешті-решт слуга скрутив старій руки й звалив її на підлогу. Руки її були кістки та шкіра, точнісінько курячі лапки.

— Що ти робила? Говори. Якщо не скажеш, пожалкуєш!

І, відштовхнувши стару, слуга вихопив меч і підніс блискучий клинок до її очей. Але стара мовчала. З тремтливими руками, задихаючись, розплющивши очі так, що вони ледве не вилазили з орбіт, вона вперто, як німа, мовчала. Тільки тоді слуга усвідомив, що життя цієї старої цілковито залежить од нього. Це усвідомлення якомось непомітно остудило палаючу в ньому злобу. Залишилися тільки звичайні після успішного завершення будь-якої справи відчуття спокою та вдоволеності. Дивлячись на стару зверху вниз, він уже м'якше сказав:

— Я не служу в міській варті. Я подорожній і тільки проходив під брамою. Тому я не збираюся тебе в'язати. Скажи мені лише, що ти робила зараз тут, у башті?

Стара ще ширше розплющила й без того широко розтулені очі з почервонілими повіками й устромила погляд у лице слуги. Устромила гострий погляд хижої птиці. Потім, ніби жуючи щось, заворушила зморщеними губами, що через зморшки майже злилися з носом. Було видно, як на її тонкій шиї рухається гострий кадик. І з її горла до вух слуги долетів уривчастий, глухий голос, схожий на каркання ворони:

— Рвала волосся... рвала волосся... це на перуки.

Слуга був розчарований тим, що відповідь старої, всупереч очікуванню, виявилася найбуденнішою. Й разом із розчаруванням до його серця повернулася попередня злоба, змішана з легким презирством. Стара, як видно, помітила це. Все ще тримаючи в руці довге волосся, висмикане з голови трупа, вона заквакала:

— Воно правда, рвати волосся у мертвяків — діло погане. Але ж ці мертвяки, що тут лежать, усі того варті. Ось хоч та жінка, в якій я зараз виривала волосся: вона різала змії на

смужки в чотири суни й сушила, а потім продавала придворній варті, видаючи їх за сушену рибу... Тим і жила. Якби не померла вона від чуми, й тепер би тим самим жила. А говорили, що сушена риба, якою вона торгує, смачна, і стражники завжди купували її собі на закуску. Тільки я не вважаю, що вона робила погано. Без цього вона померла б із голоду — значить, робила несамохіть. Ось чому я не вважаю, що і я роблю погано, ні! Адже я також без цього помру з голоду — значить, і я роблю несамохіть. І ця жінка — вона ж бо добре знала, що значить робити несамохіть, — вона б, напевно, мене не засудила.

Ось що розповіла стара.

Слуга холодно слухав її розповідь, вклавши меч в піхви і притримуючи лівою рукою руків'я. Звісно, правою рукою він при цьому торкався до чиряка, що червонів на щоді. Одначе, поки він слухав, у душі в нього народжувалася мужність. Та сама мужність, якої йому бракувало раніше внизу, на сходах брами. І спрямована вона була в бік, прямо протилежний тому запалу, з яким нещодавно, піднявшись у башту, він схопив стару. Він більше вагався, померти йому з голоду чи зробитися злодієм; мало того, цієї хвилини, власне, він був такий далекий від думки про голодну смерть, що вона просто не могла прийти йому в голову.

— От, значить, як? — насмішкувато сказав він, коли розповідь старої добігла кінця. Потім ступив уперед і раптом, віднявши руку від чиряка, схопив стару за комір і заревів: — Ну так не нарікай, якщо я тебе обберу! Й мені також інакше доведеться померти з голоду.

Слуга зірвав із неї кімоно. Потім грубо копнув ногою стару, що чіплялася за полу його одежі, просто на трупи. До драбини було кроків п'ять. Сунувши під пахву зірване зі старої кімоно кольору кори дерева хінокі, слуга як оком змигнути збіг по крутій драбині в нічну темряву.

Стара, що лежала спершу нерухомо, як мертва, підвелася з трупів, гола, невдовзі після його зникнення. Чи то буркочучи, чи то плачучи, вона при світлі скіпки, яка ще горіла, доповзла до виходу. Нагнувшись так, що коротке сиве волосся сплутаними пасмами звислось їй на лоба, вона подивилася вниз. Навколо брами — тільки чорна глупа ніч.

Слуга відтоді зник безслідно.

Квітень 1915 р.

НІС

Про ніс монаха Дзенті в Ікеноо знав кожен. Цей ніс був п'ять-шість сун завдовжки і звисав через губу нижче підборіддя, причому товщина його, що біля основи, що на кінчику, була абсолютно однакою. Так і теліпалася в нього посеред обличчя отака довга штукенція, схожа на ковбасу.

Монахові було за п'ятдесят, і все життя, з давніх часів постригу й до наших днів, уже удостоєний високого сану найдодзьогубу, він гірко болів серцем через цей свій ніс. Звичайно, навіть тепер він придурювався, буцім цей предмет турбує його вельми мало. І річ була не лише в тім, що терзатися з приводу носа він вважав непристойним для священнослужителя, якому належить усі помисли свої віддавати прийдешньому існуванню біля будди Аміда. Значно більше турбувало його, як би хто-небудь не здогадався, наскільки сильно дозволяє йому його власний ніс. Під час повсякденних бесід він більше за все боявся, що розмова зайде про носи.

Обтяжливим же свій ніс уважав монах з двох причин.

По-перше, довгий ніс завдавав житейської незручності. Приміром, не міг монах самотійно приймати їжу. Якщо він їв без сторонньої допомоги, кінчик носа занурювався в миску з їжею. Тому під час трапез монаху доводилося саджати за столик навпроти себе одного з учнів, аби той підтримував носа за допомогою спеціальної дощечки сун завширшки і два сяку завдовжки. Споживати таким чином їжу було завжди справою нелегкою як для учня, так і для вчителя. Одного разу замість учня ніс тримав хлопчина-послушник. Посеред трапези він чхнув, його рука з дощечкою здригнулась, і ніс упав у рисову кашу. Чутки про те, що сталося, дійшли свого часу до самої столиці... І все-таки не це було головною причиною, чому монах болів серцем через ніс. По-справжньому він страждав від ураженого самолюбства.

Мешканці Ікеноо говорили, буцім монаху Дзенті з його носом поталанило, що він монах, а не мирянин, бо, на їхню думку, навряд чи знайшлась би жінка, яка погодилась би вийти за нього заміж. Деякі критикани навіть стверджували, буцім він і постригся через свій ніс. Одначе самому монахові зовсім не здавалося, що його належність до духовного стану хоч скільки-небудь пом'якшує страждання, що їх завдає йому ніс. Самолюбство його було глибоко уражене впливом таких

міркувань, як питання про одруження. Тому він намагався лікувати рани своєї гордості як активними, так і пасивними засобами.

По-перше, монах шукав спосіб, яким чином зробити так, аби ніс здавався коротшим, ніж насправді. Коли нікого поблизу не було, він із сил вибивався, розглядаючи свою фізіономію під усілякими кутами. Хоч як змінював він поворот голови, спокійніше йому не ставало, й він уперто вдивлявся у своє відображення, то підпираючи щоку долонею, то прикладаючи пальці до підборіддя. Та він жодного разу так і не побачив свого носа коротким настільки, щоби це втішило хоча б його самого. І чим гірше робилося в нього на серці, тим довшим здавався йому ніс. Тоді монах прибирав дзеркало в шухляду, зітхав важче ніж зазвичай і неохоче повертався на попереднє місце де пюпітра читати сутру «Каннон-кьо».

Монаха завжди дуже непокоїли носи інших людей. Храм Ікеноо був із тих храмів, де часто влаштовуються церемонії посвячення, читаються проповіді й таке інше. В середині храму все було забудовано келіями, у храмових лазнях щодня гріли воду. Відвідувачів — монахів і мирян — було надзвичайно багато. Монах невтомно розглядав обличчя цих людей. Він сподівався знайти хоч одну людину з таким же носом, як у нього, тоді йому стало б легше. Тому очі його не помічали ні синіх курток, ні білих кімоно, а коричневі капелюхи мирян і сірий одяг священнослужителів настільки йому стали звичними, що їх для нього однаково що не було. Монах не бачив людей, він бачив тільки носи... Але носи в кращому разі були гачкуваті, таких же носів, як у нього, бачити йому не доводилося. І з кожним днем монах занепадав духом усе дужче. Бесідуючи з ким-небудь, він несвідомо ловив пальцями кінчик свого носа, який теліпався, щораз при цьому червоніючи, зовсім як дитина, спіймана на пустошах, ця обставина цілком впливала з його кепського душевного стану.

Зрештою, щоб хоч якось утішитися, монах вишукував персонажів із такими ж носами, як у нього, у буддійських і світських книгах. Одначе в жодній із священних книг не йшлося про те, що у Мандглаяни чи в Шаріпутри були довгі носи. Нагарджуна та Асвагхоша також, звичайно, виявилися святими зі звичайнісінькими носами. Якось у бесіді про Китаї монах почув, буцім у шуханьського князя Лю Сюаньде були довгі вуха, й він подумав, наскільки менш самотнім почувався б він, аби йшлося про ніс.

Нема чого й казати, що монах, клопочучи голову над пасивними засобами, пробував також і активні способи впливу на свій ніс. Тут він теж зробив майже все, що можливо. Він пробував пити настій із горілого гарбуза. Він пробував утирати в ніс мишачу сечу. Та хоч що б він застосовував, ніс його, як і раніше, звисав на губи п'ятивершковою ковбасою.

Та от якось восени один з учнів монаха, що їздив за його дорученням до столиці, дізнався там у приятеля-лікаря про спосіб укорочувати довгі носи. Лікар цей свого часу побував у Китаї й, повернувшись, зробився священнослужителем при головної статуї будди в храмі Тьораку.

Монах, як належить, зробив вигляд, буцім питання про носи його зовсім не обходить, і навіть не заїкнувся про те, щоб негайно випробувати згаданий спосіб. З другого боку, він ніби мимохідь зазначив, що йому вкрай неприємно турбувати учня щоразу, коли треба приймати їжу. У глибині душі він очікував, що учень так чи інакше буде вмовляти його випробувати цей спосіб. І учень чудово зрозумів хитрість монаха. І хоч як нудило учня від цих хитрощів, на нього значно сильніше подіяло, викликаючи в ньому жалість, те почуття, що змусило монаха вдатися до них. Як і очікував монах, учень заходився шосили вмовляти його випробувати цей спосіб. Як і очікував учень, монах урешті-решт піддався на його вмовляння.

Щодо способу, то він був надзвичайно простий: ніс потрібно було проварити в окропі й добряче відтоптати ногами.

Воду гріли в храмових лазнях щодня. Учень сховався і приніс велику флягу окропу, такого гарячого, що в нього не можна було занурити палець. Просто опускати ніс у флягу було небезпечно, пара від окропу спричинила б опіки обличчю. Тому вирішено було провертати діру в дерев'яному блюді, накрити ним флягу і просунути ніс в окріп крізь цю діру. Коли ніс занурився в окріп, було зовсім не боляче. Минув деякий час, і учень сказав:

— Тепер він проварився достатньо.

Монах гірко посміхнувся. Він подумав, що якби хто-небудь підслухав цю фразу, йому б і на думку не спало, що йдеться про ніс. Ніс же, ошпарений окропом, свербів, ніби його кусали блохи.

Монах видобув носа з діри в блюді. Учень забрався на цей ніс, од якого ще здіймалася пара, обома ногами й заходився

топтати його з усієї сили. Монах лежав, розпластавши ніс на дощаній підлозі, і перед його очима вгору і вниз рухалися ноги учня. Час від часу учень жалісливо поглядав на лису голову монаха, потім запитав:

— Вам не боляче? Лікар попередив, щоб топтати дуже. Боляче вам?

Монах хотів похитати головою на знак того, що йому не боляче. Але на носі в нього стояли ноги учня, і голова не зрушила з місця. Тоді він підвів очі і, втупившись у потріскані від холоду п'яти учня, відповів сердитим голосом:

— Ні, не боляче.

І дійсно, топтання по носі, який свербів, викликало в монаха не стільки біль, скільки приємні відчуття.

Через деякий час на носі зрештою почали вилазити якісь кульки, схожі на просяні зернини. Зовсім як буває, коли смажать обпатрану курку. Помітивши це, учень зліз із носа й мовив стиха:

— Звелено було видобути ці штуки щипцями для волосся.

Монах, невдоволено надувшись, мовчки підкорився. Не те щоб він не розумів добрих намірів учня. Ні, він це розумів, але йому неприємно було, що з носом його поводяться, мовби зі стороннім предметом. І він з виглядом хворого, якому робить операцію не гідний довіри лікар, з огидою спостерігав, як учень видобуває щипчиками сало з його носа. Шматочки сала мали форму стовбурців од пташиного пір'я завдовжки приблизно чотири бу.

Коли зрештою цю процедуру було завершено, учень з полегшенням сказав:

— А тепер проваримо ще разок.

Монах усе з тим же невдоволеним виразом на обличчі зробив, як йому сказано. І коли вдруге провареного носа було вийнято із фляги, виявилось, що він зробився коротким як ніколи. Тепер він нічим не відрізнявся від цілком звичайного гачкуватого носа. Погладжуючи цього вкороченого носа, монах із тремтінням і відчуттям ніяковості поглянув у дзеркало, яке підніс йому учень.

Ніс, той самий ніс, що колись звисав до підборіддя, неправдоподібно зіщулювався й тепер скромно вдовольнявся місцем над верхньою губою. Подекуди на ньому вирізнялися червоні плями, очевидно, сліди, що лишилися від ніг учня. Вже тепер, напевно, сміятися ніхто не буде... Обличчя в дзеркалі дивилося на монаха і вдоволено покліпувало.

Щоправда, монах боявся, що через день-другий ніс знову зробиться довгим. При нагоді, читаючи вголос священні книги або під час трапези, він раз у раз підводив руку і потай обмацував кінчик носа. Одначе ніс вельми благопристойно тримався над губою і, цілком імовірно, не був особливо налаштований спускатися нижче. Рано-вранці наступного дня, прокинувшись, монах передовсім пройшовся пальцями по носі. Ніс, як і раніше, був короткий. І тоді монах відчув величезне полегшення, немовби завершив багаторічну працю переписування «Сутри священного лотоса».

Та не минуло і двох-трьох днів, як монах зробив несподіване відкриття. Самурай, що відвідав у цей час храм Ікеноо для якихось своїх справ, не зводив очей з його носа, при цьому до нього не забалакуючи і вигляд маючи надзвичайно насмішкуватий. Мало того, хлопчина-послушник, той самий, що колись упустив його носа в рисову кашу, проходячи повз нього біля зали, де виголошувалися проповіді та повчання, спершу дивився вниз, мабуть, намагаючись побороти сміх, а потім усе-таки не витримав і чмихнув. Декілька разів, віддаючи наказ монахам-робітникам, він помічав, що ті тримаються шанобливо тільки перед його обличчям, а варто йому відвернутись, як вони відразу ж починають хихотіти.

Спершу монах відніс це на рахунок того, що в нього змінилось обличчя. Одначе само по собі таке пояснення, напевно, мало що пояснювало... Звичайно, монахи-робітники й послушник сміялись якраз із тієї причини. Одначе, хоча вони сміялися зовсім як і раніше, сміх цей тепер чимось одрізнявся від тих часів, коли ніс був довгий. Мабуть, незвично короткий ніс мав більш кумедний вигляд, аніж ніс звично довгий. Але було, очевидно, іще щось.

— Ніколи раніше вони не сміялися так нахабно, — бурмотів часом монах, одриваючись од читання священної книги й схилиючи набік лису голову. При цьому наш красень, неуважно втупившись у зображення Вішвабhadри, що висіло поряд, згадував про те, який довгий ніс був у нього декілька днів тому, і похмуро думав: «Нині подібний я до людини, яка впала у бідність і приховує колишнє процвітання...» На жаль, монаху бракувало проникливості, щоб утямити, в чому річ.

...У серці людському мають місце два суперечливі почуття. Немає на світі людини, яка б не співчувала нещастю ближнього. Та варто цьому ближньому якимось чином оклигати, як це вже викликає відчуття, мовби чогось почало не виста-

чати. Злегка перебільшивши, дозволено сказати навіть, що з'являється бажання ще раз ввергнути ближнього в ту ж неприємність. Одрозу ж з'являється хоч і пасивна, а все-таки ворожість до цього ближнього... Монах не розумів, у чому річ, одначе відчував певний жаль — без сумніву, тому, що неясно підозрював у ставленні до себе мирян і монахів Ікеноо цей егоїзм сторонніх спостерігачів.

І настрій монаха псувався щодень. Він злостиво лаяв усіх, хто потрапляв йому на очі. Врешті-решт дійшло до того, що навіть його учень, той самий, що лікував йому носа, почав нишком подейкувати, буцім він, монах, грішить байдужістю до релігії. Монаха особливо обурило вихватка шалапутя-послушника. Якось, почувши за вікном собаче вищання, він вийшов подивитися, в чому справа, і побачив, що послушник, вимахуючи палицею завдовжки два фути, ганяє по двору кудлате худюще собача. І якби ж він просто ганяв! Ні, він ганяв і при цьому азартно горлав:

— А ось я тебе по носі! А ось тебе по носі!

Монах вирвав у хлопчини палицю і розлючено вдарив його по обличчю. Палиця виявилася старою дощечкою для підтримування носа.

Монах усе дужче жалкував, що так необачно вкоротив собі носа.

А потім настала одна ніч. Невдовзі після заходу сонця подув вітер, і звучання дзвіночків під покрівлю пагоди надокучливо лізло у вуха. На додачу доволі похолодало, тому старий монах, незважаючи на те, що йому дуже хотілося спати, ніяк не міг заснути. Він лежав із розплющеними очима й раптом відчув, що в нього страшенно засвербів ніс. Торкнувся пальцями — ніс набряк, мовби уражений водянкою. Здається, зробився навіть гарячим.

— Бідолаху несправедно вкоротили, ось він і захворів, — пробурмотів монах, шанобливо взявшись за носа, як беруть жертовні квіти для покладання на вівтар перед буддою.

Наступного ранку він прокинувся, як зазвичай, рано. Виглянувши у вікно, він побачив, що гінґо та кінські каштани у дворі храму за ніч осипались і двір сяяв, наче вистелений золотом. Дахи вкрились інеєм. У ще слабкому промінні світланку яскраво сяяло оздоблення пагоди. Монах Дзенті, стоячи біля розчиненого вікна, глибоко зітхнув.

І цієї ж миті до нього знову повернулось якесь майже забуте відчуття.

Він схвильовано схопився за носа. Те, чого торкнулася його рука, не було вчорашнім коротким носом. Це був його колишній довгий ніс п'яти-шести сун завдовжки, який звисав через губу нижче підборіддя. Монах зрозумів, що за минулу ніч його ніс знову повернувся до попереднього стану. Й тоді до нього повернулося звідкілясь відчуття радісного полегшення, достоту таке ж саме, яке він відчув, коли ніс його зробився коротким.

— Вже тепер сміятися з мене більше не будуть, — прошепотів монах, підставляючи свого довгого носа осінньому вітру.

Лютий 1916 р.

ПЕКЛО САМОТИ

Цю розповідь я чув од матері. Мати казала, що чула її від свого прадіда. Наскільки розповідь достовірна, не знаю. Та судячи з того, якою людиною був прадід, я цілком припускаю, що така подія могла мати місце.

Прадід був пристрасним прихильником мистецтва та літератури й мав широкі знайомства серед акторів і письменників останнього десятиліття правління Токугави¹. Серед них були такі люди, як Каватаке Мокуамі², Рюка Тейтанекадзу³, Дзендзай Анейкі⁴, Тоей⁵, Дандзюро-дев'ятий⁶, Удзі Сібун, Міяко Сентю, Кенкон Борюсай⁷ та багато інших. Мокуамі, прибіром, із прадіда писав Кінокунію Бундзаемона⁸ у своїй п'єсі

¹ *Токугава* — третя династія сьогунів, військово-феодалних правителів Японії (1603—1867).

² *Каватаке Мокуамі* (1816—1893) — японський драматург, що прославився своїми фарсами (кьоген).

³ *Рюка Тейтанекадзу* (1807—1858) — японський письменник.

⁴ *Дзендзай Анейкі* (1822—1893) — знаменитий японський актор. Відомий як упорядник першого зібрання творів великого японського поета Басьо.

⁵ *Тоей* — японський актор.

⁶ *Дандзюро-дев'ятий* (1837—1903) — знаменитий актор театру Кабукі.

⁷ *Удзі Сібун* (1791—1858), *Міяко Сентю*, *Кенкон Борюсай* — японські актори театру Кабукі.

⁸ *Кінокунія Бундзаемон* (1672—1734) — багатий торговець, який став прототипом героя п'єси «Едодзакура кійомідзу сейген», поставленої театром Кабукі 1858 р.

«Едодзакура кійомідзу сейген». Він помер літ п'ятдесят тому, але через те, що ще за життя йому дали прізвисько Імакібун («Сьогоднішній Кінокунія Бундзаемон»), можливо, й нині є люди, які знають про нього хоча б із чуток. Прізвище прадіда було Сайкі, ім'я — Тодзіро, літературний псевдонім, яким він підписував свої тривірші, — Кої, родове ім'я — Ямасірогасіно Цуто.

І оцей Цуто якимось у будинку розпусти Таманоя в Йосіварі¹ познайомився з одним монахом. Той був настоятелем дзенського храму неподалік од Хонго, і звали його Дзентьо. Він теж постійно відвідував цей будинок розпусти і близько зійшовся з найвідомішою там куртизанкою на ім'я Нісікідзьо. Відбувалося це в той час, коли монахам було заборонено не тільки одружуватись, але й оддаватися плотським утіхам, тому він одягався так, аби не можна було в ньому пізнати монаха. Він носив дороге шовкове кімоно, жовте в бежеву смужку, з нашитими на ньому чорними гербами, і всі називали його доктором. Саме з ним цілком випадково й познайомився прадід матері.

Дійсно, це сталося випадково: якимось пізно ввечері в липні за місячним календарем, коли, згідно з давнім звичаєм, на всіх чайних будиночках вивішують ліхтарі, Цуто йшов по галереї другого поверху, повертаючись із вбиральні, як раптом побачив чоловіка, що, спершись ліктями на перила, милувався місяцем. Бритоголового, низькорослого, худого чоловіка. При місячному сьайві Цуто здалося, що чоловік, який стояв до нього спиною, — Тікунай, завсідник цього дому, жартівник, виряджений лікарем. Проходячи повз нього, Цуто злегка смикнув його за вухо. «Посміюся з нього, коли він злякано обернеться», — подумав Цуто.

Але, побачивши обличчя чоловіка, який обернувся до нього, злякався сам. За винятком голої голови, він аж ніяк не був схожий на Тінукаю. Великий лоб, густі брови, що майже зрослися. Обличчя дуже худе, і, мабуть, через це очі здаються здоровеними. Навіть у напівтемряві різко виступає на лівій щоці велика родимка. І нарешті, важке підборіддя. Таким було обличчя, що його побачив отороплий Цуто.

— Чого вам треба? — запитав бритоголовий сердито. Здалося, він був злегка напідпитку.

¹ *Йосівара* — квартал будинків розпусти в Едо (тепер Токіо).

Цуто був не сам, я забув про це сказати, а з двома приятелями — таких у той час називали гейшами. Вони, звичайно, не залишилися байдужими, бачачи помилку Цуто. Один із них затримався, щоб вибачитися за Цуто перед незнайомцем. А Цуто з другим приятелем поспішно повернувся до кабінету, де вони заходилися розважатись. Як бачите, пристрасний прихильник мистецтва — й той може сплохувати. У бритоголового ж, який дізнався від приятеля Цуто, через що сталася така прикра помилка, зразу поліпшився настрій, і він весело розсміявся. Чи треба говорити, що бритоголовий був Дзентьо?

Після всього, що сталося, Цуто наказав однести бритоголовому тацю з ласощами і ще раз попросити вибачення. Той, у свою чергу, співчуваючи Цуто, прийшов подякувати йому. Так зав'язалась їхня дружба. Хоч я й говорю, що зав'язалась дружба, та бачилися вони тільки на другому поверсі цього закладу й ніде більше не зустрічалися. Цуто не брав до рота спиртного, а Дзентьо, навпаки, полюбляв хильнути. Й одягався, на відміну від Цуто, дуже вишукано. Й жінок любив куди більше, ніж Цуто. Цуто говорив жартома, що невідомо, хто з них насправді монах. Повний, одутлий, зовні непривабливий Цуто місяцями не стригся, на шиї в нього висів амулет у вигляді крихітного дзвіночка на срібному ланцюжку, кімоно він носив скромне, підперезане шматком шовкової матерії.

Якось Цуто зустрівся з Дзентьо, коли той, накинувши на плечі парчеву накидку, грав на сямісені. Дзентьо ніколи не відзначався гарним кольором обличчя, але того дня був особливо блідий. Очі червоні, запалені. Плюскла шкіра в кутиках рота час від часу конвульсивно стискалася. Цуто зразу ж подумав, що друг його чимось стривожений. Він дав зрозуміти Дзентьо, що охоче його вислухає, якщо той визнає його гідним співбесідником, але Дзентьо, мабуть, ніяк не міг наважитися на відвертість. Навпаки, він ще більше замкнувся, а часом узагалі втрачав нитку розмови. Цуто подумав було, що Дзентьо гнітить нудьга, така звичайна для відвідувачів будинку розпустити. Той, хто з нудьги поринає в гульню, не може гульнею прогнати нудьгу. Цуто і Дзентьо довго бесідували, і бесіда їх ставала дедалі відвертішою. Раптом Дзентьо, ніби згадавши про щось, сказав:

— Згідно з буддійськими віруваннями, існують різні кола пекла. Але, загалом, пекло можна поділити на три кола: да-

леке пекло, близьке пекло й пекло самоти. Пам'ятаєте слова: «Під тим світом, де мешкає все живе, на п'ятсот рі простягається пекло»? Значить, іще з давніх-давен люди вірили, що пекло — підземне царство. Й тільки одне з кіл цього пекла — пекло самоти — несподівано виникає в повітряних сферах над горами, полями та лісами. Іншими словами, те, що оточує людину, може вмить перетворитися для неї на пекло мук і страждань. Декілька років тому я потрапив до такого пекла. Ніщо не приваблює мене надовго. Ось чому я постійно прагну перемін. Та однаково від пекла мені не врятуватися. Якщо ж не міняти того, що мене оточує, буде ще гірше. Так я й живу, намагаючись у безкінечних перемінах забути гіркоту днів, які надходять своїм звичаєм. Якщо ж і це виявиться мені не до снаги, залишиться одне — померти. Раніше, хоч я й жив цим жалюгідним життям, смерть мені була неважна. Тепер же...

Останніх слів Цуто не розібрав. Дзентьо вимовив їх тихим голосом, настроюючи сямісен... Відтоді Дзентьо більше не бував у цьому закладі. Й ніхто не знав, що сталося з цим дзенським монахом, який погрузнув у розпусті. Того дня Дзентьо, виходячи, забув коментоване видання сутри «Кого». Й коли Цуто на старості розорився й поїхав до провінційного містечка Самукави, серед книг, які лежали на столі в його кабінеті, була й сутра. На зворотному боці обкладинки Цуто написав тривірш власного творення: «Сорок літ вже дивлюсь на росу на фіалках, що поле встеляють». Книга не збереглась. І тепер не лишилося нікого, хто пам'ятав би тривірш прадіда матері.

Розказана історія належить до четвертого року Ансей¹. Мати запам'ятала її, очевидно, привернена словом «пекло».

Просиджуючи цілісні дні у своєму кабінеті, я живу в світі зовсім іншому, не в тому, в якому жили прадід матері та дзенський монах. Що ж до моїх інтересів, то мене анітрохи не приваблюють книги та гравюри епохи Токугави. Разом з тим мій внутрішній стан є таким, що слова «пекло самоти» викликають у мене співчуття до людей тієї епохи. Я не збираюся цього заперечувати. Чому це так? Тому що в деякому розумінні я сам жертва пекла самоти.

Квітень 1916 р.

¹ Четвертий рік Ансей — 1857 р.

БАТЬКО

Історія, що я її збираюся розповісти, належить до того часу, коли я навчався в четвертому класі середньої школи.

Того року, восени, проводилася шкільна екскурсія — похід із Нікко до Асіо з трьома ночівлями. «Збір о шостій тридцять ранку на вокзалі Уено, відправлення о шостій п'ятдесят...» — значилось у надрукованому на мімеографі повідомленні, отриманому мною в школі.

Уранці, похапцем поспідавши, я вискочив з дому. До вокзалу хвилин двадцять їзди трамваем, і все-таки на серці було тривожно. Стоячи на зупинці біля червоного стовпа, я страшенно хвилювався.

«Жаль, що небо у хмарах. Невже гудки незліченних заводів, стрясаючи сіру завісу, перетворять її на мжичку?» — думав я. Під цим похмурим небом по віадуку йде поїзд. Їде підвода, яка прямує на військовий завод. Відчиняються двері крамниць. На зупинці вже зібралося декілька людей. Вони похмуро труть заспані обличчя. Холодно. Нарешті підходить перший ранковий трамвай.

Коли в переповненому вагоні мені вдалося вхопитися за поручень, хтось ударив мене по плечу. Я обернувся.

— Привіт.

Це був Носе Ісоо. Як і на мені, на ньому темно-синя грубошерста форма, через ліве плече перекинута шинель у скатці, на ногах — полотняні гетри, біля пояса — коробка з їжею та фляжка.

Ми разом із Носе закінчили початкову школу і разом вступили до середньої. Ніяких особливо улюблених предметів у нього не було, не було і не улюблених. Зате була в нього дивовижна здатність: варто було йому хоч раз почути модну пісеньку, і він одразу ж запам'ятовував мелодію. Ввечері, у готелі, де ми зупинялися під час шкільної екскурсії, він уже самовдоволено наспівував її. Він усе вмів: читати китайські вірші, старовинні легенди, розігрувати комічні сценки, розповідати всілякі історії, наслідувати акторів Кабуки, показувати фокуси. Він мав, окрім того, дивовижний дар смішити людей кумедними жестами й мімікою, тому користувався великою популярністю серед товаришів по навчанню, та й учителі до нього непогано ставилися. Ми часто разом їздили до школи та із школи, хоча особливої дружби між нами не було.

- Щось ти рано сьогодні.
- Я завжди рано. — Кажучи це, Носе високо задер носа.
- Нещодавно ти, здається, спізнився.
- Спізнився?
- На урок японської мови.
- А-а, це коли мене лаяв Умаба. — У Носе була звичка називати вчителів, випускаючи ввічливе «сенсей». — Що ж, і у великого каліграфа бувають помилки.
- Він і мене лаяв.
- За спізнення?
- Ні, книгу забув.
- Ох і зануда ж цей Дзінтан!

Дзінтан — Червонопикий — було прізвисько, яким Носе нагородив учителя Умабу. Так, перемовляючись, ми доїхали до вокзалу Уено. Ми ледве вибралися з вагона, такого ж переповненого, як і спочатку, коли ми в нього сідали, і ввійшли до вокзалу — було ще дуже рано, й наших однокласників зібралось лише декілька. «Привіт», — поздоровкалися ми. Потім, штовхаючись, сіли на лаву в залі очікування. І, як зазвичай, почали без угаву базікати. Ми були ще в тому віці, коли замість «хлопці» кажуть «хло». І ось із уст тих, кого називали «хло», полилися жваві міркування та суперечки про майбутню екскурсію, ми глузували з товаришів, лихословили на адресу вчителів.

— Спритник цей Ідзумі. Дістав десь «Чойс» для вчителів і тепер удома ніколи не готує читання.

— Хірано спритник іще ліпший. Перед іспитами виписуює на нігті історичні дати, всі до однієї.

— А все тому, що і вчителі добрячі спритники.

— Авжеж, спритники. Та той же Хомма. Він і сам як слід не знає, що раніше йде у слові «receive» — «е» чи «і», а бере свій підручник для вчителів і навчає нас, буцім сам усе знає.

Єдиною нашою темою були спритники — ні про що путяще ми не говорили. Тут Носе, кинувши погляд на черевика чоловіка, що сидів на сусідній лаві з газетою в руках, на вигляд майстрового, раптом заявив:

— «Кашкінлі».

У ті роки ввійшли в моду черевики нового фасону, які називалися «Маккінлі», а черевики цього чоловіка, що втрапили блиск, просили каші — підошва відстала від носка.

— «Кашкінлі» — це здорово. — Ми всі мимоволі розсміялися.

Розвеселившись, ми розбирали по кісточках усіх, хто входив до зали очікування. І на кожного виплескували потік

лихослів'я, який і не снився тому, хто не навчався в токійській школі. Серед нас не було жодного добре вихованого учня, який відставав би в цьому від своїх товаришів. Але характеристики, якими нагороджував Носе тих, що заходили, були найзлішими і в той же час найдотепнішими та смішними.

— Носе, Носе, подивись он на того здоровила.

— Ну і фізіономія, буцім у череві в нього жива риба.

— А цей носій у червоному кашкеті також на нього схожий. Правда, Носе?

— Ні, він викапаний Карл П'ятий — у того також червоний капелюх.

Врешті-решт у ролі насмішника лишився тільки Носе.

Раптом хтось із нас запримітив дивного чоловіка, що стояв біля розкладу поїздів та уважно його вивчав. На ньому був поруділий піджак, ноги, тонкі, як палиці для спортивних вправ, обтягнуті сірими смугастими брюками. Судячи з добряче посивілого волосся, що стирчало з-під старомодного крислатого капелюха, він був не першої молодості. На зморшкуватій шиї — франтівська хустка в чорну та білу клітинку, під пахвою — тонка бамбукова палиця.

І одягом і позою — словом, усім своїм виглядом він нагадував карикатуру з «Панча», вирізану і вмішену серед цієї товкотнечі на залізничній станції. Той, хто його запримітив, очевидно, зрадив, що знайшов новий об'єкт для насмішок, і, тіпаючись од реготу, схопив Носе за руку:

— Подивись он на того!

Ми всі відразу повернулися й побачили доволі дивного на вигляд чоловіка. Злегка випнувши живіт, він вийняв із жилетної кишені великого нікельованого годинника на ліловому шнурку й почав зосереджено дивитися то на нього, то на розклад. Мені видно було тільки його профіль, але я зразу ж упізнав батька Носе.

Решті це й на думку не могло спасти. Всі з нетерпінням уперлись очима в Носе, очікуючи від нього влучної характеристики цього смішного чоловіка, і в будь-яку хвилину готові були пирхнути від сміху. Четвертокласники ще не здатні були второпати, що діється в душі Носе. Я нерішуче промовив було: «Це ж батько Носе».

— Цей тип? Та це ж лондонський жебрак.

Чи треба казати, як дружно всі чмихнули. А деякі навіть почали передражнювати батька Носе — випнувши живіт, робили вигляд, буцім виймають із кишені годинника. Я мимо-

волі похнюпив голову, у мене бракувало хоробрості поглянути на Носе.

- До чого ж точно ти назвав цього типа.
- Погляньте, погляньте, що за капелюх.
- Від лахмітника з Хікагетьо.
- Ні, такий і на Хікагетьо не знайдеш.
- Значить із музею.

Усі знову весело розсміялись.

Цього хмарного дня на вокзалі панували сутінки, ніби ввечері. Крізь ці сутінки я уважно спостерігав за «лондонським жебраком».

Та раптом на якусь мить визирнуло сонце, і до зали очікування із слухового вікна пролився вузький струмінь світла. В нього якраз і потрапив батько Носе... Навколо все рухалося. Рухалось і те, що потрапляло в поле зору, і те, що не потрапляло в нього. Цей рух, у якому важко було розрізнити окремі голоси та звуки, мовби туманом огорнув величезну будівлю. Не рухався лише батько Носе. Цей старомодний старий у старомодному одязі, зсунувши на потилицю такого ж старомодного чорного капелюха і тримаючи на долоні кишенькового годинника на ліловому шнурку, непорушно, мовби статуя, застиг біля розкладу поїздів у запаморочливому людському вирі...

Пізніше я довідався, що батько Носе, вирішивши по дорозі до університетської аптеки, де він служив, подивитись, як вирушають на екскурсію школярі, серед яких був його син, зайшов на вокзал, не попередивши його про це.

Носе Ісоо невдовзі після закінчення середньої школи захворів на туберкульоз і помер. На панахиді, що була у шкільній бібліотеці, надгробну промову перед портретом Носе у форменому кашкеті читав я. До своєї промови я не без умислу вставив фразу: «Пам'ятай про свій обов'язок перед батьками».

Травень 1916 р.

БЕСІДА З БОГОМ МАНДРІВ

Настоятель Храму Небесного Владики превелебний Домьо потихеньку покинув ложе і, опустившись на коліна перед столиком, розгорнув восьмий сувій «Сутри священного лотоса».

Вогонь у світильнику, здіймаючись над обгорілим кінчиком гнота, яскраво освітлює інкрустовану перламутром поверхню столика. Із-за запони доноситься сонне дихання Ідзумі-сікібу¹. Лише воно порушує розливу в покоях тишу весняної ночі. Не чути навіть мишачого пискучого.

Превелебний Домьо всівся на оторочену білою каймою мату і, стараючись не потривожити сплячу, заходився півголосом читати сутру.

Такою була його давня звичка. Чоловік цей походив із роду Фудзівара. Й хоча він був рідним сином дайнагона Мітіцуни, наставника принца крові, й до того ж учнем єпископа Дзіє, верховного ієрарха секти Тендай, не дотримувався ні Трьох Заповідей, ні П'яти Заборон². Більш того — за способом життя він більше скидався на тих чоловіків, яких англійці називають «dandy», а ми — «щонайпершими любов'ястрасниками в Піднебесній». Але, хоч як це дивно, у проміжках між любовними втіхами він обов'язково читав «Сутру священного лотоса». Судячи з усього, сам він не вбачав у цьому ніякої суперечності.

От і сьогодні він прийшов до Ідзумі-сікібу аж ніяк не в ролі проповідника. Як один із численних поклонників цієї велелюбної красуні, він проник до її покоїв, аби цього весняного вечора не нудьгувати самотою. Хоча до перших півнів було ще далеко, він крадькома покинув ложе, щоби вустами, які зберігали запах вина, прочитати милостиві слова про шлях, на якому всі живі істоти знайдуть спасіння...

Поправивши комір своєї накидки, превелебний Домьо заходився рівно читати сутру.

Скільки часу він провів за цією справою — невідомо. Тільки раптом він помітив, що вогонь у світильнику спадає. Верхня частина полум'я зробилася синьою, і світло поступово ставало все тьмянішим. Невдовзі гніт почав куріти, й полум'я витяглося в тоненьку ниточку. Превелебний Домьо у роздратуванні декілька разів підкручував гніт, але від цього світло не ставало яскравішим.

Однак це ще не все — в міру того як світло слабшало, повітря в глибині покоїв густішало, поки зрештою набрало

¹ *Ідзумі-сікібу* — видатна поетеса епохи Хайан (976—1034).

² В основі буддійських морально-етичних принципів лежать Три Заповіді — слово, справа, думка — і П'ять Заборон — убивство, злодійство, перелюбство, брехня, пиятика.

невизначних обрисів людської постаті. Превелебний Домьо мимоволі припинив читання.

— Хто тут?

У відповідь тінь ледь чутно промовила:

— Вибачте, що потривожив вас. Я — старець, який мешкає поблизу храму на П'ятому проспекті.

Превелебний Домьо злегка відкинувся назад і, напружуючи зір, заходився розглядати старця. Той розправив рукави білого суйкана і з багатозначним виглядом усівся напроти нього. Хоча ясно розгледіти старця в темряві було неможливо, кінці тасьми, які звисали від шапки ебосі, та й увесь його вигляд свідчили про те, що це не лис і не борсук-перевертень. У руці він тримав вишукане віяло з жовтого паперу, яке було неважко розгледіти навіть у напівтемряві.

— Який такий старець?

— Справді, назвавшись усього лише старцем, я висловився не зовсім ясно. Я — Сае, бог мандрів із П'ятого проспекту.

— Он як? З якої речі ти сюди завітав?

— Я почув, як ви читаєте сутру, і на радіошах прибув подякувати вам.

— Я кожного дня читаю цю сутру, не лише сьогодні.

— Тим більше.

Бог Сае шанобливо схилив свою коротко обстрижену жовтаво-сиву голову і все тим же ледве вловимим пошептом продовжував:

— Коли ви читаєте сутру, чистих звуків вашого голосу дослухаються не лише Брахма й Індра, але й усі будди та бодхисатви, що їх не злічити, як не злічити піщинок на берегах Гангу. Чи можу я, недостойний, рівнятися з ними? Одначе нині... — В голосі старця несподівано почулась ущиплива нотка. — Одначе нині, перед тим як читати сутру, ви не тільки не здійснили обмивання, але й приторкалися до тіла жінки. От я і подумав, що боги і будди, які відчувають огиду до всякої скверни, навряд чи захочуть завітати сюди, і, скориставшись цим, прийшов подякувати вам.

— Що ти хочеш цим сказати? — спересердя вигукнув превелебний Домьо.

Старець же, мов і не було нічого, продовжував:

— Превелебний Есін¹ говорив, що під час молитов і читання сутр не можна порушувати чотирьох правил. Це великий гріх, за який людину буде кинуто в пекло, і тому надалі...

¹ Есін (942—1017) — керівник-настоятель секти Тендай.

— Замовкни!

Перебираючи кришталеві чотки, Домьо пронизав непроханого гостя колючим поглядом.

— За своє життя я прочитав чимало сутр і тлумачень священних книг, тож знаю всі до одної обітничі та заповіді. Чи ти бува не сприймаєш мене за дурня, який не має уявлення про те, про що береться міркувати?

Бог Сае не промовив жодного слова у відповідь. Він сидів з опущеною головою та уважно слухав розумування превелебного Домьо.

— Слухай же мене як слід! Коли ми говоримо: «Круговорот народжень і смертей є нірвана» або «Помилки та страждання є вічне блаженство», — ми маємо на увазі прагнення кожної живої істоти прозирнути в собі природу Будди. Моє тлінне тіло — не що інше, як єдність трьох тіл просвітленого Татхагата. Три шляхи помилок приводять до трьох благодатей, під якими розуміється знайдення безсмертного духа Будди, прилучення до вищої мудрості й порятунку од страждань. Тлінна земна куля — те ж саме, що осяяна світлом істини Чиста Земля. Як монах, що втілює в собі творіння Будди, я зазнав милосердя буддійського вчення про те, що три істини, які відкриваються завдяки трьом прозрінням, — є єдина, абсолютна й вічна істина. Тому в моїх очах Ідзумі-сікібу — це цариця Мая. Любов між чоловіком і жінкою — вище із благих діянь. Біля нашого ложа незримо присутні дхарми всіх бодхисатв, які перебувають у вічності, всіх будд, які досягли вічного блаженства. Моє житло таке ж благословенне, як і гора, що іменується Орлиним Піком. Це не та «країна Будди», куди без дозволу пхаються такі, як ти, смердючі охоронці заповідей Малої Колісничі! — Превелебний Домьо розправив плечі та, труснувши чотками, з огидою вигукнув: — Брудна тварюко, забирайся геть!

Старець розкрив жовте паперове віяло й підніс його до лица, мовби бажаючи схватися за ним. На очах у Домьо його постать почала розпливатися, аж поки розтала в повітрі разом із примарним, наче сяйво світляка, вогнем світильника. І тієї ж миті вдалині почувся неголосний, але задьористий крик півня.

Настала та година, про яку сказано: «Навесні — світання. Все біліші краї гір...»¹

¹ «Навесні — світання...» — початок знаменитого твору «Записки у головах» Сей Сьонагон.

ВІРНІСТЬ

Маедзима Рін'емон

Ледве Ітакура Кацутосі, що був головою відомства двірцевих будівель, почав одужувати після тривалої хвороби, як його замучив нервовий розлад.

То в нього оніміє плече, то розболиться голова. Навіть улюблене заняття — читання — тепер стало тягарем для нього. Почувши кроки в коридорі або голоси домочадців, він одразу втрачав нитку оповіді. Цей хворобливий стан поступово загострювався, й незабаром справа дійшла до того, що найменша дрібниця могла вивести його з душевної рівноваги.

Достатньо було йому побачити золотий розпис на лаковій талі для курильного приладдя у вигляді в'юнких стебел і листя, як його охоплювала тривога. Предмети із загостреними кінцями, скажімо, кістяні палички для їди чи бронзові щипці для жару, дуже непокоїли його. Зрештою, навіть куток мати, де сходяться краї кромки, або чотири кути на стелі завдавали йому такої муки, яку відчуває людина, бачачи занесений над нею ніж.

Ціліснітькі дні Ітакура з похмурим виглядом сидів у своїй кімнаті. Геть усе було причиною його страждань. «Ліпше б уже зовсім не усвідомлювати, що зі мною діється», — не раз думав він. Та нерви, що остаточно розхиталися, не давали йому поринути в забуття. Ніби мурашка, яка опинилася в небезпечному сусідстві з ненажерливою личинкою, він розгублено оглядав своє оточення. Оточення ж його складалось із самих «спадкоємних васалів»¹, які зовсім не розуміли його стану й тільки для годиться турбувалися про його здоров'я. «Я страждаю, й немає нікого, хто поспівчував би мені», — думав Ітакура, й од цього на серці в нього ставало ще важче.

Байдужість оточення посилювала його недугу. Ітакура драгувався з усякого приводу і, траплялося, настільки підвищував голос, що було чути в сусідніх дворах. Часом він хапався навіть за меч. У такі хвилини в ньому важко було впізнати колишнього Ітакуру. Його жовте лице із запалими щоками зводила судом, в очах палала лють. Коли напад бував особливо сильним, він підносив тремтячі руки до скронь і почи-

¹ Так називали васалів, які служили володарю з покоління в покоління.

нав рвати на собі волосся. Оточення бачило в цьому ознаку безумства й намагалося триматися від нього подалі.

«Чи не божеволію я бува?» — в страху думав і сам Ітакура. Він відчував, що оточення вважає саме так, і ненавидів його за це. Але що він міг вдіяти з власним страхом? Після кожного чергового нападу його охоплювала гнітюча туга, й ось тоді, наче блискавка, його пронизував страх, до якого примішувалася тривога від усвідомлення того, що сам по собі страх безумства слугує передвісником безумства. «Що, коли я й справді збожеволію?» — запитував себе Ітакура, й од цієї думки в нього темніло в очах.

Страх, який володів Ітакурою, до певної міри заглушався роздратуванням, яке він постійно відчував, з будь-якого приводу. Але в той же час роздратування часто-густо змушувало його ще гостріше відчувати страх. Утворилося таке собі замкнене коло, в якому стражденна душа Ітакури металася, неначе кішка, що намагається спіймати власного хвоста.

Стан Ітакури викликав чимале занепокоєння в його оточення, й насамперед у Маедзими Рін'емона.

Хоча Рін'емон вважався васалом Ітакури, насправді він був представником голови роду, й Ітакурі доводилося рахуватись із ним. Це був чоловік богатирської статі, міцний, рум'яний, він не знав, що таке хвороби. При цьому мало хто із самураїв у домі міг перевершити його щодо вченості й володіння бойовими мистецтвами. З цієї причини він і був радником при Ітакурі й виконував цю роль так майстерно, що здобув прізвисько «другого Окубо Хікодзи¹».

Відтоді як навіженство Ітакури стало очевидним для всіх, Рін'емон втратив сон, терзаючись душею за долю свого володаря. Позаяк у палаці вважали, що хвороба Ітакури пройшла, йому належало невдовзі з'явитися туди. Але хто міг поручитися, що в нинішньому своєму стані він не припуститься якої-небудь грубої вихватки щодо присутніх там даймьо і хатамато? А якщо, чого доброго, справа дійде до кровопролиття, клан Ітакура з його статком у сім тисяч коку буде стерто з лиця землі. Хіба не повчальний приклад — сварка між феодалними домами Хотта й Інаба²?

¹ *Окубо Хікодза* (1560—1639) — протягом багатьох років був відданим васалом сьогунів, військових правителів Токугава.

² Мається на увазі вбивство 1684 р. Хотти Масатосі молодим представником дому Інаба Масаясу.

Од цих думок Рін'емон не знаходив собі місця. І все-таки він не був схильний вважати стан Ітакури безнадійним: на відміну від «недуг тіла» це була всього лише «недуга душі», і, так само, як свого часу Рін'емон напучував свого володаря проти свавілля та надмірної розкоші, він вирішив лікувати його нервовий розлад за допомогою напучувань.

За будь-якої нагоди Рін'емон старався дати своєму володарю урок здорового глузду, однак від цього роздратування Ітакури не проходило. Навпаки — чим більше його напучували, тим дужче він дратувався у відповідь і тим сильнішими ставали напади безумства. Одного разу він мало не заколов свого радника мечем. «Негіднику, ти забув про те, що я — твій володар! Виключно з поваги до головного дому я залишив тебе в живих!» — заволав Ітакура, і в очах його при цьому палав не тільки гнів. Рін'емон прочитав у них іще й неприховану ненависть.

Так у результаті здійсненої Рін'емоном спроби урезонити Ітакуру в і без того складні та заплутані стосунки, існуючі між васалом і володарем, закралося щось нове та зловісне. І справа була не тільки в тому, що Ітакура зненавидів Рін'емона — в душі Рін'емона теж поселилася ненависть до Ітакури. Сам він, певна річ, цього не усвідомлював. Принаймні, до останнього часу він вірив, що його відданість Ітакурі залишилася незмінною. «Володар є володар, васал є васал» — такий «шлях», вказаний Менци¹. Але окрім цього «шляху» існує ще й «шлях» природних людських почуттів. Однак Рін'емону не хотілося цього визнавати...

Він прагнув до кінця виконати свій васальний обов'язок. Переконавшись на гіркому досвіді, що дружні його напучування не мають успіху, він наважився вдатись до останнього засобу, який досі ховав у потаємних куточках душі. Засіб цей полягав у тому, щоб силоміць відправити безумця на спочинок і знайти йому гідного спадкоємця з роду Ітакура.

На першому місці мають стояти інтереси роду, вважав Рін'емон, і в разі необхідності його володар мусить бути принесений у жертву цим інтересам. Рід Ітакура був одним із найзнаменитіших і з часу його засновника Ітакури Сіродзаемона Кацусіге жодного разу не заплямував себе ганьбою. Старший син і спадкоємець Кацусіге — Матадзаемон Сіре-

¹ Менци (бл. 372—289 до н. е.) — давньокитайський філософ.

муне — пішов стопами батька і здійснив чимало славних справ на полі діяльності представника сьогуна у столиці. Молодший брат Сігемуне — Мондо Сігемаса — успішно впорався з місією особистого представника сьогуна на переговорах про перемир'я під час облоги Осацького замку в дев'ятнадцятому році ери Кейтьо¹, а потім, у чотирнадцятому році ери Кан'ей, під час Сімабарського повстання² очолив західне військо і, розгромивши бунтівників, підняв прапор сьогуна в ставці переможеного Амакуси³. Чи можна допустити, щоб після всього цього честі такого прославленого роду було завдано втрати? Як посміє він, Рін'емон, поглянути на тому світі у вічі засновникові роду Ітакура?

У пошуках спадкоємця Рін'емон заходився перебирати подумки представників сімейства Ітакура. На щастя, у правителя землі Садо Ітакури Кацукійо, що входив до ради старійшин при сьогуні, було три сини. Якщо одного з них зробити прийомним сином і спадкоємцем безумця, всіх зовнішніх правил пристойності буде додержано. Певна річ, до пори до часу це слід тримати в таємниці від хворого Ітакури та його дружини. Тільки-но в голові Рін'емона визрів цей план, він відчув себе так, ніби після тривалого блукання в темряві вийшов на світло. Але при цьому в душі його поселилася незрозуміла, досі незнана туга. «Це необхідно заради порятунку честі роду», — переконував себе Рін'емон і щоразу ловив себе на тому, що ніби виправдовується. Це невиразне відчуття провини стало так само невіддільним од нього, як миготлива крайка — від місячного диска.

Змучений хворобою Ітакура ненавидів Рін'емона. Ненавидів за його незламне здоров'я. За ту владу, яку він мав по праву людини, приставленої до нього головним домом. Зрештою, за вірність роду, інтереси якого той ставив понад усе. «Ти забув про те, що я — твій володар!» — у цих словах Ітакури тлів огонь ненависті, що випускав чад.

А тут ще зовсім несподівано дружина повідомила Ітакурі, що до неї дійшли чутки, буцім Рін'емон замишляє силоміць

¹ *Ера (роки) Кейтьо* — 1596—1615 рр., *ера (роки) Кан'ей* — 1624—1644 рр.

² *Сімабарське повстання* — повстання 1637—1638 рр. у Сімабарі, яке проходило під християнськими гаслами.

³ *Амакуса Іротокісада* (1621—1638) — керівник повстання, що загинув в останньому бою.

відправити свого володаря на спочинок і на його місце посадити сина правителя землі Садо. Не дивина, що від цієї звістки Ітакура оскаженів.

Можливо, Рін'емон насправді піклується про інтереси роду. Але якою є ціна вірності васала, якщо в ім'я роду він нехтує інтереси володаря, на службі в якого перебуває? Та і які можуть бути в нього підстави побоюватися за долю роду? Через якісь безглузді побоювання він задумав силоміць відправити його, Ітакуру, на спочинок! Як знати, можливо, за цією показною вірністю криється честолюбний замисел захопити владу над домом Ітакура? Та за таку підступність будь-якої кари буде замало.

Ітакура зараз же викликав до себе свого старого слугу Танаку Удзаемона, якого ще в дитинстві було приставлено до нього дядьком, і наказав:

— Одрубай голову негідникові Рін'емону!

Сивоголовий слуга сумно похнюпився. Переживання останнього часу додали зморшок на його старечому обличчі. Певна річ, замір Рін'емона не міг припасти йому до душі. Але, що не кажи, той був представником головного дому.

— Рін'емон не з тих, кому можна нишком одрубати голову, — заперечив він. — Якби ви наказали йому здійснити сепуку, як це годиться самураю, — тоді інша річ.

Ітакура насмішкувато поглянув на старого й рішуче похитав головою:

— Ні, негіднику, позбавленому совісті, безглуздо наказувати здійснити сепуку. Ти мусиш відрубати йому голову. Чуєш?

При цих словах по блідих, без кровинки, щоках Ітакури потекли сльози. Звичним рухом він підніс руки до скронь і заходився висмикувати волосся з бокових пасом.

Од вірних людей Рін'емону стало відомо, що Ітакура віддав наказ одрубати йому голову.

— Добре, — гордо мовив він. — Раз так, я зумію за себе постояти. Я не збираюся сидіти склавши руки й чекати, коли мене вб'ють.

І тієї ж миті він відчув, як незбагненна тривога, що увесь цей час невідступно переслідувала його, зникла безслідно. В його душі лишилася тільки неприхована ненависть до Ітакури. Віднині Ітакура для нього більше не володар. Чому він має соромитися своєї ненависті? Варто було йому підкоритися цій логіці, як із душі в нього звалився важкий камінь.

Не дожидаючись темряви, Рін'емон разом з дружиною, дітьми та васалами покинув дім Ітакури. Як приписує етикет, до стіни вітальні він прикріпив папір із зазначенням місця, де його можна знайти. Рін'емон вийшов першим, захопивши з собою спис. Увесь його почет складався з десяти людей, не більше, включаючи молодих самураїв-слуг, які мали нести військове спорядження та допомагати втомленим подорожнім. Без найменшої метушні, спокійно втікачі вийшли за ворота.

Ішов кінець третього місяця четвертого року Енкьо¹. Теплий вітер кидав у ґратчасте вікно огорожі пелюстки сакури, перемішані з пилюкою та піском. Стоячи на вітрі, Рін'емон подивився на всі боки і списом подав своїм супутникам знак йти ліворуч.

Танака Удзаемон

Після втечі Рін'емона місце головного васала посів Танака Удзаемон. Позаяк Удзаемон опікувався Ітакурою з дитячих літ, його ставлення до володаря було зовсім іншим, аніж інших васалів. Він по-батьківськи жалів безумця, а той, у свою чергу, вирізняв старого серед решти і тримався з ним доволі лагідно. З огляду на ці причини між володарем і головним його васалом установилися спокійні, рівні стосунки, не те що в часи Рін'емона. Удзаемон радів, що з настанням літа напади хвороби Ітакури почали слабшати. Певна річ, побоювання, як би його володар не натворив чого-небудь, з'явившись до палацу, не покидали і його. Одначе при цьому, на відміну від Рін'емона, який побоювався за долю роду, Удзаемон побоювався лише за долю свого володаря.

Не можна сказати, щоб думка про долю роду зовсім не займала Удзаемона. Одначе головним для нього було не те, що в результаті якої-небудь безглуздої вихватки його володаря може загинути рід Ітакура, а те, що його володар назавжди затаврує себе ганьбою, як людина, що принесла загибель своєму роду. Яким же чином запобігти цьому лихові? На це запитання, на відміну від Рін'емона, Удзаемон відповіді не знав. Йому залишалося тільки одне: шукати заступництва у богів і від щирого серця молитися про те, щоб вони позбавили Ітакуру безумства.

¹ Роки Енкьо — 1744—1748 рр.

Того року в перший день восьмого місяця в палаці було оголошено свято з нагоди нового врожаю, й Ітакура вперше після хвороби був присутній на ньому. По закінченні церемонії, перш ніж вирушити додому, він зробив візит своєму родичу, правителю землі Садо, який тоді мешкав у західній частині палацу. На щастя, під час перебування в палаці Ітакура поведився спокійно, і в старого Удзаемона вперше за багато днів одлягло від серця.

Одначе радість його була передчасною. Тієї ж ночі від правителя землі Садо прибув посланець і передав Удзаемону наказ негайно з'явитися до нього. Це був недобрый знак. Несподіваний виклик серед ночі... З часів Рін'емона такого ще не траплялося. До того ж це сталося відразу після повернення Ітакури з палацу. З недобрими передчуттями Удзаемон поспішно зібрався в дорогу.

Як і слід було очікувати, йшлося про його володаря. За словами правителя землі Садо, напередодні, зразу ж після церемонії, Ітакура з'явився до нього в парадних шатах. Колір обличчя в нього був нездоровий, і той подумав, що він ще не зовсім одужав після хвороби, одначе в ході розмови враження це розвіялося. Правитель землі Садо заспокоївся, і якийсь час вони мирно бесідували. Між іншим поцікавився, як почувається Маедзима Рін'емон. Ітакура несподівано спохмурнів і сказав: «Цей негідник утік од мене». Правитель землі Садо чудово знав Рін'емона: такі, як він, ні з сього ні з того не покидають свого володаря. Правитель Садо запитав, що стало приводом для такого несподіваного вчинку, і при цьому зауважив, що, позаяк Рін'емон є представником головного дому, хоч що б він учинив, Ітакурі годилося б для початку порадитися з ріднею чи хоча б сповістити про те, що сталося. При цих словах Ітакура перемінився на виду і схопився за меч. «Цей негідник завжди користувався вашою особливою прихильністю! — вигукнув він. Але я, недостойний, маю право сам вирішувати, яку кару накладати на свого васала. Хоч ви і входите до ради старійшин, прошу вас не втручатися в мої справи!» Ясна річ, правитель Садо був приголомшений, але, на щастя, на нього чекали невідкладні справи, і він змушений був припинити розмову.

— Ну, що ти на це скажеш? — мовив правитель землі Садо Удзаемону і ще дужче спохмурнів.

У тому, що головний дім не було поставлено до відома про втечу Рін'емона, частково була провина Удзаемона. На ньому

лежала відповідальність і за те, що, знаючи про безумство Ітакури, він усе ж дозволив йому з'явитися до палацу. Добре ще, що Ітакура допустив різкість щодо родича — якби на місці правителя землі Садо опинився хтось інший, сім'я Ітакура зразу ж позбулась би свого статку у сім тисяч коку.

— Надалі ти маєш слідкувати, щоб твій володар ні в якому разі не відлучався з дому. І вже тим паче не з'являвся до палацу. — Правитель Садо пильно подивився на Удаемона. — Сподіваюся, ти ще не впав у безумство заодно зі своїм володарем? Май на увазі, це наказ.

Удаемон нахмурих брови і з рішучістю в голосі відповів:

— Слухаюся. Обіцяю вам надалі виявляти обачливість.

— Отож-бо й є, — сказав державець Садо, наче сплюнув. — Найголовніше — не повторювати помилок.

— Я виконаю вашу волю, хай там що!

Удаемон звернув до державця Садо повні сліз очі. В цих очах читалося не тільки смирення, але й непохитна рішучість. Рішучість ця походила зовсім не від упевненості в тому, що йому вдасться заборонити Ітакурі відлучатися з дому. Просто старий знав, як вчинити в тому разі, якщо це йому не вдасться.

Побачивши цей погляд, державець Садо знову нахмурився і в роздратуванні відвернувся.

Якщо коритися волі володаря, під загрозою виявляється доля роду. Якщо ж керуватись інтересами роду, необхідно йти наперекір волі володаря. Колись перед такою ж дилемою опинився Рін'емон. Але в нього вистачило мужності знехтувати володаря в ім'я роду. Точніше сказати, для нього володар значив не так уже й багато. Тому він і міг легко принести володаря в жертву роду.

Удаемону ж було несила так учинити. Він був занадто прихильним до володаря, щоб думати лише про інтереси роду. Хіба міг він в ім'я роду, в ім'я абстракції, що називається родом, змусити свого володаря вийти на спочинок? В очах Удаемона Ітакура все ще залишався дитиною. Книжки з малюнками, які він читав йому в дитинстві, пісеньки, які з ним розучував, паперовий змії, до якого приладнував хвоста на втіху маленькому володарю, — усе це було живим у його пам'яті...

І все-таки, якщо не вжити ніяких заходів, пропаде не тільки рід. Усе це таїть у собі страшне лихо для самого воло-

даря. Варто було зважити всі «за» і «проти», як одразу виявлялося, що вихід, запропонований Рін'емоном, — єдиний і найбільш розумний. Розумом Удзаеомон це усвідомлював. Але вчинити так, як вимагав розум, не міг.

Вдалині сяйнула блискавка. Схрестивши на грудях руки, засмучений Удзаеомон повертався додому, без кінця прокручуючи в голові одні й ті ж думки.

Коли наступного дня Удзаеомон переповів своєму володарю розмову з правителем Садо, лице Ітакура спохмурніло. Щоправда, далі цього справа не пішла і звичайного нападу гніву не сталося. Удзаеомон покинув свого володаря з відчуттям деякого полегшення.

Наступні десять днів Ітакура сидів, зачинившись у своїх покоях, і щось напружено обмірковував. За весь цей час він не перекинувся з Удзаеомоном жодним словом. Тільки одного разу, дощового дня, почувши голос зозулі, прошепотів: «Певно, вона руйнує солов'їне гніздо». Вхопившись за цю фразу, Удзаеомон спробував було розговорити Ітакуру, але той знову замовк, утупивши погляд у затягнуте темними хмарами небо. Після цього він не промовив ні слова, мовби онімів, і застиг, дивлячись в одну точку. На обличчі його при цьому був відсутній будь-який вираз.

Тим часом наближалось п'ятнадцяте число, коли в палаці сьогуна мали зібратися всі даймьо, що несли службу в Едо. І ось одного вечора, коли до цієї події залишалось всього два чи три дні, Ітакура прикликав до себе Удзаеомона і, залишившись із ним наодинці, з похмурим виглядом сказав таке:

— Очевидно, Садо-доно має рацію: я хворий і навряд чи зможу надалі нести службу. Напевно, мені дійсно час піти на спочинок.

Удзаеомон не знав, що й думати. Поклавши руку на серце, кращого виходу зі становища важко було бажати. Але чому Ітакура так легко говорить про це?

— Ваша правда, — обізвався Удзаеомон. — Позаяк правитель Садо висловив таке побажання, іншого вибору, хоч як це прикро, у вас немає. Та спершу вам годилось би сповістити про своє рішення своїх родичів, інакше...

— Ні, ні. В цьому немає потреби. Не те що у випадку з Рін'емоном. Якщо я піду на спочинок, не діставши на те

згоди головного дому, навряд чи хтось із моїх родичів заперечуватиме. — Губів Ітакури торкнулась гірка усмішка.

— Боюся, що ви помиляєтесь. — Удзаемон зі скорботним виглядом заглянув у лице своєму володарю, але пропустив його слова повз вуха.

— Одначе якщо я піду на спочинок, то ніколи вже не зможу побувати в палаці. Тому... — Ітакура кинув пильний погляд на Удзаемона й повільно, зважуючи кожне слово, вів далі: — Тому наостанок мені хотілося б один-єдиний раз побачити сьогуну Йосімуне¹. Що ти на це скажеш? Дозволь мені п'ятнадцятого числа вирушити до палацу.

Удзаемон нахмурився й не промовив ні слова.

— Усього один тільки раз.

— Уклінно прошу мені вибачити, але саме цього ніяк не можна.

— Значить, ти мені відмовляєш?

Деякий час обидва мовчали, дивлячись один одному в вічі. В кімнаті стояла така тиша, що було чутно, як потріскує гніт в олійному світильнику... Для Удзаемона ці кілька хвилин тяглися мов цілий рік. Після даного правителю Садо слова зробити поступку Ітакурі означало б здійснити безчесний для самурая вчинок.

— Я знаю про розпорядження Садо-доно, — після паузи сказав Ітакура. — Я розумію, що, дозволивши мені з'явитися до палацу, ти накличеш на себе гнів моєї рідні. Та послухай: я — божевільний, од якого всі відвернулись — і рідні, і васали. — Голос Ітакури тремтів од хвилювання, в очах його стояли сльози. — Я перетворився на жалюгідне посміховисько. Тепер і дім мій перейде в чужі руки. Світло небесної справедливості не торкнеться мене своїм промінням. У цьому житті в мене лишилось одне-єдине бажання — востаннє постати перед сьогунном, і ти не можеш мені в цьому відмовити. Адже ти не відчуваєш ненависті до мене. Ти жалієш мене. Для мене ти однаково що батько. Або старший брат. Та ні, ти мені ближчий за батька чи брата. У цілому світі ні на кого мені обпертись, окрім тебе. Саме тому я звертаюся до тебе з таким проханням, хоча і знаю, що виконати його нелегко. Обіцяю, що в майбутньому це ніколи не повториться. Допоможи мені лише цього разу, Удзаемоне, ввійди в моє становище. Виконай моє прохання. Благаю тебе.

¹ *Сьогун Йосімуне* — сьогун Токугава Йосімуне (1684—1751), відомий як серйозний реформатор.

Із цими словами Ітакура обперся руками об підлогу і, роняючи сльози, упав перед Удзаемоном ниць.

Цей жест відчаю розчулив серце старого.

— Прошу вас, підніміться. Будь ласка. Я недостойний такої честі.

Він схопив руки Ітакури і силою відірвав їх од підлоги. Старий заплакав. І поки він плакав, на душу його зійшов дивний спокій. Він як наяву згадав розмову з правителем Садо та дану йому обіцянку.

— Добре, — сказав Удзаефон. — Мені байдуже, що подумає правитель Садо. В гіршому разі я розпорю собі живіт — та й годі. Я візьму всю відповідальність на себе, так що можете їхати до палацу.

При цих словах обличчя Ітакури просяяло й цілковито змінилося. У переміні, що сталася з ним, було щось умисне, мов у грі актора, та разом з тим здійснилася вона з тією природністю, якої не буває на сцені.

Ітакура несподівано перемінив тон і смішливим голосом промовив:

— Значить, ти мене відпускаєш? Спасибі тобі.

От уже дійсно спасибі!

Він весело подивився навколо себе й вигукнув:

— Ну що, всі чули? Удзаефон відпустив мене до палацу!

У кімнаті, крім нього й Удзаефона, не було ні душі. «Ну що, всі чули?..» Старий розгублено присунувся до свого володаря і з острахом заглянув йому в вічі.

Кривава драма

О дев'ятій ранку п'ятнадцятого числа восьмого місяця четвертого року Енкьо Ітакура вбив у палаці Хосокаву Муненорі, власника замку Кумамото в провінції Хіго, правителя землі Еттю, з яким його не пов'язувала ні дружба, ні ворожнеча. Подобиці того, що сталося, були такі.

Хосокава походив із знаменитого князівського роду, що прославився численними ратними подвигами. Навіть дружина Хосокави, яка доводилася дочкою самому сьогуну, була обізнана з премудростями військової справи, про самого ж Муненорі й говорити не випадає — він був воїном, яких мало. «Славетний нащадок Сансая вбитий у розквіті віку. Ось воно доля яка», — складено про нього. Те, що його спіткала така кончина, мабуть, і справді воля лихої долі.

Нещастю передувало декілька подій, які вже заднім числом було витлумачено в домі Хосокави як погані прикмети.

По-перше, в середині третього місяця того самого року, про який ідеться, пожежа знищила садибу Хосокави в Іса-раго, що в районі Сінагава. Це було тим паче дивним, що на території садиби була розташована статуя бодхисатви Мьокен, перед якою стояв камінь під назвою «той, що вивергає вологу». За найменшої небезпеки пожежі з цього каменя починала бити вода, тому садиба ніяк не мусила загорітися.

По-друге, на початку п'ятого місяця з храму Айдзенін в Ѓьорані було отримано в дар талісман, який заведено вивішувати на воротах. Так от, на цьому талісмані, що містив побажання «успіхів у військових походах і відсутності лих та нещастя», було пропущено слово «нещастя». Родина Хосокави звернулася до священника, щоб талісман переписали.

Нарешті, по-третє, на початку восьмого місяця щонаочі у вітальні дому Хосокави став спалахувати таємничий вогонь, який потім перелітав на лужок.

Та цим справа не обмежилася. Чотирнадцятого числа восьмого місяця до чиновника таємного нагляду з'явився васал Хосокави на ім'я Сайкі Моемон, обізнаний із небесними знаменнями, і попередив: «Завтра, п'ятнадцятого числа, з моїм володарем може статися нещастя. Нинішньої ночі, спостерігаючи розташування небесних світил, я помітив, що зірка «Полководець» так і дивись упаде. Тому князю слід виявити обережність і не виходити з дому». Чиновник не вельми вірив пророкуванню зірдарів, однак, позаяк сам Хосокава завжди прислухався до передбачень цього чоловіка, він негайно довів слова Моемона до оточення князя, щоб його вчасно було попереджено. В результаті Хосокава скасував намічені на п'ятнадцяте число відвідини театру, а також якийсь візит, але до палацу все-таки вирішив з'явитися, тому що ставив обов'язок понад усе.

Наступного дня до всіх інших додалася ще одна погана прикмета. Вже зібравшись до театру і вдягнувши святкові шати, Хосокава, за давнім звичаєм, вирішив поставити священне вино перед зображенням бога Хатимана. Він узяв із рук слуги підставку з двома глечичками і вже приготувався розмістити її на божниці, коли раптом, незрозуміло чому, посудини перекинулись і священне вино вихлюпнулось назовні. Тут уже всім у домі стало ясно, що лиха не минути.

Хосокава прибув до палацу, і монах Тасіро Юецу зразу ж провів його до парадної зали. Одначе князь раптом відчув, що йому треба відлучитися з великої нужди, і тепер уже монах Курокі Кансай провів його до вбиральні. Справивши нужду, Хосокава вийшов до напівтемної вмивальні й почав мити руки. В ту ж мить хтось із криком накинувся на нього ззаду. Хосокава обернувся, й одразу перед ним мигнуло лезо меча й устромилося йому в лоба. Кров застувала князю очі, і він не міг розгледіти лице зловмисника, а той продовжував завдавати йому все нових ран. Врешті Хосокава похитнувся і впав на галерею, а вбивця, кинувши свого меча, зник у невідомому напрямку.

Монах Курокі Кансай, який супроводжував Хосокаву, охоплений жахом, утік і десь заховався, тому в палаці не зразу дізналися про те, що сталося. Лише через деякий час такий собі Хомма Садагаро із служби двірцевої охорони по дорозі з вартівні до кімнати для челяді виявив пораненого Хосокаву. Він не гаючись доповів про це своєму начальнику. Той примчав на місце події разом із начальником загону охоронців Куге Дзембеєм і керівниками варту Цутидою Хан'ємоном і Комодою Ніємоном. І ось уже палац гудів, як по-тривожений вулик.

Коли пораненого підняли, неможливо було встановити, хто він такий — і лице, і тіло його перетворилися на криваве місиво. Хтось нахилився над нещасним, попрохавши його назвати себе, — й тоді поранений ледве чутно промовив: «Князь Хосокава, правитель Еттю». Потім його запитали: «Хто на вас напав?» — але Хосокава переривчастим голосом повідомив тільки, що це був «чоловік у парадних шатах». Більше він не промовив жодного слова — мабуть, знепритомнів. Огляд потерпілого дозволив виявити на його тілі: «рану в ділянці потилиці глибиною сім сунів, рану на лівому плечі завглибшки шість-сім сунів, рану на правому плечі завглибшки п'ять сунів; численні порізи на руках, на лобі, за вухом і на потилиці; рану завдовжки один сяку і п'ять сунів, яка тяглася від хребта до правого боку». Присутні при огляді високопоставлені чиновники таємного нагляду Цутія Тьотаро, правитель землі Ава князь Хасимото, а також правитель землі Будзен князь Коно розпорядилися перенести потерпілого до зали Такігі-нома. Його поклали за ширмою і приставили до нього п'ятьох монахів. Даймь ж, які перебували в парадній залі, мали по одному чергувати при ньому. В їх числі був

заступник голови військового відомства Мацудайра, який виявив особливу турботу про пораненого. Зразу видно було, що їх із Хосокавою пов'язувала міцна дружба.

Тим часом звістка про те, що сталося, дійшла до ради старійшин, і було вирішено про всяк випадок замкнути не тільки вхід до палацу, але й парадні ворота. Побачивши це й до того ж прочувши про нещастя в палаці, не на жарт сполошилися князівські васали, що товпилися біля воріт. Декілька разів до них виходили чиновники таємного нагляду й намагалися заспокоїти їх, але натовп знову накочувався на ворота, наче цунамі. Наростало хвилювання й у палаці. Цутія Тьотаро разом з охоронцями та пожежниками ретельно оглянули всі служби палацу, однак так і не змогли знайти «чоловіка у парадних шатах».

Хоч як дивно, виявити зловмисника вдалося монаху на ім'я Такараї Сога. Сога був людиною не з полохливих і не побоювся самотужки обстежити ті закутки палацу, повз які пройшли Цутія та його люди. Зазирнувши до вбиральні, розташованої неподалік од Такігі-нома, він виявив там чоловіка, що сидів навпочіпки зі скуйовдженим волоссям. У напівтемряві його важко було розгледіти як слід, однак Сога побачив, як той видобув із шкіряного мішечка ножиці й заходився обрізати ними розтріпані бокові пасма. Підійшовши ближче, Сога запитав:

— Хто ви?

Незнайомець хрипким голосом відповів:

— Я вбив людину і приймаю постріг.

Ніяких сумнівів у тому, що це і є злочинець, не залишалося. Сога покликав людей, зловмисника виволокли із вбиральні й передали в руки представника служби охорони.

Той припровадив його до одного з приміщень палацу і в присутності чиновників таємного нагляду вчинив йому допит про причини здійсненого ним кривавого злочину. Та зловмисник байдуже позирав на присутніх і ніякого хоч трохи зрозумілого пояснення не давав. Лише час від часу він відкривав рота й бурмотів щось недоладне про зозулю. А в проміжках між цією маячнею підносив забруднені кров'ю руки до скронь і висмикував волосся з бокових пасом. Ітакура остаточно поринув у божевілля.

Того ж дня князь Хосокава сконав. Однак у відповідності з розпорядженням сьогуна Йосимуне це зберігали

в таємниці, і покійного під виглядом пораненого винесли в паланкіні з палацу через бічні ворота. Офіційне повідомлення про смерть Хосокави з'явилося тільки двадцять першого числа.

Що ж до Ітакури, то його припоручили турботам Мідзуно-кемоцу. Він покинув палац тим же шляхом, що й тіло Хокосави, але вже в зтягнутому зеленою сіткою тюремному паланкіні. Паланкін супроводжували п'ятдесят піхотинців, одягнених у нові оранжеві кімоно й нові білі момохікі, з новенькими палицями в руках. Вигляд цієї процесії свідчив про надзвичайну дбайливість Мідзуно, що вмів завчасно підготуватися до будь-якої несподіванки, чим здобув собі похвалу сучасників.

На сьомий день після смерті Хосокави, двадцять другого числа, високопоставлений чиновник таємного нагляду, правитель землі Тоса Ісікава від імені сьогуна оголосив ухвалений Ітакурі вирок, у якому, зокрема, говорилося: «Незважаючи на те, що цей злочин був учинений у стані безумства, і враховуючи, що князь Хосокава, правитель землі Еттю, сконав од завданих йому ран, винуватцю приписується здійснити сепуку в домі Мідзуно-кемоцу».

У присутності Ісікави Ітакурі було подано короткий меч, однаке божевільний, замість того щоб узяти його, продовжував сидіти, склавши на колінах руки. Тоді Йосіда Ясодзаемон, васал Мідзуно, змушений був одрубати Ітакурі голову. Зробити це було неважко, позаяк шия в Ітакури була не товща, ніж у дитини. Ясодзаемон підняв одрубану голову і показав її чиновнику, покликаному засвідчити факт виконання вироку. Мертве лице Ітакури справляло жалюгідне враження: гострі вилиці, жовта шкіра. Очі його були розплющені.

Чиновник, вдихнувши запах свіжої крові, схвально промовив: «Чудово».

Того ж дня було оголошено вирок Танаці Удзаемону, у відповідності з яким йому відрубали голову. У пред'явленому йому обвинуваченні було сказано: «Порушивши розпорядження, віддане правителем землі Садо, що наказувало утримувати Ітакуру Кацутосі з огляду на його хворобу під домашнім арештом, Танака Удзаемон, виявивши кричуще нехтування обов'язку, самовільно дозволив йому прибути в палац, що призвело до тяжкого злочину і спричинило позбавлення сім'ї Ітакура статку у сім тисяч коку».

Всі представники клану Ітакура, а також їхні родичі: Ітакура-сікібу, правитель землі Садо, суддя Сакаї Саемон, сьогун Лівой Гвардії Мацудайра та інші — були засуджені до домашнього арешту. Монаха Курокі Кансая, який покинув Хосокаву, що стікав кров'ю, було позбавлено утримання й відправлено у вигнання.

Скоріше за все, Ітакура вбив Хосокаву помилково. Справа в тому, що фамільні герби домів Ітакура та Хосокава були схожі. Ітакура, звичайно ж, мав намір убити свого родича, правителя землі Садо, та через непорозуміння напав на Хосокаву. Він просто обізнався, як це сталося свого часу з Мідзуно Хаято, який заколов мечем Морі Мондо. Якщо до того ж урахувати, що в умивальні було досить темно, таке пояснення видається цілком правдоподібним. В усякому разі саме так пояснювали в той час цю трагедію.

Одначе правителя землі Садо ця версія не влаштовувала. Щоразу при згадці про цю історію він напускав на себе страдницький вигляд і говорив так:

— У Кацуосі не було ані найменшої причини бажати моєї смерті. Не забувайте, йдеться про божевільного. Скоріше за все, він напав на князя без усякого приводу. Вважати, що він обізнався, принаймні безглуздо. Під час допиту він верз нісенітницю про зозулю — ось вам і доказ моєї правоти. Напевно, просто-таки князь йому здався зозулею.

БАТАТОВА КАША

Було це наприкінці років Генкей, а можливо, на початку правління Нінна. Точний час для нашої оповіді ролі не відіграє. Читачеві досить знати, що трапилось це в сиву давнину, що йменується Хейанським періодом... І служив серед самураїв регента Мотоцуне Фудзіварі такий собі гої.

Хотілося б навести, як годиться, його справжнє ім'я, та в стародавніх хроніках воно, на жаль, не згадується. Мабуть, це був занадто пересічний чоловік, аби варто було про нього згадувати. Взагалі слід сказати, що автори стародавніх хронік не дуже цікавилися пересічними людьми та звичайними подіями. Щодо цього вони разуче відрізнялися від японських письменників-натуралістів. Романісти Хейанської епохи, хоч як це дивно, не такі ледарі... Словом, служив

серед самураїв регента Мотоцуне Фудзівари такий собі гої, і саме він і є героєм нашої оповіді.

Це був чоловік надзвичайно непоказної зовнішності. Почати з того, що він був маленький на зріст. Ніс червоний, зовнішні кути очей опущені. Вуса, ясна річ, ріденькі. Щоки запалі, тому підборіддя здається зовсім крихітним. Губи... Та якщо вдаватися в подробиці, цьому краю не буде. Стисло кажучи, зовнішній вигляд у нашого гої був на рідкість затрапезний.

Ніхто не знав, коли і яким чином цей чоловік потрапив на службу до Мотоцуне. Цілком певним було тільки те, що він з вельми давнього часу щоденно й невтомно виконує одні й ті ж обов'язки, завжди в одному й тому ж вицвілому суйкані і в одній і тій же зім'ятій шапці ебосі. І ось результат: хоч хто б із ним зустрічався, нікому й на думку не спало, що цей чоловік був колись молодим. (В описуваний час гої перевалило за сорок.) Усім здавалося, буцім протяги на перехрестях Судзаку надули йому цей червоний застуджений ніс і символічні вуса із самого дня його появи на світ. У це несвідомо вірили поголовно всі, й, починаючи від самого пана Мотоцуне і до останнього пастушка, ніхто в цьому не сумнівався.

Про те, як оточення поводитися з людиною такої зовнішності, не варто б, напевно, й писати. У самурайських казармах на гої звертали не більше уваги, ніж на муху. Навіть його підлегли — а їх, зі знаннями та без знань, було близько двох десятків — ставилися до нього з дивною холодністю й байдужістю. Не було випадку, щоб вони перервали свою балаканину, коли він їм що-небудь наказував. Напевно, постать гої так само мало застувала їм зір, як повітря. І якщо вже так поводитися підлегли, то старші за посадою, всякі там домоправителі та начальники в казармах, згідно з усіма законами природи взагалі рішуче відмовлялися його помічати. Приховуючи під маскою крижаної байдужості свою дитячу та безглузду до нього ворожість, вони в разі потреби сказати йому що-небудь обходилися виключно жестами. Але люди володіють даром мови не випадково. Природно, час від часу виникали обставини, коли порозумітися жестами не вдавалося. Необхідність удаватися до слів відносилася цілковито на рахунок його розумової недостатності. У таких випадках вони незмінно оглядали його зверху донизу, від верху зім'ятої його шапки ебосі до продраних солом'яних дзорі, потім огля-

дали знизу доверху, а тоді, презирливо пирхнувши, поверталися спиною. Втім, гої ніколи не сердився. Він був настільки позбавлений самолюбства і був такий боязкий, що просто не відчував несправедливості як несправедливості.

Самураї ж, рівні йому за становищем, усіляко знущалися з нього. Старі, потішаючись над його невигащною зовнішністю, слинили застарілі дотепи, молоді також не відставали, вправляючи свої здібності в так званих експромтах усе на ту ж адресу. Просто при гої вони невтомно обговорювали його ніс та його вуса, його шапку та його суйкан. Частенько предметом обговорення була його співмешканка, товстогуба дама, з якою він розлучився декілька років тому, а також п'яниця-бонза, що за чутками був з нею у стосунках. Часом вони дозволяли собі вельми жорстокі жарти. Перераховувати їх усі просто не видається можливим, але якщо ми згадаємо тут, як вони випивали з його фляги sake і потім мочилися туди, читач легко уявить собі решту.

Одначе гої залишався зовсім нечутливим до цих витівок. В усякому разі, здавався нечутливим. Хоч що б йому говорили, у нього не змінювався навіть вираз обличчя. Він лише мовчки погладжував свої знамениті вуса та продовжував займатися своєю справою. Лише коли знущання переходили всі межі, приміром, коли до вузла волосся на маківці йому причіпляли клапті паперу або прив'язували до піхов його меча солом'яні дзорі, тоді він дивно морщив обличчя — чи то від плачу, чи то від сміху — і говорив:

— Що вже ви, справді, не можна ж так...

Ті, хто бачив його обличчя або чув його голос, відчували раптом укол жалості. (Це була жалість не до одного тільки червононосого гої, вона стосувалася когось, кого вони зовсім не знали, — багатьох людей, які ховалися за його обличчям і голосом та дорікали їм за безсердечність.) Це відчуття, хоч яким би невиразним воно було, проникало на мить їм у самісінькі серця. Щоправда, мало було таких, у кого воно збереглося хоч скільки-небудь довго. І серед цих небагатьох був один рядовий самурай, зовсім молодий чоловік, який приїхав із провінції Тамба. У нього на верхній губі ще тільки-тільки почали пробиватися м'які вусики. Звичайно, спершу він також разом з усіма без усякої причини зневажав червононосого гої. Та якось одного разу він почув голос, який промовляв: «Що вже ви, справді, не можна ж так...» І відтоді ці слова не виходили в нього з голови. Гої в його очах став

зовсім іншою особистістю. У пропитій, сірій, тупій фізіonomії він побачив також Людину, яка страждає під гнітом суспільства. І щоразу, коли він думав про те, йому уявлялося, буцім усе на світі раптом виставило напоказ свою споконвічну підлість. І в той же час уявлялося йому, буцім обморожений червоний ніс і ріденькі вуса являють душі його деяку втіху...

Але так стояла справа з одним-єдиним чоловіком. За цим винятком гої оточувала загальна зневага, і він жив, правду кажучи, собачим життям. Почати з того, що він не мав ніякого пристойного одягу. В нього був один-єдиний сіро-блакитний суйкан і одна-єдина пара штанів сасинукі того ж кольору, одначе вилиняло все це настільки, що визначити первісний колір було вже неможливо. Суйкан іще тримався, в нього лише злегка обвисли плечі та дивного забарвлення набули шнури й вишивка, тільки й усього, та от щодо штанів, то на колінах вони були в нечувано жалюгідному стані. Гої не носили спідніх хакама, крізь діри проглядали худі ноги, і вигляд його викликав огиду не тільки у злих мешканців казарми: немовби дивишся на охлялого бика, що тягне воза з охлялим дворянином. Меча він мав також украй подержаного: руків'я ледве трималося, лак на піхвах увесь облупився. І недарма, коли він плівся по вулиці зі своїм червоним носом, на своїх кривих ногах, волочачи солом'яні дзорі, горблячись іще дужче, ніж завжди, під холодним зимовим небом і кидаючи на всі боки прохальні погляди, всі зачіпали й дражнили його. Навіть вуличні рознощики, бувало й таке.

Одного разу, проходячи по вулиці Сандзьо в бік парку Сінсен, гої помітив біля узбіччя натовп хлопчаків. Дзигу запускають, чи що, подумав він і підійшов подивитись. Виявилось, що хлопчакі піймали бродяче собака, накинули йому зашморг на шию і мучать його. Боязкому гої не було чужим співчуття, але доти він ніколи не намагався втілити його в дію. Цього разу, одначе, він набрався сміливості, тому що перед ним були всього лише діти. Не без зусилля зобразивши на своєму обличчі посмішку, він поплескав старшого з хлопчаків по плечу і сказав:

— Відпустили б ви його, собаці також боляче...

Хлопчак, обернувшись, підвів очі та зневажливо уп'явся в нього поглядом. Він дивився на гої зовсім так само, як управитель у казармах, коли гої не міг утямити його вказівок. Він відступив на крок і, зарозуміло відкопиливши губу, сказав:

— Обійдемося без твоїх порад. Забирайся геть, червононосий.

Гої відчув, нібито ці слова вдарили його по обличчю. Та зовсім не тому, що його було ображено й він розсердився. Ні, просто він соромився того, що втрутився не в своє діло і тим себе принизив. Аби приховати ніяковість, він вимучено посміхнувся і, не сказавши ні слова, пішов далі в напрямі до парку Сінсен. Хлопчаки, ставши плечем до плеча, корчили йому вслід гримаси й висолоплювали язика. Він цього, звичайно, не бачив. А хоч би й бачив, що це могло значити для позбавленого самолюбства гої!

Та було б помилкою стверджувати, буцім у героя нашої оповіді, у цього чоловіка, народженого для загальної зневаги, не було ніяких бажань. Ось уже декілька років він почував надзвичайну прихильність до бататової каші. Що таке бататова каша? Солодкий гірський батат кладуть у горщик, заливають виноградним сиропом і варять, поки аж він розвариться в кашу. Свого часу це вважалося чудовою стравою, подавали її навіть до найяснішого столу. Отже, до рота людини такого звання, як гої, вона могла потрапити хіба що раз на рік, на якому-небудь щорічному прийомі. І навіть у цих випадках потрапляло вельми небагато, тільки змастити глотку. І попоїсти донесхочу бататової каші було давньою і заповітною мрією нашого гої. Звичайно, мрією цією він ні з ким не ділився. Та що там казати, він і сам, напевно, не зовсім чітко усвідомлював, що все його життя пронизане цим бажанням. І все-таки можна сміливо стверджувати, що жив він саме для цього. Люди іноді присвячують своє життя таким бажанням, про які не знають, можна їх задовольнити чи ні. Той же, хто сміється з такого дивацтва, — просто нічого не тямить у людській природі.

Хоч як дивно, мрія гої «нажертися бататової каші» здійснилася несподівано легко. Щоб розповісти про те, як це сталося, й написано повість «Бататова каша».

* * *

Якось другого січня в резиденції Мотоцуне відбувся щорічний прийом. (Щорічний прийом — це велика учта, яку влаштовує регент, перший радник імператора, того ж дня, коли дається подячний банкет на честь імператриці та спадкоємця. На щорічний прийом запрошуються всі дворяни, від міністрів і нижче, й він майже не відрізняється від храмових

учт.) Гої в числі інших самураїв пригощався тим, що залишалося на блюдах після високих гостей. В ті часи ще не ввійшло в звичку віддавати залишки челяді, й їх поїдали, зібравшись в одному приміщенні, самураї-дружинники. Таким чином, вони начебто були учасниками учти, одначе, позаяк це відбувалося в давнину, кількість закусок не відповідала апетитам. А подавали рисові коржики, пончики в олії, мідії на парі, сушене пташине м'ясо, мальгу із Удзі, коропів із Омі, струганого окуня, лосося, фаршированого ікром, смажених восьминогів, омарів, мандарини великі й малі, хурму на рожні та багато іншого. Була там і бататова каша. Гої щороку сподівався, що йому вдасться вволю наїстися бататової каші. Та народу завжди було багато, і йому майже нічого не діставалося. Цього разу її було особливо мало. Й тому здавалося йому, що вона мала бути особливо смачною. Пильно дивлячись на спустошені миски, він стер долонею краплю, що застрягла у вусах, і промовив, ні до кого не звертаючись:

— Хотів би я знати, чи доведеться мені коли-небудь попоїсти її вволю? — І, зітхнувши, додав: — Та де там, просто-го самурая бататом кашею не годують...

Щойно він промовив ці слова, як хтось розреготався. Це був невимушений грубий регіт воїна. Гої підвів голову й боязко поглянув. Сміявся Тосіхіто Фудзівара, новий тілохранитель Мотоцуне, син Токунаги, міністра у справах підданих, міцний широкоплечий чоловік величезного зросту. Він гриз варені каштани й запивав їх чорним sake. Був він уже добряче напідпитку.

— А жаль, справді, — вів далі він насмішкувато і презирливо, побачивши, що гої підвів голову. — А втім, якщо хочеш, Тосіхіто нагодує тебе донесхочу.

Зацькований пес не зразу хапає кинуту йому кістку. Зі звичною своєю незрозумілою гримасою — чи то від плачу, чи то від сміху — гої переводив погляд з порожньої миски на обличчя Тосіхіто і знову на порожню миску.

— Ну що, хочеш?

Гої мовчав.

— Ну так що ж?

Гої мовчав. Раптом він відчув, що всі погляди спрямовані на нього. Варто йому відповісти, і на нього градом посиплуться насмішки. Він розумів навіть, що знущатися з нього будуть у будь-якому випадку, хоч якою буде відповідь. Він

вагався. Мабуть, він переводив би очі з миски на Тосіхіто й назад без кінця, але Тосіхіто промовив змудженим тоном:

— Якщо не хочеш, так і скажи.

І почувши це, гої схвильовано відповів:

— Та ні... Уклінно вам дякую.

Всі, хто чув цю розмову, розсміялися. Хтось передражнив відповідь: «Та ні, уклінно вам дякую». Високі й круглі самурайські шапки відразу сколихнулися в такт вибухам реготу, ніби хвилі, над чашами та кошиками з оранжевим, жовтим, коричневим, червоним їством. Веселіше та голосніше за всіх реготав сам Тосіхіто.

— Ну, коли так, запрошую тебе до себе, — промовив він. Фізіономія його при цьому зморщилася, тому що сміх, який виривався назовні, зіштовхнувся в його горлянці з щойно випитою горілкою. — Гаразд, так тому й бути...

— Уклінно дякую, — повторив гої, заїкаючись і червоніючи.

І, звісно, всі знову зареготали. Що ж до Тосіхіто, який тільки й намагався привернути загальну увагу, то він реготав іще голосніше, ніж до цього, і плечі його тряслися від реготу. Цей північний варвар визнавав у житті лише два способи згаяти час. Перший — наливатися sake, другий — реготати.

На щастя, дуже скоро всі перестали про них говорити. Не знаю вже, в чому тут річ. Скоріше за все, решті компанії не сподобалося, що увагу товариства привернуто до якогось червононосого гої. В усякому разі, тема бесіди змінилась, а позаяк sake та закусок лишилося малувато, загальну цікавість викликало повідомлення про те, що якийсь зброєносець намагався сісти на коня, влізши спохвату обома ногами в одну холошу своїх мукабакі. Тільки гої, видно, не чув нічого. Мабуть, усі думки його були зайняті двома словами: бататова каша. Перед ним стояв смажений фазан, але він не брав паличок. Його келих був наповнений чорним sake, але він до нього не приторкався. Він сидів непорушно, поклавши руки на коліна, і все його обличчя, аж по саме волосся, прибите сивиною, палало наївним рум'янцем од хвилювання, мовби у дівки на розглядинах. Він сидів, забувши про час, уп'явшись поглядом у чорну лаковану миску з-під бататової каші, й дурнувато всміхався...

* * *

Якось уранці, через декілька днів, по дорозі в Аватагуті вздовж ріки Камоґави повагом їхали два вершники. Один,

при довгому багатому мечі, чорновусий красень із розкішними кучерями, був у цупкій блакитній каригіну і в того ж кольору хакама. Другий, самурай років сорока, з мокрим червоним носом, був у двох ватянках поверх обтьопаного суйкана, недбало підперезаний і взагалі вигляд мав украй розхлябаний. Втім, коні в обох були чудові, огирі-трилітки, один буланий, другий гнідий, добрі скакуни, тож торговці врозно і самураї, що проходили дорогою, оберталися й дивились їм услід. Позаду, не відстаючи від вершників, ішли двоє — очевидно, зброєносець і слуга. Нема доконечної потреби підказувати читачеві, що вершники були Тосіхіто і гої.

Стояла зима, одначе день видався тихий і ясний, і навіть найменший вітерець не ворухив стебел пожухлого полину по берегах річки, що бігла між похмурого каміння на білій рівнині. Рідке, мов олія, сонячне світло осявало безлисті віти низеньких плакучих верб, і на дорозі чітко вирізнялися навіть тіні трясогузок, які вертіли хвостами на верхівках дерев. Над темною зеленню пагорбів Хігасіями округло здіймалися гори Хіей, схожі на хвилі запущеного інеєм оксамиту. Вершники їхали повільно, не приторкаючись до нагайок, і перламутрова інкрустація їхніх сидел блищала на сонці.

— Чи дозволено буде запитати, куди ми прямуємо? — промовив гої, смикаючи повід невмілою рукою.

— Скоро приїдемо, — відповів Тосіхіто. — Це ближче, ніж ти думаєш.

— Значить, це Аватагуті?

— Дуже навіть може бути...

Заманюючи сьогодні вранці гої, Тосіхіто оголосив, що вони поїдуть у напрямку Хігасіями, тому що там, мовляв, є гаряче джерело. Червононосий гої сприйняв це за чисту монету. Він давно не мився в лазні, й тіло його нестерпно свербіло. Пригоститися бататовою кашею та до того ж іще помитися гарячою водою — чого ще залишалося бажати? Тільки про це він і мріяв, трясучись на буланому огирі, змінному коні Тосіхіто. Одначе вони проїжджали одне село за одним, а Тосіхіто й не збирався зупинятися. Тим часом вони минули Аватагуті.

— Значить, це не в Аватагуті?

— Потерпи ще трохи, — озвався Тосіхіто, посміхаючись.

Він продовжував їхати, наче й не було нічого, і тільки відвернувся, щоб не бачити обличчя гої. Хатини обабіч дороги траплялися все рідше, на просторих зимових полях видні-

лися тільки ворони, що добували собі корм, і тьмяною блакиттю мінився вдальні сніг, який зберігся в тіні гір. Небо було ясне, гострі верхівки рай-дерева встромлялися в нього так, що боліли очі, й від цього чомусь було особливо зимно.

— Значить, це де-небудь неподалік од Ямасіні?

— Ямасіна — ось вона. Ні, це ще трохи далі.

Дійсно, ось і Ямасіну вони проїхали. Та що Ямасіна. Непомітно лишили позаду Секіяму, а там сонце перейшло за полудень, і вони підїхали до храму Міідера. У храмі в Тосіхіто виявився приятель-монах. Зайшли до монаха, пообідали в нього, а по завершенні трапези знову залізли на коней і вирушили в дорогу. Тепер їхній шлях, на відміну від попереднього, лежав через зовсім уже пустельну місцевість. А треба сказати, що в ті часи повсюди гасали ватаги розбійників... Гої, зовсім згорбившись, заглянув Тосіхіто в обличчя й запитав:

— Нам далеко ще?

Тосіхіто всміхнувся. Так усміхається дорослому хлопчисько, що його зловили на пустотливій вихватці. Біля кінчика носа збираються зморшки, мускули навколо очей розтягуються, і здається, буцім він готовий розсміятися, та не відважується.

— По правді кажучи, я намірився відвезти тебе до себе в Цуругу, — промовив нарешті Тосіхіто і, розсміявшись, вказав нагайкою кудись удалину. Там сліпуче сяйнуло під промінням сонця озеро Омі.

Гої розгубився.

— Ви зволили сказати — в Цуругу? Ту, що в провінції Етідзен? Ту саму?

Він уже чув сьогодні, що Тосіхіто, зробившись зятем цуругського Арихіто Фудзівари, переважно живе в Цурузі. Однак досі йому й на думку не спадало, що Тосіхіто потягне його туди. Передовсім, хіба можливо благополучно дістатися провінції Етідзен, яка лежить за багатьма горами та ріками, ось так — удвох, у супроводі всього лише двох слуг? Та ще в такі часи, коли повсюдно ходять чутки про нещасних подорожніх, убитих розбійниками?.. Гої благально подивився на Тосіхіто.

— Та як же це так? — мовив він. — Я гадав, що треба їхати до Хігасяма, а виявилось, що їдемо до Ямасіни. Доїхали до Ямасіни, а виявилось, що треба в Міідеру... І ось тепер ви кажете, що треба до Цуруги, в провінцію Етідзен... Як же так... якби ви хоч одразу сказали, а то потягли з собою, ніби холопа якого-небудь... До Цуруги, це ж безглуздо...

Гої ледве не плавав. Якби сподівання «нажертися бататової каші» не збудило його сміливості, він, мабуть, тут же залишив би Тосіхіто й повернув назад до Кіото. Тосіхіто ж, бачачи його розгубленість, злегка зсунув брови й насмішкувато сказав:

— Якщо з тобою Тосіхіто, вважай, що з тобою тисяча людей. Не турбуйся, нічого не трапиться в дорозі.

Потім він підкликав зброєносця, прийняв од нього сагайдак і повісив за спину, взяв у нього лук, який блищав чорним лаком, і поклав перед собою впоперек сідла, торкнув коня і поїхав уперед. Позбавленому самолюбства гої нічого не залишалось, окрім як підкоритися волі Тосіхіто. Боязко поглядаючи на пустельні простори навколо себе, він бурмотів напівзабуту сутру «Каннон-кьо», червоний ніс його майже торкався луки сідла, й він одноманітно розгойдувався в такт крокам свого не прудкого коня.

Рівнина, що луною віддавала стукіт копит, була вкрита заростями жовтого місканту. Там і сям виднілися калюжі, холодно в них відбивалося блакитне небо, й тому ніяк не вірилося, що вони вкриються кригою цього зимового вечора. Вдалині тягнувся гірський хребет, сонце стояло позаду нього, і він видавався довгою темно-ліловою тінню, де не було вже помітно звичного блиску нерозталого снігу. Втім, похмури куші місканту раз у раз приховували цю картину від очей мандрівців... Раптом Тосіхіто, повернувшись до гої, жваво сказав:

— А ось і підходящий посланець знайшовся! Зараз я передам із ним доручення в Цуругу.

Гої не зрозумів, що має на увазі Тосіхіто. Він зі страхом подивився в той бік, куди Тосіхіто вказував своїм луком, але, як і раніше, ніде не було видно жодної людини. Тільки одна лисиця ліниво пробиралася крізь густу лозу, відсвічуючи теплим кольором шубки на призахідному сонці. У ту мить, коли він її помітив, вона злякано підскочила й кинулася навтьок — це Тосіхіто, змахнувши нагайкою, пустив до неї вскач свого коня. Гої, забувши про все, помчав слідом. Слуги, звичайно, теж не затримувалися. Деякий час рівнина сповнювалася дрібним стуком копит по камінню, нарешті Тосіхіто зупинився. Лисицю було вже спіймано. Він тримав її за задні лапи, й вона висіла вниз головою біля його сідла. Мабуть, він гнав її доти, доки вона могла бігти, а потім наздогнав і схопив. Гої, збуджено витираючи піт, який виступив у ріденьких вусах, підїхав до нього.

— Ну, лисице, слухай мене добре! — навмисно пишно-мовним тоном промовив Тосіхіто, піднявши лисицю перед своїми очима. — Сьогодні ж уночі з'явишся до маєтку цу-рузького Тосіхіто і скажеш там так: «Тосіхіто намірився раптом запросити до себе гостя. Завтра до часу Змії вислати йому назустріч до Такісіми людей, та з ними пригнати двох коней під сідлами». Запам'ятала?

З останнім словом він раз струсонув лисицю й закинув її далеко в куці. Слуги, що на той час уже наздогнали їх, із реготом заплескали в долоні й заволали їй услід: «Гайда! Гайда!» Звірок, маючи шкурку кольору опалого листа, втікав скільки духу, не розбираючи дороги серед каміння та коріння дерев. Із того місця, де стояли люди, все було видно як на долоні, тому що звідси якраз рівнина починала плавно знижуватися й переходила в русло високої ріки.

— Чудовий посланець, — промовив гої.

Він із наївним захватом і побожною шанобливістю дивився знизу вгору на обличчя цього дикого воїна, який навіть лисицю обводить навколо пальця. Про те, в чому полягає відмінність між ним і Тосіхіто, він не мав часу подумати. Він лише чітко відчував, що межі, в яких владарює воля Тосіхіто, дуже широкі й його власна воля також тепер перебуває в них і має свободу настільки, наскільки це дозволяє воля Тосіхіто... Лестоші в таких обставинах народжуються, видно, зовсім природним чином. І надалі навіть відзначаючи в поведінці червононосого гої блазенські риси, не слід лише через них необачно сумніватися в характері цієї людини.

Відкинута лисиця клубком скотилася вниз по схилу, спритно прослизнула між камінням через русло пересохлої ріки й по діагоналі винеслася на протилежний схил. На бігу вона обернулася. Самураї, що спіймали її, все ще височіли на своїх конях на гребені далекого схилу. Вони здавалися маленькими, не більшими ніж палець. Особливо виразно було видно гнідого та буланого: облиті вечірнім сонцем, вони були намальовані в морозяному повітрі.

Лисиця озирнулася знову й вихором понеслася крізь зарості сухої трави.

* * *

Як і передбачалося, наступного дня в час Змії мандрівці підїхали до Такасіми. Це було тихе село біля вод озера Біва, декілька солон'яних дахів, розкиданих там і сям під похму-

рим, не таким, як учора, зтягнутим хмарами небом. У про-
світки між соснами, що росли на березі, холодно дивилася
схожа на невідполіроване дзеркало поверхня озера, вкрита
легкими попелястими брижами. Тут Тосіхіто обернувся до гої
і сказав:

— Поглянь туди. Нас зустрічають мої люди.

Гої поглянув — дійсно, між соснами з берега до них по-
спішали двадцять-тридцять людей верхових і піших, з рукавами,
що розвівалися на зимовому вітрі, ведучи в повіді двох коней
під сідлами. Зупинившись на належній відстані, верхові по-
квапливо зійшли з коней, піші шанобливо схилилися біля узбіч-
чя, і всі стали з побожністю очікувати наближення Тосіхіто.

— Я бачу, лисиця виконала ваше доручення.

— У цієї тварини вдача перевертня, виконати таке дору-
чення для неї раз плюнути.

Так, розмовляючи, Тосіхіто і гої під'їхали до челяді, що
очікувала.

— Стременні! — промовив Тосіхіто.

Шанобливо схилені люди поквапливо підхопилися й узя-
ли коней за вуздечки. Всі раптом одразу звеселилися.

Тосіхіто і гої зійшли на землю. Ледве вони всілися на
хутрянку підстилку, як перед обличчям Тосіхіто став сивий
слуга в коричневому суйкані та сказав:

— Дивна річ приключилася вчора ввечері.

— Що там таке? — ліниво запитав Тосіхіто, передаючи гої
піднесені слугами коробки вариги із закусками та бамбукові
фляги.

— Дозвольте доповісти. Вчора ввечері в час Пса пані не-
сподівано знепритомніла. В нестямі вона сказала: «Я — ли-
сиця із Сакамото. Наблизьтеся й добре слухайте, я передаю
вам те, що сказав сьогодні пан». Коли всі зібралися, пані
зволила сказати такі слова: «Пан раптом намірився запроси-
ти до себе гостя. Завтра до часу Змії вишліть йому назустріч
до Такасіми людей, а з ними приженіть двох коней під сід-
лами».

— Це дійсно дивна річ, — погодився гої, щоб зробити
приємність панові та слuzі, а сам переводив зіркий погляд
з одного на другого.

— Це ще не все, що зволила сказати пані. Після того вона
застрашливо затряслася, закричала: «Не запізнiться, інакше
пан вижене мене з родового дому!» — а потім невтішно за-
плакала.

— Що ж було далі?

— Далі вона поринула в сон. Коли ми виїжджали, вона ще не зволила прокинутись.

— Он як! — урочисто промовив Тосіхіто, обернувшись до гої, коли слуга замовк. — Навіть звірі служать Тосіхіто!

— Залишається тільки подивуватись, — озвався гої, схиливши голову й чухаючи свого червоного носа. Потім, зобразивши на своєму обличчі надзвичайне здивування, він застиг із роззявленим ротом. У вусах його застрягла крапля sake.

* * *

Минув день, і настала ніч. Гої лежав без сну в одному з приміщень маєтку Тосіхіто, втупившись незрячим поглядом у вогник світильника. В душі його одне за одним пропливали враження вечора напередодні — Мацуяма, Огава, Карено, що їх вони проїздили на шляху сюди, базікаючи та сміючись, запахи трав, листя дерев, каміння, диму вогнищ, на яких палили торішне бадилля; й відчуття величезного полегшення, коли вони підїхали, нарешті, до маєтку і крізь вечірній туман він побачив червоне полум'я вугілля в довгих ящиках. Зараз, у постелі, про все це думалось, як про щось далеке й давнє. Гої з насолодою простягнув ноги під жовтим теплим плащем і подумки замислено оглянув своє нинішнє становище. Під ошатним плащем на ньому були два підбиті ватою кімоно з блискучого шовку, позичені Тосіхіто. В самому цьому одязі так тепло, що можна навіть, напевно, спітніти. А тут іще піддає жару sake, удосталь випите за вечерею. Там, просто за віконницею в узголів'ї, розкинувся широкий двір, увесь блискучий від інею, та в ось такому блаженному стані це не страшно. Величезна відмінність у порівнянні з тими часами, скажімо, коли він був у Кіото учнем самурая. І все-таки в душі нашого гої зріло якесь невідповідне занепокоєння. По-перше, час тягнувся занадто повільно. А з другого боку, він почувався так, ніби йому зовсім не хочеться, щоб світанок — і час насолоди бататовою кашею — наставав скоріше. І в зіткненні цих суперечливих чуттів збудження, що оволоділо ним через різку зміну обстановки, вляглося, застигло, пасувало сьогоднішній погоді. Все це, разом узяте, заважало йому й віднімало сподівання на те, що навіть жадане тепло дасть йому можливість заснути.

І тут у дворі пролунав громовий голос. Судячи з усього, голос належав тому самому сивому слугі, який зустрічав їх нещодавно на середині дороги. Цей сухий голос, чи тому, що він звучав на морозі, був страшний, і гої здавалося, буцім кожне слово віддається в нього у кістках поривами крижаного вітру.

— Слухати мене, холопи! На виконання волі пана нехай кожне принесе сюди завтра вранці до часу Зайця по мішку гірських бататів завтовшки три суні і завдовжки п'ять сяку! Не забудьте! До часу Зайця!

Він повторив це декілька разів, а потім замовк, і зовні знову раптом запанувала зимова ніч. У тиші було чути, як шипить олія в світильнику. Вогник тремтів, схожий на стрічечку червоного шовку. Гої позіхнув, поплямків губами і знову занурився в безладні думки. Гірські батати було звелено принести, звичайно, для бататової каші... Щойно він подумав про це, як у душу його знову повернулося відчуття неспокою, про яке він забув, прислухаючись до голосу на подвір'ї. З іще більшою силою, ніж раніше, відчув він, як йому хочеться по можливості відтягти частування бататовою кашею, і це відчуття зловісно закріпилося в його свідомості. Так легко трапилася йому нагода «нажертися бататової каші», що терпляче очікування протягом стількох літ здавалося тепер зовсім безглуздом. Коли можеш попоїсти, тоді раптом виникає якась тому перешкода, а коли не можеш, ця перешкода зникає, і тепер хочеться, щоб уся процедура частування, якого нарешті дочекався, минула якось благополучно... Ці думки, подібно до дзиги, невідступно кружляли в голові у гої, поки, знеможений утомою, він заснув раптом мертвим сном.

Прокинувшись наступного ранку, він одразу згадав про гірські батати, покvapливо підняв штору і виглянув надвір. Мабуть, він проспав і час Зайця минув уже давно. У дворі на довгих матах горою громадилися до самого даху декілька тисяч предметів, схожих на заокруглені колоди. Придивившись, він зрозумів, що все це — неймовірно величезні гірські батати завтовшки три суні і завдовжки п'ять сяку.

Протираючи заспані очі, він із здивуванням, майже з жадом тупо дивився на те, що діється у дворі. Повсюди на заново збитих козлах стояли рядами по п'ять-шість великих казанів, навколо яких метушилися десятки жінок простого стану в білому одязі. Вони готувалися до варіння бататової каші — одні розпалювали вогонь, другі вигрібали золу, треті,

черпаючи новенькими дерев'яними діжечками, заливали в казани виноградний сироп, і всі миготіли так, що в очах рябіло. Дим із-під казанів і пара від сиропу змішувались із вранішнім туманом, який іще не встиг розсіятись, і весь двір скоро заволокло сірою імлюю, і в цій імлі вирізнялось яскравими червоними плямами тільки полум'я, що шалено било під казанами. Все, що бачили очі, все, що чули вуха, являло собою сцену страшного переполоху чи то на полі бою, чи то на пожежі. Гої з особливою ясністю свідомості подумав про те, що ось ці гігантські батати у цих гігантських казанах перетворяться на бататову кашу. І ще він подумав про те, що плентався з Кіото сюди, в Цуругу, в далеку провінцію Етідзен, спеціально для того, щоб їсти цю саму бататову кашу. І чим більше він думав, тим тоскніше йому робилося. Гідний співчуття апетит нашого гої на цей час уже зменшився наполовину.

Через годину гої сидів за сніданком разом із Тосіхіто і його тестем Арихіто. Перед ним стояв один-єдиний срібний казанок, але казанок цей був по вінця наповнений розкішною, наче море, бататовою кашею. Гої тільки нещодавно бачив, як декілька десятків молодих хлопців, вправно орудуючи тесакми, покрилиши один за одним усю гору бататів, які громадилися до самісінького даху. Він бачив, як служниці, метушливо бігаючи туди й сюди, звалили покришені батати в казани до останнього шматочка. Він бачив, зрештою, коли на матах не лишилося жодного батата, як із казанів попливли, звиваючись, у ясне ранкове небо стовпи гарячої пари, насичені запахами бататів і виноградного сиропу. Він бачив усе це своїми очима, і нічого дивного не було в тому, що тепер, сидячи перед повним казанком і ще не доторкнувшись до нього, він уже почувався ситим... Він незграбно витер піт з лоба.

— Тобі не доводилося попоїсти вволю бататової каші, — промовив Арихіто. — Починай же, не соромся.

Він повернувся до хлопчиків-слуг, і за його наказом на столі з'явилось ще декілька срібних казанків. І всі вони по вінця були наповнені бататовою кашею. Гої зажмурився, його червоний ніс почервонів іще дужче, і він, зануривши в кашу глиняний черпак, насилу подужав половину казанка. Тосіхіто підсунув йому повний казанок і сказав, безжально, сміючись:

— Батько ж тобі сказав. Починай, не соромся.

Гої зрозумів, що справа кепська. Говорити про сором не доводилося, він із самого початку бачити не міг цієї каші. Половину казанка він, пересилиючи себе, якось подужав. А далі виходу не було. Якщо він з'їсть іще хоч трохи, то все попре із глотки назад, а якщо він відмовиться, то втратить прихильність Тосіхіто й Арихіто. Гої знову зажмурився і проковтнув приблизно третину половини, що залишалася. Більше він не міг проковтнути жодної краплі.

— Уклінно дякую, — пробурмотів він розгублено. — Я вже наївше вволю... Не можу більше, уклінно дякую.

У нього був жалюгідний вигляд, на його вусах і на кінчику носа, немовби в розпал літа, висіли великі краплі поту.

— Ти їв іще мало, — промовив Арихіто й додав, звертаючись до слуг: — Гість, як видно, соромиться. Чого ж ви стоїте?

Слуги за наказом Арихіто взялися було за черпаки, щоб набрати каші з повного казанка, та гої, замахавши руками, ніби відганяючи мух, почав запобігливо відмовлятися.

— Ні-ні, вже досить, — бурмотів він. — Дуже вибачаюсь, але мені вже вистачить...

Мабуть, Арихіто продовжував би настійно частувати гої, та в цей час Тосіхіто раптом показав на дах будинку навпроти і сказав: «Ого, погляньте-но!» І це, на щастя, відвернуло загальну увагу. Всі подивилися. Дах був залитий промінням ранкового сонця. І там, купаючи глянсуйте хутро в цьому сліпучому світлі, сидів такий собі звірок. Та сама лисиця із Сакамото, яку піймав позавчора на сухих пустищах Тосіхіто.

— Лисиця теж завітала покуштувати бататової каші, — сказав Тосіхіто. — Гей, хто там, дайте пожерти цій тварюці!

Наказ було негайно виконано. Лисиця стрибнула з даху й тут же у дворі взяла участь у частуванні.

Уп'явшись поглядом у лисицю, що хлебтала бататову кашу, гої з сумом і розчуттям подумки оглянувся на себе самого, яким він був до приїзду сюди. Це був він, над ким потішалися самураї. Це був він, кого навіть вуличні хлопчачки обзивали червононосим. Це був він, самотній чоловічок у вицвілім суйкані та драних хакама, хто понуро, як бездомний пес, вештався по вулиці Судзаку. І все-таки це був він, щасливий гої, що плевав мрію попоїсти вволю бататової каші... Від усвідомлення, що більше ніколи в житті він не візьме до рота цю бататову кашу, на нього зійшло заспокоєння, і він

відчув, як висихає на ньому піт, і висохла навіть крапля на кінчику носа. Вранці в Цурузі сонячно, одначе вітер пробирає до кісток. Гої поквапливо схопився за ніс і голосно чхнув у срібний казанок.

Вересень 1916 р.

МАВПА

Діло було в той час, коли я, повернувшись із далекого плавання, вже готовий був попрощатися зі званням «хангьоку» (так на військових кораблях називають кадетів). Це сталося на третій день після того, як наш броненосець увійшов до порту Йокосуки, годині о третій дня. Як завжди, голосно протрубив ріжок, закликаючи на перекличку тих, що звільнялися на берег. Не встигла в нас майнути думка: «Та сьогодні ж черга сходити на берег правобортовим, а вони вже вишикувалися на верхній палубі!» — як раптом протрубили загальний збір. Загальний збір — не жарт. Зовсім нічого не розуміючи, ми кинулися нагору, на бігу запитуючи один одного, що сталося.

Коли всі вишикувалися, помічник командира сказав нам так:

— Останнім часом на нашому кораблі з'явилися випадки крадіжок. Зокрема вчора, коли з міста приходив годинникар, у когось пропав срібний кишеньковий годинник. Тому сьогодні ми зробимо поголовний обшук команди, а також оглянемо особисті речі.

Ось що приблизно він нам сказав. Про випадок з годинникарем я чув уперше, але що в нас бували крадіжки, це ми знали: в одного унтер-офіцера та у двох матросів пропали гроші.

Позаяк особистий обшук, зрозуміло, всім довелося роздягтися догола. Добре, що був лише початок жовтня, коли здається, що ще літо, — варто лише подивитись, як яскраво освітлює сонце буї, що гойдаються в гавані, — і роздягатися не так уже й страшно. Біда лиш: у деяких із тих, хто збирався на берег повеселитися, при обшуку знайшли в кишнях порнографічні листівки, превентивні засоби. Вони стояли червоні, розгублені, не знали, куди дітися. Здається, двох-трьох офіцери побили.

Хай там як, коли всієї команди шістсот душ, то для найкоротшого обшуку все-таки потрібен час. І дивним же було це видовище, більш дивного не побачиш: шістсот душ, усі голі, юрмляться, зайнявши всю верхню палубу. Ті, що з чорними обличчями та руками, — кочегари; у крадіжці запідозрили було їх, і тепер вони з похмурим виглядом стояли в самих трусах: хочете, мовляв, обшукувати, так шукайте де завгодно.

Поки на верхній палубі заварювалася ця каша, на середній і нижній палубах почали перетрясати речі. Біля всіх люків розставили кадетів, так що з верхньої палуби вниз — ні ногою. Мене призначили робити обшук на середній і нижній палубах, і я з товаришами ходив, заглядаючи в речові мішки та скриньки матросів. За весь час перебування на військовому кораблі такою справою я займався вперше, і порпатися в ліжках, нишпорити по полицях, де лежали речові мішки, виявилось куди морочливіше, ніж я думав. Тим часом такий собі М'якіта, теж кадет, як і я, знайшов украдені речі. І годинник, і гроші лежали в скриньці сигнальника на ім'я Нарасіма. Там же знайшовся ніжик із перламутровою ручкою, що пропав у стюарда.

Скомандували «розійтись» і зараз же після цього — «зібратися сигнальникам». Решта, звичайно, були раді-радісінькі. Особливо кочегари, на яких упала підозра, — вони почувалися просто щасливчиками. Та коли сигнальники зібрались, виявилось, що Нарасіма серед них немає.

Я ж бо ще недосвідченим був і нічого цього не знав, але, як казали, на військових кораблях не раз траплялося, що вкрадені речі знаходяться, а винуватець — ні. Винуватці, звісно, накладають на себе руки, причому в дев'яти випадках із десяти вішаються у вугільному трюмі, у воду ж рідко хто кидається. Розповідали, зрештою, що на нашому кораблі був випадок, коли матрос розпорів собі живіт, але його знайшли ще живого і, принаймні, врятували йому життя.

Позаяк траплялося таке, то, коли стало зрозуміло, що Нарасіма зник, офіцери злякалися. Я й досі живо пам'ятаю, як переполошився помічник командира. Говорили, що на минулій війні він показав себе справжнім героєм, але зараз він навіть на лиці змінився й так хвилювався, що просто смішно було дивитись. Усі ми презирливо переглянулись. Постійно твердить про виховання волі, а сам так розки!

Зразу ж за наказом помічника командира почалися пошуки по всьому кораблю. Ну, тут усіх охопило особливо приємне збудження. Зовсім як у зівак, що біжать дивитися пожежу. Коли поліцейський вирушає арештувати злочинця, незмінно виникає побоювання, що той чинитиме опір, одначе на військовому кораблі це виключено. Хоча б тому, що між нами і матросами суворо — так суворо, що цивільному навіть не зрозуміти — дотримувалось поділяння на вищих і нижчих, а субординація — велика сила. Охоплені азартом, ми збігли вниз.

Саме в цю хвилину збіг униз і Макіта й теж із таким виглядом, що, мовляв, страх цікаво, ляпнув мене ззаду по плечу і сказав:

— Слухай, я згадав, як ми ловили мавпу.

— Нічого, ця мавпа не така спритна, як та, все буде гаразд.

— Ну, знаєш, якщо ми будемо розкошувати, якраз і прогавимо — втече.

— Нехай утікає. Мавпа — вона і є мавпа.

Так, перекидаючись жартами, спускалися ми вниз.

Мова йшла про мавпу, яку під час навколосвітнього плавання дістав в Австралії від когось у подарунок наш комендор. За два дні перед заходом до Вільгельмсгафена вона витягла у капітана годинник і кудись пропала, і на кораблі піднявся переполох. Пояснювався він почасти й тим, що під час тривалого плавання всі знемагали від нудьги. Не кажучи вже про комендора, якого це стосувалось особисто, усі ми, як були в робочому одязі, кинулись обшукувати корабель — знизу, від самої кочегарки, догори, до артилерійських башт, словом, зчинилася метушня неймовірна. До того ж на кораблі було чимало інших тварин і птахів, у кого — отриманих у подарунок, у кого — куплених, так що, поки ми бігали по кораблю, собаки хапали нас за ноги, пелікани кричали, папуги в клітках, підвішених на канатах, лопотіли крилами, як ошалілі, — загалом, усе було як під час пожежі в цирку. В цей час бісова мавпа раптом вискочила звідкілясь на верхню палубу і з годинником у лапі хотіла забратися на щоглу. Та біля щогли якраз працювали кілька матросів, і вони, звісно, її не прогавили. Один з них схопив її за шию, і мавпу легко скрутили. Годинник, якщо не брати до уваги розбитого скла, залишився майже неушкодженим. На пропозицію комендора на мавпу наклали кару — дводенне позбавлення їжі. Але смішно,

що сам же комендор не витримав і ще до закінчення терміну дав мавпі моркви й картоплі. «Як побачив її таку сумну — хоч мавпа, а все-таки жаль стало», — говорив він. Це, щоправда, безпосередньо до справи не має відношення, але, беручись шукати Нарасіму, ми і дійсно відчували приблизно те ж саме, що й тоді в погоні за мавпою.

Я першим дістався палуби. А на нижній палубі, як ви знаєте, завжди неприємна темрява. Тільки тьмяно поблискують поліровані металеві частини й пофарбовані залізні листи. Здається, буцім задихаєшся, просто сили немає. У цій темряві я зробив кілька кроків до вугільного трюму і ледве не скрикнув од несподіванки: біля входу до трюму стирчала верхня половина тулуба. Мабуть, чоловік щойно мав намір через вузький люк проникнути до трюму і вже спустив ноги. З того місця я не міг розібрати, хто це, бо голова його була опущена і я бачив тільки плечі в синій матроській блузі та кашкет. До того ж у півтмі вимальовувався лише його силует. Однак я інстинктивно здогадався, що це Нарасіма. Значить, він хоче зійти в трюм, аби заподіяти собі смерть.

Мене охопило надзвичайне збудження, невимовно приємне збудження, коли кров закипає в усьому тілі. Воно — як би це сказати? — було точнісінько таким, як у мисливця, коли він із рушницею в руках підстерігає дичину. В нестямі я підскочив до Нарасіми й швидше, ніж кидається на здобич мисливський собака, обома руками міцно вчепився йому в плечі.

— Нарасімо!

Я вигукнув це ім'я без усякого картання, без лайки, і голос мій якось дивно дрижав. Нема чого й казати, що це дійсно був винуватий — Нарасіма.

Нарасіма, навіть не намагаючись вивільнитись із моїх рук, усе так само видимий із люка по пояс, тихо підвів голову й подивився на мене. Сказати «тихо» — цього мало. Це було таке «тихо», коли всі сили, які були, вичерпались — і не бути тихим уже неможливо. В цьому «тихо» таїлася неминучість, коли нічого більше не лишається, коли тікати нікуди, це «тихо» було як напівзірвана рея, що, коли шквал пронесеться, з останніх сил прагне повернутися в попереднє положення. Несвідомо розчарований тим, що очікуваного опору не було, і ще більш цим роздратований, я дивився на це «тихо» зведене лице.

Такого лица я більше жодного разу не бачив. Диявол, глянувши на нього, заплакав би — ось яке це було лице! І навіть

після моїх слів ви, які не бачили цього лица, не в змозі собі його уявити. Мабуть, я зумію описати вам ці повні сліз очі. Можливо, зможете ви вгадати, як конвульсивно сіпалися мускули рота, що зразу перестали слухатися його волі. Й само це спітніле, землисто-сіре лице — його я легко зумію зобразити. Але вираз, який складався з усього цього разом, — цей страшний вираз — його ніякий письменник не опише. Для вас, для письменника, я спокійно завершую на цьому свій опис. Я відчув, що цей вираз, як блискавка, випалив щось у мене в душі — так сильно вразило мене лице матроса.

— Негіднику! Чого тобі тут треба? — сказав я.

І раптом слова мої прозвучали так, ніби «негідник» — я сам. Що міг би я відповісти на запитання: «Негіднику, чого тобі тут треба?» Хто міг би спокійно сказати: «Я хочу зробити з цієї людини злочинця?» Хто міг би сказати, дивлячись на таке лице? Так, як я зараз вам розповідаю, здається, що це тривало довго, та насправді всі ці самозвинувачення промайнули в мене в душі за одну секунду. Й ось у цю саму мить ледве чутно, але чітко донеслися до мого слуху слова: «Мені соромно».

Висловлюючись образно, я міг би сказати, що ці слова мені прошепотіло моє власне серце. Вони обізвалися в моїх нервах, мов укол голки. Мені також стало «соромно», як і Нарасімі, й захотілося схилити голову перед чимось, що стоїть вище нас. Розтиснувши пальці, що вчепилися в плечі Нарасіми, я, як пійманий мною злочинець, із відсутнім поглядом завмер над люком до трюму.

Решту ви можете собі уявити й без моєї розповіді. Нарасіму відразу ж посадили до карцеру, а наступного дня відправили до військової тюрми в Урага. Не хочеться про це говорити, але ув'язнених там часто примушують «тягати ядра». Це значить, що цілими днями вони мусять переносити з місця на місце на відстань кількох метрів чавунні кулі вагою дев'ятнадцять кілограмів. Так от, якщо говорити про страждання, то нестерпнішим за це для ув'язнених немає нічого. Пам'ятаю, у Достоєвського в «Мертвому домі», який ви мені колись давали прочитати, говориться, що коли примусити арештанта багато разів переливати воду із цебра в цебер, то від цієї марної роботи той неодмінно заподіє собі смерть. А позаяк арештанти там дійсно зайняті такою роботою, то лишається тільки дивуватися, що серед них не буває самогубців. Туди-то й потрапив цей сигнальник, якого я спіймав, — веснянкуватий, боязкий, тихий чоловічок...

Увечері, коли я з приятелями-кадетами стояв біля борту і дивився на порт, який танув у сутінках, до мене підійшов Макіта й жартівливо сказав:

— Твоя заслуга, що взяли мавпу живою.

Мабуть, він думав, що в душі я цим пишаюся.

— Нарасіма — людина. Він не мавпа, — відповів я різко й відійшов од борту.

Решта, звичайно, здивувалися: ми з Макітою ще в кадетському корпусі були друзями й жодного разу не сварились.

Крокуючи палубою від корми до носа, я з теплим почуттям згадав, яким розгубленим був помічник командира, що турбувався про Нарасіму. Ми ставилися до сигнальника, як до мавпи, а він йому по-людськи співчував. І ми, бовдури, ще зневажали його — невимовна дурість! У мене зробилося кепсько на душі, я похнюпив голову. І знову закрокував уже темною палубою від носа до корми, стараючись ступати якомога тихше. А то, здавалося мені, Нарасіма, почувши в карцері мої бадьорі кроки, образиться.

З'ясувалося, що Нарасіма вчиняв крадіжки через жінок. На який строк його засудили, я не знаю. Принаймні, декілька місяців він просидів за ґратами: тому що мавпі можна вибачити і звільнити її від покарання, людині ж вибачити не можна.

Вересень 1916 р.

НОСОВА ХУСТОЧКА

Професор юридичного факультету Токійського імператорського університету Хасегава Кіндзо сидів на веранді в плетеному кріслі й читав «Нотатки про драматургію» Стріндберга.

Фахом професора було вивчення колоніальної політики. Тому та обставина, що професор читав «Нотатки про драматургію», може видатися читачу дещо несподіваною. Однак професор, відомий не лише як учений, але й як педагог, неодмінно, наскільки дозволяв йому час, переглядав книги, не потрібні йому за фахом, але якоюсь мірою близькі думкам і почуттям сучасного студентства. Дійсно, тільки з цієї причини він нещодавно взяв на себе клопіт прочитати «De pro-

fundis»¹ Оскара Вайлда — книгу, якою зачитувалися студенти одного інституту, де професор за сумісництвом обіймав пост директора. А позаяк у професора була така звичка, не доводиться дивуватися, що в цю хвилину він читав книгу про сучасну європейську драму та європейських акторів. Річ у тім, що у професора були студенти, які писали критичні статті про Ібсена, Стріндберга або Метерлінка, і навіть ентузіасти, готові за прикладом цих драматургів зробити написання драм справою всього свого життя.

Закінчивши читати особливо цікавий розділ, професор щоразу клав книгу в полотняній обкладинці на коліна і спрямовував байдужливий погляд на ліхтар-гіфу, що звисав зі стелі. Дивно, варто було професору відкласти книгу, як думка його покидала Стріндберга. Замість Стріндберга йому западала на думку дружина, з якою вони купували цей ліхтар. Професор одружився в Америці, під час наукового відрядження, і дружиною його, природно, була американка. Однак у своїй любові до Японії і японців вона нітрохи не поступалася професору. Зокрема, тонкі вироби японської художньої промисловості їй дуже подобались. Тому ліхтар-гіфу, який висів на веранді, свідчив не стільки про смаки професора, скільки про пристрасть його дружини до всього японського.

Щоразу, опускаючи книгу на коліна, професор думав про дружину, про ліхтар-гіфу, а також про репрезентовану цим ліхтарем японську культуру. Професор був переконаний, що за останні п'ятнадцять років японська культура в галузі матеріальній виявила помітний прогрес. А от у галузі духовній не можна було знайти нічого, гідного цього слова. Більш того, в певному відношенні спостерігався скоріше занепад. Що ж робити, аби знайти, як велить обов'язок сучасного мислителя, шляхи порятунку від цього занепаду? Професор прийшов до висновку, що, крім бусидо — цього специфічного надбання Японії, іншого шляху немає. Бусидо ні в якому разі не можна розглядати як вузьку мораль острівного народу. Навпаки, у цьому вченні є навіть риси, які зближують його з християнським духом країн Америки та Європи. Якби вдалося зробити так, щоб духовні течії сучасної Японії базувалися на бусидо, це стало б внеском у духовну культуру не тільки Японії. Це полегшило б взаєморозуміння між народами Європи та Америки і японським народом, що є вельми цінним.

¹ «Із глибини» (лат.).

І, можливо, сприяло б справі міжнародного миру. Професору вже давно хотілося взяти на себе, так би мовити, роль моста між Сходом і Заходом. Тому той факт, що дружина, ліхтар-гіфу та репрезентована цим ліхтарем японська культура гармонійно поєднувалися в нього у свідомості, аж ніяк не був йому неприємний.

Цього відчуття вдовolenня професор зазнавав уже не вперше, коли раптом помітив, що, хоча він продовжував читати, думки його полинули далеко від Стріндберга. Він скрушно похитав головою і знову з усією ретельністю втупився в рядки дрібного друку. В абзаці, за який він щойно взявся, було написано таке:

«...Коли актор знаходить вдалий засіб для вираження звичайнісінького почуття й таким чином досягає успіху, він потім уже, доречно це чи недоречно, раз у раз вдається до цього засобу як тому, що він зручний, так і тому, що він приносить йому успіх. Це і є сценічний прийом...»

Професор завжди ставився до мистецтва, зокрема до сценічного, з цілковитою байдужістю. Навіть у японському театрі він до цього року майже не бував. Якось раз в оповіданні, написаному одним студентом, йому зустрілось ім'я Байко. Це ім'я йому, професору, що пишався своєю ерудицією, нічого не говорило. При нагоді він покликав цього студента і запитав:

— Послухайте, хто такий цей Байко?

— Байко? Байко — актор театру Тейкоку в Маруноуті. Тепер він грає роль Місто в десятому акті п'єси «Тайкокі», — чемно відповів студент у дешевеньких хакама.

Тому і про різноманітні манери гри, які Стріндберг критикував своїм простим і сильним стилем, у професора власної думки зовсім не було. Це могло цікавити його лише остільки, оскільки асоціювалося з тим, що він бачив у театрі на Заході під час свого закордонного відрядження. Власне кажучи, він читав Стріндберга майже так само, як читає п'єси Бернарда Шоу вчитель англійської мови в середній школі, вишукуючи англійські ідіоми. Однак, так чи інакше, інтерес є інтерес.

Зі стелі веранди звисає ще не запалений ліхтар-гіфу. А в плетеному кріслі професор Хасегава Кіндзо читає «Нотатки про драматургію» Стріндберга. Гадаю, судячи з цих двох обставин, читач легко уявить собі, що дія відбувається після обіду довгого літнього дня. Та це зовсім не означає, що професор страждав од нудьги. Зробити з моїх слів такий висно-

вок — значить навмисне старатися витлумачити почуття, з яким я пишу... Але тут професору довелося перервати читання Стріндберга на півслові — чистій насолоді професора завадила покоївка, що доповіла раптом про прихід відвідувачів. Хоч який довгий день, люди, видно, тоді заспокоються, коли стомлять професора справами...

Відклавши книгу, професор глянув на візитну картку, подану покоївкою. На картоні кольору слонової кістки було дрібно написано: «Нісіяма Токуко». Далєбі, він начебто раніше з цією жінкою не зустрічався. У професора було широке коло знайомств, і, підводячись із крісла, він про всяк випадок перебрав подумки всі імена, що згадалися. Одначе жодне підходяще не спало йому на думку. Тоді професор засунув візитну картку в книгу замість закладки, поклав книгу на крісло і, занепокоєно обсмикуючи на собі легке кімоно з шовкового полотна, знову побіжно глянув на ліхтар-гіфу, що висів просто перед ним. Мабуть, усякому траплялося бувати в такій ситуації, і в таких випадках очікування є більш неприємним для господаря, що змушує чекати, ніж для гостя, що його змушують чекати. А втім, позаяк ідеться про професора, який дуже дбав про збереження власної гідності, не треба особливо робити застереження, що так було завжди, навіть якщо справа стосувалась і не такої незнайомої гості.

Виждавши належний час, професор відчинив двері до приймальні. Ввійшовши, він випустив дверну ручку, і майже тієї миті жінка років сорока підвелася зі стільця йому назустріч. Гостя була одягнена в легке кімоно лілувато-сталевого кольору, настільки вишукане, що професор навіть не міг його оцінити; і там, де хаорі з чорного шовкового газу, що злегка прикривало груди, розходилося, виднілася нефритова застібка на поясі у формі водяного горіха. Що волосся в гості укладене в зачіску марумаге — це навіть професор, який зазвичай не звертав уваги на такі дрібниці, відразу помітив. Жінка була кругловида, з характерною для японців бурштиною шкірою, як видно — інтелігентна дама, мати сімейства. На перший погляд професору здалося, що її лице він уже десь бачив.

— Хасегава, — люб'язно вклонився професор, він подумав: якщо вони з гостею вже зустрічалися, то у відповідь на його слова вона про це скаже.

— Я мати Нісіями Кон'ітіро, — ясним голосом відрекондувалася дама й чемно відповіла на поклон.

Нісіяму Кон'ітіро професор пам'ятав. Це був один зі студентів, які писали статті про Ібсена та Стріндберга. Він, здається, вивчав німецьке право, та з часу вступу до університету зайнявся питаннями ідеології й почав бувати у професора. Навесні він захворів на запалення очеревини й ліг до університетської лікарні; професор двічі провідував його. І не випадково професорові здалося, що обличчя цієї дами він десь бачив. Життерадісний юнак із густими бровами і ця дама були дивовижно схожі одне на одного, наче дві дині.

— А, Нісіяма-кун... он як! — Кивнувши, професор вказав на стілець за маленьким столиком: — Прошу.

Попросивши вибачення за несподіваний візит і чемно подякувавши, дама сіла на вказаний їй стілець. При цьому вона вийняла з рукава щось біле, видно, носову хусточку. Професор зараз же запропонував їй корейське віяло, що лежало на столі, та сів навпроти.

— У вас чудова квартира.

Дама з перебільшеною увагою обвела поглядом кімнату.

— О ні, хіба що простора.

Професор, звиклий до таких похвал, підсунув гості холодний чай, шойно принесений покоївкою, і зараз же перевів розмову на сина гості.

— Як Нісіяма-кун? Особливих змін у його стані немає?

— Н-нема...

Скромно склавши руки на колінах, дама змовкла на хвилину, а потім тихо промовила — промовила все тим же спокійним, рівним тоном:

— Та я, власне, і прийшла через сина, з ним трапилося нещастя. Він був дуже вам вдячний.

Професор, вважаючи, що гостя не п'є чай через сором'язливість, вирішив, що ліпше самому подати приклад, ніж настирливо, нудно пригощати, і вже збирався піднести до рота чашку чорного чаю. Та не встигла чашка торкнутися м'яких вусів, як слова дами вразили професора. Випити чай чи не випити?... Ця думка на мить занепокоїла його зовсім незалежно від думки про смерть юнака. Та не тримати ж чашку біля рота до безкінечності! Зважившись, професор залпом відпив півчашки, злегка нахмурився і здавленим голосом промовив:

— О, он воно що!..

— ...і коли він лежав у лікарні, то часто говорив про вас. Тому, хоча я знаю, що ви дуже зайняті, я все-таки взяла на

себе сміливість повідомити вам про смерть сина й разом з тим висловити свою вдячність...

— Ні, що ви...

Професор поставив чашку, взяв синє вошене віяло і з жалем промовив:

— Он воно що! Яке нещастя! І саме в тому віці, коли все попереду... А я, не отримуючи з лікарні вістей, гадав, що йому ліпше... Коли ж він помер?

— Учора був якраз сьомий день.

— У лікарні?

— Так.

— Воістину несподівано!

— У всякому разі, все було зроблено, все можливе, значить — залишається тільки примиритися з долею. І все-таки я, коли це сталося, бувало, що й ремствувала. Негарно.

Під час розмови професор раптом звернув увагу на дивну обставину: ні на зовнішності, ні на поведінці цієї дами ніяк не відбилася смерть рідного сина. В очах у неї не було сліз. І голос звучав буденно. Мало того, у кутках губів навіть бриніла усмішка. Тому, якщо залишити осторонь те, про що вона говорила, й тільки дивитися на неї, можна було подумати, що йдеться про повсякденні дрібниці. Професору це видалося дивним.

...Дуже давно, коли професор навчався в Берліні, помер батько нинішнього кайзера, Вільгельм І. Професор почув про це у своєму улюбленому кафе, і, ясна річ, звістка не справила на нього особливо сильного враження. Зі звичайним своїм енергійним виглядом, із тростинкою під пахвою, він повертався до себе в пансіонат, і тут, ледве тільки відчинилися двері, як двоє дітей господині кинулися до нього на шию й голосно розплакались. Це були дівчинка років дванадцяти в коричневій кофточці й дев'ятирічний хлопчик у коротких синіх штанцях. Не розуміючи, в чому річ, професор, який палко любив дітей, почав гладити світловолосі голівки й лагідно втішати їх, примовляючи: «Ну в чому справа, що сталося?» Але діти не втихомирювалися. Нарешті, схлипуючи, вони проговорили: «Дідусь-імператор помер!»

Професор здивувався тому, що смерть глави держави оплакують навіть діти. Але це змусило його замислитись не тільки над відносинами між монаршим домом і народом. На Заході його, японця, прихильника бусидо, постійно вражала незвична для його сприйняття імпульсивність європейців у

вираженні почуттів. Змішане почуття недовіри й симпатії, яке він у таких випадках переживав, він досі не міг забути, навіть якби хотів. А тепер професор сам дивувався тому, що дама не плаче.

Одначе за першим відкриттям негайно прийшло друге.

Це сталося, коли від спогадів про померлого юнака вони перейшли до дрібниць повсякденного життя і знову повернулися до спогадів про нього. Вийшло так, що паперове віяло, вислизнувши з рук професора, впало на паркетну підлогу. Розмова не була настільки напруженою, щоб її не можна було на хвилину перервати. Тому професор нахилився за віялом. Воно лежало під столиком, якраз біля схованих у тифлі білих табі гості.

Цієї секунди професор випадково глянув на коліна дами. На колінах лежали її руки, що тримали носову хусточку. Ясна річ, само по собі це ще не було відкриттям. Але тут професор помітив, що руки в дами дуже тремтять. Він помітив, що гостя, мабуть, силкуючись стримати хвилювання, обома руками з усієї сили жмакає хусточку, так що вона ледве не рветься. І зрештою, він помітив, що в тонких пальцях вишиті кінці зібганої хусточки злегка дрижать, мовби від подуву вітерцю. Дама лицем усміхалася, насправді ж усім єством своїм ридала.

Коли професор підняв віяло, на обличчі його був новий вираз: надзвичайно складний, якоюсь мірою театральню перебільшений вираз, який складався з почуття шанобливого зніяковіння через те, що він побачив щось, чого йому бачити не годилося, і якогось вдоволення, яке випливало з усвідомлення цього почуття.

— Навіть я, не маючи дітей, добре розумію, як вам важко, — сказав професор тихим, зворушливим голосом, дещо напружено закинув голову, буцім він дивився на щось засліплює.

— Дякую вам. Але тепер, хай там як, це непоправно.

Дама злегка схилила голову. Ясне лице було, як і раніше, осяяне спокійною посмішкою.

* * *

Минуло дві години. Професор прийняв ванну, повечеряв, потім попоїв вишень і знову зручно всівся в плетене крісло на веранді.

В літні сутінки довго ще тримається слабке світло, і на просторій веранді з розкритими навстіж скляними дверима

все ніяк не темніло. Професор давно вже сидів у присмерку, поклавши ногу на ногу і прихилившись головою до спинки крісла, і байдужливо дивився на красиві китиці ліхтаря-гіфу. Книга Стріндберга знову була в нього в руках, але, здається, він не прочитав жодної сторінки. Цілком природно. Думки професора все ще були сповнені героїчної поведінки пані Нісіями Токуко.

За вечерею професор докладно розповів про все дружині. Він похвалив поведінку гості, назвавши її, цю поведінку, бусидо японських жінок. Вислухавши цю історію, дружина, що любила Японію та японців, не могла не поставитися до розповіді чоловіка зі співчуттям. Професор був задоволений тим, що знайшов у дружині захоплену слухачку. Тепер у свідомості професора на певному етичному тлі вимальовувалися вже три уявлення — дружина, дама-гостя й ліхтар-гіфу.

Професор довго перебував у такій щасливій замисленості. Але раптом йому згадалося, що його просили надіслати статтю для одного журналу. В цьому журналі під рубрикою «Листи сучасному юнацтву» публікувалися погляди різних авторитетів на питання моралі. Використати сьогоднішній випадок і зараз же викласти й послати свої враження?.. Думаючи так, професор почухав голову.

У руці, що нею професор почухав голову, була книга. Згадавши про книгу, він розкрив її на недочитаній сторінці, яку було закладено візитною карткою. Саме цієї миті ввійшла покоївка й засвітила над його головою ліхтар-гіфу, так що навіть дрібний друк можна було читати без утруднення. Професор байдужливо, власне, не збираючись читати, опустив погляд на сторінку. Стріндберг писав:

«У пору моєї молодості багато говорили про носову хусточку пані Хейберг, здається, парижанки. Це був прийом подвійної гри, який полягав у тому, що, посміхаючись обличчям, руками вона рвала хусточку...»

Професор опустив книгу на коліна. Він залишив її розкритою, і на сторінці все ще лежала картка Нісіями Токуко. Та думки професора були зайняті вже не цією дамою. І не дружиною, і не японською культурою. А чимось іще незрозумілим, що загрожувало зруйнувати безтурботну гармонію його світу. Сценічний прийом, побіжно висміяний Стріндбергом, і питання повсякденної моралі, звісно, речі різні. Однак в натяку, прихованому в прочитаній фразі, було щось

таке, що розладнувало м'якосердя розніженого ванною професора. Бусидо і цей прийом...

Професор незадоволено похитав головою і почав знову дивитися вгору, на яскраве світло розмальованого осінніми травами ліхтаря-гіфу.

Жовтень 1916 р.

MENSURA ZOILI¹

Я сиджу за столом посеред пароплавного салону навпроти якогось дивного чоловіка.

Зачекайте! Я говорю — пароплавний салон, але я в цьому не впевнений. Хоча море за вікном і вся обстановка викликають такий здогад, але я припускаю, що, можливо, це і звичайна кімната. Ні, все-таки це пароплавний салон! Інакше так би не хитало. Я не Кіносіта Мокутаро і не можу визначити з точністю до сантиметра висоту хитавиці, але хитавиця, в усякому разі, є. Якщо вам здається, що я брешу, погляньте, як за вікном то підіймається, то опускається лінія горизонту. Небо похмуре, і по морю широко розлита зелена каламуть, але та лінія, де каламуть моря зливається з сірими хмарами, хиткою хордою перерізує круг ілюмінатора. А ті істоти одного кольору з небом, що плавно пролітають серед каламуті, — це, напевно, чайки.

Та повертаюся до дивного чоловіка навпроти мене. Зсунувши на ніс сильні окуляри для короткозорих, він зі змученим виглядом утупився в газету. У нього густа борода, квадратне підборіддя, і я, здається, десь бачив його, але ніяк не можу згадати, де саме. З того, що він мав довге, кудлате волосся, можна було б припустити, що він — письменник або художник. Одначе з цим припущенням не в'яжеться його коричневий піджак.

Деякий час я крадькома поглядав на цього чоловіка й маленькими ковтками пив із чарки європейську горілку. Мені було нудно, заговорити з ним хотілося страшенно, але через його вкрай нелюб'язний вигляд я все не наважувався.

Раптом пан з квадратним підборіддям простягнув ноги й мовив, буцім угамовуючи позіхи:

¹ Міра Зоїла (*лат.*).

— Нудно! — Потім, кинувши на мене погляд із-під окулярів, він знову взявся за газету. Цієї хвилини я був майже впевнений, що десь із ним зустрічався.

У салоні, крім нас двох, нікого не було.

Трохи згодом цей дивний чоловік знову промовив:

— Ох, нудно! — Цього разу він кинув газету на стіл і почав байдужливо дивитись, як я п'ю горілку. Тоді я сказав:

— Може, вип'єте чарочку?

— Дякую... — Не відповідаючи ні «так», ані «ні», він злегка вклонився. — Ну й нудьга! Поки доїдеш, просто помреш. Я погодився з ним.

— Поки ми ступимо на землю Зоїлії, мине більше тижня. Мені пароплав обрид до відрази.

— Як? Зоїлії?

— Авжеж, Республіки Зоїлії.

— Хіба є така країна — Зоїлія?

— Признаюся — здивований! Ви не знаєте Зоїлії? Не очікував. Не знаю, куди ви зібралися їхати, але тільки цей пароплав заходить до гавані Зоїлії за звичним, старим маршрутом.

Я знітився. Власне, я не знав навіть, навіщо я на цьому пароплаві. А вже «Зоїлія» — такої назви я ніколи раніше не чув.

— Он як?..

— Та звичайно! Зоїлія — справдана знаменита країна. Як ви знаєте, Гомера обкладав одчайдушною лайкою один учений саме з цієї країни. Досі в столиці Зоїлії стоїть чудова меморіальна дошка на його честь.

Я вражений був ерудицією, якої ніяк не очікував, судячи з його вигляду.

— Значить, це дуже давня держава?

— Авжеж, дуже давня! Якщо вірити міфам, у цій країні спершу жили самі жаби, але Афіна Паллада перетворила їх на людей. Тому дехто стверджує, що голоси жителів Зоїлії схожі на жаб'яче квакання. А втім, це не зовсім достовірно. Здається, в літописах найбільш рання згадка про Зоїлію пов'язана з героєм, який заперечував Гомера.

— Значить, тепер це доволі культурна країна?

— Певна річ. Приміром, університет у столиці Зоїлії, де зібрано весь цвіт учених, не поступається кращим університетам світу. Дійсно, така штука, як вимірювач цінності, нещодавно винайдений тамтешніми професорами, вважається

новітнім чудом світу. А втім, я це говорю зі слів «Вісника Зоїлії».

— Що це таке — «вимірювач цінності»?

— Буквально: апарат для вимірювання цінності. Щоправда, він, здається, застосовується головним чином для вимірювання цінності романів або картин.

— Якої цінності?

— Головним чином — художньої. Щоправда, він може вимірювати й інші цінності. В Зоїлії, на честь знаменитого предка, апарат назвали *mensura Zoili*.

— Ви його бачили?

— Ні. Тільки на ілюстрації у «Віснику Зоїлії»... За зовнішнім виглядом він не відрізняється від звичайних медичних терезів. На платформу, куди зазвичай стає людина, кладуть книги або полотна. Рами та палітурки трохи заважають вимірюванням, але потім на них роблять поправку, так що все гаразд.

— Зручна річ!

— Дуже зручна. Так би мовити, знаряддя культури! — Чоловік з квадратним підборіддям вийняв із кишені цигарку й засунув її до рота. — Відтоді як винайшли цю штуку, всім цим письменникам і художникам, які, торгуючи собачим м'ясом, видають його за баранину, всім їм — гаплик. Адже розмір цінності наочно позначається цифрами. Вельми розумно вчинив народ Зоїлії, негайно встановивши цей апарат на митницях.

— Це чому ж?

— Тому що всі рукописи та картини, які ввозять із-за кордону, перевіряються на цьому апараті, й речі, позбавлені цінності, ввозити не дозволяють. Кажуть, нещодавно в один і той же час перевіряли речі, привезені з Японії, Англії, Австрії, Франції, Росії, Італії, Іспанії, Америки, Швеції, Норвегії та інших країн, і, по правді сказати, результат для японських речей, здається, вийшов поганенький. Адже ж на наш небезсторонній погляд, у Японії є письменники й художники буцімто пристойні...

Під час цієї розмови двері відчинились і до салону ввійшов негр-бой із пачкою газет під пахвою. Це був проворний хлопчина в легкому темно-синьому костюмі. Бой мовчки поклав газети на стіл і зник за дверима.

Струсивши попіл із сигари, чоловік з квадратним підборіддям розгорнув газету. Це був так званий «Вісник Зоїлії»,

поцяткований рядками дивних клиноподібних знаків. Я знову здивувався ерудиції цього чоловіка, що читав такий дивний шрифт.

— Як і раніше, тільки й пишуть про *mensura Zoili*, — сказав він, пробігаючи очима газету, — а, опубліковано цінність оповідань, які вийшли в Японії за минулий місяць! І навіть додано звіти інженерів-вимірювачів.

— Прізвище Куме зустрічається? — запитав я, стурбований за товариша.

— Куме? Мабуть, оповідання «Срібна монета»? Є.

— Ну і як? Яка його цінність?

— Нікуди не годиться! По-перше, імпульсом до його написання стало відкриття, що людське життя є безглуздом. А крім того, всю річ знецінює такий собі менторський тон всевідаючого знавця.

Мені стало неприємно.

— Вибачте, вельми співчуваю, — чоловік з квадратним підборіддям насмішкувато посміхнувся, — але вашу «Люльку» теж згадано.

— Що ж пишуть?

— Майже те ж саме. Що в ній немає нічого, крім загальників.

— Гм!..

— Ще ось що: «Цей молодий письменник занадто плідний...»

— Ой-ой!

Я відчув себе більш ніж неприємно, мабуть, навіть безглуздо.

— Та не тільки ви — будь-якому письменнику чи художнику, якщо він потрапить на вимірювач, доведеться сутужно: ніякі обдурювання тут не діють. Хоч скільки б він сам свій твір вихваляв, вимірювач відзначає дійсну цінність, і все йде прахом. Звісно, дружні похвали приятелів також не можуть змінити покази лічильника. Що ж, доведеться вам засісти за роботу й почати писати речі, що являють справжню цінність.

— Але яким же чином встановлюють, що оцінки вимірювача правильні?

— Для цього досить покласти на терези який-небудь шедевр. Покладуть «Життя» Мопассана — стрілка зразу ж покаже найвищу цінність.

— І тільки?

— І тільки.

Я замовк: мені здалося, що в мого співбесідника голова не особливо пристосована до теоретичного мислення. Але в мене виникло нове запитання.

— Значить, речі, створені художниками Зоїлії, також перевіряють на вимірювачі?

— Це заборонено законом Зоїлії.

— Чому?

— Довелося заборонити, тому що народ Зоїлії на це не погоджується: Зоїлія справдна — республіка. «Vox populi — vox dei»¹ — цього у них дотримуються буквально. — Чоловік з квадратним підборіддям якось дивно посміхнувся. — Носяться чутки, що, коли їхні твори потрапили на вимірювач, стрілка показувала мінімальну цінність. Оскільки так, вони опинилися перед дилемою: або заперечувати правильність вимірювача, або заперечувати цінність своїх творів, а ні те, ні інше їм не світило. Та це лише чутки.

В цю хвилину пароплав дуже хитнуло, і чоловік з квадратним підборіддям як оком змигнути скотився зі стільця. На нього впав стіл. Перекинулася пляшка з горілкою та чарки. Злетіли газети. Зник горизонт за вікном. Тріск розбитих тарілок, гуркіт перекинутих стільців, шум хвилі, що обрушилася на пароплав. Катастрофа! Це катастрофа? Чи виверження вулкана...

Прийшовши до тями, я побачив, що сиджу на кріслі-гойдалці; виявляється, читаючи п'єсу St. John Ervine «The Critics»², я здрімнув. І уявив себе на пароплаві, либонь, тому, що гойдалка злегка похитувалась.

А чоловік з квадратним підборіддям... іноді мені здається, що це був Куме, іноді здається, що не він. Так досі й не знаю.

Січень 1917 р.

ЩАСТЯ

Перед входом висіла ріденька тростинна запона, і крізь неї все, що відбувалося на вулиці, було добре видно з майстерні. Вулиця, що вела до храму Кійомідзу, ні на хвилину не залишалася порожньою. Пройшов бонза з гонгом. Пройшла жінка в розкішному святковому вбранні. Потім — рідкісне

¹ «Глас народу — глас божий» (лат.).

² Сент-Джон Ервін, «Критики» (англ.).

видовище — проїхав візок із плетеним очеретяним верхом, запряжений рудим биком. Усе це з'являлося в широких щілинах тростинної запони то праворуч, то ліворуч і, з'явившись, одразу ж зникало. Не змінювався лише колір самої землі на вузькій вулиці, яку сонце в цей надвечірній час пригрівало весняним теплом.

Молодий підмайстер, який байдуже дивився з майстерні на перехожих, раптом, ніби згадавши щось, звернувся до господаря-гончаря:

— А на поклоніння до Каннон-сама як завжди народ так і суне.

— Еге! — відповів гончар дещо невдоволено, можливо, через те, що весь був захоплений роботою. А втім, у лиці, та й в усій зовнішності цього кумедного дідуся з крихітними оченятами та задертим носом злості не було нітрохи. Одягнений він був у полотняне кімоно. А на голові красувалася висока пожмакана шапка момієбосі, що робило його схожим на фігуру з картин уславленого на той час єпископа Тобу.

— Сходити, чи що, й мені поклонитися? А то ніяк між люди не вийду, просто біда.

— Жартуєш...

— Що ж, поталанило б, так і я б увірував. Ходити на поклоніння, молитися в храмах — справа неважка, було б тільки за що! Та ж торгівля — тільки не з замовниками, а з бogaми та буддами.

Висловивши це із властивою його віку легковажністю, молодий підмайстер облизнув нижню губу й уважно обвів поглядом майстерню. У критій соломою ветхій хатині на краю бамбукового гаю було так тісно, що, здавалося, досить тільки повернутись, і стукнешся носом об стіну. Але зате, в той час як по той бік запони шуміла вулиця, тут стояла глибока тиша; мовби під легким весняним вітром, який обвівав червонуваті глиняні тіла горщиків і глечиків, усе тут залишалось незмінним давним-давно, вже сотні літ. І здавалося, навіть ластівки, й ті з року в рік в'ють свої гнізда під стріхою цієї хатини...

Старий промовчав, і підмайстер заговорив знову.

— Дідусю, ти на своєму віку багато чого й бачив і чув. Ну як, і справді Каннон-сама посилає людям щастя?

— Справді. В давнину, чув я, це часто бувало.

— Що бувало?

— Та коротко про це не розкажеш. А почнеш розповідати — вашому брату воно й не цікаво.

— Жаль, адже й я не проти того, щоб увірувати. Якщо тільки поталанить, так хоч завтра...

— Не проти того, щоб увірувати? Чи не проти того, щоб поторгувати?

Старий засміявся, і в кутках його очей зібралися зморшки. Відчувалося, що він задоволений, — глина, яку він м'яв, почала набирати форму горщика.

— Помислів богів — цього вам у ваші роки не втямити.

— Мабуть, що не втямити, так от я й запитав, дідусю.

— Та ні, я не про те, чи посилають боги щастя, чи не посилають. Не розумієте ви того, що саме вони посилають — щастя чи нещастя.

— Але ж якщо воно вже випало тобі на долю, чого ж тут не зрозуміти, щастя це чи нещастя?

— Оцього-то вам якраз і не зрозуміти!

— А мені не так незрозуміло, щастя це чи нещастя, як оці твої розмови.

Сонце хилилося на захід. Тіні, що падали на вулицю, зробилися трохи довшими. Тягнуци за собою довгі тіні, запону проминули дві торговки з діжечками на голові. В одній в руці була квітуча гілка вишні, певно — подарунок домашнім.

— Кажуть, так було і з тією жінкою, що тепер на Західному ринку тримає крамницю з пряжею.

— Ось я й жду не діждуся розповіді, дідусю!

Деякий час обидва мовчали. Підмайстер, пощипуючи борідку, байдужливо дивився на вулицю. На дорозі щось біліло, немов блискучі черепашки: мабуть, облетілі пелюстки квітів із тієї самої гілки вишні.

— Не розкажеш, га, дідусю? — сонним голосом промовив підмайстер трохи згодом.

— Ну гаразд, так тому й бути, розкажу. Тільки це буде розповідь про те, що сталося давним-давно. Так от...

Із таким вступом старий гончар почав свою розповідь. Він говорив статечно, неквапливо, як може говорити лише людина, яка не думає про те, довгий чи короткий день.

— Діло було років тридцять-сорок тому. Ця жінка, тоді ще дівиця, звернулася з молитвою до цієї самої Каннон-сама в храмі Кійомідзу. Просила, щоб та послала їй мирне життя. Що ж, у неї якраз померла мати, єдина її опора, і їй стало важко зводити кінці з кінцями, так що молилася вона не даремно.

Покійна її мати раніше була жрицею в храмі Хакусюся й певний час мала велику славу, але відтоді як рознеслася чутка, що вона знається з лисицею, до неї ніхто майже не ходив. Вона була моложава, свіжа, статна жінка, а при такій поставі — що там лисиця, й чоловік би...

— Я б ліпше послухав не про матір, а про дочку...

— Нічого, це для початку. Ну, коли мати померла, дівиця сама своїми слабкими руками ніяк не могла заробити собі на прожиття. До того дійшло, що вона, красива й розумна дівчина, почувалася ніяково навіть у храмі.

— Невже вона була така гарна?

— Так. Що вдачею, що лицем — усім гарна. На мій погляд, її не соромно було б показати де завгодно.

— Жаль, що давно це було! — сказав підмайстер, осмикуючи рукав своєї полинялої синьої куртки.

Старий пирхнув і неспішно продовжував свою розповідь. За хатиною в бамбуковому гаю невгамовно співали солов'ї.

— Двадцять один день вона молилася в храмі, й ось увечері в день закінчення терміну вона раптом побачила сон. Треба сказати, що серед молільників, які прийшли на поклоніння до цього храму, був один горбатий бонза, який весь день монотонно гугнявив якісь молитви. Мабуть, це на неї й подіяло, тому що, навіть коли її почало хилити в сон, цей голос усе ще докучливо звучав у неї у вухах — наче під підлогою сюрчали цвіркуни... І ось цей звук раптом перейшов у людську мову, й вона почула: «Коли ти підеш звідси, з тобою заговорить чоловік. Слухай, що він тобі скаже!»

Охнувши, вона прокинулася — бонза все ще ретельно читав свої молитви. А втім, що він говорив, вона, хоч як старалася, розібрати не могла. У цю хвилину вона підсвідомо підвела очі й у тьмяному світлі непогасних лампад побачила лик Каннон-сама. Це був давно шанований, величавий, зворушливий лик. І ось що дивно: коли вона поглянула на цей лик, їй причулося, буцім хтось знову шепоче їй на вухо: «Слухай, що він тобі скаже!» Й тут-то вона зразу ж упевнилася, що це її сповістила Каннон-сама.

— От тобі й на!

— Коли зовсім стемніло, вона вийшла з храму. Тільки вона почала спускатися пологим схилом до Годзьо, як дійсно хтось іззаду схопив її в обійми. Стояв теплий весняний вечір,

але, на жаль, було темно, і тому не видно було ні обличчя цього чоловіка, ні його одягу. Тільки тієї миті, коли вона намагалася вирватись, вона зачепила його рукою за вуса. Так, у непідходящий час це сталось — якраз у ніч закінчення терміну молінь!

Вона запитала його ім'я — імені він не назвав. Запитала, звідки він, — він не відповів. Він твердив лиш одне: «Слухай, що я тобі скажу!» І, міцно обнявши, тягнув її за собою вниз по дорозі, все далі й далі. Хоч плач, хоч кричи — час був пізній, перехожих навколо нікого, так що порятунку не було.

— Ну а потім?

— Потім він затяг її до пагоди храму Ясакадера, і там вона провела ніч. Ну а що там сталося, про це мені, старому, говорити, мабуть, нема чого.

Старий засміявся, і в кутках його очей знову зібралися зморшки. Тіні на вулиці зробилися ще довшими. Літній вітерець змів до порога розсипані пелюстки вишні, і тепер вони білими цяточками виднілися серед каміння.

— Та чого вже там! — сказав підмайстер, ніби щось згадавши, і знову заходився щипати борідку. — Що ж, оце і все?

— Якби це все, не варто б і розповідати. — Старий, як і раніше, м'яв у руках горщик. — Коли зійшло сонце, цей чоловік — певно, так уже судилося йому — сказав їй: «Будь моєю дружиною!»

— Та невже?

— Коли б не було в неї віщого сну — інша річ, ну а тут дівчина подумала, що так бажає Каннон-сама, і тому ствердно кивнула. Вони для порядку обмінялися чарками, і він зі словами: «Це тобі для початку!» — виніс із глибини пагоди дещо їй у подарунок: десять шматків візерунчастої тканини й десять шматків шовку. Еге, така штука тобі, хоч як старайся, мабуть, не під силу!

Підмайстер посміхнувся й нічого не відповів. Солов'ї більше не співали.

— Невдовзі цей чоловік сказав їй: «Повернися ввечері!» — і поспішно кудись пішов. Лишилася вона сама, й туга обняла її ще дужче. Хоч яка вона була розумниця, та після всього, що сталось, у неї, звичайно, руки опустилися. Тут, аби якось розважитись, вона так, випадково, заглянула в глиб пагоди — скільки там було всякого добра! Що парча та шовки!

Там стояли незліченні скрині з усякими скарбами — коштовним камінням, золотим піском. Од усього цього навіть у хоброї дівчини тьохнуло серце.

«Всяко буває, та якщо в нього такі скарби, сумніву немає. Він або злодій, або розбійник!»

Досі їй було тільки тоскно, та від такої думки зробилося на додачу страшно, й вона відчула, що більше тут їй не витримати ні хвилини. Справді, якщо вона потрапила до рук злочинця, хто знає, що ще чекає на неї попереду?

Вирішила вона тікати й кинулася було до виходу, та раптом із-за корзин хтось її хрипко гукнув. Само собою, вона злякалась — адже вона думала, що в пагоді немає ні душі. Дивиться — якась істота, чи то людина, чи то трепанг, сидить, згорнувшись, між нагромадженими кругом мішками із золотим піском. Виявилось, це монахиня років шістдесяти, згорблена, низенька, вся в зморшках, з очима, що гнояться. Чи здогадалася стара, що задумала дівчина, чи ні, тільки вона вилізла з-за мішків і привіталась улесливим голосом, якого не можна було від неї очікувати, судячи з її вигляду.

Особливо боятися було нічого, та дівчина подумала, що, коли вона видасть свій намір утекти звідси, буде погано, й тому хочеш не хочеш оберлася на скриню й мимохіть повела звичайну житейську розмову. Стара повідомила, що живе в цього чоловіка у служницях. Але варто було дівчині завести розмову про його ремесло, як стара чомусь замовкала. Це тривожило дівчину, до того ж монахиня була глухувата і сто разів перепитувала одне й те саме. Все це дівчину засмутило мало не до сліз.

Так тривало до полудня. Й ось, поки бесідували вони про те, що в Кійомідзу розпустилися вишні, про те, що завершено побудову мосту Годзьо, монахиня задрімала, мабуть, од старості. А можливо, це сталося тому, що відповідала дівчина ліниво. Тоді дівчина, вибравши хвилину, тихенько підкралася до виходу, прислухалася до сонного дихання старої, відхилила двері й виглянула назовні. На вулиці, на щастя, не було ні душі.

Якби вона відразу ж і втекла, нічого б далі й не було, та вона раптом згадала про візерунчасту тканину та про шовк, які отримала вранці в подарунок, і тихенько повернулася за ними до скринь. І ось, спіткнувшись об мішок із золотим піском, вона ненароком зачепила за коліно стару. Серце

в неї завмерло. Монахиня злякано розплющила очі й спершу ніяк не могла второпати, що до чого, та потім раптом як навіжена вчепилась їй у ноги. І, ледве не плачучи, щось швидко забурмотіла. Із тих уривків, які вловлювала дівчина, тільки можна було зрозуміти: якщо, мовляв, дівчина втече, то їй, старій, це обійдеться дорого. Та оскільки залишатися тут було небезпечно, то дівчина зовсім не схильна була прислухатися до таких слів. Ну, тут вони врешті-решт і вчепились одна в одну.

Билися. Хвицалися. Кидали одна в одну мішки із золотим піском. Такий здійняли гармидер, що миші ледь не попадали зі сволоків. До того ж стара билась як скажена, тож, незважаючи на її старечу неміч, подужати її було нелегко. І все-таки, певно, далася взнаки вікова різниця. Коли невдовзі по тому дівчина з візерунчастою тканиною і шовком під пахвою, задихаючись, вибралася за двері пагоди, монахиня лишилася лежати нерухомою. Про це дівчина почула вже потім — її труп, із закривавленим носом, з ніг до голови обсипаний золотим піском, лежав у напівтемному кутку долілиць, ніби вона спала.

Дівчина ж утекла із храму Ясакадера, і коли нарешті показалися більш населені місця, зайшла до знайомого в Годзьо-Кьоґоку. Знайомий цей теж дуже бідував, але, можливо, тому, що вона дала йому лікоть шовку, заходився поратися по господарству: приготував ванну, зварив кашу. Тут вона вперше полегшено зітхнула.

— Та й я нарешті заспокоївся!

Підмайстер витяг із-за пояса віяло і спритно розкрив його, дивлячись крізь запону на вечірнє сонце. Щойно між ними й призахідним диском сонця промайнули з гучним реготом декілька похоронних факельників, а тіні їхні ще тяглися бруківкою...

— Значить, на цьому й по всьому?

— Одначе, — старий похитав головою, — поки вона сиділа у знайомого на вулиці, раптом зчинився гамір і пролунали злостиві крики: погляньте, ось він, ось він! А позаяк дівчина почувалася замішаною в темну справу, в неї знову тьохнуло серце. Раптом той злодій прийшов розквитатися з нею? Або за нею женеться сторожа? Від цих думок каша не лізла їй у горлянку.

— Та невже?

— Годі вона тихенько виглянула із щілини відхилених дверей: оточені зіваками, врочисто йшли п'ятеро-шестеро стражників; їх супроводжував начальник сторожі. Вони вели зв'язаного чоловіка в порваній куртці, без шапки. Видно, піймали злодія й тепер вели його, щоб на місці з'ясувати справу.

Цей злодій — чи не той самий, що забалакав до неї вчора ввечері на схилі Годзьо? Коли вона побачила його, її чомусь почали душити сльози. Так вона мені сама говорила, але це не значить, що вона в нього закохалася, зовсім ні! Просто, коли вона побачила його зв'язаним, у неї відразу защеміло серце, і вона мимоволі розплакалась, он як це було. І справді, коли вона мені розповідала, я сам засмутився...

— Еге...

— Так от, перш ніж помолитися Каннон-сама, треба подумати!

— Одначе, дідусю, вона ж після цього все-таки вибилась із злиднів?

— Мало сказати «вибилась», вона живе тепер у повному достатку. А все завдяки тому, що продала візерунчасту тканину та шовк. Виходить, Каннон-сама дотримала свого слова!

— Так хіба погано, що з нею все це приключилось?

Зоря вже пожовкла й померкла. То там, то тут ледве чути шелестів вітер у бамбуковому гаю. Вулиця спорожня.

— Убити людину, стати дружиною злодія... на це треба зважитись...

Засуваючи віяло за пояс, підмайстер підвівся. І старий уже мив водою з кварти вимазані глиною руки. Обидва вони мовби відчували, що і в призахідному весняному сонці, й у їхньому настрої чогось бракує.

— Хай там як, а вона щасливиця.

— Куди вже!

— Ясна річ! Та дідусь і сам так думає.

— Це ж я, чи що? Ні, красно дякую за таке щастя?

— Он як? А я б із радістю взяв.

— Ну так іди, поклонися Каннон-сама.

— Ото-от. Завтра ж засяду в храмі!

Січень 1917 р.

МОМОТАРО

1

Давним-давно, дуже давно в глухих хащах росло величезне персикове дерево. Ні, сказати «величезне» — цього, мабуть, замало. Його віття простягалось за хмари, його коріння доходило до Країни мороку на самому дні землі. В легенді говориться, що ще під час сотворіння світу бог Ідзанагі, щоб одігнати від себе вісім громів на рівнині між Країною мороку і Світом живих, жбурнув у них персиком — от із цього-то персика Віку богів і виросло величезне персикове дерево.

Відтоді, як існує Всесвіт, це дерево цвіте раз на десять тисяч років і раз на десять тисяч років приносить плоди. Квіти його схожі на ясно-червоні парасолі, облямовані золотими торочками. Плоди — чи треба казати, що і плоди виростають величезні. Та найдивовижніше те, що кожний плід несе в собі замість кісточки немовля.

Давним-давно, дуже давно персикове дерево, розкинувши над горами й долинами свої гілки, геть усі вкриті плодами, купалось у променях сонця. Плоди, що з'являлися раз на десять тисяч років, зріли тисячу років і не падали на землю. Та одного тихого ранку доля в образі священного ворона опустилася на одну з гілок дерева. Ворон почав клювати найменший персик, який тільки-но почав червоніти, й той полетів униз. Він пролетів крізь густі хмари й упав у далеку гірську річку. Розсипаючи білі бризки, річка текла між стрімчакми, звісно, до Країни людей.

Як потрапив до людей персик із немовлям після того, як він покинув глухі хащі далеко в горах? Навряд чи варто докладно про це розповідати. Це знає кожна японська дитина: стара полоскала в гірській річці білизну старого, який пішов у ліс по дрова...

2

Момотаро, що народився з персика, задумав підкорити Онігасіму — Острів Чортів. Чому він це задумав? Та тому, що йому було гидко працювати в лісі, на річці або в полі, як це робили старий і стара. Почувши про його рішення, старі, яким дуже-таки набрид цей примхливий, химерний хлопчисько, щоб скоріше його позбутися, відразу ж почали споряджа-

ти його на війну — дали йому прапор, меч, похідний плащ. Мало того, на вимогу Момотаро в дорогу йому напекли ще пшоняних коржиків.

Отже, Момотаро з переможним виглядом вирушив у похід на Онігасіму. Йому зустрівся величезний бродячий пес, який забалакав із ним, блискаючи голодними очима.

— Момотаро-сан. Момотаро-сан. Що це висить у тебе на поясі?

— Це пшоняні коржики, кращі за всі коржики в Японії, — гордовито відповів Момотаро. Правду кажучи, він і сам сумнівався, чи дійсно його коржики — кращі в Японії. Та пес, почувши про пшоняні коржики, відразу ж підбіг до нього.

— Дай мені коржика, і я піду з тобою.

Момотаро прикинув:

— Ні, цілого коржика я тобі дати не можу. Дам половину.

Пес продовжував скиглити: «Дай цілого». Та Момотаро не відступав од свого: «Дам половину». Хоч скільки торгуйся, той, хто нічим не володіє, підкоряється тому, хто чимось володіє. Так і пес, важко зітхнувши, пішов із Момотаро за половину пшоняного коржика.

За половину пшоняного коржика Момотаро, крім пса, взяв слугувати ще мавпу та фазана. Та, на лихо, служники Момотаро не ладили між собою. Пес, який мав могутні ікла, постійно пошивав у дурні простодушного фазана. Фазан, обізнаний із сейсмологією та іншими науками, постійно залишав у дурнях нерозумного пса. Сварки між ними не припинялися ні на хвилину — загалом, Момотаро, взявши слугувати пса, мавпу та фазана, не знайшов у них надійних помічників.

А тут іще мавпа, відчувши важкість у животі, раптом збунтувалася. Вона заявила, що треба ще добряче подумати, чи варто за половину пшоняного коржика супроводжувати Момотаро в поході на Онігасіму. Пес із гавканням кинувся на мавпу й ледве не загриз її. Якби фазан не втихомирив пса, мавпа напевне загинула б тут же, на місці, ще до того, як їй помстився краб. Але фазан с'як-так утихомирив пса, а мавпу почав навчати принципам вірності панові й переконувати її підкорятися наказам Момотаро. Одначе мавпа, уникнувши іклів пса, залізла на дерево, що росло біля дороги, й не звертала уваги на напучування фазана. І лише завдяки спритності Момотаро все-таки вдалося зрештою вмовити мавпу. Дивля-

чись на неї та обмахуючись віялом, на якому було зображено схід сонця, він спокійно сказав їй:

— Ну що ж, не хочеш — не йди зі мною. Та коли Онігасіма буде підкорений, ти не отримаєш своєї частки скарбів. Жадібна мавпа витріщила очі:

— Скарбів? А хіба на Онігасімі є скарби?

— Іще й які! Там є такий дивовижний скарб — молоточок щастя, — варто постукати ним, і в тебе буде все, чого забажаєш.

— Значить, за допомогою цього молоточка можна буде добути скільки завгодно таких же молоточків, і тоді в кожному з нас буде все, чого ми забажаємо. Це добре. Прошу вас, візьміть мене з собою.

Момотаро, супроводжуваний псом, мавпою та фазаном, знову вирушив у путь, аби швидше підкорити Онігасіму.

3

Онігасіма — острів, який загубився далеко в морі. Та на ньому були не тільки голі скелі, як думали люди. Насправді острів був чарівним райським куточком, де росли кокосові пальми та шебетали райські пташки. Чорти, що народилися в такому раю, більше за все на світі любили, природно, мирне життя. Та ліпше сказати так: ті, кого називали чортами, були расою, вирощеною в радості значно більшій, ніж та, що дісталася людям. Чорти, про яких розказано в повісті про звільнення від горба, танцювали ціліснічкі ночі. Чорти, про яких розказано в повісті про маленького монаха, також, не відаючи про небезпеку, що загрожувала їм, милувалися дівчатами, які прямували до храму. Сютен-додзі, що промишляв у горах Оеяма, або Ібарагі-додзі, що промишляв біля брами Расьомон, вважаються рідкісними лиходіями. Але, можливо, Ібарагі-додзі ніжно любить тракт Судзаку, як ми любимо Гіндзу, й тому час від часу з'являвся біля брами Расьомон, яка стоїть на цьому битому шляху? А Сютен-додзі, я в цьому переконаний, спокійнісінько попивав свою горілку в якій-небудь печері в горах Оеяма. Чутки ж про те, що він викрадав жінок (я не збираюся судити про те, правдиві вони чи ні), розпускали самі жінки, от і все. Та чи можна беззастережно стверджувати, що жінки завжди розповідають про себе правду, — вже двадцять років я в цьому сумніваюсь. Що ж стосується Райко та чотирьох знаменитих героїв, то, можливо, вони просто мали надмірну схильність до жінок.

У буйних тропічних заростях чорти грали на кото й танцювали, читали вірші стародавніх поетів — жили в мирі та спокої. Дружини та доньки чортів ткали, варили sake, плели вінки — загалом, жили так, як живуть наші дружини та доньки. А сиві відьми, що в них повипадали ікла, нянчили внуків та розповідали про те, які страшні ми, люди:

— Якщо будете пустувати, вас відправлять на Острів людей. Усіх чортів, які потрапляють на Острів людей, там обов'язково вбивають, як убили в старі часи Сютен-додзі. Що? Хто такі люди? Люди — це страшні істоти, безрогі, з білими руками та ногами. А жінки в них мажуть обличчя, руки та ноги білилом. Уже цим усе сказано. Чоловіки й жінки в людей завжди брешуть, вони зажерливі, ревниві, самовдоволені, вбивають своїх друзів і однодумців, здійснюють підпали, крадуть, безпросвітно темні...

4

Момотаро нагнав на ні в чому не винуватих чортів такий жах, якого їм не доводилося переживати від дня заснування своєї держави. Із криками: «Людина! Людина!» — чорти кинулися врзтіч.

— Уперед! Уперед! Переб'ємо всіх чортів до єдиного!

Це командував своїми служниками — псом, мавпою та фазаном — Момотаро, розмахуючи прапором із зображенням персика та віялом із зображенням сонця, що сходить. Пес, мавпа та фазан, як ми знаємо, не були зразковими служниками. Та, мабуть, на всьому світі не знайти солдатів доблесніших, аніж голодні звірі. Вони вихором помчали за чортами, що розбігалися. Пес своїми могутніми іклами загризав молодих чортів. Фазан гострим дзьобом убивав чортенят. Мавпа — вона зрідні людям, — перш ніж задушити юну відьму, гвалтувала її...

Після того як усі мислимі й немислимі злочини було вчинено, вождь і декілька чортів, які лишилися живими, здалися на милість Момотаро. Але чи дійсно міг тріумфувати Момотаро? Онігасіма вже не був раєм, де щебетали райські птиці, як це було ще вчора. Кокосовий гай був усипаний трупами чортів. Момотаро в супроводі трьох служників, розмахуючи прапором, вийшов до вождя чортів, який розпростерся ниць, і звістив:

— Спонукуваний почуттям співчуття, дарую вам життя. Але за це ви мусите піднести мені геть усі скарби Онігасіми.

— Згодні, піднесемо...

— Крім того, ви дасте мені в заложники своїх дітей.

— Слухаємося, виконаємо й це.

Вождь чортів знов уткнувся лобом у землю, а потім з острахом звернувся до Момотаро:

— Ми знаємо, що покарані за заподіяну вам образу. Але ні я, ні чорти з нашого острова Онігасіми уявлення не маємо, яку саме образу ми заподіяли вам. Чи не будете ви такі ласкаві пояснити, чим ми вас образили?

Момотаро незворушно кивнув:

— Найліпший із японців, Момотаро, найняв трьох вірних служників: пса, мавпу та фазана — ось чому він прийшов підкорювати Онігасіму.

— Зрозуміло, але навіщо ви найняли цих трьох служників?

— Я вже давно задумав підкорити Онігасіму й тому за допомогою пшоняних коржиків найняв служників. Ну як? Якщо ти скажеш, що й тепер не розумієш, я всіх вас переб'ю.

Вождь чортів злякався і, відскочивши на достатню відстань, зігнувся в поклони.

5

Найліпший з усіх японців, Момотаро, та його служники — пес, мавпа та фазан — впрягли в повози зі скарбами чортенят, узятих у заложники, і з тріумфом повернулися на батьківщину... Це добре відомо кожній японській дитині. І все-таки життя Момотаро не було щасливим. Чортенята, посміливішавши, вбили фазана, що вартував їх, і втекли назад на Онігасіму. Але цього мало. Чорти, що залишилися на острові, час від часу переправлялися через море й то намагалися вбити сплячого Момотаро, то підпалювали його палац. В усякому разі, мавпу, як стверджують, убили помилково. Момотаро тільки важко зітхав, коли його знаходило чергове нещастя.

— Як я страждаю від мстивості цих чортів!

— Дійсно, негідники, — забути про благодіяння господаря, що дарував їм життя, — плакався пес, співчутливо дивлячись на скорботне лице Момотаро.

А в цей час на узбережжі Онігасіми молоді чорти, облиті світлом прекрасного тропічного місяця, робили з кокосових

горіхів бомби, щоб здобути незалежність свого острова. Вони забули навіть про любов до прекрасних юних відьом і працювали мовчки, похмуρο блискаючи величезними, як блюдця, очима...

У невідомим людям глухих хащах далеко в горах і тепер, як у давнину, росте величезне персикове дерево, що піднеслося в захмарну височінь, воно геть усе всіяне плодами. У гірську ріку впав і поплав по ній, як відомо, тільки той, один персик, у якому був Момотаро. Але у плодах, які ростуть на дереві, спить сила-силенна майбутніх героїв. Коли ж на гілці персикового дерева знову з'явиться величезний священний ворон? Еге, у плодах, які ростуть на дереві, спить сила-силенна майбутніх героїв...

ОЇСІ КУРАНОСКЕ В ОДИН ІЗ СВОЇХ ДНІВ

На щільно засунуті сьодзі падало яскраве сонячне світло, і тінь старого вишневого дерева на декілька кенів — від правого краю до лівого — чітко, мов на картині, вирізнялася на всьому цьому освітленому просторі. Оїсі Кураноске Йосікацу, колишній васал Асано Такумі-ноками, а нині в'язень у домі князя Хосокави, сидів спиною до сьодзі, прямий, зі схрещеними ногами, і не відриваючись читав. Це був, здається, якийсь том «Трицарства»¹, який позичив йому один із васалів Хосокави.

Зазвичай у цій кімнаті перебувало дев'ятеро людей, але зараз Катаока Генгомон відлучився у відхоже місце; Хаямі Тодзаемон вирушив побалакати до нижньої кімнати і ще не повернувся; решта шестеро — Йосида Тюдзаемон, Хара Соемон, Маса Кюдайю, Онодера Дзюнай, Хорибе Яхей і Хадзама Кіхей, — немовби не помічаючи сонця, що освітлювало сьодзі, були заглиблені в читання або зайняті писанням листів. І чи не тому, що вони, всі шестеро, були люди старі — кожному перевалило за п'ятдесят, — у кімнаті, ледь зачепленій весною, було зловісно тихо. Навіть коли хто-небудь кахикав, звук був не настільки сильний, щоб порушити застояний у кімнаті легкий запах туші.

Кураноске відвів очі від «Трицарства» і, спрямувавши погляд кудись удалину, тихенько поклав руки на хібаті, що

¹ «Трицарство» — китайський історичний роман Ло Гуань-чжуна (1330—1400).

стояло біля нього. В хібаті, накритому металевою сіткою, під жаринами поблискували, освітлюючи попіл, красиві червоні вогники. Кураноске чув їхнє тепло, і душу його огорнуло відчуття спокійної вдовolenості. Тієї самої вдовolenості, яку в п'ятнадцятий день останнього місяця минулого року, після помсти за свого загиблого володаря, коли вони всі пішли до храму Сенгакудзі, він висловив у вірші:

Яка ж бо радість!
Розсіялись турботи.
Життя віддав я.
А ясен місяць в небі,
Зійшли з нього всі хмари.

Як прожив він, згоряючи від нетерплячки та ухитряючись, ці довгі дні й місяці, майже цілих два роки після того, як покинув замок Ако! Вже тільки те, що доводилося терпляче очікувати, поки приспіє випадок, і при цьому стримувати запал своїх завзятих товаришів, було зовсім нелегко. До того ж за ним невідступно стежив Сайсаку, підсланий домом його ворога. Доводилося обдурювати Сайсаку, маскуючись розгулом, і разом з тим розвіювати підозри друзів, яких цей розгул уводив в оману. Він згадував про їхні колишні наради в Ямасині та в Маруямі, і в його душу знову поверталось важке відчуття. Але все прийшло до того, до чого йшло.

Коли щось і залишалось незавершеним, то це тільки вирок — вирок усім сорока семи. Та цей вирок, без сумніву, не такий уже й далекий. Так. Усе прийшло до того, до чого йшло. І справа не тільки в тому, що здійснено акт помсти. Все сталося в тій формі, яка майже повністю відповідала його моральним вимогам. Він відчував не лише вдовolenня від виконання обов'язку, але й вдовolenня від утілення в життя високоморальних начал. Чи думав він про мету помсти, чи думав про її засоби, його відчуття вдовolenня не затьмарював ніякий докір сумління. Чи могло для нього існувати вдовolenня, вище за це?

Від цих думок зморшки між зсунутими бровами Кураноске розгладились, і він звернувся через хібаті до Йосиди Тюдзаемона, який теж, очевидно, втомився читати й тепер креслив щось пальцем у себе на колінах, на які опустив книгу.

— Сьогодні начебто дуже тепло.

— Еге ж... Коли отак сидиш, то, напевно, через те, що дуже тепло, страшенно хочеться спати.

Кураноске всміхнувся. В його пам'яті раптом зринули рядки вірша, якого в день Нового року склав Томіморі Скемон після трьох чарок новорічного вина:

Весна сьогодні,
І навіть самураю
Здрімнуть не сором.

І ці рядки дихали таким же вдоволенням, яке він зараз відчував.

— Це і є розслаблення духу, яке означає, що задумане виконано.

— Мабуть, так.

Тюдзаемон підняв люльку, що лежала тут же, й потихеньку зотягся. Блакитнуватий димок ледь-ледь затуманив після-полуденне весняне повітря і зник у світлій тиші.

— Адже ми ніяк не гадали, що зможемо ще проводити такі мирні дні.

— Авжеж, мені й уві сні не снилося, що я зустріну ще один Новий рік.

— У мене весь час таке відчуття, ніби ми — справжні щасливці.

Обидва із вдоволеною усмішкою презирнулись.

Якби в цю мить на сьодзі позаду Кураноске не з'явилася тінь людини, якби ця тінь не зникла, щойно тільки людина відсунула сьодзі, й замість неї в кімнаті не показалася громіздка постать Хаямі Тодзаемона, можливо, Кураноске продовжував би насолоджуватися приємним теплом весняного дня й відчуттям гордого вдоволення. Та зараз, сяючи широкою посмішкою й рум'янцем щік, до їхньої кімнати безцеремонно ввалився Тодзаемон. А втім, вони не звернули на нього особливої уваги.

— Там, унизу, здається, було весело?

Із цими словами Тюдзаемон знову зотягся люлькою.

— Сьогодні черговий — Ден'емон, тому й розмов було багато. Катаока зараз також засів там.

Закашлявшись димом, Тюдзаемон сумно засміявся. Онодера Дзюнай, який увесь час щось писав, підвів голову, буцім про щось подумав, але зараз же знову опустив очі на папір і почав квапливо писати далі. Мабуть, він писав листа дружині в Кіото. Кураноске засміявся, морщачи кутики очей.

— Ну й що ж? Було що-небудь цікаве?

— Ні, як завжди — сама балаканина. Щоправда, коли Тікамацу розповів про Дзінгоро, навіть Ден'емон і той слухав зі слізьми на очах. Ну а крім цього?.. Втім, одне було цікаво. Відтоді як ми зарубали князя Кіра, по всьому Едо один за одним — випадки помсти.

— Хто б міг подумати!

Тюдзаемон спантеличено подивився на Тодзаемона. Той чомусь був дуже задоволений, що завів цю розмову.

— Нам розповіли про два-три такі випадки. Один дуже кумедний — той, що стався на вулиці Мінато-маті й Мінамі-Хаттьоборі. Господар тамтешньої рисової крамниці побився в лазні з майстром із сусідньої фарбувальні. Все вийшло буцім через те, що один бризнув на іншого окропом. Словом, через дрібницю. У відповідь майстер відлупцював господаря крамниці ряжкою. Тоді прикажчик господаря, затаївши злобу, дочекався темряви і, коли майстер вийшов на вулицю, встромив йому в плече мало не цілий багор. При цьому він заявив: «Це тобі за господаря!»

Свою розповідь Тодзаемон супроводжував жестами й реготав.

— Але ж це справжнє буйство!

— Так, майстер, здається, здорово постраждав. Але ось що дивно: там усі кругом говорять, що прикажчик учинив правильно. Крім того, такі випадки сталися в третьому кварталі тієї ж вулиці, у другому кварталі в Кодзі-маті й ще десь, словом, усюди. Подейкують, що це всі з нас беруть приклад. Чи не смішно?

Тодзаемон і Тюдзаемон подивились один на одного й засміялися. Звичайно, чути, яке враження справив на уми едосців подвиг їхньої помсти, хоча йшлося і про дрібницю, було приємно. Лише Кураноске, приклавши руку до лоба, з незадоволеним обличчям уперто мовчав. Розповідь Тодзаемона дивним чином затьмарила його відчуття вдовolenості. Це, певна річ, не значило, що він відчув відповідальність за наслідки, які спричинило вчинене ними. Те, що після здійсненого ними подвигу помсти в місті почалися такі акти кари, природно, його совість ніяк не зачіпало. І все ж таки він відчував, що в його душу, зігріту весняним теплом, проник холод.

По правді кажучи, він був трохи здивований тим, що вплив їхнього вчинку поширився так далеко. Ті випадки, з яких він іншим часом сам посміявся б разом із Тюдзаемоном

і Тодзаемоном, тепер посіяли в його душі, наповненій відчуттям вдоволеності, зерна чогось неприємного. Це тому, що відчуття вдоволеності було приємним для нього, приємним настільки, що — при відчутній десь у глибині душі суперечності з логікою — воно якось стверджувало і сам його вчинок, і все те, що являло наслідок цього вчинку. Звичайно, тоді він зовсім не розмірковував так аналітично. Кураноске лише відчув у весняному повітрі струмінь холоду, й він був йому неприємний.

Однаке те, що впертий мовчун не засміявся, не повернуло особливої уваги тих двох. Скоріше інше: такий простий і добрий чоловік, як Тодзаемон, либонь, був навіть упевнений, що його розповіді цікаві для Кураноске так само, як вони цікаві для нього самого. Інакше він, звичайно, не вирушив би знову до нижньої кімнати, щоб запросити сюди Хоріуті Ден'емона — васала дому Хосокава, що був того дня черговим. Він же, навпаки, рішучий в усьому, сказав Тюдзаемону щось на кшталт: «Я покличу Ден'емона», тут же розсунув фусума й вирушив униз. І, продовжуючи всміхатися, повернувся, ведучи за собою грубуватого на вигляд Ден'емона.

— Спасибі, що потрудилися зайти до нас, — бачачи Ден'емона, усміхнено сказав Тюдзаемон.

Завдяки простій, прямій вдачі Ден'емона, відтоді як їх було віддано під його нагляд, між ним і його підопічними встановилися теплі стосунки, мовби у давніх друзів.

— Тодзаемон сказав мені, щоб я обов'язково зайшов. Ось я і прибув, хоч і перебив ваші заняття.

Усівшись, Ден'емон, поводячи густими бровами й рухаючи засмаглими щоками, немовби готовий ось-ось засміяється, обвів поглядом присутніх. Тоді й ті, хто читав, і ті, хто писав, один за одним поздоровкалися з ним. Кураноске також чемно привітав його. Було, що правда, трохи смішно, коли Хорибе Яхей, дрімаючи, як був, в окулярах, над початим томом «Тайхейкі»¹, ввічливо нахилив голову і спросоння впустив окуляри. Навіть Хадзама Кіхей, одвернувшись до ширми, насилу стримував сміх.

— Видно, що й ви, Ден'емон-доно, не любите старих, от до нас і не заглядаєте.

¹ «Тайхейкі» — «Сказання про великий світ», один з видатних творів японського героїчного епосу, належить до XIV ст.

Кураноске сказав це м'яким тоном, не схожим на свій звичайний: мабуть, через те, що, хоча він і засмутився трохи, у грудях його все ще розлите було колишне тепле відчуття вдовolenня.

— Що ви, аж ніяк! Просто мене там зупиняв то один, то інший, ось я й заговорився.

— Як я зараз почув, там у вас розповідали про щось дуже цікаве, — втрутився Тюдзаемон.

— Про щось цікаве? Тобто?

— Про те, що по всьому Едо почали наслідувати нашу помсту, саме про це... — сказав Тодзаемон і з усмішкою поглянув на Ден'емона й Кураноске.

— Ах, про це! Так, воістину дивно влаштована людина! Захопившись вашою вірністю володарю, навіть городяни і селяни — й ті захотіли брати з вас приклад. Іще невідомо, як благотворно це вплине на розкладені в нас звичаї у верхах і в низах. Принаймні, зараз більше не бігають на вистави дзьору¹ чи там кабуки², й то добре.

Розмова почала повертати на неприємне для Кураноске. Тоді він умисно переконливим тоном і вживаючи простонародних виразів спробував повернути її в інший бік.

— За те, що ви похвалили нашу вірність, за це вам спасибі. Та здається мені, що нам передовсім має бути соромно. — Промовивши це, він, обвівши поглядом присутніх, говорив далі: — «Чому?» — запитаєте ви. А ось чому. В клані Ако самураїв багато, а бачите ви перед собою лише нижчих за становищем. Щоправда, на самому початку з нами був сам старійшина клану Окуно Сьоген, але на півдорозі він змінив своє рішення й закінчив тим, що вийшов із нашої спілки. Назвати це якось інакше, ніж цілковита несподіванка, просто неможливо. З нами були й Синдо Генсіро, Кавамура Дембей, Комура Генюемон. За становищем вони вище Хари Соємона. І ще Сасакі Кодзаемон — цей нижче Йосиди Тюдзаемона. І всі вони, шойно тільки почало наблизитися до самої справи, передумали. Серед них були й мої родичі. Якщо все це взяти до уваги, зрозуміло, що нам має бути соромно.

При цих словах Кураноске вся атмосфера — атмосфера веселості, що панувала в кімнаті, — зникла, й одразу її місце

¹ *Дзьоруі* — ляльковий театр, який склався в VII ст.

² *Кабукі* — класичний японський театр, що виник у XVII ст., в якому й чоловічі, й жіночі ролі виконують чоловіки.

заступила серйозність. Можна сказати, що розмова почала повертати саме туди, куди Кураноске і прагнув. Та чи це, врешті-решт, було вже так йому приємно, інша річ.

Почувши ці слова, Годзаемон, стиснувши кулаки, вдарив кілька разів по колінах і перший сказав:

— Уся ця компанія — не люди, а тварюки. Нікого з них до справжнього самурая і близько підпускати не можна.

— Правильно! А стосовно Такади Гомбея, то він ще гірший за тварюку.

Тюдзаемон, звівши брови, глянув на Хорибе Яхея, мовби шукаючи в нього схвалення. Запальний Яхей, звичайно, не промовчав:

— Коли ми тоді вранці виходили, я подумав: якби довелося з ним у цю хвилину стрітися, мало було б плюнути йому в лице. Адже уявити собі тільки — з'явився до нас із своєю нахабною фізіономією й каже: «Бажання ваше здійснилось. Яка велика радість!»

— Що ж, Такада і є Такада. Але от Оямада Сьодзаемон, той дійсно гарний, — сказав, ні до кого особливо не звертаючись, Маса Кюдайю, й тут заходилися в один голос лаяти відступників і Хара Соемон, і Онодера Дзюнай. Навіть мовчазний Хадзама Кіхей — і той, сам нічого не кажучи, киваючи сивою головою, погоджувався з усіма.

— Подумати тільки, в одному й тому ж клані й вірні васали, як ви, і ось такий народ. Через те ж бо всі, про самураїв уже нема чого й казати, але навіть городяни та селяни — і ті їх лають: собаки, дармоїди! Окобаясі Мокунуске-дуно минулого року зробив собі харакірі, й ось пішла чутка, буцім і родичі його за змовою теж покінчили з собою. Ну гаразд, може, воно й не так, але якщо вже дійшло до цього, то не минути ганьби. Тим паче вашим. Тепер, коли всюди почалися ці акти помсти, не виключено, що знайдеться людина, яка візьме та й уб'є їх, посилаючись на те, що бути хоробрим у служінні справедливості — значить діяти по-едоськи¹ і що й ви здавна в гніві на них.

Дан'емон говорив палко, з таким виглядом, буцім це не було для нього сторонньою справою. Здавалося, він незадоволений, що не може сам узяти на себе обов'язок убити їх.

¹ Едо — до революції (реставрації) Мейдзі (1867 р.) був резиденцією сьогуна, якому беззаперечно підкорялися самураї. Мається на увазі діяти так, як велить кодекс самурайської честі бусидо.

Збуджені розмовою Йосида Тюдзаемон, Хара Соемон, Хаямі Тодзаемон і Хорибе Яхей, ніби відчувши натхнення, заходилися лаяти недостойних васалів і непутящих синів.

Серед усього цього тільки один чоловік, тільки Оїсі Кураноске, поклавши руки на хібаті, все більше й більше хмурнішав, усе менше й менше втручався до розмови й не відводив од хібаті задумливого погляду.

Перед ним розкрилося щось нове: напрям, якого він надав розмові, привів до того, що почали все дужче й дужче вихваляти їхню вірність, ніби на відшкодування за зраду колишніх однодумців. І разом з тим весняний вітерець, який віяв у нього в грудях, знову втратив частину свого тепла. Звичайно, свій жаль щодо відступників він висловив не тільки для того, щоб повернути розмову в інший бік. Він дійсно жалкував з приводу їхньої зради, вона була йому неприємна, та йому було шкода цих невірних самураїв, і ненавидіти їх він не міг. Для нього, як для людини, що доволі надивилася на всякі хитання людських почуттів і всякі переміни життєвських обставин, їхня зрада була більш ніж природною. Якщо тут припустимо слово «щиросердно», то вони вчинили до жалю щиросердно. Тому він ніколи не змінював свого поблажливого до них ставлення. Тим паче тепер, коли помсту здійснено, на них залишалось тільки дивитись із усмішкою жалю. А люди вважають, що їх і вбити мало. «Чому ж якщо нас називають лицарями вірності, то їх треба вважати тварюками? Відмінність між нами й ними не така вже й велика». Кураноске, якому раніше було б неприємно почути про дивний вплив, зроблений їхнім вчинком на едоських городян, побачив тепер у громадській думці, висловленій Ден'емоном, хоча і в дещо іншому розумінні, як цей вплив озвався на відступниках. І вираз гіркоти, що з'явився на його обличчі, аж ніяк випадковим не був. Але його невдоволенню судилося завершитись іще однією останньою ризкою.

Ден'емон, бачачи, що він замовк, припустив, що це викликано притаманною йому скромністю. І ось цей простацький самурай із Хіто, що схилився перед ним, бажаючи висловити свою глибоку повагу, круто перевів розмову на цю тему і виголосив цілу промову, вихваляючи вірність і відданість Кураноске.

— Яюсь від однієї знаючої людини я чув, що в Китаї один самурай, не пам'ятаю, як його звали, так старанно вистежував

ворога свого володаря, що навіть проковтнув вугілля, щоб оніміти. Але в порівнянні з тим, як Кураноске всупереч усякому бажанню вів розгульний спосіб життя, це не так уже й важко.

Після такої передмови Ден'емон почав довго-довго викладати всякі побрехеньки про те, що сталося рік тому, коли Кураноске влаштував найрізноманітніші гульбища; якими важкими були йому, що прикинувся божевільним, ці прогулянки до червоних кленів у Такао й Атако; якими болісними були йому, Кураноске, що не жалів себе заради здійснення планів помсти, пиятики у свято квітучої вишні в Сімабарі та Гіоні¹.

— Як я чув, у ті дні в Кіото навіть виспівували пісеньку: «Оїсі² не камінь, не твердий, легкий він, мовби паперовий». Щоб так обдурити всіх на світі, потрібне велике мистецтво. Нещодавно сам Аmano Ядзаемон і той похвалив: «Оце справжня мужність». І це цілком вірно.

— Що ви! Нічого особливого тут немає, — силувано обізвався Кураноске.

Його стримана відповідь, очевидно, не задовольнила Ден'емона. І він захоплювався все дужче й дужче. Тому він одвернувся від Кураноске, до якого досі звертав свою промову, і, обернувшись до Онодери Дзюная, з яким колись довго служив у Кіото, заходився ще палкіше висловлювати своє захоплення. Така його чисто дитяча запальність була для Дзюная, що користувався в усьому їхньому гурті репутацією людини з великим досвідом, смішною і в той же час зворушливою. Він сам, у тон Ден'емону, в усіх подробицях розповів, як Кураноске, маючи на меті обдурити Сайсаку, підсланого домом його ворога, в убранні монаха пробрався до Югірі з Масуї.

Кураноске, такий серйозний чоловік, склав навіть пісеньку. Вона стала дуже модною. Не було будинку розпусти, де б її не виспівували. У ній говорилось, як Кураноске в чорній рясі монаха, п'яний, крокує по обсипаному пелюстками вишень Гіону. Тож нема нічого дивного, що й пісенька пішла в хід, і гульбища прославились. І Югірі, й Укіхасі³ — всі зна-

¹ *Сімабара та Гіон* — райони будинків розпусти в Кіото в XVII—XVIII ст.

² *Оїсі* — великий камінь.

³ *Югірі й Укіхасі* — куртизанки з роману Мурасакі Сікібу «Повість про Гендзі» (X ст.).

мениті куртизанки в Сімабарі та Сюмоку-маті, коли приходив Кураноске, не знали, як ліпше його зустріти.

Кураноске слухав розповіді Дзюная з гіркотою, буцім у них чулося презирство. І в той же час у його пам'яті, мовби самі собою, прокинулися спогади про колишній розгул. Це були навдивовижу яскраві, барвисті спогади. У них він знову бачив світло великої свічі, відчував запах ароматичної олії, чув звуки сямісена. Навіть слова тієї пісеньки, про яку згадав Дзюнай:

Оісі не камінь,
Не твердий, легкий він,
Мовби паперовий... —

викликали в його душі принадні, наче живі, образи Югірі й Укіхасі, буцім ті просто втекли зі Східного палацу. Пригадав, як він без усяких вагань вів це розгульне життя — те саме, яке зараз виринуло з його пам'яті. Як він серед цієї гульні подеколи насолоджувався свободою та привіллям, зовсім забуваючи про справу помсти. Він був занадто чесним, аби заперечувати той факт, що обдурював і самого себе. Звичайно, йому, чоловікові, який розумів людську природу, й на думку не могло спасти, що цей факт аморальний. Через те ж бо йому й було неприємно, що ним захоплюються, вважаючи його розгул тільки засобом виконання обов'язку вірності. Це було йому неприємно, й разом з тим він почувався винуватим.

І не було нічого дивного в тому, що, слухаючи ці вихвалення, Кураноске сидів з найпохмурішим виглядом. Діставши ще й цей останній удар, він із цілковитою ясністю відчув, як з його грудей звітрюються останні залишки весняного тепла. У них залишалася тільки досада на загальне нерозуміння, досада на власне нерозуміння, на те, що він не зумів передбачити таке нерозуміння. Холодна тінь цього відчуття все ширше й ширше лягала на його душу. Адже й пам'ять про його подвиг помсти, про його товаришів і, врешті-решт, про нього самого, певно, так і перейде в прийдешні часи в супроводі таких невиправданих вихвалень. Перед лицем цього нерадісного факту він, поклавши руки на хібаті, де вже остигали жарини, і стараючись не зустрічатись очима з Ден'емоном, сумно зітхнув.

Через деякий час Оісі Кураноске, що вийшов із кімнати під першим же слухним приводом, прихилившись до стовпа

зовнішньої галереї, милувався яскравими квітками, які розпустилися на старій сливі серед моху та каміння старого саду. Світло сонця вже ослабло, і з бамбуків, насаджених у саду, насувалися сутінки. Там, за сьодзі, як і до цього, чулися жваві голоси. Слухаючи ці голоси, Кураноске відчув, що його поволі огортає смуток. Усе його єство охопила туга, невимовна туга, що проникла в самісіньку глибину його знову похололого серця.

Кураноске незрушно стояв, підвівши очі на ці тверді, холодні квітки, немовби візані в синє небо.

Вересень 1917 р.

ОДЕРЖИМИЙ ТВОРЧІСТЮ

I

Ранок одного з днів дев'ятого місяця другого року Темпо¹. У громадській лазні «Мацуною» на вулиці Доботьо в Канді з самого ранку, як завжди, велелюдно. «Громадська лазня... Тут усе змішалось: співи на честь богів і молитви буддам, любов і непостійність...» Ця картина, що її зобразив кілька років тому Сіктей Самба в одному зі своїх гумористичних творів, і по цей час аж ніяк не змінилася.

Ось відвідувач із модною зачіскою «бабський пучок», занурившись у воду, виспіває утадзаймон. Другий, причесаний на кшталт «тьоммаге хонда», вже виліз із води й викручує рушник. Третій, із зачіскою «ооітьо» й виголеним лобом, поливає гарячою водою спину з татуванням. Той, що із зачіскою «йосібей якко», давно вже із завидною впертістю тре лице. Біла чана з холодною водою сидить бригоголовий монах і тільки й знає, що поливає собі голову. Хлоп'як із зачіскою, схожою чи то на летючу бджолу, чи то на бабку, зосереджено грається бамбуковою цеберкою та глиняною мискою... Усі ці такі несхожі між собою істоти, полискуючи мокрими, слизькими від води тілами, товпляться в тісній лазні, окутані клубами густої пари й освітані променями осіннього сонця, що пробиваються у вікно.

¹ Другий рік Темпо — 1831 р.

Гамір у лазні зовсім особливий. Передовсім — це хлюпання води й гуркіт переставлюваних шапликів. Потім — це го-мін людей, які перемовляються між собою або щось наспівують. І зрештою — це удари калатала, що час від часу долинають з місця, де перебуває сторож. Словом, обабіч перегородки, що поділяє лазню на фуру та майданчик для миття, стоїть галас, точнісінько як на полі битви. До того ж сюди коли-не-коли заходять торговці. Або жебраки. Ну і, звичайно ж, без кінця снують відвідувачі. І от серед цього сум'яття...

Серед усього цього сум'яття, скромно примостившись у кутку, мився старий. Судячи з усього, йому було далеко за шістдесят. Сивина на скронях набула неприємного жовтого відтінку, очі стали підсліпуватими. Він був худий, але статури міцної, мабуть, навіть могутньої, і в руках і ногах його з відвислою шкірою все ще таїлася сила, яка противилася старості. Те ж можна було сказати і про обличчя: міцне підборіддя та великий рот немовби випромінювали люте блискання сили дикого звіра, як це було й тоді, коли старий перебував у розквіті літ.

Старий ретельно вимив верхню половину тіла і продовжував митися, не ополіскуючись, із маленького дерев'яного шаплика. Він старанно тер себе шматком шовкової тканини, але з його сухої зморшкуватої шкіри не сходило нічого, що можна було б назвати брудом. Це раптом наповнило його відчуттям осені та смутку. Старий вимив ногу, обтер її вологим рушником, і тут рука його зупинилася, буцім сили зненацька покинули його. В шаплику відбивалося сліпучо яскраве небо, а на його тлі червоніли плоди хурми; здіймаючись над ребром черепичного даху, де-не-де вони мовби скріплювали між собою тонкі віти дерева.

І старому раптом здалося, ніби на нього впала тінь Смерті. Ця Смерть не таїла в собі нічого зловісного, нічого такого, що раніше жахало його. То було усвідомлення тихого, жада-ного, безтурботного небуття, подібного до неба, відображу-ваного в шаплику. Який би він був радий, якби міг звільнитися від оман і страждань суетного буття й забути сном під покровом цієї Смерті, тим самим сном без сновидінь, який відвідує лише безвинних людей. Він утомився від життя. Та ще більше втомився він од мук творчості, що невідступно переслідували його вже багато десятків літ...

Ніби отямившись, старий розчаровано підвів очі від шап-лика. Навколо, як і раніше, лунали жваві, веселі голоси,

у клубах пари з карколомною швидкістю снували голі люди. До співу утадзаймон, який доносився з-за перегородки, приєдналися звуки модних пісеньок «Меріясу» та «Йосіконо». В усьому цьому, ясна річ, не було й натяку на ту Вічність, яка щойно отінила його душу.

— О, сенсею, от уже ніяк не очікував зустріти вас тут! Мені й уві сні не могло привидітися, що Кьокутей-сенсей із самого ранку завітає до лазні.

Обернувшись, старий побачив середнього зросту чоловіка, рум'яного, із зачіскою «хосоїтьо». Той стояв біля свого шаплика з перекинутим через плече рушником і весело всміхався. Схоже, він щойно закінчив купання й тепер збирався ополоснутися чистою водою.

— Радий, що ви, як завжди, у прекрасному гуморі, — з ледве помітною іронією промовив, усміхаючись, Бакін Сакіті Такідзава¹.

II

— Ну що ви, далєбі, чи варто радіти такій дрібниці? Воїстину втішно, що в світ виходять усе нові розділи «Восьми псів», що з кожним разом вони все цікавіші. — Співбесідник Бакіна кинув рушник у шаплик і ще голосніше заторохтів: — Подумати тільки! Фунамусі видає себе за сліпу вуличну співачку й замишляє вбити Кобунго. Та в останню мить, коли його схоплюють і починають катувати, на допомогу йому приходять Соске. Здорово закручено! До того ж цей випадок дає можливість Соске зустрітися ще раз із Кобунго. Я, Омія Хейкіті, — всього лише простий торговець галантерейними товарами, та все ж смію вважати себе в певній мірі знавцем і цінителем «Йоміхон»². Так от, чи повірите, навіть мені важко прискіпатися до чогось у ваших «Восьми псах»... О, вибачте великодушно, що беру на себе сміливість судити про речі, мені не доступні...

Бакін промовчав і заходився мити другу ногу. Що й казати, він здавна прихильно ставився до шанувальників

¹ *Такідзава Бакін* (1767—1848) — японський письменник, автор авантюрно-пригодницьких романів на сюжети історичних хронік. Роман «Історія восьми псів» (1814) проповідує мораль в дусі конфуціанства.

² «*Йоміхон*» — один із жанрів японської розповідної прози кінця XVIII — першої половини XIX ст., відповідає жанрові авантюрно-героїчного або лицарського роману в європейській літературі.

свого таланту. Одначе це ставлення аж ніяк не заважало йому судити про них помірковано й безпристрасно. Для мудрого й проникливого Бакіна це було більш ніж природно. Але в той же час, хоч як це й парадоксально, здатність тверезо судити про людей, у свою чергу, також майже не впливала на його прихильність до шанувальників. Тому деколи він відчував до однієї й тієї ж людини і презирство, і приязність одночасно. Омія Хейкіті належав до розряду саме таких людей.

— В усякому разі, щоб писати так, як ви, потрібні чималі зусилля. Що не кажіть, а ви — наш японський Ло Гуань-чжун. Ой, вибачте, я, здається, до того ж набалакав зайвого. — Хейкіті знову зареготав. Його громовий регіт привернув до себе увагу одного з тих, що мився неподалік, — сліпого на одне око, миршавого смаглявого чоловіка із зачіскою «ооїтьо». Обернувшись до Бакіна та Хейкіті, він деякий час переводив погляд з одного на іншого й потім із дивним виразом обличчя сплюнув собі під ноги.

— А ви як і раніше захоплюєтеся складанням хоку? — поцікавився Бакін, спритно переводячи розмову на іншу тему, хоча це зовсім не означало, що він помітив злостиву гримасу одноокого. На щастя, навіть попри бажання він не зміг би її розгледіти, настільки слабким у нього був зір.

— Мені вельми приємна ваша увага, та мушу прямо сказати: я всього-на-всього аматор, який без усякого сорому береться за те, чого не вміє. Раз у раз бігаю на різні поетичні зібрання, а вірші чомусь не виходять. До речі, сенсею, ви, здається, не маєте особливої пристрасті до складання танка й хоку?

— Просто я не вмію цього як слід робити. Хоча був час, коли складав вірші.

— Ви, звісно, жартуєте!

— Ні. Але, видно, заняття це не по мені. Складаючи вірші, я досі відчуваю себе сліпцем, який силкується підглянути в щілину паркана. — Бакін зробив наголос на словах «не по мені». Він аж ніяк не вважав себе нездатним компонувати танка, і якщо розуміти його слова саме так, то в них не прозвучала впевненість у власних силах. Просто Бакін здавна відчував своєрідне презирство до такого мистецтва. Чому? Та тому, що і танка, й хоку були занадто малі, щоб умістити в себе його, Бакіна. Зміст будь-якого тривірша чи п'ятивірша, ліричного або пейзажного, хоч як би майстерно його було

складено, виявлявся сумірним тільки з декількома рядками його прозового твору, не більше. Таке мистецтво він вважав мистецтвом другого сорту.

III

У тому, що Бакін зробив наголос на словах «не по мені», якраз і висловилося його презирство. Та ба! Омія Хейкіті, видно, не зрозумів цього.

— Ах, ось у чому річ, — промовив він вибачливим тоном, до червоності розтираючи тіло викрученим рушником. — А я ж бо, признатися, гадав, що така видатна людина, як ви, може з легкістю зробити все, за що візьметься. Вірно кажуть, що Небо не наділяє людину відразу двома скарбами.

Самолюбивий Бакін відчув невдоволення від того, що слова його були сприйняті буквально. Не сподобався йому й вибачливий тон Хейкіті. Він кинув рушник і ганчірку для миття на підлогу, розігнувся наполовину і, досадливо поморщившись, із запальністю в голосі промовив:

— А втім, думаю, що можу писати вірші не гірше за нинішніх маститих поетів.

Сказавши це, він мимоволі засоромився від власного хлоп'яцтва. Тільки-но, коли Хейкіті в найпишномовніших виразах хвалив його книгу, він не відчував особливої радості. Тепер же був незадоволений тим, що його визнали нездатним складати вірші. Тут явна суперечність. Миттево проаналізувавши власну реакцію, Бакін заходився метушливо поливати себе водою із шаплика, намагаючись таким чином приховати ніяковість.

— Звичайно. Інакше ви навряд чи змогли б створити шедеври, подібні до «Восьми псів». Не сприйміть це за хвастощі, але я і справді прониклива людина!

Хейкіті знову зареготав. Але одноокого поблизу вже не було, а його плювок однесла вода, яку вихлюпнув на себе Бакін. Слова Хейкіті ще дужче його засоромили.

— Одначе ж я занадто захопився бесідою з вами. Мабуть, що піду занурюся в фуру.

Дивне відчуття ніяковості не покидало Бакіна. Досадуючи на себе, він повільно підвівся, змушений ретируватися перед цим добродушним чоловіком, його шанувальником. Що ж до Хейкіті, то йому, як видно, слова Бакіна надали ще більшої впевненості, що так личила істинному шанувальнику талантів.

— Ну що ж, сенсею, прошу вас найближчим часом неодмінно скласти якого-небудь вірша. Домовились? Так не забудьте ж! А тепер дозвольте відкланятись. Я знаю, ви страшенно зайняті, але все ж, якщо трапиться нагода проходити поблизу, прошу завітати до нас. Із вашого дозволу, я теж якось до вас навідаюсь! — кричав Хейкіті навздогін Бакіну. Він ще раз виполоскав рушник і, проводжаючи очима Бакіна, що прямував до перегородки, заходився розмірковувати, яким саме тоном він розповість дружині про зустріч із Кьюкутей-сенсеєм.

IV

По той бік перегородки панували сутінки, мов на смерканні. Від води здіймалася пара, ще гущіша, ніж туман. Підсліпуватий Бакін невпевнено проштовхувався між купальниками. Якось дістався фуру, прилаштувався в кутку й занурив у воду своє зморшкувате тіло.

Цього разу вода була гарячіша, ніж завжди. Бакіна обдало жаром аж до кінчиків пальців ніг. Він глибоко зітхнув і заходився повільно обводити поглядом фуру. В сутінках ледве помітно вимальовувалися голови купальників, їх було семеро, а може, й восьмеро. Вони співали, розмовляли, а між ними розмірено і плавно погойдувалася поверхня води, що ввібрала в себе жир людських тіл. У воді відбивалося тьмяне світло, що просочувалося з-за перегородки. У ніс бив нудотний «запах громадської лазні».

Бакін здавна полюбляв поринати в романтичні мрії. Ось і зараз, розімлівши в гарячій воді, він мимоволі викликав у пам'яті картину зі своєї майбутньої книги.

...Палуба із щільним навісом од сонця. На море опускаються сутінки. Починається вітер. Глухий плескіт хвиль об борт корабля нагадує звук сколочуваного масла, до їхнього гомону приєднується шум навісу, що гойдається на вітрі, ніби шелест крил гігантського кажана. Зачувши недобре, один з моряків дивиться з острахом за борт. У небі над вкутаним у туман морем похмуро й самотньо червоніє місячний серп. І ось...

Тут картина, що уявилася в думках Бакіна, раптово зникла. Він почув, як зовсім поруч хтось лає його твори, причому багатослівно й умисно голосно, так, аби Бакін чув. Бакін вирішив було вийти із фуру, та потім передумав і весь перетворився на слух.

— Бакіна нині пишно величають «майстром Кьокутеєм», «жерцем храму літератури», але ж його книги — переробки чужих творів, і тільки. «Вісім псів» — це не що інше, як нашвидкуруч перекроєні «Річкові заводи». Якщо цього не брати до уваги, то у «Восьми псах», звичайно, можна знайти дещо цікаве. Та китайський твір написано значно раніше. Тож заслуга Бакіна в тому лише й полягає, що він спромігся прочитати оригінал. Та й то як сказати, адже його книга — ще й переспів Кьодена¹. Мимоволі будеш обурюватися!

Стуманілим поглядом Бакін глянув у той бік, звідки доносились огуда. За густими клубами пари важко було розгледіти мовця, але, скоріше за все, це був той самий одноокий із зачіскою «ооітьо». Видно, він розлютився, почувши, як Хейкіті щойно вихваляв «Вісім псів», і вирішив зігнати злість на Бакіні.

— Усе, що пише Бакін, — результат старанності, та й годі. У нього нічого немає за душею, а коли щось і є, то, мабуть, лише коментарі до Чотирикнижжя та П'ятикнижжя², які куди більш доречні в устах учителя парафіяльної школи. Він нічого не тямить у сучасному житті — про це свідчить хоча б те, що він не написав жодної книги, в якій би не йшлося про давні часи. Він не може написати просто і ясно: «Осоме і Хісамацу»³, ні! — йому хочеться писати так: «Сім осінніх трав, або Історія кохання Хісамацу й Осоме». І таких прикладів, якщо висловитися в дусі «великого» Бакіна, можна «вздріти» силу-силенну.

Усвідомлення власної переваги часом не дає нам у повній мірі відчувати ненависть. Ось і Бакін при тому, що слова огудника боляче вразили його, чомусь не відчув до нього ненависті. Йому тільки хотілось як-небудь висловити кривднику своє презирство, та зробити це, мабуть, заважав вік.

— Якщо вже на те пішло, то Ікку й Самба — ось істинні письменники. В їхніх книгах ми бачимо живих, справжніх людей. Це вам не дрібні вироби, де потрібні лише вправність

¹ *Кьоден Санто* (1761—1816) — відомий японський письменник, автор багатьох комічних повістей і авантюрно-героїчних романів.

² *Чотирикнижжя та П'ятикнижжя* — книги конфуціанського канону.

³ *Осоме і Хісамацу* — персонажі численних драматичних і белетристичних творів першої половини XIX ст., які розповідають про кохання й загибель доньки осакського купця Осоме і прикажчика Хісамацу.

рук і сякі-такі знання. І цим вони здорово відрізняються від таких, як Сарюкен Індзя¹.

З досвіду Бакін знав, що огуда на адресу його книг не тільки неприємна, але й значною мірою небезпечна. І справа була навіть не в тому, що він боявся занепасти духом, прийнявши цю огуду. Навпаки: він розумів, що активне її неприйняття може призвести до того, що віднині всі його творчі спонуки супроводжуватиме певна протидія. І він страхався, що в результаті з'явиться почварний твір. Будь-який сповнений творчих сил письменник, окрім тих, які прагнуть лише догодити смакам часу, мимоволі ризикує опинитися перед лицем такої небезпеки. Ось чому досі Бакін старався ні за яких обставин не читати критичних відгуків на свої твори, хоча іноді йому бувало вельми спокусливо ознайомитися з ними. І те, що зараз він усе-таки зважився залишитись у фуру й вислухати паплюження людини із зачіскою «ооїтьо», почасти пояснювалося саме тим, що він піддався цій давній спокусі.

Зрозумівши це, Бакін одразу ж дорікнув собі в дурості, через яку все ще зволікає й не виходить із води, і, не звертаючи уваги на злостиві вигуки одноокого, рішуче попрямував за перегородку. Там крізь клуби пари виднілося блакитне небо за вікном, а на його тлі облиті теплими променями сонця плоди хурми. Бакін підійшов до чана й не поспішаючи ополоснувся водою.

— Хай там що, Бакін — спритний обманщик. Адже ж умудрився стати японським Ло Гуань-чжуном! — продовжував свої злостиві філіппіки одноокий, вважаючи, що Бакін усе ще перебуває поблизу. Він і не помітив, як проклятий Бакін віддалився за перегородку.

V

Із лазні Бакін вийшов у пригніченому настрої: в цьому розумінні лайка одноокого явно досягла цілі. Йдучи вулицями Едо, освітленими промінням осіннього сонця, Бакін намагався ретельно, критично обміркувати все, що почув у фуру. Він міг хоч зараз довести, що причіпки одноокого, хоч з

¹ *Сарюкен Індзя* (букв.: «Мандрівник, за домівку якому слугують солом'яна накидка та солом'яний бриль») — один з літературних псевдонімів Бакіна.

якого боку поглянь, — безглуздість, яка не заслуговує ні найменшої уваги. І все ж йому важко було повернути собі душевний спокій, так несподівано порушений.

З похмурим виглядом розглядав він будинки городян обабіч вулиці. Тим, що мешкали в них, не було ніякого діла до нього, Бакіна. Вони були заглиблені у свої буденні клопоти. Оранжева вивіска «Кращі тютюни всіх провінцій», жовта табличка у вигляді гребеня з написом «Справжній самшит», ліхтар з накресленими на ньому знаками «Паланкіни», прапорець із паличками для ворожіння та написом «Ворожіння» — усе це, вишикувавшись у якийсь безглуздий ряд, проносилося повз його погляд, не зупиняючи на собі уваги.

«Чому ж ці палювання, що їх я можу тільки зневажати, не дають мені спокою? — запитував себе Бакін. — Ну, насамперед мені неприємно вже те, що одноокий почуває до мене злість, хоч якою була б причина, й тут уже нічого не поробиш...»

Від цієї думки Бакін засоромився власної легкодухості. І правда, мало на світі людей, настільки ж зарозумілих, наскільки й легко уразливих, як він. Бакін давно помітив, що ці, здавалось би, взаємовиключні крайнощі в його ставленні до того, що відбувається, ці діаметрально протилежні наслідки насправді походять з однієї й тієї ж причини, пояснюють-ся однією й тією ж роботою нервів.

«Однак існує ще одна обставина, яка мене обтяжує, — продовжував розмірковувати Бакін. — Річ у тім, що мені слід було дати належну відсіч одноокому. А я цього не полюблю. З тієї ж причини я не полюблю азартних ігор».

Тут, однак, у його міркуваннях стався несподіваний поворот. Про це можна було здогадатися хоча б з того, як раптом розімкнулися його щільно зведені щелепи.

«І нарешті, поза всяким сумнівом, мене прикро вражає те, що супротивником моїм виявився саме цей одноокий. Виявивсь ним людина більш достойна, я напевно поборов би в собі відчуття образи й залюбки дав би йому належну відсіч. Але з таким супротивником, як цей одноокий, мимоволі зайдеш у суточки».

Гірко всміхнувшись, Бакін спрямував погляд у високе небо. З неба разом із сонячним промінням упав на землю, немовби раптовий дощ, пронизливий крик шуліки. І старий відчув, що в нього відлягло від серця.

«Хоч як би гудив мене одноокий, — думав Бакін, — найбільше, на що він здатний, — це завдати мені прикrostі. Хоч скільки б кричав шуліка, сонце не зупинить свого руху. Я неодмінно завершу свої «Вісім псів». Тоді Японія отримає роман, рівного якому не було й не буде».

Оберігаючи повернуту віру в себе, Бакін повільно закрокував додому по звивистій тонкій стежині.

VI

Увійшовши в дім, Бакін побачив у кутку напівтемного передпокою знайомі сандалії зі сплутаними шнурками й живо уявив собі кругле, подібне до плескача лице їх власника. І зразу ж у голові майнула болісна думка, що непроханий гість змарнує його час.

«От і втрачено нинішній ранок», — сказав він собі й зробив крок до вітальні, де його поспішила зустріти служниця Сугі. Вона шанобливо привітала господаря і, не підводячись із колін, зазирнула йому в обличчя.

— Пан Ідзумія чекає на ваше повернення.

Кивнувши, Бакін оддав Сугі мокрого рушника. Йти до кабінету йому не хотілося, і він запитав:

— А що О-Хяку¹?

— Зволила піти до храму.

— Разом з О-Міті²?

— Так, і малого зволила взяти з собою.

— А син де?

— Він зволив вирушити до пана Яманото.

Нікого з близьких удома не було. Бакін відчув раптом щось схоже на відчай. Та нічого не вдієш, він розсунув нарешті фусума кабінету, що розташований був тут же, поряд із передпокоем.

Посеред кімнати в церемонній позі сидів чоловік із чванливим виразом на білому лискучому обличчі й покурював тонку срібну люльку. В кабінеті не було особливого оздоблення, якщо не брати до уваги ширми, обклеєної літографіями, та повішених у ніші двох парних какемоно із зображенням пурпурового листя осінніх кленів і жовтих хризантем. Уздовж стін громадилося з півсотні старих, бувалих у бу-

¹ *О-Хяку* — дружина Бакіна.

² *О-Mimi* — невістка Бакіна.

вальцях книжкових полиць із дверцятами з павлонії. Папір на сьодзі, очевидно, не міняли з минулої зими. Він був порваний у кількох місцях, і на його світлій поверхні розгойдувалася навскісна величезна тінь зламаного бананового дерева... Ошатний одяг гостя явно не в'язався з оздобленням кабінету.

— О, ось і ви, сенсею, — шанобливо схиливши голову, лагідно промовив гість, шойно тільки розсунулися фусума. Це був книговидавець Ідзумія Ітибей, що готував до друку «Цзінь, Пін, Мей»¹ — одну з книг Бакіна, що їй судилося здобути таку ж популярність, яку здобули «Вісім псів».

— Ви, певно, давно чекаєте на мене. Нині, всупереч звичаєві, я вирушив до лазні зранку, — сказав Бакін, мимоволі насупившись, але сів перед гостем, як того вимагав етикет.

— О, до лазні зранку! Ось воно що! — захоплено вигукнув Ітибей. Нечасто зустрічаються люди, здатні, як він, приходити в захоплення навіть з найдріб'язковішого, здавалось би, приводу. Або, точніше, люди, здатні зображувати захоплення.

Бакін повагом закурив і, як того слід було очікувати, перевів розмову в ділове русло. Йому дуже не подобалося це захоплення Ідзумії.

— Що привело вас сьогодні до мене?

— Прийшов просити вас написати нову книгу, — улесливо, наче жінка, промовив Ітибей, водячи пальцем по люльці. Цікавий був у цього чоловіка характер: у більшості випадків його вчинки не лише не відповідали його внутрішнім спонуканням, але й, скоріше за все, ішли врозріз із ними. Буваючи налаштованим рішуче й невблаганно, він, одначе, говорив м'яким, улесливим голосом.

І цей голос змусив Бакіна знову нахмуритись.

— Ви даремно потурбували себе приходом, якщо вже йдеться про нову книгу.

— Ось як? У вас виникли якісь особливі обставини?

— Річ не в тім. Просто нинішнього року я хочу завершити вже розпочаті мною книги, тож до нової навряд чи дійдуть руки.

— Звичайно, звичайно. Ви дуже зайняті, я знаю, — промовив у відповідь Ітибей, вибиваючи люльку. І раптом, не-

¹ Повна назва: «Новий виклад книги про Цзінь, Пін, Мей» — твір Бакіна, написаний ним за взірцем однойменного китайського роману XVI ст.

мовби ця дія стала для нього своєрідним сигналом, він зробив вигляд, що начисто забув усе, про що вони тільки-но розводилися, й одразу ж, наче і не було нічого, заговорив про Недзумі Кодзо Дзиродаю.

VII

Недзумі Кодзо Дзиродаю був знаменитим розбійником, чутки про якого поширилися далеко навкруги. На початку п'ятого місяця того самого року, про який ідеться, його схопили, а вже в середині восьмого місяця голову розбійника було виставлено на загальний огляд біля воріт в'язниці. Злочинець грабував лише князів, а відібрані в них гроші роздавав біднякам, за що дістав собі прізвисько Благородний Розбійник, яке цілком замінило йому ім'я і яке люди вимовляли з шанобливістю.

— Сенсею, кажуть, буцім він розграбував сімдесят шість князівських маєтків, що становить суму три тисячі сто вісімдесят три рьо і два бу. Це просто неймовірно. На те він і грабіжник, звісно. Але звичайній людині таке не до снаги.

Бакін і не помітив, як захопився розмовою. В тоні Ітибей звучало неприховане самовдоволення: мовляв, знову він постачає письменника матеріалом. Це, звичайно, не могло не дратувати Бакіна. І все-таки він явно захопився розмовою. Людину мистецтва, наділену істинним талантом, таку, як Бакін, легко було захопити, особливо такими історіями.

— Гм, і дійсно видатна особистість. Мені доводилося багато про нього чути, але нічого такого я не підозрював.

— Ну, як розбійник він був справжнім майстром своєї справи. Кажуть, свого часу він служив у пана Арао, державця провінції Тадзіма, чи то супровідником, чи то ще кимось, тому в князівських маєтках орієнтувався, як у себе вдома. Його провозили містом перед стратою, і ті, хто бачив його, розповідають, що він був чоловіком красивим і могутньої статури. Того дня на ньому було легке синє кімоно з паперового крепу, а під ним іще одне, з білого шовку. Про все це можна було б написати, ну хоча б у книзі, над якою ви зараз працюєте...

Бакін щось пробурмотів у відповідь і знову закурив. Але Ітибей був не з тих, кого здатна зупинити ухильна відповідь.

— Що ви на це скажете? Може, вставити епізод про Дзиродаю в «Цзінь, Пін, Мей»? Я розумію, який ви зайнятий, і все ж сподіваюся дістати від вас згоду.

Так розмова про Недзумі Кодзо поступово повернула співбесідників до початкової теми: Ідзумія знову заходився вмовляти Бакіна взятися за нову річ. Але Бакін добре знав Ідзумію й не здавався. В нього тільки остаточно зіпсувався настрій. Він досадував на себе за те, що попався у розставлену Ітибеем пастку й дозволив себе захопити, і, ліниво посмоктуючи люльку, заходився розважливо викладати свої доводи:

— Не буду ж я писати через силу, нічого путнього не вийде. А вам це також не вигідно, позаяк книгу треба продати. Послухайте мене, так буде ліпше для нас обох.

— Так то воно так, але все ж наважуся просити вас зробити ще одне, останнє зусилля. Згода?

Говорячи це, Ідзумія немовби погладив очима лице Бакіна (словом «гладити» Бакін позначав один з особливих, властивих лише Ідзумії поглядів) і поривчасто випустив через ніс тютюновий дим.

— Ні, не можу. Попри все моє бажання, не можу — у мене зараз нема для цього часу.

— Ви ставите мене в скрутне становище, — відповів Ідзумія й зовсім несподівано заговорив про знайомих їм обом письменників, як і раніше не виймаючи з рота тонкої срібної люльки.

VIII

— Кажуть, незабаром має вийти нова книга Танехіко¹. Напевно, це буде, як завжди, щось витончене й сумне. Мабуть, що нікому іншому не під силу створювати такі речі.

Ітибей чомусь мав звичку називати письменників попросту, без будь-якого вираження шаноби. Щоразу, чуючи це, Бакін уявляв собі, як позаочі той і його іменує просто «Бакіном». У хвилини роздратування він нерідко лютував і запитував себе: «Як можна мати справу з таким лицеміром, що дивиться на письменників як на власних підмайстрів та ще й наважується виявляти їм таку неповагу?» Ось і тепер, почувши ім'я Танехіко, Бакін нахмурився ще дужче. Та Ітибей, як видно, не звернув на це ані найменшої уваги.

¹ *Рютей Танехіко* (1783—1842) — японський письменник, сучасник Бакіна.

— А ми зараз подумуємо, чи не видати нам Сюнсуя¹. Вам він не подобається, та обивателям такі речі до душі.

— Що ж, можливо... — В пам'яті Бакіна раптом, гротескно перебільшене, виринуло лице Сюнсуя, з яким йому колись довелося зустрітись. Давним-давно Бакін чув, буцім Сюнсей так відгукнувся про свою творчість: «Я зовсім не письменник. Я всього лише поденник, який пише на потребу публіки книжки про кохання». Цілком зрозуміло, що в глибині душі Бакін зневажав цього письменника, який тільки називається таким. І все ж, почувши, як фамільярно назвав його Ітибей, він не міг побороти в собі почуття неприязні.

— Що не кажіть, — вів далі Ітибей, — він вправний у створенні своїх любовних речей. До того ж набув слави вельми плодovitого письменника. — З цими словами він на мить глянув Бакіну в обличчя й одразу ж перевів погляд на свою срібну люльку. В цю хвилину на лиці його з'явився огидливий вираз. Принаймні так здалося Бакіну.

— А втім, якщо весь час писати про одне й те ж, із другого чи з третього разу пензлик починає рухатися сам по собі, і його, напевно, вже важко відірвати від паперу. До речі, а ви, сенсею, швидко пишете?

Мало сказати, що Бакін відчув у цьому запитанні щось образливе для себе — він уловив у ньому ще й погрозу. Чес-толюбному Бакіну була неприємна сама думка про те, що його можуть порівнювати з Сюнсуєм або Танехіко. До того ж він писав повільно й нерідко засмучувався, вбачаючи в цьому свідчення власної творчої неспроможності. З другого боку, часом він, навпаки, був схильний поважати в собі цю якість, вважаючи її мірилом свого письменницького сумління. Але хай там що, втручатися в ці питання стороннім він ні за яких обставин не дозволив би. Перевівши погляд на пурпурне листя клена та жовті хризантеми в ніші, він, мовби видихнувши, промовив:

— По-різному. Буває, що швидко, а буває, що й повільно.

— Авжеж, авжеж, звичайно. — Ітибей утретє за час їхньої бесіди прийшов у цілковите захоплення. Було зрозуміло, одначе, що й тепер самим захопленням він не обмежиться. І дійсно, Ітибей знову кинувся в наступ. — Так, можливо,

¹ *Таменага Сюнсей* (1789—1844) — японський письменник, автор любовних романів, так званих «ніндзьобон»

все-таки погодитесь узятися за книгу, про яку я вже неодноразово згадував? Сюнсуї би на вашому місці...

— Ми з паном Сюнсуєм різні люди.

Коли Бакін сердився, його нижня губа зміщувалася ліворуч. Ось і зараз вона змістилася ліворуч.

— Прошу мені вибачити... Сугі, Сугі! Ти вже привела до ладу сандалії пана Ідзуміі?

IX

Випровадивши Ітибея, Бакін прихилився до стовпа веранди і спробував заспокоїтися, дивлячись на невеликий садочок біля будинку. Бананове дерево з потрісканим листям і павлонія, що починала опадати, змішавшись із зеленню бамбука та ялиці, утворили в глибині залитого сонцем саду теплий острівець осені. Лотоси, що росли поблизу таза для вмивання, вже майже відцвіли, зате посажена по той бік низької огорожі духмяна маслина все ще розливала солодкуватий аромат. З високого блакитного неба декілька разів долинув схожий на звуки флейти крик уже знайомого Бакіну шуліки.

Бакін раптом з особливою гостротою відчув недосконалість людського світу, що так не в'язалася з цією картиною природи. Нещастя людини, що живе в цьому світі, полягає в тому, що вона, потерпаючи від його недосконалості, в той же час під його впливом змушена вимовляти погані слова і здійснювати ганебні вчинки. Щойно Бакін, власне кажучи, вигнав Ітибея Ідзумію. Що й казати, цей вчинок не віднесеш до числа благородних. Але на цей негідний вчинок його штовхнула нищість співбесідника. І він його здійснив. А це означає, що, здійснивши його, він принизив себе до рівня нищості Ітибея. Іншими словами, він був змушений здійснити моральне падіння.

У цьому місці в роздуми Бакіна вклинився спогад про схожу подію недалекого минулого. Торішньої весни він отримав од якогось Нагасіми Масабєя з невідомого села Камісінден у провінції Сагамі листа, в якому той висловлював бажання записатися до нього в учні. Як видно було з листа, у віці двадцяти одного року цей чоловік втратив слух, і він, бажаючи будь-що-будь прославитися на цьому світі, задумав присвятити себе літературі, головним чином написанню «йоміхон», чим і займався досі, коли йому сповнилося двадцять чотири роки. Само собою зрозуміло, що улюбленими його

книгами були «Вісім псів» і «Записки про подорожі по островах»¹. Далі в листі говорилося, що в сільській глушині йому важко вдосконалювати свою літературну майстерність і тому він просить Бакіна взяти його нахлібником до себе в дім. Він уже, повідомляюся далі, встиг написати роман у шести частинах, і, якщо Бакін погодиться пройтися по ньому пензлем майстра, з часом його можна було б видати як слід... Таким у загальних рисах був зміст цього листа. Звичайно ж, усі ці прохання видалися Бакіну вельми зухвалими. Одначе глухота цього чоловіка не могла не викликати співчуття в Бакіна, який сліпнув. І він відповів прохачеві листом, де в найчемніших виразах, на які тільки був здатний, повідомив, що, хоч як йому жаль, але виконати його побажання йому важко. Невдовзі надійшов другий лист од Нагасіми, який від початку й до кінця складався з гнівних докорів на його адресу.

«Я, — говорилося в цьому листі, — терпляче прочитав Ваші бездарні й розтягнуті понад усяку міру писання, а Ви відмовляєтеся навіть погортати мою книжку, в якій усього-на-всього шість невеликих частин. Усе це свідчить про Вашу ницість...» Так починався цей лист, а завершувала його така фраза: «Ваша відмова прийняти у себе в домі молодшого брата мерзенна й ганебна».

Розгнівавшись, Бакін одразу ж відписав йому листа у відповідь, у якому, між іншим, говорилося: «Я вважаю для себе найбільшою образою те, що серед читачів моїх книг опинилися Ви — підступний і двоєдушний молодик».

Відтоді Нагасіма не подавав про себе ніякої звістки. Напевно, він усе ще пише свій роман. І, як і раніше, тішить себе надією, що коли-небудь його книгу прочитають люди всієї Японії...

Поринаючи в ці спогади, Бакін відчував подвійну муку — від жорстокості, яку він виявив до Нагасіми Масабєя, й від жорстокості, виявленої до нього самого. Його раптом захлестнула невимовна туга.

А байдуже сонце розчиняло у своєму промінні аромат духмяної маслини. Жоден листок не затремтів на банановому дереві та павлонії. Навіть крик шуліки був, як і раніше, до прозорості чистий. Життя природи й життя людське...

¹ «Записки про подорожі по островах» — один з авантюрно-героїчних романів Бакіна, написаний у 1814—1826 рр.

Невідомо, як довго простояв би ще Бакін отак, прихилившись до стовпа веранди, поринувши в роздуми, ніби в сон, якби хвилин через десять не з'явилася служниця Сугі й не повідомила йому, що обід готовий.

Х

Покінчивши із самотньою трапезою, Бакін нарешті пройшов до себе в кабінет. Він усе ще перебував у пригніченому стані та, щоб розвіятися, вперше за багато днів розкрив «Річкові заводи». Розкрив навмання, на тому самому місці, де розповідалось, як Лінь Чун Барсоголовий, сховавшись сніговійної ночі у храмі Гірського духа, дивиться на палаючий склад фуражу. Читання цього драматичного епізоду, як завжди, захопило його. Однак через декілька сторінок він раптом відчув незрозумілу тривогу.

Домочадці все ще не повернулися з богомілля. В будинку панувала німа тиша. Спробувавши зігнати з обличчя похмурий вираз, він без задоволення закурив і, не випускаючи з рук розкритої книги, заходився роздумувати над питанням, яке з давніх-давен не давало йому спокою.

То було питання про складні, заплутані стосунки між двома людьми, що жили в ньому: переконаним моралістом і людиною мистецтва, художником. Бакін ніколи не сумнівався в істинності «шляху попередніх правителів»¹. І його твори, як сам він заявляв, саме й були вираженням у мистецтві цього «шляху попередніх правителів». Таким чином, тут не було ніякої суперечності. Однак питання полягало в тому, що важливіше для мистецтва: «шлях попередніх правителів» чи власні почуття. Мораліст, який жив у Бакіні, вважав, що важливішим є перше, тоді як художник, природно, визнавав куди більш істотним друге. Ясна річ, нічого не варто було розв'язати цю суперечність за допомогою дешевого компромісу. І справді, він нерідко намагався приховати своє подвійне ставлення до мистецтва за туманними розумуваннями стосовно гармонії.

Але якщо інших іще можна обдурити, себе самого не обдуриш. Він не вважав літературу «гесаку»² високим мистец-

¹ «Шлях попередніх правителів» — мається на увазі «шлях» ідеального правління міфічних цілковито мудрих імператорів Китаю — Яо і Шуня.

² «Гесаку» (букв.: «легка розважальна література») — термін, за традицією застосовуваний до всієї оповідної прози кінця XVIII — першої половини XIX ст.).

твом, називав її «знаряддям заохочення доброчесності та осуду пороку», одначе у хвилини одержимості творчістю починав раптом відчувати занепокоєння та невпевненість. Цим і пояснювався зовсім несподіваний вплив на його настрої «Річкових заводей».

Ось і зараз Бакіна охопила незрозуміла боязкість. Він закури́в і спробував змусити себе думати про домочадців, які все ще не повернулись. Але перед ним лежали «Річкові заводи», джерело його тривоги, і ні про що інше він не міг думати.

На щастя, невдовзі до Бакіна з'явився Ватанабе Кадзан Нобору¹, з яким вони давно не бачились. Одягнений за всіма правилами, в шаровари та накидку, він ніс під пахвою щось загорнуте в лілову хустку. Видно, прийшов повернути Бакіну книги. Письменник зрадів дорогому другу й поспішив до передпокою зустріти його.

— Я прийшов побачитися з вами й заодно із вдячністю повернути книги, — як і слід було очікувати, промовив Кадзан, проходячи до кабінету. Крім згортка, Бакін помітив у нього в руці загорнутий у папір сувій.

— Якщо ви зараз вільні, погляньте, будь ласка.

— О, покажіть швидше!

Стараючись приховати за посмішкою хвилювання, що охопило його, Кадзан видобув із паперу шовковий сувій і розгорнув перед Бакіном. На картині було зображено декілька похмурих голих дерев і двоє чоловіків, які невимушено бесідували між собою, взявшись за руки. Земля під деревами встелена жовтим листям. На гілках там і сям сидять ворони. Від картини віяло осіннім холодком.

При погляді на цей витриманий у суворих неяскових тонах сувій очі Бакіна зволожились і засяяли.

— Як завжди, чудово! Мені згадуються рядки Ван Моцзьо²:

Вслід за трапезою звучить кам'яний гонг.

Із гнізд вилітають ворони.

Ступаю порожнім лісом.

Бринить звук падолисту.

¹ *Ватанабе Кадзан* (1793—1841) — відомий японський художник.

² *Ван Моцзьо* (Ван Вей; 669—759) — знаменитий китайський поет і художник.

XI

— Я тільки вчора завершив цей сувій. Він видався мені вдалим, от я й вирішив, з вашого дозволу, вам його піднести, — із задоволеним виглядом промовив Кадзан, погладжуючи виголене до синяви підборіддя. — Певна річ, кажучи, що він видався мені вдалим, я маю на увазі лише те, що це краще з усього досі мною написаного. Адже мені ще жодного разу не вдавалося написати точно так, як задумано.

— Спасибі велике. Тільки мені, далекі, незручно — ви зовсім задарували мене, — пробурмотів Бакін, не відводячи погляду від сувою. Цієї миті він згадав чомусь про все ще незавершену свою працю. Та Кадзан є Кадзан: він, здавалося, цілком поринув у думки про власні картини.

— Щоразу, дивлячись на творіння майстрів давнини, я себе запитую: чому їм вдавалося так малювати? Хоч що візьми, все на їхніх картинах має вигляд дійсного, досконалого: і дерева, і каміння, і люди. Більш того, в них живе душа художника, який створив їх. Це і є справжнє мистецтво. В порівнянні з давніми майстрами я здаюся собі гіршим невмілої дитини.

— Недаремно стародавні люди говорили: «Страшитися треба прийдешніх поколінь», — незвично для себе пожартував Бакін, із заздрістю поглядаючи на Кадзана, цілковито заклопотаного своїми картинами.

— Але й нам, цим прийдешнім, також страшно. Через те ми й не можемо поворухнутися, затиснуті між минулим і майбутнім, і просуваємося вперед, лише коли нас підштовхнуть. А втім, не тільки ми: так було й зі стародавніми, так, мабуть, буде і з тими, хто прийде після нас.

— І все-таки, якщо не йти вперед, можна впасти. Найголовніше — старатися просунутись хоча б на крок.

— Ваша правда, це найголовніше.

Господар і гість, розхвильовані, деякий час мовчали. Обидва напружено вслухалися в тишу осіннього дня.

Першим заговорив Кадзан, міняючи тему розмови:

— А що ваша робота над «Вісьмома псами»? Як і раніше, успішно просувається?

— Де там! Зовсім навпаки. Здається, й мені в цьому розумінні далеко до стародавніх.

— Що ж, прикро це чути.

— Повірте, мене це засмучує більше, ніж будь-кого. Та що поробиш, однаково треба працювати, доки вистачить сил. Так що я вирішив зустріти смерть у бою з «Вісьмома псами». — Бакін гірко всміхнувся, ніби соромлячись за самого себе. — Іншим разом подумаєш: адже призначення книги — розважити читача, і все-таки не можеш із собою погодитись.

— Те ж саме і з моїми картинами. Та якщо вже я вибрав це ремесло, то хотів би пройти весь шлях, до кінця.

— Отже, ухвалено: ми разом загинемо в бою.

Обидва голосно розсміялись, але в сміхові цьому бриніла тільки їм двом зрозуміла гіркота. В той же час ця гіркота дуже їх розхвилювала.

— І все-таки я заздрю вам, художникам. Ви, принаймні, позбавлені гонінь, а це вже велике благо. — Цього разу Бакін перевів розмову на іншу тему.

XII

— Це вірно, але ж і вам, наскільки я розумію, не доводиться побоюватись за свої твори.

— Ще й як доводиться! — вигукнув Бакін і як один із прикладів мерзенності цензури розповів про те, як одного разу його змусили переробити цілий уривок з його твору тільки тому, що в ньому говорилося про якогось чиновника-лихваря. До цього Бакін додав таке зауваження:

— Чим дужче ці поліцейські наглядачі прискіпуються, тим виразніше вимальовується їхнє істинне лице. Цікаво, чи не правда? Позаяк вони самі ласі на підкуп, варто письменнику хоча б побіжно згадати про хабарництво, як вони вже незадоволені й велять йому переробити все заново. Або ж, позаяк вони самі схильні до грубих, нищих бажань, варто автору ледве торкнутися теми кохання, як його твір потрапляє до числа «розпусних». Вони уявляють себе куди більш моральними, ніж письменник. Збоку це бачиться смішним і жалюгідним, — як мавпа, споглядаючи в дзеркалі свою потворність, скалить зуби, так і вони скаженіють, коли їм трохи розкривають очі на власну підлість.

Гарячковість, яка прозвучала в цих словах Бакіна, мимоволі змусила Кадзана всміхнутися.

— Звісно, таке трапляється нерідко. Одначе, якщо навіть вас змушують усе переробляти заново, для вас це не безчестя.

Хоч що б говорили поліцейські наглядачі, бездоганний твір так і залишається бездоганим.

— Так то воно так, але їхня сваволя часом переходить усякі межі. Одного разу я описав, як до в'язниці приносять одяг та їжу. І що ж? Усі ці п'ять чи шість рядків виявилися вилученими. — Сказавши це, Бакін подивився на Кадзана, і обидва всміхнулися.

— Мине п'ятдесят, ну сто років, і поліцейських наглядачів не буде, а ваш роман залишиться.

— Не знаю, як мій роман, а от поліцейські наглядачі, мені здається, ніколи не переведуться.

— І все ж я так не гадаю.

— Вірніше, я хотів сказати, що, коли навіть поліцейські наглядачі й щезнуть, подібні до них існуватимуть в усі часи. Помилково гадати, буцім спалення книг і страта освічених людей — діла давно минулих днів.

— Щось, я дивлюся, ви останнім часом налаштовані на сумний лад.

— Не я, а життя, в якому процвітають поліцейські наглядачі та до них подібні.

— У такому разі треба шукати розраду в роботі.

— Авжеж, очевидно, іншого вибору й немає.

— Якщо не брати до уваги загибелі в бою.

Цього разу жоден з них не засміявся. Не просто не засміявся: Бакін суворо поглянув на співбесідника. Жарт у вустах Кадзана прозвучав занадто серйозно.

— Молодим більш пасує думати про те, як вижити. Загинути завжди встигнемо, — промовив Бакін після паузи. Йому були добре відомі політичні погляди Кадзана, і зараз вони викликали в нього побоювання. Кадзан тільки всміхнувся у відповідь, як видно, не маючи наміру заперечувати.

XIII

Провівши Кадзана, Бакін попрямував до письмового столу. Він відчував необхідність продовжити роботу над рукописом; збудження, що лишилося після бесіди з другом, мало додати йому сили. У нього здавна існувала звичка — перш ніж писати далі, перечитати написане напередодні. От і тепер він не поспішаючи, уважно прочитав декілька сторінок, на яких увесь простір між вузькими рядками був помережаний поправками.

Написане не задовольнило його. Йому здалося, буцім у проміжках між знаками тайлося щось стороннє, зайве, і це руйнувало гармонію цілого. Спершу він відніс це враження на рахунок власної роздратованості. «Видно, в мене зараз просто не той настроїй. Мабуть, ліпше не напишеш», — подумав Бакін і заходився знову перечитувати весь уривок, але й цього разу відчуття невдоволеності не зникло. Навпаки, Бакіна раптом охопило сум'яття, таке не властиве літнім людям.

«Ну ж бо, а що там було раніше?» Він пробіг очима попередній шматок — суцільна плутанина, необроблені фрази, абияк зв'язані між собою. Бакін узявся перечитувати написане ще і ще раніше. В міру читання перед його поглядом розгорталися тільки невміло зчленовані епізоди й хаотично нагромаджені речення. То були пейзажні замальовки, що не викликали ніяких зорових образів. То були захоплення, що не передавали істинного хвилювання. То були суперечки, не підпорядковані логіці міркування. Все, що він писав протягом стількох днів, тепер видалося йому нікчемним пустослів'ям. Серце його охопила невимовна мука.

«Усе це треба переробити!» — вигукнув він подумки і, з огидою відсунувши рукопис, відкинувся на татамі. Та погляд його був, як і раніше, прикований до столу. За цим столом він написав «Місячний серп» і «Сон про державу Наньке», за цим же столом він тепер писав «Вісім псів». Розставлені на ньому дорога тушниця, прес-пап'є у вигляді сидячого дракона, мідний ківшик у формі жаби, настільна ширмочка¹ із блакитнувато-зеленої порцеляни із зображеними на ній левом і півоніями, бамбукова підставка для пензликів із вигравіруваною на ній орхідеєю — усі ці предмети були давніми свідками його творчих мук. Дивлячись зараз на них, Бакін не міг позбутися важкого відчуття, буцім це його нинішня поразка кидала зловісну тінь на зусилля всього його життя, буцім вона ставила під сумнів його творчі можливості.

«А я ж бо весь час плекав надію написати великий твір, який не має собі рівних у нашій країні. На ділі ж мої сподівання виявилися втіленням звичайнісінької самовпевненості». Від цієї думки Бакіна охопила безмежна, гнітюча туга. Схиляючись перед великими майстрами Японії та Китаю, він завжди пам'ятав про скромність свого обдаровання в порів-

¹ Ширмочка, яка ставилася на столі біля тушниці, щоб уберегти туш од вітру й пилу.

нянні з їхнім могутнім талантом. До своїх же сучасників — письменників, які розмінювали себе на дрібниці, — він ставився спогорда, відчуваючи свою перевагу над ними. О, як нелегко було йому визнати, що в остаточному підсумку він нічим не ліпший за них, як нелегко було повірити, що він опинився в полоні ганебної зарозумілості, властивої лише людям обмеженим. І все-таки його владне «его» було занадто переповнене пристрастями, щоб шукати притулку в «просвітленні» та «забутті».

Так, дивлячись на неспроможний свій рукопис тим самим поглядом, яким командир корабля, що зазнав катастрофи, обводив довірене йому судно, яке занурюється у воду, Бакін продовжував тихо боротися з відчаєм. Напевно, він так ніколи й не вирвався б із його пут, якби наступної миті за його спиною раптом не розсунулися з шумом фусума і разом з вигуком: «Дідусю, а ось і я!» — ніжні маленькі рученята не обхопили його шию. Не встигнувши вбігти до кімнати, онук Таро зі сміливістю та простодушністю, властивою тільки дітям, прудко забрався на коліна Бакіну.

— Дідусю, а ось і я!

— А-а, як добре, що ти вже повернувся. — При цих словах на зморшкуватому обличчі автора «Восьми псів» сяйнула радість, яка змінила його.

XIV

Через ідальню доносилися роздратований голос дружини О-Хяку та сором'язливий голос невістки О-Міті: жінки жваво перемовлялися між собою. Час від часу до них приєднувався низький чоловічий голос — значить, разом із жінками повернувся й син Сохаку. Забравшись на коліна до діда, Таро раптом посерйознішав і втупився в стелю з таким виглядом, буцім прислухався до розмови дорослих. Од перебування на свіжому повітрі щоки його розчервонілися, крильця крихітного носика тремтіли при кожному вдиху.

— Дідусю, чуєш, дідусю!.. — несподівано промовив малюк, одягнутий у червонувато-коричневе парадне кімоно. Від зусилля зосередитись і стримати в собі сміх на його щоках безперестанку з'являлись і пропадали ямочки.

Дивлячись на онука, Бакін мимоволі всміхнувся.

— Дідусю, ти кожного дня...

— Що кожного дня?

— Мушиш працювати.
Бакін голосно розсміявся і крізь сміх запитав:
— Ну, а далі?
— А далі... ну, як це... тобі звелено не виходити з тер-
піння.
— Ах, он воно що. І це все?
— Ні, ще не все. — Закинувши голову із зв'язаними вгорі
боковими пасмами, Таро дзвінко розсміявся.
Дивлячись на те, як він сміється, зіщуливши очі, оголив-
ши білі зубки, і як од сміху в нього на щоках показуються
ямочки, важко було уявити собі, що коли-небудь, коли він
виросте, на його лиці з'явиться той же вираз смутку, що в
усіх людей на цьому світі... Так розмірковував Бакін, пори-
наючи у відчуття щастя, що огортало його. І ця думка ще
дужче розвеселила його.
— Так що ж іще мені звелено?
— Багато чого.
— Ну що ж, говори швидше.
— Е-е.. Ти, дідусю, станеш більш великим, ніж зараз,
і тому...
— Великим? І що тому?
— І тому тобі звелено бути терплячим.
— Я й так терплячий, — обізвався Бакін несподівано
серйозно.
— Іще, іще терплячішим!
— А хто ж усе це мені звелів?
— Це звелів... — Тут Таро пустотливо зазирнув дідові в ли-
це і розсміявся: — Сам здогадайся, хто звелів!
— Ну-у, ви сьогодні ходили до храму, і, напевно, все це
сказав пан священик.
— А от і ні! — Таро рішуче хитнув головою і, наполовину
зісковзнувши з колін діда, продовжував, злегка випнувши
підборіддя: — Сказати, хто звелів?
— Авжеж.
— Каннон-сама у храмі Асакуса! — Із цими словами хло-
п'як голосно, на весь дім, розсміявся і стрімко вирвався з рук
Бакіна, мовби побоюючись, як би той його не спіймав. Плес-
каючи в долоні, через те що йому так спритно вдалося під-
дурити діда, він вистрибом побіг до їдальні.
У цю мить у душі Бакіна саянуло щось урочисте й
величне. На губах затріпотіла щаслива усмішка. Очі напов-
нилися слізьми. Його ніскільки не цікавило, чи сам Таро

вигадав цей жарт, чи це мати його напоумила. Те, що він почув зараз із вуст онука, було справжнім дивом. «Богиня Каннон звеліла працювати. Не виходити з себе. Бути іще терплячішим».

Старий письменник сміявся крізь сльози й кивав головою, наче дитина.

XV

Вечір того ж дня.

При тьмяному світлі круглого паперового ліхтаря Бакін заходився правити рукописа. Коли він працював, до його кімнати не заходив ніхто, навіть домашні. Потріскування гнота і сюрчання цвіркунів вели непотрібну в цій притихлій кімнаті розповідь про безгоміння довгої осінньої ночі.

Тільки-но Бакін узявся за пензлик, у його мозку засвітилося щось схоже на слабке мерехтіння. Та варто було пензлику накреслити десять, двадцять рядків, як це мерехтіння зробилося сильнішим, яскравішим. Бакін, який добре знав з досвіду, що це таке, з величезною обережністю водив пензликом. Адже натхнення — те ж вогнище: якщо його невміло розвести, воно відразу ж погасне...

— Не поспішай. Зачекай і поміркуй як слід, — шепотів Бакін, стараючись стримати пензлика, що рвався вперед. Однак щось у його мозку, подібне до свічення роздробленої на дрібні осколки зірки, вже мчало стрімкіше від водяного потоку. Це щось з кожною миттю набирало сили й мимоволі несло його за собою.

Він уже не чув співу цвіркунів. Тьмяне світло ліхтаря більше не дратувало його. Пензлик у його руці, здавалося, набув окремого, власного буття і безупинно ковзав по паперу. Тепер він писав майже несамовито. Потік, який мчав у його голові з швидкістю Чумацького Шляху, що стелився по небу, робився все повноводішим. Ця разюча стихія страшила його: він побоювався, що його фізичні сили не встоять перед її навалою. Міцно стискаючи в пальцях пензлика, він наказував собі: «Пиши, поки вистачить сили! Якщо не напишеш зараз, то вже ніколи не напишеш».

Але потік, схожий на сяючий серпанок, і без того не збавляв швидкості. В карколомному пориві змітаючи все на своєму шляху, він з натиском налітав на Бакіна. Врешті-решт

письменник повністю скорився йому. Забувши про все на світі, він дозволив пензликові кинутися за цим потоком.

У ці хвилини в його величному погляді виражалось те, що перебуває по той бік надбань і втрат, любові й ненависті. У ньому не лишилося й сліду хвилювань — він забув і про огуду, і про хвалу. В ньому було тільки одне — незбагненна радість, точніше — патетичне піднесення. Людині, що не відчула нічого подібного, не зрозуміти того стану розуму, який називається одержимістю творчістю. Не зрозуміти суворого у своїй величності духу художника. А тим часом саме в такі хвилини баченню письменника відкривається Життя, очищене від усього наносного і сяє, подібне до кристала, який щойно народився...

Тим часом у ідальні, розташувавшись одна проти одної, при світлі паперового ліхтаря займалися шиттям свекруха О-Хяку та невістка О-Міті. Таро, напевно, вже вклали спати. Примостившись трохи віддалік, хирлявий Сохаку згортав лікарські пігулки.

— Батько ще не лягав, — пробурчала нарешті О-Хяку, змашуючи голку олією для волосся.

— Так. Мабуть, знову захопився роботою, — відізвалась О-Міті, не відриваючись від шиття.

— От недотепа! Нехай би ця робота давала сім'ї пристойний прибуток, а то... — з цими словами О-Хяку поглянула на сина та невістку. Сохаку зробив вигляд, буцім не чує, й нічого не сказав у відповідь. Промовчала й О-Міті. Й тут, і в кімнаті Бакіна чуто було, як розливається серед ночі нескінченний плач цвіркунів.

Листопад 1917 р.

РОЗПОВІДЬ ЙОНОСКЕ

I

Пріятедь (*звертаючись до Йоноске*¹). Так, до речі, я хотів би задати тобі одне запитання, якщо дозволиш.

Йоноске. Ну й церемонний же ти, братику! Яке ж саме запитання?

¹ Йоноске — головний герой роману Іхари Сайкаку (1642—1693) «Чоловік, незрівнянний у любовній пристрасі».

Приятель. Річ у тім... Річ у тім, що сьогодні незвичайний день. Кажуть, що ти ось-ось відпливеш із Ідзу на Острів жінок¹. Значить, нині прощальна вечірка?

Йоноске. Виходить, так.

Приятель. От завів я цю розмову, а чи варто її продовжувати — не знаю: боюсь, як би вона не зіпсувала нам веселощів, а ще й перед тайю² незручно.

Йоноске. У такому разі не продовжуй.

Приятель. Не можу. Адже я вже почав.

Йоноске. Тоді говори!

Приятель. Не так це просто...

Йоноске. Чому?

Приятель. Тому що в цьому разі ні запитання, ні відповіді не зроблять приємність нам з тобою. Але позаяк ти не заперечуєш — я наберуся хоробрості й запитаю.

Йоноске. Ну говори зрештою, в чому річ.

Приятель. А як ти сам гадаєш, у чому?

Йоноске. От розмазня, далєбі. Говоритимеш ти зрештою чи ні?

Приятель. Якщо ти сердишся, мені удвоє ніяково звертатися до тебе. Річ у тім... Якщо вірити тому, що написав про тебе Сайкаку, ти вперше пізнав жінку в семилітньому віці...

Йоноске. Ой, ой, чи не збираєшся ж ти спіймати автора на брехні?

Приятель. Чом би й ні? Поки ще він не маститий. До того ж ця його заява, буцім із дитинства й донині, коли тобі стукнуло шістдесят, ти устиг спокусити три тисячі сімсот сорок дві жінки...

Йоноске. Та ти, я бачу, прискіпливий читач.

Приятель. Так от, він пише, що ти звабив три тисячі сімсот сорок дві жінки... Це правда?

Йоноске. Правда. Звісно, правда, та прошу тебе, хоч трохи охолонь.

Приятель. Щось не дуже я в це вірю. Як не крути, а три тисячі сімсот сорок дві жінки — багатенько.

Йоноске. Мабуть, що так.

Приятель. Хоч якою великою є моя повага до тебе, Сайкаку без сумніву переборщив.

¹ *Острів жінок* — фантастичний острів, населений жінками. У романі Сайкаку розповідається про те, як Йоноске, досягши похилого віку, вирушає на його пошуки.

² *Тайю* — дорога куртизанка.

Йоноске. Ну що ж, зменш цю кількість на свій розсуд... Подивись-но, тайю сміється.

Приятель. Хай сміється скільки хоче, але тобі так просто не відвертатися. Викладай широко, а то...

Йоноске. А то ти візьмешся мене споювати? Оце вже ні. Нічого химерного в усьому цьому немає. Просто наші рахівниці влаштовані не зовсім однаково, от і все.

Приятель. Авжеж, зрозуміло: на твоїй рахівниці виходить більше, чи не так?

Йоноске. Ні, не так.

Приятель. У такому разі... Стривай, хто ж із нас двох розмазня?

Йоноске. Але ж зараз і ти розсердився через справжню дурницю.

Приятель. Нічого подібного. Але, маю сподівання, я теж чоловік. І поки не з'ясую для себе, наскільки саме слід скоротити цю кількість, не відстану від тебе, хоч ти мені голову знеси.

Йоноске. Еге ж, я бачу. Ну що ж, так тому й бути, розповім тобі на прощання, як улаштована моя рахівниця... Твою пісню, любя, ми дослухаємо потім. Передай-но мені віяло, так-так, оце, з малюнком Скъосі. Гей, хто-небудь! Зніміть нагар зі свічки.

Приятель. Подумати тільки, як усе врочисто! Й так усі зразу притихли! Вишня в саду — й та занудиться від такої тиші.

Йоноске. Отже, слухай. Ясна річ, я розповім тобі про один лише випадок з мого життя, тож прошу це врахувати.

II

Це сталося давно, років тридцять тому. Тоді я вперше приїхав до Едо. По дорозі назад із Йосівари я в супроводі двох тайко¹ мав переправитися через ріку Суміду. В якому місці була переправа — не пам'ятаю. Куди прямував — також забув. Лише зовнішні прикмети того дня, мовби крізь пелену туману, пропливають перед очима. Хмарилось, як завжди в пору цвітіння вишні. Було пополудні. Вздовж ріки, скільки сягає око, вимальовувався невиразний пейзаж, який наганяв

¹ *Тайко* — блазень, покликаний розважати гостей веселих кварталів.

нудьгу. Лесть помітно поблискувала ріка. Будиночки, що вишикувалися в ряд на протилежному березі, здавалося, поринули в ліниву дрімоту. Позаду, на тлі прибережних сосон, виднілися напіврозбруньковані квіти вишні, наче на картині, виконаній темперою. Їх пронизлива білизна чомусь справляла гнітюче враження. На довершення всього стояла духота, незвична для цієї пори року, — при кожному русі все тіло вкривалося потом. Навіть біля води не відчувалося хоча б слабкого подиху вітерцю.

Крім нас, у човні їхали ще троє. Один — судячи з усього, чистильник вух, який заробляє собі на прожиття тим, що ходить веселими кварталами, пропонуючи свої послуги. Він був точнісінько як герой лялькової п'єси «Битва Коксінги»¹. Другою нашою супутницею виявилася жінка років двадцяти семи — двадцяти восьми з вищипаними бровами, напевно, дружина якого-небудь городянина. І, врешті, третім у човні був шмаркатий прикажчик, який, очевидно, супроводжував хазяйку. Всі ми сиділи, торкаючись одне одного колінами, адже човен був зовсім крихітний. До того ж, позаяк у нього набилося багато народу, вода весь час захлюпувала за борт. Господар човна, непривітний старий перевізник у брилі, сплетеному з кори бамбука, не звертав на це ніякої уваги, спритно орудуючи жердиною і спокійнісінько обдаючи бризками мандрівців... Утім, був серед нас іще один чоловік, такий же незворушний. Я говорю про вже згаданого мною чистильника вух, якого я відразу ж нагородив прізвиськом Канкі². Він був одягнений у китайський костюм, який у поєднанні з капелюхом, оздобленим пір'ям, мав доволі недоладний вигляд. Так само як Канкі, що зі стягом за плечем видерся на вежу замку Сісіґадзьо, він з переможним виглядом дістався носа човна і весь час пощипував накладну борідку, мугикаючи під ніс собі якусь пісню. От і зараз на його чванькуватому лиці з тонкими бровами та випнутою нижньою губою з'явилася багатозначна гримаса, й він голосно заспівав: «На насипу в Сан'я лежить покинуте дитя...» Тут не тільки я, але й тайко мимоволі відсахнулися.

«Уперше чую цю пісню у виконанні китайця», — навмисно голосно зауважив один із тайко, обмахуючись віялом. Су-

¹ «Битва Коксінги» — п'єса видатного японського драматурга Тікамацу Мондзаемона (1653—1724).

² Канкі — одна з дійових осіб п'єси «Битва Коксінги».

дячи з усього, ці його слова справили враження на присутніх. Принаймні жінка, що сиділа навпроти мене, поглянула на чистильника вух, потім на мене і добродушно всміхнулась, оголюючи вичорнені зуби¹. Тієї миті, коли її чорні блискучі зуби блиснули між губами, на правій щоці в неї позначилася ледве помітна ямочка. Губи в неї були яскраво нафарбовані. При погляді на цю жінку я несподівано розгубився. Мене охопив сором, як буває, коли тебе застукують зненацька за яким-небудь непристойним заняттям.

А втім, події розвивалися не так стрімко, як може здатись. Усе почалося в ту мить, коли я сів у човен.

Я зійшов із насипу і, захопившись за хиткий стовп, почав улазити в човен, одначе поставив ногу не туди, куди слід, і човен сильно нахилився. Зусібіч полетіли бризки. Тієї самої миті в обличчя мені вдарив аромат алое, що йшов од жінки.

Ще стоячи на березі, я побачив, що в човні перебуває жінка, та ніяких особливих відчуттів це в мене не викликало (адже я саме повертався з веселого кварталу) — просто я помітив, що в човні перебуває жінка, і все. Ось чому, вдихнувши аромат алое, я щонайперше відчув здивування. А коли здивування минуло, я розгубився.

Так-так, причиною всьому був тільки запах, але це не так уже й мало. Принаймні для мене. Це я пам'ятаю з дитинства. Коли я ходив до школи, по дорозі мене зачіпали старші хлоп'яки. Поскаржитися вчителю я не смів: боявся розплати. І ось, ковтаючи сльози і зіщулившись у клубок, я знову і знову йшов каляти зошити. В міру того, як я дорослішав, прикре відчуття власної безпорадності поступово вивітрувалось із пам'яті. Навіть коли хотів його пригадати — не міг. Але варто вдихнути прогірклий запах туші, як до мене зразу ж повертається тодішній стан. І знову мене зігрівають спомини про дитячі радощі й печалі... Втім, я, здається, дещо відхилився від теми.

Отже, аромат алое раптом привернув мою увагу, і я, затамувавши подих, почав розглядати жінку. Вона була в міру повна, на елегантно відігнутій полі чорного шовкового косоде виднілась ясно-червона підкладка. І зав'язаний спереду пояс із китайської парчі, і паперовий шнурок, який перехоплював волосся в зачісці «нагесімада»², і два гребінці — усе

¹ В давнину японські жінки чорнили зуби лаком.

² «Нагесімада» — модна жіноча зачіска того часу.

говорило про те, що вона не простушка, в усьому тайлася чарівність. Обличчя було точнісінько як в описах Сайкаку: «доволі кругле, ніжно-рожевого кольору, мов пелюстка вишні». Але ось наступне його зауваження, — мовляв, обличчя має бути без найменшої вади, — видається мені не зовсім справедливим. Обличчя в жінки було у веснянках, які проглядали навіть крізь шар білила. Лінії рота й носа аж ніяк не були бездоганними. Щоправда, красиво окреслений лоб згладжував ці вади... З мене відразу вийшов хміль, який залишався ще з вечора, я тісніше присунувся до неї і в цю мить відчув щось таке, про що слід розповісти окремо.

Мої коліна торкнулись її колін. Як зараз пам'ятаю, на мені було жовте шовкове косоде, а під ним — яскраво-червоне спіднє кімоно. Та навіть крізь одяг я відчув її коліна, їх ніжну округлість і крихітну впадину з тонким шаром підшкірного жиру.

Я боявся поворухнутися, буцім в очікуванні чогось, і тільки зрідка знехотя відповідав на жарти тайко. І, звичайно ж, увесь цей час до мене доносився аромат алое, змішаний із пахощами столичного білила. Трохи згодом моїм колінам передалося тепло її колін. Я раптом відчув, як по тілу пробігли мурашки. Нема слів, аби все це передати. Єдине, що я можу, — це розповісти про зовнішні вияви моїх відчуттів. Я примружив очі, роздув ніздрі й почав повільно та глибоко дихати. Решту я полишаю твоїй уяві.

Підсвідомий чуттєвий потяг до цієї жінки невдовзі викликав іще й холодний інтерес до неї. Чи відчуває й вона щось таке? Чи приємний і їй мій дотик? Я підвів голову і з удаваною байдужістю зазирнув їй в обличчя. Але ці мої хитрощі виявилися даремними. Чому? Та тому, що одного погляду на її спітніле обличчя й на тремтячі, ніби в пошуках повітря, губи було достатньо, щоб розвіяти мої сумніви. Більш того, я зрозумів, що вона знає про мої почуття і що це їй приємно. Я розгубився і, стараючись приховати збентеження, повернувся до тайко.

Саме тієї миті тайко і промовив: «Уперше чую цю пісню у виконанні китайця». Тут я мимоволі зустрівся очима з жінкою, що з усмішкою слухала, як мугикає свою пісню чистильник вух, і відчув сором. Тоді мені здавалося, що це був сором перед жінкою, та пізніше я зрозумів, що жінка тут ні до чого, що насправді мені соромно перед рештою присутніх.

А втім, і це не зовсім вірно. То був сором, що його в таких випадках людина відчуває перед усіма присутніми (в даному разі до їх числа входила й жінка). Але, незважаючи на пекуче відчуття сорому, я, хоч як це дивно, зробився ще більш зухвалим, іще більш нетерплячим.

Загостривши гранично своє сприйняття, я, подібно до людини, що вгадує аромати, «оцінював» цю жінку. Так у мене було майже з усіма жінками, і я, мабуть, уже розповідав тобі про це. Ось і тепер я насолоджувався шкірою спітнілого обличчя, запахом, який вів од цієї шкіри. Насолоджувався блиском очей, які передавали водночас хвилювання і пристрасть. Насолоджувався тінню, що її тріпотливі вії відкидали на розпашілі щоки. Насолоджувався гнучким, вологим сплетенням пальців рук, складених на колінах. Зрештою, я насолоджувався пружною округлістю повних стегон. Та що там, усього й не перекажеш. Словом, я сповна насолодився цією жінкою. Можу сміливо сказати, що сповна. Там, де мені бракувало відчуттів, на поміч приходила уява. Або ж уява доповнювала мої безпосередні відчуття. Всі мої чуття: зір, слух, нюх і дотик — наповнила радістю ця жінка. Точніше кажучи — вона наповнила радістю все моє ество...

Раптом почувся її голос: «Дивися, не залиш чого-небудь у човні». В цю мить я побачив те, чого раніше мій погляд не торкався: я побачив тонку шию жінки. Що й казати, кокетливий, з приємною вимовою голос її та шия, вкрита нерівним шаром білила, пройняли мене трепетом. Але ще більше схвилював мене рух її колін, коли вона повернулася в бік прикажчика. Цей рух одразу ж передався моїм колінам. Я вже говорив тобі, що з самісінького початку відчував її коліна. Але в ту мить я зазнав чогось більшого: я відчув її коліна повністю, з усіма м'язами і суглобами, так, якби провів язиком по м'якоті й кісточках мандарина. Словом, для мене більше не існувало чорного шовкового косоде. Гадаю, ти мене зрозумієш, коли почуєш розповідь про останню подію того дня.

Нарешті човен підійшов до пристані. Тільки-но його ніс порівнявся з причалом, чистильник вух першим вискочив на берег. Тієї ж самої миті я прикинувся, що втратив рівновагу (а оскільки так було, коли я сідав у човен, усе це, як я припускав, мало цілком правдоподібний вигляд), і, похитнувшись, ухопився за руку жінки. Не встиг я пробурмотіти вибачення, як до мене підскачили тайко. Як ти гадаєш, що

я відчував тоді? Я очікував, що дотик до її руки обдарує мене новими переживаннями, завершить собою все те, що я досі зазнав. Та ба! — очікування мої не справдилися. Звичайно, я відчув її гладеньку, прохолодну шкіру й енергійний, хоча й не різкий опір її мускулів. Але все це було тільки повторенням звіданого. А коли збудження повторюється, воно втрачає свою силу. Тим паче коли очікування такі великі. Мені раптом зробилося тоскно, і я відчув бажання потихеньку вивільнити свою руку. Якби я не встиг іще повністю насолодитися цією жінкою, моє розчарування важко було б зрозуміти. Я ж до кінця пізнав цю жінку. Принаймні інакше цього не поясниш.

Ми прийдемо до такого ж висновку, якщо поглянемо на події того дня ще з одного боку. Порівняймо тайю, з якою я зблизився напередодні, з цією жінкою. З тією ми провели цілу ніч без сну, з цією — лише недовго перебували в одному човні. Та в моєму почутті до цієї та до іншої не було ані найменшої відмінності. Я навіть не знаю, яка з них мене більше втішила. А значить, моя любов (якщо вважати, що така існує взагалі) була зовсім однакова в обох випадках. У мене було таке відчуття, буцім правим вухом я чую звуки сямісена в едоському кварталі кохання, а лівим — плескіт води в ріці Суміді, причому обидві мелодії підпорядковані якомусь єдиному ритму.

Те, що сталося зі мною того дня, було для мене одкровенням. Але ж ніщо так не засмучує людину, як одкровення. Я дививсь, як ця жінка із синюватими слідами вищипаних брів плавним, скрадливим кроком іде у вечірні сутінки, й на душі в мене була невимовна туга. Звісно, то була не любовна туга. Просто я зрозумів, що й вона відчуває щось подібне до цього. Про це можна було здогадатися хоча б із того, як застигла нерухомо її рука, якої я торкнувся...

Що? Тайю з Йосівари? Тайю була цілковитою протилежністю: маленька, схожа на ляльку жінка.

III

Й о н о с к е. Ну, ось і вся моя розповідь. Отже, якщо включити до загального рахунку любовні пригоди, подібні до цієї, якраз і вийде, що я збабив три тисячі сімсот сорок дві жінки.

П р и я т е л ь. Еге ж, після того що ти розповів, ця кількість видається цілком вірогідною. Тільки...

Йоноске. Що «тільки»?

Приятель. Боюся, що твоя розповідь зовсім не така вже невинна. Тепер чоловіки та батьки десять разів подумають, перш ніж відпустити своїх дружин і дочок із дому.

Йоноске. Нехай так, але все, про що я розповідав, істинна правда.

Приятель. Тепер-то вже, треба думати, без зволікання вийде урядовий указ, який забороняє мужчинам і жінкам перебувати разом.

Йоноске. Так, очевидно, він вийде цими днями. Тільки я до того часу буду вже на Острові жінок.

Приятель. Як я тобі заздрю!

Йоноске. Даремно. Що там, що тут — невелика відмінність.

Приятель. Еге ж, якщо кидати на твоїй рахівниці, виходить, що так.

Йоноске. Що не кажи, наше життя швидкоплинне, мов сон, примарне, мов піна на воді. Ну, а тепер послухаймо пісню.

РОЗПОВІДЬ ПРО ТЕ, ЯК ВІДПАЛА ГОЛОВА

Початок

Хе Сяоер випустив шаблю, подумав: «Мені відрубали голову!» — і безтямно вчепився в гриву коня. Ні, мабуть, він подумав це вже після того, як вчепився. Просто щось із глухим звуком впилося в його шию, і тієї ж секунди він учепився в гриву. Заледве Хе Сяоер упав на луку сідла, як кінь голосно заіржав, задер морду догори і, прорвавшись крізь гущу тіл, які змішалися в одну купу, поскакав просто в неозорі поля гаоляну. Здається, вслід пролунали постріли, та до слуху Хе Сяоера вони долинули, мов уві сні.

Кінь шалено мчав, і високий, вищий від людського зросту, гаолян, притоптуваний ним, лягав і вставав хвилями. І праворуч і ліворуч стебла то шарпали косу Хе Сяоера, то шмагали його по мундиру, то розмазували чорну кров, яка лилася з шиї. Та голова його нездатна була усвідомлювати все це зокрема. В його мозку з болісною виразністю стояв лише один простий факт — зарізаний. «Зарізаний! Зарізаний!» — твердив він подумки й зовсім машинально бив каблуками по спітнілому череву коня.

Хе Сяоер і його товариші-кавалеристи, вирушивши на розвідку в бік маленького села, відокремленого від табору рікою, хвилин десять тому серед полів жовтіючого гаоляну несподівано наткнулися на японський кавалерійський роз'їзд. Це сталося так несподівано, і ні свої, ні противник не встигли взятися за гвинтівки. В усякому разі, тільки-но з'явилися кашкети з червоним кантом та обшиті червоним кантом мундири, як Хе Сяоер і його товариші, не замислюючись, одразу вихопили шаблі й негайно повернули коней у бік противника. Ясна річ, у цю хвилину жодному з них не спадало на думку, що його можуть убити. У думках було одне: ось ворог. І, можливо, ще: вбити ворога. Тому, повернувши коней, ошкірившись, як пси, вони шалено кинулися на японських кавалеристів. Противник, видно, був у полоні тих же міркувань. За мить праворуч і ліворуч од них почали одне за одним виростати лиця, ніби в дзеркалі з'являлося відображення їх власних лиць з ошкіреними зубами. І водночас навколо них здійснювалися шаблі.

А далі... Далі уявлення про час зникло. Хе Сяоер навдивовижу чітко пам'ятав, як гойдався, мовби від поривів бурі, високий гаолян, а над верхівками гойдливого колосся висіло мідно-червоне сонце. Але чи довго тривав бій і що та в якій послідовності сталося — цього він майже не пам'ятав. В усякому разі, весь цей час Хе Сяоер, голосно викрикуючи як божевільний щось для нього самого зовсім безглузде, не оглядаючись, розмахував шаблею. Раптом йому здалося, що шабля стала червоною, але, очевидно, від цього нічого не змінилося. Тим часом руків'я шаблі зробилося слизьким од поту. І в той же час незвичайно смагнуло в роті. Тут несподівано перед його конем виринуло спотворене лице японського солдата з витріщеними очима, що ледве не вилазили з орбіт, і широко розкритим ротом. Крізь дірку в розрубаному посередині кашкеті з червоним кантом видно було виголену голову. Побачивши його, Хе Сяоер змахнув шаблею й з усієї сили рубонув по кашкету. Однак шабля торкнулася не кашкета й не голови противника під кашкетом. Вона зустрілась із здійснятим клинком шаблі противника. В гаморі, що кипів навколо, звук удару продзвенів виразно й страшно, і в ніздрі вдарив гострий запах металу. Широкий клинок, який сліпуче блиснув на сонці, опинився просто над головою Хе Сяоера й описав широке коло... І тієї ж миті щось невимовно холодне з глухим звуком упилося йому в шию.

Кінь із Хе Сяоером, який стогнав од болю, шалено скакав полями гаоляну. Гаолян ріс густо, і полям його, здавалося, немає краю. Голоси людей, кінське іржання, брязкіт шабель — усе вже затихло. Осіннє сонце в Ляодуні сяяло так само, як у Японії.

Хе Сяоер, як це вже згадувалося, похитувався на спині коня та стогнав од болю. Але звук, який пробивався крізь зціплені зуби, був не просто криком болю. В ньому відбивалося більш складне відчуття: Хе Сяоер страждав не тільки від фізичної муки. Він плакав од душевної муки — від запаморочливого потрясіння, в основі якого лежав страх смерті.

Йому було нестерпно гірко розставатися з цим світом. Крім того, він відчував злобу до всіх людей і подій, які розлучали його з цим світом. Крім того, він обурювався на себе самого, вимушеного розстатися з цим світом. Крім того... Всі ці різноманітні почуття, набігаючи одне на одне, виникали одне за одним, безкінечно мучили його. І в міру того як набігали ці почуття, він намагався то крикнути: «Помираю, помираю!», то вимовити ім'я батька чи матері, то вилаяти японських солдатів. Та, на лихо, звуки, що зривалися в нього з язика, негайно перетворювалися на безтямні хрипкі стогони — настільки поранений ослабнув.

«Немає людини нещасливішої за мене! Таким молодим піти на війну та бути вбитим, як собака. Передусім ненавиджу японця, що мене вбив. Потім ненавиджу начальника взводу, що послав мене в розвідку. Нарешті, ненавиджу і Японію, і Китай, які затіяли цю війну. Ні, ненавиджу не лише їх. Усі, хто хоч трохи причетний до подій, які зробили з мене солдата, усі вони для мене однаково що вороги. Через них, через усіх цих людей я от-от піду зі світу, в якому мені стільки ще хотілося зробити. І я, хто дозволив цим людям і цим подіям зробити зі мною те, що вони зробили, — який же я дурень!»

Ось що висловлювали стогони Хе Сяоера, поки він, учепившись у шию коня, мчав усе далі й далі полями гаоляну. Час від часу то там, то сям спурхували виводки переляканих перепелів, але кінь, ясна річ, не звертав на них ніякої уваги. Він скакав із клаптями піни на губах, не дбаючи про те, що вершник ледве тримається на його спині.

Тому, якби дозволила доля, Хе Сяоер, безугавно стогнучи та скаржачись небу на своє нещастя, трясся б у сидлі цілий день, поки мідно-червоне сонце схилилося б до обрію. Одначе рівнина поступово переходила в пологий схил, і коли на шляху заблищала каламутна річечка, що протікала між двома стінами гаоляну, доля постала біля берега у вигляді декількох плакучих верб, на низькі віти яких напало опале листя. Тільки-но кінь Хе Сяоера почав продиратися між деревами, густе віття вчепилось у вершника і скинуло його у м'яку грязюку біля самої води.

У мить падіння Хе Сяоеру чомусь привиділось у небі палаюче жовте полум'я. Таке ж яскраво-жовте полум'я, яке він у дитинстві бачив удома, під великим казаном на кухні. «А вогонь палає!» — подумав він і відразу ж знепритомнів.

Продовження

Чи зовсім знепритомнів Хе Сяоер, упавши з коня? Дійсно, біль од рани раптом майже ущух. Одначе, лежачи на безлюдному березі, замазаний кров'ю і землею, він усвідомлював, що дивиться у високе синє небо, яке гладить листя плакучих верб. Це небо було глибше й синіше, ніж будь-яке інше небо, яке він бачив досі. Наче знизу дивишся у величезну перевернуту темно-синю чашу. І на дні цієї чаші звідкілясь з'явилися хмаринки, схожі на згустки піни, і знову кудись тихо зникали. Можна було подумати, що їх усі знову і знову стирає ворушке листя плакучих верб.

Значить, Хе Сяоер не зовсім знепритомнів? Одначе між його очима й синім небом, як тіні, проносилися різноманітні речі, яких там насправді не було. Передусім з'явилася бруднувата спідниця матері. Скільки разів дитиною він у радості й горі чіплявся за цю спідницю! Але тепер, ледве він простягнув до неї руку, вона зникла в нього з очей. Зникаючи, вона зробилася тонкою, ніби газ, і крізь неї, мов крізь слюду, просвічували клубки хмар.

Потім плавно пропливли широкі кунжутні поля, що тяглися за будинком, де він народився. Кунжутні поля в розпалі літа, поля зі смутними квітами, розкритими, буцім в очікуванні сутінків. Хе Сяоер шукав поглядом серед цих полів себе та своїх братів. Але на полях не видно було ні душі. Слабке сонячне світло осяяло тільки мовчазно застигли білі квіти й

листя. Вони пропливали навскіс повітрям і зникали, немовби їх кудись потягли.

Потім у повітрі з'явилося щось дивне, щось в'юнке. Придивившись, він зрозумів, що це великий «драконів ліхтар», з яким ходять вулицями в ніч на п'ятнадцяте січня. Завдовжки він був, мабуть, близько п'яти-шести кен. Бамбуковий кістяк було обгорнено папером, яскраво розмальованим синьою та червоною фарбами. За формою ліхтар нічим не відрізнявся від дракона, як їх малюють на картинках. Із запаленою, незважаючи на яскравий день, свічкою всередині, він тьмяно маячив у синьому небі. Крім того, — дивна річ! — цей ліхтар здавався живим драконом і дійсно ворухив довгими вусами... Поки Хе Сяоер розглядав його, дракон повільно відпливав з очей і відразу зник.

Коли його не стало, в небі раптом з'явилися гарненькі жіночі ніжки. Їх раніше бинтували, тому вони були не довші трьох сун. На кінчиках граціозно зігнутих пальців м'яко вирізнялися білі нігтики. У душі Хе Сяоера викликав печаль, легку і невиразну, мов укус блощиці уві сні, спомин про часи, коли він бачив ці ніжки. Якби він міг торкнутися їх іще раз!.. Але це, звичайно, неможливо. Звідси до того місця, де він бачив ці ніжки, багато сотень лі шляху. Так він думав, а ніжки тим часом зробилися прозорими й непомітно злилися з тінями в хмарах.

Це сталося тоді, коли зникли ніжки. Із глибини душі Хе Сяоера виринула жодного разу досі не відчута печаль. Над його головою безмовно розпростерлося величезне синє небо. Під цим небом, під легким подувом вітерцю люди змушені ледве животіти. Як це сумно! І що він сам досі не знав цього суму — як це дивно! Хе Сяоер глибоко зітхнув.

Цієї миті між його очима та небом стрімко, значно швидше, ніж це було в дійсності, промчав загін японської кавалерії в кашкетах з червоним кантом. І так само стрімко зник. Ах, і їм, певно, так само сумно, як і йому! Якби не були вони привидом, добре було б один одного втішити й хоч ненадовго забути свою печаль. Але й це зараз занадто пізно.

На очі Хе Сяоера весь час набігали сльози. Яким бридким видалося йому його колишнє життя, коли він поглянув на нього очима, повними сліз, — про це не треба й говорити. Йому хотілось у всіх просити вибачення. І самому хотілося вибачити всім.

«Якщо мене врятують, я за всяку ціну спокутую своє минуле», — плачучи, повторював він про себе. Та безмежно глибоке, безмежно синє небо, буцім ні до чого не дослухаючись, повільно, дюйм за дюймом, усе нижче й нижче опускалося йому на груди. У цьому океані синяви там і сям щось злегка блискало — мабуть, зірки, які видно і вдень. Колишні привиди вже не застували неба. Хе Сяоер іще раз зітхнув і, з тремтячими губами, повільно заплющив очі.

Кінець

Від часу укладення миру між Китаєм та Японією минув рік. Якось ранньої весни в одній з кімнат японського посольства в Пекіні сиділи за столом військовий аташе майор Кімура та щойно прибулий із Японії інженер міністерства сільськогосподарства та торгівлі, кандидат наук Ямакава. Вони невимушено бесідували, забувши про справи за чашкою кави та цигаркою. Незважаючи на весну, у великому каміні горів огонь, і в кімнаті було так тепло, що співбесідники злегка пітніли. Від карликової червоної сливи в горщику, яка стояла на столі, іноді долинав чисто китайський аромат.

Деякий час розмова вертілася навколо імператриці Сітайхоу, потім перейшла на спогади про японсько-китайську війну, і тоді майор Кімура, видно, під впливом якоїсь думки, раптом підвівся й переніс на стіл підшивку газет «Шеньчжоу жибао», що лежала в кутку. Він розгорнув одну з газет перед інженером Ямакава, вказав пальцем на одну із заміток і поглядом запропонував прочитати. Інженер трохи сторопів од несподіванки: втім, він давно знав, що майор тримається просто, зовсім не як військовий. Тому він миттєво уявив собі якийсь надзвичайний випадок, пов'язаний з війною, поглянув на газету, і дійсно, там виявилася вражаюча замітка, яка в перекладі мала такий вигляд:

«Власник перукарні на вулиці... такий собі Хе Сяоер, як хоробрий воїн, не раз виявляв свою доблесть під час японсько-китайської війни. Проте після свого славного повернення він поведився нестримано, губив себе вином і жінками; ... числа, коли він випивав у ресторані з приятелями, спалахнула сварка, яка врешті-решт перейшла в бійку, внаслідок чого його було поранено в шию й він зараз же сконав. Вельми дивні обставини пов'язані з раною на шії вбитого: її не було

завдано зброєю під час бійки, а це відкрилася рана, що її дістав він на полі битви в японсько-китайську війну, причому, судячи з розповідей очевидців, коли вбитий під час бійки впав, перекинувши стіл, голова його раптово відділилася від тулуба і в потоках крові покотилася по підлозі. Хоча власті сумніваються в достовірності цієї розповіді й нині зайняті суворими розшуками винуватого, все ж якщо в «Дивних історіях» Ляо Чжая йдеться про те, як в одного чоловіка із Чжученя відпала голова, то чому те ж саме не могло статись і з Хе Сяоером?» і т. ін.

— Що це значить? — здивовано промовив інженер Ямакава, прочитавши замітку.

Майор Кімура, повільно випускаючи цівки цигаркового диму, поблажливо посміхнувся:

— Цікава історія! Така річ тільки в Китаї й може трапитися.

— Та хіба це мислимо будь-де?

Інженер Ямакава, посміхаючись, струсив попіл у попільницю.

— Але ще цікавіше, що... — майор не поспішав з дивно серйозним обличчям, — я знав цього Хе Сяоера.

— Знали? Дивовижно! Сподіваюся, при вашому званні аташе ви не будете заодно з репортером вигадувати неблиць?

— Хто ж займатиметься казна-чим! Ні, коли я був поранений у битві біля... цей самий Хе Сяоер також лежав у нашому польовому лазареті, і я для практики в китайській мові кілька разів бесідував із ним. Тут же говориться, що в нього була рана на шиї, отож дев'ять шансів із десяти, що це він і є. Вирушивши на розвідку або щось таке, він потрапив у зіткнення з нашою кавалерією, і японська шабля поцілила йому в шию.

— Дивна історія. До речі, цей Хе Сяоер, судячи з газети, гуляка. Мабуть, якби помер такий чоловік тоді, все було б тільки ліпше.

— У той час це був надзвичайно широкий, гарний, дуже тихий чоловік, серед полонених такі просто рідкість. Тому й лікарі особливо його любили і, очевидно, лікували його з усією ретельністю. Він розповідав про себе дуже цікаві речі. Зокрема, я досі добре пам'ятаю, як він описував мені свій стан, коли він, поранений, упав з коня. Він скотився у грязюку біля ріки, лежав і дивився в небо над прибережними

плакучими вербами й буцімто чітко бачив у цьому небі материнську спідницю, жіночі ніжки, кунжутні поля...

Майор Кімура кинув цигарку, підніс до губів чашку з кавою і, поглянувши на сливу в горщику, додав, ніби подумки:

— Він казав, що саме тоді з гіркотою відчув, яким бридким видалося йому все його колишнє життя.

— І тільки-но закінчилася війна, він перетворився на гуляку? Чого варта людина!

Відкинувшись на спинку стільця та простягнувши ноги, інженер Ямакава, іронічно посміхаючись, видихнув дим до стелі.

— «Чого варта людина»? Це ви в тому розумінні, що він просто удавав із себе тишка?

— Авжеж.

— Ні, я цього не мав на увазі. Я вважаю, він так відчував усерйоз, принаймні тоді. Та й тепер, тієї самої секунди, коли в нього (вживаючи газетний вираз) відпала голова, він, мабуть, відчував те ж саме. Я уявляю собі це так: у бійці його, п'яного, звалили разом зі столом. Рана його відкрилася, і тієї ж миті голова з довгою косою покотилася на підлогу. І спідниця матері, жіночі ніжки та квітучі кунжутні поля, які він бачив тоді, знову туманно пропливли в нього перед очима. А можливо, хоча над ним був дах, він дивився далеко у височінь, у глибоке синє небо. І тоді він знову з гіркотою відчув, яке бридке йому колишнє життя. Але цього разу було пізно. Уперше, коли він знепритомнів, японські санітари помітили й підбрали його. А тепер той, з ким він бився, накинувся на нього, лупцював, гамселив ногами. І тут він, сповнений розкаяння, гірко шкодуючи, сконав.

Інженер Ямакава знизав плечима й засміявся.

— Ви великий фантазер. Але чому ж у такому разі після стількох переживань він зробився гулякою?

— А це тому, що людина небагато чого варта, тільки в іншому розумінні. — Запаливши нову цигарку, майор Кімура, посміхаючись, ясным, дещо повчальним голосом промовив: — Кожен з нас мусить твердо знати, що він небагато чого вартий. І дійсно, тільки ті, хто це знає, хоч чого-небудь та варті. А інакше, як знати, і в нас коли-небудь відпаде голова, як відпала вона у Хе Сяоера... Китайські газети треба читати саме так і аж ніяк не інакше.

Січень 1918 р.

ПАВУТИНКА

I

Одного разу Будда блукав самотньо берегом райського ставу.

Весь став устеляли лотоси перлинної білизни, золоті серцевини їх розливали навколо незбагненно солодкі пахощі.

В раю тоді був ранок.

Будда зупинився в роздумах і раптом побачив у вікні води, що мерехтіла серед широкого листя лотоса, все, що творилося глибоко внизу, на дні Лотосового ставу.

Райський став доходив аж до надр підземного царства.

Крізь його кришталні води Голкову гору¹ та ріку Сандзу² було видно так ясно, мовби у вічко біоскопа.

Там, у безодні підземного царства, кишіла сила-силенна грішників. І трапилося так, що погляд Будди впав на одного грішника на ім'я Кандата.

Цей Кандата був страшним розбійником. Він учинив багато злочинів: убивав, грабував, підпалював, але все-таки й нього на рахунку знайшлася одна добра справа.

Якось ішов він крізь хащі й раптом побачив: біжить біля самісінької стежки крихітний павучок. Кандата заніс було ногу, щоб розчавити його, але тут сказав собі: «Ні, він хоч і маленький, а, що не кажи, живе створіння. Шкода вбивати його даремно».

І пожалів павучка.

Споглядаючи картину підземного царства, Будда пригадав, що розбійник Кандата подарував одного разу життя павучкові, й захотів він, якщо можливо, спасти грішника з безодні пекла в нагороду за одну лише цю добру справу. Тут, на щастя, на очі Будді потрапив райський павучок. Він підвісив прекрасну срібну нитку до зеленого, як нефрит, листка лотоса.

Будда обережно взяв у руку найтоншу павутинку й опустив її кінець у воду між перлинно-білими лотосами. Павутинка спускалася просто вниз, аж поки досягла найвіддаленіших глибин підземного царства.

¹ *Голкова гора* — згідно з японською міфологією, гора в пеклі.

² *Ріка Сандзу* — згідно з японською міфологією, ріка, яку переходять грішники, до того як потрапити до пекла.

II

Там, на дні пекла, Кандата разом з іншими грішниками терпів люті муки в Озері крові, то виринаючи, то занурюючись у безодню.

Повсюди, куди тільки оком кинь, панувала непроглядна темрява. Лише зрідка іноді чулися глухі зітхання грішників.

Злочинні душі, кинуті після багатьох мук у самісінькі глибини підземного царства, не знаходили сили стогнати і плакати.

Ось чому навіть великий розбійник Кандата, захлинаючись кров'ю в Озері крові, тільки беззвучно корчився, мов здихаюча жаба.

Але раптом Кандата підвів голову й почав углядатися в темряву, що нависла над Озером крові. Із цієї пустельної імлі, з далекого-далекого неба, прямо до нього, поблискуючи тонким промінцем, плавно спускалася срібна павутинка, мовби побоюючись, як би її не примітили інші грішники.

Кандата від радості заплескав у долоні. Треба тільки вчепитися за цю павутинку й полізти по ній, піднімаючись усе вище й вище. Тоді вже, зрозуміла річ, вислизнеш із підземного царства.

А якщо пощастить, то, чого доброго, і до раю потрапиш. І не поженуть тебе більше на вершину Голкової гори, не кинуть знову в Озеро крові.

Підбадьорений цією надією, Кандата міцно вхопився за павутинку обома руками й почав щосили дертися нагору.

Само собою зрозуміло, для досвідченого злодія це було справою звичною.

Але від підземного царства до райської обителі багато десятків тисяч рі. Хоч як він старався, нелегко йому було дістатися верховин. Ліз, ліз Кандата вгору, і зрештою навіть його, такого силача, здолала втома. Не зміг він без перепочинку добутися до самого неба.

Нічого не вдієш, довелося дати собі відпочинок. Ось зупинився він на півдорозі, висить на павутинці, перепочиває й раптом поглянув униз, у глибоку прірву.

Недаремно так уперто піднімався Кандата вгору по цій тонкій павутинці. Озеро крові, де він щойно терпів люті муки, зникло в непроглядній темряві. А вершина страшної Голкової гори, що невиразно поблискувала в мороці пекельної безодні, вже в нього під ногами. Якщо він і далі буде так проворно

дертися, що ж, мабуть, йому і справді вдасться наживати п'ятами із підземного царства.

Міцно чіпляючись за павутинку, Кандата відчув уперше за багато років, як до нього знову повернувся людський голос, і він з реготом крикнув:

— Урятований! Урятований!

Але тут же раптом помітив, що й інші грішники без ліку й числа обліпили павутинку і, як вервечка мурашок, повзуть услід за ним усе вище й вище.

Споглядаючи це видовище, Кандата з переляку деякий час тільки й міг лупати очима, дурнувато роззявивши рот.

Ця тоненька павутинка і його ж бо ледве витримувала, де їй витримати таку силу-силенну людей!

Якщо павутинка лопне, тоді він і сам, — подумати тільки, він сам! — уже забравшись так високо, полетить догори ногами в пекло. Прощавай, надіє на порятунок!

А поки він говорив це подумки, грішники цілими роями виповзали з темних глибин Озера крові. Сотні, тисячі грішників, розтягнувшись довгим ланцюжком, квапливо лізли вгору по сяючій, як тонкий промінь, павутинці. Треба негайно щось робити, або павутинка неодмінно порветься й він полетить у безодню.

І Кандата заволав на весь голос:

— Гей ви, грішники! Це моя павутинка! Хто вам дозволив підніматися по ній? Нумо, хутко злізайте. Злізайте вниз!

Але що сталося в ту ж мить!

Павутинка, досі ціла й неушкоджена, з тріском лопнула саме там, де за неї чіплявся Кандата.

Не встиг він і охнути, як, вертячись дзигною, зі свистом розрізаючи повітря, полетів догори ногами все нижче й нижче, в самісіньку глибину непроглядної темряви.

І тільки короткий обривок павутинки продовжував висіти, поблискуючи, як вузький промінь, у беззоряному, безмісячному небі підземного царства.

III

Стоячи на березі Лotosового ставу, Будда бачив усе, що сталося, від початку до кінця. І коли Кандата, мов кинутий камінь, занурився на самісіньке дно Озера крові, Будда із засмученим лицем продовжив свою прогулянку.

Серце Кандати не знало співчуття, він думав лише про те, як би самому врятуватися з підземного царства, й за це його було покарано по заслuzі: знову кинуто в безодню пекла. Яким ганебним і жалюгідним було це видовище в очах Будди!

Та лотоси в райському Лотосовому ставу залишилися бай-дужими.

Чашечки їхніх перлинно-білих квітів стиха погойдувалися біля самісіньких ніг Будди.

І при кожному його кроці золоті серцевини лотоса розливали навколо невимовно солодкі пахощі.

В раю наближалася полуднева пора.

Липень 1918 р.

МУКИ ПЕКЛА

I

Другої такої людини, як його ясновельможність Хорикава, раніше, звичайно ж, не було, та й у майбутньому навряд чи буде. Ходили чутки, буцім перед його народженням у головах високоповажної матінки з'явився сам святий Даїтоку¹. Хай там як, він із самого народження свого, кажуть, не схожий був на звичайних людей. І через те жодного разу не траплялося, щоб ми не подивувалися тому, що він зробив. Подивитися хоч на палац біля ріки Хорикава, такий, як це кажуть, «величний», чи що? Там такого понароблювано, що нам із нашим простим розумінням цього не втямити. Люди розповідають про його ясновельможність бозна-що, порівнюють його ясновельможність з імператорами Ші Хуанді та Янді², але ж це, мабуть, однаково, що, як мовиться у приказці, сліпому навпомацки судити про слона. Одначе його ясновельможність помишляв не тільки про себе, про свій блиск і славу. Ні, він придивлявся й до того, що було куди нижчим за нього. Він, як мовиться, радів разом з усім світом — таке вже в нього було великодушне серце.

Ось чому, навіть коли його ясновельможність опинився в палаці Нідзьо під час нічних безчинств злих духів, з ним не

¹ *Святий Даїтоку* — один із п'яти хранителів буддійського вчення.

² *Ші Хуанді та Янді* — китайські імператори. Перший правив у III ст. до н. е., другий — у VI ст. до н. е.

приключилося нічого поганого. І дух самого садайдзіна Тору¹, який, згідно з чутками, з ночі в ніч з'являвся в палаці Каварайн, на Третій Східній вулиці, — в тому палаці, що прославився зображенням краєвидів Сіогама в Мітіноку, — так от, навіть цей привид шез, варто було його ясновельможності на нього прикрикнути. От яка могутність була в його ясновельможності, отож не дивно, що народ в усій столиці — старе й мале, чоловіки й жінки, — коли мова заходила про його світлість, говорили про нього як про живого Будду. Пішов навіть поголос, що коли при поверненні з палацу зі свята сливового цвіту понесли бики, впряжені в колісницю його ясновельможності, й прим'яли одного старого, який саме там проходив, то старий тільки склав руки й дякував за те, що по ньому пройшли бики його ясновельможності.

Отак усе було, й тому багато чого можна буде розповісти про життя його ясновельможності навіть у майбутньому. Як він на бенкеті виставив у подарунок гостям аж тридцять білих коней, як він під час побудови мосту Нагара «віддав у палі»² свого улюбленого отрока, як звелів китайцеві-монаху, що знав мистецтво лікування, розрізати собі нарив на стегні... Якщо перебирати все окремо — і краю не буде! Та з усієї цієї безлічі розповідей найстрашнішою, мабуть, буде про те, як з'явилися ширми з картиною мук пекла, що й нині в домі його ясновельможності вважаються найбільшою цінністю. Адже навіть його ясновельможність, якого ніщо в світі не могло засмути, й той був тоді вражений. А ми, хто йому прислужував, ледве живі лишилися, — про це що вже й говорити! Навіть мені, що служила в його ясновельможності цілих тридцять років, ніколи більше не доводилося бачити такого страхіття.

Та перш ніж повідати вам про це, треба спочатку розповісти про майстра-художника Йосіхіде, що намалював ці ширми із зображенням мук пекла.

II

Йосіхіде... либонь, і тепер іще є люди, які його пам'ятають. Це був такий знаменитий художник, що навряд чи в ті часи знайшлася б людина, яка могла б із пензлем у ру-

¹ *Мінамото Тору* (822—895) — політичний діяч, який здобув один з найвищих придворних чинів — чин садайдзіна.

² В тогочасній Японії на початку великих будівельних робіт приносили людські жертви, тобто «віддавали в палі».

ках зрівнятися з ним. На ту пору було йому, мабуть, років під п'ятдесят. Подивився на нього — такий низенький, худий як тріска, похмурий старий. У палац до його ясновельможності він з'являвся в темно-жовтому вбранні каригіну, на голові — шапка момієбосі. Вдачі він був препаскудної, і губи його, чомусь не за віком червоні, надавали йому схожості з твариною. Говорили, буцім він лиже пензлі й через те до губів пристає червона фарба, а що це було насправді — хто його зна? Злі язики плескали, що Йосіхіде всіма своїми звичками нагадує мавпу, й навіть кличку йому дали — Сарухіде¹.

До речі, коли вже я сказала «Сарухіде», то розповім зараз ось іще про що. В ті часи в палаці його ясновельможності піднесли в ранг камеристки єдину п'ятнадцятирічну доньку Йосіхіде, милу дівчину, зовсім не схожу на свого рідного батька. До того ж, може, тому, що вона рано залишилася без матері, вона була задумлива, розумна як на свої літа, до всіх уважна, й тому всі інші дами, починаючи з двірцевої управительки, любили її.

От з якогось приводу його ясновельможності подарували ручну мавпочку з провінції Тамба, і син його ясновельможності, великий пустун, назвав її Йосіхіде. Мавпа й сама по собі смішна, а тут іще така кличка, от ніхто в палаці й не міг стриматись од сміху. Ну, якби ж тільки сміялися, це ще нічого, але траплялося, що, коли вона залізе на сосну в саду або закаляє татамі в покоях, люди для забави здійсмали крик: «Йосіхіде, Йосіхіде!» — чим, звичайно, добряче допікали хуждника.

Одного разу, коли донька Йосіхіде, про яку я шойно говорила, ішла довгою галереєю, несучи гілку сливи з листом², із протилежних дверей назустріч їй, накульгуючи, кинулася мавпочка Йосіхіде — вона, видно, пошкодила собі лапу й не могла залізти на стовп, як зазвичай робила. А за нею — що б ви думали? — гнався молодий пан, розмахуючи хлистом і волаючи:

— Нікчемний злодюжко! Стій, стій!

Побачивши це, донька Йосіхіде було розгубилась, але тут якраз мавпочка підбігла, вчепилася за її поділ і жалібно за-

¹ *Сару* — мавпа.

² За етикетом годилося прикладати до листа квітучу гілку (по сезону).

скиглила. Дівчині зразу стало так їй жаль — просто не перемогти себе. З гілкою сливи в руці, вона відвела рукав, який пахнув фіалками, ніжно обняла мавпочку і, схилившись перед молодим паном, ясным голоском звернулася до нього:

— Насмілюся сказати, це ж тварина. Будь ласка, простіть її.

Та молодий пан уже стояв перед ними. Він гнівно нахмурився й тупнув ногою.

— Чого заступаєшся! Мавпа вкрала мандарини.

— Адже це тварина... — повторила дівчина, набравшись сміливості, а потім із сумною усмішкою додала: — До того ж її звуть Йосіхіде. Виходить, буцім ви гніваєтеся на мого батька, і я не можу спокійно дивитися на це.

Тоді, звичайно, молодий пан опанував себе:

— Он як!.. Ну, коли просиш за батька, я, так тому й бути, поступлюся і прошу, — сказав він неохоче, кинув хлист і пішов через ті самі двері, звідки показався.

III

Дружба доньки Йосіхіде з мавпочкою й почалася з того випадку. Дівчина під'язала їй на шию, на красивій червоній стрічці, золотий дзвіночок, який дістала в подарунок від молодій пані, й мавпочка вже не відходила від дівчини. А коли одного разу донька Йосіхіде, застудившись, лежала в постелі, мавпочка невідлучно сиділа біля неї — може, це тільки здавалося, — із сумною мордочкою і весь час кусала собі нігті.

Відтоді — дивна річ! — ніхто вже більше не мучив мавпочку, як бувало раніше. Навпаки, мало-помалу її почали пестити, навіть сам молодий пан іноді кидав їй персимони або каштани. Мало того, коли одного разу хтось із челяді стусонув мавпочку ногою, молодий пан дуже розгнівався; й говорили, що небавом по тому його ясновельможність звелів доньці Йосіхіде з'явитися до нього з мавпочкою на руках саме тому, що йому стало відомо, як розгнівався молодий пан. Тут, до речі, до нього дійшли й розповіді про те, чому дівчинка так любить мавпочку.

— Дівчисько — гарна донька. Хвалю.

Так по волі його ясновельможності дівчина дістала в нагороду алое акомє. А коли й мавпочка поштиво взяла в руки акомє, роблячи вигляд, буцім його розглядає, його ясновельможність зволив іще дужче розвеселитись. Ага, ось як це було,

і, значить, його ясновельможність почав прихильно ставитися до доньки Йосіхіде саме тому, що схвалив її повагу та любов до батька, які відбилися в її любові до мавпи, а зовсім не тому, що він був сластолюбець, як балакали люди. Щоправда, й такий поголос пішов не без причини, та про це я розповім, не поспішаючи, якось іншим разом. Поки що досить сказати, що при всій її красі не такою людиною був його ясновельможність, аби задивлятися на якусь доньку художника.

Так от, донька Йосіхіде пішла від його ясновельможності з честю, а позаяк вона була дівчина тямуща, не викликала до себе задрості решти камеристок. Навпаки, відтоді її разом із мавпочкою почали панькати, й так часто супроводжувала вона молоду пані, що, можна сказати, майже не відходила від неї.

Одначе залишу поки що дівчину й розповім іще про її батька, Йосіхіде. Ага, мавпу небавом усі полюбили, самого ж бо Йосіхіде, як і раніше, терпіти не могли і, як і раніше, поза очі називали Сарухіде. Й так було не лише в палаці. Справді, й отець-настоятель із Йокоґами, коли вимовляли при ньому ім'я Йосіхіде, мінився на лиці, ніби зустрівся з чортом, і взагалі зволив його ненавидіти. Щоправда, подекували, буцім причина в тому, що Йосіхіде зобразив отця-настоятеля на жартівливих картинках, та це базікали нижчі слуги, і не могу сказати напевне, чи так це. Принаймні відгукувалися про нього погано скрізь, кого не запитаєш. Якщо хто не говорив про нього погано, то хіба два-три приятелі-художники. Та ще люди, які бачили його картини, але не знали його самого.

Одначе Йосіхіде не тільки на вигляд був гидкий, у нього була препогана вдача, і не можна не сказати, що йому діставалося по заслугі.

IV

А вдача в нього була ось якою: він був скупий, безсовісний, ледачий, хтивий, а найбільше — бундючний, зарозумілий чоловік. Що він перший художник у країні — це просто-таки капало в нього з кінчика носа. Хай би вже йшлося тільки про живопис, але він і в іншому не хотів нікому поступатись і висміював навіть звичаї. Один давній учень Йосіхіде розповідав мені, що, коли якось у домі знатної особи

в знамениту жрицю Хіґакі вселився дух і вона заговорила страшним голосом, Йосіхіде і слухати її не захотів, а взяв припасеного пензля і спокійно змалював жажливе обличчя жриці. Мабуть, і нашестя духа було в його очах просто дитячим обдурюванням.

От який це був чоловік, і тому лице будди Кіссьотен¹ він змалював із простої шльондри; а будду Фудо² писав із знавіснілого каторжника, і багато чого непристойного він робив, а коли його за це дорікали, він тільки посвистував: «Що ж, боги та будди, яких Йосіхіде намалював, його ж за це покарають? Сміхота!» Такі слова лякали навіть учнів, і багато хто з них у страху за майбутнє поспішали його покинути. Хай там як, він гадав, що такої чудової людини, як він, у його часи нема ніде на світі.

Нічого казати про те, яких вершин Йосіхіде сягнув у мистецтві живопису. Щоправда, позаяк його картини й за рисунком і за кольором в усьому відрізнялися від творів інших художників, то серед його недоброзичливців, побратимів по пензлю, подейкували, що він шарлатан. За їх словами, коли йдеться про картини Каванарі³, або Канаока⁴, або інших знаменитих давніх майстрів, то про них ходять дивні розповіді: то буцім на розмальованій стулці дверей місячної ночі духмяніє слива, то буцім чути, як придворні, зображені на ширмі, грають на флейті... Коли мова заходить про картини Йосіхіде, то говорять лише дивні та жажливі речі. Приміром, про картину «Круговорот життя і смерті», що її Йосіхіде написав на воротах храму Рюґайдзі, розповідали, що коли пізно вночі проходиш через ворота, то причуваються стогони та ридання небожителів. Більш того, знаходилися такі, які запевняли, що відчували навіть сморід трупів, які розкладаються. А портрети жінок, намальовані за наказом його ясновельможності? Говорили ж, що не мінає і трьох років, як ті, кого на них зображено, занедужують, мовби з них вийняли душу, і вмирають. Послухати злорік, так це найпевніший доказ того, що в картинах Йосіхіде задіяне чаклунство.

Та оскільки Йосіхіде, як я вже говорила, був чоловік особливий, то він тільки гордився цим, і коли одного разу його ясновельможність зволив пожартувати: «Ти, здається, любиш

¹ *Кіссьотен* — одна з богинь буддійського пантеону.

² *Фудо* — буддійський святий, що карає грішників.

³ *Каванарі Кудара* (782—853) — японський художник.

⁴ *Косе-но Канаока* — японський художник кінця IX ст.

потворність?» — то він, неприємно посміхнувшись своїми не за віком червоними губами, самовдоволено відповів: «Так, усім цим художникам-верхоглядам не зрозуміти краси потворності!» Нехай він і перший художник у країні, але так бундючитись у присутності його ясновельможності... Недаремно учень, про якого я нещодавно згадувала, нишком дав йому кличку Тіраейдзю, гудячи його за те, що він зазнається. Ви, напевно, знаєте: Тіраейдзю — так звали чорта, який у давнину прибув до нас із Китаю.

Але навіть у Йосіхіде, навіть у цієї людини, що не визнавала нікого й нічого, було одне справжнє людське почуття.

V

Йосіхіде до нестями любив свою єдину доньку, ту саму дівчину-камеристку. Я вже говорила, що дівчина була ніжна, хороша донька, але і його любов до неї аж ніяк не поступалась її почуттю, і якщо розповісти, що цей чоловік, який на храми ніколи не жертвував, на плаття доньки або прикраси для її волосся грошей не жалів ніколи, може видатися, що це просто брехня.

Проте любов Йосіхіде до доньки зводилася тільки до того, що він її пестив, а знайти їй гарного чоловіка — цього в нього й на думці не було. Де там! Якщо до дівчини хтось починав залицятися, він не зупинявся перед тим, аби набрати голіворізів, які нападали на сміливця і його вбивали. Тому, коли за словом його ясновельможності дівчину піднесли в ранг камеристки, старий батько був дуже незадоволений і навіть перед лицем його ясновельможності хмурився. Напевно, звідси ж бо й пішли пересуди про те, що його ясновельможність захоплений красою дівчини і тримає її в палаці, не рахуючись із незадоволенням батька.

Втім, хоча пересуди й були хибні, але що Йосіхіде з любові до доньки постійно прохав, аби її відпустили з палацу, це правда. Одного разу, малюючи за наказом його ясновельможності немовля Мондзю¹, він дуже вдало зобразив обличчя улюбленого отрока його ясновельможності, і його ясновельможність, вельми задоволений, зволив милостиво сказати:

— В нагороду дам тобі що хочеш. Вислови своє бажання, не соромлячись.

¹ *Мондзю* — буддійське божество.

Тоді Йосіхіде — що б ви думали? — зухвало сказав:
— Будь ласка, відпустіть мою доньку!

В інших палацах — справа особлива, але тих, хто служив його ясновельможності Хорикаві, так панькали... Де ж іще знайдеться людина, яка б так грубо звернулася з таким проханням? Це навіть його ясновельможність, такого великодушного, очевидно, розсердило, і він деякий час лише мовчки дивився в лице Йосіхіде, а потім зволив різко сказати: «Не можна», — й тут же підвівся. І такі речі повторювалися декілька разів. Як згадаєш тепер, мабуть, з кожним разом його ясновельможність зволив дивитися на Йосіхіде все холодніше. Та й дівчина, напевно, турбуючись за батька, часто приходила в кімнати камеристок і гірко плакала, кусаючи рукав. Тоді пересуди про те, що його ясновельможність закохався в доньку Йосіхіде, ще посилювалися. Деякі навіть говорили, буцім ширми з муками пекла з'явилися, мовляв, через те, що дівчина не погоджувалася з бажаннями його ясновельможності; але цього, звичайно, не могло бути.

Як я розумію, його ясновельможність не хотів одпустити доньку Йосіхіде тому, що він із жалістю думав про долю молоді дівчини. Він милостиво вважав, що, як залишати її в такого впертого батька, ліпше тримати її в себе в палаці, де їй жилося вільготно. Зрозуміла річ, він прихильно ставився до милої дівчини. Але що в нього були сластолюбні наміри, це пусті вигадки. Та ні, можна сказати, що це просто брехня, позбавлена всяких підстав.

Але, хай там як, тільки вже в той час, коли Йосіхіде через доньку опинився майже в немилості, його ясновельможність — про що він помислив, не знаю, — раптом прикликав до себе художника і звелів йому розмалювати ширми, зобразивши на них муки пекла.

VI

Варто тільки сказати: «Ширма з муками пекла», — як ця страшна картина так і постає в мене перед очима.

Якщо взяти інші зображення мук пекла, то треба сказати ось що: те, що намалював Йосіхіде, не схоже на картини інших художників, перш за все, як би це сказати, за розташуванням. У кутку на одній стулці дрібно намальовано десятьох князів підземного царства, а по решті простору вирує таке люте полум'я, що можна подумати, буцім палають меч-

гори, порослі ніж-деревом. Тільки де-не-де жовтими або синіми цяточками пробивається китайський одяг пекельних слуг, а так, куди не кинь погляд, усе суціль залито ясно-червоним полум'ям, і серед вогняних язиків, зігнувшись, як хрест мандзі¹, шалено в'ється чорний дим розбризканої туші й летять палаючі іскри розвіяного золотого пилу.

Уже в цьому одному сила пензля вражає, але й грішники, що корчаться в огні, — таких теж майже не буває на звичайних картинах пекла. Серед сили-силенної грішників Йосіхіде зобразив людей всякого звання, від вищої знаті до останнього жебрака. Поважні сановники у придворних шатах, чарівні юні дами в шовковому вбранні, буддійські монахи з чотками, молоді слуги на високих асида, отроковиці в довгих вузьких сукнях, ворожити зі своїм приладдям — перелічувати їх усіх, кінця-краю нема! У вирі полум'я та диму, мордовані пекельними слугами з волячими та кінськими головами, ці люди гарячково кидаються навсібіч, як листя, що розвіюється вітром. Там жінка, видно, жриця, підхоплена за волосся на вила, корчиться з покарлюченими, мов лапи в павука, ногами й руками. Тут чоловік, мабуть, що який-небудь намісник, із грудьми, наскрізь пронизаними мечем, висить униз головою, наче кажан. Кого шмагають залізними бичами, кого придушено вагою каміння, що його не зрушить і тисяча людей, кого терзають дзьоби хижих птахів, у кого впилися зуби отруйного дракона, — тортур, як і грішників, там стільки, що не перелічити.

Але найжахливіше — це карета, що падає зверху, зісковзнувши до середини ніж-дерева, яке стирчить, мов ікло хижої тварини. За бамбуковим запиналом, одхиленим поривами вітру підземного царства, жінка, так пишно вбрана, що її можна прийняти за фрейліну або статс-даму, з чорним волоссям, яке розвівається в огні, б'ється в муках, одкинувши назад білу шию, і чи згадати цю жінку, чи згадати палаючу карету — все, все так і викликає перед очима муки вогняного пекла. Здається, буцім жах усієї картини зосередився в цій одній постаті. Це таке нелюдське мистецтво, що, коли дивишся на картину, у вухах сам собою лунає страшний крик.

Ага, ось яка це річ, і для того, щоб її було написано, і сталося те страшне діло. Адже інакше навіть сам Йосіхіде — як міг би він так живо намалювати муки підземного

¹ *Мандзі* — давньоіндійський символ щастя й добробочності.

царства? За те, що він створив цю картину, йому довелося зазнати таких страждань, що саме життя йому обридло. Можна сказати, це пекло на картині — те саме пекло, куди належало потрапити й самому Йосіхіде, першому художнику своєї країни.

Можливо, поспішаючи повідати вам про цю дивовижну ширму з муками пекла, я забігла наперед. Ну, тепер продовжуватиму по порядку й перейду до Йосіхіде в ту пору, як він дістав од його ясновельможності наказ написати картину мук пекла.

VII

Місяців п'ять-шість Йосіхіде зовсім не показувався в палаці й займався тільки своєю картиною. Дивна річ, варто було йому сказати собі: «Ну, беруся за роботу!» — як він, такий чадолюбний батько, забував навіть рідну доньку. Той учень, про якого я нещодавно згадувала, розповідав мені, що, коли Йосіхіде брався це робити, в нього мовби лисиця вселялась. І справді, в той час пройшла чутка, буцім Йосіхіде здобув собі ім'я в живопису тому, що дав обітницю богу щастя. На підтвердження дехто говорив, що треба тільки нишком підглянути, як Йосіхіде працює, й тоді неодмінно побачиш, як навколо нього — і спереду, і ззаду, і з усіх боків — в'ються привиди-лисиці. Правда те, що, взявши в руки пензля, він забував про все на світі, крім своєї картини. І вдень і вночі сидів він, зачинившись, і рідко виходив на денне світло. А коли писав ширму з муками пекла, то зробився зовсім як одержимий.

Мало того, що в себе в кімнаті, де і вдень були спущені фіранки, він при світлі лампад таємними способами розтирав фарби або, нарядивши учнів у суйкан або каригіну, ретельно змальовував кожного окремо. Від таких дивацтв він не утримувався ніколи, навіть іще до того, як почав писати ширми з муками пекла, під час будь-якої роботи. Коли він писав у храмі Рюгайдзі картину «Круговорот життя і смерті», то спокійно присідав перед трупами, що валялися на дорозі, від яких звичайна людина навмисно відвертається, і точнісінько змальовував напіврозкладені руки, ноги та обличчя. Яким чином находило таке на нього — це, мабуть, не всякий зрозуміє. Розповідати докладно зараз не вистачить часу, але якщо повідати вам найголовніше, то ось як це було.

Одного разу, коли один із учнів Йосіхіде (той самий, про якого я вже говорила) розтирав фарби, майстер підійшов раптом і сказав йому:

— Я хочу трохи поспати. Тільки останнім часом я все бачу погані сни.

У цьому не було нічого особливого, й учень, не кидаючи роботи, коротко сказав:

— Гарзд.

Однак Йосіхіде — що б ви думали! — з надзвичайно сумним виглядом збентежено попросив:

— Чи не посидиш ти біля мене, поки я спатиму?

Учневі здалося дивним, що майстер бере так близько до серця якісь сни, та прохання не було обтяжливим, і він погодився. Тоді майстер знову стривожено і якось зніяковіло вів далі:

— Тоді йди до задньої кімнати. А якщо прийдуть інші учні, то нехай не заходять до мене.

Це була та кімната, де він писав картини, і там при заснутих, як уночі, дверях у тьмяному світлі лампад стояла ширма з картиною, поки що накиданою тільки тушшю. Та ось, коли вони прийшли туди, Йосіхіде підклав під голову лікоть і міцно заснув, буцімто зовсім знесилівши від втоми. Та не минуло й півгодини, як до слуху учня, що сидів біля нього, почали долимати якісь незрозумілі, ледве чутні стогони.

VIII

Стогони гучнішали й поступово перейшли в уривчасту мову, — здавалося, буцім потопуючий стогне й скрикує, захилинаючись у воді.

— Що ти говориш: «Приходь до мене?» Куди приходиш? — «Приходь у пекло. Приходь у вогняне пекло!» — Хто ти? Хто ти, співбесіднику мій? Хто ти? — «Як ти гадаєш, хто?»

Учень мимоволі перестав розтирати фарби і крадькома боязко поглянув на майстра: зморшкувате лице старого зблідло, на ньому великими краплями виступив піт, рот з рідкими зубами й пересохлими губами був широко розкритий, начеб він задихався. А в роті щось ворушилося швидко-швидко, немов смикали за нитку, — так, так, це був його язик. Уривчасті слова зривалися з цього язика.

— «Як ти гадаєш, хто?» — Ага, це ти. Я так і думав, що це ти. Ти прийшов по мене? — «Говорю тобі, приходь. Приходь у пекло!» — В пеклі... в пеклі чекає моя дочка.

Учневі стало страшно, йому раптом привиділося, буцім із ширми зісковзнули якісь хисткі, химерні тіні. Певна річ, учень зараз же простяг руку до Йосіхіде і з усієї сили почав трясти його, щоб розбудити, але майстер продовжував уві сні, як у маренні, говорити сам із собою й ніяк не міг прокинутися. Тоді учень, набравшись духу, хлопнув йому в обличчя водо для миття пензлів, яка стояла поблизу.

— «Вона чекає, сідай в екіпаж... сідай в екіпаж і паняй у пекло!..»

Тієї ж хвилини ці слова перетворилися на стогін, наче мовцю стиснули горло, і Йосіхіде, розплющивши очі, підхопився так швидко, ніби його шпигонули. Напевно, незвичайні примари сну ще носилися під його повіками. Деякий час він злякано дивився просто перед собою з широко розкритим ротом і зрештою, прийшовши до тями, раптом брутально наказав:

— Мені вже ліпше, йди собі!

Знаючи, що майстрові не можна заперечувати, інакше неодмінно дістанеш догану, учень поспішно вийшов із кімнати, й коли він знову потрапив на яскраве сонячне світло, то полегшено зітхнув, наче сам прокинувся від поганого сну.

Та це ще нічого, а от приблизно через місяць Йосіхіде покликав до себе в кімнату іншого учня: художник, кусаючи пензля, сидів при тьмяному світлі лампади і, різко обернувшись до прибульця, сказав:

— Слухай, у мене до тебе прохання: роздягнися догола!

Позаяк і раніше траплялося, що майстер віддавав такий наказ, учень, швидко зняв одержу. Тоді Йосіхіде якимось дивно скривився.

— Я хочу подивитися на людину, заковану в ланцюги, тож, хоч як мені жаль турбувати тебе, виконай ненадовго моє прохання, — холоднокровно промовив він.

Цей учень був міцної статури, якому більше личило тримати в руках меч, аніж пензлі, але тут навіть він перелякався. Пізніше, розповідаючи про це, він завжди повторював: «Я гадав, чи не збожеволів майстер, чи не хоче він убити мене». Та майстра його нерішучість, напевно, вивела з терпіння. Перебираючи в руках тонкий залізний ланцюг, який хтозна-

звідки взявся, він рвучко, ніби накидаючись на ворога, схопив учня за плечі, силоміць скрутив йому руки та обмотав ланцюгом усе тіло, потім смиконув за кінець, і учень, втративши рівновагу, на повний зріст гепнувся на підлогу.

IX

Цієї хвилини учень схожий був на перевернуту пляшку саке. Руки та ноги його було безжалісно скручено, так що ворушити він міг лише головою. До того ж ланцюг так стягував його повне тіло, що кров у ньому зупинилась, і не тільки на лиці й на грудях, але й на всьому тілі шкіра зробилася багровою. Та Йосіхіде все це зовсім не турбувало. Походжаючи навколо цього тіла, схожого на перекинуту пляшку, і розглядаючи його зусібіч, він один за одним робив начерки. Яких мук зазнав учень, про це, мабуть, не варто говорити.

Так, напевно, тривало б довго, коли б не сталося несподіване. На щастя (а можливо, ліпше сказати, — на лихо), із-за горщика, що стояв у кутку, раптом, звиваючись вузькою стрічкою, потекло щось схоже на струмок чорної олії. Спершу воно рухалося дуже повільно, як липка рідина, та потім попливло хутчіше і, поблискуючи, наблизилося до самісінького носа учня. Тоді він через силу, безтямно, застогнав: «Змія, змія!» Як він потім розповідав, йому здавалося в ту хвилину, що вся кров у ньому замерзла, — й було від чого. Змія вже мало не торкалася своїм холодним жалом його шиї, в яку в'їлися ланцюги. Це несподіване втручання злякало навіть жорстокого Йосіхіде. Поквапно кинувши пензля, він нахилився й миттю вхопив змію за хвіст, так що вона повисла вниз головою. Змія, погойдуючись, підвела голову та обвилася сама навколо себе, але ніяк не могла дотягтися до його руки.

— Через тебе пропав малюнок, — хрипко й розлючено пробурмотів він, кинув змію в горщик у кутку кімнати і з явною нехиттю розв'язав ланцюг, яким було обплутано учня. Це було все, він навіть не сказав учневі доброго слова. Певно, він досадував не стільки через те, що учня могла вкусити змія, скільки через те, що зіпсував малюнок. Потім уже стало відомо, що й цю змію він навмисно тримав у себе, щоб малювати з неї.

Мабуть, досить розповісти це одне, щоб ви в загальних рисах уявили собі його захоплення роботою — несамовите,

просто скажене. Та вже ж розповім зараз, як інший учень, років тринадцяти-чотирнадцяти, через ширму з муками пекла пережив такий жах, який мало не коштував йому життя. У цього учня була біла, мов у жінки, шкіра. Якось увечері майстер покликав його до своєї кімнати, і він, нічого не підозрюючи, пішов на поклик. Дивиться — Йосіхіде при світлі лампади годує з рук м'ясом якогось небаченого птаха. Завбільшки він був, мабуть, з кішку. Та й пір'я, що стирчало з обох боків, як вуха, і великі круглі бурштинові очі — усе це також нагадувало кішку.

Х

Йосіхіде зазвичай терпіти не міг, аби хтось пхав носа в його справи. Так було й зі змією, про яку я щойно розповідала; взагалі про те, що діялось у нього в кімнаті, він учням не повідомляв. То на столі в нього стояв череп, то красувалися срібні кульки або лаковані таці; залежно від того, що він малював, у кімнаті його з'являлися найнесподіваніші предмети. І куди він потім усе це діває — ніхто не знав. Мабуть, і балачки про те, що йому допомагає бог щастя, пішли звідси.

Тому учень, вирішивши, що й ця небачена птиця знадобилася майстру для картини з муками пекла, стоячи перед майстром, шанобливо запитав:

— Чого зволите?

Та Йосіхіде, мовби не чуючи його, облизнув свої червоні губи і вказав підборіддям на птаха.

— Ну що, зовсім ручний, еге ж?

— Як він називається? Я такого ніколи не бачив! — сказав учень, з острахом поглядаючи на вухатого птаха, схожого на кішку.

— Що, не бачив? — посміхнувся Йосіхіде. — По-міському вихований, от лихо... Цей птах називається сич, мені його кілька днів тому подарував мисливець із Кураги. Тільки ручні серед них, мабуть, рідко трапляються.

Із цими словами він повільно підніс руку до птаха, який щойно перестав їсти, й тихенько погладив його по спині, від хвоста вгору. І що ж? Тієї ж миті птах пронизливо крикнув і раптом як злетить зі столу, та як розправить пазурі, та як кинеться просто на учня! Якби він не встиг закритися рукою, птах, мабуть, пошматував би йому лице. Охнувши від

страху, учень замахав руками, стараючись одігнати сича, а птах, клацаючи дзьобом, знову на нього... Тут уже учневі було не до того, що присутній сам майстер: він заходився і стоячи відбиватися, й сидючи гнати сича, і кидатися по тісній кімнаті туди й сюди, а дивовижний птах усе за ним — то вище злетить, то нижче опуститься, і так і цілється крізь яку-небудь щілинку просто в око. При цьому він страшенно ляскав і шелестів крилами, і від цього учневі чомусь вчувалися чи то запах падолисту, чи то бризки водоспаду, чи то прілий дух схованих мавпами в дуплах фруктів, які перебродили... Сказати «моторошно» — мало. Серце в нього стискалось, і тьмяне світло лампади здавалося йому місячним сяйвом, а кімната вчителя — далекою гірською ущелиною, взятою в облогу демонами.

Однак учня злякало не тільки те, що на нього накинувся сич. Ні, волосся в нього стало диба, коли майстер Йосіхіде, холоднокровно дивлячись на весь цей переполох, спокійно розгорнув папір, вийняв пензля й почав змальовувати цю страшну картину — як женоподібного юнака терзає дивовижний птах. Варто учневі одним оком побачити все це, як його охопив невимовний страх, і він навіть подумав, чи не збирається, бува, майстер убити його.

XI

Але ж і дійсно, не можна сказати, щоб майстер не був на це здатний. Адже схоже було на те, що він навмисно покликав учня, щоб нацькувати на нього птаха і змалювати, як він метатиметься. Тому, коли учень побачив, що робить майстер, він, не тямлячи себе, сховав голову в рукави, закричав страшним голосом і скорчився на підлозі біля дверей у кутку кімнати. Тоді Йосіхіде якось злякано скрикнув і підхопився, але тут птах зашумів крилами ще дужче, і в ту ж мить пролунав оглушливий гуркіт, буцім щось упало й розбилось. Учень, напівмертвий від страху, мимоволі опустил рукав, підвів голову, дивиться — в кімнаті зовсім темно, і тільки чути, як майстер сердито гукає учнів.

Зрештою здалеку обізався якийсь учень і квапливо ввійшов зі свічкою в руці. При курному вогнику стало видно, що лампада перекинута, підлога й татамі залиті олією, а на підлозі валяється сич, судорожно ляскаючи одним крилом. Йосіхіде так і застиг, підвівшись над столом, і з приголомшеним

виглядом бурмотів щось незрозуміле. І не дивно: навколо сича, захопивши його голову й півтулуба, обвилася чорна змія. Мабуть, коли учень скорчився біля порога, він перекинув горщика. Змія виповзла, сич хотів її клюнути — от і почалася вся ця веремія. Учні перезирнулися й тільки подивувалися химерному видовищу, яке постало перед ними, а потім вклонились мовчки майстру і швидко вийшли з кімнати. Що сталося із птахом і змією далі — ніхто не знає.

Таких історій було без ліку. Я забула сказати — ширми з муками пекла художнику звеліли написати на початку осені, й ось аж до кінця зими учні весь час жили під страхом цих дивацтв майстра. Та наприкінці зими в майстра з роботою щось не пішло на лад, вигляд у нього зробився ще похмуришим, говорив він з роздратуванням. А картину на ширмі як було накидано на три чверті, так далі справа й не рухалась. Мало того, часом художник навіть замазував те, що раніше намалював, і цьому не видно було краю.

Але що саме в нього не пішло на лад — ніхто не знав. Та навряд чи хто й старався дізнатися: навчені гірким досвідом, учні почувалися так, мовби сиділи в одній клітці з тигром або вовком, і тільки старалися не потрапляти майстру на очі.

XII

За цей час не сталося нічого такого, про що варто було б розповісти. От тільки... в упертого старого чомусь очі стали на мокрому місці; бувало, як залишиться на самоті — плаче. Один учень говорив мені — якось він навіщось зайшов до саду й бачить: майстер стоїть на галереї, дивиться на весняне небо, а очі в нього повні сліз. Учневі зробилося не по собі, він мовчки повернувся й поспіхом пішов. Ну, чи не дивно, що цей самовпевнений чоловік, який для «Круговороту життя і смерті» змальовував трупи, що валялися по дорогах, плакав, як дитина, через те, що йому не вдається, як хоче, написати картину.

Та поки Йосіхіде працював як скажений над своєю картиною, буцім зовсім збожеволівши, його донька чогось ставала все сумнішою, і навіть ми почали помічати, що вона раз у раз ковтає слюзи. Вона й завжди була замислена, тиха, а тут ще й повіки в неї поважчали, очі позападали — зовсім сумна зробилася. Спершу ми гадали — чи то про батька думає, чи то любовна туга, ну а потім пішов поголос, буцім його

ясновельможності захотілося схилити її до своїх бажань, і вже після цього всі балачки як ножем одрізало, немовби всі про неї раптом забули.

Якось уночі, вже коли пробила варта, я сама проходила галереєю. Раптом звідкілясь вибігла мавпочка Йосіхіде й ну смикати мене за поділ спідниці. Була тепла ніч, місяць темно світив, здавалося, пахне квітучими сливами. От я при світлі місяця й побачила — що ви думаєте? — мавпочка вишкірила свої білі зуби, зморщила ніс і кричить, як божевільна. Мені стало якось не по собі, досада мене взяла, що вона смикає за нову спідницю, і я було відштовхнула її й хотіла пройти далі, та потім передумала: адже був уже випадок, коли один слуга скривдив мавпочку і йому дісталось від молодого пана. До того ж видно було, що мавпочка так поводилася неспроста. Тоді я вирішила дізнатися, в чому річ, і знехотя пройшла кілька кроків у той бік, куди вона мене тягла.

Так я опинилася біля того місця, де галерея повертала за ріг і звідки за скривленими гілками сосон було видно став, який ледь поблискував навіть у нічній напівтемряві. Й раптом я злякано почула з ближньої кімнати тривожний і в той же час дивний тихий гомін чиеїсь суперечки. Навкіл усе завмерло в цілковитій тиші, не чути було голосу людського, і тільки чи то в місячних променях, чи то в нічній імлі — не добереш — хлюпалися риби. Тому, почувши ці звуки, я мимохіть зупинилася. «Ну, якщо це хто-небудь пустує, я їм покажу!» — подумала я і, тамуючи подих, припала до дверей.

XIII

Мавпочці, видно, здавалося, що я гаюся. Вона нетерпляче покружляла біля моїх ніг, потім жалібно застогнала, ніби її душили, й раптом скочила мені на плече. Я мимоволі відвела голову вбік, хотіла від неї ухилитись, а мавпочка, щоб не зсунутися вниз, учепилася мені в рукав, — і в цю мить, зовсім забайдужившись, я похитнулась і всім тілом ударилась об двері. Ну тут уже зволікати не можна було. Я швидко розсунула двері й хотіла було кинутися в не освітлену місяцем глибину кімнати, але тут же залякла з переляку, тому що назустріч мені, мов стріла, спущена з тятиви, мчала з кімнати якась жінка. У дверях вона ледве не зіштовхнулася зі мною, кинулася назовні, там раптом упала на коліна і, задихаючись, злякано втупилась у мене так, ніби побачила перед собою щось страшне.

Я гадаю, нічого й казати, що це була донька Йосіхіде. Але того вечора вона показалася мені просто на себе не схожою. Очі широко розплюшені. Щоки палають рум'янцем. До того ж безлад в одязі надав їй принадності, надзвичайної при її повсякчасному дитячому вигляді. Невже це справді ніжна, ляклива донька Йосіхіде? Я прихилилася до дверей, дивлячись на цю красиву дівочу постать, осяяну місяцем, і, вказуючи в той бік, звідки чулися чийсь кроки, що поспішно віддалялися, запитала очима: хто?

Але дівчина, закусивши губи, мовчки похитала головою. Який у неї був засмучений вигляд!

Тоді я нагнулась і, наблизивши губи до її вуха, прошепотіла: «Хто?» Та знову вона тільки похитала головою й нічого не відповіла. Мало того, на її довгих віях повисли сльози, й вона ще міцніше стулила губи.

Я від природи дурна і, крім найпростіших, усім зрозумілих речей, нічого не тямлю. Тому я просто не знала, що ще сказати, і деякий час стояла нерухомо, ніби прислухаючись, як б'ється її серце. Та й розпитувати її далі здавалося мені чомусь негоже...

Скільки часу це тривало, не знаю. Врешті я засунула двері та, оглянувшись на дівчину, яка, видно, вже трохи прийшла до тями, якомога м'якше сказала: «Іди до себе в кімнату». Потім з якоюсь тривогою в душі, немовби я побачила щось недозволене, почуваючись ніяково — а перед ким, не знаю, — я рушила туди, куди прямувала. Та не пройшла й десяти кроків, як хтось знову боязко потягнув мене ззаду за поділ. Я злякано озирнулася. Як ви гадаєте, хто це був?

Дивлюся — біля моїх ніг мавпочка Йосіхіде і, склавши руки, як людина, брязкаючи золотим дзвіночком, чемно мені кланяється.

XIV

Після події цього вечора минуло днів двадцять. Одного разу Йосіхіде несподівано прийшов до палацу й попросив прийому в його ясновельможності: художник був людиною низького звання, та давно вже користувався прихильністю його ясновельможності. І його ясновельможність, який не так-то легко приймав будь-кого, й цього разу охоче зволив дати свою згоду і зараз же покликав його до себе. Йосіхіде був у своєму повсякденному темно-жовтому каригіну й зім'я-

тій момієбосі; з виглядом іще більш похмурим, аніж зазвичай, він шанобливо припав ниць перед його ясновельможністю та хрипким голосом промовив:

— Йдеться про ширму з картиною мук пекла, що ваша ясновельможність давно звеліли мені написати. З великою ретельністю вдень і вночі тримав я пензля й досяг успіху. Більшу частину моєї роботи вже зроблено.

— Прекрасно, я задоволений.

Одначе голос його ясновельможності, який зволив промовити ці слова, звучав якось мляво, без натхнення.

— Ні, нічого прекрасного нема! — Йосіхіде з дещо розгніваним виглядом опустив очі. — Більшу частину зроблено, та одного я зараз ніяк не можу намалювати.

— Що таке? Не можеш намалювати?

— Так, не можу. Я ніколи не можу малювати те, чого не бачив. А якщо намалюю, то незадоволений. Виходить, однаково, що не можу.

Почувши ці слова, його ясновельможність насмішкувато посміхнувся.

— Значить, аби намалювати ширми з муками пекла, тобі треба побачити пекло?

— Так, ваша ясновельможність зволить говорити правду. Але декілька років тому, під час великої пожежі, я на власні очі бачив такий несамопитий вогонь, що він може зійти за полум'я пекла. І полум'я на картині «Йодзірі Фудо» я написав завдяки тому, що мені довелося бачити цю пожежу. Ваша ясновельможність зволить знати цю картину.

— А як же з грішниками? Та й пекельних слуг ти навряд чи бачив!

Його ясновельможність задавав одне запитання за іншим з таким виглядом, буцім слова Йосіхіде зовсім не доходили до його вух.

— Я бачив людину, заковану в ланцюги. Я повністю змалював, як іншу людину терзає хижий птах. Тож не можна сказати, що я зовсім не знаю страждань грішників. І пекельні слуги... — Йосіхіде скривився, — й пекельні слуги не раз являлися мені чи то вві сні, чи то наяву. Чорти з волячими мордами, з кінськими головами або з трьома обличчями й шістьма руками, безшумно плескаючи в долоні, беззвучно роззявляючи роти, приходять мене катувати, можна сказати, щодня і щоночі. Але... що я хочу й не можу намалювати — це не те.

Такі слова, мабуть, здивували навіть його ясновельможність. Деякий час його ясновельможність невдоволено дивився на Йосіхіде, а потім, грізно насупивши брови, уривчасто кинув:

— Говори, чого ж ти не можеш намалювати?

XV

— Я хочу в самій середині ширми намалювати, як зверху падає карета.

Сказавши це, Йосіхіде вперше спрямував пронизливий погляд на його ясновельможність. Я чула, що, говорячи про картини, він мовби то робиться божевільним, і ось у цю хвилину від його погляду дійсно ставало моторошно.

— А в кареті, — вів далі художник, — розметавши охоплене полум'ям волосся, звивається в муках витончена придворна дама. Задихаючись од диму, скрививши брови, вона закинула лице вгору. Рука зриває бамбукову фіранку, можливо, щоб позбутися іскор, які сиплються з неї дощем. Над нею, клацаючи дзьобами, кружляють і в'ються десять, двадцять дивовижних птахів... Оцю даму в кареті — її ж бо мені й не вдається ніяк намалювати!

— Ну і що ж? — чомусь із задоволеним виглядом підганяв художника його ясновельможність.

А Йосіхіде з тремтячими, наче від пропасниці, червоними губами ще раз, як уві сні, повторив:

— Її ж бо мені й не вдається намалювати... — І раптом різко, наче накидаючись на когось, він вигукнув: — Прошу вашу ясновельможність — спалить у мене на очах карету. І крім того, якщо можна...

Лице його ясновельможності потемніло, та раптом він голосно зареготав. І, давлячись од сміху, зволив промовити:

— Зроблю все, як ти просиш. А можна чи не можна — про це розводитися ні до чого.

Коли я почула ці слова, серце в мене тьохнуло, й мені раптом стало страшно. Та й справді, вигляд у його ясновельможності також був незвичайний — на губах піна, у бровах гроза, можна було подумати, що його заразило безумство Йосіхіде. Його ясновельможність замовк було, та раптом наче щось провалалося в ньому, й він знову, голосно засміявшись, сказав:

— Спалю карету! Й посаджу туди витончену жінку, вбрану придворною дамою. Й жінка в кареті, охоплена полум'ям

і чорним димом, помре лютою смертю. Той, хто замислив це намалювати, дійсно перший художник на світі! Хвалю. О, хвалю!

Почувши слова його ясновельможності, Йосіхіде зблід одразу, тільки губи в нього ворушилися, наче він ловив ротом повітря, й раптом, немовби все тіло його охляло, він припав руками до підлоги й тихо, ледве чутно, подякував:

— Це велике щастя!

Мабуть, при словах його ясновельможності перед ним наяву постав увесь жах його задуму. За все моє життя я лише цього разу його пожаліла.

XVI

Це сталося через два-три дні, вночі. Його ясновельможність, згідно зі своєю обіцянкою, зволив покликати Йосіхіде, щоб дати йому подивитися на власні очі, як горить карета. Певна річ, це трапилося не в палаці біля ріки Хорикава. Карету спалили на замиській віллі, де раніше, здається, зволила мешкати сестра його ясновельможності. Цю віллу простою мовою називали «Палац Юкіге».

Цей «Палац Юкіге» був давно вже безлюдним, і великий занедбаний сад зовсім запустів. Це місце вибрали, певно, на пропозицію тих, хто бачив, яка тут пустка. Ходили всякі чулки і про померлу тут сестру його ясновельможності: наприклад, буцім і тепер у безмісячні ночі по галереї таємниче, не торкаючись землі, лине її ясно-червоне плаття. Тут і вдень було похмуро, і птахи моторошно носилися при світлі зірок, наче якісь дивовижні істоти.

І тоді якраз була темна безмісячна ніч. При світильниках можна було бачити, як його ясновельможність у придворному одязі — жовтій наосі й темно-ліловій хакама з гербами — сидить, схрестивши ноги, біля краю зовнішньої галереї на подушці, облямованій білою парчею. Навколо нього поштиво розташувалося його оточення. В тому колі особливо впадав у вічі один силач, про якого розповідали, що ще недавно, під час війни в Мітіноку, він від голоду їв людське м'ясо й відтоді міг зламати роги живому оленю. Він з переконливим виглядом сидів у кутку, підперезаний широким поясом, тримаючи меч руків'ям униз. Вітер гойдав полум'я світильників, і людські постаті то виступали на світло, то відходили в тінь, і все це було схоже на сон і чомусь наганяло страх.

А в саду сяяла золотими прикрасами карета, не запряжена, з голоблями, опущеними похило на підставку. Над високим верхом її нависав густий морок, і при погляді на неї холод пробігав по спині, дарма що вже починалася весна. Синя бамбукова фіранка з візерунчастою каймою була опущена донизу і приховувала те, що перебувало всередині. Навколо карети стояли напоготові слуги з палаючими смолоскипами в руках, стежачи за тим, аби дим не відносило до галереї.

Сам Йосіхіде сидів навшпиньках віддалік, напроти галереї. У своєму повсякденному каригіну та пом'ятій шапці моміебосі він здавався якимось особливо маленьким, жалюгідним, наче на нього тиснув тягар зоряного неба. Позаду нього в такому ж костюмі сидів, очевидно, учень, який супроводжував його. Позаяк вони обидва були далеко і в темряві, з мого місця під галереєю не можна було розрізнити навіть кольору їхньої одежі.

XVII

Час добігав полуночі. Темрява, яка огортала сад з його деревами та струмками, поглинала всі звуки, і в тиші, коли здається, буцім чуєш своє дихання, розходився тільки легкий шелест вітерцю; при кожному його подуву долинав запах кіптяви й диму смолоскипів. Його ясновельможність деякий час зволив мовчки дивитися на цю химерну картину, а потім, нагнувшись уперед, різким голосом погукав:

— Йосіхіде!

Художник наче щось відповів, але до мого слуху долинув лише невиразний стогін.

— Йосіхіде! Сьогодні, як ти хотів, я спалю карету.

Промовивши це, його ясновельможність кинув мимобіжний погляд на своє оточення. У цю хвилину там наче багатозначно Perezирнулися і посміхнулись, а можливо, мені це здалося. Йосіхіде підвів голову й шанобливо подивився на галерею, та нічого не сказав.

— Дивися ж добре! Це карета, в якій я раніше їздив. Ти її, напевно, пам'ятаєш. Я зараз хочу запалити її й наочно показати тобі вогняне пекло. — Його ясновельможність замовк і знову кинув погляд на оточення. Потім раптом жорстко промовив: — Усередині, зв'язана, сидить злочинниця. І, значить, коли карету підпалять, тіло негідниці згорить, кіст-

ки обвугляться, й вона загине в лютих муках. Для твоєї ширми це неповторна натура! Не прогав же, придивись, як запалає білосніжна шкіра. Дивись добре, як, спалахнувши, іскрами розлетиться чорне волосся.

Його ясновельможність замовк, але потім, наче щось згадавши та сміючись — цього разу нечутно, так, що тільки тряс-лися плечі, — промовив:

— Такого видовища не побачиш до скону віків! Я теж на нього подивлюся. Ну ж бо, підніміть фіранки, покажіть Йосіхіде, хто сидить усередині!

Почувши наказ, один із слуг з високо піднятим смолоскипом підійшов до карети і, простягнувши руку, одним рухом одкинув фіранку. Полум'я палаючого смолоскипа ясночервоним гойдливим світлом яскраво осяяло середину карети. Жінка, немилосердно закована в ланцюги... о, хто б міг помилитися! На розкішне, заткане квітами вишні шовкове плаття вишукано спускалося блискуче чорне волосся, красиво сяяли навскіс устромлені золоті шпильки. По костюму її було не впізнати, але тендітна постать, біла шия та сумносором'язливе личко... Це була донька Йосіхіде! Я ледве не скрикнула.

І тоді силач, який сидів напроти мене, підвівся і, схопившись за руків'я меча, спрямував грізний погляд на Йосіхіде. Перелякана, я побачила, що Йосіхіде ледве не збожеволів. Досі він сидів навшпиньках унизу, але тепер підхопився і, простягнувши вперед обидві руки, безтямно хотів кинутися до карети. На жаль, він був далеко від мене й було темно, тож я не розгледіла виразу його лица. Та не встигла я про це пожалкувати, як бліде, обезкровлене обличчя Йосіхіде, ні, не обличчя, а вся його постать, мовби підтягнута в повітря якоюсь невидимою силою, прорізавши темряву, раптом чітко постала в мене перед очима. Це, по знаку його ясновельможності «запалити!», слуги кинули смолоскипи, і, підпалена ними, яскраво спалахнула карета, в якій сиділа донька художника.

XVIII

Полум'я швидко охопило верх карети. Лілові китиці, якими були обвішані її краї, загойдалися, як од вітру, знизу вирвалися білі навіть у темряві клуби диму, іскри посипалися таким дощем, ніби чи то фіранка, чи то розшиті рукави жін-

ки, чи то золоті прикраси розсипалися враз і розлетілися навкруги... Страшніше цього нічого не могло бути! А полум'я, що, витягаючи вогняні язики, обвивало кузов і палахкотіло до небес, — як його описати? Здавалося, немовби впало саме сонце й на землю хлюпнув небесний огонь. У першу мить я ледве було не закричала, та тепер душа в мене відлетіла, і я тільки з жахом дивилася з розкритим ротом на цю страшну картину. Але батько, Йосіхіде...

Лице Йосіхіде я не можу забути досі. Він хотів було безтямно кинутися до карети, але в ту мить, коли спалахнуло полум'я, зупинився і, простягнувши вперед руки, вп'явся поглядом туди, не відриваючись, наче його притягував дим, який огорнув карету. Залите світлом зморшкувате, потворне лице його було ясно видно все до кінчика бороди. Широко розплющені очі, скривлені губи, щоки, які судорожно посмикуються... весь жах, відчай, страх, що почергово охоплювали душу Йосіхіде, були написані на його лиці. У злодія перед стратою, у грішника з десятьма гріхами та п'ятьма злочинами, що постав перед князями підземного царства, — наврод чи навіть у них може бути таке стражденне лице! І навіть силач зблід і з острахом дивився на його ясновельможність.

Але його ясновельможність, кусаючи губи й тільки іноді зловісно посміюючись, не зводив очей з карети. А там... що я побачила там — у мене не вистачає духу про це розповісти. Це закинута обличчя жінки, яка задихається від диму, це довге сплутане волосся, охоплене полум'ям, це красиве, заткане квітами вишні плаття, що в усіх на очах перетворювалося на вогонь... о, що це був за жах! Особливо в ту хвилину, коли порив нічного вітру відігнав дим і в полум'ї, що розступилося, в ясно-червоній заграві, що миготіла золотим пилом, стало видно, як вона, кусаючи пов'язку, якою їй зав'язали рот, б'ється і звивається так, що ледве не лопаються ланцюги, — о, в цю хвилину в усіх, починаючи з мене й закінчуючи тим силачем, волосся стало диба, наче ми на власні очі бачили муки пекла!

І ось знову буцім порив нічного вітру пробіг по верхівках дерев... Так, мабуть, подумали всі. І шойно цей звук пронісся по темному небу, як раптом щось чорне, не торкаючись землі, не ширяючи в повітрі — як падаючий м'яч, однією прямою рисою зірвалося з даху палацу просто в палаючу карету. І за обгорілими курними ґратами притислося до відкинутих плечей дівчини та видало різкий, як тріск шовку,

який розривають, протяжний, невимовно жалібний крик... іще раз... і ще раз... Ми всі безтямно скрикнули: на тлі полум'я, що піднялося стіною, припавши до дівчини, скорчилася прив'язана було в палаці біля ріки Хорикава мавпочка з кличкою Йосіхіде.

XIX

Але тварину видно було тільки одну мить. Золоті іскри снопом здійнялися до неба, і зразу ж не тільки мавпочка, але й дівчина зникли в клубах чорного диму. Тепер у саду з оглушливим тріском палахкотіла тільки вогняна карета. Ні, можливо, точніше буде сказати, не вогняна карета, а вогненний стовп, який шугав просто в зоряне небо.

Йосіхіде немовби закам'янів перед цим вогненным стовпом... Та дивна річ: він, який досі наче переносив пекельні торттури, стояв тепер, схрестивши руки, ніби забувши про присутність його ясновельможності, з якимось невимовним сяянням — я сказала б, сяянням самовідданого захвату — на зморшкуватому лиці. Можна було подумати, що його очі не бачили, як у муках помирає його дочка. Краса ясно-червоного полум'я і бунтівна жіноча постать у вогні безмежно захоплювали його серце й поглинули його до решти.

І погляд його, коли він дивився на смертні муки єдиної своєї доньки, був не просто світлий. У цю хвилину в Йосіхіде була таємнича, майже нелюдська велич, подібна до величі розгніваного лева, яким він може явитися вві сні. І навіть численні нічні птахи, що, злякані несподіваним полум'ям, носилися в повітрі, навіть вони — а можливо, це тільки здавалося — не наближалися до його пом'ятої шапки. Мабуть, навіть очі бездушних птахів бачили цю дивну велич, яка оточувала голову Йосіхіде золотим сяйвом.

Навіть птахи. І тим паче ми — всі ми, аж до слуг, затамувавши подих, тремтячи всім тілом, сповнені незбагненої радості, дивилися, не відриваючись, на Йосіхіде, як на ново-явленого Будду. Полум'я палаючої карети, що готіло в піднебесся, і зачарований ним скам'янілий Йосіхіде... О, яка велич, який захват! І тільки один — його ясновельможність нагорі, на галереї, з невідомо спотвореним обличчям, блідий, з піною на губах, обома руками вчепився у свої коліна, вкриті ліловим шовком, і, як звір з пересохлою горлянкою, задихаючись, ловив ротом повітря...

XX

Про те, що цієї ночі його ясновельможність у «Палаці Юкіге» спалив карету, якось само собою стало відомо повсюди, і пішли всякі чутки: передусім, чому його ясновельможність спалив доньку Йосіхіде? Найбільше балакали, що це помста за знехтуване кохання. Одначе помисли його ясновельможності спрямовані були зовсім на інше: він хотів провчити злостивого художника, який заради своєї картини ладен був спалити карету і вбити людину.

Дійсно, я це чула із власних уст його ясновельможності.

А Йосіхіде, в якого просто на очах згоріла рідна донька, все ж не відмовився від свого твердого, мов камінь, бажання написати картину, навпаки, це бажання якось навіть зміцніло в ньому. Багато хто ганьбив його, називав лиходієм з лицем людини і серцем звіра, що забув заради картини батьківську любов. Отець-настоятель із Йокогами теж дотримувався таких думок і, бувало, зволив говорити: «Хоч який він знаменитий у мистецтві та в умінні своєму, але якщо він не розуміє законів п'яти одвічних принципів¹, бути йому в пеклі».

Через місяць ширму з картиною мук пекла було зрештою закінчено. Йосіхіде відразу ж приніс її до палацу й шанобливо віддав на суд його ясновельможності. Якраз у той час і отець-настоятель був тут же, і, кинувши погляд на картину, він, звичайно, вражений був страшною вогняною бурєю, що вирувала в підземному царстві, зображеному на ширмі. Раніше він усе похмуро поглядав скося на Йосіхіде, але тут промовив: «Пречудово!» Я й тепер іще не можу забути, як його ясновельможність посміхнувся, почувши ці слова.

Відтоді ніхто, принаймні в палаці, вже не говорив про Йосіхіде нічого поганого. Можливо, тому, що, незважаючи на колишню ненависть, тепер усякий при погляді на ширму, пригнічений дивною могуттю картини, наче на власні очі бачив перед собою великі муки вогняного пекла.

Але в цей час Йосіхіде вже приєднався до тих, кого нема. Завершивши картину на ширмі, він наступної ж ночі повісився на балці в себе у кімнаті. Мабуть, утративши єдину доньку, він уже не мав сили більше жити. Тіло його досі лежить похованим у землі там, де раніше був його дім. А втім,

¹ Йдеться про п'ять принципів моралі, яких має дотримуватися людина: людинолюбство, почуття обов'язку, добропристойність, розумність, правдивість.

простий надгробний камінь, на всі ці довгі роки відданий під владу дощів і вітру, так обріс мохом, що ніхто не знає, чия це могила.

Липень 1918 р.

УЧИТЕЛЬ МОРІ

Якось наприкінці року я та мій приятель, критик, ішли надвечір у бік Кандабасі алеєю, обсадженою вже готими плакучими вербами, так званою «дорогою чиновної дрібноти». Праворуч і ліворуч од нас у ще не погаслому напівсвітлі сутіноків якісь люди, видно, такі ж дрібні чиновники, до яких колись з обуренням звернувся Сімадзакі Тосон: «Тримайте голову вище!», понуро чимчикували дорогою. Понуро, мабуть, тому, що знали всю безнадійність старань розігнати загальний глибокий сум. Ми йшли тісно, плече до плеча, злегка прискоривши крок і не промовляючи майже ні слова, поки не минули трамвайної зупинки на Отематі. Й тоді мій приятель, окинувши поглядом зіщулені від холоду постаті людей, які очікували біля червоного стовпа чергового трамвая, несподівано здригнувся та буцім сам до себе пробурмотів:

— Згадався Морі-сенсей.

— Морі-сенсей? Це хто такий?

— Учитель у школі, де я навчався. Я тобі ще про нього не розповідав?

Замість того щоб відповісти «ні», я тільки нагнув край капелюха. Нижче ідуть спогади про вчителя Морі, які дорогою розповів мені приятель.

* * *

Це сталося років десять тому, коли я був учнем третього класу однієї префектуральної середньої школи. Під час зимових канікул од крупозного запалення легенів — ускладнення після інфлюенци — помер молодий учитель Адаті-сенсей, що викладав у нашому класі англійську мову. Це сталося зовсім раптово, не було часу підшукати підходящого наступника, й тому-то, мабуть, вдалися до крайніх заходів. Уроки покійного Адаті-сенсея доручили старому Морі, який на той час служив викладачем англійської мови в якійсь приватній школі.

Я вперше побачив учителя Морі того дня, коли він приступив до занять. Ми не тямимось од цікавості, очікуючи зустрічі з новим учителем, і, щойно в коридорі почулися його кроки, в класі стало незвично тихо. Ось ці кроки зупинилися перед дверима нашого вже безсонячного, холодного класу, двері розчинились і — ах, ця картина й зараз, як жива, постає перед моїми очима. Коли, відчинивши двері, вчитель Морі ввійшов, він своїм маленьким зростом передусім нагадав нам людину-павука зі святкового балагана. Єдине, що скрашувало це враження, була голова вчителя, майже красива за формою, блискуча й зовсім лиса; хоча на потилиці ще збереглося декілька напівсивих волосин, вона майже не відрізнялася від яйця страуса, як його зображують на картинках у підручнику природознавства. Нарешті, неабияку зовнішність учителя доповнювала дивовижна візитка, заношена буквально до синяви, так що важко було повірити, що в минулому вона була чорною. До того ж біля бруднуватого коміра, схожий на метелика, красувався елегантно зав'язаний бант. Усе це я пам'ятаю з вражаючою чіткістю. Отже, заледве вчитель увійшов до класу, як у різних кутках несподівано почувся стриманий сміх, у чому не було нічого дивного.

Однак вчитель Морі, з хрестоматією та класним журналом у руках, зовсім незворушно, мовби нікого з учнів не помічаючи, піднявся на кафедру, відповів на наше привітання та з ласкавою усмішкою на своєму доброму жовтуватоблідому лиці пронизливим голосом вигукнув:

— Панове!

За минулі три роки ще жоден шкільний учитель не звертався до нас із словом «панове». І почувши «панове» від учителя Морі, ми, природно, широко розплющили очі від подиву. Разом з тим ми, затамувавши подих, чекали, що за звертанням «панове» буде велика промова про доручені йому заняття чи що-небудь таке.

Однак, сказавши «панове», вчитель Морі тільки обводив клас очима й деякий час більше не розкривав рота. На його одутлому лиці блукала спокійна усмішка, але куточки рота нервово посмикувались, а ясні очі, в яких було щось коров'яче, неспокійно поблискували. І було, здавалося, в цьому мовчанні звернене до нас німе благання, тільки яке, вчитель і сам не міг би визначити.

— Панове! — трохи згодом повторив учитель Морі тим же тоном. Цього разу він одразу ж, наче бажаючи не дати від-

звучати слову «панове», з величезною поспішністю додав: — Починаючи із сьогоднішнього дня я навчатиму вас за хрестоматією.

Цікавість наша розгорілась, і, боячись учинити щонайменший шум, ми жадібно втупилися йому в лице. Та вчитель Морі окинув клас тим же благальним поглядом і раптом, наче всередині в нього лопнула якась пружина, сів. Поклавши поряд із розгорнутою хрестоматією класний журнал, він розкрив його й почав проглядати. Нема чого й казати, як розчарувало нас таке раптове закінчення вступної промови, вірніше, розчарувало й розсмішило.

На щастя, вчитель, випереджаючи наш сміх, одірвав свої коров'ячі очі від журналу і відразу ж викликав одного з нас, додавши до прізвища «сан». Ясна річ, це був знак підвестися й почати перекладати. Учень підвівся та бадьорим тоном, властивим токійським школярам, почав перекладати уривок із якоїсь англійської книги, здається, з «Робінзона Крузо».

Учитель Морі, час від часу підносячи руку до свого лілового банта, почав ввічливо виправляти учня — не тільки помилки у перекладі, а навіть найменші неточності у вимові. Вимова вчителя Морі була дещо штучна, а загалом правильна, ясна, і схоже було, що він сам у глибині душі особливо нею пишається.

Однаке, коли учень сів на місце й перекладати почав учитель, у класі залунали смішки. Річ у тім, що вчитель, у якого й без того була неприродна вимова, виявив при перекладі ще й незбагненне для японця незнання японських слів. Мабуть, знати він їх знав, але не міг згадати в потрібну хвилину. Наприклад, один рядок він перекладав так: «Тоді Робінзон Крузо вирішив розводити. Кого ж він вирішив розводити? Цих дивних тварин... їх багато в зоопарку... як їх звати... вони люблять кривлятися... та ви їх добре знаєте! Такі з червоною мордою... що, мавпи? Так-так, мавпи! Він вирішив розводити мавп». Само собою зрозуміло, що коли так справа стояла навіть із мавпою, то якщо доходило до хоча б скільки-небудь утрудненого слова, він насилу натрапляв на потрібний переклад, тільки після тривалих блукань околяса. Причому щоразу вчитель Морі страшенно губився і, безперестанно підносячи руку до горла й мало не обриваючи свій ліловий бант, підводив зняковіле обличчя й кидав на нас занепокоєні погляди. Й тут же, обхопивши руками свою лису голову, знов опускав обличчя над столом і знічено замовкав. Тоді й без

того маленьке тіло вчителя безпорадно зіщулювалося, зовсім як повітряна кулька, з якої випустили повітря, й нам навіть уявлялося, що його ноги, що звішуються зі стільця, теліпаються в повітрі. Учнів це тишило, й вони посміювалися. Поки вчитель повторював переклад, сміх поступово ставав більш зухвалим, і нарешті за передньою партою пролунав відвертий регіт. Яким, напевно, гірким був наш сміх для доброго вчителя Морі — далєбі, лише на саму згадку про ці жорстокі звуки мені й тепер хочеться затулити собі вуха.

І все-таки вчитель Морі хоробро продовжував перекладати, аж поки прозвучав сигнал на перерву. Тоді, дочитавши останній уривок, він із тим же незворушним виглядом відприв на наше «до побачення» і, мовби забувши щойно витриману жорстоку битву, спокійно вийшов із класу. Ми вибухнули нестримним реготом, зашуміли, навмисне стукаючи кришками парт; деякі учні, скочивши на кафедру, відразу заходилися передражнювати повадки та голос нового вчителя... Ах, та я й сам, зі значком старости класу, оточений іншими учнями, задрав носа і почав указувати їм помилки в перекладі вчителя... чи треба все це згадувати? Справді, тоді я навіть похвалявся тим, чого не знав напевно: дійсно це помилки чи ні?

* * *

Це було під час відпочинку, через три-чотири дні. Ми, декілька учнів, зібралися біля піщаної гірки на гімнастичному майданчику і, гріючись на теплому зимовому сонці, без угаву базікали про очікувані річні іспити. Голосно скомандувавши «раз-два!», на пісок сплигнув учитель Тамба, що важив цілих вісімнадцять кан, який робив вправи зі школярами на залізному стовпі, і рядом з нами з'явилася його постать у жилеті та спортивному кашкеті.

— Ну, як він, ваш новий учитель Морі? — поцікавився він. Тамба-сенсей також викладав у нашому класі англійську мову, але він був відомим любителем спорту, і позаяк з давніх-давен добре декламував вірші, то користувався великою популярністю в компанії героїв — майстрів дзюдо та фехтування, що не терпіли ніякої англійської мови. Через те у відповідь на слова вчителя один з героїв, бавлячись боксерською рукавичкою, з невластивою йому сором'язливістю відповів:

— Еге, дуже вже... як би це сказати, дуже вже, начебто... не так уже добре знає.

Струшуючи хусткою пісок зі штанів, учитель Тамба самовдоволено розсміявся.

— Гірше за тебе, чи що?

— Ні, порівняно зі мною краше.

— Ну так чого ж тут розводитись!

Герой почухав рукою в рукавичці голову й безславно стусувався. Але перший з англійської мови учень нашого класу, поправляючи свої окуляри з товстими скельцями, заперечив розсудливим, як на свої літа, тоном:

— Адже більшість із нас, сенсею, мають намір скласти іспити до спеціальних інститутів, через те ми хотіли б навчатись у викладача, який може виходити за рамки програми.

Але Тамба-сенсей, продовжуючи по-богатирськи сміятися, сказав:

— Чого там, адже йдеться про один семестр, так хоч у кого навчайся, однаково.

— Значить, Морі-сенсей викладатиме в нас лише один семестр?

Це запитання, видно, й учителя Тамбу злегка зачепило за живе. Житейськи досвідчений учитель навмисно не відповів і, знявши спортивного кашкета, заходився енергійно струшувати пилюку зі своєї коротко стриженої голови, а потім, обвівши нас поглядом, спритно змінив тему:

— Бачите, Морі-сенсей — дуже стара людина й через те трохи інший, ніж ми... От сьогодні вранці заходжу я до трамвая, а Морі-сенсей сидить у самісінькій середині, і коли трамвай підходить до зупинки, де йому треба було пересідати, він раптом заволав: «Кондукторе, кондукторе!» Мені зробилося смішно, не сказати як. Принаймні, він трохи дивний чоловік.

Але якщо вже мова зайшла про цей бік особистості вчителя Морі, то й без Тамби-сенсея ми знали багато дечого, що дивувало нас...

— І ще Морі-сенсей у дощ ходить у гета, хоча на ньому європейський костюм.

— А біля пояса в нього завжди висить щось загорнуте в білу носову хусточку, і подумайте — це його сніданок!

— Я бачив, як Морі-сенсей у трамваї тримався за ремінь, а рукавички в нього були зовсім діряві.

Оточивши вчителя Тамбу, ми наперебій верзли всякі дурниці. Видно, піддавшись цьому, вчитель Тамба, коли наші

голоси погучнішали, промовив веселим тоном, вертячи в руці свого кашкета:

— Та це що! Капелюх-то в нього старий...

І цієї самої миті — хто б міг подумати? — на відстані яких-небудь десяти кроків од нас біля входу до двоповерхової будівлі училища, навпроти спортивного майданчика, з'явилася незворушна миршава постать учителя Морі в старому котелку; рука його, як і зазвичай, доторкалася до лілового банта. Біля входу кілька першокласників гралися в конячки; побачивши вчителя, вони навперебій почали ввічливо кланятись. І Морі-сенсей, стоячи на сонці, промені якого падали на кам'яні сходинки ганку, з усмішкою відповів на поклони, трохи піднявши котелок. Дивлячись на цю картину, ми відчували якийсь сором, і жвавий сміх на деякий час затих. Тільки Тамба-сенсей, видно, був занадто збентежений і розгублений, аби просто замовкнути. Промовивши: «Капелюх-то в нього старий», — він злегка висунув язик, швидко надів свого кашкета й раптом, круто обернувшись і голосно крикнувши «раз!», закинув своє повне тіло, вбране в жилетку, на залізний стовп. Потім, підтягуючись по-рачачому й простягаючи ноги далеко вгору, він крикнув «два!» і, виразним силуетом пронизуючи синє зимове небо, легко забрався на самісінький вершечок. Цілком природно, що ця комічна спроба вчителя Тамби приховати свою ніяковість усіх нас розсмішила. Дивлячись угору на вчителя Тамбу, учні на спортивному майданчику, стихнувши було на хвилину, гучно загаласували й зааплодували вчителю Тамбі, зовсім як уболівальники на футболі.

Звісно, я аплодував разом з усіма. Та вже тоді починав, щоправда, ще інстинктивно, ненавидіти вчителя Тамбу. Це не значить, що я так уже перейнявся співчуттям до вчителя Морі. Доказом слугували оплески, якими я нагородив учителя Тамбу, що містили в собі непряму недобррозичливість до вчителя Морі. Аналізуючи себе тепер, я, мабуть, можу пояснити свій тодішній стан духу таким чином: зневажаючи Тамбу-сенсея, я разом з тим зневажав заразом і Морі-сенсея. А можливо, й так, що моє презирство до вчителя Морі стало більш нахабним, ніби діставши підтвердження в словах учителя Тамби — «а капелюх-то в нього старий». Тому, продовжуючи аплодувати, я через плече триумфально оглянувся на вхід до школи. А там наш незворушний вчитель Морі, як зимова муха, що жадібно гріється на сонці, самотньо стояв

на кам'яних сходах і з цікавістю спостерігав за невинними іграми першокласників. Його котелок і лілова краватка... Чому ця картина, яку я тоді охопив одним поглядом і яка видалася мені гідною осміяння, досі не виходить у мене з голови?

* * *

Презирство, яке першого ж дня викликав у нас учитель Морі своїм костюмом і своїми знаннями, особливо відтоді, як учитель Тамба припустився помилки, потроху міцнішало в усьому класі. Діло було якось уранці, менше ніж через тиждень. З минулого вечора йшов сніг, і перед вікнами на даху будівлі, що замінювала в дощ спортивний майданчик, більше не просвічували черепичини. Але в класі стояла грубка, де палало розжарене вугілля, і навіть сніг, який осідав на шибках, танув, не встигаючи блиснути своєю блакиттю. Поставивши стілець перед грубкою, вчитель Морі своїм пронизливим голосом захоплено пояснював уміщену в хрестоматії «A Psalm of Life», та ніхто, звичайно, його всерйоз не слухав. Мало того, що не слухав: мій сусід по парті, майстер дзюдо, підклав під хрестоматію розгорнутий журнал «Букьосекай» і з самого початку читав пригодницький роман Осікави Сьюро.

Так тривало хвилин двадцять-тридцять. Потім учитель Морі раптом підвівся зі стільця і, переказуючи вірш Лонгфелло, який він щойно пояснив, заходився розводитись про питання людського життя. В чому полягала суть його розмов, я не пам'ятаю, але гадаю, що це були не стільки міркування, скільки якісь враження його власного життя, позаяк із того, що він говорив схвильованим голосом, увесь час змахуючи обома руками, як птах з обідраними крилами, мені невиразно пригадуються такі фрази:

— Ви ще не знаєте людського життя. Хочете пізнати, але не знаєте. І в цьому ваше щастя. Коли станете такими, як ми, то чудово пізнаєте життя. Знатимете й те, що є в ньому важкого... Розумієте? Багато важкого. Ось і в мене — двоє дітей. Треба віддати їх до школи. А щоб віддати, е... щоб віддати... плата за навчання? Так. Потрібна плата за навчання. Розумієте? Тому є дуже багато важкого.

Але настроїв, з яким учитель скаржився на життєві труднощі школярам, котрі нічого не знали про життя, скаржився, можливо, й сам того не бажаючи, звісно, не міг нам бути

зрозумілим. Більш того, бачачи тільки смішний бік самого факту його скарг, ми під час його промови почали крадькома посміюватися. Цей смішок не перетворився на звичайний гучний сміх, мабуть, лише тому, що жалюгідний одяг учителя й вираз його лица, коли він просторікував своїм пронизливим голосом, мовби втілював у собі самі тяготи життя, викликали в нас деяке співчуття. Та хоча наш сміх не зробився гучнішим, зате трохи згодом майстер дзюдо, що сидів поряд зі мною, раптом відклав журнал і підкреслено різко підвівся.

— Сенсею, ми прийшли в клас, аби нас навчали англійської мови. А якщо нас не навчають, то й нема чого приходити в клас. І якщо продовжуватимете розмовляти, я піду до гімнастичної зали.

Із цими словами він скорчив страшну міну і з шумом опустився на місце. Ніколи не бачив я такого дивного лица, як у вчителя Морі цієї хвилини. Мов уражений громом, він з напіврозкритим ротом остовпів біля грубки і протягом двох-трьох хвилин лише мовчки дивився в обличчя тому учневі. Потім у його коров'ячих очах майнув той самий благальний вираз, і раптом, піднісши руку до лілової краватки й усміхаючись так, ніби він плакав, він заходився повторювати, декілька разів схиляючи свою лису голову:

— Я винен. Я винен і глибоко вибачаюсь. Дійсно, ви приходите в клас навчатися англійської мови. Я винен, що не навчав вас англійської мови. Я винен і перепрошую. Розумієте? Перепрошую.

При світлі червоного полум'я, що навскіс падало з розчинених дверцят грубки, ще більш чітко виступали потерті місця на плечах та боках його візитки. І лиса голова вчителя щоразу, коли він її нахилив, мінилася красивим мідним блиском, іще дужче нагадуючи яйце страуса.

Але й ця жалюгідна картина мені, яким я був тоді, лише розкривала нищість Морі-сенсея як учителя. Він до того боїться втратити місце, що підлещується до учнів. Значить, він учительою зовсім не тому, що цікавиться викладанням, а тому, що змушений до цього життям. Розмірковуючи так туманно й відчуваючи презирство не тільки до його одягу та знань, але й до самої його особистості, я, поклавши лікті на хрестоматію, знову й знову нахабно сміюся з учителя, що перед палаючою грубкою й духовно, і фізично згоряв на вогні. Звіс-

но, так робив не лише я. Коли вчитель, змінившись на виду, почав вибачатися, майстер дзюдо, що допік його, мигцем глянув у мій бік і з лукавою посмішкою повернувся до вивчення схованого під хрестоматією пригодницького роману. Після цього аж до сигналу на перерву вчитель Морі, ще більш розгублений, ніж зазвичай, з відчаєм перекладав нещасного Лонгфелло. «Life is real, life is earnest»¹, — повторював він, блідий, обливаючись потом, наче благав про щось, і його пронизливий голос, що ніби застрягав у нього в горлі, досі звучить у мене в вухах. Але тоді такі ж, як цей голос, трагічні голоси мільйонів інших людей були занадто далеко, щоб досягти нашого слуху. Тому весь цей час нудьга нашаровувалася на нудьгу, і не я лише безсоромно позіхав на весь рот. А вчитель Морі, виструнчившись перед грубкою своїм маленьким тілом і не звертаючи ніякої уваги на сніг, який бив у шибки, розмахував хрестоматією та вперто, буцім у голові в нього розгорнулася якась пружина, з відчаєм вигукував: «Life is real, life is earnest!»

* * *

Оскільки діло йшло таким порядком, то коли закінчився семестр, який становив термін угоди, й постать учителя Морі знову зникла з наших очей, ми раділи, а ні в якому разі не жалкували. Вірніше, ми настільки байдуже поставилися до його зникнення, що навіть не зраділи по-справжньому. Особливо, коли я та інші в наступні сім-вісім років переходили із середньої школи до вищої нормальної, а з вищої нормальної до університету, ніхто з нас не відчував до нього ніякої прихильності, отож ми зовсім забули навіть про його існування.

І ось восени, в рік закінчення університету... Це сталося в першій декаді грудня, коли наприкінці дня часто буває густий туман і з плакучих верб і платанів у алеях летить жовте листя, у вечір після дощу. Понишпоривши по букіністичних крамницях у Канді, я роздобув декілька німецьких книг, які з часу європейської війни стали рідкістю. Піднявши комір для захисту від вологого повітря пізньої осені, я проходив повз магазин Наканісія. Чомусь думка про жваві голоси та гарячі напої раптом видалася мені привабливою, і без всякої певної мети я зайшов до тамтешньої кав'ярні.

¹ Життя реальне, життя суворе (англ.).

Виявилось, одначе, що ця кав'ярня, хоча й маленька, зовсім порожня, жодного відвідувача в ній не було. На мармурових столиках, які стояли рядами, в позолоті цукорниць відбивалось електричне світло. Засмучений, наче мене хтось обдувив, я сів за столик, який стояв перед умурованим у стіну дзеркалом. Офіціантові, що підійшов, я замовив каву, вийняв сигару і, перепсувавши купу сірників, нарешті запалив її. Невдовзі на моєму столику з'явилася чашечка паруючої кави, та все ж таки смуток, який мене огорнув, подібно до туману за вікном, ніяк не розсіювався. Книга з філософії, що я її купив у букініста, була з дрібним друком, і в знаменитій статті, заради якої я її купив, неможливо було прочитати жодної сторінки. Тоді хочеш не хочеш відкинувся на спинку стільця і, беручись то за бразильську каву, то за гаванську сигару, лінуво спрямував блукаючий погляд на дзеркало, що висіло просто переді мною.

У дзеркалі, яксравно й холодно, мовби частина сцени, відбивалися сходи на другий поверх, видима збоку за нею протилежна стіна, білі пофарбовані двері, на стіні афіша концерту. Крім того, видно було мармуровий столик. Видно було великий вазон із хвойним деревом. Видно було висячу електричну лампу. Видно було велику фаянсову газову піч. Видно було постаті трьох-чотирьох офіціантів, які розмовляли про щось, сидячи перед піччю. Й нарешті... так, за чергою розглядаючи все, що було видно в дзеркалі, я дістався офіціантів, які сиділи перед піччю, й тут здивувався, побачивши серед них за столиком постать відвідувача. Мабуть, я спершу не звернув на нього уваги, тому що, бачачи його серед офіціантів, несвідомо прийняв його за кухаря цієї кав'ярні або когось іншого. Та я здивувався не тільки тому, що, всупереч моєму першому враженню, тут виявився ще один відвідувач. Річ у тім, що хоча постать відвідувача в дзеркалі було мені ледве видно в профіль, одначе по лисій голові, схожій на яйце страуса, по візитці, витертій до синяви, по вічно ліловому банту — я впізнав з одного погляду нашого вчителя Морі.

Заледве я побачив його, в моїй свідомості чітко зринули ті сім-вісім років, які нас розділяли. Староста класу в середній школі, що навчався за англійською хрестоматією, і я, що, сидячи за столиком, спокійно випускав через ніс дим сигари... мені ці роки не могли видатися короткими. Чи не через те, що «потік часу», який звював усе, із самим лише вчителем Морі, який уже переступив за свій вік, не зміг вдіяти нічого...

Вчитель, який зараз, цього вечора, сидів у кав'ярні за столиком з офіціантами, був тим самим чоловіком, що давним-давно в класі, куди не зазірало призахідне сонце, навчав нас за англійською хрестоматією. Його лиса голова не змінилася. Лілова краватка була все та ж. І пронизливий голос... Мимоволі всміхаючись і забувши про свій смуток, я уважно прислухався до голосу вчителя.

— Цим іменником керує оцей прикметник. «Наполеон» — ім'я людини, тому він називається іменником. Зрозуміли? А за цим іменником, просто за ним, — знаєте ви, що стоїть за ним? Ну, скажи ти.

— Відносно... Відносний іменник, — заїкаючись, відповів один з офіціантів.

— Що, відносний іменник? Відносних іменників не буває. Відносні... відносні... займенники? Авжеж, відносний займенник. Займенник — він заміщає іменник «Наполеон». Зрозуміли? Займенник — це слово, що вживається замість імені.

Судячи з розмови, вчитель Морі викладав у цій кав'ярні офіціантам англійську мову. Я пересунувся разом зі столом і подивився в дзеркало з іншої точки. Дійсно, на столику лежала якась розгорнута книга, схожа на хрестоматію. Вчитель Морі тицяв пальцем у її сторінки і, очевидно, ніяк не міг завершити свої пояснення. В цьому він також був усе той же, що й раніше. Тільки офіціанти, що обступили його, на відміну від тодішніх школярів, тісно збившись до купи, з палаючими очима слухняно ловили його плутані пояснення.

Поки я спостерігав у дзеркало цю сцену, на поверхню моєї свідомості потроху зринуло тепле почуття до вчителя Морі. Що, коли я підійду до нього й висловлю жаль, що так довго з ним не зустрічався? Навряд чи вчитель пам'ятає мене, позаяк бачив мене лише в класі протягом одного семестру. А якщо навіть і пам'ятає... Згадавши недобррозичливий сміх, яким ми тоді нагороджували вчителя Морі, я раптом зміркував, що виявлю значно більше поваги до нього, якщо не назву себе. Тому, оскільки каву якраз було випито, я тихенько підвівся, залишивши недопалену сигару. Та хоч як я старався не вчинити ані найменшого шуму, все ж таки, очевидно, привернув увагу вчителя. Тієї миті, як я підвівся, жовтуватобліде кругле обличчя, бруднуватий комір і лілова краватка виявилися повернутими в мій бік. І на мить коров'ячі очі вчителя зустрілися в дзеркалі з моїми очима. Але, як я й очікував, у його очах не з'явилося такого виразу, який свідчив

би про те, що він побачив давнього знайомого. Єдине, що в них майнуло, це, як бувало й раніше, жалюгідний вираз якогось вічного благання.

Опустивши очі, я взяв у офіціанта рахунок і, щоб розрахуватися, мовчки підійшов до конторки біля входу до кав'ярні. Біля конторки, нудьгуючи, сидів знайомий мені старший офіціант з рівним проділом у пригладженому волоссі.

— Та у вас навчаються англійської мови. Це їх навчають на прохання кав'ярні? — запитав я, розраховуючись.

І старший офіціант, не зводячи очей з перехожих за дверима, зневажливо відповів:

— Де там, ніхто не просив! Просто приходить щовечора і ось так навчає. Що ж, кажуть, він колишній учитель англійської мови, тепер постарів, ніде його на роботу не беруть, от він і вештається, аби згаяти час. За однією чашкою кави просиджує цілий вечір, отож і нам не такий уже інтерес.

Слухаючи цю відповідь, я так і бачив перед собою очі вчителя Морі, що благали про щось невідоме йому самому. Ах, учитель Морі! Мені здалося, що тепер я починаю непевно уявляти його собі — його благородну особистість. Якщо існують педагоги від народження, то таким був він. Перестати навчати англійської мови хоч на хвилину було для нього так само неможливо, як перестати дихати. Якби сталося це, його життєва сила, як позбавлена вологи рослина, відразу ж зав'яла б. Ось чому він щовечора приходить до цієї кав'ярні випити чашечку кави. Звісно, він робить це не знічев'я, не для того, аби згаяти час, як вважає старший офіціант. Я згадував, як ми, сумніваючись у щирості вчителя, знущалися з нього, вважаючи, що він викладає лише заради заробітку, й тепер це видалося мені помилкою, через яку я міг лише червоніти. Подумати тільки, як мусив страждати наш учитель Морі від цих злостивих пересудів — «аби згаяти час», «заради заробітку». І за таких страждань він завжди зберігав розважливість і, в незмінному котелку, з ліловим бантом, безстрашно робить свої переклади, робить їх одважніше, ніж шов на подвиги Дон Кіхот. Лише іноді все ж таки в очах його промайне благання, звернене до учнів, яких він навчав, а можливо, й до всіх людей, з якими він мав справу, — болісне благання про співчуття.

Охоплений цими думками, що миттю промайнули, пригнічений якимось незрозумілим хвилюванням, я не знав, плакати мені чи сміятись, і, сховавши лице в піднятий комір,

поспіхом вийшов із кав'ярні. А позаду, під занадто яскравим холодним електричним світлом, учитель Морі, користуючись відсутністю відвідувачів, як і раніше, своїм пронизливим голосом навчав англійської мови офіціантів, які жадібно прислухалися до нього.

— Оскільки це слово заміщає ім'я, то його називають займенником. Зрозуміли? Займенником... Ясно?

Січень 1919 р.

ОСВІЧЕНИЙ ЧОЛОВІК

Якийсь час тому в музеї Уено відкрилася виставка, присвячена культурі раннього Мейдзі. Одного разу, коли похмурий день уже схилився надвечір, я прийшов на виставку і почав обходити залу за залом, уважно розглядаючи виставлені експонати. Ввійшовши до останньої зали, я звернув увагу на людину, що розглядала декілька трохи попсованих часом естампів. Це був літній пан, стрункий і навіть дещо франтуватий, у бездоганному чорному костюмі та дорогому котелку. З першого погляду я впізнав у ньому віконта Хонду, з яким познайомили мене на одному рауті декілька днів тому. Мені й раніше було відомо про відлюдкуватий характер віконта, тому я зразу ж одійшов убік, роздумуючи, привітатися з ним чи ні. Тим часом віконт Хонда, очевидно, почув звук кроків і повільно повернувся в мій бік. В наступну мить на його губах, наполовину прикритих сивіючими вусами, промайнула тінь усмішки. Він злегка підняв котелок і м'яким голосом привітався зі мною. Я зразу відчув себе дещо вільнішим, чемно вклонився й неквапно попрямував до нього.

Віконт Хонда належав до тієї породи людей, у яких стареча краса осяває лице, ніби відблиск вечірньої зорі. У той же час глибокі душевні страждання залишили на ньому незвичний для представника аристократії відбиток замисленості. Пам'ятаю, що я звернув увагу на шпильку з великою перлиною, що меланхолійно блищала на однотонному чорному тлі його костюма. Я дивився на неї, і мені здавалося, що я заглядаю в самісіньке серце віконта...

— Якої ви думки про ці естампи? Тут, здається, зображено сетльмент Цукідзі. Гравюру виконано майстерно, чи не так? Цікаво використано сполучення світла й тіні.

Віконт говорив тихим голосом, водночас указуючи срібним набалдашником, який прикрашав його тонку тростину, на один з естампів, які висіли за склом стенда. Я ствердно кивнув.

— Токійська затока зі слюдяними хвилями, пароплави, прикрашені прапорами різних країн, європейські чоловіки та жінки, що прогулюються вулицею, самотня сосна в стилі Хіросіге, яка простягає гілки над європейським будинком, — відчувається змішування японського та європейського як у виборі теми, так і в методі виконання — те саме змішування, що створювало чудову гармонію, притаманну мистецтву раннього Мейдзі. Відтоді цю гармонію було назавжди втрачено нашим мистецтвом. Вона зникла і в нашому рідному Токію.

Вислухавши віконта, я знову кивнув на знак згоди і сказав, що гравюра, на якій зображено селянський Цукідзі, є цікавою не тільки сама по собі. Вона нагадує про епоху просвітництва, яка безповоротно відійшла в минуле, з її двомісними колясками рикш, оздобленими стилізованими зображеннями левів, з її дагеротипами, з яких поглядають на нас ошатні гейші... Віконт з усмішкою вислухав мене і не поспішаючи попрямував до вітрини навпроти, де висіли гравюри укійое, створені Тайсо Йосітосі.

— Погляньте на цього Йосітосі, — сказав він. — Одягнений у європейський костюм Кікугоро та Хансіро в перуці стилу ітьогаесі розіграє під театральним місяцем трагедію. Дивишся на це, і перед очима постає та далека епоха, коли стародавня столиця Едо вже втратила якісь свої риси, але ще не перетворилася на Токію, коли, якщо можна так висловитися, день і ніч іще не було відділено одне від одного.

Мені доводилося чути, що Хонда тільки нещодавно став таким відлюдкуватим, а в минулому, коли віконт тільки повернувся з подорожі в Європу, він вважався людиною світською й був відомий не лише в офіційних колах, але й серед звичайної публіки. І тут, у безлюдній виставковій залі, серед старовинних гравюр слова Хонди прозвучали як безперечна істина. Одначе саме ця безперечність викликала в мені якийсь внутрішній протест, і я, вислухавши його, спробував перевести розмову на тему про розвиток жанру укійое взагалі. Та віконт, указуючи на гравюри Йосітосі, вів далі тихим, проникливим голосом:

— Уявіть, коли такі люди, як я, дивляться на ці гравюри, їм починає здаватися, буцім події тридцяти-, сорокарічної

давності відбулися тільки вчора і варто розгорнути свіжий номер газети, як одразу натрапиш на що-небудь на зразок замітки про бал-маскарад у клубі «Рокумейкан». Сказати по правді, відтоді як я сюди ввійшов, я ніяк не можу позбутися дивного відчуття, буцім люди тих часів ожили і, невидимі для наших очей, блукають по цій залі. І буцім іноді ці привиди зупиняються поряд і починають нашіптувати мені на вухо історії минулих літ. Погляньте на той портрет Кікугоро в європейському костюмі. Він дивно схожий на одного мого друга. Коли я стояв перед ним, мене настільки опанувало відчуття його присутності, що мені захотілося з ним привітатись і висловити глибокий жаль, що ми так давно не зустрічались. Якщо ви не проти, я міг би розповісти вам про нього.

У голосі Хонди чулося занепокоєння, і він одвів погляд убік, наче не був упевнений, що я погоджусь його вислухати. Я згадав, що декілька днів тому, коли я вперше познайомився з Хондою, мій друг, який узяв на себе клопіт відрекомендувати мене, сказав віконтові: «Він письменник, і якщо ви пригадаєте що-небудь цікаве, обов'язково розкажіть йому». Та я й без того готовий був хоч зараз найняти карету і разом із Хондою вирушити на огорнену туманом минулого ошатну вулицю «цегляних будинків». Настільки захопили мене спомини віконта про давно минулі дні. Тому я з радістю погодився вислухати його розповідь.

— Ходімо туди, — запропонував Хонда.

Ми пройшли до лави, що стояла в центрі зали. В залі нікого не було. Нас оточували тільки стенди, за склом яких самотньо висіли осяяні холодним світлом похмурого дня трохи попсовані часом естампи та гравюри укійоє. Опустивши підборіддя на срібний набалдашник тростини, віконт Хонда деякий час уважно оглядав залу, мовби зв'язався з власною пам'яттю, потім звернув погляд у мій бік і тихим голосом почав:

— Мого друга звали Міура Наокі. Я випадково зблизився з ним на пароплаві, повертаючись на батьківщину із Франції. Йому було двадцять п'ять років. Стільки ж, скільки й мені тоді. Таке ж, як на зображеному Йосітосі портреті Кікугоро, вузьке біле обличчя, обрамлене довгим, розчесаним на прямий проділ волоссям. На всьому його образі лежав відбиток цивілізації, характерний для раннього Мейдзі. Під час тривалої подорожі в нас непомітно виникла взаємна симпатія, що

переросла в таку близьку дружбу, що після повернення в Японію ми почали зустрічатися ледве не щотижня. За словами Міури, його батьки були великими поміщиками із Сітая й одне за одним одійшли у вічність, коли він поїхав у Францію. Міура був єдиним сином і після смерті батьків зробився володарем солідного багатства. На ту пору, коли я познайомився з Міурою, він жив при достатку, що давало йому можливість безтурботно розважатися й тільки для проформи ходити на службу до одного з банків. Невдовзі після повернення на батьківщину Міура заново вмеблював у західному стилі кабінет у колишньому особняку батьків поблизу Рьогюку й зажив життям цілком забезпеченої людини.

Я розповідаю вам про це, а перед моїми очима виникає обстановка кабінету Міури настільки ж чітко, як і малюнок, зображений на тому естампі. Французькі вікна, що виходили на ріку Суміда, біла стеля із золотим бордюром, крісла та диван, обтягнуті червоною марокканською шкірою, портрет Наполеона Першого на стіні, різьблена книжкова шафа чорного дерева, мармуровий камінь із дзеркалом, карликова сосна на каміні, яку так любив покійний батько Міури, — такою була характерна для тієї епохи обстановка кабінету, що викликала дивне відчуття якоїсь старої новизни, похмурої крикливості, обстановка, яка чимось нагадувала, якщо дозволено використати ще одне порівняння, звучання розстроєного інструмента. Оточений цими речами, Міура звичай надівав дороге шовкове кімоно, усідався під портретом Наполеона Першого й читав щось на зразок «Les Orientales»¹ Гюго. Ця обстановка цілком могла послугувати сюжетом для будь-якого з виставлених тут естампів. Пригадується, я з дивним відчуттям спостерігав, як пливли по ріці човни, раз у раз закриваючи від світла великими білими вітрилами французькі вікна його кабінету.

Хоча Міура жив у розкоші, він не відвідував, як інші молоді люди його віку, розважальні заклади в Сімбасі або Янагібасі. Щодня він усамітнювався у своєму заново вмеблюваному кабінеті і з захопленням читав. Коротше кажучи, він провадив життя не стільки банкіра, скільки молодого самітника, що відійшов од справ. Виною тому, ясна річ, була й тендітна статура, що не дозволяла Міури здійснювати вчинки, які могли зашкодити його здоров'ю. Та була й інша

¹ «Східні мотиви» (фр.).

причина. За своєю натурою Міура, на противагу тодішнім матеріалістичним віянням, був чистісіньким ідеалістом. І тому віддавав перевагу самотності. Він являв собою зразок джентльмена епохи проникнення в Японію західної цивілізації, хоча своєю ідеалістично настроєною натурою скоріше нагадував політичних мрійників, які жили в ще більш ранню епоху.

Доказом тому може слугувати розмова, що відбулася одного разу між нами, коли ми дивилися п'єсу про заколот Сімпурен. Пам'ятаю, після сцени, в якій Оно Теппей накладає на себе руки, Міура зненацька обернувся до мене і з серйозним виглядом запитав:

— Ти міг би їм поспівчувати?

Позаяк у той час я щойно повернувся з поїздки до Європи і просто не переварював усе, що пахло старовиною, я дуже холодно відповів:

— Ні, я ніскільки їм не співчуюю. Гадаю, що для тих, хто піднімає бунт через указ про заборону носити мечі, така смерть є цілком заслуженою.

Міура заперечливо похитав головою.

— Можливо, їхні вимоги були помилковими. Але гадаю, що їхнє прагнення пожертвувати собою заради виконання своїх вимог заслуговує більш ніж співчуття.

— У такому разі ти, як ці бунтівники, без сумніву, готовий розстатися з єдиним і неповторним життям заради дитячої мрії повернути наше сучасне життя в епоху Мейдзі та навіть у давню еру богів, — заперечив я зі сміхом.

На що він усе так само серйозно, мовби на щось наважившись, відповів:

— Для мене достатньо, якщо людина готова віддати життя заради того, в що вірить. Нехай це будуть навіть дитячі мрії.

Тоді мені здалося, що все це просто красиві слова, і я не надав їм особливого значення. Тепер же, зіставивши все відоме мені, я зрозумів, що на ці слова наклала невиразний, ледве помітний відбиток сумна доля, що спіткала його в наступні роки. Ви переконаєтеся в цьому, вислухавши всю історію до кінця.

Міура в усьому додержувався своїх принципів. Тому, коли мова заходила про одруження, він без жалю відкидав численні блискучі партії, заявляючи:

— Я одружуся тільки з любові.

До того ж його розуміння любові відрізнялося від звичайного, і якщо навіть дівчина дуже йому подобалася, Міура всіяко старався не доводити справи до одруження, кажучи:

— У моїх почуттях іще багато недосконалого.

Дивитися збоку на це ставало нестерпно, і я іноді втручався, пропонуючи свої послуги.

— Якщо з будь-якого приводу настільки ґрунтовно аналізувати свої почуття, як робиш це ти, то життя перетвориться на кошмар. Тому треба змиритися з тим, що світ розвивається не у відповідності до твоїх ідеалів, і вдовольнитися більш чи менш прийнятною кандидатурою.

Однаке Міура ніяк не піддавався на вмовляння і, з жалістю дивлячись на мене, відповідав:

— Якби я міг вдовольнитися тим, що ти пропонуєш, я давним-давно покінчив би з холостяцьким життям.

І якщо я, друг Міури, мовчки вислуховував його сентенції, то родичі, пам'ятаючи про його слабке здоров'я і побоюючись, як би не припинився рід Міури, пропонували йому завести, у найгіршому разі, наложницю. Однаке не такою був Міура людиною, щоб прислухатися до таких порад. Мало того, йому було гидким саме слово «наложниця». Зазвичай він, гірко посміхаючись, говорив мені:

— Ми нібито вважаємося нині освіченою країною, а наложниці в нас, у Японії, як і раніше, існують цілком відкрито.

Ось чому, повернувшись до Японії, Міура протягом двох чи трьох років уперто займався читанням, сидячи у себе в кабінеті наодинці з портретом Наполеона Першого, і ми — його друзі — зовсім втратили надію на те, що він коли-небудь одружиться з любові.

Одного разу у справах свого відомства я поїхав у Корею, до міста Кейдзьо. І уявіть собі, не минуло й місяця, як раптом я отримую від Міури листа, в якому він сповіщає мене про заручини. Уявіть, як я був здивований. Разом з тим ця звістка не могла не викликати в мене усмішки: нарешті й у нього з'явиться подруга життя. Лист був зовсім коротким. Він лише повідомляв, що заручений із Фудзії Кацумі — донькою урядового постачальника. Із наступних листів я дізнався про деякі подробиці. Одного разу Міура забрів до храму Хагідера на острові Янагасіма і випадково зустрівся там із власником антикварної крамниці, частим гостем у

його особняку. Разом з паном Фудзії та його донькою він прийшов до храму помолитися. І от під час прогулянки парком, який оточував храм, Міура та Кацумі закохались одне в одного. Нема чого й казати, храм Хагідера з його вкритим соломною дахом і брамою зі статуями бога Нію, з його обеліском серед кущів хагі, на якому вибито відому строфу Басьо, відзначався витонченою красою і, без сумніву, являв собою ідеальне місце для «дивовижної зустрічі талановитого юнака з прекрасною дівчиною». Одначе для такого стопроцентного джентльмена епохи Просвітництва, як Міура, який виходив на вулицю не інакше, як у костюмі паризького крою, любов з першого погляду виникла за надто стереотипною схемою, і якщо перше його повідомлення про шлюб викликало в мене усмішку, то тепер я просто не міг стриматися від сміху. Не потрібно було також великої догадливості, щоби зрозуміти ту роль, яку відіграв у сватанні власник антикварної крамниці. Все влаштувалось якнайкраще. Без зволікання було послано офіційних сватів, і тієї ж осені зіграли весілля. Все говорило про те, що між молодятами склалися бездоганні стосунки. Мушу, щоправда, зауважити, що одна обставина викликала в мене подив і в той же час заздрість: навіть за листами, в яких Міура повідомляв мені подробиці свого сімейного життя, можна було зрозуміти, що цей розсудливий і холодний, ученого складу чоловік зовсім змінився, зробився веселим і компанійським.

Досі в мене зберігаються всі його листи, і коли я перечитую їх тепер, перед очима незмінно постає його веселе, усмінене обличчя. Із дитячою безпосередністю розповідав Міура про подробиці свого повсякденного життя: про те, що цього року ніяк не росте посаджена ним берізка, що він пожертвував гроші дитячому будинку в Уено, що через велику вологість його книги відсиріли і вкрилися пліснявою, що найнятий ним рикша захворів на правець, що він дивився фокуси якогось європейського факіра в театрі Міякодза, що в Курамае була пожежа, — можна було б без кінця перелічувати всі новини, про які він мені сповіщав. Але з особливою радістю Міура повідомив мене ось про що: він замовив художнику Годзеті Хобаю портрет дружини. Наполеона Першого зі стіни було знято, і його місце зайняв портрет дружини. Там я його потім і побачив. Пані Кацумі була зображена в профіль, стоячи перед трюмо. Волосся причесане на західний штиб, чорне плаття вишите шерстю й золотом, у руках

букет троянд. Портрет цей мав я щастя споглядати, але от Міуру я відтоді ніколи більше не бачив живим і веселим.

Віконт Хонда зітхнув і деякий час мовчав. Захоплений його розповіддю, я слухав не поворухнувшись і, коли він замовк, перелякано поглянув на нього, не маючи сили стримати хвилювання. Я чомусь вирішив, що Міури вже не було серед живих, коли віконт повернувся з Кейдзьо. Та віконт, видно, здогадався про причину мого хвилювання і, похитавши головою, спокійно вів далі:

— Ні, Міура за моєї відсутності не помер. Та коли через рік я повернувся на батьківщину, він знову був холодно-спокійний і, здається, чимось засмучений. Я це відчув, коли ми, після тривалої перерви, знову потисли один одному руки на станції Сімбасі, куди Міура прийшов мене зустріти. Вирніше, я не стільки відчув це, скільки був стривожений його холодною байдужістю. Глянувши на його лице, я відчув таке хвилювання, що вигукнув:

— Що з тобою? Ти не захворів?

Він підозріливо подивився на мене й відповів, що не тільки він, але і його дружина на здоров'я не скаржиться. «Еге ж, — подумав я, — так і має бути. Характер у нього все той самий. Він і не міг різко змінитися за рік «одруження з любові». Я вирішив не говорити більше на цю тему і лише зі сміхом зауважив:

— Мабуть, освітлення винувате. Мені здалося, що в тебе нездоровий колір обличчя.

Аби зрозуміти ті муки, які він приховував за маскою байдужості, і відчути, наскільки недоречним був мій сміх, потрібно було ще декілька місяців. Одначе буду послідовним у своїй розповіді і скажу декілька слів про те, що собою являла його дружина.

Уперше я зустрівся з нею невдовзі після повернення з Кейдзьо в особняку на Окавабате, куди Міура запросив мене пообідати. Вона була приблизно одних років із Міурою, та, можливо, завдяки маленькому зросту, видавалася на два-три роки молодшою. На круглому лиці зі свіжою шкірою виділялися густі брови. Того вечора вона була в перехопленому чудовим шовковим поясом кімоно зі старовинної матерії з візерунком із метеликів і птахів. Вживаючи модний у ті роки вираз, вона, можна сказати, справляла враження дами «високого класу». Її зовнішність у чомусь суперечила тому образу супутниці життя Міури, який я малював у своїй уяві. Та

тільки «у чомусь», а в чому — мені й самому було незрозуміло. Щось схоже на розчарування не раз я відчував і потім. Але тоді ця думка майнула в мене і зникла. Загалом, вирішив я, немає ніяких підстав не радіти одруженню Міури.

Навпаки, поки ми сиділи за столом, освітленим газожаровою лампою, мене просто полонила жвава, обдарована натура дружини Міури. Її вишуканість у поведженні, вміння розуміти з півслова можна було, мабуть, визначити дещо вульгарним виразом: торкнеш — і зазвучить. Врешті-решт я не витримав і цілком серйозно сказав:

— Пані, такій жінці, як ви, треба було народитися не в Японії, а хоча б у Франції.

— От-от! Я весь час повторюю те ж саме, — перебив Міура, піддражнюючи дружину. Можливо, мені тільки здалося, що в цих його словах якоїсь миті прозвучали неприємні нотки. Хіба лише підозріливості можна було приписати те, що мені привиділося, буцім вираз очей пані Кацумі, яка метнула сповнений ненависті погляд у бік Міури, надто вже не в'язалося з усім її відверто кокетливим виглядом. В усякому разі, ця коротенька сцена мовби блискавкою освітила для мене все їхнє життя. Тепер, розмірковуючи над цим, я приходжу до висновку, що був присутнім при початку трагедії всього життя Міури. Тоді ж хвилювання в мене сковзнуло мов тінь, і тільки. Потім, наче нічого й не було, ми продовжували бесідувати з Міурою, час від часу наповнюючи чашечки саке. Ми весело провели решту вечора, і коли я, покинувши їхній особняк, їхав на рикші, підставляючи захмелілу голову вітрові, що віяв із ріки, я не раз подумки вітав Міуру із вдалим «одруженням з любові».

Відтоді минув місяць, протягом якого я не раз відвідував Міуру та його дружину і приймав їх у себе. Якось мій друг лікар запросив мене до театру Сінтомідза на п'єсу «Оден-но Кавабумі». Роздивляючись глядачів у ложах на протилежному боці, я помітив серед них дружину Міури. В ті роки я завжди брав із собою бінокль. І ось уперше в його окулярах я побачив пані Кацумі за бар'єром ложі, вкритим вогняно-червоною матерією. В її волоссі красувалася, здається, троянда, біле підборіддя спиралося на накладний комірець плаття з матерії спокійного забарвлення. Мовби відчувши, що її розглядають, пані Кацумі обдарувала мене своїм кокетливим поглядом і ледь помітно підморгнула. Я опустив бінокль і, в свою чергу, привітав її. Але тут раптом помітив, що вона знову схвилю-

вано відповідає на привітання. Причому куди шанобливіше, ніж першого разу. Нарешті я зрозумів, що її кокетливий погляд і підморгування призначалися не мені, а комусь іншому. Я почав обводити поглядом ложі, сподіваючись відшукати цього іншого. І звернув увагу на молодика в модному смугастому костюмі, який, здається, також шукав того, кому призначалось одне із привітань. Посмоктуючи дорогу сигару, він пильно дивився в мій бік. На мить наші погляди схрестилися. В його смуглому лиці було щось відрозливе, і я швидко відвів погляд, підняв бінокль і знову спрямував його в бік ложі пані Кацумі. Поряд із нею побачив я відому прихильницю емансипації жінок Нараяму, про яку ви, можливо, чули. Дружина доволі популярного в ті часи адвоката Нараями, вона активно виступала за рівноправність жінок, однак мала вельми сумнівну репутацію. Пані Нараяма сиділа, розпроставши плечі, в чорному кімоно з гербами, всім своїм виглядом нагадуючи асистента на сцені. І те, що вона сиділа поряд із дружиною Міури, чомусь викликало в мені недобре передчуття. Ця войовниця за емансипацію жінок весь час повертала в наш бік — точніше, в бік того самого смугастого піджака — своє кістляве, злегка напудрене лице й кидала йому багатозначні погляди, з роздратуванням відтягуючи коміречь плаття, мовби він їй заважав. Без перебільшення скажу, що під час вистави я дивився не стільки на сцену, де грали знамениті Кікугоро та Садандзі, скільки стежив за дружиною Міури, смугастим піджаком і пані Нараямою. Перебуваючи в світі веселої музики та гілок квітучої вишні, що звисали зі сцени, я безмежно страждав од зловісних припущень, які не мали нічого спільного з тим, що відбувалося на сцені. І коли невдовзі після інтермедії обидві жінки покинули ложу, я зітхнув із полегшенням, але в той же час відчув таку слабкість, ніби всі сили остаточно мене покинули. Жінки пішли, але смугастий піджак із сусідньої ложі залишався на місці, нещадно димів своєю сигарою і час від часу поглядав у мій бік. Коли дві головні дійові особи з трьох зникли, я чомусь відчув до цього чоловіка зі смуглим лицем іще більшу неприязнь. Можливо, причиною тому була моя надмірна підозріливість. Але так чи інакше, з самого початку між нами виникла ворожнеча. Тому я, як мені здалося, відчув щось близьке до розгубленості, ніби зіткнувся з нерозв'язною загадкою, коли сам Міура в тому самому своєму кабінеті, що виходить вікнами на ріку, познайомив мене з цим чоловіком. За словами

Миури, він був кузеном його дружини. Незважаючи на молодість, він займав солідне становище в одній із текстильних компаній. Мушу сказати, що навіть за цей короткий проміжок, поки ми вели легку світську бесіду за чаєм, я зразу зрозумів, що цей чоловік, який ні на хвилину не випускав з рота сигару, наділений неабиякими здібностями. Але його обдарованість не зменшила антипатії, що я її до нього відчував. Однак я неодноразово звертався до чуття здорового глузду, стараючись переконати себе в тому, що нічого дивного в обміні привітаннями в театрі між братом і сестрою немає й бути не може. Я навіть спробував, наскільки це було можливим, зблизитися з цим чоловіком. Але щоразу, коли мені здавалося, що мої старання ось-ось принесуть плоди, він починав зі свистом присьобувати чай, або безцеремонно струшував на стіл попіл сигари, або голосно сміявся зі своїх же дотепів — коротше, здійснював чергову безтактність, і моя антипатія спалахувала з новою силою. Тому, коли через півгодини він відкланявся, оголосивши, що у справах служби йому треба бути присутнім на банкеті, я підвівся і, спонукуваний підсвідомим бажанням очистити атмосферу від міазмів вульгарності й невихованості, широко розчинив французькі вікна, впустивши до кабінету струмінь свіжого річкового повітря.

— До чого ж ти ненавидиш його! — з докором сказав Миура, всівшись на звичайне своє місце під портретом пані Кацумі з букетом троянд.

— Нічого не можу з собою вдіяти, — відповів я. — Дуже вже неприємний він. Ніяк не звикнуся з думкою, що він кузен твоєї дружини.

— Що ти хочеш цим сказати?

— Надто вони не схожі одне на одного.

Миура деякий час мовчки дивився на ріку, що освітілася на мить промінням призахідного сонця, й раптом без усякого зв'язку з попереднім сказав:

— А чи не з'їздити нам якимось половити рибу?

Мене страшенно порадувало, що тема розмови перемінилася. Тому я зразу ж із готовністю погодився.

— Прекрасно. В риболовлі я почуваюся куди впевненіше, ніж у дипломатії.

— Ніж у дипломатії, кажеш? А я, бач, напевно, в риболовлі почуваюся куди впевненіше, ніж в амурних справах.

— Вважаєш, значить, що можеш виловити здобич більш коштовну, ніж твоя дружина?

— А чом би й ні. Ось тільки ти мені ще дужче заздритимеш.

У словах Міури мені почулося щось, що боляче кольнуло мій слух. Та обличчя його у вечірніх сутінках, як і раніше, зберігало вираз байдужості, і він продовжував уперто дивитися крізь французькі вікна на освітлену промінням призахідного сонця ріку.

— Отже, коли ми вирушаємо на риболовлю? — запитав я.

— У будь-який зручний для тебе час.

— У такому разі повідомлю листом, — завершив я, неохоче підвівся з обтягнутого марокканською шкірою крісла, мовчки потис Міурі руку й вийшов із таємничих сутінків кабінету в іще темніший коридор. За дверима я ледве не зіткнувся з кимось, хто явно підслуховував нашу розмову. Постаць кинулася мені назустріч.

— Як, ви вже йдете? — почув я кокетливий голос. Стопорів на мить, але швидко оговтався і, холодно дивлячись на пані Кацумі, в якої й сьогодні зачіска була прикрашена трояндами, мовчки вклонився й поспішив до виходу, де на мене чекав рикша. В голові в мене все змішалось, змішалось настільки, що я перестав навіть усвідомлювати, що відбувається. Пам'ятаю тільки, що рикша вже проїжджав міст Рьогоку, а я все продовжував шепотіти одне й те ж саме ім'я: Даліла.

Тоді-то мені й відкрився секрет, який приховував за своїм похмурим виглядом Міура. Чи треба пояснювати, що цей секрет одразу випалив у моїй душі своє паскудне ім'я перелюб. Але якщо зовсім явним було порушення подружньої вірності, чому такий ідеаліст, як Міура, рішуче не вимагав розлучення? Чи, може, не було доказів, які б підтверджували його підозру в невірності дружини? А якщо ці докази й були, Міура так любив пані Кацумі, що не зважувався розстатися з нею. Я настільки дав волю уяві, перебираючи одну версію за іншою, що начисто забув про нашу домовленість поїхати на риболовлю. Так минуло приблизно з півмісяця. Іноді я писав Міурі, та заходити до особняка на Окавабате, що його я так часто відвідував раніше, перестав. Незабаром сталася ще одна подія, свідком якої мені випадково довелося бути. Вона змусила мене наважитися на відверту розмову з Міурою. Тоді-то я згадав про риболовлю і поспішив скористатися нею з тим, щоб, залишившись із Міурою наодинці, відверто поділитися своїми побоюваннями.

Якось, повертаючись усе з тим же своїм другом лікарем із театру Накамурадза, ми зустрілися з одним із найстаріших репортерів газети «Акебоно». Точно пам'ятаю, він підписував свої статті псевдонімом Коротун. Дощ, який почався після заходу сонця, перішив не перестаючи, і ми вирішили зайти до харчевні Ікуїне поблизу Янагібасі, щоби перехилити по склянці рисової горілки. Ми піднялися на другий поверх і, попиваючи горілку, прислухалися до звуків сямісена, який воскресав, здавалося, колишнє життя стародавнього Едо. Тим часом наш Коротун розпалвся і, мовби фейлетоніст епохи західного просвітництва, почав розважати нас веселими жартами та кумедними історіями. Не обійшов увагою він і скандальної історії пані Нараями, яка раніше була наложницею іноземця, а потім перейшла на утримання до Сан'ютея Енгьо. На той час вона була в зеніті свого розквіту, про що свідчили мало не шість золотих перснів, які прикрашали її пальці. Одного разу Нараяма не змогла вчасно повернути гроші, які позичила для того, щоб тут же пустити на вітер, і опинилася в безвихідному становищі. Чимало розповів наш репортер інших пікантних подробиць із життя пані Нараями. Та мені особливо було неприємно дізнатися від нього, що останнім часом пані Нараяму повсюди супроводжує якась молода матрона. Причому, за його словами, ходили чутки, буцім іноді вони, в супроводі мужчини, зупинялися в готелі поблизу Суйдзинського лісу. Коли я почув про це, мій веселий настрій — а він не міг бути іншим, позаяк ми випивали в гарній компанії, — миттю звітрився. Треба було сміятись, а в мене мовби клубок застряг у горлі й перед очима весь час стояло задумливе лице Міури. На щастя, лікар, видно, відчув мій пригнічений стан і вміло перевів базікання репортера на тему, що не має нічого спільного з пригодами пані Нараями. Це дало мені можливість прийти до тями і взяти участь у бесіді хоча б у тій мірі, в якій це необхідно було, щоб остаточно не зіпсувати нашу приємну зустріч. Але цього вечора моїм випробуванням, видно, ще не судилося завершитись. Коли я з начисто зіпсованим настроєм вийшов із харчевні Ікуїне і підкликав рикшу, до входу жваво підкотився двомісний візок із блискучим від дощу піднятим верхом. Просочений тунговою олією верх відкинувся, і на поріг стрибнув один із сідоків. Я впізнав його в ту коротку мить, коли вскочив у візок і рикша підхопив голоблі. Мене охопило надзвичайне здивування.

— Адже це він, — прошепотів я.

Так, це був той самий смуглолиций чоловік у смугастому піджаці, який видавав себе за кузена дружини Міури. Я їхав сяючою вогнями Хірокодзі. Моє серце, мовби лещатами, стискало страшенне хвилювання, коли я намагався уявити собі, хто перебував із цим чоловіком у візку. Була це пані Нараяма чи, можливо, пані Кацумі з ясно-червоними трояндами у волоссі? Охоплений цими нерозв'язними сумнівами, я був у той же час дуже злий на себе за своє боягузтво. Ах, навіщо я тоді так поспішно пірнув під рятівний верх візка! Певно, боявся, як би мої сумніви не розвіялись. Досі для мене лишається загадкою, чи була у візку дружина Міури або воївнича за емансипацію жінок.

Віконт Хонда витягнув звідкілясь велику шовкову носову хустину, чемно висякався, оглянув виставкову залу, що почала занурюватись у сутінки, і тихим голосом вів далі:

— Залишаючи осторонь цю подію, я вирішив, що, хай там як, розповідь репортера має зацікавити Міуру. Тому наступного ж дня надіслав йому листа, в якому запропонував зустрітися, порибалити, а заодно й відпочити. Міура негайно відповів згодою. Час зустрічі падав якраз на шістнадцяту ніч, тому він пропонував вирушити, тільки-но посутеніє, з тим щоб не стільки порибалити, скільки помилуватися повним місяцем. Я не був таким уже запеклим рибалкою й одразу ж погодився. Ми зустрілися на човновій станції поблизу Янагібасі, сіли в довгого гостроногого човна й вигребли на середину ріки. Вже стемніло, та місяць іще не зійшов.

У ті часи вечірній пейзаж на ріці Суміда ще зберігав сліди краси, притаманної гравюрам укійое. Коли, пропливши під рестораном Манбаті, ми вийшли на середину ріки, перед нашими очима постала дивовижна картина: в осіннім небі над хвилями ріки, в яких відбивалися полиски блілого вечірнього світла, чітко виднілися поручні мосту Рьогоку, що здавалися чорною, ніби одним змахом проведеною тушшю, зігнутою лінією. Тіні карет, які проносилися по мосту, розливалися у тумані, що підіймався над рікою, і ввижалося, буцім над водою мчать туди й сюди лише крихітні цятки їх ліхтарів, ясно-червоні, мовби вишеньки.

Міура. Який пейзаж, га?

Я. Еге-е. В Європі, скільки не шукай, такого, мабуть, не побачиш.

Міура. Отже, коли йдеться про пейзаж, ти не такий уже противник старовини.

Я. Так, якщо тільки йдеться про пейзаж.

Міура. А ось я останнім часом просто зненавидів усе, що пов'язано з західним просвітництвом.

Я. Знаєш, одного разу, звернувши увагу на бульварі на японців із Місії доброї волі, посланої колись феодальним урядом до Франції, відомий дотепник Меріме сказав чи то Дюма, чи то комусь іще, хто стояв із ним поряд: «Поглянь, хто це прив'язав японців до таких надмірно довгих мечів?» Бережись, а то потрапиш зі своїми поглядами на злий язик Меріме.

Міура. А я можу розповісти тобі про інший випадок. Колись китайський посол на ім'я Хе Шучжан, прибувши до Японії, зупинився в готелі в Йокогамі. Побачивши японський спальний халат, він розчулився і сказав: «Цей старовинний спальний одяг — свідчення того, що в вашій країні свято дотримуються стародавніх звичаїв Ся і Чжоу». Ось тобі приклад того, що не можна без розбору гудити все старе.

Захопившись розмовою, ми не помітили, як води ріки від припливу, що почався, враз потемніли. Ми оглянулись і виявили, що міст Рьогоку лишився далеко позаду й наш човен, гнаний частими ударами весел, уже наблизився до знаменитої «сосни побачень», яка чорним силуетом вирізнялася на темному небі. Вирішивши, що настав слушний момент для того, щоб перевести розмову на пані Кацумі, я підхопив останню фразу Міури й кинув пробний камінь:

— Як у такому разі сумістити твоє схилення перед старовиною з твоїм ставленням до настільки освіченої дружини?

Ніби не почувши мого запитання, Міура деякий час мовчки дивився на безмісячне небо над Отакегурою, потім спрямував свій погляд на мене й тихим, але сповненим внутрішньої сили голосом сказав:

— Та ніяк. Тиждень тому я розлучився.

Я був так вражений настільки несподіваною відповіддю, що розгубився й мимоволі ухопився за борт човна.

— Значить, ти також знав? — тихо запитав я.

— А ти сам, чи все ти знав? — підкреслюючи кожне слово, заперечив Міура.

Я. Все чи не все — не знаю. Чув тільки про те, що твоя дружина заприятелювала з пані Нараяною.

Міура. А про стосунки між дружиною та її кузеном? Через три місяці після весілля. Якраз напередодні того, як попросив Годзету Хобая написати відомий тобі портрет дружини.

Можете собі уявити, наскільки несподіваним мені видалася й ця відповідь Міури.

Я. Як же ти міг досі терпіти це?

Міура. Чому «терпіти»? Я це схвалював.

І знову я був настільки вражений відповіддю Міури, що деякий час тільки приголомшено дивився на нього.

— Звичайно,— спокійно вів далі Міура, — це не означає, що я схвалюю їхні нинішні стосунки. Ні. Я ставився зі схваленням до тих відносин між ними, як я їх на той час малював у своїй уяві. Ти, мабуть, пам'ятаєш, що я був прихильником «одруження з любові». Та при цьому, мушу тобі сказати, я не мав якихось корисливих міркувань. Просто я ставив любов понад усе. І коли після одруження зрозумів, що любов між нами не справжня, то пожалкував про поспішність, з якою поєднав свою долю з цією жінкою. Разом з тим мене не полишало почуття жалості до дружини, яка була змушена ділити зі мною ложе й дах. Тобі ж відомо, що я з давніх пір не міг похвалитися здоров'ям. Крім того, нехай я вважав, що люблю її, але ж вона могла й не любити мене. А можливо, моя любов із самісінького початку була настільки слабкою й недосконалою, що виявилася нездатною викликати серйозне почуття у відповідь... І я вирішив пожертвувати собою заради дружини та її кузена, що приятелювали з дитинства, позаяк почуття, яке виникло між ними, більш чисте та щире, ніж те, яке існувало між нами. Бо якби я вчинив інакше, мій принцип ставити любов понад усе виявився б на ділі лише красивою фразою. Тому-то я й вирішив про всяк випадок замовити відомий тобі портрет дружини, щоб він замінив мені її, тільки-но стане зрозуміло, що вона любить іншого.

Міура замовк і знову спрямував погляд у небо, яке чорною запоною висіло над особняком Кімацуура. Поки не було й ознаки, що ось-ось засвітіться хмари і зійде місяць. Я запалив сигару й запитав:

— Що ж було потім?

— Невдовзі я переконався, що любов між моєю дружиною та її кузеном не справжня. Відверто кажучи, я дізнався, що він перебуває в інтимних стосунках не тільки з моєю дружиною, але і з пані Нараяною. Як мені це вдалося — гадаю, що

й тобі не буде особливо цікаво почути про це, та й мені не хотілося б зараз розводитися на цю тему. Скажу тільки, що випадково мені особисто довелося бути свідком їхнього таємного побачення.

Струшуючи попіл сигари за борт, я живо уявив собі ту дощову ніч і несподівану зустріч біля входу до харчовні Ікуїне.

— Для мене це було першим ударом, — спокійно вів далі Міура. — Половина основи, на якій будувалося моє схвалення їхніх стосунків, розвалилася. Більше я не міг, як раніше, доброзичливо дивитися на інтимні стосунки моєї дружини та її кузена. Ти в цей час якраз повернувся із своєї поїздки до Кореї. І от я почав думати над засобом, за допомогою якого можна було б їх розлучити. Тоді я вірив, що, незважаючи на обман кузена, любов до нього з боку моєї дружини була щирою. Тому, а також заради щастя дружини, я визнав за необхідне втрутитися. Дружина й він не могли припустити, що я давно знав про їхні стосунки. Тому вони — принаймні дружина — напевно, вирішили, що мене спонукають ревності. Відтоді дружина почала вороже до мене ставитись і навіть стежити за мною. Та й на тебе вона дивилася з побоюванням.

— Дійсно, одного разу вона, стоячи за дверима кабінету, підслуховувала нашу з тобою розмову.

— Цілком можливо. Така жінка могла піти й на це.

Деякий час ми мовчки дивилися на чорну гладінь ріки. Наш човен минув міст Оумаябасі й, залишаючи ледве помітний слід на воді, наблизився до Комакати.

— Але я продовжував вірити в чесність дружини, — вів далі Міура свою оповідь, — і ще дужче страждав через те, що вона не хотіла зрозуміти мого настрою. Не тільки не хотіла, але навіть зненавиділа мене. І от, відтоді як я зустрів тебе на вокзалі в Сімбасі, я всіляко намагався заглушити в собі думки, що мучили мене...

Тиждень тому служниця помилково принесла до мого кабінету листа, призначеного дружині. Я зразу вирішив, що лист од її кузена, і... відкрив його. На свій подив, я зрозумів, що в моїх руках опинилося любовне послання від невідомого чоловіка. Так я переконався, що ті почуття, які дружина мала до кузена, також ніяк не можна назвати чистою любов'ю. Я дістав другий і значно більш жорстокий удар, який ущент розбив мої ідеали. І в той же час на мене зійшло печальне

заспокоєння, ніби тягар відповідальності, що тиснув мені весь час на плечі, раптом зник.

Міура замовк. Цієї миті з-за складів Намігура вплив криво-червоний повний місяць. Я і пригадав цю історію з Міурою, дивлячись на одягненого в європейський костюм Кікугоро із гравюри Йосітосі, саме тому, що театральний місяць на гравюрі був схожий на той, що ми його побачили з човна. У місячному світлі чітко вирізнявся довгастий овал обличчя Міури, обрамленого розчесаним на проділ довгим волоссям. Дивлячись на місяць, Міура раптом важко зітхнув і з гірким сміхом промовив:

— Пам'ятаєш, якось ти засудив повстанців Сімपुरен, які жертвували життям заради свого ідеалу, назвавши це дитячою мрією. Значить, у твоїх очах моє подружнє життя...

— Еге. Також, можливо, нагадувало дитячу мрію. Але ж і освіта, до якої ми тепер так тягнемось, через століття перетвориться всього лиш на дитячу мрію. Чи не так?

Цієї миті сторож, який підійшов до нас, нагадав, що пора пізня й виставку час закривати. Ми з віконтом поволі підвелися з лави, востаннє обвели поглядом гравюри та естампи, які висіли навколо, і мовчки покинули залу, що почала занурюватися в сутінки. Здавалося, ми самі були привидами минулого, що зійшли з картин, які висіли за склом стендів.

Січень 1919 р.

МАНДАРИНИ

Стояли похмурі зимові сутінки. Я сидів у кутку вагона другого класу поїзда «Йокосука—Токіо» й неухважно чекав свистка до відправлення. У вагоні давно вже ввімкнули електрику, та чомусь, окрім мене, не було жодного пасажира. І зовні, на напівтемному пероні, також чомусь сьогодні не було нікого, навіть проводжаючих, і тільки час від часу жалібно дзвялолило зачинене в клітку собача. Все це дивно гармоніювало з моїм тодішнім настроєм. На моїй свідомості від невимовної втоми й туги лежала тьмяна тінь, зовсім як від похмурого снігового неба. Я сидів нерухомо, засунувши руки в кишені пальта і не маючи бажання навіть дістати з кишені та проглянути вечірню газету.

Нарешті пролунав свисток. Із відчуттям слабкого душевного полегшення я прихилився головою до віконної рами і чекав, коли станція перед моїми очима почне повільно відсуватися назад. Але тут з боку турнікета на пероні почувся голосний стукіт гета, відразу за ним — обурений вигук кондуктора; двері мого вагона з гуркотом розчинились, і, засапавшись, увійшла дівчинка років тринадцяти-чотирнадцяти. В ту ж секунду поїзд, гойднувшись, повільно рушив. Стовпи на пероні, що один за одним відмічали відрізок поля зору, візок із баком для води, немовби кимось кинутий і забутий, носій, що кланявся комусь у поїзді, — усе це в клубках попелястого диму, що застилав вікно, якось неохоче покотилося назад. Нарешті, зітхнувши з полегшенням, я запалив цигарку й лише тоді підвів мляві повіки й кинув погляд на обличчя дівчинки, що всілася навпроти мене.

Це була справжня сільська дівчинка: сухе волосся без ознаки олії було вкладене в зачіску ітьогаесі, рябуваті пошерхлі щоки були так багрово обпалені, що навіть справляли неприємне враження. На її колінах, куди недбало звисав засмальцьований зелений вовняний шарф, лежав великий вузол. У відмороженій руці, що притримувала його, вона дбайливо стискала червоний квиток третього класу. Мені не сподобалося мужицьке обличчя цієї дівчинки. Крім того, мені було неприємно, що вона брудно одягнена. Зрештою, мене дратувала її тупість, з якою вона не могла зрозуміти навіть відмінності між другим і третім класами. Тому, запалюючи цигарку, я вирішив забути про саме існування цієї дівчинки і знічев'я розгорнув газету. Раптом світло з вікна, що падало на сторінки, перетворилося на електричне світло, і нечіткий друк газети з несподіваною яскравістю виступив уперед перед моїми очима. Очевидно, поїзд увійшов у перший з численних на лінії Йокосуки тунелів.

Однак, хоча я пробігав поглядом освітлені електрикою сторінки, все, що сталося в світі, було занадто банальним, аби розвіяти мою нудьгу. Питання укладення миру, молодята, знову молодята, випадки хабарництва чиновників, повідомлення про смерть... Відчуваючи дивну ілюзію, ніби поїзд, увійшовши в тунель, раптом помчав у зворотному напрямі, я майже машинально переводив очі з однієї похмурої замітки на іншу. Та весь цей час я, звісно, ні на хвилину не міг позбутись усвідомлення, що переді мною сидить ця дівчинка, живе втілення сірої дійсності в людському образі. Цей поїзд

у тунелі, ця сільська дівчинка, та й ця газета, набита банальними статтями, — що ж це все, якщо не символ незрозумілого, нищого, нудного людського життя? Все мені здалося безглуздом, і, відкинувши недочитану газету, я знову прихилився головою до віконної рами, заплющив очі, як мертвий, і почав дрімати.

Минуло декілька хвилин. Зненацька, немовби наляканий чимось, я мимоволі озирнувся — виявилось, що дівчинка непомітно підвелася зі свого місця на протилежній лаві та, зупинившись поряд зі мною, вперто старалася відчинити вікно. Але важка рама ніяк не піддавалася. Пошерхлі щоки дівчинки ще дужче почервоніли, і я чув, як, пораючись біля вікна, вона іноді шморгала носом і уривчасто дихала. Звичайно, її зусилля не могли не викликати в мене певного співчуття. Однак уже з самого того, що схиля пагорбів, на яких світліла в сутінках засохла трава, з обох боків насувалися на вікна, легко можна було здогадатися, що поїзд знову підходить до тунелю. І все-таки дівчинка хотіла спустити навмисно зачинене вікно — навіщо, мені було незрозуміло. Я міг вважати це лише забаганкою. Тому, з незмінною суворістю в глибині душі, я холодно спостерігав, як обморожені ручки б'ються, намагаючись спустити скло. Я бажав, щоби ці зусилля так і не увінчались успіхом. Та раптом поїзд зі страшенним гуркотом увірвався до тунелю, і тієї ж миті рама, яку дівчинка старалася спустити, нарешті зі стукотом упала. І в прямокутний отвір одразу густо хлюпнуло всередину й розлилося по вагону чорне, ніби просякнуте сажею, повітря, що перетворилося на задушливий дим. Я не встиг навіть закрити хусткою обличчя, як мене обдала ціла хвиля диму, і, давно вже страждаючи горлом, я закашлявся так, що ледве не задихнувся. А дівчинка, не звертаючи на мене ані найменшої уваги, висунулась у вікно і, підставивши волосся вітрові, що шарпав його, дивилася вперед по ходу поїзда. Я дивився на неї, огорнуту димом і електричним світлом, і якби тільки за вікном раптом не почало світлішати і звідти освіжаюче не влився запах землі, сіна, води, то я, нарешті переставши кашляти, без сумніву, люто вилаяв би цю незнайому дівчинку і знову зачинив би вікно.

Але поїзд уже плавно вислизнув із тунелю і проходив через переїзд у бідному передмісті, стиснутому з обох боків горами, вкритими на схилах сухою травою. Навколо повсюди брудно й тісно тулилися вбогі солом'яні та черепичні дахи, і — мабуть, це махав стрілочник — похмуро розвівався пра-

порець, який іше білів у сутінках. Шойно поїзд вийшов із тунелю, я побачив, що за шлагбаумом порожнього переїзду стоять рядочком три червоношокі хлоп'яки. Всі троє, як на підбір, були коротуни, мовби притиснуті цим похмурим небом. І одяг на них був такого ж кольору, як усе це похмуре передмістя. Не зводячи очей з поїзда, що проносився повз них, вони враз підвели руки й раптом, не жаліючи своїх дитячих глоток, шосили гукнули якесь нерозбірливе привітання. І в ту ж мить сталося ось що: дівчинка, по пояс висунувшись із вікна, простягла свої обморожені ручки, змахнула ними праворуч і ліворуч, і раптом на дітей, які проводжали поглядом поїзд, посипалося згори декілька золотих мандаринів, забарвлених так тепло й сонячно, що в мене затріпотіло серце. Я мимоволі затамував подих. І миттю все зрозумів. Вона, ця дівчинка, що виїжджала, мабуть, на заробітки, кинула з вікна приховані за пазухою мандарини, щоб віддячити братам, які вийшли на переїзд проводити її.

Переїзд, який потонув у тумані, троє хлоп'яків, що заверещали, як птахи, свіжа яскравість мандаринів, які посипалися на них, — усе це промайнуло за вікном майже миттєво. Але в моїй душі ця картина закарбувалася майже з болісною яскравістю. І я відчув, як мене заливає якесь незрозуміле світле почуття. Схвильовано підвівши голову, я зовсім іншими очима подивився на дівчинку. Повернувшись на своє місце, вона, як і до цього, ховала пошерхлі щоки в зелений вовняний шарф і, притримуючи великий вузол, міцно стискала в руці квіток третього класу...

І тільки тоді мені вдалося хоч на якийсь час забути про свою невимовну втому й тугу та про незрозуміле, нище, нудне людське життя.

Квітень 1919 р.

СВЯТО ХРИЗАНТЕМ

1

Вечір 3 листопада 1886-го. Акіко, сімнадцятилітня дівчина, піднімається разом зі своїм батьком по широких сходах у клубі «Рокумейкан», де має відбутися бал. Освітлені яскравими газовими ліхтарями сходи обабіч обсажені трьома рядами

великих хризантем, схожих на штучні. У третьому ряду — червоні хризантеми, у другому — яскраво-жовті, у першому — білосніжні. Їхні пелюстки звисають торочками. Із танцювальної зали, що виходить на верхній сходовий майданчик, де ряди хризантем закінчуються, нестримно ллються сповнені тріумфу бравурні звуки оркестру. Акіко з дитинства навчали французької мови й танців. Але в її житті це був перший справжній бал. Тому дорогою сюди, сидячи в колясці, вона неухважно відповідала батькові, що зрідка забалакував до неї. Так глибоко в серце дівчини пустив коріння неспокій, який скоріше можна було б назвати радісною тривоگوю. Поки коляска не зупинилася біля клубу «Рокумейкан», Акіко нетерпляче поглядала на поодинокі ліхтарі, що пропливали повз неї, тьмяно освітлюючи токійські вулиці.

Але тільки-но вона ввійшла до клубу, стався випадок, який змусив її зразу ж забути про тривогу. Приблизно на середині сходів вони з батьком порівнялися з китайським дипломатом, який піднімався перед ними. Доволі повний, він відступився з дороги, пропускаючи їх, і спрямував на Акіко захоплений погляд. Блідо-рожеве бальне плаття, вишукана блакитна оксамитка навколо шиї, духмяна троянда в густому волоссі — дійсно, того вечора Акіко, яка вразила своїм виглядом китайського дипломата, мовби уособлювала собою чарівність японської дівчини, що прилучилася до цивілізації. А тут ще молодий японець у фрак, який збігав по сходах, мимоволі спинився і, ледь повернувши голову, також із захватом дивився вслід Акіко. Потім, похопившись, поправив білу краватку і знову заспішив униз, до вестибюлю.

Акіко з батьком піднялися на другий поверх, де біля входу до зали гостей з гідністю вітали господарі — граф з посивілими бакенбардами й обвішаними орденами грудьми та його дружина, яка була старша за свого чоловіка, в ретельно продуманому туалеті в стилі епохи Людовіка XV. Для Акіко не залишився непоміченим захват, який з'явився на байдужому обличчі графа, коли він її побачив. Батько Акіко, чоловік добродушний, радісно всміхаючись, одрекомендував доньку графові та його дружині. Акіко то ніяковіла, то тріумфувала. Та почуття, що охопили дівчину, не завадили їй помітити в обличчі графині щось вульгарне.

Танцювальну залу також було прикрашено буйним цвітом хризантем. Повсюди в ароматі парфумів тихо пливли хвилі мережив, квіти, віяла із слонової кістки, якими в очікуванні

кавалерів обмахувалися жінки. Акіко зразу ж залишила батька і прилучилася до одного з цих блискучих гуртів. Складався він із дівчат, на вигляд ровесниць, у майже однакових блакитних і рожевих платтях. Вони зустріли Акіко веселим щебетанням, навперебивки захоплюючись її красою, тим, який чудовий вона має сьогодні вигляд.

Не встигла Акіко прилучитися до подруг, як до неї несподівано підійшов морський офіцер — француз і, ставши струнко, чемно вклонився на японський штиб. Акіко відчула, що її щоки зачервонілися. Вона зразу зрозуміла, що означає цей поклін, і, повернувшись до дівчини у блакитному платті, що стояла поряд, попросила її потримати віяло. У ту ж хвилину офіцер, чемно всміхнувшись, несподівано звернувся до Акіко по-японськи, хоча з акцентом:

— Дозвольте запросити вас на танець?

І Акіко закружляла з офіцером у вальсі «Голубий Дунай». У нього було засмагле обличчя з правильними рисами, густі вуса. Акіко ледве діставала рукою в довгій рукавичці до плеча свого кавалера, але, досвідчений у танцях, він легко вів Акіко в натовпі вальсуючих, шепочучи їй на вухо компліменти співучою французькою мовою. Дівчина відповідала офіцерові сором'язливою усмішкою й час від часу поглядала на всі боки, оглядаючи залу. Внизу, під широкими складками драпірування із шовкового лілового крепу з вишитими на ньому гербами імператорського дому під китайськими державними прапорами, на яких, випустивши кігті, звивалися блакитні дракони, стояли вази з хризантемами, весело поблискуючи сріблом або похмуро мінячись золотом у потоці танцюючих. І цей потік, підхльостуваний спіненням, як шампанське, вибором звуків чудового німецького оркестру, ні на мить не припиняв свого запаморочливого руху. Зустрівшись поглядом з подругою, що танцювала, Акіко радісно відповіла їй на кивок. У цю мить до Акіко метеликом розігнався ще один кавалер: він мовби забукав.

Акіко знала, що очі французького офіцера невідривно стежать за кожним її рухом. Очевидно, в цьому іноземцеві, який іще не звикся з Японією, викликала інтерес легкість, з якою Акіко танцювала. Невже ця приваблива дівчина живе, мов лялька, в будиночку з паперу та бамбука? Невже з розмальованої зеленими квітами мисочки вона їсть рис, захоплюючи його тонкими паличками? Ці запитання, здавалося,

миготіли в його привітній усмішці, в погляді. Для Акіко це все було новим і в той же час приємним. Мабуть, тому що-разу, коли здивований погляд кавалера зосереджувався на ногах Акіко у вишуканих рожевих черевичках, вони з іще більшою легкістю починали ковзати по дзеркальній підлозі.

Нарешті офіцер помітив, що його схожа на маленьке кошеня партнерша втомилась, і співчутливо зазирнув їй в обличчя: — Будемо ще танцювати?

— Нон, мерсі, — твердо відповіла засапана Акіко.

Тоді офіцер, продовжуючи вальсувати, повів Акіко, вправно лавіруючи, крізь розгойдані хвилі мережив і квітів до ваз із хризантемами. Зробивши останній тур, він усадовив дівчину на стілець, який там стояв, і, випнувши груди, знову схилився в чемному, на японський штиб, поклоні.

Станцювавши ще польку та мазурку, Акіко під руку з французьким офіцером спустилася по сходах, обабіч обсаджених трьома рядами хризантем, білих, жовтих і червоних, до величезної зали.

Там серед фраків, які зникали і знову з'являлися, та оголених плечей виднілося багато столів, сервірованих сріблом і кришталем, — на одних лежали гори м'яса та трюфелів, на других височіли башти з сандвічів та морозива, на третіх було споруджено піраміди із гранатів та інжиру. Біля стіни, де були висаджені хризантеми, стояли витончені золоті ґрати, увиті майстерно утвореними виноградними лозами. Серед листя висіли схожі на осині гнізда лілові грона винограду. Біля ґрат стояв батько Акіко з якимось паном одного з ним віку й палив сигару. Побачивши Акіко, батько, дуже задоволений, кивнув їй і тут же повернувся до свого знайомого, знову задимивши сигарою.

Офіцер з Акіко попрямували до одного зі столів і взяли морозиво. Із-під уваги Акіко не випало, що її кавалер не може відвести очей од її рук, волосся, шиї, охопленої блакитною оксамиткою. Це, звісно, тішило дівчину. Та в якусь мить у неї не могла не ворухнутися властива жінкам підозріливість. І коли повз них пройшла молода жінка, на вигляд німкеня, в чорному оксамитовому платті з приколотою до грудей червоною камелією, Акіко, спонукувана цією підозріливістю, сказала:

— Які прекрасні європейські жінки!

Із несподіваною серйозністю офіцер похитав головою.

— Японські жінки не менш прекрасні. Особливо ви...

— Ви несправедливі.

— Не подумайте, що це комплімент. Ви можете сміливо показатися на будь-якому паризькому балу. І зачаруєте всіх. Ви схожі на дівчину з картини Ватто.

Акіко не знала Ватто. Тому відтворена словами офіцера прекрасна картина минулого — фонтани серед дерев, в'яучі троянди — миттю зникла, не лишивши в її уяві ніякого сліду. Але Акіко була значно кмітливішою за багатьох своїх подруг і, продовжуючи їсти морозиво, вхопилася за рятівну тему.

— Я була б щаслива побувати на паризькому балу.

— Нічого цікавого, в Парижі бали такі ж, як і тут.

Кажучи це, морський офіцер обвів поглядом людей, що юрмилися біля столу, хризантеми, і очі його весело сяйнули. Він перестав їсти морозиво й додав, буцим звертаючись до самого себе:

— І не лише в Парижі. Бали скрізь однакові.

Через годину Акіко під руку з офіцером разом з іншими гостями — японцями та іноземцями — вийшла на балкон помилуватися місячною ніччю. Обнесений балюстрадою балкон виходив у величезний парк, де росли, переплітаючись вітами, сосни з червоними ліхтариками на верхівках. Розлитий у холодному повітрі запах моху та опалого листа нагадував про осінь, яка наближалась. А в танцювальній залі, на тлі драпірування із шовкового лілового крепу, на якому були вишиті шістнадцятипелюсткові хризантеми, все так само невтомно гойдалися хвилі мережив і квітів. І все так само підхльскував вихор звуків оркестру цей людський потік.

Жвава розмова і сміх на балконі порушували нічну тишу. А коли в темному небі над соснами спалахнув феєрверк, у всіх вирвалися голосні вигуки захвату. Акіко весело перемовлялася з подругами. Раптом вона помітила, що офіцер, який притримував її за лікоть, задумливо милується місячною ніччю, що спустилася над парком. Акіко подумала, що він страждає від ностальгії, і, зазирнувши йому в обличчя, запитала не без кокетства:

— Ви, напевно, думаете зараз про свою батьківщину?

Офіцер, в очах якого, як і до цього, таїлась усмішка, повільно повернувся до неї. І замість того, щоб сказати «нон», погладив її, мов дитину, по голові.

— Про що ж ви тоді думаете?

— Спробуйте відгадати.

Ті, що стояли на балконі, раптом знову загомоніли — наче налетів порив вітру. Офіцер і Акіко, ніби змовившись, змовкли, спрямувавши погляди у нависле над соснами нічне небо. Там повільно згасали червоні й зелені вогні феєрверка, що яскравими спалахами розганяли пільму. Феєрверк видався Акіко настільки прекрасним, що їй навіть стало сумно.

— Я думаю про феєрверк. Про те, що життя наше подібне до феєрверка, — відповів офіцер повчальним тоном, дивлячись згори вниз в обличчя Акіко.

2

Осінь 1918 року. Акіко, що їхала в свій заміський дім у Камакурі, випадково опинилася в одному вагоні зі знайомим молодим письменником. Молодий чоловік поклав на багажну полицю букет хризантем, які він віз своїй камакурській знайомій. Раптом Акіко — тепер літня заміжня дама Н. — сказала, що кожного разу, коли вона бачить хризантеми, їй згадується одна історія, і докладно розповіла про бал у клубі «Рокумейкан». Молодого чоловіка не могли не зацікавити ці спогади, почуті з перших уст.

Коли розповідь було завершено, молодий чоловік без усякого наміру запитав:

— Вам не відоме ім'я цього французького офіцера?

Відповідь була зовсім несподіваною:

— Авжеж, відоме. Він назвався Жульєном Віо.

— Значить, це був Лоті. Той самий П'єр Лоті, який написав «Панну Хризантему».

Молодий чоловік зробився радісно збудженим. Але панні Н., здивовано дивлячись на нього, тихим голосом декілька разів повторила:

— Ні, Лоті він не назвався. Жульєном Лоті він не назвався.

ЯК ВІРИВ БІСЕЙ

Бісей стояв унизу під мостом і чекав її.

Нагорі, над ним, за високими кам'яними поручнями, наповину обвитими плющем, часом маячили поли білого, розгойдуваного вітром вбрання перехожих, які рухалися по мосту, освітлені яскравим призахідним сонцем... А вона все не йшла.

Бісей з легким нетерпінням підійшов до самої води і задивився на спокійну ріку, по якій не рухався жоден човен.

Уздовж ріки суцільною стіною ріс зелений очерет, а над очеретом де-не-де круглилися густі купи плакучих верб. І хоча ріка була широка, поверхня води, стиснута очеретами, здавалася вузькою. Стрічка чистої води, позолочуючи відображення єдиної перламутрової хмаринки, тихо вилялася серед очеретів... А вона все не йшла.

Бісей одійшов од води і, крокуючи туди й сюди по неширокій обміліні, почав прислухатися до тиші, яка поступово наповнювалася сутінками.

На мосту рух уже затихав. Ні звуку кроків, ні стукоту копит, ні торохтіння візків — звідти не чути було нічого. Шелест вітру, шурхіт очерету, плюскіт води... потім десь пронизливо закричала чапля. Бісей зупинився: певно, починався приплив, вода, яка набігала на замулену обміліну, блищала ближче, ніж раніше... А вона все не йшла.

Сердито насупившись, Бісей швидкими кроками заходив по напівтемній обміліні під мостом. Тим часом вода потихеньку, крок за кроком затоплювала обміліну. І його шкіри торкнулася прохолода баговиння та свіжість води. Він підвів погляд — на мосту яскравий блиск призахідного сонця вже погас, і на блідо-зеленуватому західному небі чорнів чітко вирізаний силует кам'яних поручнів... А вона все не йшла.

Бісей врешті зупинився.

Вода, вже лизнувши його ноги, сяючи блиском холоднішим, аніж блиск сталі, поступово розливалася під мостом. Без сумніву, не мине й години, як безжальний приплив залле йому й коліна, й живіт, і груди. Ні, вода все вище й вище, і ось уже його коліна сховалися під хвилями ріки... А вона все не йшла.

Бісей з останньою іскрою надії знову й знову спрямовував погляд до неба, на міст.

Над водою, що заливала його по груди, давно вже згустилася вечірня синява, і крізь примарний туман долітав печальний шелест листя плакучих верб і густого очерету. І раптом, зачепивши Бісея за ніс, блиснула білим черевцем рибка, що вискочила з води і промайнула над його головою. Високо в небі засвітилися поки що поодинокі зірки. І навіть силует обвитих плющем поручнів розтав у темряві, що швидко насувалась... А вона все не йшла.

* * *

Опівночі, коли місячне світло заливало очерет і плакучі верби вздовж ріки, вода й вітерець, тихенько перешіптуючись, дбайливо понесли тіло Бісея з-під мосту в море. Та дух Бісея полинув до серця неба, до печального місячного світла, можливо, тому, що був закоханий. Таємно покинувши тіло, він плавно здійнявся в небо, що блідо світлішало, зовсім так само, як безшелесно здіймається від ріки запах баговиння, свіжість води...

А потім, через багато тисяч років, цьому духові, що зазнав незліченних перетворень, знову було довірено людське життя. Це і є дух, який живе в мені, ось у такому, який я є. Тому, нехай я народився в наш час, все-таки я не здатний ні до чого путнього: і вдень і вночі я живу у мріях і тільки чекаю, що прийде щось дивовижне. Зовсім так, як Бісей у сутінках під мостом чекав кохану, що ніколи не прийде.

Вересень 1919 р.

ДЕЩО ПРО ВИПАЛЕНІ ПОЛЯ

Підкликав Дзьосо, Кьорая¹. Усю ніч він так і не зімкнув очей, раптом стривожився, продиктував Донсю² вірша, звелів кожному прочитати його вголос:

В дорозі я заслаб,
І все біжить, кружля мій сон
Вздовж випалених піль.

Із «Ханая-ніккі»³

Дванадцятий день десятого місяця сьомого року Генроку⁴, пополудні.

Червоне-червоне сонце недовго горіло в ранковому небі. Не пропустила б знову, як і вчора, нудна осіння мжичка, — і осакські торговці, ледве прокинувшись, спрямовували свої

¹ *Найто Дзьосо* (1662—1704), *Мукаї Кьорай* (1651—1704) — видатні учні великого японського поета Мацуо Басьо (1644—1694).

² *Донсю* — осакський поет, учень Басьо.

³ «Ханая-ніккі» — записки про Басьо, написані по смерті поета його учнями.

⁴ *Сьомий рік Генроку* — 1695 р.

погляди туди, до далеких черепичних покрівель, але, на щастя, дощ, від якого, тріпочучи листям, вільгістю парує вербове гілля, дощ цей так і не почався, і, хоча небо невдовзі затяглося хмарами, настав тьмянний, безтурботно тихий зимовий день.

Навіть вода в річці, що тече знехотя між рядами купецьких крамниць, сьогодні в якійсь нерішучості пригасила свій блиск, і блакитнувато-опалове лушпиння цибулі, яке пливе по воді, — але, можливо, це лише обман уяви — вже не холодить погляду. Більш того, натовпи перехожих, які сунуть її берегами: і ті, хто взутий у шкіряні табі воїна, і всі-всі рухаються в якійсь задумливій неуважливості, наче забувши про цей світ, де гуляє передзимовий вітер, «який обпалює дерева».

Бамбукові штори, зустрічний рух повозів, віддалене звучання сямісена в театрі ляльок — усе з такою непримітною дбайливістю стереже цей тьмянний, безтурботно тихий зимовий день, що навіть міська пилюка не поворухнеться на позолочених шишках мостових поручнів...

А в цей час у віддаленому приміщенні будинку Ханая Нідзаемона, квітникаря, що в Мінамі-Кютаро, в оточенні учнів, які зібралися звідусіль, аби доглядати за ним, на п'ятдесят першому році свого земного життя тихо помирав — «під шаром золи так гаснуть жарини» — Мацуо Тосей¹ із Бананової хатини, шанобливо визнаний усіма Великим Майстром у мистецтві хоку.

Котра була година? Здається, час наближався вже до середини години Мавпи? У вітальні, занадто просторій, через те що прибрано було фусума, які поділяли її, прямими струменями вгору здіймається дим запашного куріння, запаленого в узголів'ї: сьодзі, обклеєні новим папером — захист на шляху зими між садом і будинком, — похмуро темніють і дихають холодом, який пронизує до кісток. На постелі, влаштованій узголів'ям до сьодзі, в сумній відчуженості лежить Басьо, й навколо нього... Хто ж перебуває навколо нього?

Найближче сидить Мокусецу², лікар. Просунувши руку під нічний одяг хворого, він із забобонною ретельністю ловив биття далекого пульсу і хмурих сумні брови. Позаду Мокусецу, згорбившись, давно вже тихо молився, звертаючись до Будди, старий. Звичайно ж, це був Дзіробей, старий слуга Учителя. Він якраз супроводжував Басьо в його останній подорожі з Уено до Осаки.

¹ *Мацуо Тосей* — Мацуо Басьо.

² *Мотідзукі Мокусецу* — лікар, учень Басьо.

Сусідів Мокусецу, зрозуміло, впізнало б кожне. Ось роздувається від пихатості високий, огрядний Сінсі Кікаку¹, ось настовбурчує плечі, обтягнуті темно-коричневою, з дрібним візерунком тканиною, ставний холоднувато-величний Кьюрай — обидва стежать за станом Учителя.

За спиною Кікаку — Дзьосо, схожий на монаха. Із зап'ястя в нього звисають чотки із плодів дерева бодхі. Тримається він прямо, з належною статечністю. Одначе ж юному Оссю², який сидить біля нього, не до снаги впоратися зі своїм горем, воно переповнює його, і він раз у раз шморгає носом. Випнувши похмуре підборіддя та обсмикуючи ветхі рукава чернечої одежі, за ним спостерігає низенький Інембо³. Він сидить напроти Мокусецу, пліч-о-пліч зі смуглолицим, завжди чим-небудь роздратованим Сіко.

З ними було ще декілька учнів. Мовчки, наче зовсім не дихаючи, в безмежній тузі перед скорою смертною розлукою з Учителем, вони, хто ліворуч, хто праворуч, оточили його постіль.

А ось іще один. Приткнувся навпочіпки в самісінькому кутку вітальні. Раптом він падає ниць, простягається впритул до мати, і з грудей у нього виривається ридання. Невже Сейсю⁴?

Та навіть ридання не зустріне тут нічого, крім холодного мовчання. Ніщо не потривожить легкого струмування пахощів над узголів'ям.

Після того як Басьо хрипким голосом від вологого кашлю, що підступав, нерозбірливо виговорив свою останню волю, після цього він буцім знепритомнів і тільки нерухомо дивився перед собою напівзаплющеними очима. На схудлому лиці в ледь помітному рябятинні проступили вилиці. Оточені глибокими зморшками губи запали, і в них не було ні кровинки. Та найсмутнішими були очі. Випромінюючи якесь непевне світло, вони вже без усякого виразу дивилися вдалину, немовби тільки й сумували що за цими безмежними холодними небесами над черепичними покрівлями.

В дорозі я заслаб,
І все біжить, кружля мій сон
Вздовж випалених піль.

¹ *Сінсі Кікаку* (1661—1707) — учень Басьо.

² *Оссю* — поет, учень Басьо.

³ *Хіросе Інембо* (?—1711) — учень Басьо.

⁴ *Місяута Сейсю* — учень Басьо.

Три дні тому він склав ці передсмертні рядки. В них була сутінь над випаленими холодним вітром, загубленими у невідомій далині полями без єдиної плями місячного світла, і, можливо, сутінь ця зараз пропливала в його стуманілому погляді, в його видінні...

— Води!

Мокусецу сказав це й оглянувся на Дзіробея, що тихо сидів у нього за спиною. А в Дзіробея все було якраз напоготові — і миска з водою, і стругана паличка-зубочистка з пташиною пір'їнкою на кінці. Обидва ці предмети він з боязкою акуратністю розклав біля узголів'я хазяїна, потім, наче згадавши про свій головний обов'язок, він знову, тепер уже зачастивши, заходився закликати священне ім'я Будди. Народжений і вихований у глухому селі в горах, Дзіробей був проста душа: по ньому, що Басьо, що будь-кому іншому з людей — однаково належало сподіватися на милосердя Аміді.

Одначе Мокусецу, ледве він промовив: «Води», — зразу ж звично засумнівався, чи всі десять тисяч способів і засобів вичерпав він як учений лікар, і, знову-таки щоб підбадьорити себе, він одразу ж подивився на Кікаку, що сидів поряд, і подав йому мовчазний знак. Це і був той самий момент, коли в душі в кожного все раптом напружилось і блиснуло гостре відчуття: ось воно, нарешті! Але майже водночас із цим відчуттям, і це знову-таки незаперечно, якесь відчуття розслаблення або, точніше сказати, відчуття, споріднене з умиротворенням тим, що неминуче врешті-решт настало, відчуття це звідав кожен. Але тому, очевидно, що це споріднене з умиротворенням відчуття було зникимим непомітно (настільки непомітно, що навряд чи хто відважився б у ньому зізнатися), навіть Кікаку, найрозсудливіший серед них, коли він презирнувся з Мокусецу і обидва зі сторожкою проникливістю прочитали в очах один одного те ж саме, навіть Кікаку жахнувся було. Він поспішно відвернувся від Мокусецу, але зразу ж із байдужим виглядом підняв паличку з пташиною пір'їною на кінці.

— Отже, я почну, з твого дозволу, — попередив він Кьорая.

Зануривши пір'їнку в миску з водою, він підповз на товстих колінах до постелі й обережно заглянув у лице помираючого. Чесно кажучи, він, мабуть, навіть очікував або, скоріше, уявляв собі, як сумно йому буде оголосити всім, що ця зустріч з Учителем остання в їхньому житті. Але він обманувся. Те, що він звідав насправді, враз перевернуло це його уявлення, яке від-

гонило театром. Бо ледве він приступив до Вчителя з останньою краплиною води, всі його почуття огорнула холодна байдужість. Мало того, зловісний вигляд Учителя — шкіра та кістки в буквальному значенні слова! — викликав у ньому таку шалену відразу, що він майже змушений був одвести погляд. Ми говоримо: шалену, та цим іще не все сказано. Це був вид нестерпної відрази, що мала навіть фізіологічну дію, начебто Кікаку скуштував ненароком невидимої отрути. Можливо, його постійна антипатія до всього потворного раптом знайшла собі тут вихід? А можливо, йому, одному з гедоністів Життя, зрима реальність Смерті уявилася тепер загрозою, що йшла від самої Природи, проклятої природи як такої?! Хай там як, під впливом невимовної неприязні до передсмертного лица Басьо він майже безжурно зволожив п'яністю пойняті вже синявою тонкі губи, скривився в невдоволеній гримасі та, поклонившись, відсунувся від постелі. Втім, коли він робив свій поклін, щось схоже на докори сумління ворухнулося було в його серці, але, оцінюючи цей доброчесний порух душі, слід урахувати, що відчуття відрази виявилось, мабуть, занадто сильним.

Слідом за Кікаку паличку взяв Кьорай. Після знака, даного Мокусецу, він здається, зовсім втратив присутність духу. Його здавна називали «само смирення». Тим часом, коли він, поклонившись разом з усіма Вчителю коротким поклоном, присунувся до його узголів'я й подивився в його виснажене хворобою лице, він мусив, мимоволі, відчуті в собі певну вдоволеність і каяття одночасно.

Дивно! Ці почуття не можна було відділити одне від одного, як осоння від тіні, й у своєму нерозривному взаємозв'язку вони останні чотири-п'ять днів постійно тривожили цього обережного, стриманого чоловіка. Адже тільки-но він довідався про серйозну хворобу Вчителя, він одразу ж ступив на корабель у Фусімі й уже глибокої ночі, незважаючи на пізній час, стукав у ворота Ханая Нідзаемона. Відтоді він ретельно доглядає хворого. Мало того! Він звертається до Сідо¹, прохаючи його про сприяння, посилає людей до храму Сумійосі, покровителя поетів, аби ті помолилися там про зцілення від недуги, крім того, порадившись із Ханаєм, розпоряджається про придбання різного домашнього начиння. Він ледве чи не самотній у цих численних клопотах і невтомний, мов колесо біля воза. Ясна річ, він діяв так своєю охотою й тому аж ніяк не вважав, буцім

¹ *Енісуномото Сідо* — перший осакський учень Басьо.

хтось зобов'язаний йому вдячністю. Але усвідомлення, що він усього себе віддасть догляду за хворим Учителем, помалу й неминуче сяяло в його душі зерна великої вдоволеності.

Щоправда, вдоволеність ця була до пори зовсім без відповіді. Він і завжди так жив: усе, що робив, робив від добро-го серця. Інакше хіба сказав би він тоді, в бесіді з Сіко, — а вони подовгу розмовляли при світлі паперового ліхтаря, товариша безсонної ночі, особливо ж тлумачачи значення поняття «синівський обов'язок», — так от, хіба сказав би він, що має намір слугувати Вчителю, як слугують батькам, і вдався в міркування про це! Та в цей час він, гордий усвідомленням власної бездоганності, побачив, як по лицю Сіко, людини поганої, промайнула посмішка, і раптом зрозумів, що колишня гармонія в його душі прийшла до розладу. Й тоді йому відкрилася причина цього розладу. Вона полягала в тому, що в душі його тепер одночасно живуть та сама, але вперше ним помічена вдоволеність і критичне ставлення до неї.

Він, як і раніше, віддавався невсипущим турботам про Басьо в тяжкій його недужі, коли не можна було поручитися навіть за завтрашній день, але хіба турбувався він тепер хоча б про його здоров'я? Він даремно дивився на свої старання вдоволенним поглядом. Йому було соромно, як це буває в таких випадках з усякою чесною перед собою людиною. Він відчував, що суперечність між вдоволеністю та каяттям уже зв'язує його. Саме під поглядом Сіко, ледве він наштовхувався очима на його всміхнене лице, він усе чіткіше усвідомлював у собі це почуття вдоволеності й через те все частіше та з наростаючою суворістю помишляв про власну нікчемність. І так усе тривало не один день; коли ж настав час останнього ковтка води, морально охайний, та несподівано легко збудливий Кьорай під тягарем названої суперечності зовсім втратив присутність духу. Це було вартим співчуття, але це було цілком природно!

Він узяв паличку з білою пір'їнкою на кінці з рук Кікаку, і все в ньому якось міцно стислось, але коли він почав водити нею по губах Басьо, то вже не міг стримати хвилювання: дроз безперервно проймав його.

На щастя, перлини сліз обважнили в ту мить його вії, і решта учнів, навіть гострий на язик Сіко, витлумачили причину збудження виключно скорботою.

Знизавши плечима, обтягнутими світло-коричневою з дрібним візерунком тканиною, Кьорай боязко пробрався на своє місце, після чого вклав паличку в руки Дзьосо.

Незворушний крем'язень Дзьосо, смиренно опустивши очі і щось тихенько бурмочучи собі під ніс, спокійно зволовив губи Вчителя. Його схилена постать мала в цю хвилину вельми імпазантний вигляд.

Несподівано з кутка вітальні почувся жакливий сміх. Принаймні всім здалося, що почувся саме сміх. Справжнісінький регіт! Піднімався він звідкілясь із кишок: горло й губи не пускали його, та втримати не могли, і він мовби клаптями вивергався з ніздрів. Не те, щоб усі вони тут втратили здатність сміятися. Просто насправді це було риданням — риданням, яке, захлинаючись од сліз, хотів перебороти Сейсю, та груди його не витримали, ридання вирвалося на волю і здійнялося до вершин скорботи. Можливо, багато хто з учнів згадав зараз рядки Вчителя, складені ним на спомин про Ісью, що так рано пішов:

Ти, — о пагорб! — здригнись...
Вітер осінній в полі —
Стогін самотній мій.

Оссю й сам ледве не задихався від сліз, але для нього в цих жакливих риданнях було щось надмірне. Якщо вже тобі бракує м'якої стриманості, то напруж волю і опануй себе! Словом, він не міг не переживати неприємного відчуття, слухаючи ридання Сейсю. Та характер цієї неприязні? До якої міри вона йшла від його розуму? В голові прозвучало: «Не можна!» — та в якусь мить серце його при звуках скорботного голосу Сейсю здригнулось, і очі зашипало від набіглих сліз. Так, ридання Сейсю були неприємні йому. Юнак і потім незмінно тримався тієї думки, що плакати — значить принижувати свою гідність. І все ж таки зараз сльози переповнювали очі. Оссю вчепився обома руками в коліна і схлипнув.

Та не тільки Оссю занадто явно виявив свої почуття. Зашморгав носом іще хтось із тих, хто сидів у ногах. Голос Оссю уривчасто затремтів, передаючи своє тремтіння сумному холоду вітальні. Й серед цих тужливих звуків Дзьосо, погойдуючи чотками зі священного фігового дерева, що звисали із зап'ястя, знову статечно повернувся на своє місце, а до узголів'я присунувся Сіко, який сидів до цього напроти Кікаку й Кьорая. Але, здається, в господаря хатини «Квіти на світанні», відомого своєю схильністю до іронії, були достатньо міцні нерви, щоб не піддатися настрою присутніх і не проливати марних сліз. На його смуглому лиці блукало незмінно на-

смішкувате презирство до людей. Зі своєю незмінною здатністю чудово триматися на зустрічному вітрі він одним легким рухом зволожив пір'їнкою губи Вчителя. Все так! Одначе безперечно, що навіть він переживав зараз, хоч і на свій лад, якесь глибоке почуття.

Можливо, кістки мої
Вибілить вітер. Він в серце
Зимно мені війнув.

Днів п'ять тому Вчитель промовив: «Гадав я, що помру на підстилці з трави, а узголів'ям буде мені земля, і тепер я більше за все радію з того, що збулося моє заповітне бажання і я покидаю цей світ на такій чудовій постелі», — і він повторив це не один раз, дякуючи їм за турботу. Та хіба не однаково де: серед випалених зимою полів чи у вітальні у Ханая Нідзаємона? Адже тільки нещодавно їх, що подають тепер Учителю останній ковток води, турбувало те, що він усе ще не склав свого передсмертного вірша. Ще вчора вони будували плани, як по смерті його вони укладуть його хоку в «Ізборник». Навіть сьогодні, зараз, вони дивляться на того, хто з кожною хвилиною наближається до своєї кончини, поглядом прискіпливого спостерігача, ніби знаходячи в цьому особливу приємність! Якщо ж зробити ще один крок і вдатися до іронії, то чому б не припустити за цим їхнім угляданням відповідного розділу майбутніх «Записок про кончину старця Басьо», які вони неодмінно напишуть завтра або іншого вільного дня?

Виходить, думка про них поетів з інших шкіл, сильні та слабкі сторони побратимів-учнів, власний інтерес, — коротше, все, що не мало ніякого відношення до неминучої смерті Вчителя, — ось що, виявляється, керувало їхніми головами, коли вони доглядали його?! Через те ж бо й мав рацію Вчитель, і збувається вгадане у вірші: його кістки вибілить вітер серед безмежних випалених полів людського життя. І всі вони, його учні, сумують за самими собою — тими, що втратили Вчителя. Не за майстром, який помирає у злиднях там, серед випалених полів, журяться вони, а журяться за самими собою — тими, що втратили майстра тут, у сутінках цього вечора. Так що ж, гудити їх за це з точки зору високої моралі? Вони — люди, і жорстокість властива їм від народження...

Поринаючи в такі безрадісні роздуми, але й тріумфуючи в душі, що він може в них поринати, Сіко завершив обряд, поклав паличку з пір'їною в миску з водою і, обвівши пиль-

ним і насмішуватим поглядом заплаканих учнів, не кваплячись повернувся на своє попереднє місце.

Майже всі вони, так само як добряга Кьорай, із самісінького початку страждали від його байдужості, й недавнє відчуття тривоги знову, начеб заново з подвійною гостротою, охопило їх. Лише Кікаку робив вигляд, що це неприємно зачіпає його: йому, мабуть, набридло повсякчасне прагнення Сіко зберігати холоднокрівність за будь-яку ціну!

Після Сіко настала черга Інембо. Підсмикнувши з-під колін поли чорної скорботної одежі, він проповз трохи вперед, і тут, якоїсь недопильованої миті, у Басьо почалась агонія. Лице його зблідло ще дужче, дихання переривалося, мовби він час від часу забував про нього; потім наче згадував, і горло, здригнувшись, роздувалося, й безсиле повітря проходило, торкаючи зволожені губи. Та вже в глибині горла двічі чи тричі майже нечутно булькнула мокрота. Вдихи і видихи поступово слабшали. І коли Інембо з білою пір'інкою в руці схилився над узголів'ям, він зненацька відчув страх, і страх цей не був пов'язаний з болісним передчуттям відходу Вчителя. Це був навряд чи не безпричинний страх того, що, можливо, він сам, першим, вирушить за Вчителем! Та оскільки це був безпричинний страх, то, переживши його одного разу, він уже був не в змозі йому чинити опір, хоч як старався. Як один з тих, кого сама думка про смерть кидала у хворобливий трепет, Інембо давно й часто замислювався про власну кончину. Навіть коли він бурлакував по країні, обходячи місцевість за місцевістю заради прославлення високого мистецтва хоку, навіть тоді він переживав огидний жах від цієї думки та обливався потом, внаслідок чого щоразу, коли він чув про чію-небудь смерть, він думав: як добре, що це не я! І це заспокоювало його. Та водночас він запитував себе: а що буде, коли помру я? І він знову поринав у неспокій.

Випадок із Басьо не становив винятку. Це було на самісінькому початку, коли ще не таким помітним було наближення кончини... Сонце зимового дня освітлювало сьодзі. Чистий запах нарцисів, які прислала пані Сонодзьо, струменів у вітальні. Бажаючи втішити Вчителя, учні розташувалися навколо постелі й почали складати строфи віршів. Але все та ж роздвоєність не відпускала Інембо, він блукав у ній, наче раз у раз потрапляючи із темряви на світло та із світла в темряву. Коли ж фатальна хвилина наблизилася до них уприутул, коли в день першої зимової мжички — незабутньої, прославленої

Майстром мжички — Мокусецу, бачачи, як той уже не має сил покуштувати навіть улюблених ним груш, розгублено опустив голову, тоді спокій Інембо почав усе щільніше обволікати неспокоєм, аж поки шез у ньому зовсім. «А здається, я скоро помру», — подумав Інембо. Тоді прийшов страх і грізною холоднуватою тінню вкрив його душу. Ось чому коли він підсів до узголів'я і ретельно, начеб виводячи надгробний напис, почав рухати білою пір'їнкою над губами Вчителя, то, заворожений цим страхом, він навряд чи наважився подивитись йому просто в обличчя. Ні, не так! Один раз він, здається, подивився, та саме цієї миті почув він, як у горлі в Басьо тихенько булькнула застоюна мокрота, і мужність, яку він дбайливо зберігав, розсипалася на порох. І, стискаючи невелике своє тіло в клубок, він повернувся на місце і сидів тепер, насуплюючи своє й без того насуплене лице, сидів, стараючись відвести погляд куди-небудь угору, щоб не бачити нічиїх облич, і безперервно чув при цьому власний голос, який бринів десь на самісінській глибині слуху: «Так, услід за Вчителем, може статися, помру і я. Напевно, моя черга...»

Потім один за одним справили обряд Оссю, Сейсю, Сідо, Мокусецу.

Тим часом дихання Басьо ставало все слабкішим, а дихав він усе рідше. Горло більше не рухалося. Пойняте вже ніби воском, маленьке, в легкому ряботинні лице, тьмяніючі зіниці, що вбирають далеку пустоту, білі, як срібло, вуса, які звисають до підборіддя, — усе, усе, здається, жило видінням землі Найтихшого світу, Блаженної землі, куди йому належало зараз вирушити, дубіючи від людської черствості.

А в цей час Дзьосо, що сидів мовчки, нахиливши голову позаду Кьорая, цей незворушний крем'язень, дзенський монах Дзьосо, в міру того як дихання Басьо все примітніше слабшало, почав одчувати, як до серця його повільно вливаються безмірна туга й безмірний спокій. Туга, ясна річ, невимовна. Та ось відчуття спокою... То було навдивовижу світле відчуття — так холодне світло зорі поширюється мало-помалу в темряві ночі, — в ньому щомиті тонула вся різноманітна плутанина його думок, врешті-решт самі сльози його обернулися прозоро-чистою тугою, що зовсім не жалила серця.

Чи він радів тому, що первісна душа Вчителя подолає на решті цю уявну межу між життям і смертю й повернеться в яшові простори Вічного блаженства? Ні, тому що і для нього тут би не було причини для радості. Та й хто став би даремно

зволікати, якщо вже наважився на таку дурість?! Це відчуття спокою, що його переживав Дзьосо, було насправді радістю звільнення, коли хочеться потягтися, розім'яти замліле тіло. Довго-довго згинався його вільний дух в заковах волі Басьо. І все марно! Тепер колишня сила повернулася до нього! І, радіючи палкою скорботною радістю, перебираючи чотки із плодів дерева бодхі та захищаючи повіками погляд свій, тобто мовби очищаючи його від видовища учнів, які схлипують, він з легкою посмішкою, що торкнула край губ, схилився перед помираючим Учителем у глибокому молитовному поклоні.

Так, не перевершений ніким у мистецтві поезії, великий наставник Мацуо Тосей із Бананової хатини, в оточенні учнів, «які безмірно сумують», несподівано і раптово завершив дні свого життя.

ДУ ЦЗИ-ЧУНЬ

I

Це сталося весняного вечора.

Біля Західної брами у столиці Танської держави¹ Лоян стояв юнак і байдужим поглядом дивився на небо.

Звали цього юнака Ду Цзи-чунь. Він був сином багача, але розтринькав батьківський статок і дійшов до такого убозтва, що хоч з голоду помирай.

У ті часи Лоян був квітучим містом, він не знав собі рівних у всій Піднебесній. Вулицями його строкатою вервечкою рухалися люди й вози. У променях призахідного сонця, що рідкою олією заливало міську браму, проносилися повз юнака шапочки з найтоншого шовкового газу на головах літніх чоловіків, золоті турецькі сережки у вухах жінок, багатобарвне повіддя на білих конях... Наче дивишся на прекрасну картину.

Але Ду Цзи-чунь, притулившись спиною до брами, як і раніше, дивився байдужим поглядом на небо. Весняний серпанок розстелявся рівною пеленою, та крізь неї вже було видно вузький півмісяць, схожий на білий шрам від звіриного кігтя.

«Смеркає, а в мене в животі пусто, і ніде мені прихилити голову... Прокляте життя! Краще кинутися в ріку й помер-

¹ *Танська держава* — Китай періоду Тан (618—907 рр.).

ти», — ось які думки безладним роєм проносилися в голові Ду Цзи-чуня.

І раптом перед ним з'явився, наче з-під землі виріс, якийсь дід, на одне око сліпий, а на друге — косий! Облитий промінням призахідного сонця, він одкидав величезну тінь на браму. Пильно подивившись в обличчя Ду Цзи-чуня, старий владним голосом запитав:

— Про що ти зараз думаєш?

— Я? Думаю про те, як мені бути. Адже в мене немає кутка, де б переночувати.

Старий запитав його так несподівано, що Ду Цзи-чунь, опустивши очі, неочікувано для себе дав правдиву відповідь.

— Он як! Жаль мені тебе.

Старий трохи замислився і вказав пальцем на промені вечірнього сонця, що осявали вулицю:

— Послухай, я дам тобі добру пораду. Стань зараз так, аби сонце було позаду тебе, а тінь твоя впала на землю. Заприміть місце, де в цієї тіні голова, і копай там уночі. Викопаєш цілий віз чистого золота.

— Невже правда?

Ду Цзи-чунь здивовано підвів очі. Що за диво! Старий кудись безслідно зник, наче кризь землю провалився.

А місяць у небі ще більше побілів, і над безмежним людським потоком уже ширяли у височині два-три нетерплячі кажани.

II

Ду Цзи-чунь зразу за один день розбагатів так, що навіть у столичному місті Лояні не знаходилося йому рівні.

Слухаючи порад старого, він почав копати в тому самому місці, де прийшла голова його тіні, і викопав гору золота — на найбільшому повозі не забереш.

Ду Цзи-чунь зробився нечуваним багатцем. Він купив чудовий будинок і міг би суперничати в розкоші з самим імператором Сюань-цзуном¹. Він пив ланьлінське вино, наказував доставляти до свого столу м'якоть плодів «драконяче око» з Гуйчжоу, посадив у саду півонії, що чотири рази на день міняють колір, завів у себе білих павичів, збирав коштовне каміння, вбирався в парчеві шати, роз'їжджав в екіпажах з ароматичного дерева, замовляв майстрам крісла зі слонової

¹ Сюань-цзун (713—756) — китайський імператор.

кістки... Словом, якщо перелічувати всі його забаганки, то розповіді й краю не буде.

Бувало, давні приятелі Ду Цзи-чуня, зустрівши його по дорозі, й вітатися з ним не хотіли. Та коли чутки про його нове багатство пішли містом, усі колишні друзки навідалися до нього і почали з ранку до вечора веселилися в його домі. Кількість їх з кожним днем зростала. Минуло всього півроку, а вже в столичному місті Лояні не лишилося жодної прославленої своїми талантами людини, жодної відомої красуні, які не побували б у домі Ду Цзи-чуня.

Юнак щодня влаштовував розкішні бенкети. Словами не описати всю пишноту цих свят! Скажу тільки, що на них подавалися привезені з Заходу виноградні вина, а індійські факіри розважали гостей, ковтаючи ножі. Господаря оточувало двадцять красунь. У десяти дівчат волосся було прикрашене лотосами із світлої яшми, а в інших десяти — півоніями з коштовного агату, і всі вони чудово грали на флейтах і цитрах. О, це було прекрасне видовище!

Але в найбільшого багача грошам приходиться кінець, якщо розкидатися ними навсібіч.

Чому ж дивуватися, що за такої любові до розкоші Ду Цзи-чунь через рік-два почав біднішати. Воістину в людей нечулі серця! Чи давно від приятелів одбою не було, а тепер найширші друзі обминали його ворота, як чужі. Хоча б із ввічливості хто завітав!

Настала третя весна — і Ду Цзи-чунь знову розпрощався з останньою своєю копійкою, і в усьому величезному місті Лояні не знайшлося жодної оселі, де б йому дали притулок. Та що там! Жодна людина не подала йому й кухля води.

І ось одного разу ввечері Ду Цзи-чунь знову пішов до Західної брами Лояна. Байдуже дивлячись на небо, стояв він біля дороги, поринувши в невеселі роздуми.

Раптом не знати звідки знову з'явився перед ним дід, сліпий на одне око й косий на інше око, і знову задав йому те саме запитання:

— Про що ти думаєш?

Побачивши старого, Ду Цзи-чунь од сорому опустив очі й не зразу відповів. Але старий заговорив з ним так само лагідно, як і раніше, й тому юнак смиренно сказав:

— Мені сьогодні знову ніде прихилити голову. Я думаю, що мені робити.

— Он як! Жаль мені тебе. Я дам тобі добру пораду. Стань так, аби вечірне сонце відкинуло твою тінь на землю, і копай

там, де позначаться груди, — викопавеш цілий віз чистого золота.

Не встиг старий це сказати, як уже зник у натовпі, наче безслідно розтав.

Наступного дня Ду Цзи-чунь раптом знову зробився першим у Піднебесній багатцем. І знову він дав волю своїм забаганкам. Багатобарвні півонії в саду, павичі, які ліниво дримають серед них, індійські факіри, що ковтають ножі, — словом, усе, як і раніше!

Не дивно, що величезна гора золота, яка й у возі ледве вмістилась, уся безслідно розтала за якихось три роки.

III

— Про що ти думаєш?

Утретє з'явився перед Ду Цзи-чунем старий, сліпий на одне око й косий не друге око, й задав йому все те ж знайоме запитання. Юнак, як можна здогадатися, знову стояв під Західною брамою Лояна, сумно дивлячись на триденний місяць, який тьмяно світив крізь весняний серпанок.

— Я? Ніде мені сьогодні голову прихилити. Я думаю, що мені робити.

— Он як! Жаль мені тебе. Але я дам тобі добру пораду. Стань так, аби вечірнє сонце відкинуло твою тінь на землю, й копай уночі там, де позначиться в неї твоїй поперець. Викопавеш цілого воза...

Не встиг старий договорити, як Ду Цзи-чунь раптом підвів руку й перервав його:

— Ні, не треба мені золота.

— Тобі не треба золота? Ха-ха-ха, виходить, набридло тобі купатися в розкоші.

Старий із сумнівом пильно подивився на Ду Цзи-чуня.

— Ні, не розкіш мені спротивилася. Гірше того! Я втратив любов до людей, — різко сказав Ду Цзи-чунь із спохмурнілим обличчям.

— Оце цікаво! Чому ж ти втратив любов до людей?

— Усі люди на світі, скільки їх є, не знають жалю. Коли я був багатцем, мені лестили, запобігали переді мною, а коли я зубожів, погляньте-но! Навіть доброго погляду не кинуть у мій бік. Як подумаю про це, не хочу більше бути багатцем.

Почувши ці слова Ду Цзи-чуня, старий раптом лукаво всміхнувся:

— Он воно як! Ти не схожий на інших молодих людей, усе прекрасно розумієш. Так, значить, ти тепер хочеш жити злидарем, але зате спокійно?

Ду Цзи-чунь трохи повагався. Та потім, очевидно, зважившись, благально поглянув на старого і сказав:

— Ні, така доля не по мені! Я хотів би стати вашим учнем і осягнути таємницю безсмертя! Не крийтеся від мене! Адже ви маг-самітник, наділений вищою мудрістю. Хіба інакше могли б ви за одну тільки ніч зробити мене першим багатцем у Піднебесній? Прошу вас, будьте моїм наставником і навчіть мене мистецтва магії.

Старий трохи помовчав, зсунув брови, наче роздумуючи про щось, а потім з усмішкою охоче погодився:

— Так, дійсно, я даос-самітник на ім'я Те Гуан-цзи, живу в горах Емей-шань. Коли я тебе вперше побачив, то мені здалося, що ти здатен зрозуміти істинну суть речей. Ось чому я двічі зробив тебе багатцем, а тепер, якщо вже ти так дуже хочеш стати магом-самітником, я візьму тебе в учні.

Нічого й казати про те, як зрадив Ду Цзи-чунь. Не встиг старий Те Гуан-цзи договорити, як він уже почав одбивати перед ним земні поклони.

— Ні, не дякуй мені так старанно. Чи станеш ти великим магом-самітником чи ні, залежить лише від тебе самого. Якщо ти не створений для цього, вся моя наука не допоможе. Ну, що буде, те й буде, а зараз ми удвох з тобою вирушимо в глиб гір Емей-шань. За єдину мить перелетимо туди по небу.

Те Гуан-цзи підняв із землі шойно зрізану бамбукову паличку і, тихо бурмочучи якесь заклинання, сів разом з Ду Цзи-чунем верхи на неї, як на коня. Й раптом — хіба це не диво? — бамбукова паличка зі страшенною швидкістю знялась у небо, подібно до дракона, і помчала по ясному вечірньому небу.

Ду Цзи-чунь, завмираючи від страху, боязко подивився вниз. Але там, у самісній глибині призахідної заграви, виднілися тільки зелені гори.

Даремно він шукав поглядом Західну браму столиці (мабуть, вона потонула в тумані). Сиві пасма волосся старого Те Гуан-цзи розметалися по вітру. Він голосно заспівав пісню:

Вранці тішусь в Північній морі,
Під вечір — на півдні в Цангу.
В глибині рукава — дракон зелений.
І відвага й велич в мені!

Ніким з людей не помічений, тричі
Підіймавсь я на вежу Юсян.
Співаючи вірші на повний голос,
Лечу я над озером Дантон.

IV

Бамбукова паличка з двома вершниками на ній плавно опустилася на гору Емей-шань, там, де широка скеля нависла над глибокою ущелиною. Очевидно, було це на великій висоті, тому що світила Семизір'я, що сяяли посеред неба, зробилися завбільшки з чайну чашку. Само собою, людей там одвіку не бувало, й тиша, порушена тільки на мить, одразу ж запанувала знову.

Лише чутно було, як на гірській вершині, десь над самою головою, глухо шумить від нічного вітру самотня, зігнута негодою сосна.

Коли обидва вони опустилися на скелю, старий посадив Ду Цзи-чуня спиною до прямовисної стіни.

— Зараз я підіймуся на небо, провідаю там Сіванму¹, — мовив Те Гуан-цзи, — а ти тим часом сиди тут і чекай на мене. Можливо, за моєї відсутності з'являться перед тобою злі духи й почнуть морочити тебе, а ти, гляди, не подавай голосу. Якщо ти скажеш хоч слово, не бути тобі ніколи магом-самітником. Будь напоготові до всього! Чув? Зберігай мовчання, хоча б і небо та земля розкололися на дрібні частини.

— Вірте мені, я не видам ні звуку. Мовчатиму, хоч би мені життя коштувало.

— Правда? Ну тоді я за тебе спокійний. Відлучуся ненадовго.

Дід попросився з Ду Цзи-чунем, знову сів верхи на паличку, злетів просто в небо між гірськими вершинами і зник у нічній імлі, наче розтав.

Ду Цзи-чунь, сидячи самотньо на скелі, спокійно милувався зірками. Так минуло, мабуть, близько години. Нічний вітер із глибини гір почав крижаним струменем пробиватися крізь його тонку одежину.

Раптом у небі пролунав грізний голос:

— Гей, хто тут, відповідай!

¹ *Сіванму* — в китайській міфології жіноче божество, володарка зілля безсмертя.

Але Ду Цзи-чунь, слухаючись наказу старого, нічого не відповів.

Минув деякий час, і той же громовий голос пригрозив йому:

— Якщо ти зараз же не відповіси, то готуйся до смерті!

Ду Цзи-чунь продовжував уперто мовчати.

І тут бозна-звідки на скелю одним стрибком скочив тигр і, втупивши в Ду Цзи-чуня свої палаючі очі, оглушливо заревів. Мало того, тієї ж самої миті гілки сосни над головою юнака голосно зашуміли і з крутої вершини поповз до нього, висолопивши вогненного язика, білий змій завтовшки з велику бочку. Все ближче й ближче...

Але Ду Цзи-чунь і бровою не повів. Він продовжував сидіти так само спокійно.

Тигр і змій осатаніло втупились один на одного, ніби пильнували, кому з них дістанеться здобич, а потім обидва відразу кинулися на Ду Цзи-чуня. От-от устромляться в нього ікла тигра, от-от упнеться жало змія... Ду Цзи-чунь уже думав, що тут йому й кінець, але тигр і змій, як туман, були зв'язані нічним вітром. Лише гілки сосни на вершині все ще протяжно шуміли. Ду Цзи-чунь з полегшенням перевів подих і почав чекати, що ж станеться далі.

І ось налетів сильний порив вітру, хмара кольору густої чорної туші закрила все навкруги, блідо-лілова блискавка розколола імлу, загуркотів грім. І зразу ж бурхливим водоспадом ринула злива. Ду Цзи-чунь безтрепетно сидів, не рухаючись із місця, під натиском цієї жахливої бурі. Ревіння вихру, струмені зливи, безперервні спалахи блискавок, — здавалося, ще трохи, і розвалиться гора Емей-шань. Почувся такий гуркіт грому, від якого можна оглухнути, а з чорної хмари, що клубочилася в небі, просто на голову Ду Цзи-чуня впав червоний вогняний стовп.

Ду Цзи-чунь мимоволі затулив вуха і припав до скелі. Та ось він розплющив очі й бачить: небо над ним, як і раніше, безтурботно ясне. Над вершинами гір знову яскраво сяють світила Семизір'я завбільшки з чайну чашку. Так, значить, і страшна буря, і тигр, і білий змій — усе це лише морок, напущений бісами за відсутності Те Гуан-цзи. Ду Цзи-чунь по троху заспокоївся, витер холодний піт з лоба та знову спокійно всівся на скелі.

Але не встиг він ще віддихатись, як просто перед ним з'явився одягнений у золоті обладунки величний небесний

полководець, зростом, напевно, в цілих три дзю. Небесний полководець тримав у руці тризубця. Гнівno блискаючи очима, він спрямував тризубця просто в груди Ду Цзи-чуню й почав погрожувати йому:

— Гей, хто ти такий, говори! Гора Емей-шань — моя оселя з того самого часу, як виникли небо та земля. А ти, не злякавшись цього, сам посмів удертися сюди! Вже напевно ти не проста людина. Відповідай, якщо життя тобі дороге!

Але Ду Цзи-чунь, як звелів йому старий, уперто не розкривав рота.

— Не відповідаєш? Мовчиш! Гаразд! Мовчи скільки захочеш. За це мої родичі покришать тебе на шматки.

Небесний полководець високо підняв тризубця і поманив когось із небосхилу над сусідніми горами. І в ту ж мить імла розірвалась, і незліченні воїни хмарами понеслися по небу. В руках у них блискали мечі та списи, от-от усією громадою рушать на приступ.

При цьому видовищі Ду Цзи-чунь ледве не скрикнув, але вчасно пригадав слова старого Те Гуан-цзи і, стримавши в собі крик, промовчав. Небесний полководець побачив, що юнака злякати не вдалось, і страшенно розгнівався.

— Ах ти, упертюх! Ну, коли не хочеш відповідати, я виконаю свою погрозу. Прощайся з життям! — заволав небесний полководець і, змахнувши сяючим тризубцем, устроїв усі його вістря в груди Ду Цзи-чуня. А потім, стрясаючи гору Емей-шань громовими вибухами сміху, безслідно зник у темряві. Та ще раніше, ніж це сталося, зникли, як сон, разом із шумним поривом вітру всі незліченні воїни.

Світила Семизір'я знову лили на скелю своє холодне сяйво. Гілки сосни, як і раніше, глухо шуміли на вершині гори. Але Ду Цзи-чунь лежав на спині бездиханний.

V

Мертве тіло Ду Цзи-чуня лишилося лежати на скелі, та душа його, тихо вилетівши із смертної оболонки, рушила в надра підземного царства.

Із нашого світу в підземне царство веде дорога, яку називають Шлях мороку. Там цілий рік у чорному небі сумовито свище крижаний вітер. Ду Цзи-чунь, підхоплений вихором, кружляв у небі, як опалий лист. Раптом він опинився перед чудовим палацом, на якому красувався напис: «Палац незліченних душ».

Тільки-но чорти, що натовпом стояли перед палацом, забачили Ду Цзи-чуня, вони зусібіч оточили його й потягли до сходів. На вершині сходів стояв їхній повелитель у чорному одязі та золотій короні й метав гнівні погляди. Вже напевно це був владика пекла цар Яньло¹. Ду Цзи-чунь багато чув про нього й тепер у страху став навколішки, очікуючи вирішення своєї долі.

— Гей, ти, чому сидів на вершині Емей-шань? — долинув гуркотом грому з вершини сходів голос царя Яньло. Ду Цзи-чунь хотів було зразу ж відповісти, але раптом згадав суворий наказ старого Те Гуан-цзи: «Мовчи, не говори ні слова!» І він мовчав, як німий, низько опустивши голову. Тоді цар Яньло змахнув залізною булавою, що її він тримав у руці, й люто заволав у такому гніві, що вуса й борода в нього стали дибки:

— Та чи знаєш ти, де перебуваєш, нещасний? Негайно відповідай, а то я, не зволікаючи жодної хвилини, примушу тебе скуштувати всіх мук пекла.

Але Ду Цзи-чунь і губів не розтулив. Побачивши це, цар Яньло повернувся до чортів і щось їм суворо наказав. Чорти негайно послухались і, вхопивши Ду Цзи-чуня, підняли його високо в чорне небо над палацом.

А в підземному царстві, як усі знають, окрім Голкової гори та Озера крові, причаїлись уві млі неподалік одна від одної Вогняна долина, яку називають Палаючим пеклом, і море криги, що іменується Пеклом лютого холоду. Чорти почали кидати Ду Цзи-чуня в кожну ділянку підземного царства почергово. У його груди безжально встромлялися ножі, вогонь обпалював йому лице, в нього виривали язик, здирали з нього шкіру, товкли його залізним ступирем, підсмажували на сковороді в киплячій олії, отруйні змії висмоктували в нього мозок, орел-стерв'ятник викльовував йому очі — словом, його піддавали всім катуванням пекла. Якщо почнеш їх перелічувати, краю не буде. Але Ду Цзи-чунь усе витримав. Міцно зіціпивши зуби, він не промовив жодного слова, не видав жодного звуку.

Врешті-решт і чортам набридло мучити його. Вони знову понесли Ду Цзи-чуня по чорному небу назад, до Палацу незліченних душ, і, кинувши його біля підніжжя сходів, хором доповіли царю Яньло:

— У цього грішника нічим слова не вирвеш.

Цар Яньло, насупивши брови, поринув у роздуми і, як видно, надумавши щось, наказав одному з чортів:

¹ *Цар Яньло* — владика пекла, що вершить суд над грішниками.

— Батька й матір цього чоловіка було кинuto в пекло худоби. Хутко тягни їх звідтіля!

Чорт помчав верхи на вітрі і в одну мить зник у небі підземного царства. Та раптом, як падуca зірка, опустився знову перед Палацом незліченних душ, женучи перед собою двох худобин. Подивився на них Ду Цзи-чунь — і хто може описати його переляк та здивування?

У цих двох жалюгідних, виснажених шкап були навіки незабутні лица його покійних батька й матері.

— Ну, так чому ти сидів на вершині гори Емей-шань? Зізнавайся зараз же, а то дістанеться твоїм батькам.

І все ж таки, незважаючи на цю страшну погрозу, Ду Цзи-чунь знову не дав відповіді.

— Ах ти ж, невдячний син! Так, по-твоєму, нехай мучать твоїх батьків, тільки б тобі самому було добре!

Цар Яньло заволав таким жахливим басом, що Палац незліченних душ захитався до основи.

— Бийте їх! Гей ви, чорти! Бийте їх, здеріть із цих шкап усе м'ясо, переламайте їм усі кістки.

Чорти дружно відповіли: «Слухаємося!» — схопили залізні бичі й заходилися шмагати двох старих коней без усякого жалю й милосердя. Удари сипалися градом зусібіч. Бичі зі свистом розрізали вітер, здираючи шкури, ламаючи кістки. А ці старі шкапи — його батько й мати, перетворені на худобу, — сіпаючись усім тілом від болю, з очима, повними кривавих сліз, видавали іржання, схоже на стогони. Не було сили дивитися на це...

— Ну що? Все ще не зізнаєшся?

Цар Яньло звелів чортам на хвилину опустити залізні бичі та знову зажадав відповіді від Ду Цзи-чуня. А в цей час обоє старих коней, з переламаними кістками, з обідраними боками, впали перед сходами й лежали там, конаючи.

Ду Цзи-чунь був у нестямі від горя, але, згадавши наказ старого, міцно зажмурих очі. Й раптом до його вух майже беззвучно долинув тихий голос:

— Не турбуйся про нас. Хай що завгодно станеться з нами, тільки б ти був щасливий. Це для нас найвища радість. Хай погрожує владика підземного царства, не відповідай йому, якщо так треба...

О, це був добре знайомий ніжний голос його матері! Ду Цзи-чунь мимоволі розплющив очі. Одна зі шкап, які безсило лежали на землі, сумно й пильно дивилася йому в облич-

чя. Його мати серед нестерпних мук була наповнена співчуттям до сина й зовсім не сердилася за те, що через нього чорти шмагають її залізними бичами. Ниці люди, бувало, лестили йому, коли він був багачем, і відверталися від нього, коли він ставав жебраком. А тут — яка прекрасна доброта! Яка дивовижна стійкість! Ду Цзи-чунь забув усі застороги старого. Бігом, ледве не падаючи з ніг, кинувся він до напівмертвої коняки, обома руками обняв її за шию і, проливаючи слези, голосно закричав: «Матусю!»

VI

Почувши звук власного голосу, Ду Цзи-чунь раптом опам'ятався. Він, як і раніше, стояв біля Західної брами Лояна, залитої сяянням вечірнього сонця. Оповите весняним серпанком небо, тонкий триденний місяць, безперервний потік людей і повозів — усе було таким же, як і тоді, коли він не полетів іще на гору Емей-шань.

— Ну, що? Хіба ти годишся мені в учні? Хіба можеш бути даосом-самітником? — сказав з усмішкою дід, на одне око сліпий, а на друге — косий.

— Не можу. Не можу. Й дуже радий, що не можу. — Ду Цзи-чунь, з обличчям, іще мокрим од сліз, міцно стиснув руку старому. — Та нехай би навіть я став магом-самітником! Хіба можна мовчати, коли перед Палацом незліченних душ шмагають бичами твоїх батька й матір?

— Якби ти промовчав, знай, я б убив тебе на місці! Даосом-самітником тобі не бути, це ти зрозумів. Багачем бути тобі обридло. Ким же тепер ти хочеш стати?

— Ким завгодно, тільки б жити чесно, по-людськи.

Голос Ду Цзи-чуня звучав, як ніколи раніше, світло й радісно.

— Не забувай же своїх слів. Прощавай, ми з тобою більше не зустрінємось.

Те Гуан-цзи пішов було геть із цими словами, та раптом зупинився й повернувся до Ду Цзи-чуня:

— О-о, на щастя, згадав! Є в мене маленький будиночок на південному схилі гори Тайвань. Дарую тобі цей будиночок разом з полем. Іди туди й оселися там. Якраз там персики оце зацвіли, — весело додав він.

Січень 1920 р.

ОСІНЬ

1

За Нобуко від часу її перебування в жіночому коледжі закріпилася слава талановитої. Майже ніхто не сумнівався в тому, що рано чи пізно вона виступить на терені літератури. І дехто навіть поширював чутки, буцім вона ще в університеті написала автобіографічний роман на триста з гаком сторінок. Одначе по закінченні університету виявилося, що при матері, що вдовувала з двома доньками на руках — Нобуко та її молодшою сестрою Теруко, яка ще не закінчила школи, — не дуже-то повернеш на своє, та й узагалі не обійшлося без різних ускладнень. І тому, перш ніж взятися за писання, вона змушена була, як це зазвичай ведеться на світі, почати з заміжжя.

У неї був двоюрідний брат Сьункіті. На той час він іще значився студентом філологічного факультету, але в майбутньому, видно, мав намір вступити до лав письменників. Нобуко давно вже була зі своїм кузенком-студентом у гарних стосунках. А відтоді як у них з'явилися спільні літературні інтереси, їхні стосунки стали ще більш дружніми. Тільки, на відміну від Нобуко, Сьункіті не виявляв ніяких ознак схиляння перед модним на той час толстовством. Він увесь час сипав іронічними зауваженнями та афоризмами в дусі Франса. Така насмішкватість Сьункіті подеколи сердила в усьому серйозну Нобуко. Але, навіть сердячись, вона мимоволі відчувала в іронії й афоризмах Сьункіті щось таке, чого вона не могла зневажати.

Тому під час перебування в коледжі вона частенько ходила з ним на виставки та концерти. Втім, здебільшого їх супроводжувала й її молодша сестра Теруко. І дорогою з дому, і на шляху додому вони невимушено сміялися та базікали. Тільки сестричка Теруко іноді опинялася поза розмовою. Та вона з дитячим інтересом розглядала в вітринах парасолі й шовковій шалі, мабуть, не відчуваючи особливого невдоволення від того, що з нею не рахувались. А втім, заледве помітивши це, Нобуко неодмінно змінювала тему й зараз же старалася знову долучити сестру до розмови. Одначе першою забувала про Теруко завжди сама Нобуко. А Сьункіті, буцім аж ніяк усім цим не цікавлячись, як і раніше, весело жартуючи, йшов повільно великими кроками у запаморочливому людському потоці.

Само собою, стосунки між Нобуко та Сюнкіті в очах усіх, хто їх знав, були достатньою підставою для припущень, що з часом вони одружаться. Однокурсниці заздрили їй майбутньому, ревнували її. Їй особливо дуже (хоч як це смішно) ревнували ті, хто не знав Сюнкіті. Сама Нобуко, з одного боку, заперечувала справедливість їхніх здогадів, з другого — навмисно давала відчуття, що вони не позбавлені підстав. Таким чином, у коледжі її однокурсниці завжди уявляли собі її та Сюнкіті разом, зовсім як на фотографії жениха та нареченої.

Однаке по закінченні коледжу Нобуко всупереч усім очікуванням раптом вийшла заміж за одного молодика, випускника Вищого комерційного училища, який мав найближчим часом вступити на службу в торговельну фірму. І через дватри дні після весілля вона разом із чоловіком виїхала до Осаки, на місце його служби. Із розповідей тих, хто проводжав її на Центральному вокзалі, Нобуко, така ж, як завжди, з ясною усмішкою втішала та підбадьорювала сестру Теруко, готову щомиті розплакатись.

Подруги Нобуко дивувалися. До цього здивування домішувалися й дивна радість, і ревності, але зовсім в іншому розумінні, ніж раніше. Одні вірили в Нобуко і приписували все волі матері. Інші сумнівалися в ній і говорили, що її почуття змінилися. Та вони не могли самі не розуміти, що всі ці пояснення не більш ніж здогади. Чому вона не вийшла заміж за Сюнкіті? Деякий час після її від'їзду вони при кожній зустрічі неодмінно серйозно обговорювали це питання. А потім, через два місяці, про Нобуко зовсім забули. Зрозуміло, і пересуди про роман, який Нобуко мала написати, — також.

Нобуко тим часом в одному з передмість Осаки створювала домашнє вогнище, що мало дати щастя. Їхній будинок стояв у сосновому гаю, в місці, виключно тихому навіть для цього району. Запах соснової смоли та сонячне світло — усе це за відсутності чоловіка завжди заповнювало живу тишу нового будинку з мезоніном. У такі тихі надвечірні години Нобуко іноді чомусь замислювалась і тоді, висунувши шухляду робочого столика, розгортала складений на дні його рожевий поштовий папір. На цьому папері дрібно пером написано було ось що:

«...як подумаю про те, що сьогодні я проводжу останній день із моєю сестрою, навіть цієї хвилини, коли пишу, в мене весь час ллються сльози. Сестрице! Будь ласка, будь ласка, простіть мене. Теруко не знає, чим їй відповісти на благород-

ну жертву сестри. Сестриця зважилася на це одруження заради мене. Нехай вона каже, що це не так, я все прекрасно розумію. Того вечора, коли ми разом були в театрі Тейкоку, сестриця запитала мене, чи кохаю я Сюн-сана. Коли цей лист пропав, я, далекі, дуже досадувала на сестрицю. (Простіть мене! Вже за це одне не знаю, як мені просити пробачення.) Ось чому того вечора й сердечні слова сестриці видалися мені насмішкою. Я розсердилася й навіть не відповіла як слід — сестриця, мабуть, не забула. Та коли через декілька днів раптом одразу вирішилося заміжжя сестриці, я готова була померти, лише б випросити в неї пробачення. Сестриця також кохає Сюн-сана. (Не приховуйте, я добре знаю!) Коли б тільки не її турботи про мене, вона неодмінно вийшла б за нього сама. І все ж таки сестриця стільки разів мене запевняла, що не думає про Сюн-сана. І нарешті зважилася на заміжжя, до якого в неї зовсім не лежала душа. Люба сестрице! Чи пам'ятаєте ви ще, як я сьогодні прийшла з куркою в руках і сказала їй: «Попрощайся з сестрицею! Вона їде до Осаки!» Я хотіла, щоб і моя курка просила пробачення в сестриці! І навіть мама, яка ні про що не знає, також заплакала.

Сестрице! Завтра ви поїдете до Осаки. Але, будь ласка, ніколи не забувайте вашої Теруко! Теруко щоранку, годуючи курку, згадує про сестрицю й нищечком плаче...»

Щоразу, коли Нобуко читала цього зовсім дитячого листа, в неї наворачалися сльози на очі. Особливо невимовно щеміло в неї серце на згадку про Теруко тієї хвилини, коли вони на вокзалі заходили до вагона й сестра нищечком упхала їй у руку цього листа. Але чи дійсно її заміжжя було від початку до кінця жертвою, як це видавалось її сестрі? Такі сумніви після шойно пролитих сліз лягали на її душу тягарем. Аби позбутися цього тягара, Нобуко зазвичай тихо поринала в приемний смуток. Тихо, дивлячись на те, як за вікном сонячне проміння, що освітлює сосновий ліс, потроху забарвлюється призахідною жовтизною...

2

Три місяці по весіллі вони, як і всякі молодята, провели щасливо.

Чоловік Нобуко був трохи жіночний, мовчазний. У нього була звичка щодня, прийшовши зі служби, проводити

після вечері кілька годин з Нобуко. Ворушачи гачком своє плетіння, Нобуко розповідала йому про романи та драми, що останнім часом набули широкого розголосу. Іноді в цих розповідях прохоплювався світогляд студентки жіночого коледжу, що відгонив християнством. Чоловік, розчервонівшись од випитої за вечерею горілки, слухав її з цікавістю, опустивши на коліна недочитану вечірню газету. Але чого-небудь схожого на власну думку він ніколи не висловлював.

Майже щонеділі вони на цілий день вирушали відпочивати куди-небудь у місця для прогулянок, в Осаку або поблизу. Якщо їм доводилось користуватися поїздом або трамваєм, Нобуко завжди впадала у вічі брутальність жителів Кансай, які не соромились їсти й пити абиде. І вона з особливим задоволенням думала про те, як благородно тримається її тихий чоловік. Дійсно, здавалося, серед цих людей елегантна постать її чоловіка, починаючи з капелюха й піджака аж до жовтих черевиків на шнурках, поширює якусь особливу, схожу на запах туалетного мила атмосферу охайності. А коли одного разу під час літньої відпустки вони вибрались подивитися на дівчат-танцівниць і вона порівняла чоловіка з товаришами по службі, що випадково опинилися в тому ж чайному будиночку, то мимохіть відчула щось схоже на гордість. Але чоловік, на її здивування, поставився до своїх вульгарних товаришів по службі, очевидно, вельми приязно.

Тим часом Нобуко згадала про давно вже занедбану літературну роботу. І от за відсутності чоловіка вона почала на годинку-дві сідати за стіл. Чоловік, почувши про це, сказав: «Що ж, врешті-решт будеш письменницею», — і його ніжний рот склався в усмішку. Але хоча Нобуко й сідала за стіл, всупереч її очікуванням перо не рухалось. І вона раз у раз ловила себе на тому, що сидить, спершись на руку, і байдужливо прислухається до хору цикад у сосновім гаю, що дрімає під пекучим небом.

Та ось, коли останній період спеки вже готовий був змінитися ранньою осінню, одного разу, вирушаючи на службу, чоловік захотів змінити пропітнілий комірць. На жаль, жодного комірця вдома не виявилось, всі було здано до пральні. Чоловік, завжди привітний, невдоволено насупився. Пристібаючи підтяжки, він — чого раніше ніколи не траплялося — ущипливо сказав:

— Погано, якщо ти лише й знаєш, що писати романи. Нобуко мовчала і, опутивши очі, зчищала пилюку з піджака.

Через два-три дні ввечері чоловік, почавши із вміщеної у вечірній газеті статті з продовольчого питання, заговорив про те, чи не можна ще трохи зменшити місячні витрати.

— Не вічно ж тобі залишатися студенткою! — вирвалось у нього.

Нобуко, байдуже відповідаючи, вишивала чоловікові краватку. Чоловік із зовсім несподіваною наполегливістю гнув своєї.

— Ось хоча б ця краватка — хіба не дешевше купити готову? — сказав він роздратовано.

Вона знову промовчала. Врешті-решт чоловік, насупившись, упнувся в якийсь свій комерційний журнал. Але коли світло в спальні було погашено, Нобуко, лежачи спиною до чоловіка, майже пошепки промовила:

— Я не буду більше писати романів.

Чоловік не відповів. Трохи згодом вона ще тихше повторила те ж саме. Й одразу ж по тому заплакала. Чоловік злегка посварив її. Все ж таки й після цього чулось її уривчасте схлипування. Та потім Нобуко раптом міцно пригорнулася до чоловіка...

Наступного дня вони зробилися дружніми чоловіком і жінкою, як було раніше.

Та невдовзі сталося так, що й після полуночі чоловік іще не повернувся зі служби. Коли ж він урешті прийшов, то від нього тхнуло горілкою й він не міг зняти з себе макінтош.

Нобуко, нахмуривши брови, швидко переодягла чоловіка. А він, насилу володаючи язиком, іще й відпустив шпильку:

— Сьогодні ввечері мене не було вдома, певно, роман здорово просунувся!

Декілька разів із його жіночних губів злітали такі слова. Коли цього вечора Нобуко вкладалася спати, з очей у неї мимоволі покотилися сльози. Якби це бачила Теруко, як би плакала вона разом із нею! «Теруко! Теруко! Єдиний мій захист — це ти...» — не раз подумки зверталася Нобуко до сестри, мучачись тим, що від сплячого чоловіка тхне винним перегаром, і переверталась у постелі всю ніч, не змикаючи очей.

Але й це наступного дня закінчилося тим, що вони само собою непомітно помирились.

Так це повторювалося не раз і не двічі, а тим часом настала пізня осінь. Нобуко все рідше сідала за стіл і все рідше бралася за перо. В цей час і чоловік уже не вислуховував її розмов про літературу з колишньою цікавістю. Вечорами, сидячи одне проти одного за хібаті, вони марнували час у дріб'язкових розмовах про домашнє господарство. Такі теми для чоловіка, принаймні після вечірньої горілки, викликали найбільший інтерес. Усе ж таки іноді Нобуко дивилася на нього з жалем. Але він, ні про що не підозрюючи, покусуючи нещодавно відпущену борідку, відвертіше, ніж завжди, говорив із замисленим виглядом:

— Якби хоч пішли діти...

Тим часом невдовзі у шомісячних журналах почало з'являтися ім'я двоюрідного брата. Вийшовши заміж, Нобуко, мовби забувши про Сьункіті, припинила листування з ним. Тільки з листів сестри вона знала, що з ним, — що він закінчив університет, що він організував із товаришами журнал. Вона й не виявляла бажання знати про нього скільки-небудь більше. Та коли бачила в журналах його оповідання, на серці в неї ставало тепло, мов у колишні часи. Перегортаючи сторінки, Нобуко всміхалася сама до себе. Сьункіті і в своїх оповіданнях застосовував, як Міямото Мусасі, два мечі — іронію та гумор. Їй, однак, — можливо, безпричинно, — здавалося, що за цією веселою іронією відчувається якесь розчарування, раніше йому невластиве. Їй думала вона про це без самозвинувачення.

Відтепер Нобуко почала триматися відносно чоловіка ще ніжніше. За охололим до ночі хібаті чоловік бачив її завжди ясно усмінене обличчя. Це обличчя було напудрене і здавалося молодшим, ніж раніше. Розкладаючи своє рукоділля, вона вголос перебирала спогади про час їхнього весілля в Токіо. Те, що вона так докладно це пам'ятала, було для чоловіка й несподівано, і приємно. «Ти навіть це пам'ятаєш!» — жартував він, і Нобуко відповідала йому тільки мовчазним лагідним поглядом. Але чому це так врзалося в її пам'ять — вона іноді дивувалася сама собі.

Невдовзі лист матері повідомив Нобуко, що вона приготувала весільні подарунки для молодшої доньки. У листі говорилося також, що Сьункіті перед весіллям з Теруко перебрався до нового будинку в передмісті, в районі Яманоте. Нобуко відразу ж написала матері й сестрі довгого вітального листа. «Ми тут лише вдвох, без служниці, й тому, хоч як

жаль, на весілля я не зможу приїхати...» Й коли вона так писала, її пензлик (чому — вона сама не знала) зупинявся не раз на папері. Тоді вона підводила очі й дивилася на сосновий гай за вікном. Сосни темніли густою зеленню під блідим зимовим небом.

Увечері Нобуко говорила з чоловіком про заміжжя Теруко. Чоловік, зазвичай злегка посміхаючись, із цікавістю слухав, як Нобуко наслідує манеру сестри розмовляти. А Нобуко здавалося чомусь, немовби вона розповідає про Теруко самій собі.

— Ну, спати час! — зауважив через декілька годин чоловік, погладжуючи свою м'яку борідку, і ліниво підвівся від хібаті. Нобуко, роздумуючи, що подарувати сестрі, щось креслила щипцями на золі і раптом, підвівши голову, сказала:

— А дивно, мені здається, наче і в мене з'явився брат.

— Ну, звичайно, якщо в тебе є сестра! — сказав чоловік, але на ці слова вона, як і до цього задумливо дивлячись перед собою, нічого не відповіла.

Весілля Теруко й Сьункіті відбулося в середині грудня. Того дня перед полуднем посипався білий лапатий сніг. Нобуко, поснідавши на самоті, довго не могла позбутися запаху риби, яку вона їла на сніданок. «Можливо, в Токіо також іде сніг», — думала вона, прихилившись до хібаті в напівтемній їдальні. Сніг пішов густіший. А присмак риби в роті вперто не зникав.

3

Восени наступного року Нобуко разом із чоловіком, якого послано у службове відрядження, після дворічної відсутності знову ступила на вулиці Токію. Але в чоловіка в розпорядженні було всього декілька днів; зайнятий справами, він майже не мав можливості піти з нею куди-небудь і лише на декілька хвилин заглянув з нею до її матері. Тому, вирушивши провідати сестру та її чоловіка в їхній новій квартирі у передмісті, Нобуко, зійшовши на кінцевій заміській зупинці трамвая, похитувалась у колясці рикші самотою.

Їхній будинок стояв на самій околиці, де вулиці вже підходили до полів. Але по боках тіснилися ряди нових будиночків, які, видно, здавали внайми. Ворота з піддашшям, живі оплоти, білизна, розвішана на жердинах для просушування, —

усе це повсюди було однакове. Цей буденний вигляд жител трох розчарував Нобуко.

Але коли вона біля входу гукнула господарів, назустріч їй раптом вийшов сам кузен, Сюнкіті. Побачивши рідкісну гостю, він, як бувало раніше, закричав:

— Ти?

Нобуко помітила, що волосся в нього не таке вихрясте й погано підстрижене, як раніше.

— Давно не бачились.

— Заходь! На жаль, я сам.

— А Теруко? Немає вдома?

— Пішла у справі. І служниця також.

Нобуко, якось дивно ніяковіючи, тихо зняла в кутку передпокою пальто з елегантною підкладкою.

Сюнкіті провів її до невеликої кімнати — кабінету і водночас вітальні. Повсюди купами лежали книги. Навколо столика з темно-червоного сандалового дерева, на який крізь ледь розсунуті сьодзі світило призахідне сонце, газет, журналів, рукописів було розкидано стільки, що не підступитись. Єдине, що серед усього цього свідчило про присутність молодой дружини, — це прихилене до стіни токонома нове кото. Нобуко деякий час не зводила здивованих очей з цього умеблювання.

— Що ти приїздиш, я знав із листа, та що приїдеш сьогодні — не гадав. — Запалюючи цигарку, Сюнкіті кинув на гостю теплий погляд. — Ну, як живеться в Осаці?

— А Сюн-сан як? Щасливий? — Нобуко також після перших же слів відчула, як у ній оживає зовсім колишнє тепле почуття. Обтяжливі спогади цих двох років, коли вони навіть майже не листувалися, всупереч очікуванню не створювали незручності.

Гріючи руки біля хібаті, вони говорили про те про се. Літературні твори Сюнкіті, новини про спільних знайомих, порівняння Токіо та Осаки... Тем для розмови знаходилося стільки, що всіх було не охопити. Але, ніби змовившись, вони зовсім не торкалися повсякденного життя. Й це ще дужче змушувало Нобуко відчувати, що вона розмовляє з двоюрідним братом.

Інколи, одначе, між ними залягало мовчання. Щоразу в цих випадках Нобуко, все так само всміхаючись, опускала погляд на золу в хібаті. Сама собі не зізнаючись, вона тривожно чогось очікувала. Тоді, навмисне чи випадково, Сюн-

кіті відразу ж знаходив нову тему для розмови і завжди розбивав її очікування. Нобуко мимоволі поглядала на Сюнкіті. Але він спокійно палив цигарку, і лице його зберігало вираз цілковитої невимушеності.

У цей час повернулася додому Теруко. Побачивши сестру, вона так зраділа, що несила було простягти до неї руки. У Нобуко губи всміхались, а на очі вже наверталися сльози. Обидві вони, забувши про Сюнкіті, почали розпитувати одна одну й розповідати одна одній про своє життя за ці роки. Теруко, жвава, з рум'янцем на щоках, не пропустила нагоду розповісти навіть про курей, яких вона й нині розводила. Сюнкіті з цигаркою в роті, задоволений, дивився на них і, як і раніше, тільки посміхався.

Тут прийшла і служниця. Сюнкіті взяв пачку листівок, яку вона принесла, і, всівшись за стіл, забігав пером. Для Теруко те, що і служниця також виходила, очевидно, виявилось несподіванкою.

— Значить, коли сестриця прийшла, нікого не було.

— Еге ж, сам Сюн-сан.

Нобуко здавалося, що відповісти так — значить змусити себе бути спокійною. Тоді Сюнкіті, не обертаючись, сказав:

— Подякуй чоловікові. І чай також я влаштував.

Теруко презирнулася з сестрою й пустотливо засміялась. Але чоловікові вона навмисне не відповіла.

Потім Нобуко з сестрою та її чоловіком сіли за стіл вечеряти. Як пояснила Теруко, яйця, подані на стіл, були від власних курей. Сюнкіті, пригощаючи Нобуко вином, висловлював різні думки в дусі соціалістів, на зразок таких: «Людське життя побудоване на грабунку. Починаючи хоча б із цих яєць!» Незважаючи на це, з них трьох найдужче полюбляв яйця, без сумніву, сам Сюнкіті. Теруко здалося це кумедним, і вона по-дитячому розсміялася. За вечерею та базіканням Нобуко мимоволі згадувала сумні сутінки в ідальні будиночка в далекому сосновому гаю.

Розмова не змовкала й після того, як з'їли фрукти. Сюнкіті, злегка напідпитку, сидів, схрестивши ноги, під електричною лампою й до пізньої ночі із запалом сипав своїми звичайними парадоксами. Його красномовство ще дужче молодило Нобуко. В неї загорілись очі, й вона сказала:

— Мабуть, і я почну писати!

Тоді кузен замість відповіді процитував вислів Ремі де Гурмона. Він звучав так: «Музи — жінки, значить полонити їх

можуть лише чоловіки». Нобуко і Теруко, об'єднавшись, не захотіли визнати авторитету Гурмона.

— Значить, нікому, крім жінок, не можна стати музикантом! Адже Аполлон чоловік! — серйозно сказала Теруко.

У таких розмовах минув час, було пізно. Нобуко залишилася ночувати.

Перед тим як лягти, Сюнкіті відсунув віконниці на зовнішній галереї, в нічному халаті спустився в тісний садочок і, ні до кого зокрема не звертаючись, промовив:

— Вийдіть-но! Чудовий місяць!

Лише Нобуко наслідувала його приклад і, вже знявши панчохи, всунула ноги в гета. Босі ноги відчували холодок роси.

Місяць висів на гілках чахлого кипарисовика в кутку саду. Кузен стояв під деревом і дивився на світле нічне небо.

Трава вже розрослась.

Боязко оглядаючи занедбаний сад, Нобуко обережно підійшла до нього. Але він, не зводячи очей з неба, тільки пробурмотів:

— Ось вона, тринадцята ніч!

Декілька хвилин тривало мовчання, потім він тихо перевів погляд і сказав:

— Ходімо подивимося курник!

Нобуко мовчки кивнула. Курник був якраз у протилежному кутку саду. Вони повільно, плечем до плеча, пішли туди. Але всередині вкритої рогіжками будочки пахло курми та виднілися тільки невиразні тіні. Зазирнувши в будочку, Сюнкіті ледве чутно прошепотів:

— Сплять!

«Кури, в яких люди відбирають яйця...» — мимохить подумала Нобуко, стоячи на траві.

Коли вони повернулися із саду, Теруко, сидячи за столом чоловіка, замислено дивилася на лампу. На лампу, по абажурі якої повзла зелена муха...

4

Наступного ранку Сюнкіті одяг свій кращий піджак і відразу ж після сніданку квапливо попрямував до передпокою. Йому треба було йти на заупокійну службу в зв'язку з річницею смерті одного товариша.

— Зачекай мене, добре? Я ще до полудня неодмінно повернуся, — запевняв він Нобуко, одягаючи пальто. Але вона, тримаючи його капелюха в своїх тонких руках, тільки мовчки всміхалась.

Провівши чоловіка, Теруко всадила сестру біля хібаті й заходилася метушливо пригощати її чаєм. Про сусідів, про відвідини репортерів, про закордонний театр, куди вони ходили з Сюнкіті, — їм начебто було ще про що поговорити й поговорити із задоволенням. Але Нобуко заглибилась у себе. Похопившись, вона помічала, що сидить і відмагається порожніми відповідями. Врешті-решт це не залишилось непоміченим і з боку Теруко. Вона тривожно вдвлялася в обличчя сестри й запитувала:

— Що з вами?

Але що з нею, Нобуко й сама як слід не розуміла.

Коли настінний годинник вибив десяту, Нобуко, підвівши сумні очі, сказала:

— А Сюн-сана все немає.

Теруко, слухаючи сестру, також поглянула на годинник, але з несподіваною сухістю коротко відповіла:

— Ще немає.

Нобуко здалося, що в цих словах дається взнаки настроїв молодій жінки, пересиченої любов'ю чоловіка. Від цієї думки на серці в неї стало ще більш тоскно.

— Теру-сан щаслива... — напівжартома сказала Нобуко, ховаючи підборіддя в комір кімоно. Та вона не могла приховати тон серйозної заздрості, що прохопився в цих словах. Однак Теруко з невинним виглядом весело засміялась і зробила сердиті очі:

— Я вам покажу! — І відразу ж, ластячись, додала: — Адже й сестриця щаслива. — Ці слова боляче різонули Нобуко.

Злегка підвівши повіки, вона заперечила:

— Ти вважаєш? — Заперечивши, вона відразу ж розкаялась. Здивований погляд Теруко на мить зустрівся з поглядом сестри. На її лиці виднілося насилу приховуване розкаєння. Нобуко силувано посміхнулась: — Я щаслива вже тим, що ти так вважаєш.

Настало мовчання. Сидячи під настінним годинником, який відстукував секунди, вони мимоволі прислухалися до булькання казанка на хібаті.

— Хіба братик до вас неласкавий? — трохи згодом запитала Теруко боязким шепотом. У її голосі явно відчувалося

співчуття. Але цієї хвилини душі Нобуко ненависнішою за все була жалість. Поклавши на коліна газету, вона опустила очі й нічого не відповіла. В газеті, як і в тих, що в Осаці, писали про ціни на рис.

У цей час у тихій їдальні пролунав ледве чутний плач. Нобуко відірвалася від газети й побачила за хібаті сестру, що закрила обличчя руками.

— Не треба плакати.

Але Теруко, незважаючи на вмовляння сестри, все не переставала плакати. Відчуваючи жорстоку радість, Нобуко мовчки дивилася на плечі сестри, що здригалися. Потім, наче боячись, аби не почула служниця, нагнулася до Теруко й тихо промовила:

— Якщо я винувата, пробач. Якщо тільки Теру-сан щаслива, це мені дорожче за все. Справді! Якщо тільки Сюн-сан любить Теруко...

Поки вона так говорила, голос її під дією власних слів поступово пом'якшав. Тоді Теруко раптом опустила рукав і підвела залите слізьми лице. В її очах над усяке сподівання не було ні печалі, ні гніву. Їх висушили непереможні ревності.

— Чому ж сестриця... чому ж сестриця вчора ввечері... — Не договоривши, Теруко знову затулила обличчя рукавом і судорожно заридала...

Дві-три години по тому, поспішаючи втрапити до кінцевої зупинки трамвая, Нобуко знову похитувалась у колясці рикші. Весь видимий її очам світ уміщався в чотирикутному целулоїдному віконці, прорізаному в піднятому верху коляски. У віконці повільно, безупинно відходили назад будиночки передмістя та пожовклі віти дерев. І нерухомим серед усього цього було тільки саме вкрите легкими хмаринками холодне осіннє небо.

На душі в Нобуко був спокій. Але над цим спокоєм панувала тужлива покірність долі. Коли напад Теруко минув, то примирення, викликавши нові сльози, легко зробило їх колишніми дружніми сестрами. Але те, що сталося, позаяк воно сталося, все ще важко лежало в Нобуко на серці. І коли, не дождаючи кузена, вона сідала в коляску, її серце терпло від думки, що тепер вони з сестрою навіки чужі.

Раптом Нобуко підвела очі. В целулоїдному віконці показала постать кузена, що крокував із тростинкою в руках

брудною вулицею. В неї здригнулося серце. Зупинити коляску? Чи проїхати повз нього? Стримуючи биття серця, вона в своїй колясці з піднятим верхом деякий час безплідно вагалась. Але відстань між нею та Сюнкіті все скорочувалася. Він повільно йшов під тьмяним сонячним світлом вкритою калюжами вулицею.

«Сюн-сан!» — ледве не зірвалося з її губів. Справді, цієї хвилини постать Сюнкіті, така знайома їй, опинилася біля самісінької коляски. Вона все ще вагалась. І Сюнкіті, нічого не підозрюючи, проминув її. Затуманене небо, там і тут ряди дахів, пожовклі віти дерев — у віконці знову виднілися тільки порожні вулиці передмістя.

І, шулячись під піднятим верхом, усім єством своїм відчуваючи печаль, Нобуко мимоволі з гіркою подумала: «Осінь...»

Квітень 1920 р.

МАДОННА В ЧОРНОМУ

...Із глибини юдолі сліз, із глибини юдолі скорботи з благанням до тебе звертаємося...
О милосердна і всеблага, о невимовно лагідна владичице наша свята Діво Маріє!

Молитва «Аве Марія»

— Ну ж бо, що ви про це скажете? — з цими словами Тасіро-кун поставив на стіл статуетку Марії-Каннон.

«Марія-Каннон»... Так заведено називати зображення (завичай — із білого фаянсу) богині Каннон, яким нерідко поклонялися християни в ті часи, коли католицька релігія була під заборонаю. Але статуетка, яку показував зараз Тасіро-кун, відрізнялася від тих, що зберігаються в музеях або в численних приватних колекціонерів. По-перше, фігурку цю, сантиметрів тридцять заввишки, всю, за винятком обличчя, було вирізано із суцільного шматка дорогого чорного дерева. Мало того, традиційне намисто на шії — орнамент із хрестів, — зроблене також надзвичайно майстерно, було інкрустовано перламутром і золотом. І нарешті обличчя — чудове різьблення по слоновій кістці, а на губах — ясно-червона цятка, очевидно, корал...

Схрестивши руки на грудях, я деякий час мовчки вдивлявся в прекрасний лик «Мадонни в чорному». І поки дивився, мені все чіткіше ввижався якийсь дивний вираз, який начеб туманно витав у рисах цього вирізаного з кістки обличчя. А втім, ні, сказати «дивний», мабуть, занадто слабко. Мені здалося, ніби все її обличчя дихає іронічною, навіть якоюсь злостивою посмішкою.

— Ну, що скажете? — повторив Тасіро-кун, гордовито посміхаючись, як усі колекціонери-любители, і поглядаючи то на «Марію-Каннон», то на мене.

— Рідкісна штучка! Та чи не здається вам, що лице в неї зле якесь?

— Авжеж, лагідним і ніжним це обличчя не назвеш. І справді, з цією «Марією-Каннон» пов'язана дивовижна легенда.

— Дивовижна легенда?.. — Я мимоволі перевів погляд з «Марії-Каннон» на Тасіро-куна. Несподівано зробившись серйозним, Тасіро-кун хотів було прибрати статуетку, але зразу ж поставив її на попереднє місце.

— Еге, подекують, буцім оця Мадонна приносить нещастя... Коли її просять відвернути лихо, вона насилає ще гірше...

— Не може бути!

— Одначе з хазяйкою цієї фігурки дійсно трапилось, як мені розповідали, щось таке. — Тасіро-кун сів і з серйозним, ледве не пригніченим виглядом жестом запросив мене зайняти місце навпроти.

— Невже це правда? — опускаючись на стілець, з мимовільним подивом вигукнув я. Тасіро-кун — мій товариш, який закінчив університет на два роки раніше за мене, відомий, талановитий адвокат. До того ж — людина освічена, сучасна, аж ніяк не схильна до забобонів. І якщо вже така людина, як він, наважується зачепити цю тему, значить, можна не побоюватися, що «дивовижна легенда» виявиться на ділі досить банальною розповіддю про «надприродне».

— Судить самі... Але так чи інакше — минуле у цієї «Марії-Каннон» зловісне. Якщо не занудитесь, будь ласка, я розповім...

До мене ця фігурка належала багатій сім'ї Інамі, уродженцям одного з міст префектури Ніїгата. Фігурку берегли не як раритет, а як божество, яке охороняє благополуччя дому.

Сам Інамі, глава сім'ї, — ми разом навчалися на юридичному факультеті, — займається і комерцією, і банківськими операціями, словом, людина він вельми ділова. А тому й мені довелося декілька разів надавати йому деякі послуги. Можливо, він хотів мені віддячити... Але хай там як, в один зі своїх приїздів до Токіо він подарував мені цю «Марію-Каннон», свою старовинну фамільну коштовність.

Тоді-то я й почув од нього дивовижну легенду, про яку щойно згадав, хоча сам Інамі, звісно, не вірив у якісь чари або подібну до того містику. Просто він розповів мені стисло легенду, пов'язану з цією Мадонною, так, як чув її від своєї матері.

Сталося це восени, матері Інамі — її звали О-Ей — виповнилося тоді чи то десять, чи то одинадцять років... За часом це, очевидно, останні роки Каей, коли «чорні кораблі» наганяли страх на гавань Урага. Тієї осені брат О-Ей, восьмирічний Мосаку, захворів на кір у дуже важкій формі. Після смерті батьків, які загинули кілька років тому, О-Ей разом із братом лишилася під опікою бабусі, якій було вже за сімдесят. Неважко зрозуміти, як сполошилася ця стара дама, прабаба нашого Інамі. Незважаючи на всі старання лікарів, стан Мосаку погіршувався й погіршувався, і не минуло й тижня, як над дитиною нависла загроза смерті.

І ось одного разу до кімнати О-Ей, яка міцно спала, несподівано увійшла бабуся; силоміць розбудивши і піднявши з постелі дівчинку, вона покvapно, без допомоги служниць, змусила її ретельно одягтися. О-Ей не встигла ще до пуття прокинутись, як бабуся схопила її за руку і, освітлюючи шлях тьмяним паперовим ліхтарем, потягла сонну дівчинку безлюдною галереєю до кам'яної комори, куди і вдень майже ніколи не заглядала.

У глибині комори здавна стояла біла дерев'яна божниця на честь богині Інарі, що охороняла від пожеж. Бабуся витягла з-за пояса ключ, відчинила дверцята божниці — там, за парчевими складками занавіски, стояла тьмяно освітлена ліхтарем ця сама «Марія-Каннон». Тільки-но О-Ей побачила статуетку, їй раптом чомусь стало страшно; пригорнувшись до бабусі та сховавши голову їй у коліна, вона гірко розплакалась. Одначе бабуся, завжди така лагідна, цього разу не звернула уваги на сльози дівчинки, всілася перед божницею і, побожно перехрестившись, почала бурмотіти якісь молитви, незрозумілі О-Ей.

Так минуло хвилин десять; потім бабуся обняла О-Ей, тихенько змусила її підвестись і, всіляко заспокоюючи перелякану дівчинку, всадила її поряд із собою. І знову почала молитися, звертаючись до вирізаної з чорного дерева фігурки зі словами, цього разу зрозумілими О-Ей:

— Свята Діво Маріє, на всьому білому світі лише і є в мене, що мій онук Мосаку, якому нині виповнилося вісім, і ось ця його сестричка О-Ей, — я її також привела до тебе. Ти бачиш, вона ще занадто мала, щоб узяти її у дім чоловіка. І якщо будь-яке лихо станеться тепер із Мосаку, дім Інамі з тієї ж хвилини позбудеться продовжувача роду. Не допусти ж, аби сталася така напасть, охорони й захисти життя Мосаку! Якщо ж я прошу занадто багато, якщо ж я недостойна, щоб ти прислухалася до мого прохання, то збережи життя Мосаку хоча б доти, поки я живу на цьому світі... Я вже стара й навряд чи протягну довго; скоро я вручу свою аніму нашому есусу... Але доти і внучка моя О-Ей, бог дасть, підросте... Пролий же на нас милість, відверни від Мосаку меч, занесений ангелом смерті, хоча б доти, поки я не закрию очі навіки... — Так із запалом молилася бабуся, схилившись стриженою головою.

І от, за словами О-Ей, коли молитва завершилась і дівчинка боязко підвела голову, вона раптом побачила — можливо, їй привиділося, — що «Марія-Каннон» посміхнулась. О-Ей знову тихо скрикнула з переляку і знов уткнулася в коліна бабусі. Але та, навпаки, задоволено погладжуючи по спині внучку, повторила декілька разів:

— Годі, годі, тепер ми вже можемо піти... Пані Марія прислухалася до бабусиної молитви!

Ну, а на ранок і дійсно, буцімто молитву бабусі й справді було почуто, жар у Мосаку спав, і якщо вчора він був у безпам'яті, то тепер до нього поступово повернулася притомність. Важко описати радість бабусі. Мати Інамі розповідала, що досі не може забути, як од радості бабуся і плакала і сміялась одночасно... Переконавшись, що хворий онучок спокійно спить, бабуся тим часом і сама вирішила трохи перепочити після кількох ночей неспання біля ліжка хворого. Вона звеліла приготувати собі постіль у сусідній кімнаті й лягла, хоча зазвичай спала у себе в спальні.

О-Ей сиділа в узголів'ї бабусиної постелі, граючись у блішки. За її словами, стара жінка, очевидно, змучена втомою, відразу ж заснула, наче вбита. Так минуло приблизно близько години, як раптом літня служниця, що доглядала за Мо-

саку, обережно прочинила розсувні двері, що відділяли сусіднє приміщення, і злякано покликала:

— Панночко, розбудить-но скоріше стару пані!

Крихітка О-Ей одразу ж підійшла до бабусі та смикнула її кілька разів за рукав спального кімоно:

— Бабусю, бабусю!

Але дивна річ — бабуся, що завжди спала дуже чутко, цього разу не відповідала, хоч скільки її кликали. Тим часом служниця здивовано наблизилась, але, ледве кинувши погляд на сплячу, мов божевільна схопила її за кімоно з плачем і відчайдушним криком: «Пані! Пані!» Одначе бабуся навіть не поворухнулася, тільки під очима в неї лягли легкі лілові тіні. Невдовзі й інша служниця поквапливо розчинила двері й, уся червона від хвилювання, тремтячим голосом покликала:

— Пані!.. Молодий пан... Пані!..

Само собою зрозуміло, у словах цієї служниці звучав такий переляк, що навіть маленька О-Ей здогадалася, — Мосаку несподівано стало гірше... Але бабуся, як і до цього, лежала, міцно заплющивши очі, мовби не чуючи служниць, які з плачем припали до узголів'я її постелі...

Мосаку теж помер — хвилин через десять. «Марія-Каннон» виконала прохання бабусі — за її життя не вбивати Мосаку.

Розповівши цю історію, Тасіро-кун зупинив на мені довгий замислений погляд.

— Ну що? Хіба вам не віриться, що все це правда?

— Мм... Так, але... Важко сказати...

Деякий час Тасіро-кун мовчав. Потім, піднісши сірник до погаслої люльки, промовив:

— А мені думається, все так і було. От тільки невідомо, винувата в тому мадонна, яку зберігали в домі Інамі, чи щось зовсім інше... А втім, ви, здається, ще не прочитали напис на підставці фігурки. Погляньте... Бачите латинські літери, вирізані отут? *Desine fata deum flecti sperare precando...*¹

Я з несвідомим страхом поглянув на «Марію-Каннон» — само уособлення долі. На прекрасному обличчі Мадонни, втіленому в чорне дерево, навічно закарбувалася таємнича посмішка, в якій проступала неприхована ворожість.

Травень 1920 р.

¹ Не сподівайся, що молитвою зміниш приречення богів... (Лат.)

РОЗПОВІДЬ ПРО ОДНУ ПОМСТУ

Зав'язка

Серед васалів князів Хосокава в Хіго був один самурай на ім'я Таока Дзіндайю. Раніше він був роніном дому Іто в Хюґа, але потім за рекомендацією Найто Сандзаемона, який підвищився до становища старійшини васалів у князів Хосокава, його було прийнято на службу до цих князів у їхніх нових володіннях із платнею сто п'ятдесят коку.

Навесні сьомого року Камбун під час змагання в бойових мистецтвах він у бою на списах здолав шістьох самураїв. На змаганні разом зі своїми старшими васалами був присутній сам князь Цунатосі; йому дуже сподобалось, як Дзіндайю володіє списом, і він забажав, аби було влаштовано змагання й на мечах. Дзіндайю, взявши бамбуковий фехтувальний меч, знову поклав трьох самураїв. Четвертим його противником був Сенума Хьоей, який навчав молодих самураїв клану мистецтва володіння мечем. Щадячи репутацію його як учителя фехтування, Дзіндайю вирішив поступитися йому перемогою. Щоправда, йому хотілося при цьому програти так майстерно, щоб його намір поступитися перемогою іншому був зрозумілий тим, хто знається на справі. Хьоей, зітнувшись із Дзіндайю, підмітив цей намір і відразу ж загорівся злобою до свого противника. І коли Дзіндайю став в оборонну позицію, Хьоей з усієї сили завдав прямого удару. Меч устромився Дзіндайю в горло, і він одразу ж упав навznak. Вигляд у нього був при цьому найжалюгідніший. Цунатосі, який щойно похвалив його за майстерне володіння списом, після цього змагання нахмурився і не промовив жодного слова вдячності.

Поразка Дзіндайю скоро стала предметом розмов за його спиною.

Що робив би Дзіндайю на полі бою, якби в нього обламали дrevко списа? Жалюгідне становище! Він навіть фехтувальним мечем не вмів володіти, як порядний воїн.

Такі розмови відразу ж пішли серед самураїв клану. Звісно, сюди примішувалися почуття ревнощів і заздрощів з боку рівних йому за становищем. Що ж до Найто Сандзаемона, то йому не можна було просто промовчати перед князем. Тому він покликав Дзіндайю і суворо сказав йому:

— Ти так ганебно дозволив себе перемогти, що справа не може завершитися простим визнанням того, що я в тобі по-

милився. Або ти підеш на нове — потрійне — змагання, або на спокутування своєї провини перед князем я зроблю собі характері.

Воїнську честь Дзіндайю й так уже зачіпали розмови, що доходили до нього. Тому він одразу ж дослухався до слів Сандзаемона й подав прохання про своє бажання ще раз поборотися з учителем фехтування в потрійному поединку.

Незабаром обидва вони в присутності князя почали свій поєдинок. У першому бою Дзіндайю завдав своєму противнику удару в руку; в другому бою Хьоей завдав удару Дзіндайю в обличчя. Але в третьому бою Дзіндайю знову завдав противнику удару в руку. Цунатосі похвалив Дзіндайю й наказав збільшити його платню на п'ятдесят коку. Погладжуючи набряклу руку, Хьоей з похмурим виглядом одійшов од князя.

Минуло три-чотири дні, й ось одного разу дошової ночі один із самураїв клану — Коно Хейтаро — виявився таємно вбитим за огорожею храму Сейгандзі. Хейтаро був одним із найближчих васалів князя з платнею двісті коку; це був старий, обізнаний на лічбі та письмі; судячи з його звичайної поведінки, ніяк не можна було припустити, щоб він міг стати предметом чиєї-небудь ненависті. Одначе вже наступного дня дізналися, хто був його ворогом: цього дня раптово зник Сенума Хьоей. Дзіндайю та Хейтаро були різного віку, але постаті їхні були дуже схожі. Крім того, і герб в обох був один і той самий — квітка мьога в крузі. Хьоея було введено в оману цим гербом на ліхтарі, який ніс служник Хейтаро, освітлюючи шлях панові; його ввела в оману й постать Хейтаро, до того ж закутана в плащ і напівприхована парасолем; от він скороспішно й убив старого, прийнявши його за Дзіндайю.

У Хейтаро був сімнадцятилітній нащадок Мотоме. Мотоме зараз же вирішив запитати дозволу вирушити разом зі своїм молодим служником на ім'я Еґосі Кісабуро, як це було заведено в самураїв у той час, у подорож для помсти. І Дзіндайю — можливо, тому, що він не міг не відчувати себе відповідальним за смерть Хейтаро, — заявив, що й він хоче рушити в дорогу, щоб стерегти Мотоме. Подав прохання про дозвіл бути сукедаті й самураї на ім'я Цудзакі Сакон, у якого з Мотоме існувала угода бути в усьому разом. Позаяк спра-

ва була незвичайною, Цунатосі на прохання Дзіндайю згоду дав, але Сакона він не відпустив.

Мотоме разом із Дзіндайю й Кісабуро відслужили сьомого дня після кончини Хейтаро поминальну службу й покинули містечко при замку Кумамото, де вже — в тутешніх теплих краях — осипалися квітучі вишні.

1

Цудзакі Сакон, якому було відмовлено в проханні вирушити як сукедаті, два-три дні не виходив із дому. Йому було гірко, що угода бути в усьому разом, яку вони з Мотоме уклали, виявилась усього лиш клаптиком паперу. Його вельми засмучувала також думка, як би товариші не почали за його спиною показувати на нього пальцем. Але більше за все його тривожило те, що свого друга Мотоме він довірив лише Дзіндайю. Й ось уночі того дня, коли троє тих, які пішли на помсту, покинули Кумамото, він, не сказавши навіть батькам і тільки залишивши листа, пішов із дому, щоб вирушити слідом за своїм другом і його супутником Дзіндайю.

Він наздогнав їх одразу ж за самою границею провінції. Подорожні в цей час відпочивали від хідні в харчевні на поштової станції в горах. Простягаючи руки до Дзіндайю, Сакон почав благати дозволити йому піти з ними разом. Дзіндайю спершу був дуже суворий:

— А я що ж, по-твоєму, нічого не тямлю в воїнському мистецтві? — І не схоже було, щоб він легко погодився.

Одначе врешті-решт він здався і, скося поглядаючи на Мотоме, начебто поступився посередництвом Кісабуро й дозволив Сакону приєднатися до них. Слабкий, як жінка, Мотоме, в якого ще волосся на тім'ї не було поголене, не міг приховати, як йому хочеться, щоб Сакон пішов з ними. У Сакона ж від радості на очі навернулися сльози, й він навіть до Кісабуро весь час звертався зі словами вдячності.

Подорожнім було відомо, що в Хьоея в клані Асано є молодша заміжня сестра; тому вони почали з того, що переправилися через протоку Модзігасекі й рушили в далеку путь по тракту Тюгоку до замку Хіросіма. Одначе прибувши туди, розпитуючи місцезнаходження свого ворога, вони з розмов швачки, що працювала в будинках самураїв, дізналися, що Хьоей побував у замку, а потім нишком перебравсь у провінцію Ійо — до Мацуями, де в його зятя був знайомий. Тому

подорожні знайшли корабель із Ійо і в самісінький розпал літа сьомого року Камбун без усяких лихих пригод дісталися містечка при замку Мацуяма.

У Мацуямі всі четверо, насунувши низько на очі амігаса, щодня вешталися повсюди навколо, стараючись напасти на слід ворога. Та Хьоей, видно, був обережним, і знайти його місцеперебування виявилось нелегко. Якось одного разу Сакон звернув увагу на чоловіка, з одежі — бродячого заклинателя, який видався йому схожим на Хьоея, й почав за ним стежити, але врешті-решт з'ясувалося, що це хтось зовсім інший, хто не має з Хьоеєм нічого спільного. А тим часом уже повів осінній вітер, і під вікнами самурайських будинків у призамковому містечку з-під густої трави, що заповнювала рів, усе ширше й ширше розливалася вода. Від цього серця чотирьох подорожніх усе дужче охоплювала нетерплячка. Особливо горів бажанням зустрітися з ворогом Сакон; він майже весь час — і вдень, і вночі — блукав по Мацуямі, стежачи за всім. Йому хотілося, щоб перший удар меча помсти було завдано ним. Якби його випередив Дзіндайю, його репутація воїна, що приєднався до інших, кинувши свого пана й батьків, загинула б. Так він твердо вирішив сам для себе.

Одного разу, через два з гаком місяці по прибутті до Мацуяма, Сакон проходив берегом моря біля самого містечка й помітив, що двоє молодих самурайських служників, які супроводжували якийсь зусібч закритий паланкін, готують човна, підганяючи рибалок. Коли приготування було завершено, з паланкіна вийшов самурай. Він одразу ж насунув на очі амігаса, та лице, що майнуло на мить, було, без сумніву, лицем Сенуми Хьоея. Сакон на мить завагався: дуже жаль, що той не зустрівся тут із Мотоме. Але якщо не вбити Хьоея зараз же, він знову куди-небудь зникне. А позаяк він поїде морем, то вже зовсім неможливо буде його затримати. Доведеться викликати його на бій самому.

Сакон вирішив усе це за одну мить і, навіть не подумавши, що слід підготуватися до бою, зірвав із себе амігаса й вигукнув:

— Сенума Хьоей! Я — Цудзакі Сакон, названий брат Кано Мотоме, його сукедаті. Впізнаєш? — Із цими словами він вихопив меч і підскочив до Хьоея.

Але той, не піднімаючи амігаса, навіть не поворухнувся. Дивлячись на Сакона, він крикнув:

— Зачекай! Ти помилково вважаєш мене за іншого!

Сакон мимоволі зупинився. Тієї ж миті рука самурая схопилася за руків'я меча і на Сакона обрушився страшний удар. Падаючи, Сакон нарешті чітко розпізнав під низько насунутою амігаса риси Сенуми Хьоєя.

2

Решта трое, мимовільні винуватці вбивства Сакона, ще цілих два роки блукали в пошуках ворога і пройшли майже всю область Токайду, від самісіньких пристолічних провінцій. Одначе про Хьоєя не було ні слуху ні духу.

Настала осінь девятого року Камбун. Услід за перелітними дикими гусьми подорожні нарешті ступили на землю Едо. Вони сподівалися, що в Едо, де завжди буває багато народу — і старих, і молодих, і знатних, і незнатних, — їм удасться що-небудь довідатися про їхнього ворога.

Щонайперше вони влаштувалися в готелі на одній із внутрішніх вуличок Канда; потім Дзіндайю перетворився на бродячого самурая, що заробляє на прожиття виконанням вуличних пісеньок; Мотоме прибрав образ торговця, який ходить по дворах з корзиною з дрібним товаром за плечима; а Кісабуро найнявся на термін у дім хатамото Носе Соемона як служник, що носить за паном його дзорі.

Мотоме та Дзіндайю день по дню ходили містом. Досвідчений Дзіндайю, збираючи на своє порване віяло милостиню, старанно заглядав до всіх харчевень і корчем та був невтомним. Але в душу молодого Мотоме навіть в ясні осінні дні, коли він, приховуючи схудле обличчя під амігаса, проходить по Ніхонбасі, все частіше й частіше закрадався смуток: йому починало здаватися, що врешті-решт усі їхні зусилля помститися ворогові завершаться нічим.

Тим часом з боку гори Цукуба повіяв осінній вітер, ставало все холодніше й холодніше, і Мотоме застудився; в нього раз у раз починався жар. Одначе, долаючи озноб, він, як і раніше, день у день з корзиною за спиною виходив на торгівлю. Дзіндайю при зустрічі з Кісабуро завжди говорив йому, як стійко тримається Мотоме, чим завжди викликав сльози у цього відданого молодого служника. Але ні той, ні інший не помітили смутку, який охопив Мотоме й не давав йому як слід зайнятися своєю хворобою.

Настала весна десятого року Камбун. Із цього часу Мотоме потай од своїх почав одвідувати дім розпусти у Йосівара. Його подругою там була така собі Каеде із закладу Ідзумія, так звана «дівича другого рангу». Ця жінка всіляко догоджала Мотоме незалежно від своїх обов'язків. Лише з Каеде він забував на якийсь час тугу, що гнітила його душу.

Одного разу, коли навколо ходили розмови про квітучі вишні в Сібуя, він, розчулений сердечністю Каеде, зізнався їй, що задумав помсту. Йї несподівано для себе почув од неї, що один самурай, схожий на Хьоея, разом з іншими самураями з клану Мацуя місяць тому приходив погуляти в Ідзумія. На щастя, в пам'яті Каеде, якій за жеребом випало бути подругою цього самурая, доволі добре збереглося все — від зовнішності до того, що в нього з собою було. Більш того: з їхніх розмов вона відчула, що найближчими двома-трьома днями він збирається покинути Едо й вирушити в Мацуя. Мотоме, звісно, дуже зрадів. Одначе від думки, що, коли він знову вирушить у путь, йому доведеться розлучитися з Каеде на деякий час, а можливо, й назавжди, мужність покинула його душу. Цього дня він із нею напився, як ніколи раніше. А коли повернувся до готелю, в нього відразу ж ринула горлом кров.

Із наступного дня Мотоме зліг. Але чомусь він жодним словом не обмовився Дзіндайю про те, що майже напевно дізнався, де перебуває його ворог. Дзіндайю продовжував ходити по милостиню та у вільні від своїх ходінь години всіляко доглядав хворого. Та ось одного разу, коли він, обійшовши всі балагани на вулиці Фукія, повернувся ввечері до їхнього готелю, виявилось, що Мотоме помер гіркою смертю, ввіткнувши собі в живіт меч. Він лежав біля засвіченого ліхтаря із затиснутим у зубах листом. Приголомшений Дзіндайю розгорнув листа. В ньому були відомості про їхнього ворога й викладалася причина самогубства: «Я слабкий і весь час хворію. Тому я й гадаю, що не зможу виконати свого наміру помститися ворогу...» В цьому й полягала вся причина. Та в забарвлений кров'ю лист було вкладено ще одного. Пробігши очима цього другого листа, Дзіндайю тихенько підсунув ліхтар і підніс вогонь до листа. Полум'я охопило папір, осяявши похмуре лице Дзіндайю.

Це була угода бути разом і в цьому, і в майбутньому світі, що її Мотоме навесні цього року уклав із Каеде.

Влітку десятого року Камбун Дзіндайю та Кісабуро дісталися містечка при замку Мацуя. Коли вони ступили на міст Охасі й побачили хмарні вершини, що громадилися високо в небі над озером Сіндзіко, в душі в них в обох спалахнув захват цією величчю, й вони подумали: відтоді як вони залишили своє рідне місто Кумамото, вони зустрічають ось уже четверте літо.

Щонайперше вони влаштувалися на постоялому дворі неподалік од мосту Кьохасі й одразу ж наступного дня, як повсюди, розпочали пошуки ворога. Вже надходила осінь, коли вони відкрили, що в домі самурая Онті Кодзаемона, що навчав військового мистецтва васалів князів Мацудайра, переховується самурай, схожий на Хьоея. Обидва подумали: нарешті їхньої мети досягнуто! Вірніше, мало бути досягнуто. Особливо Дзіндайю: з того дня, як вони дізналися про це, в нього в душі нестримно палали почуття і гніву, і радості. Хьоей тепер був ворогом уже не тільки самого Хейтаро; він був ворогом і Сакона; він був ворогом і Мотоме. Але ще більшою мірою він був ненависним ворогом самого Дзіндайю, ворогом, який змусив його цілих три роки зазнавати всіляких тягот. Від цієї думки Дзіндайю — що було зовсім не схоже на нього, завжди спокійного та холоднокровного, — готовий був тут же, відразу ж увірватися в дім Онті та вступити в бій.

Та Онті Кодзаемон був відомим по всій області Сан'індо майстром у мистецтві володіння мечем. До того ж у нього було багато відданих йому учнів. Тому, хоч як гарячкував Дзіндайю, він мусив чекати нагоди, коли Хьоей вийде з дому сам.

Але такої нагоди все не було. Хьоей майже безвилазно дні й ночі сидів удома. А тим часом у саду постоялого двору вже відцвіли мирти, і сонячне проміння, що падало на каміння в саду, все дужче блідло. У такому стані болісного нетерпіння вони зустріли річницю смерті Сакона, вбитого три роки тому. Кісабуро цього вечора пішов до храму Сьокоїн, що був поблизу, і замовив там поминальну відправу. На його превеликий подив, там виявилися посмертні таблички з іменами Сакона та Хейтаро. Коли відправа завершилася, Кісабуро з найбайдужішим виглядом запитав у монаха, що правив, про ці таблички. І ще більше здивувала його відповідь монаха: один з оточення Онті Кодзаемона, парафіянина їхнього хра-

му, двічі на місяць у дні смерті цих людей завжди приходять сюди для поминання. «І сьогодні він уже побував тут», — додав монах, нічого не підозрюючи.

Виходячи з храму, Кісабуро відчував таку душевну силу, бачив її дали йому душі покійних батька та сина Коно і Сакона.

Слухаючи розповідь Кісабуро, Дзіндайю радів тому, що доля нарешті повернулася до нього лицем, але разом з тим досадував, як це вони досі не помітили, що Хьоей ходить до цього храму. «Через вісім днів буде річниця смерті мого старого пана. Здійснити помсту саме в день кончини — це, без сумніву, сама доля!» — такими словами Кісабуро завершив свою радісну розповідь.

Така ж думка виникла і в Дзіндайю. Та обидва вони зовсім не думали про те, що відбувалося в душі Хьоея, який здійснював поминання їхніх покійників.

День кончини Хейтаро все наближався. Обидва вони, нагострюючи свої клинки, спокійно чекали цього дня. Тепер запитання, чи вдасться помститися, вже відпало. Всі їхні думки були звернені тільки до цього дня, тільки до цієї години. Дзіндайю навіть обдумав те, як їм зникнути після виконання свого заповітного бажання.

Нарешті настав ранок довгоочікуваного дня. Ще до світанку обидва вони спорядилися при світлі ліхтаря. Дзіндайю одягнувся в шкіряні штани з тисненням візерунком у вигляді ірисів і куртку з цупкої чорної чесучі; поверх куртки він накинув прикрашене фамільними гербами хаорі з такої ж матерії, під яким були тасуки з тонкого ремня. Із зброї в нього були великий меч роботи Хасебе Норінага та малий меч роботи Рая Кумітосі. На Кісабуро хаорі не було, він надів на себе просту легку накидку. Обмінявшись чарками холодного sake, вони розплатилися по сьогоднішній день і в піднесеному настрої вийшли з постійного двору.

Вулиці ще були безлюдними. Все ж вони насунули амігаса на очі й попрямували до брами храму Сьокоїн, давно вже наміченої ними як місце помсти. Але не встигли вони відійти від свого житла два-три квартали, як Дзіндайю раптом зупинився і сказав:

— Зачекай! При розрахунку на постійні дворі нам недодали чотирьох монів здачі. Я піду назад і візьму ці чотири мони.

Кісабуро незадоволено зауважив:

— Чотири мони! Це ж мізерна сума. Чи варто повертатися? — Йому хотілось якомога швидше дійти до мети — до храму Сьокоїн.

Одначе Дзіндайю не слухав.

— Звісно, не про цей дріб'язок я думаю. Але ж до кінця віку на мені залишиться ганьба: самурай Дзіндайю так розхвилювався перед помстою, що, розплачуючись на постійному дворі, помилився в рахунку. Іди вперед! А я повернуся на постійний двір. — Із цими словами він повернув назад. Схиляючись перед таким самовладанням, Кісабуро, як йому було сказано, сам-один поспішив до місця помсти.

Незабаром і Дзіндайю приєднався до Кісабуро, що очікував його біля брами храму. Того дня в небі пливли легкі хмаринки, крізь них пробивалося неяскраве проміння сонця, час від часу накрапав дощ. Обидва вони, кожен по свій бік брами, повільно крокували вздовж огорожі, над якою вже жовкнуло листя ююби, і чекали приходу Хьоея.

Та ось уже наближався полудень, а Хьоей усе не з'являвся. Кісабуро не витримав і запитав у брамника, чи прийде сьогодні Хьоей до храму. Одначе брамник і сам дивувався, чому той усе не йде.

Так, стримуючи биття своїх сердець, стояли вони за огорожею храму. А тим часом безжально спливали години. Почали стелитися вечірні тіні; в повітрі сумно розлягалось каркання ворон, які клювали плоди ююби. Втративши терпіння, Кісабуро підійшов до Дзіндайю.

— Чи не збігати мені до дому Онті, — прошепотів він. Але Дзіндайю похитав головою й не дозволив.

Скоро в небі над брамою храму між хмарами там і тут замиготіли поодинокі зірки. І все ж Дзіндайю, прихилившись до огорожі, вперто чекав Хьоея. Справді: Хьоей, можливо, дізнався, що його підстерігають вороги, і хоче прийти до храму непомітно, коли смеркне.

Нарешті пролунав дзвін першої нічної варті. Потім пролунав дзвін другої варті. Вони, мокрі від роси, все не відходили від храму.

Хьоей так і не з'явився.

Розв'язка

Дзіндайю та Кісабуро, перейшовши на інший постійний двір, знову заходилися вистежувати Хьоея. Та минуло всього декілька днів, і раптом у Дзіндайю почалася жорстока блю-

вота й понос. Дуже стривожений Кісабуро хотів одразу ж побігти за лікарем, але хворий, побоюючись, як би все не відкрилось, категорично не дозволив йому цього.

Весь день Дзіндайю пролежав у постелі, покладаючи надію на куплені в аптеці ліки. Одначе блювота й понос не припинялися. Кісабуро не міг залишатися байдужим і нарешті вмовив хворого дати оглянути себе лікарю. Відразу ж він звернувся до господаря постоялого двору з проханням покликати місцевого лікаря. Господар зараз же послав за лікарем на ім'я Марукі Рантай, який промишляв у цих краях своїм мистецтвом.

Рантай навчався в самого Мукаї Рейрана і славився як чудовий лікар. Але він мав при цьому вдачу мужа-самурая, що дні та ночі проводив за чаркою й не думав про гроші:

Злітає в небо,
Під хмари, у долинах
Потік глибокий
Переплива — ось чапля
Що зазвичай вчиняє.

І дійсно: зверталися до нього по лікування всі — від найзначніших васалів клану до жалюгідних жебраків і парій.

Навіть не помацавши пульсу Дзіндайю, Рантай одразу ж визначив дизентерію. Одначе й ліки такого знаменитого лікаря не допомогли. Кісабуро, доглядаючи хворого, молився про видужання Дзіндайю всім богам. І сам хворий довгими ночами, вдихаючи димок від зілля, що варилося біля його узголів'я, молився подумки, щоб як-небудь дожити до виконання свого заповітного бажання.

А тим часом настала пізня осінь. Кісабуро дорогою до Рантая по ліки часто спостерігав, як у небі летять вервечки перелітних птахів. І ось одного разу в передпокої Рантая він зіткнувся з одним самурайським служником, який також прийшов до Рантая по ліки. Із розмов з ним Кісабуро стало зрозуміло, що хворий — із дому Онті Кодзаемона. Коли служник пішов, Кісабуро звернувся до знайомого учня й запитав:

— Видно, навіть такий воїн, як Онті-доно, і той не впорається з хворобою?

— Ні, хворий не Онті-доно, а гість, який зупинився в нього, — нічого не підозрюючи, відповів добродушний учень.

Тепер щоразу, приходячи по ліки, Кісабуро старався щонебудь вивідати про Хьоєа. І тут, розпитуючи все докладніше,

він з'ясував, що Хьоей з того самого дня — з річниці смерті Хейтаро — потерпає на ту ж хворобу, що й Дзіндайю. Зрозуміло, що він того дня не прийшов до храму Сьокоїн тільки через хворобу. Коли Дзіндайю про це почув, його хвороба стала для нього ще важчою. Адже якщо Хьоей помре, то хоч як би він хотів убити його, щоб помститися, це вже ніяк не вдасться. З другого боку, нехай Хьоей і залишиться живим, але якщо він, Дзіндайю, сам розпрощається з життям, справа всіх цих років піде марно. Гризучи узголів'я, Дзіндайю молвив про своє видужання і разом з тим не міг не молитись і про видужання свого ворога Сенуми Хьоея.

Одначе доля була жорстокою з Таока Дзіндайю до краю. Хвороба його все загострювалась, і не минуло й десяти днів відтоді, як він почав приймати ліки Рантая, а його стан зрився таким, що не сьогодні-завтра міг настати кінець. Але, навіть тяжко страждаючи, він ні на мить не забував про помсту. Кісабуро чув, як крізь стогони хворого прориваються слова: «Великий бодхисатва Хатиман!» Якось уночі, коли Кісабуро, як завжди, давав хворому ліки, Дзіндайю, пильно дивлячись на нього, слабким голосом покликав:

— Кісабуро! — І, помовчавши, промовив: — Життя мое добігло кінця.

Кісабуро у відчаї, упершись руками в мати на підлозі, не мав сил навіть підвести голову.

Наступного дня Дзіндайю раптом, під впливом якоїсь думки, послав за Рантаєм. Рантай, од якого цього дня тхнуло запахом sake, відразу ж прийшов до хворого.

— Дякую вам за таку тривалу турботу про мене, — насилу промовив Дзіндайю і, побачивши лікаря, трохи підвівся на своєму ложі. — Але мені б хотілося, поки я ще живий, попрохати вас про одну річ. Ви слухаєте мене?

Рантай з готовністю кивнув головою. І Дзіндайю, щохвилини перериваючись, розповів йому все про помсту, заради якої вони вистежували Сенуму Хьоея. Голос його був ледве чутний, але кожне слово в його довгій розповіді звучало як належить. Рантай, звівши брови, уважно слухав. Завершивши розповідь, Дзіндайю, задихаючись, запитав:

— Останнє в цьому житті: я хотів би знати, який стан Хьоея? Він іще живий?

Кісабуро вже плакав. І Рантай, чуючи ці слова, не міг стримати сліз. Присунувшись до хворого, він нахилився до самого його вуха і промовив:

— Будьте спокійні. Хьоей-доно сконав. Сьогодні вранці в час Тигра я сам був присутнім, коли він помер.

На обличчі Дзіндайю з'явилась усмішка. І разом з нею на схудлій щоці холодно блиснула сльоза.

— Хьоей! Хьоей! Щасливий твій бог, — з гіркотою пробурмотів Дзіндайю і, немов бажаючи подякувати Рантаю, схилив на постіль свою голову зі сплутаним волоссям.

І — його не стало.

Наприкінці десятого місяця за місячним календарем десятого року Камбун служник Кісабуро, попрощавшись із Рантаєм, вирушив у зворотну путь, на батьківщину, до Кумамото. У дорожній корзинці за плечима в нього були пасма волосся трьох людей — Сакона, Мотоме та Дзіндайю.

Епілог

У першому місяці одинадцятого року Камбун на кладовищі храму Сьокоїн у Мацуя було поставлено чотири плити в пам'ять померлих. Той, хто їх поставив, певно, ретельно переховувався, й жодна людина не знала, хто він. Але коли ці плити було встановлено, рано-вранці у браму храму ввійшли двоє, на вигляд монахи, з гілками квітучих слив у руках. Один із них був відомий у містечку при замку Марукі Рантай. Другий — виснажений хворобою чоловік, вельми жалюгідний на вигляд, у поставі якого все-таки відчувалося щось самурайське. Прибульці поклали гілки сливи біля плит. Потім окропили кожну з чотирьох плит жертвовною водою й пішли.

Минули роки. На свято святого Еріна до храму Обаку з'явився мандрівний монах, дуже схожий на виснаженого хворобою чоловіка, що тоді відвідав кладовище. Крім того, що в чернецтві його нарекли Дзюнкаку, про нього не було відомо нічого.

Травень 1920 р.

ЖІНКА

Облита променями щедрого літнього сонця, павучиха причаїлась у глибині червоної троянди і про щось думала.

Несподівано на квітку із дзижчанням опустилася бджола. Павучиха миттю впилася в неї поглядом. У тихому полудневому повітрі ще пливло, затухаючи, тихе дзижчання.

Павучиха безшумно поповзла вгору. Бджола, обсіпана пилком, занурила свій хоботок у нектар, який накопичився біля основи маточки.

Минуло декілька секунд нестерпної тиші. На пелюстку червоної троянди за спиною сп'янілої від нектару бджоли повільно виповзла павучиха. І зразу ж стрімко кинулася на неї. Сказано запрацювавши крильми, бджола робила відчайдушні спроби вжалити ворога. Пилок, що вкрив її крила, танцював у променях яскравого сонця. Та павучиха не розчеплювала щелеп.

Битва була короткою.

Крила відразу ж перестали слухатися бджолу. Потім у неї віднялися лапки. Останнім кілька разів конвульсивно смикнувся вгору довгий хоботок. Це був кінець трагедії. Кінець жахливої трагедії, подібної до смерті людини. Через секунду бджола, витягнувши хоботок, лежала в глибині червоної троянди...

Павучиха, не ворущаючись, безшумно висмоктувала кров бджоли.

Безсоромні сонячні промені, порушуючи тишу, яка знову повернулася до троянди, освітлювали переможно-самовдоволену павучиху, що вбила бджолу. Черевце, як сірий атлас, схожі на чорні намистинки очі, сухі, потворні, мовби уражені проказою лапки — павучиха, втілення зла, кровожерно сиділа на мертвій бджолі.

Така ж безмежно жорстока драма повторювалася неодноразово й потім. А червона троянда, нічого не підозрюючи, день по дню лила в пекучій духоті запаморочливий аромат...

І ось одного разу опівдні павучиха, мовби згадавши про щось, побігла між листям і квітами трояндового куша й дісталася кінця тоненької гілочки. Там, видаючи солодкавий запах, засихав бутон, пелюстки якого скрутила спека. Павучиха почала прудко снувати між ним і гілочкою. І скоро незліченні блискучі нитки заткали напівзів'ялий бутон і обвили кінчик гілочки.

Через деякий час на літньому сонці до болю в очах засяяв близною, буцім зітканий із шовку, кокон.

Зіткавши кокон, павучиха відклала на дно цього тендітного мішечка незліченну кількість яєць. Отвір мішечка вона заткала товстими нитками і, всівшись на цю підстилку, натягнула тонку запону, спорудивши ще один купол. Запона

відгородила жорстоку сіру павучиху від синього полудневого неба. А павучиха, яка відклала яйця, розпластала схудле тіло у своїх білосніжних покоях, забувши про троянду, і про сонце, і про дзиччання бджоли, лежала нерухомо, поринувши в думи.

Минуло кілька тижнів.

У коконі, зітканому павучихою, почали прокидатися нові життя, що дрімали в незліченних яйцях. Першою помітила це одряхліла павучиха-мати, яка лежала у своїх білосніжних покоях, не дозволяючи собі навіть їсти. Павук, одчувши під підстилку народження нового життя, через силу підповз і прогриз кокон, у якому залишалася непоміченою мати з дітьми. Незліченні павучата заповнили ущерб білосніжні покої. Або, ліпше сказати, сама підстилка зарухалася, перетворившись на незліченну кількість крупинок.

Павучки зразу ж пролізли через віконце купола й розсіялися по гілках троянди, залитої сонцем і обвіюваної вітром. Одні з них товклися на обпалюючому листі. Другі, як до цього їхні батьки, занурились у квіти, повні нектару. Треті — між гілками троянди, що прокреслювали вздовж і впоперек синє небо, почали ткати нитки, такі тонкі, що їх навіть неможливо було розгледіти. Якби троянда не була німою, то цього ясного літнього дня вона, без сумніву, гірко заплакала б тонким голосом, і здалось би, що це співає од вітру крихітна скрипка, яка висить на її гілках.

А в цей час біля віконця в куполі схудла, як тінь, сиділа на самоті павучиха-мати, не виявляючи ні найменшого бажання навіть поворушити лапками. Тиша білосніжних покоїв, запах зів'ялого бутона троянди — під тонкою запоною, де сполучилися воедино пологова кімната й могила, павучиха, привівши на світ незліченних павученят, з усвідомленням безмежної радості матері, що виконала своє небесне призначення, прийняла смерть. Прийняла смерть жінка, яка жила в розпалі літа і втілювала зло, жінка, яка вбила бджолу.

ПІДКИДЬОК

На вулиці Нагасумі-тьо в Асакуса є храм Сінгьодзі — ні, це не великий храм. А втім, там є дерев'яна статуя святого Нітіро, так що він має свою історію. Восени двадцять другого року Мейдзі біля воріт цього храму було підкинута хлопчика.

Звісно, йому не було й року, і папірця з іменем при ньому не виявилось. Загорнутий у клопоть старого жовтого шовку, він лежав головою на жіночих дзорі з обірваними шнурками.

Настоятелем храму Сінгьодзі на той час був старий на ім'я Тамура Ніссо; якраз коли він провадив ранкову службу, до нього підійшов літній брамник і повідомив, що підкинули немовля. Настоятель стояв лицем до статуї Будди; майже не оглядаючись на брамника, мовби нічого й не сталося, він відповів:

— Он як! Принеси його сюди.

Більш того, коли брамник боязко приніс немовля, настоятель зараз же взяв його на руки й почав безтурботно пестити, кажучи:

— А славний хлопчина! Не плач! Не плач! Із нинішнього дня я візьму тебе на виховання.

Про все це брамник, почувавши прихильність до настоятеля, нерідко розповідав парафіянам, продаючи їм гілки іліцію та курильні свічі. Ви, можливо, не знаєте, що настоятель Ніссо раніше був штукатуром у Фукугаві, але дев'ятнадцяти років од роду впав з риштувань, знепритомнів і раптом забажав піти в монахи. Дуже дивний був чоловік і вдачі невгамовної.

Настоятель назвав цього підкидька Юноске і почав виховувати його, як рідного сина. Я сказав «почав виховувати», одначе позаяк діло було в храмі, куди від часу революції не ступала нога жінки, то це виявилось завданням нелегким. І няньчився, і дбав про молоко — усе робив у вільний від читання сутр час сам настоятель. Так що одного разу, коли Юноске захворів, здається, застудився — а саме, як на лихо, правили панахиду по знатному парафіянину Касі-но Нісітацу, — настоятель, однією рукою пригортаючи до грудей дитину, від якої пашіло жаром, а в іншій тримаючи кришталеві четки, як зазвичай, спокійно читав сутри.

Одначе настоятель, чулий при всьому своєму молодечтві, нишком плекав думку про те, щоб, якщо можливо, знайти дитині її справжніх батьків. Коли настоятель піднімався на амвон — і тепер іще можете побачити на стовпі біля воріт стареньку дощечку з написом: «Проповідь щомісяця шістнадцятого числа», — він, наводячи як приклад випадки з давнини в Японії та в Китаї, із запалом говорив, що не забувати своєї батьківської любові — значить оддячувати Будді. Та дні проповідей минали один за одним, а не знаходилося нікого, хто б з'явився сам і назвався батьком або матір'ю підкидька.

А втім, ні, одного разу, коли Юноске було три роки, сталося, що прийшла дуже набілена жінка, яка заявила, що вона його мати. Але вона, видно, мала намір використати підкидька для недоброї справи. І оскільки ретельні розпитування виявили, що жінка ця викликає підозри, запальний настоятель жорстоко її вилаяв і, ледве не пустивши в хід кулаки, тут же вигнав геть.

І ось настала зима двадцять сьомого року Мейдзі, коли пішли посилені чутки про японо-китайську війну; шістнадцятого числа, у звичайний день проповіді, коли настоятель повернувся до своєї келії, вслід за ним увійшла елегантна жінка років тридцяти чотирьох — тридцяти п'яти. У келії біля вогню, на якому стояв казан, Юноске чистив мандарин. Побачивши його, жінка без усяких приготувань простягла до настоятеля благально складені руки і, вгамовуючи дроз у голосі, рішуче сказала: «Я мати цієї дитини». Настоятель, природно здивований, деякий час неспроможний був навіть із нею привітатись. Але жінка, не звертаючи на нього уваги, втупившись у підлогу, мовби затвердила напам'ять, — хоча її душевне хвилювання позначалося на всьому її вигляді, — чемно і ґрунтовно висловлювала вдячність за виховання дитини до того дня.

Так це тривало деякий час, аж поки настоятель, піднявши своє віяло з червоними спицями, змусив її спершу розповісти, чому вона підкинула дитину. Тоді, як і до цього, не підводячи очей од підлоги, жінка розповіла таке.

П'ять років тому її чоловік одкрив рисову крамницю на вулиці Тавара-маті в Асакуса. Та не встиг він отримати перший прибуток, як розтринькав увесь свій статок, і тоді вони вирішили потай виїхати до Йокогами. Але їх зв'язував по руках і ногах малюк, який шойно в них народився. На додачу в матері, як на лихо, зовсім не було молока, і тому того вечора, перед самим від'їздом із Токію, чоловік і дружина, обливаючись слізьми, підкинули немовля до брами храму Сінґьодзі.

Потім з допомогою одного ледве знайомого чоловіка вони, навіть не користуючись поїздом, дісталися Йокогами, чоловік став на службу до візницького закладу, а жінка пішла служити до крамниці, і два роки вони працювали не покладаючи рук. Чи доля тим часом повернулася до них лицем, тільки влітку третього року господар візницького закладу, цінуючи чесну роботу чоловіка, доручив йому вести нещодавно від-

крите маленьке відділення на вулиці Омото-дорі в районі Хоммокухен. Нема чого казати, що жінка зараз же покинула своє місце і зажила з чоловіком.

Справи у відділенні йшли доволі жваво. Крім того, наступного року в них народився хлопчик. Ясна річ, у цей час у глибині душі в них заворушилися гіркі спогади про кинуте дитя. Особливо жінці, коли вона підносила до ротика немовляти свою бідну на молоко грудь, завжди чітко пригадувався вечір їхнього від'їзду з Токіо. Та роботи по закладу було багато, дитина з кожним днем підросала. В банку в них з'явилися деякі заощадження. Так ішли справи, і, хай там як, чоловік і дружина знову дістали можливість зажити щасливим сімейним життям.

Та поталанило їм ненадовго. Не встигли вони порадіти, як навесні двадцять сьомого року чоловік захворів на тиф і, не пролежавши й тижня, відразу помер. Якби тільки це, то жінка, мабуть, примирилась би з долею, та безутішною зробило її те, що не настав і сотий день після смерті чоловіка, як довгоочікувана дитина раптом померла від дизентерії. В той час жінка вдень і вночі ридала як божевільна. Ні, не тільки в той час. Майже півроку вона була сама не своя.

Коли її горе почало стихати, перше, що виринуло в її душі, — це думка побачити підкинутого старшого сина. «Якщо тільки ця дитина жива і здорова, я візьму її до себе й виховую сама, хоч як мені буде важко», — думала вона й від нетерпіння не знаходила собі місця. Вона зараз же сіла в поїзд і, тільки-но приїхала до любого її серцю Токіо, тут же пішла до брами милого її серцю храму Сінгьодзі. Це було якраз шістнадцятого, в день проповіді.

Вона хотіла зараз же підійти до покоїв настоятеля, щоби довідатися в кого-небудь про дитину. Та поки проповідь не завершилась, вона, звичайно, не могла побачитися з настоятелем. Тому, згоряючи від нетерпіння, вона замішалась у натовп благочестивих чоловіків і жінок, які заповнили весь храм, і краєм вуха почала слухати проповідь настоятеля Ніссо або, точніше сказати, просто стала чекати, поки закінчиться проповідь.

А настоятель і цього дня, виклавши розповідь про те, як жінка Лотос зустрілася зі своїми п'ятьмастами дітьми, проникливо проповідував святість батьківської любові. Жінка Лотос знесла п'ятсот яєць. Ці яйця попливли за течією й потрапили до царя сусідньої країни. П'ятсот богатирів, які

вийшли з цих яець, не знаючи, що жінка Лотос їхня мати, напали на її замок. Почувши про це, жінка Лотос піднялася на вежу замку і сказала: «Я мати всіх вас п'ятисот. Ось доказ». І, оголивши груди, вона натисла на них своєю красивою рукою. І молоко, як струмені з п'ятисот джерел, полилося з грудей жінки з високої вежі просто в роти всім п'ятистам багатирям. Ця індійська притча справила на нещасну жінку, яка байдужливо слухала проповідь, найсильніше враження. Тому-то, тільки-но проповідь завершилася, вона, не витираючи сліз, вийшла із храму й поспішила по галереї шукати настоятеля.

Розпитавши про подробиці, настоятель Ніссо підкликав Юноске, що сидів біля вогню, і звів його, після п'ятирічної розлуки, з матір'ю, лиця якої хлопець не знав. Що жінка не брехала, настоятелю, звичайно, було зрозуміло. Взявши на руки Юноске, вона всіма силами старалася не плакати, і у великодушного настоятеля разом із усмішкою на віях заблищали сльози.

Що було потім, ви, загалом, знаєте й без моїх слів. Юноске поїхав з матір'ю до Йокогами. Після смерті чоловіка та сина жінка, на пропозицію співчутливого господаря візницького закладу та його дружини, почала навчати дітей шиття й таким чином могла хоч і скромно, та без тягот заробляти на життя.

Завершивши свою довгу розповідь, відвідувач узяв чашку, що стояла перед ним. Але, так і не торкнувшись її губами, поглянув на мене й тихо додав:

— Цей підкидьок — я.

Мовчки кивнувши, я підлив у чайник води. Що ця зворушлива історія про підкидька — історія дитинства мого гостя Мацубара Юноске, навіть я давно здогадався, хоча зустрічався з ним уперше.

Після декількох годин мовчання я звернувся до гостя:

— Ваша мати ще при доброму здоров'ї?

І дістав несподівану відповідь:

— Ні, вона померла рік тому. Але... жінка, про яку я вам розповідав, не була моєю матір'ю.

Бачачи моє здивування, гість усміхнувся самими очима:

— Що її чоловік мав на Тавара-маті в Асакуса рисову крамницю, що він виїхав до Йокогами і працював там — усе це, звичайно, правда. Та пізніше я дізнався, що розповідь про те, буцім вони підкинули дитину, була неправдою. За рік до

того, як померла мати, я у справах крамниці — як ви знаєте, я торгую бавовняною пряжею — ходив в околиці Ніїгата і якось раз опинився в одному поїзді з торговцем мішками, який свого часу жив поряд з будинком матері на вулиці Тавара-маті. Він і без моїх розпитувань розповів, що в матері тоді народилася дівчинка, яка ще перед закриттям крамниці померла. Повернувшись до Йокогами, я зараз же крадькома від матері подивився посімейний список, і виявилось, що насправді, як і сказав торговець мішками, коли вона жила на вулиці Тавара-маті, в неї народилася донька. І померла на третьому місяці життя. Мати з якихось міркувань, аби взяти мене, який їй не син, вигадала історію про підкидька. І після цього протягом двадцяти з гаком років дбала про мене, забуваючи про сон і їжу.

Із яких міркувань — цього я досі, хоч скільки думав, не розумію. Та хоча я й не знаю, чи так це насправді, все-таки найправдоподібнішою причиною мені видається те, що проповідь настоятеля Ніссо справила на душу матері, що втратила чоловіка й дитину, найсильніше враження. Поки вона слухала цю проповідь, їй і захотілося стати саме тією матір'ю, якої я не знав. Мабуть, так. Про те, що мене підібрали біля храму, вона, мабуть, дізналася від парафіян, які прийшли на проповідь. Або ж їй про це розповів храмовий брамник.

Мій гість замовк і, ніби схаменувшись, із замисленим виглядом почав пити чай.

— І ви сказали матері про те, що ви їй не рідний син, що ви знаєте про те, що ви їй не син?

Я не міг утриматися від цього запитання.

— Ні, не сказав. Це було б занадто жорстоко щодо матері. Їй мати до самої своєї смерті не сказала мені про це жодного слова. Мабуть, вона також думала, що сказати — жорстоко щодо мене. Та й справді, моє почуття до матері, після того як я довідався, що я їй не син, дещо змінилося.

— В якому розумінні?

Я пильно подивився у вічі гостеві.

— Воно стало ще теплішим, ніж раніше. Тому що відтоді, як я дізнався про все, вона для мене, підкидька, стала більше ніж матір'ю, — м'яко відповів гість. Мовби не знаючи, що він сам був їй більше ніж сином.

Серпень 1920 р.

ВАЛЬДШНЕП

Це було під вечір, у травні 1880 року. Іван Тургенєв, який гостював у Ясній Полянї через два роки по тому, як він там був останнього разу, і граф Толстой, господар садиби, пішли до лісу за Воронку полювати на вальдшнепів.

На полювання разом із цими двома старими письменниками вирушили моложава ще дружина Толстого й діти з собакою.

Дорога до Воронки пролягала через житні поля. Легкий вітерець, який повіяв, коли сонце вже заходило, тихо пролітаючи над колоссям, доносив запах землі. Толстой з рушницею за плечима крокував попереду. Час від часу, обернувшись назад, він заговорював із Тургенєвим, який ішов поряд із його дружиною. Щоразу автор «Батьків і дітей» буцім з деяким здивуванням підводив очі, зраділо відповідав м'яким голосом і при цьому іноді сміявся хрипким сміхом, од якого тряслися його плечі. В порівнянні з грубуватим Толстим, його манера говорити була вишуканою й до того ж дещо жіночною.

Коли дорога пішла похило вгору, до них підбігли два сільські хлопчики, видно, брати. Бачачи Толстого, обидва вони зразу спинилися й поклонились. Потім, блискаючи підшвами босих ніг, знову стрімголов побігли вгору. Ззаду одне з дітей Толстого голосно крикнуло їм щось услід. Але ті, мовби не чуючи, бігли далі й зникли з очей у житі.

— Сільські діти цікаві! — звернувся до Тургенєва Толстой, підставляючи лице променям призахідного сонця. — Трапляється, що, слухаючи цю дівтуру, я навчаюся простих, прямих зворотів мови, про які ми й уявлення не маємо.

Тургенєв обернувся. Тепер він не той, що раніше. Раніше слова Толстого хвилювали його, як дитину, й він іронізував...

— Нещодавно, коли я навчав цю дівтуру, — вів далі Толстой, — один раптом хотів вискочити з класу. Я його запитую: «Ти куди?» — а він каже: «Крейди відкусити». Не сказав ні «взяти крейди», ні «відламати крейди», а сказав саме «відкусити». Вжити таке слово можуть тільки російські діти, які дійсно відкушують крейду зубами. Нам, дорослим, так не сказати.

— Дійсно, на це здатні лише російські діти. І коли я чую такі розмови, я гостро відчуваю, що повернувся до Росії.

Тургенєв огледівся, буцім побачив житні поля вперше.

— Так, напевно. У Франції навіть діти не соромляться палити цигарки.

— А до речі, адже, здається, й ви останнім часом зовсім перестали палити? — Толстая майстерно позбавила гостя можливих шпильок Толстого.

— Так, я зовсім кинув палити: в Парижі були дві красуні, які говорили, що від мене смердить тютюном і тому вони не дозволять мені їх цілувати.

Цього разу криво посміхнувся Толстой.

Тим часом перейшли через Воронку й дісталися місця тяги. Це була болотиста галявина недалеко від річки, де ліс уже рідшав.

Толстой поступився Тургенєву кращим місцем, а сам став кроків за півтора в кутку галявини. Толстая стала біля Тургенєва, а діти розбрелися хто куди.

Небо ще червоніло. Віття дерев, яке обплітало небо, туманно парувало — це, звичайно, тіснилося на ньому духмяне молоде листя. Тургенєв стояв з рушницею в руці й ніби пронизував поглядом листя. Із похмурої глибини лісу час від часу долинав легкий шурхіт ледве помітного вітерцю.

— Берестянки й чижі співають, — немовби подумки сказала Толстая, схиливши голову набік.

Повільно, в мовчанні минуло півгодини.

Тим часом небо стало як вода. Тільки там і сям білили стовбури беріз. Замість співу берестянок і чижів тепер колине-коли долинав крик повзика... Тургенєв знову почав пронизливо вдивлятися в листя. Але в глибині лісу все вже поринуло у вечірні сутінки.

Раптом по лісу розлігся звук пострілу. Не встиг він одлунати, як діти, що очікували віддалік, наввипередки з собакою кинулися шукати здобич.

— Ваш чоловік мене випередив, — сказав Тургенєв, з усмішкою оглянувшись на Толстую.

Невдовзі, пробираючись через густу траву, до матері підбіг другий син — Ілля. Він повідомив, що Толстой застрелив вальдшнепа.

Тургенєв устряв у розмову:

— А хто знайшов?

— Дора (кличка собаки). Коли вона його відшукала, він ще був живий.

Знову обернувшись до матері, хлопчик, здорове обличчя якого розчервонілося від збудження, заходився докладно розповідати, як Дора знайшла вальдшнепа.

В уяві Тургенєва майнула картинка розповіді, подібна до розділу із «Записок мисливця».

Коли Ілля пішов, знову запанувала попередня тиша. Із похмурої глибини лісу лився весняний аромат молодого листя й запах сиріої землі. Час від часу здалеку чувся крик якогось сонного птаха.

— А це?

— Зяблик, — зараз же відповів Тургенєв.

Зяблик раптом змовк. І деякий час у вечірньому присмерку лісу не чути було жодного звуку. Небо... завмер найменший вітерець, небо потроху огортало застиглий ліс своєю синню — і раптом над головою з журливим криком пролетіла іволга.

Звук пострілу знову порушив безгоміння лісу аж через годину.

— Видно, Лев Миколайович і в полюванні на вальдшнепів мене побиває, — сказав Тургенєв, здвигуючи плечима і сміючись самими очима.

Швидкий тупіт дітей, зрідка гавкіт Дори... Коли знову все затихло, на небі вже там і тут цяточками сяяли зірки. Ліс, наскільки охоплював погляд, замкнувся в мовчанні ночі, не ворушилася жодна гілка. Двадцять хвилин, тридцять хвилин... нудно тягнувся час, і разом з тим у вологій темряві до ніг звідкілясь підповзав білястий туман. Але все ще не було ніяких ознак появи вальдшнепів.

— Що це сьогодні скоїлось? — пробурмотіла Толстая, і в словах її прозвучало співчуття. — Рідко так буває, але...

— Слушайте! Соловей співає.

Тургенєв навмисно перевів розмову зовсім на іншу тему.

Із глибини темного лісу дійсно долинав солов'їний спів. Обоє вони на деякий час замовкли і, думаючи кожне про своє, заслухалися солов'я...

І раптом, користуючись словами самого Тургенєва, «і раптом — але тільки мисливці зрозуміють мене», раптом оддалек із трави з криком, у якому не можна було помилитися, шугонув угору вальдшнеп. Біліючи підкрильцями, він полетів серед схилених віт, намагаючись зникнути у вечірній пітьмі. Тієї ж миті Тургенєв скинув угору рушницю і швидко натиснув на спусковий гачок.

Здійнявся димок, блиснув огонь — і затихлим лісом прокотився постріл.

— Влучили? — голосно запитав, підходячи до нього, Толстой.

— Влучив! Каменем упав...

Діти з собакою вже з'юрмилися навколо Тургенєва.

— Ідіть шукати! — наказав їм Толстой.

Діти, з собакою попереду, заходилися скрізь шукати. Але хоч скільки шукали, вбитий вальдшнеп не знаходився. Дора нишпорила, не шкодуючи сили, тільки іноді зупинялась і незадоволено скімлила.

Нарешті на допомогу дітям прийшли Толстой і Тургенєв. Але їм не потрапляло на очі ні пір'їнки, яка б показувала, куди дівся вальдшнеп.

— Видно, ви його не вбили, — звернувся хвилин через двадцять Толстой до Тургенєва з темноти між деревами.

— Та як же я міг не вбити? Адже я бачив, як він каменем упав.

Кажучи так, Тургенєв шукав кругом у траві.

— Влучити-то влучили, та, можливо, тільки в крило. Він хоч і впав, але міг утекти.

— Та ні, я влучив не в крило. Я напевно його вбив.

Толстой розгублено нахмурив свої густі брови.

— Тоді собака мав би його знайти. Підстрелену дичину Дора завжди принесе.

— Одначе позаяк я напевно знаю, що вбив його, то нема чого робити, — роздратовано відповів Тургенєв, не випускаючи з рук рушниці. — Вбив чи не вбив, цю різницю й дитина знає. Я ясно бачив.

Толстой насмішкувато глянув на Тургенєва.

— А що ж таке з собакою?

— Не знаю, що з собакою. Я тільки говорю те, що бачив. Каменем упав, — несподівано пронизливим голосом сказав Тургенєв, бачачи в очах Толстого задріпливий блиск. — Il est tombe comme pierre, je t'assure!

— Тоді Дора не могла б його не знайти.

На щастя, в цей час у розмову старих письменників, наче нічого й не було, втрутилася Толстая, що з усмішкою підійшла до них. Вона сказала, що завтра вранці пошле дітей ще раз пошукати, а тепер ліпше залишити все, як є, й повернутися в садибу. Тургенєв одразу ж погодився.

— Тоді я їх попрошу. Завтра неодмінно дізнаємось.

¹ Каменем упав, я тебе запевняю (фр.).

— Так, завтра напевно дізнаємось, — кинув зі злостивою іронією Толстой, усе ще незадоволений, повернувся до Тургенева спиною і швидкими кроками пішов з лісу...

* * *

Цього вечора Тургенєв пішов до себе в спальню близько одинадцятої. Залишившись нарешті сам, він важко опустився на стілець і розгублено огледівся навколо.

Тургенєву було відведено кімнату, яка зазвичай слугувала Толстому кабінетом. Великі книжкові шафи, бюст у ніші, три-чотири портрети, голова оленя, що висіла на стіні, — усе це при світлі свічки видавалося незатишним, позбавленим усяких ознак веселості. І все ж те, що він залишився на самоті, принаймні цього вечора, Тургенева страшенно тишило.

...До того як піти у спальню, гість разом з усією сім'єю проводив вечір у розмовах за чайним столом. Тургенєв, наскільки міг, жваво розмовляв і сміявся. Однак Толстой увесь час сидів з похмурим виглядом і майже не брав участі в розмові. Тургенєву це було неприємно й образливо. Тому він зумисне старався не помічати мовчання господаря, більше ніж зазвичай розсипаючись у компліментах членам сім'ї.

Щоразу, коли Тургенєв вдало жартував, схоплювався загальний сміх. Коли він майстерно показав дітям, як кричить слон у Гамбурзькому зоологічному саду, та зобразив поведки паризького вуличного хлопчиська, сміх ставав ще голоснішим. Але в міру того як за столом робилося веселіше, в Тургенева на душі ставало все важче й гірше.

Коли розмова перейшла на французьку літературу, Тургенєв, неспроможний більше розігрувати бадьорість, раптом обернувся до Толстого й заговорив з ним зумисне легким тоном:

— Ви знаєте: нещодавно з'явився новий багатообіцяючий письменник?

— Ні, не знаю. Хто такий?

— Де Мопассан. Гі де Мопассан. Принаймні, це письменник з винятково гострою спостережливістю. У мене якраз із собою у валізі збірка його оповідань «La maison Tellier»¹. Якщо буде час, прочитайте.

— Де Мопассан?

¹ «Дім Тельє» (фр.).

Толстой з ваганням подивився на гостя. Але він так і не відповів, прочитає оповідання чи ні. Тургенєв пам'ятав, як у дитинстві його мучили злі старші діти... Така сама образа й тепер підступала до його серця.

— Позаяк уже заговорили про нових письменників, то і в нас з'явився один дивовижний.

Помітивши його збентеження, Толстая зараз же заходилася говорити про відвідини дивакуватого гостя. З місяць тому, під вечір, з'явився досить бідно вдягнений молодик і заявив, що хоче неодмінно бачити Толстого, тож його провели до кімнат. І ось перші його слова, коли він побачив Толстого, були: «Прошу вас негайно дати мені чарку горілки і хвіст оселедця». Цим одним він добряче всіх здивував, але не можна було не дивуватися ще більше тому, що цей дивний молодик — початкуючий письменник, який уже користується популярністю.

— Це був Гаршин.

Коли Тургенєв почув це ім'я, йому ще раз захотілося спробувати залучити Толстого до розмови: а крім того, що відчуженість Толстого ставала йому все неприємнішою, тепер з'явився зручний привід: колись він перший звернув увагу Толстого на твори Гаршина.

— Невже Гаршин? Здається, його оповідання непогані. Я не знаю, що ви після того читали, але...

— Здається, непогані.

Все-таки Толстой відповів байдуже, аби відбутися...

Тургенєв підвівся й заходив по кабінету, похитуючи сиву головою. Його тінь, яку відкидала на стіну свічка, що стояла на столі, то росла, то зменшувалася. Він крокував мовчки, заклавши руки за спину й не відводячи сумних очей від голих дощок підлоги.

У душі Тургенєва одне за одним зринали яскраві спогади більш ніж двадцятилітньої давності — того часу, коли він був дружний із Толстим. Як Толстой, тоді офіцер, пропиячивши кілька ночей підряд, нерідко приходив ночувати до нього в його петербурзьку квартиру... Як Толстой у вітальні в Некрасова, переможно дивлячись на нього, забував усе на світі у своїх нападках на Жорж Санд... Як Толстой, що саме тоді написав «Двох гусарів», гуляючи з ним у лісі Спаського, зупинявся й захоплювався красою літніх хмар... І, нарешті, як Толстой у домі Фета й сам він, стиснувши кулаки, кидали в обличчя один одному найжахливіші образи... Будь-який із цих спогадів свід-

чив: завжди впертий Толстой був чоловіком, що не визнавав за іншими ніякої ширості. Чоловіком, який в усьому, що роблять інші, підозрює фальш. І так не тільки тоді, коли те, що робили інші, розходилося з тим, що робить він сам. Нехай хто-небудь жив розпусно так само, як він, він не міг вибачити розпусту іншому так, як він вибачав її собі самому. Він не міг повірити навіть тому, що інший здатен так само відчувати красу літніх хмар, як відчуває він сам. Він ненавидів і Жорж Санд тому, що мав сумнів у її ширості. Й коли він якось порвав із Тургенєвим... Та ні, й тепер, як і раніше, він у твердженні, що Тургенєв убив вальдшнепа, підозрює брехню...

Тургенєв глибоко зітхнув і зупинився перед нішею. В ніші, освітленій свічкою здалік, неясною тінню вимальовувався мармуровий бюст. Це був бюст старшого брата Льва Толстого — Миколи. Подумати тільки, відтоді як пішов із життя дорогий і йому, Тургенєву, прихилистий до людей Микола, минуло вже понад двадцять років. Якби брат міг хоча б наполовину так, як Микола, рахуватися з почуттями інших... Мовби не помічаючи, як спливають години весняної ночі, Тургенєв довго стояв перед нішею, спрямувавши на бюст у напівтемряві сумний погляд...

* * *

Наступного ранку Тургенєв доволі рано вийшов до зали, яка в цьому домі слугувала їдальнею. Стіни зали увішані були портретами предків, і під одним із них Толстой за столом переглядав пошту. Крім нього, в залі не було більше нікого.

Старі письменники привіталися.

Тургенєв і тепер, вдивляючись у вираз обличчя Толстого, готовий був помиритися з ним, якби він помітив хоч найменшу ознаку доброзичливості. Але Толстой, усе ще роздратовано мовивши два-три слова, в тому ж цілковитому мовчанні поновив перегляд пошти. Тургенєв присунув стілець, який стояв поблизу. Взяв зі столу газету й хочеш не хочеш теж мовчки почав читати. У похмурій залі деякий час не чути було ні звуку, крім булькання киплячого самовара.

— Добре спали ніч? — звернувся Толстой до Тургенєва, завершивши перегляд пошти і нібито про щось подумавши.

— Добре.

Тургенєв опустил газету й чекав, що Толстой заговорить іще раз. Але господар, наливаючи собі із самовара чай у срібну чашку, більше не промовив ні слова.

Так повторилося раз чи двічі, й Тургенєву, як і напередодні ввечері, все важче було дивитися на незадоволене обличчя Толстого. Особливо зараз, уранці, коли з ними не було нікого зі сторонніх, йому було просто несила. «Хоч би дружина Толстого прийшла», — кілька разів подумав він, хвилюючись у душі. Та чомусь усе ще ніхто не приходив.

П'ять хвилин, десять хвилин... Мовби неспромога йому більше витерпіти, Тургенєв кинув газету й невпевнено підвівся зі стільця.

В цей час за дверима пролунали гучні голоси й тупіт ніг. Чути було, як наввипередки з галасом бігли вгору по сходах... І тієї ж миті двері різко розчинилися й до кімнати, жваво базікаючи, влетіло кілька хлопчиків і дівчаток.

— Тату! Знайшовся!

Ілля, стоячи попереду інших, з тріумфом потряс чимось, що тримав у руці.

— Я перша помітила! — закричала Тетяна, дуже схожа на матір, не бажаючи поступитися братові.

— Він, видно, зачепився, коли падав. Повис на гілці безпери, — пояснив нарешті найстарший — Сергій.

Толстой приголомшено обводив поглядом дітей. Але коли він зрозумів, що вчорашнього вальдшнепа благополучно знайдено, на його зарослому бородою обличчі відразу з'явилася ясна усмішка.

— Он як? Зачепився за гілку дерева? Ось чому собака його не знайшов.

Підвівшись, він підійшов до Тургенєва, що стояв серед дітей, і простягнув йому свою сильну руку.

— Іване Сергійовичу! Тепер і я можу заспокоїтись. Я не така людина, щоб брехати. Якби цей птах упав, Дора неодмінно б його знайшла.

Тургенєв майже із соромом потиснув руку Толстому. Хто знайшовся — вальдшнеп чи автор «Анни Кареніної»? Душу автора «Батьків і дітей» охопила така радість, що на це запитання він не міг відповісти.

— І я не така людина, щоб брехати. Дивіться — хіба я його не вбив? Адже коли пролунав постріл, він тут же каменем упав.

Старі письменники перезирнулися і, ніби змовившись, розреготалися.

Січень 1921 р.

ДИВНА ІСТОРІЯ

Якось увечері я гуляв по Гіндзі зі своїм давнім приятелем Муракамі. Раптом, ніби випадково згадавши, Муракамі заговорив про свою молодшу сестру, яка жила в Сасебо:

— Нещодавно надійшов лист від Тіеко. Вона тобі кланяється.

— Тіеко-сан здорова?

— Так, останнім часом зовсім видужала. А кола жила в Токіо, в неї дуже нерви розхиталися — ти з нею в цей час зустрічався?

— Зустрічався. Та відносно нервів...

— Невже ти не знав? Вона тоді була просто божевільна. То плаче, то сміється. Дивна з нею історія...

— Дивна історія?

Перш ніж відповісти, Муракамі штовхнув скляні двері кафе. Ми сіли один проти одного за столик, звідки видно було вулицю.

— Так, дивна історія. Я ще тобі не розповідав? Я дізнався про неї від Тіеко перед її від'їздом до Сасебо.

Як ти знаєш, чоловік Тіеко був офіцером команди броненосця, відправленого під час європейської війни на Середземне море. На час його відсутності сестра переїхала до мене, і коли війна добігала кінця, в неї раптом страшенно розхиталися нерви. Головною причиною, мабуть, було те, що листи від чоловіка, які вона до того отримувала щотижня, раптом перестали надходити. Ну, оскільки Тіеко розсталася з чоловіком усього через півроку після весілля, то сміятися з того, що вона раділа його листам, навіть мені, людині достатньо безцеремонній, здавалося жорстоким.

Ось тоді це і сталось. Одного разу... Так, це було на свято Кігенсецу, день був холодний, зранку перішив дощ, але Тіеко заявила, що хоче з'їздити до Камакура, давно там не була. В Камакура жила одна її шкільна подруга, одружена з якимось ділком. Тіеко хотіла поїхати до неї в гості, але через те, що в такий дощ неодмінно їхати в гості до Камакура зовсім не було потреби, то ми — і я сам, звичайно, і дружина — кілька разів натякали, чи не ліпше їй поїхати завтра. Але Тіеко вперто твердила, що хоче їхати неодмінно сьогодні. І зрештою, розсердившись, швидко зібралася й пішла.

— Може статися, що я залишуся ночувати й повернуся тільки завтра вранці. — З цими словами вона пішла, та трохи

згодом — що з нею сталося? — повернулась, мокра до нитки і бліда-бліда. Між іншим, виявилось, що від Центрального вокзалу до трамвайної зупинки Хорібата вона йшла без парасольки. Чому? Ось у чому й полягає дивна історія.

Коли Тіеко підійшла до Центрального вокзалу... А втім, ні, ще раніше з нею сталося ось що. У трамваї, в який вона сіла, вільних місць, на жаль, не було. Коли вона взялася рукою за пас, за вікном просто перед її очима невиразно окреслилось море. Позаяк трамвай у цей час проходив по Дзімбо-маті, морю, звичайно, показуватися було нізвідкіль. Одначе крізь вікно видно було, як у повітрі, над вулицею, набігаючи, гойдаються хвилі. А коли на вікно потрапляли краплі дощу, в тумані навіть позначилася лінія горизонту. Тільки з цього можна робити висновок, що в Тіеко вже в той час нерви були не в порядку.

Коли вона підійшла до Центрального вокзалу, носій у червоній шапці, що стояв біля дверей, несподівано вклонився їй і сказав: «Про вашого чоловіка ніяких новин?» Це, звичайно, було дивно. Та ще більш дивним було те, що Тіеко не знайшла в цьому запитанні нічого дивного! Вона відповіла навіть: «Дякую вам. Тільки за останній час чомусь нічого від нього не отримую». Тоді носій сказав: «У такому разі я з ним побачусь». Побачиться? Але ж чоловік далеко, на Середземному морі... Тільки тут Тіеко звернула увагу на те, що цей незнайомий носій говорить якісь дивні речі. Та поки вона збиралася його перепитати, носій злегка вклонився й зник у натовпі. І хоч як Тіеко шукала, більше вона цієї червоної шапки не бачила. Ні, не те, щоб не бачила, а просто обличчя цього носія — дивна річ! — вона ніяк не могла пригадати. Тому вона не могла його знайти, а в той же час кожен червону шапку вона вважала за цього самого носія. Притому в неї чомусь було таке відчуття, ніби цей таємничий носій увесь час за нею спостерігає. Тут не те, що їхати до Камакура, а навіть залишатися на вокзалі їй стало якось страшно. Врешті-решт, навіть не розкривши парасольки, вона під зливою, як уві сні, втекла звідти.

Звісно, вся ця історія приключилася з нею просто через нерви, та на цій прогулянці Тіеко застудилася. З наступного дня в неї цілих три доби тримався сильний жар і вона весь час марила, ніби звертаючись до чоловіка, говорила то: «Вибачте мені!», то: «Чому ви не повертаєтесь?» Але історія нещасливої поїздки до Камакура на цьому не завершилася. Навіть коли

застуда зовсім пройшла, варто Тієко почути слово «носій», як вона на цілий день засмучувалась і майже не розкривала рота. Одного разу стався навіть смішний випадок: на вивісці якоїсь транспортної контори був намальований носій, і коли вона це побачила, то далі не пішла, а повернула додому.

Одначе минув місяць, і її страх перед носієм потроху майже зник. «Сестрице, в одному оповіданні Кьока говориться про носія з кошачою фізіономією. Можливо, ця дивна річ приключилася з тобою від читання цього оповідання?» Та якось у березні її знову налякав носій. І відтоді до повернення чоловіка Тієко ні в якому разі, навіть якщо треба було, не ходила на вокзал. І тебе не пішла проваджати також через те, що боялася носія.

Цього березневого дня з Америки після трирічної відсутності приїхав приятель її чоловіка. Тієко зранку вирушила до нього. Як ти знаєш, у тому районі навіть удень малолюдно. На порожній вулиці біля тротуару стояла, наче забута, пересувна ятка з іграшковими вітрячками. День був похмурий, вітряний, і кольорові вертушки, встановлені на лотку, шалено крутилися. У Тієко від самого цього видовища чомусь стислося серце. Коли ж, проходячи повз лоток, вона випадково підвела очі, — спиною до неї сиділа навпочіпки людина у червоній шапці. Мабуть, це просто всівся покурити продавець вертушок або хто-небудь інший. Але коли Тієко побачила, що шапка в сидячого червона, її чомусь охопило дивне передчуття, й вона навіть подумала, чи не повернутись їй додому.

Одначе з моменту приходу її на вокзал до того, як вона зустріла прибульця, на щастя, нічого не сталося. Тільки коли зустрічаючі на чолі з приятелем чоловіка виходили з перону через напівтемні двері вокзалу, хтось позаду звернувся до Тієко зі словами: «Вашого чоловіка, кажуть, поранено в праву руку. Тому він і не пише». Тієко миттю обернулась, але ніякої червоної шапки позаду не виявилось. За Тієко йшов морський офіцер із дружиною, її добрі знайомі. Зрозуміло, цей морський офіцер не говорив би ні з сього ні з того їй такі речі, тому слова, які вона почула, інакше як дивними назвати було ніяк не можна. І все-таки Тієко зраділа, що червоної шапки ніде не видно. Пройшовши приміщенням вокзалу, вони всією компанією попрямували до під'їзду провести чоловікового товариша до автомобіля. Тоді ззаду знову хтось чітко промовив: «Добродійко, можливо, чоловік ваш через місяць повернеться додому». Тієко знову обернулась, але по-

заду стояли тільки знайомі, що зустрічали чоловікового приятеля, і ніякої червоної шапки не було видно. Але хоча ззаду її не було, зате попереду двоє носіїв уклали в автомобіль багаж. Один з них на секунду повернув голову і якимось дивно посміхнувся. Побачивши його, Тіеко так зблідла, що навіть присутні це помітили. Коли ж вона трохи опанувала себе, то переконалася, що там, де вона бачила двох носіїв, багаж укладає один. І зовсім не той, який щойно посміхався. Вона подумала, що вже тепер-то запам'ятала обличчя носія, що посміхався. Та потім усе ж виявилось, що вона, як і раніше, пам'ятає його нечітко. І хоч як вона старалася, в пам'яті зринало тільки обличчя без очей і без носа та червона шапка... Ось друга дивна історія, що її розповіла Тіеко.

Потім через місяць — так, приблизно в той час, коли ти поїхав до Кореї, — чоловік дійсно повернувся. І, дивна річ, він і справді деякий час не міг писати через рану в праву руку. Моя дружина відразу ж почала жартувати з Тіеко: «Вона весь час думала про чоловіка, природно, що вона це знала!» Через два тижні Тіеко з чоловіком поїхали на місце його служби в Сасебо, та не встигли вони влаштуватися там, як ми, на величезний подив, прочитали в надісланому нею листі третю дивну історію.

Коли вони від'їжджали з Центрального вокзалу й поїзд уже рушив, носій, що ніс їхній багаж, заглянув до них у вікно, мабуть, аби побажати їм доброї путі. При цьому обличчя чоловіка набуло дивного виразу, і трохи згодом він збентежено розповів Тіеко ось що. Під час стоянки їхнього корабля в Марселі, коли він сидів з приятелем у кафе, несподівано до столу підійшов японець-носій і фамільярним тоном запитав, як справи. Звичайно, вулицями Марселя японці-носії не походжають. Але чоловік Тіеко чомусь зовсім не здивувався й розповів, що поранений у праву руку і скоро повертається додому. У цю хвилину якийсь п'яний перекинув чарку коньяку. Й коли чоловік моєї сестри злякано оглянувся, японець-носій зник, мов крізь землю провалився. Що ж це таке? Очі в нього були розплющені, але він не міг зрозуміти, приснилося це йому чи трапилося насправді? На додачу приятелі трималися так, буцімт вони не помітили, щоб до нього будь-хто підходив. Тому він врешті-решт вирішив нікому про цей випадок не розповідати. Але коли він повернувся до Японії, то дізнався, що Тіеко двічі зустрічала якогось таємничого носія. Тоді він подумав, що в Марселі, мабуть, бачив саме його;

одначе це занадто було схожим на розповіді про привидів. Крім того, він боявся глузувань із того, що під час славного походу він думає про дружину; тому він усе ще мовчав. Але коли він побачив носія, який шойно заглянув у вікно, виявилось, що цей носій анітрохи не відрізняється від того, який заходив до кафе в Марселі... Розповівши цю історію, чоловік помовчав, але потім, тривожно притишивши голос, додав: «Чи не дивно? Я сказав: «Анітрохи не відрізняється», а тим часом ніяк не можу пригадати його обличчя. Тільки в ту мить, коли він заглянув у вікно, я подумав: «Той самий!..»

Коли Муракамі дійшов до цього місця, до нашого столу наблизилося кілька людей, які шойно ввійшли до кафе — очевидно, його знайомі, — й почали галасливо з ним вітатися. Я підвівся.

— Ну, бувай, до побачення. До від'їзду в Корею загляну до тебе.

Вийшовши з кафе, я мимоволі глибоко зітхнув: тільки тепер я зрозумів, через що три роки тому Тіеко, двічі порушивши обіцянку прийти на таємне побачення зі мною на Центральний вокзал, надіслала мені листа, в якому стисло повідомляла, що хоче навіки лишитися вірною дружиною.

Січень 1921 р.

ТІНЬ

Йокогама

Господар японсько-китайської торгової компанії Чень Цай, обіпершись на стіл, з погаслою сигаретою в роті, пробігав очима звичайний наприкінці дня стосик торгових документів.

У кімнаті з ситцевими фіранками на вікнах панував звичний смуток останніх теплих днів літа, що добігало кінця, — від нього навіть дихати було важко. Смуток порушувався лише стукотом друкарської машинки, що ледве долітав сюди з-за дверей, які пахли лаком.

Завершивши справи, Чень, раптом згадавши щось, зняв слухавку:

— Мені треба поговорити з дружиною, з'єднайте мене. — Чень владно говорив прекрасною японською. — Хто це?.. Ба-

буся?.. Поклич дружину... Фусако?.. Хочу попередити тебе, що ввечері мені доведеться поїхати до Токіо... Так, там я заночую... Чи вдасться повернутися?.. Ні, навряд чи я встигну на потяг... Ну, будь розумницею... Що? Лікаря запрошувала?.. У тебе все це від нервової перенапруги. Добре. До побачення.

Опустивши слухавку на важіль, Чень чомусь нахмурився, взяв товстими пальцями сірника, чиркнув ним об коробку й запалив затиснуту в зубах сигару.

...Тютюновий дим, запах квітів, стукіт ножів і виделок, який долітав із кутка зали, фальшиві звуки оркестру, що виконував увертюру до опери «Кармен», — серед цього неймовірного гамору й штовханини, спершися ліктями на стіл, самотньо сидить Чень, перед ним кухоль пива. Навколо нього все безперервно рухається — й відвідувачі, й офіціанти, й вентилятори. Тільки його погляд давно вже прикований до обличчя жінки біля конторки.

Жінці на вигляд не більше двадцяти. Вона сидить спиною до вправленого в стіну дзеркала, олівець у її руці стрімко бігає по паперу — жінка виписує рахунки. Чубчик, який спадає на лоб, легкий рум'янець на щоках, зеленувато-синій комірець із скромної тканини, який виглядає з-під кімоно.

Допивши пиво, Чень повільно підіймає своє громіздке тіло й підходить до конторки.

— Чень-сан! Коли ж ви купите мені перстень?

Кажучи це, жінка невідривно продовжує писати.

— Коли не буде цього персня.

Чень, нишпорячи в кишені, щоб знайти дрібні гроші, киває на палець жінки. На ньому — золотий обручальний перстень.

— Згодна, тільки сьогодні ж купіть мені інший. — Жінка зриває з пальця перстень і кладе його перед Ченем разом із рахунком. — Цей перстень допомагає рятуватись од чоловіків.

За стінами кав'ярні по асфальту тече легкий вітер, який несе нічну прохолоду. Змішавшись із пішоходами, Чень іде, поглядаючи на зірки в небі. Й ці зірки також тільки сьогодні ввечері...

Стукіт у двері повернув Чень Цая до дійсності, відірвавши від спогадів річної давності.

— Увійдіть.

Щойно він це сказав, як двері, що пахли лаком, відчинились, і до кімнати зловісно тихо ввійшов мертвотно-блідий секретар Іманісі.

— Надійшов лист.

На лиці Ченя, що кивнув мовчки, відбилосся невдоволення, та він не дав сказати Іманісі більше ні слова. Холодно поклонившись, Іманісі залишив конверт і так само тихо вийшов до себе.

Після того як двері за Іманісі зачинилися, Чень кинув сигару в попільницю й узяв зі столу конверта. Лист нічим не відрізнявся від звичайних ділових листів — адресу на білому європейському конверті надруковано на машинці. Та варто було Ченю взяти до рук листа, як на обличчі його з'явилася відраза.

— Знову?

Нахмуривши густі брови, Чень досадливо клацнув язиком. Але все-таки поклав на стіл ноги і, відкинувшись на спинку крісла-вертушки, відкрив конверта, навіть не користуючись ножем для розрізання паперу.

«З повагою вітаю Вас. Уже вкотре повідомляю Вам, що Ваша дружина зраджує Вас... І те, що Ви донині не вжили ніяких рішучих заходів... Постійно Ваша дружина зі своїм давнім коханцем... Ваша дружина Фусако — японка, до того ж у минулому — офіціантка в кав'ярні... Я не можу не співчувати Вам, китайцеві... Якщо Ви не розірвете з нею шлюб, усі сміятимуться з Вас... Я не мав ніяких поганих намірів... Із повагою. Ваш відданий друг».

Лист випав із безсило звислої руки Ченя.

...Підійшовши до столу, Чень при вечірньому світлі, що проникало ззовні крізь тюлеві штори, розглядає дамського золотого годинника. На його кришці вигравірувано ініціали, та це не ініціали Фусако.

— Звідкіля він?

Фусако, що зовсім нещодавно вийшла заміж за Ченя, продовжує стояти біля комода, з усмішкою дивлячись на чоловіка.

— Танака-сан подарував. Хіба я вам не говорила? Власник складів...

На столі лежать ще два футляри з персями. Чень піднімає оксамитові кришки — в одному перстень із перлами, в іншому — з бірюзою.

— Це від Куме-сана і Номури-сана.

З'являються коралові прикраси для волосся.

— Старовинні. Від Куботи-сана.

Чень з таким виглядом, буцім йому зовсім байдужі всі ці речі, пильно дивлячись на дружину, задумливо говорить:

— Це твої трофеї. Бережи їх.

У той час він радів разом з нею. Але тепер...

Чень здригнувся і зняв ноги зі столу. Його злякав несподіваний телефонний дзвінок.

— Слухаю... Добре... З'єднай... — Не відриваючи погляду від телефону, він нервово витер піт з лоба. — Хто говорить?.. Розшукову контору Сатомі я знаю. Я запитую, хто саме?.. Йосії-кун?.. Так. А донесення? Що сталося? Лікар?.. Що ж потім?.. Можливо... Добре, зустрічайте мене на станції... Ні, приїду останнім поїздом обов'язково... Отож зустрічайте. До побачення.

Чень Цай поклав слухавку, на якийсь час увага його розпорошилася. Але випадково подивився на настільний годинник і майже машинально натиснув кнопку дзвінка.

З'явився секретар Іманісі, наполовину протиснувши в напіввідчинені двері своє худе тіло.

— Іманісі-кун, передайте Тей-куну, що я прошу його поїхати сьогодні в Токіо замість мене.

Голос Ченя втратив свою звичну владність. Іманісі, як завжди, холодно вклонився й одразу зник за дверима.

Крізь ситцеві фіранки проникало проміння призахідного сонця й забарвлювало кімнату в тьмяні червоні тони. Величезна муха, що залетіла звідкись, ніби малюючи химерні фігури, з глухим дзижчанням літала навколо Ченя, що сидів, задумливо підперши щоку.

Камакура

У домі Чень Цая, у вітальні з тюлевими шторами на вікнах, панувала вечірня сутінь літа, що минало. Все ще квітучі олеандри, що пишно розрослися за вікнами і крали сонячне проміння, забарвлювали сутінь цієї похмурої кімнати у приємні тони.

Біля стіни у плетеному кріслі сиділа Фусако і, погладжуючи смугасту кішку, що влаштувалась у неї на колінах, сумно дивилася на олеандри за вікном.

— Пан і сьогодні не приїде?

Це сказала стара служниця, що прибирала зі столу посуд.

— Так, він дуже зайнятий.

— Якби ви не були хворі, він міг би залишатися спокійним, але ж...

— Та що в мене за хвороба, звичайна нервова перевтома. Яmanoуті-сенсей сьогодні знову це повторив. Досить добряче поспати кілька ночей... Ой!

Стара злякано подивилася на хазяйку. Вона вперше бачила на дитячому личку Фусако такий страх.

— Що сталося, пані?

— Ні-ні, нічого. Нічого, та все ж... — Фусако силувано посміхнулася. — Хтось шойно через вікно...

Стара виглянула у вікно — в саду не було ні душі, між олеандрами, що шелестіли на легкому вітерці, як і раніше, розстилався незайманий килим трави.

— Ох і налякали ви мене. Мабуть, хлопчина із сусіднього будинку пустує.

— Ні, це не сусідський хлопчина. Мені здається, я його вже бачила... так-так, це той самий молодий чоловік у мисливському капелюсі, що все йшов за нами, коли ми з тобою їздили в Хасе. А може, мені привиділось.

Останні слова Фусако промовила невпевнено.

— Що ж нам робити, якщо це і справді той самий чоловік? І пан сьогодні не приїде... Може, послати діда в поліцію? Нехай він там усе розповість.

— Ну і боягузка ж ти. Чи той чоловік, чи інший — я ніскілечки не боюсь. Але якщо... якщо це мої нерви...

Стара спантеличено кліпала очима.

— Якщо мені це привиділось, то, можливо, я просто божеволію.

— Ви, напевно, смієтеся з мене.

Стара, заспокоївшись, усміхалась і продовжувала прибирати зі столу.

— Ні, ти нічого не знаєш. Останнім часом, коли я залишаюся сама, мені починає здаватися, наче хтось стоїть у мене за спиною. Стоїть і пильно дивиться на мене...

Кажучи це, Фусако, видно, пригнічена власними словами, замислилась...

...У спальні на другому поверсі погашено світло, і в ній панує напівтемрява, напоєна легким ароматом парфумів. Світлою плямою в кімнаті бовваніє лише незашторене вікно, — ясна річ, тому, що зійшов місяць. Осяяна його світлом, Фусако стоїть біля вікна й дивиться на сосни, що ростуть у саду.

Чоловік так і не приїхав. Служниця вже вклалася. Ніч місячна і безвітряна. Здалеку долинає одноманітний гул, — мабуть, усе ще шумить море.

Фусако довго стоїть біля вікна. Поступово її огортає дивне відчуття, буцім на неї спрямовано той самий погляд.

Але, крім неї, нікого в спальні бути не може. А раптом хтось є... Ні, перед сном вона ретельно замкнула двері. Чому ж тоді їй це здається? Так. Без сумніву, через нервову перевтому. Дивлячись на невиразні силуети сосон, вона весь час старається переконати себе в цьому. Та хоч як жене від себе це відчуття, воно тільки посилюється.

Врешті Фусако боязко обертається. У спальні немає нікого, навіть її смугастої кішки. Значить, їй просто здається, що за нею спостерігають, тому що розходилися нерви... Та наступної миті ця думка зникає. Фусако робить декілька кроків — їй знову ввижається, що в напівтемряві кімнати притаївся невидимий незнайомиць. Іще нестерпніше відчуття, що тепер очі незнайомця спопеляють обличчя Фусако, яка стоїть спиною до вікна.

Борючись із тремтінням, яке охопило її, Фусако простягає руку й повертає вимикач. У ту ж мить кімната звільнюється від змішаної з місячним світлом сутіні й повертається до надійної дійсності. Ліжко, ширма, умивальник — при яскравому світлі їх видно так чітко, що їй стає навіть радісно. До того ж у кімнаті нічого не змінилось — усе, як і рік тому, коли вона вийшла заміж за Ченя. В цьому радісному маленькому світі ніякий, найжахливіший привид... Ні, цей обридливий незнайомиць, не боячись яскравого світла, ні на секунду не відриваючись, продовжує пильно дивитися в обличчя Фусако. Вона затуляє обличчя долонями і, не тямлячи себе від страху, намагається покликати на допомогу. З рота чомусь не виривається жодного звуку. Й тоді жах, якого вона ніколи не відчувала, охоплює...

Зітхнувши, Фусако звільнилася од свого спогаду тижневої давності. Тієї ж миті стрибнула на підлогу кішка, що сиділа в неї на колінах, і, витягнувши свою красиву смугасту спину, солодко позіхнула.

— Таке кому завгодно може привидітись. Дід розповідав, що одного разу, тільки він почав підрізати сосну в вашому саду, йому здалося, що в полуденному небі регоче ціла ватага хлопчаків. Та ні, він не звихнувся, просто весь час бурмоче казна-що.

Це сказала, наче втішаючи дитину, стара, що ввійшла з чайною тачею. Почувши її слова, Фусако вперше за весь вечір ледь-ледь усміхнулася:

— Звичайно, це витівки сусідських хлопчаків. А позаяк дід перелякався, почувши крики хлопчаків, значить, він бо-ягуз... Дивися, поки ми з тобою балакали, зайшло сонце. Та нічого страшного, якщо чоловік не повернеться сьогодні... Ванна готова?

— Так, уже нагрілася.

— Добре. Я просто зараз і прийму ванну. — Фусако з легким серцем підвелася із плетеного крісла, що стояло біля стіни. — Напевно, і сьогодні сусідські хлопчачки пускатимуть феєрверк.

Стара тихо вийшла вслід за Фусако, і в напівтемній вітальні, де за вікном уже не видно було олеандрів, нікого не лишилось. Але смугаста кішка, про яку забули, раптом кинулася до дверей, мовби учула щось. І мовби почала тертись об чийсь ноги. Та в сутінках, які наповнювали кімнату, нікого не було, тільки зловісно поблискували кошачі очі.

Йокогама

У приміщенні чергового японсько-китайської торгової компанії лежав на дивані секретар Іманісі й при світлі тьмяної електричної лампочки читав свіжий номер журналу. Та невдовзі він недбало кинув журнал під стіл, який стояв поруч, і вийняв із внутрішньої кишені піджака фото. Коли дивився на нього, з його мертвотно-блідого лица не сходила щаслива усмішка.

Це було дівоче фото Фусако, дружини Чень Цая, на якому її було зображено по пояс, із волоссям, розчесаним на прямиї проділ...¹

Камакура

У зоряне безхмарне небо здійснювся гудок відправлення останнього потяга з Токію, і Чень Цай, зі складеним удвоє портфелем під пахвою, пройшовши турнікет, лишився самотин і заходився оглядати похмуру привокзальну площу. Високий широкоплечий чоловік, який сидів на лаві біля вокзалу під тьмяною електричною лампочкою, підвівся й, недбало волочачи товсту тростинну палицю, поволі попрямував до Ченя. Ввічливо знявши мисливського капелюха, він тихим голосом звернувся до нього:

¹ В часи Акутагави зачіска незаміжньої жінки.

— Ви Чень-сан? Я Йосії.

Чень майже байдуже, побіжно глянув на нього:

— На сьогодні досить, дякую вам.

— Я нещодавно телефонував вам...

— Після цього нічого не сталося?

У тоні Ченя відчувалася пружна сила, що мовби відкидала слова співбесідника.

— Нічого. Після того як пішов лікар, ваша дружина допізна про щось говорила зі служницею. Потім прийняла ванну, попоїла і приблизно до десятої години слухала грамофон.

— У гості до неї ніхто не приходив?

— Ніхто.

— Коли ви припинили спостереження?

— За двадцять хвилин по одинадцятій.

Йосії відповідав чітко.

— За цей час інші потяги, крім останнього, яким я приїхав, не проходили?

— Не проходили. Ні до Токіо, ні з Токіо.

— Що ж, дякую вам. Передайте привіт Сатомі-куну.

Чень недбало торкнувся крисів бриля і, не звертаючи уваги на Йосії, який застиг у вичікувальній позі, з брилем у руці розгонисто закрокував по всипаній гравієм доріжці. Чи тому, що Чень тримався занадто вже зарозуміло, Йосії, глянувши йому вслід, злегка знизав плечима. Але зразу ж безтурботно присвиснув — мені, мовляв, на все наплювати — і, як і раніше волочачи палицю, пішов до привокзального готелю.

Камакура

Через годину Чень, наче збоку, побачив себе, що злодійськи припав вухом до дверей їхньої спільної з дружиною спальні, щоб дізнатися, що там діється. Зовнішню галерею, куди виходили двері спальні, заволокла пільма, що перехоплювала подих. Лише в одному місці мріла світла цятка — це крізь замкову щілину проникало електричне світло.

Стримуючи готове розірватися від шалених ударів серце, Чень щільно притис вухом до дверей і весь перетворився на слух. Але зі спальні не долидало жодного звуку. Тиша була для Ченя ще нестерпнішою, ще болючішою. Йому здавалося, що в пільмі, яка розстилася перед його очима,

він знову ясно бачить те немислиме, що виявив удома, коли йшов зі станції.

...Під соснами з гілками, що переплелися, тягнеться вкрита росою вузька піщана дорога. І незліченні зірки, що сяяли в небі, тільки де-не-де просвічували крізь соснові гілки. Про близькість моря свідчить лише солоний вітер, який гойдає поодинокі кущики трави. Деякий час Чень у цілковитій самотності просувався в цій похмурій пітьмі, вдихаючи запах сосни, що посилювався проти ночі.

Раптом він зупинився, зі здивуванням вдивляючись у дорогу. Й не лише тому, що за кілька кроків од нього виникла цегляна огорожа його будинку, — він раптом почув скрадливі кроки, що долітали з того місця, де виднілася ця обвита плющем старовинна огорожа. Та хоч скільки він вдивлявся в темряву, яку робили ще більш непроглядною сосни і трава, розгледіти нікого не вдавалося. Єдине, що він одразу ж встановив, що кроки віддаляються.

«Дурниці, хіба я один маю право ходити цією дорогою?» — зробив докір собі Чень за підозру, що несподівано народилася в його душі. Та все ж ця дорога вела до задніх воріт саме його будинку, і нікуди більше. У такому разі... Не встиг він це усвідомити, як до нього разом із поривом солоного вітру долетів скрип хвіртки.

«Дивно, ще вранці я звернув увагу, що хвіртку зачинено».

Із цією думкою Чень Цай, наче собака, що почула дичину, оглядаючись навсібіч, підкрався до хвіртки. Хвіртка, видно, зачинена. Прихилившись до огорожі, Чень якийсь час стояв нерухомо по коліна в траві. Потім щосили штовхнув хвіртку — хвіртка не піддавалась. Значить, дійсно зачинена.

«Приверзлося, напевно. Хвіртку не відчиняли».

Кроків уже не чутно. На тлі світлого, залитого місяцем неба над увитою плющем огорожею височіє його будинок, усі вікна темні. Душу Ченя раптом наповнює смуток. Чому? Він і сам не знає. Він стоїть, прихилившись до огорожі, слухаючи писк комах, і по щоках його течуть холодні сльози.

— Фусако, — зі стогоном вимовляє Чень ім'я коханої.

І тієї ж миті загоряється сліпучо яскраве світло.

— У тому вікні... Це...

Стараючись не дихати, Чень, учепившись за гілки сосни, стає навшпиньки і заглядає у вікно другого поверху. Вікно... Вікно спальні на другому поверсі — воно не зашторене, й видно яскраво освітлену кімнату. Світло з неї летиться на кудлаті верхівки сосон, і від цього вони мовби плавають у темному небі.

Але не це найдивовижніше. У вікні видно силует людини, яка дивиться в сад. Хто це — визначити неможливо, тому що людина освітлена зі спini. Та можна стверджувати з цілковитою певністю, що це не жінка. Щоб не впасти, Чень хапається за плющ, який обвив огорожу, і, ледве втримавшись на ногах, шепоче слабким, уривчастим голосом:

— Лист... Неможливо... Тільки не Фусако...

Наступної миті Чень Цай перескакує через огорожу і, обережно пробіраючись між соснами, підходить до вікна вітальні, розташованого під вікном спальні. Квіти й листя олеандрів — мокрі від рясної роси...

Прокравшись на зовсім темну зовнішню галерею, Чень міцно стиснув пересохлі губи і, змучений іще більшими ревностями, почав прислухатися. Саме в цей час за дверима почувались, як йому здалося, вже знайомі обережні кроки.

Кроки відразу стихли. Нерви Ченя напружені вкрай — грюкнуло вікно. Потім знову... тиша.

Під тягарем цієї гнітючої тиші, наче видавлені, з'являються на зблідлих щоках Ченя краплі холодного липкого поту. Тремтячими руками він намагає повернути ручку. Натискає на неї, але двері замкнено.

Тієї ж миті за дверима падає чи то гребінець, чи то шпилька. Та хоч як Чень напружує слух, він чомусь не чує, щоб річ, яка впала, підібрали.

Усі ці звуки уражають серце Ченя. Тремтячи й увесь перетворившись на слух, він припадає до дверей. Збудження сягає межі — це видно з божевільного виразу його очей.

Минає декілька тяжких секунд — за дверима чуються зітхання. Потім хтось тихо вкладається в ліжко.

Якби це тривало ще хоча б хвилину, Чень, мабуть, знепритомнів би. Але тут, наче йому даровано було зверху прозріння, він побачив тонкий, ніби павутина, промінь світла, що просотався з-за дверей. Чень став навколiшки і крізь замкову щілину заглянув до кімнати.

Очам його відкрилася картина, проклята на віки вічні.

Йокогама

Сховавши до внутрішньої кишені піджака фото Фусако, секретар Іманісі тихо підвівся з дивана. І звично, не видавши ні звуку, пройшов до приймальні, що поринула в темряву.

Клацнув вимикач. Настільна лампа освітила Іманісі, що сидів за друкарською машинкою, — як йому вдалося влаштуватись тут так непомітно?

Пальці Іманісі швидко забігали по клавішах. І водночас машинка, вистукуючи безперервний дріб, почала ковтати папір, заповнюючи його рядками ієрогліфів.

«З повагою вітаю Вас. Навряд чи є необхідність знову повідомляти Вам про те, що дружина не зберігає Вам вірність. Але через занадто велику любов до неї Ви...»

У ці хвилини лице Іманісі перетворилося на маску ненависті.

Камакура

Двері до спальні Ченья впали. Все в ній залишалось, як було, — і ліжко, і запона, й умивальник, і світло електричної лампи, що заливало її, тільки двері впали.

Заклякнувши в кутку кімнати, Чень Цай дивився на двох людей, які розпласталися біля ліжка. Однією з них була Фусако... Або, ліпше сказати, «щось», яке ще нещодавно було Фусако, це «щось» із розпухлим, посинілим обличчям і язиком, який вивалився з рота, примружившись, дивилося в стелю. Другим був Чень Цай. Точна копія Чень Цая, що стояв у кутку кімнати. Навалившись на Фусако, він занурив у її горло пальці так глибоко, що навіть нігтів не було видно. А голова його, мертва чи жива — не розібрати, — лежала на її оголених грудях.

Після мовчання, що тривало деякий час, Чень Цай, той, що лежав на підлозі, важко дихаючи, повільно підняв з підлоги своє громіздке тіло. Але зразу ж упав на стілець, який стояв поблизу.

Тоді Чень Цай, той, що причаївся в кутку, тихо відірвався від стіни й підійшов до того «чогось», яким раніше була Фусако. З безмежною тугою дивився він на розпухле, посиніле обличчя дружини.

Тільки-но Чень Цай, який сидів на стільці, помітив, що, крім нього, в кімнаті перебуває ще хтось, він, як божевільний,

підхопився. У його лиці... в його налитих кров'ю очах блиснула жага вбивства. Та одного погляду на чоловіка, який стояв перед ним, виявилось досить, аби жага вбивства миттю змінилася невимовним жахом.

— Ти хто? — запитав він, задихаючись, завмерши біля свого стільця.

— Той, хто нещодавно йшов сосновим гаєм... той, хто пробрався сюди через задню хвіртку... той, хто стояв біля вікна, дивлячись у сад... той, хто мою дружину... мою Фусако... — Несподівано він осікся й заволав хрипким голосом: — Ти, саме ти! А ти хто?

Другий Чень Цай нічого не відповів. Тільки підвів очі й сумно дивився на Чень Цая, що стояв перед ним. І раптом, наче пронизаний його поглядом, зло витріщаючи очі, почав повільно відходити до стіни. А губи його продовжували беззвучно шепотіти: «Ти хто?»

І цей другий Чень Цай, ставши навколішки перед «чимось», яким раніше була Фусако, заходився ніжно гладити її тонку шию. Потім доторкнувся губами до слідів безжальних пальців, які виднілися на шиї.

У залитій яскравим електричним світлом кімнаті, де було, здавалося, тихіше, ніж у могилі, раптом почулися тихі уривчасті ридання. І обидва Чень Цаї, і той, що стояв біля стіни, і той, що стояв навколішках, опустили лице в долоні...

Токіо

Кінофільм «Тінь» закінчився. Поряд зі мною в ложі сиділа жінка.

— Фільм уже закінчився?

Жінка сумно на мене подивилась. І я згадав очі Фусако з «Тіні».

— Який фільм?

— Який ми щойно бачили. «Тінь».

Жінка мовчки простягла мені програму, що лежала в неї на колінах. Та хоч як я шукав, фільм «Тінь» у ній не значився.

— Невже я бачив сон? Все одно дивно — я не пам'ятаю, що спав. Та й «Тінь» — дуже дивний фільм...

Я коротко розповів його зміст.

— Такий фільм я вже одного разу бачила, — ледве чутно відповіла жінка, і в очах її майнула сумна усмішка.

— Не будемо цю «Тінь» брати близько до серця.

«ОСІННІ ГОРИ»

— Якщо вже мова зайшла про Хуан Да-чі¹, чи бачили ви його «Осінні гори»?

Це запитання задав Ван Ші-гу, коли одного разу осінньої ночі сидів за чаєм із Юнь Нань-тянем, господарем обителі Оусянке.

— Ні, не бачив. А ви бачили?

Старий Да-чі, або Хуан Гун-ван, разом із Мей Дао-женем і Хуанхе Шань-цяо, належав до найбільших майстрів живопису династії Юань. Відповідаючи Ван Ші-гу, Юнь Нань-тянь раптом з дивовижною ясністю уявив собі колись ним бачені картини Да-чі — «Піщаний берег» і «В горах Фу-шунь-шань».

— Навіть не знаю, що й сказати. З одного боку, начебто бачив, а з другого — начебто й не бачив. Дивна історія пов'язана в мене з цією картиною.

— Начебто бачили й начебто не бачили? — перепитав Юнь Нань-тянь, підозріливо дивлячись на Ван Ші-гу. — Можливо, ви бачили копію?

— Та ні, не копію. Я бачив оригінал, причому бачив його не тільки я. З цієї картиною доля звела ще й учителя Яньке (Ван Ші-міна) і вчителя Лянь-чжоу (Ван Цзяня). — Присьорбнувши чаю, Ван Ші-гу задумливо всміхнувся: — Якщо вам цікаво, я розповім цю історію.

— Зробіть ласку. — І господар усівся зручніше, підкрутив гніт у мідному світильнику.

Це сталося ще за життя вчителя Юань-цзая. Одного разу восени, розмовляючи про живопис із Яньке-венем, учитель раптом запитав, чи не бачив той картину «Осінні гори» Хуан І-фена. А Яньке-вень, як відомо, вважав Да-чі родоначальником живопису. Тому він бачив усі картини, які приписує Да-чі поголос, усі, які тільки можна відшукати в цьому світі. Але «Осінні гори» не бачив навіть він.

¹ Хуан Да-чі (Хуан Гун-ван, 1269—1354), Ван Ші-гу (Ван Хой, 1632—1726), Юнь Нань-тянь (Юнь Шоу-пін, Оусянке, 1633—1690), Мей Дао-жен (У Чжень, 1280—1354), Хуанхе Шань-цяо (Ван Мен, ?—1358), Яньке (Ван Ші-мін, 1592—1680), Лянь-чжоу (Ван Цзянь, 1598—1677), Юань-цзай (Дун Ці-чан, Си-бай, 1554—1636), Гао Фан-шань (Гао Ке-гун, 1248—1310), Лі Ін-цю (Лі Чен, ?—967), Шень Ші-тянь (Шень Чжоу, 1427—1509) — видатні китайські художники.

— На жаль, не тільки не бачив, але й чую вперше, — з присоромленим виглядом відповів Яньке-вень.

— Тоді вам треба неодмінно подивитися на неї. Ця картина переважає навіть «Літні гори» та «Плиткий серпанок у горах». Усі картини Да-чі гарні, та ця — вирізняється з-поміж інших, як кажуть «білоброва».

— Невже це дійсно такий шедевр? Я дуже хочу її побачити, де вона?

— Вона зберігається у сім'ї Чжан у Жуньчжоу. Ви можете зайти поглянути на неї по дорозі до храму Цзіньшаньси. Я напишу вам рекомендаційного листа.

Отримавши від учителя рекомендаційного листа, Яньке-вень негайно вирушив до Жуньчжоу. Якщо родина Чжан володіє таким скарбом, то у них напевне є й інші шедеври туші, не тільки Хуан І-фен. Ця думка настільки схвилювала Яньке-веня, що залишатися в бездіяльності в келії Західного саду було понад його сили.

Однаке, діставшись Жуньчжоу, він побачив, що дім родини Чжан, на який ним покладалися такі надії, хоча й виявився дійсно великим, був украй занедбаним. Огорожа майже зникла під густим плющем, сад заріс буйними травами. Кури та качки, що походжали садом, здивовано дивилися на незваного гостя, тож Яньке-вень на мить навіть засумнівався в словах учителя — хіба може в такому домі перебувати шедевр Да-чі? Але, подолавши такий шлях, було занадто прикро повертатися ні з чим. Тому, передавши слугі, який вийшов до нього, рекомендаційного листа від учителя Си-бая, він повідав йому про своє давнє бажання побачити картину Хуан І-фена «Осінні гори».

Через деякий час Яньке-веня запросили до великої зали. Там стояли красиві столи та стільці з сандалового дерева, але в повітрі пахло холодною пилюкою, над плитами підлоги витав дух запустіння. На щастя, господар, який з'явився незабаром, виявився людиною явно не низького звання, хоча вигляд у нього був вельми хворобливий. Скоріше навпаки, його бліде обличчя, вишуканої форми руки мали на собі печатку безперечного благородства. Обмінявшись із господарем належним вітанням, Яньке-вень одразу ж заговорив про своє бажання побачити знамениту картину Хуан І-феня. У словах його звучало щось схоже на забобонний страх, йому, як видно, здавалося, що коли він не побачить цю картину негайно, вона може розвіятися, мов туман, і згинутися назавше.

Господар, охоче погодившись показати гостеві картину, відразу ж розпорядився, щоб сувій принесли і повісили на білу стіну зали.

— Ось картина, яку ви хотіли бачити.

Глянувши на картину, Яньке-вень мимоволі скрикнув од здивування.

Картину було виконано в синьо-зеленій гамі. По ущелині змієюю вилася ріка, то там, то тут були розкидані будиночки села, маленькі місточки, над усім цим височіла гірська вершина, а під нею в лінійній нерухомості застигли осінні хмари, в їх білому забарвленні було витримано переходи від густого до розрідженого. Гору було прописано соковито-зеленими навскісними мазками у традиціях Гао Фань-шаня, здавалось, її щойно омив дощ, серед зелені сяяло ясно-червоне листя, виконане точковими ударами кіноварної фарби, воно було таке прекрасне, що ніяких визначень, ніяких слів не вистачило б, аби передати його красу. Вже із сказаного вище випливає, що картина була чудова, до того ж вона відзначалася тривкістю композиції та міцністю пензля-туші, — словом, у її сяючих барвах відчувалася незбагненна безмежність, позначена присмаком давнини.

Яньке-вень, забувши про все на світі, довго стояв перед картиною. І чим більше він дивився на неї, тим більше переживав побожну шанобливість.

— Ну як? Сподобалася вам картина? — Господар, усміхаючись, скося глянув на гостя.

— Написано пензлем генія! Недаремно вчитель Юань-цзай так розхвалював її, він анітрохи не перебільшив, скоріше навпаки. Все, що я бачив досі, видається мені посереднім у порівнянні з цією картиною.

Навіть кажучи це, гість ні на мить не відривав од картини очей.

— Он як? Значить, ви вважаєте, що це і насправді такий шедевр?

Тут уперше Яньке-вень перевів здивований погляд на господаря:

— А чому вам здається це дивним?

— Та ні, не те щоб дивним, але бачите... — Чжан чомусь зняковів, і лице його почервоніло, зовсім як у юної діви. Та скоро, опанувавши себе, він сумно всміхнувся і, боязко поглядаючи на сувій, що висів на стіні, вів далі: — Бачите, коли я дивлюся на цю картину, мені завжди здається, що я бачу

сон, хоча очі мої широко розплющені. Ці осінні гори дійсно прекрасні. Але чомусь я не можу позбутися болісних сумнівів. Чи не я один бачу цю красу? Можливо, для інших це звичайнісінький посередній сувій? Не знаю, звідки у мене такі думки — чи то просто розігралась уява, чи то ця картина занадто гарна для нашого світу. Так чи інакше, в мене завжди було доволі дивне відчуття щодо неї, тому й ваші похвали не залишили мене байдужим.

Тоді Яньке-вень не надав словам Чжана особливого значення. І не тільки тому, що був цілковито зосереджений на картині. Просто йому здалося, що за всім цим невиразним проторікуванням Чжан хоче приховати свою необізнаність.

Невдовзі Яньке-вень покинув дім Чжана, це дивне житло, яке несло на собі печать запустіння.

Але вражаючої краси сувій не виходив у нього з голови. Адже Яньке-вень прийняв світильник канону від Да-чі, звичайно ж, він готовий був віддати за цей сувій усе на світі. До того ж він був колекціонером. У його домі зберігалось чимало шедеврів туші, та навіть пейзаж «Сніг на північному схилі гори» пензля Лі Ін-цю, за який він колись оддав двадцять і золота, за натхненністю поступався «Осіннім горам». Тому Яньке-вень згоряв од бажання поповнити свою колекцію цим дивовижним Хуан І-феном.

Увесь час, поки Яньке-вень був у Жуньчжоу, він раз у раз посилав слугу в дім Чжана з проханням продати йому картину. Та Чжан ні за що не погоджувався. За словами посланця, цей блідий чоловік незмінно говорив таке:

— Якщо вже так припала до душі вчителю ця картина, я готовий йому позичити її на певний час. Але зовсім розлучитися з нею не можу. Прошу вибачити мені.

Така відповідь лише роздосадувала Яньке-веня, що горів бажанням зробити картину своєю власністю. Який сенс брати картину на певний час, не ліпше зачекати, можливо, коли-небудь вона все-таки потрапить до нього в руки. Натхнений цією надією, Яньке-вень врешті-решт поїхав із Жуньчжоу без картини.

Через рік він знову опинився в Жуньчжоу й вирішив навідатися до Чжана. Там усе було, як і раніше: все той же плющ звисав з огорожі, та ж сама трава глушила сад. Слуга, який вийшов до гостя, повідомив, що господаря немає вдома. Яньке-вень почав прохати хоча б показати йому сувій, позаяк уже неможливо зустрінись із Чжаном. Та хоч як він прохав, слуга

навідріз відмовлявся пустити гостя в дім за відсутності господаря. Більш того, врешті-решт він перестав відповідати й пішов, залишивши ворота зачиненими. Що було робити? Думаючи про картину, сховану десь у глибині цієї занедбаної оселі, Яньке-вень засмучено побрів ні з чим.

Через деякий час Яньке-вень знову зустрівся з учителем Юань-цзаєм, і той повідомив йому, що в домі Чжана зберігаються не тільки «Осінні гори» Да-чі, але ще й такі шедеври, як «Дошової ночі зупиняюся на ночівлю» та «До свого ювілею» Шень Ші-тяня.

— Минулого разу я забув вам про це сказати. Ці дві картини такі ж дивовижні в саду живопису, як і «Осінні гори». Я вам напишу ще одного листа, неодмінно подивіться й на них також.

Яньке-вень негайно відправив посланця в дім Чжана. Окрім особистого листа Юань-цзая, посланець мав при собі ще й мішечок грошей, аби викупити всі три картини. Одначе Чжан ні за що не хотів розлучатися з Хуан І-феном. Врешті-решт Яньке-веню довелося погодитися з думкою, що «Осінні гори» ніколи не будуть належати йому.

Тут Ван Ші-гу замовк.

— Цю історію мені розповів колись сам учитель Яньке.

— Значить, він принаймні напевно бачив «Осінні гори»? — Юнь Нань-тянь, погладжуючи бороду, запитливо дивився на Ван Ші-гу.

— Учитель говорить, що бачив. Але напевно чи ні, цього ніхто не може зрозуміти.

— Одначе, судячи з того, що ви тільки-но розповіли...

— Спершу послухайте, що було далі. Коли ви почуєте цю історію до кінця, у вас може скластись інша думка.

І Ван Ші-гу, забувши про час, із натхненням продовжив свою розповідь.

Яньке-вень уперше розповів мені цю історію років через п'ятдесят по тому, як бачив «Осінні гори», п'ятдесят разів зірки вершили свій шлях небом, п'ятдесят разів на землю лягав іній. За цей час помер учитель Юань-цзай, та й у домі Чжана змінилися вже три покоління. Хто знає, в чиєму домі зберігається тепер сувій Хуан І-фена? Та чи й зберігається взагалі або його втрачено, як коштовний панцир черепахи та нефрит? Розповівши з усіма подробицями дивовижну історію картини Хуан І-фена, Яньке-вень скрушно додав:

— Той сувій Хуан І-фена рідний брат танцю з мечами Гуньсунь Да-няня. Нібито є і туш, і пензель, але ні того ні іншого не видно. Від картини до тебе безпосередньо передається биття душі. Точнісінько так, як бачиш політ дракона, та не помічаєш ні людини, ні меча.

Сталось так, що приблизно через місяць після цієї розмови я, ваблений теплим весняним вітерцем, зібрався сам у подорож південними провінціями. Коли я повідомив про те Яньке-веню, він сказав:

— Це чудова нагода, якою гріх не скористатися. Постарайтеся знайти й побачити «Осінні гори». Їх нове явлення світові буде надзвичайно радісною подією в саду живопису.

Позаяк я і сам бажав того ж, я відразу ж попрохав учителя написати листа. Але дорога вела мене то в одне, то в інше місце, і я довго не міг вибрати часу, щоб навідатись у дім Чжана в Жуньчжоу. Вже почали кувати зозулі, а я все блукав з листом учителя в рукаві, а до «Осіньних гір» так і не добувся.

Тут до мене дійшли чутки, що нащадок однієї аристократичної родини на прізвище Ван придбав «Осінні гори». Протягом своїх мандрів я багатьом показував листа Яньке-веня, — очевидно, серед них були і знайомі цього Вана. Вони ж бо й повідомили йому, що в домі Чжана зберігається сувій Хуан І-фена. Якщо вірити чуткам, то, отримавши листа від Вана, внук Чжана відразу ж з'явився в його дім і разом з родинними триніжками та зразками каліграфії вручив йому «Осінні гори» Да-чі. Зрозуміла річ, Ван не тямився від радості, всадовив онука Чжана на почесне місце, покликав наложницю, щоб прислужувала гостю, насолоджував його слух музикою, влаштував пишний бенкет, а потім ще й подарував йому тисячу золотих монет. Я ледве не застрибав од радості. Скільки всього сталося за ці п'ятдесят років, а сувій Да-чі був цілий і неушкоджений. До того ж він потрапив у руки Вану, з яким я був особисто знайомий. Хоч як старався Яньке-вень ще раз побачити сувій, усі його спроби незмінно завершувалися невдачею, можна було подумати навіть, що він накликав на себе гнів злих духів. І ось ця картина сама собою, ніби міраж, знову постала перед нами, причому Вану не довелося й пальцем поворухнути, щоб дістати її. Що тут можна сказати? Тільки одне — сталося те, що було передбачено Небесами. Ясна річ, я негайно вирушив до Вана в Цзіньчан, аби подивитися на «Осінні гори».

Я досі чудово пам'ятаю півонії, що гордовито цвіли в саду Вана за прикрашеними коштовним камінням поручнями. Стояв безвітряний літній день. Побачивши Вана, я мимоволі розсміявся, не встигнувши навіть завершити церемоніального поклону:

— Значить, «Осінні гори» вже тут, у цьому домі? А скільки душевних страждань коштувала ця картина вчителю Яньке! Але тепер-то він зрештою заспокоїться. Який же я радий за нього!

Ван самовдоволено посміхнувся:

— Сьогодні сюди мають завітати вчитель Яньке та вчитель Лянь-чжоу. Але ви прийшли першим, тому почнемо з вас.

І Ван розпорядився, щоб сувій негайно повісили на стіну. На березі водяного потоку — село під покровом ясночервоного листя, пасмо білих хмар, які нависли над ущелиною, а над усім цим синява багат шарових вершин, що ширмою затуляють небо... Словом, перед моїми очима виник світ, створений старим Да-чі, і світ цей був, мабуть, досконалішим і чудеснішим, ніж реальний. Не тямлячи себе від радості, я так і впивався поглядом у картину, що висіла на стіні.

Ці хмари, серпанки, ущелини, гірські вершини — справжній Хуан І-фен, у цьому не було ніякого сумніву. Ніхто, крім нього, не міг, застосовуючи канонічні прийоми в прописуванні навскіс поставленим пензлем, передавати живу пульсацію туші, щільно накладаючи фарби, зберігати звучання пензля. І все ж таки... Все ж таки цей сувій явно був не тим, який Яньке-вень бачив колись у домі Чжана. Це був Хуан І-фен, але далеко не найкращий.

Присутні — і сам Ван, і його нахлібники — не спускали з мене очей. Тому я мусив слідкувати за собою, щоб вони ні в якому разі не помітили на моєму обличчі розчарування. Але, хоч як я старався, мені, очевидно, все-таки не вдалося приховати досаду. Виждавши деякий час, Ван стурбовано запитав:

— Яка ваша думка?

Я відповів рішуче:

— Написано пензлем генія! Не дивно, що вчитель Яньке був у такому захваті.

Лице Вана поступово розгладилось. І тільки ледве помітна зморшка між брів свідчила про те, що мої похвали не остаточно переконали його.

Саме в ту мить і з'явився вчитель Яньке, від якого я вперше почув про сповнену високого чуття красу «Осінніх гір». Не перестаючи радісно всміхатися, вчитель вітав Вана.

— П'ятдесят років тому я бачив ці «Осінні гори» в занедбаній оселі Чжана, а сьогодні мені пощастило знову зустрітися з ними тут, у вашому прекрасному домі. Воістину незбагненні шляхи долі!

Так говорячи, вчитель Яньке не відривав очей від сувою, що висів на стіні. Вже він-то мусить знати — та це картина, яку він бачив колись, чи інша. Тому і я, і Ван уважно слідкували за обличчям учителя, поки той розглядав сувій. І ось — не знаю, здалося це мені чи було насправді? — наче легка змарка набігла на його риси.

Після тривалого мовчання Ван, явно занепокоєний, боязко спитав учителя:

— Яка ваша думка? Щойно вчитель Ші-гу вельми схвально відгукнувся про картину.

У мене все похололо всередині. Невже прямодушний вчитель Яньке викладе все як є? Однак, очевидно, вчитель пожалів Вана й не захотів його розчарувати. Закінчивши розглядати картину, він шанобливо відповів господареві:

— Вам пощастило, що до ваших рук потрапила ця картина. Гадаю: тепер усі скарби, що зберігаються у вашому домі, засяють ще яскравіше.

Але, на жаль, обличчя Вана ставало все похмурішим. І якби не прийшов засапаний учитель Лянь-чжоу, нам, без сумніву, довелось б дуже скрутно. З'явившись саме тієї миті, коли похвали вчителя Яньке готові були вичерпатися, новий гість одразу ж долучився до розмови:

— Це і є ті самі «Осінні гори»?

Недбало поклонившись господарю, вчитель Лянь-чжоу спрямував свій погляд на картину Хуан І-фена. Деякий час він мовчав і тільки покусував вуса.

— Учитель Яньке говорить, що п'ятдесят років тому вже зволив бачити цей пейзаж, — пояснив Ван, і в голосі його забриніла зростаюча тривога. А слід сказати, що вчитель Яньке ніколи не розповідав учителю Лянь-чжоу про видатне творіння Хуан І-фена. — Так що ж ви скажете? Яка ваша освічена думка?

Учитель, зітхаючи, як і раніше, не відривав очей від картини.

— Скажіть же все, що думаєте, не вагаючись... — вимушено посміхаючись, квапив учителя Ван.

— Що я думаю? Але ж це... — І вчитель Лянь-чжоу знову замовк.

— Так що ж?

— Це одне з краших творінь учителя Да-чі. Погляньте на тонові переходи в цих хмарах і клубах диму. Хіба вони не сочаться життєвими соками? А як виконано листя? Людині не до снаги створити таке, це істинно творіння Небес. А бачите ту далеку самотню вершину? Як оживляє вона загальну композицію! — Учитель Лянь-чжоу, який досі мовчав, повернувся зрештою до Вана і, розписуючи достоїнства кожного мазка, почав щиро захоплюватися картиною. Чи варто говорити про те, що з кожним його словом обличчя Вана все більше прояснялось?

Скориставшись моментом, я потай обмінявся поглядом із Яньке-венем.

— Учителю, це дійсно ті самі «Осінні гори»? — тихенько запитав я, а Яньке-вень похитав головою й якимось дивно підморгнув мені.

— Усе це ніби сон. Не інакше як той Чжан, який приймав мене, був лисом-самітником.

— От і вся історія про «Осінні гори».

Завершивши свою розповідь, Ван Ші-гу неквапливо відсърбнув чай.

— Так, дивна історія, — обізвався Юнь Нань-тянь, який давно вже невідривно вдивлявся в полум'я світильника.

— Кажуть, що потім Ван витратив чимало зусиль, аби добутися до істини, та схоже, що ні про які «Осінні гори» Чжанам не було відомо. Через те чи то сувій, що його бачив колись учитель Яньке, досі ховається десь, чи то вчителя просто підвела пам'ять. В усякому разі, нічого більш певного сказати неможливо. Навряд чи й дім Чжана, і сама картина були просто маною...

— Та все ж той дивний осінній пейзаж вельми чітко зарбувався в душі вчителя Яньке. Та й у вашій душі також...

— Мені здається, що я й зараз живо бачу й синьо-зелені тони гір, і кіновар червоного листя.

— А коли так, навіть якщо цієї картини й не існує, чи варто за тим журитися?

Тут великі художники Юань і Ван, церемонно склавши долоні, посміхнулись.

ПОСМІШКА БОГІВ

Весняного вечора падре Органтіно самотою, волочачи довгі поли сутани, прогулювався в саду храму Намбандзі.

У саду між соснами та кипарисовиками були посаджені троянди, маслини, лавр та інші європейські рослини. Від троянд, які розгорталися в слабкому місячному світлі, що струмувало між деревами, розпливався солодкуватий аромат. Це надавало саду якоїсь зовсім не японської чарівності.

Самотньо походжаючи доріжками, всипаними червоним піском, Органтіно поринув у спогади. Головний храм у Римі, гавань Лісабона, звуки рабейки, смак мигдалю, псалом «Господь, свічадо нашої душі» — такі спогади викликали в душі цього рудуватого монаха тугу за батьківщиною. Щоб розігнати тугу, він почав прикликати ім'я деусу. Але туга не проходила, мало того, відчуття пригніченості ставало все важчим.

«У цій країні природа красива, — нагадував собі Органтіно. — У цій країні природа красива. Клімат м'який тут. Жителі... та чи не ліпше негри, ніж оці широколиці коротуни? Однак і в їхній вдачі є щось привабливе. Та й віруючих останнім часом набралось десятки тисяч. Навіть у цій столиці височіє такий дивовижний храм. Виходить, що жити тут нехай і не зовсім приємно, але й не так уже неприємно? Однак я раз у раз впадаю в смуток. Мені хочеться повернутись до Лісабона, мені хочеться звідси поїхати. Тільки лише через тугу за батьківщиною? Ні, не тільки до Лісабона, — якби я мав можливість покинути цю країну, я поїхав би куди завгодно: до Китаю, до Сіау, в Індію... Значить, не тільки туга за батьківщиною — причина мого смутку. Мені хочеться одного — якомога швидше втекти звідси... Але... але в цій країні природа красива. І клімат м'який...»

Органтіно зітхнув. У цей час його погляд упав на мох, який виднівся між деревами. І він підняв квітку сакури, що біліла серед моху. Сакура! Органтіно майже злякано вдивлявся в напівтемні просвіти між деревами. Там між кількома віялолистими пальмами, як туман, білили квіти плакучої сакури.

— Боже нас борони!

Органтіно готовий був захистити себе хрестом. На мить плакуча сакура, що цвіла в темряві, здалася його очам страшною. Страшною... ні, скоріше ця сакура стривожила його, боцім перед ним постала сама Японія. Та він одразу ж зро-

зумів, що в цьому немає нічого дивного, що це звичайна вишня, і, присоромлено посміхнувшись, стомленою ходою тихенько побрів стежкою.

* * *

Через півгодини він у головному вітарі храму Намбандзі молився деусу. Там було порожньо, тільки з купола звішувалося панікаділо. При світлі панікаділа на стінній фресці святий Михайло та диявол билися через труп Мойсея. Але не тільки величний архангел, а й розлютований диявол цього вечора, можливо, через тьмяне світло, здавалися красивішими, ніж зазвичай. А можливо, так здавалося через струмені аромату свіжих троянд і верболозу. Стоячи за вітарем на колінах зі схиленою головою, Органтіно палко молився:

«Милосердний, всемилостивий Боже! Відтоді як я покинув Лісабон, усе моє життя присвячено тобі. Хоч би з якими труднощами зустрічаючись, я неухильно йшов уперед заради того, щоб засяяв святий хрест. Звичайно, це вдалося не лише завдяки самим моїм зусиллям. Усе здійснюється милістю Всевишнього, твоєю милістю. Але живучи тут, в Японії, я потроху почав розуміти, якою важкою є моя місія. В цій країні, і в горах її, і в лісах, і в містах, де рядами стоять будинки, — скрізь притаїлася якась дивна сила. Ї вона спрокволу протривить моїй місії. Якби не це, я не впадав би в безпричинний смуток. А що це за сила, я не розумію. Та хай там як, ця сила, ніби підземне джерело, розливається по всій країні. Розтрощи цю силу, о милосердний, всемилостивий Боже! Не знаю, можливо, японці, погрузнувши в хибній вірі, ніколи не уздрять величі парайсо. Через це я мукою мучуся стільки днів. Пошли своєму слугі Органтіно мужність і терпіння...»

Цієї хвилини Органтіно почулося, буцім заспівав півень. Не звертаючи уваги, він продовжував молитву:

«Аби виконати свою місію, я мушу боротися із силою, що притаїлася в горах і ріках цієї країни, можливо, з невидимими людським очам духами. Ти колись кинув на дно Червоного моря полчища єгиптян. Сила духів цієї країни не менша за силу єгипетських полчищ. Благаю тебе, надай і мені, як колись надав давньому пророку, допомогу в боротьбі з цими...»

Раптом слова молитви на його вустах завмерли. Біля самісінького вітаря розлігся гучний спів півня. Органтіно, дивуючись, озирнувся навколо. І що ж — за його спиною на

вівтарі, звисивши білий хвіст і випнувши груди, півень, мовби настав ранок, іще раз видав переможний клич.

Органтіно підхопився з колін і, поквапно розпростерши рукави сутани, старався прогнати птаха. Але, двічі-тричі тупнувши ногою й вигукнувши «господи!», знову розгублено завмер. Напівтемний храм заповнили незліченні півні, що взялися невідомо звідки. Вони то злітали, то бігали туди й назад, і скрізь, скільки сягало око, розстиалося море півнячих гребенів.

— Борони нас Боже!

Він знову хотів перехреститися. Та його рука, ніби стиснута щипцями, не рухалася. Тим часом вівтар, ніби від смолоскипів, осяявся червонуватим світлом. В міру того як світло розгорялося, Органтіно, задихаючись, почав розрізняти людські постаті, що невиразно вимальовувалися.

Постаті швидко набували чітких обрисів. Це був натовп чоловіків і жінок незвичного вигляду, з нанизаною на нитку яшмою навколо шиї; вони сміялися й веселилися. Коли постаті зробилися видними цілком виразно, незліченні півні, зібравшись у вівтарі, заспівали ще гучніше. Разом з тим стіна вівтаря — стіна, де намальована була фреска зі святим Михайлом, — як туман, розчинилася в нічній темряві. Й потім...

Японська вакханалія розгорнулася перед очима обімлілого Органтіно, мовби міраж. Він бачив, як при світлі вогнища японці в старовинній одежі, усівшись колом, наливали одне одному чарки sake. В середині кола на великім перевернутім цебрі шалено танцювала жінка, така статна, яку він в Японії ще не зустрічав. Він бачив, як за цебром високо тримав на гілках, певно, вирваної з корінням ейрїї чи то коштовний камінь, чи то дзеркало богатирський на вигляд чоловік. Навкруги, зіштовхуючись один з одним крилами та гребенями, весь час весело співали незліченні півні. А ще далі... Органтіно не повірив власним очам — іще далі, ніби затуляючи вхід до грота, височіла могутня скеля.

Жінка на цебрі без упину танцювала. Виноградна лоза, що охоплювала її волосся, розвівалась у повітрі. Яшмове намисто на шиї брязкало, наче сипався град. Гілкою низькорослого бамбука в руці вона розмахувала, здіймаючи вітер. А її оголені груди! Сяючі груди, що вирізнялись у червоному світлі смолоскипів, здавалися Органтіно нічим іншим, як утіленням самої чутливості. Молячись деусу, він палко хотів

одвернутись. Але тіло його, ніби сковане якоюсь проклятою силою, не могло поворухнутись.

Тим часом на примарних людей раптом опустилася тиша. Жінка на цебрі, ніби опам'ятавшись, перестала танцювати. Навіть півні миттю затихли з витягнутими шиями. І в тиші звідкілясь почувся прекрасний жіночий голос:

— Якщо я буду тут, в ув'язненні, хіба світ не залишиться зануреним у морок? А схоже, що боги саме цьому радіють і через це веселяться.

Коли голос затих у темряві, жінка, що стояла на цебрі, окинувши поглядом присутніх, несподівано м'яко відповіла:

— Вони радіють, тому що з'явився новий бог, сильніший за тебе.

«Цей новий бог — чи не деусу це?» — Натхнений такою думкою, Органтіно з цікавістю спрямував погляд на примарне видіння, яке так загадково змінювалось.

Деякий час панувало мовчання. Та раптом півні враз голосно заспівали, а скеля у глибині, що вирізнялася в нічному тумані, поволі розсунулася. І з розпадини, заливаючи все навколо, хлюпнуло якесь дивовижне світло.

Органтіно хотів крикнути. Але язик не слухався. Органтіно хотів тікати. Але ноги не рухалися. Він відчував, що від сильного світла у нього паморочиться в голові. І чув, як при цьому світлі в небі лунають триумфуючі вигуки натовпу:

— Охірумемуті! Охірумемуті! Охірумемуті!

— Нового бога нема! Нового бога нема!

— Хто стає проти тебе, той згине!

— Дивіться, як зникає п'ятьма!

— Повсюди, куди глянеш, — твої гори, твої ліси, твої міста, твої моря!

— Нема ніяких нових богів! Усі твої слуги.

— Охірумемуті! Охірумемуті! Охірумемуті!

При цих вигуках Органтіно в холодному поту, щось простогнавши, упав на підлогу.

Цієї ж ночі, близько третьої варті, Органтіно прийшов до тям. У його вухах буцім іще лунали вигуки богів. Але коли він озирнувся, в мертвотно-тихому боковому вівтарі панікадило, що звисало з купола, як і раніше освітлювало нечітко видну фреску. Органтіно зі стогонами підвівся й одійшов од вівтаря. Що означало видіння, що явилось йому, він не міг зрозуміти. Але в тому, що видіння йому явив не деусу, він був упевнений.

— Боротися з духами цієї країни...

Йдучи, він мимоволі стиха говорив сам до себе:

— Боротися з духами цієї країни важче, ніж я гадав. Зумію
я здобути перемогу чи зазнаю поразки...

Цієї ж миті до вух його долинув шепіт:

— Ти зазнаєш поразки!

Органтіно з острахом утупив погляд туди, звідки долинув шепіт. Але там, як і раніше, крім троянд і верболозу, нічого й нікого не було видно.

* * *

Наступного дня ввечері Органтіно знову прогулювався в саду храму Намбандзі. В його блакитних очах світилася радість. Тому що цього дня до лав віруючих вступило декілька японських самураїв.

Маслини й лаври тихо височіли в темряві. Тишу порушувало тільки лопотіння крил храмових голубів, які поверталися додому. Пахощі троянд, вологий пісок — усе було мирно, як у ті давні сутінки, коли крилаті ангели, «побачивши красу дочок людських», спустилися, щоб узяти собі дружину.

«При світлі хреста брудним японським духам, видно, не здобути перемоги. Одначе вчорашнє видіння? Що ж, це всього лише видіння. Хіба святого Антонія диявол не спокушав такими видіннями? Як доказ моєї правоти сьогодні з'явилося декілька нових віруючих. Незабаром і в цій країні повсюди буде споруджено Господні храми».

Із такими думками Органтіно крокував доріжками, посипаними червоним піском. І раптом ззаду хтось тихенько вдарив його по плечу. Органтіно зразу оглянувся. Та побачив лиш те, як по молодому листю слабко розливається місячне світло.

— Боже нас борони!

Пробурмотівши так, Органтіно повільно пішов далі. І раптом поряд з ним невиразно, ніби привид, вимальовуючись у півтемряві, закрокував старий з разком яшми на шії.

— Хто ти такий?

Вражений Органтіно мимоволі зупинився.

— Хто я — чи не однаково? Один із духів цієї країни, — усміхаючись, приязно відповів старий. — Пройдімося разом. Я хочу трохи побесідувати з тобою.

Органтіно перехрестився. Та старий не виявив при цьому ніякого страху.

— Я не злий дух. Подивися на цю яшму, на цей меч. Якби його було загартовано на пекельному вогні, він не був би таким світлим і чистим. Перестань промовляти закляття.

Органтіно хочеш не хочеш, схрестивши руки, мимохіть пішов поряд зі старим.

— Ти з'явився, щоб поширити віру в небесного царя? — спокійно заговорив старий. — Можливо, це не кепська справа. Та навіть якщо деусу прийде до цієї країни, врешті-решт його буде переможено.

— Деусу — всемогутній Господь, деусу... — почав було Органтіно, але раптом, опам'ятавшись, перейшов на більш ввічливий тон, яким зазвичай розмовляв з віруючими цієї країни. — Я гадаю, над деусу ніхто не може здобути перемогу.

— Але треба рахуватися з дійсністю. Послухай. Здалеку до нашої країни прийшов не тільки деусу. Із Китаю сюди прийшли Конфуцій, Менцзи, Чжуанцзи, та й скільки ще інших мудреців. Але ж у той час наша країна тільки народилася. Мудреці Китаю, крім учення дао, принесли шовки із країни У, яшму із країни Цінь і багато інших речей. Вони принесли щось більш благородне й чудесне, ніж яшма, — ієрогліфи. Та хіба завдяки цьому Китай зміг підкорити нас? Подивися, приміром, на ієрогліфи. Адже не ієрогліфи підкорили нас, а ми підкорили собі ієрогліфи. Серед здавна відомих наших древніх співвітчизників був поет Какіномото Хітомаро. Створена ним пісня «Танабата» збереглася в нашій країні досі. Прочитай її. Пастуха та простої ткалі там не знайдеш. Оспівані там закохані — це зірки Волопас і Ткаля. У них біля узголів'я дзюрчала Небесна ріка, як дзюрчать ріки нашої країни. Це не був шум хвиль Чумацького Шляху, схожого на ріки Хуанхе або Янцзи-цзян. Але я мушу розповісти тобі не про пісню, а про ієрогліфи. Щоб записати ці пісні, Хітомаро застосував ієрогліфи. Не стільки заради їх змісту, скільки заради їх звучання. Та коли було введено знак «човен», «фуне» завжди залишалося «фуне». А то наша мова могла б стати китайською. Тут діяв не стільки Хітомаро, скільки сила богів нашої країни, що охороняла його душу. Мудреці Китаю привезли до нашої країни також мистецтво каліграфічного письма. Кукай, Косей, Дофу, Сарі — я постійно навідувався до них таємно від людей. Зразком для них зазвичай слугувала китайська каліграфія. Однак їхній пензель завжди народжував нову красу. Їхні знаки якимось непомітно стали знаками

не Ван Січжі та Чжу Суйляна, а японськими. Та ми здобули перемогу не тільки над ієрогліфами. Наше дихання, як морський вітер, пом'якшило навіть учення Конфуція та вчення Лао-цзи — дао. Запитай жителів цієї країни. Всі вони вірять, що, коли на судно навантажені твори Менцзи, які легко викликають у нас гнів, воно неодмінно потоне. Адже бог вітру Сінадо жодного разу ще не здійснював такої вихватки. Але в цій вірі тривожно вгадується сила, що живе в нашому народі. Чи не так?

Органтіно тупо подивився на старого. Йому, не знайомому з історією цієї країни, при всьому красномовстві співбесідника половина сказаного залишилася незрозумілою.

— Після мудреців Китаю до нас прийшов з Індії царевич Сіддхарта. — Продовжуючи свою розповідь, старий зірвав з куща біля стежки троянду і з задоволенням вдихнув її аромат. Але хоча троянду було зірвано, вона лишилася на кущі. А квітка в руці у старого, за формою і кольором така ж, була примарною, мов туман.

— Будду спіткала така ж доля. Та розповідати всі подробиці, мабуть, означає тільки посилити твою нудьгу. Я лише хочу, щоб ти звернув увагу на вчення про втілення в нашій країні буддійських божеств. Це вчення привело жителів нашої країни до переконання, що богиня Охірумемуті те ж саме, що будда Дайніті-ньорай. Чи означає це, що перемогла богиня Охірумемуті? Або що переміг будда Дайніті-ньорай? Припустімо, що нині серед жителів нашої країни Охірумемуті невідома, а будду Дайніті-ньорай багато хто знає. Все-таки чи приборе в їхніх снах Дайніті-ньорай вигляду богині Охірумемуті, а не індійського будди? Я разом із Сінраном і Нітіреном гуляв у тіні квітів шореї. Будда, в якого вони палко вірять, не який-небудь чорнолиций з німбом. Це сповнений величі брат таких, як наш принц Дзьогу-тайсі... Але довгу розповідь про все це я, як обіцяв, припиняю. Хочу тільки сказати, що хоча такі, як деусу, до нашої країни і приходять, але ніхто нас не переміг.

— Ні, зачекай, ось так говориш... — перебив його Органтіно, — а сьогодні декілька самураїв повернулися в святу віру.

— Нехай навертаються скільки завгодно. Якщо йдеться тільки про навернення, то більшість жителів нашої країни сприйняло вчення царевича Сіддхарти. Але наша сила не в тому, щоб руйнувати. Вона в тому, щоб переробляти.

Старий кинув троянду. Відділившись од його руки, троянда розтанула у вечірній півтемряві.

— Справді ваша сила в тому, щоб переробляти? Але так не лише у вас. У будь-якій країні... наприклад, навіть злі духи, що вважаються богами Греції...

— Великий Пан помер. Але, можливо, і Пан колись воскресне? Одначе ми поки що живі.

Органтіно з подивом глянув скося на старого.

— Ти знаєш Пана?

— Про нього було написано в книгах із поперечними рядками, які привезли з собою сини наших даймь з Кюсю, повернувшись із західних країн. Але зараз розмова ось про що: нехай сила переробляти є не лише в нас, однаково не можна бути безтурботним. Навіть більше, саме тому тобі треба бути насторожі. Адже ми — старі боги. Ми, як і грецькі боги, бачили світанок світу.

— Але деусу має перемогти.

Органтіно вперто повторював те ж саме. Одначе старий, буцім не чуючи, вів своєї:

— Днями я зійшов з корабля на західному березі нашої країни. І зустрівся з подорожнім, який повернувся із Греції. Він не був богом, він був простим смертним. Сидячи з ним на скелі при місячному світлі, я почув од нього різні розповіді. Про те, як його схопив одноокий бог, про богиню, що перетворює людей на свиней, про русалок з красивими головами... Ти знаєш ім'я цього подорожнього? Відтоді як він зустрівся зі мною, він перетворився на аборигена нашої країни. Тепер його звати Юрі-вака. Тому будь насторожі. Не можна сказати, що деусу неодмінно переможе. Хоч як широко розповсюдилася віра в небесного царя, не можна сказати, що вона неодмінно переможе.

Старий поступово перейшов на шепіт.

— Може статися, що деусу сам перетвориться на аборигена нашої країни. Адже все, що йшло з Китаю та Індії, стало нашим. І все, що йде із Заходу, теж ним стане. Ми живемо в деревах. Ми живемо в дрібних річечках. Ми живемо у вітерці, що пролітає над трояндами. У світлі вечірньої зорі, що впало на стіну храму. Скрізь і завжди. Будь насторожі. Будь насторожі.

Голос його раптом урвався, і старий, мов тінь, розтанув у півтемряві. І тієї ж миті з дзвіниці над головою спохмурнілого Органтіно рознісся голос вечірнього дзвону Ave Maria.

* * *

Падре Органтіно, що зійшов із ширм храму Намбандзі, — ні, не тільки Органтіно. Рудоволосі люди з орлиними носами, волочачи поли сутани, із заростей лавра і троянд, залитих присмерковим світлом, повернулися на попереднє місце. На старовинні, вже трьохсотрічні штори з картиною, на якій зображено вхід до бухти корабля Південних Варварів.

Прощавай, падре Органтіно! Ти тепер, походжаючи з приятелем берегом Японії, дивишся на корабель Південних Варварів, над яким у тумані із золотого пилу високо здійснюється прапор. Переміг деусу чи богиня Охірумемуті, — можливо, поки що вирішити не можна. Та наше завдання не в тому, щоб виносити таке рішення. Спокійно дивися на нас із берега минулого. Нехай ти разом з капітаном, який веде на повідку пса, та негрням, що тримає над ним парасоль від сонця, зануришся у вир забуття, все ж таки неминуче настане час, коли гуркіт кам'яних вогнених стріл з чорних кораблів, які знову з'явилися на обрії, порушить твій сон. А доти... прощай, падре Органтіно! Прощавай, патерене Уругане із храму Намбандзі!

Грудень 1921 р.

У ХАЩАХ

Що сказав на допиті судового чиновника дроворуб

Так. Це я знайшов труп. Сьогодні вранці я, як завжди, пішов подалі в гори нарубати дерев. І ось у гаю під горою виявилось мертве тіло. Де саме? Приблизно за чотири-п'ять тьох від проїжджої дороги на Ямасину. Це безлюдне місце, де росте бамбук мішма з молоденькими криптомеріями.

На трупі були блідо-блакитний суйкан і поношена шапка ебосі, які носять у столиці; він лежав на спині. Бач яка справа: на тілі була всього одна рана, але зате просто в грудях, так що сухе бамбукове листя навколо було наче просякнуте кіновар'ю. Ні, кров більше не йшла. Рана, видно, вже запеклась. Ага, ось іще що: на рані, зовсім не злякавшись моїх кроків, сидів, присмоктавшись, овід.

Чи не видно було меча або чого-небудь такого? Ні, там нічого не було. Тільки біля стовбура криптомерії, коло якої

лежав труп, валялася мотузка. І ще... так, так, окрім мотузки там був іще гребінь. От і все, що було біля тіла, — тільки ці дві речі. А трава та опале листя навколо були дуже витоптані, — видно, вбитий недешево віддав своє життя. Що, чи не було коня? Та туди ніякий кінь не пробереться. Кінна дорога — вона подалі, за гаєм.

Що сказав на допиті судового чиновника мандрівний монах

Із убитим я зустрівся вчора. Вчора... здається, опівдні. Де? На півдорозі від Секіями до Ямасини. Він разом із жінкою, що сиділа на коні, прямував до Секіями. На жінці був кристалний капелюх з покривалом, так що лиця її я не бачив. Видно було тільки шовкове плаття з візерунком квітів харі. Кінь був рудуватий, з підстриженою гривною. Зріст? Щось близько чотирьох сун вище за звичайний... Я ж бо монах, у таких справах кепсько розбираюсь. У чоловіка... так, у нього був і меч за поясом, і лук зі стрілами за спиною. І зараз добре пам'ятаю: в нього з чорного лакованого сагайдака стирчало штук двадцять стріл.

Мені й уві сні не снилося, що він так скінчить. Воістину, людське життя зникає вмить, як росинка, як блискавка. Ох-ох, словами не сказати, як усе це прикро.

Що сказав на допиті судового чиновника стражник

Людина, яку я піймав? Це знаменитий розбійник Тадзьомару. Коли я його схопив, він, упавши з коня, лежав, стогнувши, на кам'яному мосту, що біля Авадагуті. Коли? Минулого вечора в години першої варті¹. Минулого разу, коли я його ледве не піймав, на ньому був той же самий синій суйкан і меч за поясом. А цього разу в нього, як бачите, виявилися ще лук і стріли. Он як? Це ті самі, що були у вбитого? Ну, в такому разі вбивство, без сумніву, вчинив Тадзьомару. Лук, обтягнутий шкірою, чорний лакований сагайдак, сімнадцять стріл із яструбиними перами — усе це, значить, належало вбитому. Еге ж, кінь, як ви зволили сказати, був рудуватий, з підстриженою гривною. Видно, так йому судилося, що той скинув його

¹ Восьма година вечора.

з себе. Кінь щипав траву біля дороги неподалік од мосту, а за ним волочилося довге повіддя.

Цей Тадзьомару, на відміну від інших розбійників, які вештаються по столиці, ласий до жінок. Пам'ятаєте, минулого року на горі за храмом Акітурібе, присвяченим Біндзуру¹, вбили жінку з дівчинкою, очевидно, паломників? Так от, говорили, що це справа його рук. От і жінка, що їхала на рудуватому коні, — якщо він убив чоловіка, то куди вона ділася, що з нею сталося? Невідомо. Даруйте, що втручаюсь, але треба б це розслідувати.

Що сказала на допиті судового чиновника стара

Так, це труп того самого чоловіка, за якого вийшла заміж моя дочка. Тільки він не із столиці. Він самурай із Кукуфу і Вакаси. Звуть його Канадзава Такехіро, років йому двадцять шість. Ні, він не міг накликати на себе нічиєї злости — в нього був дуже м'який характер.

Моя дочка? Її звати Масаго, їй дев'ятнадцять років. Вона сміливої вдачі, не гірша за мужчину. В неї ніколи не було коханого до Такехіро. Вона смаглява, біля кутика лівого ока в неї родимка, личко маленьке й довгобразе.

Учора Такехіро з моєю дочкою вирушив до Вакаси. За які гріхи нам таке нещастя! Що з моєю дочкою? З долею зятя я примирилась, але тривога за дочку не дає мені спокою. Я, стара, благаю вас заради всього святого — обшукайте всі ліси та луки, тільки знайдіть мою дочку! Який лиходій цей розбійник Тадзьомару, чи як його там! Не тільки зятя, але й мою дочку... *(Плаче, не спроможна сказати ні слова.)*

Зізнання Тадзьомару

Того чоловіка вбив я. Але жінку я не вбивав. Куди вона ділася? Цього і я також не знаю. Стривайте! Хоч скільки ви мене катували, я ж однаково не зможу сказати те, чого не знаю. До того ж, якщо вже так вийшло, я не буду виявляти легкодухість і не буду нічого приховувати.

Я зустрів цього чоловіка та його дружину вчора, десь попудні. Від подиху вітру шовкове покривало саме розхили-

¹ Біндзуру — перший із шістнадцяти учнів Будди.

лося, й на мить майнуло її лице. На мить — майнуло й одразу ж знову сховалось, і, можливо, почасти через це її лице здалося мені ликом бодисатви. І я тут же вирішив, що заволодію жінкою, хоча б довелося вбити чоловіка.

Вам видається це страшним? Дурниці, вбити чоловіка — звичайна річ! Коли хочуть заволодіти жінкою, чоловіка завжди вбивають. Тільки я вбиваю мечем, що в мене за поясом, а от ви всі не застосовуєте меча, ви вбиваєте владою, грошима, а іноді просто улесливими словами. Щоправда, крові при цьому не проливається, чоловік залишається цілісінський, — і все-таки ви його вбили. І якщо подумати, чия провина тяжча — ваша чи моя, — хто знає?! (*Іронічна посмішка.*)

Але це не означає, що я невдоволений, якщо вдається заволодіти жінкою, не вбиваючи чоловіка. А цього разу я просто вирішив заволодіти жінкою без убивства. Тільки на проїжджій дорозі такої штуки не утнути. Тому я придумав, як заманити їх у глиб гаю.

Це виявилось неважко. Приставши до них як попутник, я почав розповідати, що напроти на горі є курган, що я його розкопав, знайшов там багато дзеркал і мечів, та закопав усе це в гаю біля гори, щоб ніхто не бачив, і що, коли знайдеться охочий, я дешево продам будь-яку річ. Чоловік потроху почав піддаватися на мої слова. І от — що б ви гадали! Страшна річ — жадібність! Не минуло й півгодини, як вони повернули свого коня і разом зі мною вирушили стежинкою до гори.

Коли ми підійшли до гаю, я сказав, що речі закопані в самісінській хащі, та запропонував їм піти подивитися. Чоловіка мучила жадібність, і він, звичайно, не заперечував. Але жінка сказала, що вона не зійде з коня й залишиться чекати. Це з її боку було цілком розумно, позаяк вона бачила, що гай дуже густий. Усе йшло як по маслу, і я повів чоловіка в хащу, залишивши жінку саму.

На узліссі ріс лише бамбук. Але коли ми пройшли повз полтьо, почали попадатись і криптомерії. Для того, що я задумав, важко було знайти більш підходяще місце. Розсуваючи гілки, я розповідав правдоподібну історію, буцім скарби закопано під криптомерією. Слухаючи мене, чоловік покwapно йшов уперед, туди, де виднілися тонкі стовбури цих дерев. Бамбук траплявся все рідше, вже навколо стояли криптомерії, — й тут я зненацька накинуся на нього й повалив на землю. Й він одразу ж виявився прив'язаним до стовбура дерева. Мотузка? Який же розбійник буває без мотузки! Мо-

тузка була в мене за поясом — адже вона завжди могла мені знадобитися, щоб перебратися через огорожу. Ясна річ, аби він не міг кричати, я забив йому рота опалим бамбуковим листям, і більше з ним панькатися було нічого.

Покінчивши з чоловіком, я повернувся до жінки та сказав їй, що її супутник раптово занедужав і що їй треба піти подивитися, що з ним. Нема чого й казати, що й цього разу я домігся свого. Вона зняла свого крилатого капелюха і, не віднімаючи в мене руки, пішла у глиб гаю. Та коли ми прийшли до того місця, де до дерева був прив'язаний її чоловік, ледве вона його побачила, як засунула руку за пазуху й вихопила кинджал. Ніколи ще не доводилося мені бачити такої нестримної, сміливої жінки. Якби я не був тоді насторожі, напевно дістав би удар у живіт. Од цього-то я ухилився, та вона розлючено завдала удари абикуди. Але ж марно я Тадзьомару — мені зрештою вдалося, не виймаючи меча, вибити кинджал у неї з рук. А без зброї найхоробріша жінка нічого не може вдіяти. Й ось я нарешті, як і хотів, зміг оволодіти жінкою, не позбавляючи життя чоловіка.

Так, не позбавляючи життя чоловіка. Я й після цього не збирався його вбивати. Та коли я хотів ушитися з гаю, залишивши лежати заплакану жінку, вона раptom як божевільна вчепилася мені в рукав і, задихаючись, крикнула: «Або ви вмрете, або мій чоловік... хто-небудь із вас двох мусить умерти... Бути знеславленою на очах двох чоловіків гірше смерті... Один із вас мусить умерти... а я піду до того, хто залишиться живим». (*Похмуре збудження.*)

Тепер, коли я вам це сказав, напевно, здається, що я жорстока людина. Це вам так здається, тому що ви не бачили обличчя тієї жінки. Тому що ви не бачили її палаючих очей. Коли ж я зустрівся з нею поглядом, мене охопило бажання зробити її своєю дружиною, хоча б і грім уразив мене на місці. Зробити її своєю дружиною — тільки ця думка й була в мене в голові. Ні, це не була груба хіть, як ви гадаєте. Якби мною володіла тільки хіть, я відкинув би жінку копняком і пішов. Тоді й чоловікові не довелося б зачервонити мій меч своєю кров'ю. Але в ту мить, коли в сутіні хаші я вледівся в лице жінки, я вирішив, що не піду звідти, поки його не вб'ю.

Однак хоча я й вирішив його вбити, але не хотів убивати його підло. Я розв'язав його і сказав: битимемося на мечач. Мотузка, що знайшли біля коріння дерева, це й була та сама, яку я тоді кинув. Чоловік із спотвореним обличчям вихопив

важкого меча й одразу ж, не промовивши й слова, несамовито кинувся на мене. Чим завершився цей бій, нема чого й казати. На двадцять третьому змаху мій меч протнув його груди. На двадцять третьому змаху — прошу вас, не забудьте цього! Я досі під враженням: в усьому світі він один двадцять разів схрестив свій меч із моїм. *(Весела посмішка.)*

Тільки-но він упав, я із закривавленим мечем обернувся до жінки. Та — уявіть собі, її ніде не було! Я почав шукати серед дерев. Але на опалому бамбуковому листі не лишилося ніяких слідів. А коли я прислухався, то почув тільки передсмертне хрипіння в горлі у чоловіка.

Можливо, коли ми почали битися, жінка вислизнула з гаю, щоб покликати на допомогу? Щойно це спало мені на думку, я зрозумів, що йдеться про моє життя. Я взяв у вбитого меч, лук і стріли й одразу ж вибрався на ту стежку. Там так само мирно скуб траву кінь жінки. Говорити про те, що було потім, — означає даремно витратити слова. Тільки ось що: перед в'їздом до столиці в мене вже не було того меча. От і все моє зізнання. Піддайте мене найжорстокішій карі — адже я завжди знав, що коли-небудь моїй голові доведеться стирчати на вершечку стовпа. *(Зухвалий вигляд.)*

Що розповіла жінка на сповіді в храмі Кійомідзу

Оволодівши мною, цей мужчина у синьому обернувся до мого зв'язаного чоловіка й глузливо зареготав. Як важко, напевно, було чоловікові! Та хоч як він звивався, мотузка, що обплутувала його, тільки глибше врзалася в тіло. Я мимоволі подалася до нього — ні, я тільки хотіла податись. Але той мужчина вмить копняком звалив мене на землю. Й ось тоді я побачила в очах чоловіка якийсь невимовний блиск. Невимовний... навіть тепер, згадуючи його очі, я не можу стримати в собі дрож. Не маю сили вимовити хоча б слово, чоловік вилив усю свою душу в погляді. Та його очі виражали не гнів, не страждання — в них сяяло холодне презирство до мене, ось що вони виражали! Не від копняка того мужчини, а від жаху перед цим поглядом я, не тямлячи себе, скрикнула і знепритомніла.

Коли я прийшла до тями, того мужчини в синьому вже не було. І тільки до стовбура криптомерії, як і до цього, був прив'язаний мій чоловік. Насилу підіймаючись з опалого бамбукового листа, я пильно дивилася йому в лице. Та погляд

його ніскільки не змінився. Його очі, як і раніше, виражали холодне презирство й затаєну ненависть. Не знаю, як сказати, що я тоді відчула... і сором, і тугу, і гнів... Хитаючись, я підвелась і підійшла до чоловіка.

«Слухайте! Після того, що сталося, я не можу більше залишатися з вами. Я вирішила вмерти. Але... але вмерете й ви. Ви бачили мою ганьбу. Після цього я не можу залишити вас живим». Ось що я йому сказала, хоч як було це важко. І все-таки чоловік, як і раніше, дивився на мене з огидою. Стримуючи хвилювання, від якого мої груди ладні були розірватися, я почала шукати його меч. Але, мабуть, усе вкрав розбійник — не тільки меча, але навіть і лука і стріл ніде в хащі не було видно. Лише кинджал, на щастя, ваявся біля моїх ніг. Я занесла кинджал і ще раз сказала чоловікові: «Тепер я позбавлю вас життя. Й одразу ж піду за вами».

Коли чоловік почув ці слова, він із зусиллям поворушив губами. Звичайно ж, голосу не було чути, позаяк рот у нього був забитий бамбуковим листям. Але коли я подивилася на його губи, то зразу ж зрозуміла, що він сказав. Із тим же самим презирством до мене чоловік промовив одне слово: «Вбивай». Майже в нестямі я глибоко встромила кинджал у його груди під блідо-блакитним суйканом.

Здається, тут я знову знепритомніла. Коли, прийшовши до тями, я подивилася навколо, чоловік, як і до цього, зв'язаний, уже не дихав. Крізь густе гілля криптомерій, сплетене зі стовбурами бамбука, на його бліде лице впав промінь призахідного сонця. Стримуючи ридання, я розв'язала мотузку на трупі. Й потім... що сталося зі мною потім? Про це не маю сили говорити. Хоч що я робила, я не могла знайти в собі сили померти. Я підносила кинджал до горла, я намагалася втопитися в озері біля підніжжя гори, я пробувала... Та от не померла, лишилася живою, і цим не доводиться мені пишатися. (*Сумна посмішка.*) Може, милосердна, співчутлива богиня Каннон одвернулась од такої нікчемної істоти, як я. Та що ж мені робити, мені, що вбила свого чоловіка, збезчещеній розбійником, що мені робити? Що мені... мені... (*Рантові відчайдушні ридання.*)

Що сказав устами віщунки дух убитого

Оволодівши дружиною, розбійник усівся поряд із нею на землю та заходився її всіляко втішати. Рот у мене, зрозуміла річ, був заткнутий. Сам я був прив'язаний до стовбура дерева.

Та я весь час робив дружині знаки очима: «Не вір йому! Все, що він говорить, — брехня», — ось що я хотів дати їй зрозуміти. Але дружина, засмучено сидячи на опалому листі, не підводила очей од своїх колін. Справді, можна було подумати, що вона уважно слухає слова розбійника. Я звивався від ревнощів. А розбійник уміло вів мову, досягаючи своєї мети. Втративши чистоту, жити з чоловіком буде важко. Замість того, щоб залишатися з чоловіком, чи не краще їй піти за нього, розбійника? Адже він зважився на безчинство саме тому, що вона йому полюбила... Ось до чого він зухвало добалакався.

Слухаючи розбійника, дружина врешті задумливо підвела обличчя. Ніколи ще я не бачив її такою красивою! Та що ж відповіла моя красуня дружина розбійникові, коли я був, зв'язаний, поряд із нею? Тепер я блукаю в небутті, та щоразу, як згадую цю її відповідь, мене палить обурення. Ось що сказала дружина: «Ну так ведіть мене куди хочете». (*Тривале мовчання.*)

Та не лише в цьому її провина. Через це тільки я, напевно, не мучився б так, блукаючи в темряві. Ось що сталося: дружина мов уві сні рушила за розбійником, який тримав її за руку, і вже ладна була вийти з гаю, коли раптом, смертельно збліднувши, вказала на мене, прив'язаного до дерева. «Вбийте його! Я не можу бути з вами, доки він живий!..» — вигукнула вона кілька разів, як божевільна. «Вбийте його!» — ці слова й тепер, як ураган, звіують мене в безодню мороку. Хіба хоч коли-небудь такі мерзенні слова виходили з людських уст? Хіба хоч коли-небудь такі паскудні слова торкалися людського слуху? Хіба хоч коли-небудь... (*Раптовий вибух їдкового реготу.*) Почувши ці слова, навіть розбійник зблід. «Убийте його!» — кричала дружина, чіпляючись за його рукав. Пильно поглянувши на неї, розбійник не відповів ні «так», ні «ні» й раптом копняком кинув її на опале листя. (*Знову вибух їдкового реготу.*) Схрестивши руки на грудях, він обернувся до мене. «Що зробити з цією жінкою? Вбити чи помилувати? Для відповіді кивніть головою. Вбити». Лише за ці слова я ладен усе йому вибачити. (*Знову тривале мовчання.*)

Доки я вагався, дружина раптом скрикнула й кинулася бігти в глиб хаші. Розбійник у ту ж мить кинувся за нею, та, видно, не встиг схопити її навіть за рукав. Мені здалося, що все це мариться.

Коли дружина втекла, розбійник узяв мого меча, лук і стріли та в одному місці розрізав на мені мотузку. Пам'ятаю,

як він пробурмотів, зникаючи з гаю: «Тепер треба подумати і про себе».

Коли він пішов, стало всюди тихо. Ні, не всюди — поряд іще чулися чийсь ридання. Знімаючи з себе мотузку, я уважно прислухався. І що ж? Я зрозумів, що це ридаю я сам. (*Утретє тривалє мовчанья.*)

Врешті я насилу відділив своє змучене тіло від стовбура. Переді мною блищав кинджал, упушений дружиною. Я підняв його й одним змахом устромив собі в груди. Я відчув, як до горла підступив якийсь кривавий клубок, але нічого болючого в цьому не було. Коли груди в мене похолонули, навколо стало ще тихіше. О, яка це була тиша! В цьому гірському гаю не щebetала жодна пташка. Тільки на стовбурах криптомерій і бамбука горіли смутні промені призахідного сонця. Призахідного сонця... Та й вони потроху меркли. Вже не видно стало ні дерев, ні бамбука. Й мене, розпростертого на землі, оповила глибока тиша.

Й ось тоді хтось тихенько підкрався до мене. Я хотів подивитися, хто це. Та все навколо вкрила темрява. І хтось... цей хтось невидимою рукою тихо вийняв кинджал у мене з грудей. У ту ж мить рот у мене знову наповнився кров'ю, що хлинула. Й після цього я навіки поринув у п'ятому небуття.

Січень 1922 р.

ГЕНЕРАЛ

1. Загін «Білі нашивки»

Діло було на світанку двадцять шостого грудня тридцять сьомого року Мейдзі. Загін «Білі нашивки» N-ського полку N-ської дивізії виступив з північного схилу висоти 93 для штурму додаткового форту на горі Суншушань.

Позаяк дорога тяглася під прикриттям гори, загін цього дня йшов в особливому порядку, колоною по чотири. Безумовно, коли ряди солдатів почали рухатися вперед напівтемною голою дорогою й тільки білили в сутінках нашивки та чувся тихий стукіт кроків, — це була трагічна картина. І дійсно, зайнявши своє місце на чолі колони, командир, капітан М., із цієї хвилини зробився надзвичайно мовчазним, і лице його набрало задумливого виразу. Та солдати, попри

очікування, не втратили своєї звичайної бадьорості. Цьому сприяли, по-перше, сила японського духу — «яматодамасій» і, по-друге, сила горілки.

Через деякий час загін вийшов у кам'янисту річкову долину, де з гір дув сильний вітер.

— Гей, поглянь-но назад! — звернувся рядовий першого розряду Тагуті, колишній торговець папером, до рядового першого розряду Хоріо тієї ж роти, колишнього теслі. — Дивись, усі віддають нам честь!

Рядовий Хоріо оглянувся. Дійсно, на гребені чорного пагорба, що височів за ними, на тлі зачервонілого неба, офіцери на чолі з командиром полку на прощання козирили бійцям, які йшли на смерть.

— Ну що? Здорово? Потрапити до загону «Білі нашивки» — велика честь!

— Яка там честь! — з гіркотою сказав рядовий Хоріо, поправляючи на плечі гвинтівку. — Всі ми йдемо на смерть. От вони й кажуть, що за знак честі купимо й уб'ємо. Дешево це коштує!

— Так не можна. Так говорити — негарно перед імператором.

— Ну тебе к бісу! Гарно, негарно — чого там! За козиряння тобі в солдатській крамниці горілки либонь не дадуть.

Рядовий Тагуті промовчав; він звик до звичок приятеля, якому варто було трохи випити, щоб одразу ж почати свої цинічні жартики. Та рядовий Хоріо вперто вів далі:

— Ні, за козиряння нічого не купиш. От вони й наспівують на всі лади, мовляв, заради держави, заради імператора. Тільки все це брехня. Що, брате, хіба не правда?

Той, до кого звернувся рядовий Хоріо, був тихий єфрейтор Егі з тієї ж роти, колишній учитель початкової школи. Однак цього разу тихий єфрейтор чомусь одразу скипів і, здавалося, був готовий полізти в бійку. Він осатаніло кинув прос-то в лице підпидому Хоріо:

— Бовдуре! Йти на смерть — наш обов'язок!

У цей час загін «Білі нашивки» вже підіймався проти-лежним схилом річкової долини. Там безмовно зустрічали зорю шість-сім фанз, обліплених засохлою грязюкою, а над їхніми дахами громадилася холодна темно-бура гора Суншущань з ніби виписаними на ній зеленуватими складками. Пройшовши село, колона розсипалась. Солдати у повному спорядженні почали дертися стежинками й рачки повільно наближались до позицій противника.

Ясна річ, разом з іншими рачки просувався вперед і єфрейтор Егі. «За козиряння тобі в солдатській крамниці горілки либонь не дадуть» — ці слова рядового Хоріо не виходили в нього з голови. Одначе, за натурою небалакучий, він тримав свої думки при собі. Та з тим більшою силою ці слова дратували його і в той же час викликали біль, немовби роз'ятрювали стару рану. Просуваючись рачки, як звір, підмерзлою стежинкою, він думав про війну, думав про смерть. Одначе в цих думках не було й променя світла. Навіть якщо смерть заради імператора... однаково вона прокляте страховисько. Війна... він майже не вважав війну злочином. Злочин, оскільки джерело його, на відміну від війни, в пристрастях окремих особистостей, певною мірою можна зрозуміти. Але війна — служба імператору, і більше нічого. А він — та не тільки він, дві з гаком тисячі людей з різних дивізій, зведені в загін «Білі нашивки», хочеш не хочеш мусять померти на цій великій службі.

— Прийшли! Прийшли! Ти з якого полку?

Єфрейтор Егі подивився на всі боки. Загін дістався збірного пункту біля підніжжя Суншушань. Тут уже юрмилися солдати з різних дивізій у мундирах кольору хакі, оздоблених старомодними нашивками.

Його гукнув один із них — той, що сидів на камені під блідим сонцем і видавлював вугор на щоці.

— N-ського полку.

— Тепленьке місце!

Єфрейтор Егі не відповів на жарт, лице в нього було похмуре.

Декілька годин по тому над позиціями піхоти зі страшенним ревом проносилися снаряди — і свої, і ворожі. На схилі гори Суншушань, яка височіла просто перед очима, наша морська артилерія із Ляцзятунь також висаджувала в повітря хмари жовтої пилюки. Щоразу, коли здіймалася така хмара пилюки, в повітрі сзяв ліловий спалах, і при денному світлі це було особливо страшно. Одначе, вичікуючи слушного моменту, двотисячний загін «Білі нашивки» не втрачав звичної бадьорості. Дійсно, щоб не бути розчавленим страхом, їм тільки й лишалося триматись якомога веселіш.

— З біса гатять!

Рядовий Хоріо глянув на небо. В цю секунду протяжне виття знову роздерло повітря просто над його головою. Хоріо мимоволі втягнув голову в плечі й звернувся до рядового

Тагуті, який прикрив ніс хустинкою, щоб захиститися від хмари пилу та піску:

— Це крупнокаліберний.

Рядовий Тагуті зобразив посмішку. Й крадькома, щоб не помітив Хоріо, сховав хустинку до кишені. Це була вишита по краях хустинка, подарована йому приятелькою-гейшею, коли він од'їжджав на фронт.

— У нього інший звук, у крупнокаліберного, — сказав Тагуті й раптом розгублено випростався. В той же час й інші солдати один за одним, буцім по нечутній команді, почали витягуватися в струнку: в супроводі кількох штаб-офіцерів до них велично підходив командувач армії генерал Н.

— Тихше! Тихше!

Обводячи поглядом позиції, генерал заговорив добре поставленим голосом:

— Тут тісно, можете не шикуватись. Із якого ви полку, загін «Білі нашивки»?

Рядовий Тагуті відчув, що погляд генерала спрямований просто на його лице. Цього було достатньо, щоб він зникновів, ніби дівчина.

— N-ський піхотний полк.

— Он як? Ну, дій сміливо! — Генерал потиснув йому руку. Потім перевів погляд на рядового Хоріо і знову, простягаючи праву руку, повторив те ж саме: — І ти дій сміливо!

Коли генерал звернувся до нього, рядовий Хоріо виструнчився й заляк, буцім усі мускули в нього закам'яніли. Широкі плечі, великі руки, обвітрене обличчя з випнутими вилицями — усі ці його риси, принаймні в очах старого генерала, склалися в образ зразкового воїна імперії. Зупинившись перед ним, генерал із запалом вів далі:

— Отам форт, і з цього форту зараз стріляють. Сьогодні вночі ви його візьмете. А резерви за вами слідом приберуть до рук решту форти поблизу. Значить, ви маєте бути готові кинутися на цей форт... — У голосі генерала зазвучав дещо театральний пафос. — Зрозуміли? Звичайно, по дорозі ні в якому разі не зупинятися, не стріляти. Налетіти стрімголов, буцім ваші тіла — снаряди. Прошу вас, дійте рішуче!

Генерал потиснув руку рядовому Хоріо, буцім у цьому потиску хотів передати всю значущість слова «рішуче». І пішов далі.

— Веселого мало...

Провівши поглядом генерала, рядовий Хоріо хитро підморгнув рядовому Тагуті:

— Такий дід руку потиснув!

Рядовий Тагуті криво посміхнувся. Бачачи цю посмішку, рядовий Хоріо чомусь відчув якусь незручність. І в той же час ця крива посмішка видалася йому відразливою. Тут у розмову вступив єфрейтор Егі:

— Ну як, за потиск руки вдалося купити?

Цього разу криво посміхнувся рядовий Хоріо.

— Негарно, негарно. Нічого передражнявати.

— Як подумаєш, що тебе купили, зло бере! Я й сам готовий оддати своє життя.

У відповідь на слова єфрейтора Егі заговорив Тагуті:

— Так, усі ми готові життя віддати за батьківщину.

— За що, не знаю, знаю тільки, що готовий оддати. Поміркуй, якщо на тебе розбійник направить револьвер, усе готовий оддати.

Брови єфрейтора Егі похмуро зсунулись.

— Саме так я й міркую. Якщо розбійники відберуть у тебе гроші, навряд чи вони скажуть, що й життя позбавлять. А для нас одна дорога — смерть... Але якщо однаково помирати, так чи не ліпше померти достойно?

Поки Тагуті говорив, у очах іще не зовсім протверезілого рядового Хоріо з'явився вираз презирства до свого добродушного товариша. «Віддати життя — тільки й усього?» — роздумував він, замислено дивлячись у небо. І вирішив у відплату за рукостискання генерала цієї ночі зробитись, як і всі, живим снарядом...

Увечері, після восьмої, єфрейтор Егі, в якого влучила ручна граната, вже лежав начорно обвуглений на схилі гори Суншушань. Пробравшись крізь колючий дріт, до нього, щось уривчасто вигукуючи, підбіг солдат із загону «Білі нашивки». Побачивши труп товариша, солдат поставив йому на груди ногу й раптом голосно зареготав. Цей регіт у лютому тріску рушничного вогню пролунав моторошно.

— Банзай! Хай живе Японія! Чорти здаються! Противника розбито! Хай живе N-ський полк! Банзай! Банзай!

Він кричав і кричав, потрясаючи гвинтівкою, й не звернув уваги навіть на вибух ручної гранати, що розколов морок перед його очима. При світлі вибуху виявилось, що це рядовий Хоріо, що в розпал атаки, поранений у голову, видно, збожеволів.

2. Спектакль у таборі

Четвертого травня тридцять восьмого року Мейдзі у штабі армії, розташованому в Анціньубао, після ранкового богослужіння в пам'ять загиблих воїнів вирішено було влаштувати спектакль. Під залу зайняли звичайний у китайських селах сільський театр просто неба, перед нашвидку спорудженою сценою почепили завісу, тим справа й обмежилась. А на матах задовго до призначеної години всілися солдати. Ці солдати у бруднуватих мундирах кольору хакі, з багнетами, що теліпалися біля пояса, були жалюгідними глядачами, настільки жалюгідними, що навіть називати їх глядачами здавалося насмішкою. Але тому радісні усмішки, що сяяли на їхніх обличчях, здавалися ще зворушливішими.

Офіцери штабу армії на чолі з генералом, етапна інспекція і прикомандировані до армії іноземні офіцери сиділи в ряд на стільцях позаду, на підвищенні. Хоча б через самі штабні погони та ад'ютантські аксельбанти цей ряд мав вигляд куди більш блискучий, ніж солдатські ряди. Більше, ніж сам командувач армією, сприяв би цьому блиску будь-який іноземний офіцер, якби він був хоч останнім дурнем.

Генерал і цього дня був у чудовому настрої. Бесідуючи з одним із ад'ютантів, він час від часу заглядав у програму, і в очах його весь час, як сонячне світло, жевріла привітна посмішка.

Нарешті настала призначена година. За вміло розфарбованою завісою, на якій було зображено квітучі вишні й схід сонця, декілька разів глухо вдарили в калатала. І зараз же рука поручика-розпорядника відсмикнула завісу.

Сцена зображувала кімнату в японському домі. Складені в кутку мішки з рисом давали зрозуміти, що це рисова крамниця. До кімнати ввійшов господар крамниці у фартуху, плеснув у долоні, крикнув: «Ей, О-Набе! Ей, О-Набе!» — і на поклик з'явилася служниця, вища на зріст, аніж він сам, у зачісці ітьогаесі. Потім — потім одразу ж почалася дія п'єси, зміст якої не варто й розповідати.

Щоразу, коли хто-небудь із акторів пускав грубий жарт, у рядах глядачів, які сиділи на матах, здіймався регіт. Навіть офіцери, що сиділи позаду, й ті майже всі посміхались. Виконавці, видно, заохочувані реготом, громадили одну комічну вихватку на іншу. Врешті-решт господар у фундосі заходився боротися зі служницею, в якій була пов'язка на стегнах.

Регіт посилювався. Один капітан з етапної інспекції ледве не зааплодував, дивлячись цю сцену. І ось цієї самої хвилини раптом гучний гнівний голос розлігся над людьми, що захопилися реготом, як свист бича.

— Неподобство! Дати завісу! Завісу!

Голос належав генералу. Поклавши руки в рукавичках на товсте руків'я шаблі, він грізно дивився на сцену.

Поручик-розпорядник, згідно з наказом, покvapливо опустив завісу перед носом приголомшених акторів. Глядачі на матах завмерли; не беручи до уваги легкого шурхоту, все стихло.

Іноземним чинам і підполковнику Ходзумі, що сидів поряд з ними, було жаль, що веселощі припинилися. Вистава, звичайно, не викликала в підполковника навіть усмішки. Однак він був людиною із широкими поглядами й міг співчувати глядачам. І, крім того, пробувши декілька років у Європі, він занадто добре знав іноземців, аби замислюватися над тим, чи можна показувати іноземним чинам голих борців.

— Що сталося? — здивовано звернувся до підполковника Ходзумі французький офіцер.

— Генерал наказав припинити.

— Чому?

— Вульгарно... Генерал не любить вульгарності.

Тим часом на сцені знову пролунав стукіт калатал. Затихлі солдати пожвавішали, де-не-де почулись оплески. Підполковник Ходзумі полегшено зітхнув і оглядівся навколо. Офіцери, що сиділи поряд з ним, видно, почувалися ніяково, деякі то дивилися на сцену, то відверталися, і тільки один, як і до цього, поклавши руку на шаблю, не відривав пильного погляду від сцени, де вже піднімали завісу.

Наступна п'єса, на противагу попередній, була старовинна сентиментальна драма. На сцені, крім ширм, стояв лише запалений ліхтар. Молода жінка з широкими вилицями та городянин із кривою шиєю пили sake. Жінка час від часу пронизливим голосом зверталася до городянина, називаючи його «молодий пан». Потім... підполковник Ходзумі, не дивлячись на сцену, поринув у спогади. В театрі «Рюсейдза», обпершись на бар'єр балкона, стоїть хлопчик років дванадцяти. На сцені звішене віття квітучої вишні. Декорація освітленого міста. Посеред них, з плетеним капелюхом у руці, красується знаменитий Бандзаемон у ролі японського пірата, хлопчик, затаївши подих, впивається поглядом у сцену. І в нього була така пора...

— Паскудний спектакль! Коли ж дадуть завісу! Завісу! Завісу!

Голос генерала, як вибух бомби, перервав спогади підполковника. Підполковник знову глянув на сцену. По ній уже біг розгублений поручик, на ходу запинаючи завісу. Підполковник устиг помітити, що на ширмі висять пояси чоловіка й жінки.

Губи підполковника мимоволі скривилися гіркою посмішкою. «Розпорядник занадто нетямущий! Якщо вже генерал заборонив боротьбу між жінкою та чоловіком, так невже він буде спокійно дивитися на любовну сцену?» З цією думкою підполковник подивився скося туди, звідки чувся гучний обурений голос: генерал усе ще роздратовано говорив з розпорядником.

У цю хвилину підполковник раптом почув, як злий на язик американський офіцер зауважив французькому офіцеру, що сидів з ним поруч:

— Генералу Н. нелегко: він і командувач армії, він і цензор.

Третя п'єса почалася хвилин через десять. Цього разу, навіть коли застукотіли калатала, солдати вже не плескали в долоні. «Жаль! Навіть спектакль дивляться під наглядом!» Підполковник Ходзумі співчутливо дивився на юрму в хакі, що не сміла навіть розмовляти на повний голос.

У третій п'єсі на сцені на тлі чорної завіси стояли дві-три плакучі верби. Це були справжні живі зелені дерева, десь нещодавно зрубані. Бородатий чоловік, видно, пристав, розпікав молодого поліцейського. Підполковник Ходзумі з подивом глянув на програму. Там значилося: «Розбійник з пістолетом, Сімідзу Садакіті, сцена піймання на березі ріки».

Коли пристав пішов, молодий поліцейський підвів очі догори і прочитав довгий жалібний монолог. Загалом, зміст його слів, при всій їх просторікуватості, зводився до того, що він тривалий час переслідував «розбійника з пістолетом», але спіймати не зміг. Потім він мовбито побачив його і, щоб лишитися непоміченим, вирішив заховатися в річці, для чого заповз головою вперед за чорну завісу. На найпоблажливіший погляд було більше схоже, що він залазить під москітну сітку, ніж пірнає у воду.

Деякий час сцена лишалася порожньою, тільки лунав стукіт барабана, який, видно, зображував шум хвиль. Раптом

збоку на сцену вийшов сліпий. Тицяючи перед собою палицею, він хотів було йти далі, як несподівано з-за чорної завіси вискочив поліцейський. «Розбійник з пістолетом», Сімідзу Садакіті, діло є!» — крикнув він і підскочив до сліпого. Той миттю приготувався до бійки. Й широко розплющив очі.

«Очі-то в нього, на жаль, занадто маленькі!» — по-дитячому всміхаючись, зауважив подумки підполковник.

На сцені почалася бійка. У розбійника з пістолетом, у відповідності до прізвиська, дійсно був наготові пістолет. Два постріли... три постріли... Пістолет стріляв раз за разом підряд. Але поліцейський врешті-решт хоробро зв'язав удаваного сліпого.

Солдати, як і слід було очікувати, заворушилися. Одначе з їхніх рядів, як і до цього, не почулося жодного слова.

Підполковник поглянув скоса на генерала. Генерал на цей раз уважно дивився на сцену. Та вираз його лица був куди м'якший, ніж раніше.

Тут на сцену вибігли начальник поліції та його підлеглі. Але поліцейський, поранений кулею в боротьбі з удаваним сліпим, упав як мертвий. Начальник поліції зараз же заходився приводити його до тями, а тим часом підлеглі приготувалися відвести зв'язаного розбійника з пістолетом. Потім між начальником поліції та поліцейським почалася зворушлива сцена в дусі старих трагедій. Начальник, наче який-небудь знаменитий правитель давніх часів, запитав, чи не хоче поранений сказати що-небудь перед смертю. Поліцейський сказав, що на батьківщині в нього є мати. Начальник поліції сказав, що про матір його тривожитися нема чого. Чи не залишилося в нього перед кончиною ще чого-небудь на серці? Поліцейський відповів, що ні, сказати йому нічого, він піймав розбійника з пістолетом і нічого більше не бажає.

Цієї миті в затихлій залі для глядачів утретє пролунав голос генерала. Але тепер це була не лайка, а глибоко схвильований вигук:

— Молодчага! Справжній японський молодець!

Підполковник Ходзумі ще раз крадькома глянув на генерала. На його засмаглих щоках блищали сліди сліз. «Генерал — хороший чоловік!» — з легким презирством і в той же час доброзичливо подумав підполковник.

У цей час завіса повільно закрилася під грім оплесків. Скориставшись цим, підполковник Ходзумі підвівся й вийшов із зали.

Півгодини по тому підполковник, димлячи цигаркою, гуляв з одним зі своїх товаришів по службі, майором Накаму-рою, пустирем на околиці села.

— Спектакль мав великий успіх. Його превосходительство Н. дуже задоволений, — сказав майор Накамура, покручу-ючи кінчики своїх «кайзерівських» вусів.

— Спектакль? А, «Розбійник з пістолетом»?

— Не тільки «Розбійник з пістолетом». Його превосхо-дительство викликав розпорядника й наказав екстрено зі-грати ще одну п'єсу. Вірніше, уривок з п'єси про Ака-гакі Гендзо. Як вона називається, ця сцена? «Токуруіно вакаре»?

Підполковник Ходзумі, всміхаючись очима, дивився на широкі поля. Над уже зазеленілою землею розстиралася лег-ка імла.

— Вона також мала великий успіх, — вів далі майор На-камура. — Кажуть, його превосходительство доручив розпо-ряднику спектаклю сьогодні о сьомій годині влаштувати що-небудь на зразок естрадного вечора.

— Естрадний вечір? Із розповідачем смішних історій, чи що?

— Ні, де там! Розповідатимуть легенди. Здається, «Як князь Міто ходив по країні».

Підполковник Ходзумі криво посміхнувся. Та співбесід-ник, не звернувши на це уваги, веселим тоном вів далі:

— Його превосходительство, кажуть, любить князя Міто. Він сказав: «Я, як вірнопідданий, більш за все шаную князя Міто і Като Кійомасу».

Підполковник Ходзумі, не відповідаючи, подивився вгору. В небі, між вітами плакучих верб, пливли тонкі слюдяні хмар-ки. Підполковник глибоко зітхнув.

— Весна, хоч і в Маньчжурії!

— А в Японії вже ходять у літньому.

Майор Накамура подумав про Токіо. Про дружину, що вміє смачно готувати. Про дітей, які відвідують початкову школу. І... ледь-ледь засумував.

— Он цвітуть абрикоси!

Підполковник Ходзумі радісно показав на купи рожевих квітів далеко за насипом. «Écoute-moi, Madeleine»¹, — не-сподівано прийшли йому на пам'ять рядки Гюґо.

¹ Послухай мене, Мадлен (фр.).

3. Батько й син

Якось пізно ввечері в жовтні сьомого року Тайсьо генерал-майор Накамура, свого часу штабний офіцер майор Накамура, у своїй умебльованій по-європейськи вітальні замислено сидів у кріслі із запаленою сигарою в зубах.

Двадцять з гаком років байдкування перетворили його на милого старичка. А цього вечора, можливо, завдяки японському костюму, в його облісілому лобі, у припухлих обрисах рота відчувалося щось особливо добродушне. Відкинувшись на спинку крісла, він повільно обвів поглядом кімнату й раптом зітхнув.

Стіни були завішані фотографіями, очевидно, репродукціями європейських картин. На одній з них було зображено сумну дівчину, що припала до вікна. На іншій — пейзаж: кипариси, крізь які виднілося сонце. В електричному світлі фотографії надавали старомодній вітальні дещо холодного церемонного вигляду, одначе генерал-майору все це, здається, не подобалося.

Якийсь час панувала тиша, потім генерал-майор раптом почув легкий стукіт у двері.

— Увійдіть!

У відповідь на ці слова до вітальні ввійшов високий юнак у студентській формі. Зупинившись перед генерал-майором, він простяг руку до стільця і грубувато запитав:

— Що-небудь потрібно, батьку?

— Так. Сідай!

Юнак слухняно сів.

— У чому справа?

Генерал-майор запитливо глянув на золоті гудзики сина.

— А сьогодні?..

— Сьогодні були збори в пам'ять Каваї — батько, мабуть, не знає, це студент філологічного факультету, як і я. Так от, я щойно звідти повернувся.

Генерал-майор кивнув і видихнув густий дим «гавани». Потім він дещо врочисто приступив до суті розмови:

— Ось картини на стінах, це ти їх перемінив?

— Так, я не встиг сказати, я перемінив їх сьогодні вранці. А хіба погано?

— Не те що погано. Не погано, та мені хотілося, щоб ти залишив хоча б фотографію його превосходительства Н.

— Поряд із цими?

Юнак мимохіть посміхнувся.

— А хіба поряд з ними її повісити не можна?

— Не те що не можна, та це буде смішно.

— Адже тут є портрети! — Генерал-майор указав на стіну над каміном. Зі стіни з рами на генерал-майора спокійно позирав п'ятдесятилітній Рембрандт.

— Це інша річ. Це не можна повісити поряд з генералом Н.

— Он як! Ну, значить, нічого не поробиш.

Генерал-майор легко поступився синові. Одначе, знову видихнувши сигарний дим, тихо вів далі:

— Що ти... або, вірніше, твої ровесники, що ви думаєте про його превосходительство?

— Та нічого не думаємо. Мабуть, був чудовим солдатом.

У старечих очах батька юнак помітив легке сп'яніння від вечірньої чарки sake.

— Звичайно, чудовий солдат, а крім того, він був воістину по-батьківськи добросердою людиною.

І генерал-майор почав сентиментально розповідати випадок із життя генерала. Це було після японсько-російської війни, коли він провідав генерала в його віллі на рівнині Насу. Коли він приїхав туди, сторож сказав йому, що генерал з дружиною щойно пішли гуляти в гори. Генерал-майор знав дорогу й зараз же вирушив услід за ними. Пройшовши два-три тьо, він побачив генерала у простому кімоно; генерал стояв з дружиною. Генерал-майор трохи постояв, поговорив зі старими. Генерал усе ніяк не рушав з місця. Коли генерал-майор запитав: «У вас тут яка-небудь справа?» — генерал розсміявся. «Бачите, дружина сказала, що їй хочеться до вбиральні, так от школярі, що гуляли з нами, побігли шукати їй місце, а ми тут на них чекаємо...» У той час біля дороги, пам'ятаю, ще валялися каштани... — Генерал-майор примружив очі й весело посміхнувся. Тут із пожовклого лісу вибігли веселі школярі. Не звертаючи уваги на генерал-майора, вони оточили генерала з дружиною й навперебій почали розповідати про місце, що їх вони для неї знайшли. Почалося невинне суперництво — кожне хотіло, щоб вона пішла з ним. «Ну, кинемо жереб!» — сказав генерал і знову повернув до генерал-майора своє всміхнене лице...

Юнак також не міг не засміятися...

— Розповідь невинна. Та не для слуху європейців!

— Ось який тон було заведено! І тому варто було в розмові з дванадцятирічним школярем сказати: «Його превосходи-

тельство Н.»), як виявлялося, що хлопчик ставиться до нього з любов'ю, як до рідного дядька. Ні, його превосходительство зовсім не був просто солдатом, як ви думаєте.

Завершивши приємну розмову, генерал-майор знову глянув на Рембрандта над каміном.

— Це теж чудова людина?

— Так, великий художник.

— А його превосходительство Н.?

Обличчя юнака виразило розгубленість.

— Мені важко висловити... Цей чоловік мені ближчий по духу, ніж генерал Н.

— А його превосходительство для вас далекий?

— Як би це сказати? Приміром, така річ. От Каваї, в пам'ять якого були сьогоднішні збори. Він теж заподіяв собі смерть. Але перед самогубством... — юнак серйозно подивився на батька, — йому було не до того, щоб зніматись.

Цього разу розгубленість майнула в добродушних очах генерал-майора.

— А не ліпше було б знятися? На пам'ять про себе?

— На пам'ять кому?

— Не кому-небудь, а... Та хіба хоча б нам не хочеться мати можливість бачити лице його превосходительства Н. у його останні хвилини?

— Мені здається, що про це, принаймні, сам генерал Н. не мав би думати. З якими почуттями генерал учиняв самогубство, це я, здається, до певної міри можу зрозуміти. Але що він знявся — цього я не розумію. Навряд чи для того, щоби після його смерті фотографії прикрашали вітрини...

Генерал-майор гнівно перебив юнака:

— Це неподобство! Його превосходительство не обиватель. Він до глибини душі щира людина.

Але і обличчя, і голос юнака були, як і раніше, спокійні.

— Звісно, він не обиватель. Я можу уявити й те, що він щирий. Але тільки така щирість нам не цілком зрозуміла. І я не можу повірити, щоб вона була зрозуміла людям, які житимуть після нас.

Між батьком і сином на деякий час залягла обтяжлива мовчанка.

— Часи інші! — промовив нарешті генерал.

— Еге-е... — тільки й сказав юнак. Очі його набули такого виразу, ніби він прислухався до того, що робиться за вікном.

— Дош іде, батьку.

— Дош?

Генерал-майор простягнув ноги і з радістю перемінив тему.

— Як би айва знову не осипалась!

Січень 1922 р.

ВАГОНЕТКА

Роботи для проведення вузькоколійки Одава—Атамі почалися, коли Рьохей було вісім років. Рьохей щодня ходив на околицю села дивитися на роботи. Вірніше, не на роботи, а на те, як у вагонетках перевозять землю, ось на що він задивлявся.

На вагонетку, навантажену землею, ззаду ставали двоє землекопів. Позаяк вагонетка йшла під ухил, вона котилася сама, без допомоги людської сили. Кузов розхитувався, як од вітру, поли курток землекопів розвівалися; тяглася, звиваючись, вузька колія... Рьохей дивився на все це, і йому хотілося стати землекопом. Або, принаймні, хоч раз проїхатися з робітниками на вагонетці. Скотившись на рівнину за околицею села, вагонетка зупинялася. Тієї ж миті землекопи спритно зістрибували й вивертали землю з вагонеток на кінцевий пункт колії. Потім, цього разу вже підштовхуючи вагонетку, поверталися назад угору схилом. І тоді Рьохей думав, що коли вже не можна проїхатися на вагонетці, то добре було б її хоч поштовхати!

І ось одного разу під вечір — була перша декада лютого — Рьохей із братиком, який був на два роки молодший за нього, і сусідським хлопчиком, однолітком братика, пішов на околицю села до вагонеток. Смеркалося, вагонетки, не очищені від грязюки, стояли в ряд. Ніде нікого із землекопів не було видно. Тоді діти з острахом підштовхнули крайню вагонетку. Під дією поштовху колеса вагонетки почали рухатися... Від їхнього стукоту Рьохей похолов. Але коли стукіт повторився, він не злякався. Тук-тук, тук-тук... Під ці звуки підштовхувана трьома парами рук вагонетка рушила вгору по колії.

Тим часом через десяток кен колія крутіше пішла вгору. Хоч скільки вони штовхали, вагонетка не піддавалася і не рушала з місця. Іноді ж разом із вагонеткою вони самі відкочувалися назад. Рьохей вирішив, що штовхати більше не треба, і зробив знак молодшим хлопчикам.

— Ну, їдьмо!

Вони всі разом відняли руки й миттю здерлися на вагонетку. Вагонетка спершу повільно, а потім усе швидше й швидше покотилася по колії. Цієї хвилини довкілля раптом ніби розчинилось і на всю широчінь розгорнулося перед їхніми очима. Вітер, який у сутінках б'є в обличчя, під ногами здригання вагонетки — Рьохей був просто на сьомому небі.

Але через дві-три хвилини вагонетка зупинилася в тупику на попередньому місці.

— Ну, підштовхнімо ще разок!

Хлопчики знову заходилися було штовхати вагонетку. Та перш ніж завертілися колеса, за спиною в них почулися чийсь кроки. Мало того, ледве хлопчики почули їх, як услід за шумом кроків пролунав крик:

— Ах, мерзотники! Хто вам дозволив чіпати вагонетку?

За ними стояв високий землекоп у поношеній робочій куртці й не по сезону легкому солом'яному брилі.

Хлопчики оглянулися на нього, тільки встигнувши відбігти на п'ять-шість кен. І відтоді, навіть коли Рьохей, повертаючись звідки-небудь додому, бачив, що на будівельному майданчику немає жодної душі, він однаково не відважувався прокататися на вагонетці. Постать того землекопа надовго йому запам'яталася.

Маленький солом'яний бриль, який жовтів у сутінках... Але навіть цей спогад із роками почав бліднути.

Днів через десять після цього випадку Рьохей знову, цього разу сам, після полудня, стояв на будівельному майданчику й дивився на вагонетки, що спускалися. І ось поряд із вагонетками, навантаженими землею, по широкій колії, яка, мабуть, була головною, почала підніматися вагонетка, навантажена шпалами. Цю вагонетку штовхали двоє молодих хлопців. Побачивши їх, Рьохей вирішив, що в них добродушні обличчя.

«Ці не вилають мене», — подумав він і підбіг до вагонетки.

— Дядечки! Хочете, я допоможу вам штовхати?

Один із них — той, що був у смугастій сорочці, не підводячи схиленої голови й не відриваючи рук од вагонетки, відповів, як хлопчик і очікував, лагідно:

— Ну що ж, допоможи.

Рьохей став між хлопцями й заходився штовхати з усієї сили.

— А ти, видно, здорово сильний! — похвалив Рьохея другий хлопець, у якого за вухом була заткнута цигарка.

Тим часом ухил колії ставав усе більш пологим. У глибині душі Рьохей почав побоюватися, як би йому не сказали: «Можеш більше не штовхати». Але молоді робітники продовжували мовчки, тільки трохи випроставшись, штовхати вагонетку. Рьохею несила було терпіти далі, й він боязко запитав:

— Мені можна штовхати, скільки захочу?

— Можна, — відповіли обидва одночасно.

Рьохей подумав: «Добрі люди».

Через п'ять-шість тьо колія знову пішла круто вгору. Там обабіч у мандаринових садах золотилися під сонцем незліченні плоди.

«Дорога вгору краща, адже дають штовхати скільки хочеш», — думав Рьохей, з усієї сили штовхаючи вагонетку.

Коли підйом серед мандаринових садів закінчився, колія раптом пішла під ухил. Хлопець у смугастій сорочці сказав Рьохею:

— Ну, сідай!

Рьохей миттю опинився на вагонетці. Тільки-но всі троє на неї сіли, вагонетка плавно покотилася рейками серед аромату мандаринових садів. «Котитися куди легше, ніж штовхати!» — продовжував розмірковувати Рьохей; його хаорі роздimalось од вітру. «Якщо туди довго штовхаєш, то й назад довго котишся».

Докотившись до бамбукового гаю, вагонетка потихеньку сповільнила рух і зупинилася. Всі троє знову заходилися штовхати важку вагонетку. Бамбуковий гай змінився мішаним лісом. На підйомі траплялися такі місця, де під купами опалого листя майже не видно було іржавих рейок. Коли піднялися вгору колією, то за високим обривом відкрилося широко простерте холодне море. І тут Рьохей відчув, що відійшов занадто далеко від дому.

Вони знову сіли у вагонетку. Вагонетка котилася під деревами в лісі вздовж моря, що розстиалося праворуч. Але в Рьохея було вже не так добре на душі, як раніше.

— Може, повернімось, — почав було він прохати. Але ні вагонетка, ні робітники не можуть повернутися, аж поки доберуться до місця, це він і сам чудово розумів.

Потім вагонетка зупинилася перед чайною з солом'яним дахом, яка стояла біля виїмки гори. Робітники ввійшли до чайної й почали неквапливо пити чай разом з хазяйкою, в якої за спиною було грудне дитя. Рьохей, залишившись сам,

стурбовано швендяв навколо вагонетки. До товстих дошок кузова присохли бризки грязюки.

Трохи згодом із чайної вийшов хлопець із цигаркою за вухом (а втім, тепер у нього не було за вухом цигарки) і дав Рьохею, що стояв біля вагонетки, газетний кульок із сільським печивом. Рьохей холодно сказав «спасибі». Але зараз же зміркував, що, подякувавши так холодно, повівся нечемно. Щоб загладити свою провину, він поклав одне печиво до рота. Печиво пахло гасом, яким, видно, була забруднена газета.

Підштовхуючи вагонетку, вони втрюх почали підніматися пологом схилом. Хоча руки Рьохея, як і раніше, упирались у вагонетку, думав він тепер зовсім про інше.

Коли вони спустилися по інший бік схилу, там виявилася ще одна чайна. Робітники зайшли туди, а Рьохей, сидячи на вагонетці, думав тільки про повернення додому. Перед чайним будиночком на квітучій сливі згасали промені призахідного сонця. Ось уже смеркає, — від цієї думки Рьохею несила було спокійно всидіти на місці. Він то намагався ногою повернути колесо, то, знаючи, що сам не в змозі зрушити вагонетку, все-таки намагався це зробити, — тільки б як-небудь відволіктися від тривожних думок.

А робітники, вийшовши з чайної й почавши вивантажувати шпали з вагонетки, мов і не було нічого, сказали йому:

— Ти тепер іди додому. Ми сьогодні заночуємо тут.

— Якщо повернешся занадто пізно, в тебе вдома, певно, будуть турбуватися.

Рьохей на мить сторопів. Адже скоро смеркне. Врешті-решт минулого року вони з матір'ю ходили до Івамури, але сьогодні він пройшов у три-чотири рази далі... І зараз йому доведеться повертатися пішки, зовсім самому... Все це миттю промайнуло в нього в голові. Він мало не заплакав. Але подумав, що слізьми горя не здолаєш. Не такий випадок, щоби плакати. Насилу змусивши себе вклонитися двом молодим робітникам, він кинувся бігти вздовж колії.

Рьохей біг і біг уздовж колії, не тямлячи себе. Під час бігу він помітив, що згорток з печивом, засунутий за пазуху, заважає йому, й викинув його на узбіччя, а разом зняв і жбурнув услід за печивом свої дерев'яні дзорі. Тепер крізь тонкі шкарпетки в підшови впивалися камінці, але зате ногам стало значно легше. Почуваючи ліворуч од себе дихання моря, він бігом піднявся крутим схилом. Час від часу до горла під-

ступали сльози, і тоді лице в нього мимовільно кривилося. Він насилу стримувався і тільки безупинно шморгав носом.

Коли він біг повз бамбуковий гай, на призахідному небі над горою Хігане вже згасала вечірня заграва. Хвилювання Рьохея зростало. Все навколо здавалося йому іншим, можливо, через те, що шлях туди й назад — речі різні, і це навіювало йому тривогу. Тепер йому заважало й те, що одяг на ньому наскрізь промок від поту. Продовжуючи бігти з останніх сил, він стягнув із себе й кинув на узбіччя хаорі.

На той час, як він дістався мандаринових садів, уже зовсім смеркло. «Тільки б залишитися живим...» — думав Рьохей і, ковзаючи та спотикаючись, мчав далі.

Нарешті в цілковитій темряві показався будівельний майданчик на околиці села, і Рьохей готовий був одразу ж на місці розплакатися. Але й цього разу він стримався.

Коли він прибіг у село, з будинків обабіч вулиці падало електричне світло. В цьому світлі Рьохей сам чітко бачив, як над його головою здіймаються випари поту. Жінки, які брали воду з колодязя, чоловіки, що поверталися з полів, побачивши захеканого Рьохея, окликали його: «Гей, що сталось?» Але він, не відповідаючи, промчав повз освітлені будинки, повз крамницю з дрібним товаром, повз перукарню.

Влетівши у ворота свого будинку, Рьохей уже не міг більше стриматись і гучно, на повний голос заплакав. Почувши його плач, умить підбігли до нього батько й мати. Мати щось говорила, поривалася його обняти. Але Рьохей, заламуючи руки й тупаючи ногами, схлипував ридма. Мабуть, через те, що він занадто голосно плакав, три-чотири сусідки підійшли і стали в темряві біля воріт. Усі, в тому числі батько й мати, навперебій запитували, чому він плаче. Але хоч що Рьохею говорили, він тільки плакав. Плакав, згадуючи свою безпорадність і страх, пережитий ним, поки він біг весь цей далекий шлях, і відчував, що ніяк не наплачеться.

У віці двадцяти шести років Рьохей з дружиною та дитиною виїхав до Токіо. Тепер він сидить на другому поверсі в редакції одного журналу й читає коректури. Та трапляється іноді, що, хоч і зовсім безпричинно, він згадує себе, яким він був того дня. Зовсім безпричинно. Перед ним, утомленим од житейських турбот, і тепер, як тоді, тягнеться вузькою стрічкою звивистий, з гаями, з підйомами та спусками, напівтемний шлях.

Лютий 1922 р.

ПОВІСТЬ ПРО ВІДПЛАТУ ЗА ДОБРО

Розповідь Амакави Дзіннай

Мене звати Дзіннай. Родове ім'я? З давніх-давен люди начебто називають мене Амакава Дзіннай. Амакава Дзіннай — це ім'я і вам знайоме? Ні, не треба лякатися! Як ви знаєте, я знаменитий злодій. Але цієї ночі я прийшов не для злодійства. На цей рахунок, прошу вас, будьте спокійні.

Як я чую, серед патеренів у Японії ви людина найвищої доброчесності. Так що пробути, хоча й недовго, з людиною, яку називають злодієм, вам, можливо, неприємно. Та не думайте — я ж не тільки краду! Один з підручних Росона Сукедзаемона, запрошених до палацу Дзюраку, — він іменувався Дзіннай! А глечик, відомий під назвою «Червона голова», який так цінував Рікю Кодзі? Адже справжнє ім'я майстра ренга, який надіслав глечик у подарунок, як я чув, теж Дзіннай? А потім іще — мандрівний флейтист, який урятував капітана Мальдонадо в бійці біля Садзьогавара, а купець, який торгував іноземними ліками біля брами храму Мьокудзі в Сакаї? Якби відкрили їхні імена, це, без сумніву, виявився б такий собі Дзіннай. Та ні, є дехто й важливіший — той самий, хто минулого року приніс у дар храмові Санто-Франциско золотий ковчег з нігтями Пресвятої Діви Марії, — це ж був віруючий теж на ім'я Дзіннай!

Але сьогодні, на жаль, немає в мене часу розповідати вам докладно про всі ці речі. Тільки, прошу вас, повірте, що Амакава Дзіннай не так уже й відрізняється від усякої звичайної людини. Добре? Ну тоді по можливості стисло викладу, що мені потрібно. Я прийшов прохати вас відслужити месу за спасіння душі одного чоловіка... Ні, він мені не родич. Але він і не забарвив своєю кров'ю мого клинка. Ім'я? Ім'я... Відкрити його чи ні — я й сам ніяк не зміркую. Я хочу помолитися за упокій душі однієї людини... за упокій душі японця на ім'я Поро¹. Не можна? Еге, звичайно, позаяк просить Амакава Дзіннай, ви не схильні легко погодитися. Ну що ж, нехай і так! Спробую стисло розповісти, як усе сталося. Тільки обіцяйте, що ви не скажете нікому ні слова, хоч би йшлося для вас про життя або смерть. Ви заприсягнетеся цим хрестом на ваших грудях дотримати обіцянки? Ні... простіть мені. (*Посмішка.*) Не довіряти вам, патерене, для мене, злодія,

¹ Спотворене Paulo (*португ.*).

просто зухвальство. Та якщо ви не дотримаєте обіцянки (*раптом серйозно*), то нехай ви й не горітимете в лютому полум'ї інферну — кара спостигне вас на цьому світі.

Це сталося понад два роки тому. Була сльотава північ. Я вештався вулицями Кіото, переодягнений мандрівним монахом. Вештався я вулицями Кіото не першу ніч. Уже п'ять днів шовечора, тільки-но проб'є перша варта, я, стараючись не потрапляти людям на очі, крадькома оглядав будинок за будинком. Навіщо? Я гадаю, нічого пояснювати... На той час я саме мав намір ненадовго поїхати за море, хоча б до Маріка, і тому гроші мені потрібні були більше, ніж завжди.

На вулицях, звичайно, давним-давно припинився рух, і тільки не стихаючи шумів вітер при світлі зірок. Я пройшов уздовж темних будинків усю Огавадори й раптом, обігнувши ріг біля перехрестя, побачив великий будинок. Це було міське житло Ходзьоя Ясоемона, відомого навіть у Кіото. Щоправда, хоча обидва вони вели морську торгівлю, «Торговий дім Ходзьоя» не можна було поставити на одну дошку з таким домом, як «Кадокура». Але хай там як, Ходзьоя відправляв один-два кораблі до Кокусямуру й на Лусон, так що, без сумніву, був доволі багатий. Виходячи на діло, я зовсім не мав на увазі цей будинок, та позаяк уже набрів саме на нього, мені захотілося підробити. До того ж, як я вже сказав, ніч була пізня, здійнявся вітер, і для мого промислу все склалось якнайліпше. Сховавши свого плетеного капелюха й посох за дощове цебро на узбіччі дороги, я зразу ж переліз через високу огорожу.

Тільки послухати, які про мене ходять пересуди! Амакава Дзіннай уміє робитися невидимкою, кажуть усі й кожне. Сподіваюся, ви не вірите цьому, як вірять прості люди. Я не вмію робитися невидимкою і не в змові з дияволом. Просто, коли я був у Макао, лікар з португальського корабля навчив мене науки про природу речей. І якщо тільки застосувати її на ділі, то відкрити великий замок, зняти важкий засув — усе це для мене не надто важко (*посмішка*). Небачені досі в нас злодійські виверти, — адже їх, як хрест і гармати, наша дика Японія також запозичила в Заході.

Не минуло й години, як я вже пробрався до будинку. Та коли я минув темний коридор, на мій подив, виявилось, що, незважаючи на такий пізній час, в одній з кімнат горить огонь. Мало того, було чути, як хтось розмовляє. Судячи з місцезнаходження, це була чайна кімната. «Чай у негоду!» —

посміхнувся я, тихенько підкрадаючись ближче. Дійсно, чуючи голоси, я не стільки думав про перешкоди моїй роботі, скільки хотілося мені дізнатися, в які тонкі розваги поринають у цій вишуканій обстановці господар будинку та його гість.

Тільки-но я припав до фусума, до мого слуху, як я й очікував, долинуло булькання води в казанку. Але, крім цього, я, на свій подив, раптом почув, що хтось у кімнаті плаче. Хтось? Ні, я відразу ж зрозумів, що це жінка. Якщо в такому поважному домі в чайній кімнаті серед ночі плаче жінка — це неспроста. Затамувавши подих, я крізь щілину злегка розсунутої фусума заглянув у кімнату.

Освітлене висяким паперовим ліхтарем старовинне какемоно в токонома, хризантема у вазі... На всьому оздобленні, як і годиться в чайній кімнаті, лежав наліт старомодності. Старий, що сидів перед токонома лицем просто до мене, був, очевидно, сам господар Ясоемон. У дрібноузорчастому хаорі, непорушно схрестивши на грудях руки, він, мабуть, прислухався, як кипить казанок. Трохи нижче Ясоемона сиділа до мене боком стара поважної зовнішності, у зачісці зі шпильками, й час від часу витирала сльози.

«Усього вистачає, а видно, такі ж у них прикрості!» — подумав я, і в мене на губах з'явилася посмішка. Посмішка — це аж ніяк не значить, що в мене була яка-небудь злоба особисто до чоловіка й дружини Ходзьоя. Ні, в мене, людини, за якою сорок років біжить недобра слава, нещастя інших людей, особливо людей на перший погляд щасливих, завжди само собою викликає посмішку. (*Із жорстоким виразом обличчя.*) І тоді зітхання чоловіка та дружини так само втішали мене, як коли б я дивився на виставу Кабукі. (*Із глузливою посмішкою.*) Та не я ж один такий. Хоч кого запитай про улюблену книжку — це завжди яка-небудь печальна повість!

Трохи згодом Ясоемон із зітханням сказав:

— Оскільки вже сталося таке нещастя, хоч скільки плач, хоч скільки зітхай, — минулого не повернеш. Я вирішив завтра ж розрахувати всіх у крамниці.

Тут сильний порив вітру струсонув стіни кімнати й заглушив голоси. Відповіді дружини Ясоемона я не розчув. Але господар, кивнувши, поклав руки на коліна й підвів очі до плетеної очеретяної стелі. Густі брови, гострі вилиці та особливо видовжений розріз очей... Чим більше я дивився, тим більше переконувався, що це обличчя десь я вже бачив.

— О, владико Дзесусу Кірісто-сама! Пошли в наші серця своєю сило!

Ясоемон із заплющеними очима почав шепотіти слова молитви. Стара, видно, також, як і її чоловік, благала про покровительство небесного царя. Я ж увесь час, не кліпаючи, вдивлявся в обличчя Ясоемона. І ось, коли пронісся новий порив вітру, в моїй душі блиснув спогад про те, що сталося двадцять років тому, і в цьому спогаді я виразно побачив обличчя Ясоемона.

Двадцять років тому... а втім, чи варто розповідати! Коротше кажучи, діло було так. Коли я їхав до Макао, один японець-корабельник урятував мені життя. Ми тоді один одному імені свого не назвали і відтоді не зустрічались, але Ясоемон, на якого я тепер дивився, — це, без сумніву, і був тодішній корабельник. Вражений дивною зустріччю, я не зводив очей з обличчя старого. І тепер мені вже здавалося, що його сильні плечі, його пальці з товстими суглобами дихають піною прибою біля коралових рифів і запахом сандалових лісів.

Завершивши свою довгу молитву, Ясоемон спокійно звернувся до дружини з такими словами:

— Надалі покладімося в усьому на волю небесного владика... Ну, позаяк уже казанок закипів, чи наллеш мені чаю?

Але стара, стримуючи ридання, що знову підступили до горла, слабким голосом відповіла:

— Зараз... А все-таки жаль... що...

— Оце й означає ремствувати! Те, що «Ходзьоя-мару» затонув і всі гроші, вкладені в діло, пропали, все це...

— Ні, я не про те. Якби хоч син наш Ясабуру був із нами...

Слухаючи цю розмову, я ще раз посміхнувся. Та цього разу не горе Ходзьоя давало мені втіху. «Прийшов час відплатити за колишнє добро», — ось чому радів. Адже й мені, Амакаві Дзіннаю, радість через те, що можна як слід відплатити за добро... Та ні, крім мене, навряд чи кому ще ця радість знайома по-справжньому. (*Насмішувато.*) Мені жаль усіх добродесних людей: не знають вони, як радісно замість лиходійства зробити добру справу!

— Ну... що його немає, це ще на щастя! — Ясоемон з гіркою перебив погляд на ліхтар. — Якби тільки залишилися цілими ті гроші, що він розтринькав, ми, напевно, виплуталися би з біди. Далєбі, варто мені подумати про це, про те, що я вигнав його з дому, як...

Тут Ясоемон злякано подивився на мене. Не дивно, що він злякався: цієї хвилини я, не вимовляючи жодного звуку, відсунув крайню фусума. До того ж я був одягнений монахом і замість плетеного капелюха, що його я викинув іще раніше, голову мою покривав іноземний капюшон.

— Хто тут господар?

Ясоемон, хоч і старий, а враз підхопився.

— Боятися нічого! Мене звати Амакава Дзіннай. Нічого, будьте спокійні. Амакава Дзіннай — злодій, але цієї ночі він прийшов до вас з іншими намірами.

Я скинув капюшон і сів навпроти Ясоемона.

Про те, що було далі, ви можете здогадатись і без моєї розповіді. Я дав обіцянку відплатити за добро: щоб виручити «Дім Ходзьоя» з біди, я обіцяв за три дні, не погрішивши ні на день проти строку, дістати шість тисяч кан срібла...

Ого, здається, за дверима чути чиїсь кроки? Ну, так прощайте! Завтра або післязавтра вночі я ще раз проберуся сюди. Є сузір'я Великий Хрест — у небі над Макао воно сяє, а на небі Японії його не видно. І якщо я так само, як воно, не зникну з Японії, то не спокутую своєї провини перед душею Поро, про якого прийшов прохати вас відслужити месу. Що? Як я втечу? Про це не турбуйтеся. Я можу легко вийти через це високе вікно в стелі або через це велике вогнище. І ще раз дуже прошу — заради душі благодійника Поро нікому не обмовтесь ні словечком!

Розповідь Ходзьоя Ясоемона

Ваша милість, патерене, прошу вас, вислухайте мою сповідь. Як вам відомо, є такий злодій Амакава Дзіннай, про якого останнім часом ходить багато пересудів. Чув я, що і той, хто жив у вежі храму Негородера, і той, хто вкрав меч у кампаку, і той, хто далеко за морем напав на намісника Лусона, — усе це він. Можливо, дійшло до вас і те, що його нарешті схопили на днях біля мосту Модорібасі, що в Ітідзьо виставили на ганьбу його голову. Мені цей Амакава Дзіннай виявив велике благодіяння. Але через це благодіяння я тепер переживаю невимовне горе. Прошу вас, вислухайте всі обставини й помоліться за те, щоб небесний цар послав свою милість грішнику Ходзьоя Ясоемону.

Це сталося два роки тому, взимку. Через безперервні шторми мій корабель «Ходзьоя-мару» затонув, гроші, вкладені в ді-

ло, пропали, — одне лихо йшло за іншим, і врешті-решт «Торговий дім Ходзьоя» не тільки розорився, але й зовсім дійшов до скрути. Як ви знаєте, серед городян є лише покупці, а людини, яку можна було б назвати товаришем, немає. І наше діло, мов корабель, утягнутий у вир, пішло на дно. Й ось одного разу вночі... я й тепер не забув її... сльотової ночі ми з дружиною розмовляли, не думаючи про пізню годину. І раптом увійшов чоловік в одязі мандрівного монаха, з іноземним капюшоном на голові. Це й був Амакава Дзіннай. Я, звичайно, і злякався, й розсердився. Та коли я вислухав його — що ж виявилось? Він пробрався в мій дім, аби вчинити крадіжку, але в чайній кімнаті горіло світло, чулися голоси, і коли він крізь щілину фусума заглянув усередину, то побачив, що Ходзьоя Ясоемон — той самий благодійник, який двадцять років тому врятував йому, Дзіннаю, життя.

Дійсно, чуючи ці його слова, я згадав, що в ту пору, як іще був корабельником і водив до Макао «фусута», якимось раз виручив одного японця, в якого й бороди ще не було: як він мені тоді розповів, він у п'яній сварці вбив китайця, і за ним гнались. І що ж? Тепер він перетворився на знаменитого злодія Амакаву Дзінная! Хай там як, я переконався, що слова Дзінная не вигадка, і оскільки, на щастя, всі в будинку спали, я насамперед запитав його, що йому треба.

І ось, за словами Дзінная, виявилось, що він у відплату за давнє добро хоче, якщо це буде йому до снаги, виручити «Дім Ходзьоя» з біди і запитує, чи велика сума потрібна зараз. Я мимоволі гірко посміхнувся. Щоб гроші мені дістав злодій — це не тільки смішно. У кого водяться такі гроші, якщо ти навіть сам Амакава Дзіннай, тому нема чого забиратися в мій дім для крадіжки. Та коли я назвав суму, Дзіннай, злегка схиливши голову набік, як нічого й не було, обіцяв усе зробити, попередивши, що цієї ночі йому важко, а через три дні він дістане. Але оскільки потрібна сума була чимала — цілих шість тисяч кан, то ручатися, що йому вдасться її дістати, не можна було. На мою ж думку, замість того, щоб покладатися на те, скільки випаде очок у грі в кості, ліпше було вважати, що справа ця ненадійна.

Цієї ночі Дзіннай спокійно випив чай, який йому налила дружина, й пішов у негоду. Наступного дня обіцяних грошей він не приніс. Іще через день — також. На четвертий... Цього дня пішов сніг, настала ніч, а ніяких вістей усе ще не було. Я й раніше говорив, що не покладався на обіцянку Дзінная.

Одначе позаяк я в крамниці нікого не розрахував і надав усьому йти своїм ходом, значить, у глибині душі все-таки сподівався. І дійсно, на четверту ніч, сидячи під ліхтарем у чайній кімнаті, я все-таки напружено прислухався до скрипіння снігу.

Коли пробила вже третя варта, в саду за чайною кімнатою раптом учинився гамір, мовби там хтось бився. В душі в мене, звичайно, блиснула тривожна думка про Дзінная: чи, бува, не піймали його вартові? Я розсунув сьодзі, що виходили в сад, і посвітив ліхтарем. Перед чайною кімнатою, в глибокому снігу, там, де звішувалося листя бамбука, зчепилися двоє людей, але я не встиг розгледіти їх, як один з них відштовхнув нападника і, ховаючись за дерева, кинувся до огорожі. Шерех снігу, що осипався, шум, коли перелізали через огорожу, і тиша, яка потім настала, показували, що чоловік благополучно переліз і зістрибнув десь по той бік. Але той, кого він відштовхнув, не погнався за ним, а, струшуючи із себе сніг, спокійно підійшов до мене.

— Це я, Амакава Дзіннай.

Приголомшений, я витріщився на Дзінная. На ньому, як і тієї ночі, був іноземний капюшон і ряса.

— Ну і гвалт зчинили! Іще щастя, що від цієї бійки ніхто в будинку не прокинувся.

Входячи до кімнати, Дзіннай посміхнувся.

— Дурниці! Якраз коли я пробирався в дім, хтось намагався забратися сюди під підлогу. Ну, я його притримав, хотів було подивитися, хто це такий, та він утік.

Оскільки я все ще хвилювався, то запитав, чи не був це вартовий. Але Дзіннай сказав, що це зовсім не вартовий, а вірніше за все — злодій. Злодій хотів спіймати злодія — чи може бути що-небудь більш дивне? Тепер уже на моїх губах майнула посмішка. Хай там як, поки я не знав, чим завершилася спроба дістати гроші, на серці в мене було тривожно. Та перш ніж я встиг розкрити рота, Дзіннай, мовби читаючи в мене в душі, повільно розв'язав пояс і виклав перед вогнищем згортки з грошима.

— Будьте спокійні. Шість тисяч кан добуто. Власне, більшу частину я дістав уже вчора, та близько двохсот кан не вистачало, тому я приніс їх лише сьогодні. Ось, візьміть згортки. А гроші, зібрані на вчорашній день, я нишком од вас обох заховав тут же, під підлогою чайної кімнати. Мабуть, недавній злодій пронюхав про ці гроші.

Я слухав його слова як уві сні. Взяти гроші від злодія — я й без вас знаю, що це річ не з гарних. Одначе, поки я був на межі впевненості та сумніву в тому, чи вдасться дістати гроші, я не думав, добре це чи погано, та й тепер не міг так легко відмовитись. Адже якби я відмовився, то не тільки мені, але й усій моїй сім'ї лишалось одне — йти на вулицю. Прошу вас, будьте милостиві до такого мого становища. Смиренно торкнувшись руками підлоги, я схилився перед Дзіннаєм і, не мовлячи й слова, заплакав.

Відтоді я два роки нічого не чув про Дзінная. Та позаяк я уник розорення й перебував свої дні у благополуччі тільки завдяки Дзіннаю, то потай од людей я завжди молився святій Марії-сама за щастя цього чоловіка. І що ж? Днями пішла містом чутка про те, що Дзінная схоплено і що біля мосту Модорібасі виставлено на ганьбу його голову! Я жахнувся. Крадькома проливав сльози. Але як подумаєш, що це розплата за все сподіяне ним зло, — що ж тут робити! Скоріше дивно, що небесна кара спостигла його лише тепер. Усе ж мені хотілося на відплату за добро, хоча б потай, здійснити поминання. З цією думкою я сьогодні, не взявши нікого з собою, поспіхом пішов до Модорібасі подивитися на виставлену на ганьбу голову.

Коли я дійшов до мосту, там, де було виставлено голову, вже юрмився народ. Дошка з нефарбованого дерева з переліком злочинів страченого, стражники, які охороняли його голову, — усе було як зазвичай. Але голова, настромлена на три свіжі бамбукові стовбури, скріплені між собою, ця страшна, залита кров'ю голова, — о, що ж це таке? У тисняві серед гамірного натовпу, побачивши цю мертвотно-блідю голову, я закам'янів. Ця голова... була не його! Це не була голова Дзінная. Ці густі брови, ці гострі вилиці, цей шрам між бровами — у них не було нічого схожого на Дзінная. Вона... Сонячне світло, натовп навколо мене, настромлена на бамбук голова — усе відсунулося в якийсь далекий світ — такий божевільний жах мене охопив. Це була голова не Дзінная. Це була моя голова! Вона належала мені, такому, яким я був двадцять років тому — тоді, коли я врятував Дзіннаю життя. Ясабуро!.. Якби тільки язик у мене міг ворушитись, я, можливо, так би й крикнув. Але я не міг видати ні звуку й тільки, як у лихоманці, тремтів усім тілом.

Ясабуро! Я дивився на виставлену голову сина, як на примару. Голова, злегка закинута назад, незрушно дивилася на

мене з-під напівприкритих повік. Як це сталося? Можливо, сина помилково прийняли за Дзінная? Але якщо його допитували, помилка б з'ясувалась. Або той, хто називався Амакава Дзіннай, був мій син? Переодягнений монах, який пробрався в мій дім, був хтось інший, хто привласнив собі ім'я Дзінная? Ні, не може бути! Дістати шість тисяч кан за три дні, ні на один день не погрішивши проти строку, — хто в усій великій країні Японії зумів би це, крім Дзінная? Значить... Цієї миті в душі в мене раптом чітко зринув образ того нікому не відомого чоловіка, який два роки тому, снігової ночі, боровся в саду з Дзіннаєм. Хто він? Чи не був то мій син? Так, навіть побіжно глянувши на нього тоді, я помітив, що за виглядом він нагадує мого сина Ясабуро! Але чи не було це просто оманною мого серця? Якщо то був син... Мовби отямившись, я пильно подивився на голову. І я побачив — на посинілих, дивно розтулених губах збереглася слабка подоба усмішки.

У виставленої голови збереглася усмішка! Слухаючи такі слова, ви, мабуть, засмієтесь. Я й сам, помітивши це, подумав, що мені просто привиділось. Але хоч скільки я дивився — висохлі губи були ледь осяяні чимось схожим на усмішку. Довго не відводив я погляду від цих губів, які дивно усміхались. І непомітно на моєму обличчі також з'явилася усмішка. Та заразом з усмішкою з очей у мене полилися гарячі сльози.

«Батьку, пробачте!.. — говорила мені без слів ця усмішка. — Батьку, пробачте, що я був поганим сином! Два роки тому снігової ночі я прокрався додому тільки для того, щоб просити пробачення, просити вас прийняти мене назад. Удень мені соромно було потрапляти на очі кому-небудь у крамниці, тому я навмисне діждався гупої ночі, щоби постукати до батька в спальню й поговорити з ним. Але коли, зрадівши, що за сьодзі чайної кімнати видно світло, я боязко попрямував туди, раптом ззаду хтось, ні слова не кажучи, накинувся на мене.

Батьку, що сталося далі, ви знаєте самі. Я вражений був несподіванкою, і ледве побачив вас, як відштовхнув нападника й перескочив через огорожу. Та оскільки при поблисках снігу я, на свій подив, побачив, що мій противник — монах, то, переконавшись, що за мною ніхто не женеться, я знову ризикнув підкрастися до чайної кімнати. І крізь сьодзі чув усю розмову.

Батьку! Дзіннай, який порятував «Дім Ходзьоя», добродійник усієї нашої сім'ї. І я вирішив, що, коли йому загрожуватиме небезпека, я відплачу йому за добро, хоча б довелось віддати за нього життя. І відплатити йому за добро не міг ніхто, крім мене, волоцюги, вигнаного з дому. Два роки вичікував я слушної нагоди. І ось нагода з'явилася. Пробачте, що я був поганим сином! Я народився непутящим, але я відплатив за добро, зроблене нашій сім'ї. Ось єдина моя втіха...»

По дорозі додому, сміючись і плачучи, я захоплювався благородством сина. Мабуть, ви не знаєте — мій син Ясабуро, як і я, був прихильником нашої віри і був навіть наречений Поро. Але... але й син мій був нещасний. І не тільки син. Адже якби Амакава Дзіннай не врятував тоді мій дім від розорення, мені не довелось б тепер так боліти серцем. Хоч як би я терзався, одна думка не дає мені спокою: що було ліпше — уникнути розорення чи зберегти живим сина?... *(Раптом зі стражданням.)* Врятуйте мене! Якщо я так житиму далі, то, можливо, мого великого добродійника Дзінная зненавиджу. *(Тривалі ридання.)*

Розповідь Поро Ясабуро

О свята матір Марія-сама! Завтра на світанку мені відрубать голову. Голова моя скотиться на землю, але душа моя, як птиця, полетить увись, до тебе. Ні, не може бути, замість того, щоб розчулюватися пишнотою парайсо (раю), я, хто чинив тільки лиходійство, буду кинутий у люте полум'я інферну (пекла). Але я вдоволений. Такої радості душа моя не знала двадцять років.

— Я — Ходзьоя Ясабуро. Але моя голова, яку виставлять напоказ після страти, називатиметься головою Дзінная. Я — Амакава Дзіннай! Чи може бути що-небудь приємніше? Амакава Дзіннай! Ну й що? Хіба це не прекрасне ім'я? Варто лише моїм губам вимовити це ім'я, і я почувуюся так, буцім темниця моя засипана небесними ліліями і трояндами.

Це сталося взимку, два роки тому, незабутньої снігової ночі. Я прокрався в дім батька, щоб добути грошей для гри. Оскільки за сьодзі чайної кімнати ще горіло світло, я хотів було тихенько зазирнути всередину, але тут хтось, ні слова не кажучи, схопив мене за комір. Я обернувся, зчепився з моїм противником — хто він, я не знав, але, судячи з велетенської сили, це був чоловік надзвичайний. Мало того: поки ми з ним

билися, розсунулися сьодзі, в сад упало світло ліхтаря, — сумнівів бути не могло, в чайній кімнаті стояв мій батько Ясоемон. Напруживши всі сили, я вивільнився з чіпких рук противника й кинувся геть із саду.

Але, пробігши півкварталу, я сховався під навісом будинку й огледівся навкруги. На вулиці ніде ніщо не ворушилося, тільки іноді, біліючи в нічній імлі, здіймався сніговий пил. Противник, видно, махнув на мене рукою й відмовився від переслідування. Але хто він такий? Наскільки я тієї миті встиг розгледіти, він був одягнений монахом. Однак, судячи з його сили і особливо з того, що він знав і бойові прийоми, навряд чи це був простий монах. Та й те сказати, щоб такої снігової ночі в саду опинився якийсь монах, — хіба це не дивно? Трохи поміркувавши, я вирішив ризикнути і все ж таки ще раз підкарається до чайної кімнати.

Минула година. Підозрілий мандрівний монах, користуючись тим, що сніг якраз перестав, ішов вулицею Огавадорі. Це був Амакава Дзіннай. Самурай, майстер ренга, городянин, бродячий флейтист, чоловік, який, за чутками, вмів прибрати будь-якого вигляду, знаменитий у Кіото злодій! Я крадькома йшов його слідами. Ніколи ще не радів я так, як цієї миті. Амакава Дзіннай! Амакава Дзіннай! Як я сумував за ним навіть уві сні! Той, хто викрав меч у кампаку, — це був Дзіннай. Той, хто видурих корали у Сямуроя, — це був Дзіннай. І той, хто зрубав дерево кяра у правителя провінції Бідзен, і той, хто вкрав годинник у капітана Перейри, і той, хто за одну ніч зруйнував п'ять комор, і той, хто вбив вісьмох самураїв Мікава, і той, хто вчинив іще багато інших рідкісних лиходійств, про які розповідатимуть до скону віків, — усе це був Дзіннай. І цей Дзіннай тепер, низько насунувши плетеного капелюха, іде попереду мене сніговою дорогою, що ледь біліла. Хіба те, що я можу його бачити, вже само по собі не є щастям? Але я хотів стати щасливішим.

Коли ми дійшли до заднього боку храму Дзьогондзі, я швидко наздогнав Дзінная. Тут тягнувся довгий земляний вал, зовсім без жител, і для того, щоб навіть удень не потрапити людям на очі, краще місце важко було відшукати. Але Дзіннай, побачивши мене, не виявив ані найменшого страху, а спокійно зупинився. І, обпершись на посох, не видав ні звуку, буцім очікуючи моїх слів. Я боязко опустився перед ним на коліна, поклавши перед собою руки. Але коли я побачив його спокійне лице, слова застрягли в мене у горлі.

— Будь ласка, вибачте! Я — Ясабуро, син Ходзьо Ясоемона, — нарешті заговорив я з палаючим лицем. — Я пішов за вами слідом, тому що маю до вас прохання.

Дзіннай лише кивнув. Яким вдячним був я, малодушним, за це одне! Сміливість повернулася до мене, і, все так само тримаючи руки просто на снігу, я стисло розповів йому, що батько вигнав мене з дому, що тепер я воюю з негідниками, що сьогодні вночі я пробрався до батька з метою крадіжки, але несподівано наштотхнувся на нього, Дзінная, і що я чув усю таємну бесіду Дзінная з батьком. Але Дзіннай, як і раніше, холодно дивився на мене, безмовно стиснувши губи. Завершивши свою розповідь, я трохи присунувся на колінах до нього і впився поглядом у його лице.

— Добро, зроблене «Дому Ходзьо», стосується й мене. На знак того, що я не забуду цього добродіяння, я вирішив стати вашим підручним. Прошу вас, візьміть мене до себе! Я вмю красти, вмю влаштовувати підпали. Й інші прості злочини вмю вчиняти не гірше за інших...

Але Дзіннай мовчав. Із серцем, що дуже калатало, я заговорив іще палкіше:

— Прошу вас, візьміть мене до себе! Я працюватиму. Кіото, Фусімі, Сакаї, Осака — немає місць, яких би я не знав. Я можу пройти п'ятнадцять рі за день. Однією рукою піднімаю мішок вагою чотири то. І вбивства — два-три — вже вчинив. Прошу вас, візьміть мене до себе. Заради вас я зроблю все, що завгодно. Білого павича із замку Фусімі — якщо скажете «вкрадь!» — украду. Дзвіницю храму Санто-Франциско — якщо скажете «спали!» — спалю. Доньку удайдзіна — якщо скажете «добудь!» — добуду. Голову градоправителя — якщо скажете «принеси!»...

При цих словах мене раптом перекинув копняк ногою.

— Дурень!

Кинувши цю лайку, Дзіннай хотів було піти далі. Але я, мов божевільний, учепився в поділ його ряс.

— Прошу вас, візьміть мене до себе! Ніколи ні за що я від вас не відступлюся! Заради вас піду в огонь і в воду. Адже навіть царя-лева з оповідання Езопа врятувала миша... Я зроблюся цією мишею. Я...

— Мовчи! Не тобі, хлопчиську, бути доброчинцем Дзінная! — Стряхнувши мої руки, Дзіннай іще раз копнув мене ногою. — Падлюко! Ти б ліпше був добрим сином!

Коли він удруге копнув мене ногою, мною оволоділа злоба.

— Гаразд! Так стану ж я твоїм доброчинцем!

Але Дзіннай, не оглядаючись, швидко крокував по снігу. При світлі місяця, що якраз вплив із-за хмар, ледве виднівся його плетений капелюх... І відтоді я цілих два роки не бачив Дзінная. (*Рантом сміється.*) «Не тобі, хлопчиську, бути доброчинцем Дзінная». Так він сказав. Але завтра на світанку мене вб'ють замість Дзінная.

О, свята матір Марія-сама! Як страждав я ці два роки від бажання відплатити Дзіннаю за добро! Ні, не стільки за добро, скільки за образу. Та де Дзіннай? Що він робить? Кому це відомо? І щонайперше, який він на вигляд? Навіть цього ніхто не знав. Переодягнений монах, якого я зустрів, був невисокого зросту, років близько сорока. Але той, хто приходив у квартал веселих будинків у Янагіматі, — хіба це не був тридцятилітній мандрівний самурай із вусами на червоному лиці? А згорблений рудоволосий чужоземець, що, як говорили, учинив переполох на виставі Кабукі, а юний самурай з волоссям, яке спадає на лоб, він викрав скарби з храму Мьококудзі... Якщо припустити, що все це був Дзіннай, то, значить, навіть встановити істинний вигляд цієї людини понад людські сили... І тут наприкінці минулого року в мене відкрилося кровохаркання.

Тільки б як-небудь відплатити за образу!.. Худнучи, хлянучи з кожним днем, я думав лише про це. І ось одного разу в душі в мене сяйнула думка. О Марія-сама! О Марія-сама! Цю думку, без сумніву, навіяла мені твоя доброта. Всього-навсього позбутися свого тіла, свого змученого кровохарканням тіла, від якого лишилися шкіра та кістки, — варто зважитися на це одне, й моє єдине бажання буде виконано. Цієї ночі, сміючись сам до себе з радості, я до ранку повторював одне і те ж: «Мені відрубують голову замість Дзінная! Мені відрубують голову замість Дзінная!»

Мені відрубують голову замість Дзінная! Які чудові слова! Тоді, звичайно, разом зі мною зникнуть і всі його злочини. Дзіннай зможе гордо походжати всією великою країною Японією. Зате я... (*Знову сміється.*) Зате я за одну ніч зроблюся прославленим розбійником. Тим, хто був помічником Сукедзаемона на Лусоні. Хто зрубав дерево кяра управителя провінції Бідзен. Хто був приятелем Рікю Кодзі, хто видурив корали у Сямурою, хто пограбував скарбницю зі сріблом у замку Фусімі, хто вбив вісьмох самураїв Мікава... Усією, всією славою Дзінная повністю заволодію я. (*Утретє сміється.*)

Рятуючи Дзінная, я вб'ю ім'я Дзінная, платячи йому за добро, зроблене сім'ї, я відплачу за свою власну образу, — немає радіснішої розплати. Зрозуміло, що від радості я сміявся всю ніч. Навіть тепер — у цій темниці — чи можу я не сміятись!

Задумавши таку хитрість, буцімто з метою крадіжки я забрався до імператорського палацу. Пам'ятаю, вечір був, півтемрява, крізь бамбукові запони просвічував огонь, серед сосон білили квіти. Але коли я зістрибнув з даху галереї до безлюдного саду, раптом, як я і сподівався, мене схопили самураї з варти. Й тоді-то воно й сталося. Бородатий самурай, що звалив мене, міцно зв'язуючи мене, пробурчав: «Нарешті ми спіймали Дзінная!» Еге ж. Хто ще, крім Дзінная, забересться красти до палацу? Почувши ці слова, я навіть тієї миті, звиваючись у мотузках, якими зв'язано мене, мимоволі усміхнувся.

«Не тобі, хлопчиську, бути доброчинцем Дзінная!» Так він сказав. Але завтра на світанку мене вб'ють замість Дзінная. О, як солодко кинути це йому в обличчя! Із виставленою на ганьбу відрубаною головою я чекатиму його приходу. І в цій голові Дзіннай неодмінно відчує безмовний сміх. «Ну як, Ясабуро відплатив за добро? — ось що скаже йому цей сміх. — Ти більше не Дзіннай: Амакава Дзіннай — ось ця голова! Вона — цей знаменитий по всій країні, перший у Японії великий злодій». (*Сміється.*) О, я щасливий! Такий щасливий уперше в житті. Але якщо мою голову побачить батько Ясоемон... (*Гірко.*) Пробачте мені, батьку! Якби навіть мені не відрубали голову, я, хворий на сухоти, не прожив би й трьох років. Прошу вас, пробачте, що я був поганим сином. Я народився непутящим, але ж як-не-як зумів відплатити за добро, зроблене нашій сім'ї...

Березень 1922 р.

ПАННОЧКА РОКУНОМІЯ

1

Батько панночки Рокуномія походив із давнього знатного роду. Але, як людина старого складу, відсталий від віку, він по чину не пішов далі звання хьобунодайдзю. Панночка жила з батьком і матір'ю в невисокому будинку недалеко від Року-

номія, і прозвали її панночкою Рокуномія, за назвою цієї місцевості.

Батьки пестили її. Одначе, також за давнім звичаєм, нікому не показували. Вони тільки палко сподівалися, що хто-небудь посватається до їхньої дочки. І панночка проводила свої дні чинно, скромно, як навчали її батько з матір'ю. То було існування без усяких прикрощів, зате й без усяких радощів. Але панночка, яка зовсім не знала життя, не почувалася невдоволеною. «Тільки б тато з мамою були здорові!» — думала вона.

Вишні, що схилилися над самим ставом, рік у рік бідно вкривалися квітами. Тим часом краса панночки якось одразу набула відтінку зрілості. Батько, її опора, приохотившись на старість до саке, раптово помер. Через півроку від безперестанних тужинь за безповоротним за ним вирушила й мати. Панночка ж не так зажурилась, як розгубилася. Дійсно, в неї, випестуваної доньки, на всьому світі не лишилося, крім годувальниці, жодної близької душі.

Годувальниця мужньо, не жаліючи своїх сил, працювала заради панночки. Але перламутрові скриньки та срібні курильниці, що зберігалися з роду в рід, одна за одною зникали з дому. В той же час почали йти слуги та прислужниці. Панночка теж мало-помалу почала розуміти труднощі життя. Але зарадити справі вона не мала снаги. І в похмурих покоях панночка, зовсім як у старі часи, проводила час усе за тими ж одноманітними розвагами — грала на куто, складала танка.

І ось одного разу восени, у сутінках, годувальниця підійшла до панночки і повільно, повагом, сказала їй так:

— Просив мене мій племінник-монах: каже, що якийсь благородний чоловік, колишній правитель провінції Тамба, просить дозволу побачитися з вами. Із себе він гарний, і душа в нього добра, і батько його чином високий, а родом він із близької до двору знаті — то чи зволите побачитися з ним? Усе ж ліпше, аніж у таким утиску...

Панночка тихенько заплакала. Віддатися цьому чоловікові — однаково що продати своє тіло заради порятунку від обридлої нужди. Звичайно, вона знала, що на світі й це частенько трапляється. Та коли так склалося в неї самої, журба її була велика. І, сидючи навпроти годувальниці, панночка під свист вітру, що проносився в листі пуерарії, довго затуляла лице рукавом...

Все ж таки вона почала щонаочі зустрічатися з цим кавалером. Кавалер, як і говорила годувальниця, мав м'яку вдачу. І лицем, і поставою він був гарний, як йому й належало бути. А крім того, майже всім було зрозуміло, що заради краси панночки він забував про все на світі. Панночка, звичайно, також не відчувала до нього неприязні. Часом вона навіть думала про нього як про свою опору. Але коли, жмурачись од сяйва світильників, вона лежала з ним уночі на ложі за ширмою з метеликами та квітами, вона жодного разу не відчувала радості.

Тим часом у домі мало-помалу ставало веселіше. З'явилися нові чорні лакові полиці та бамбукові штори; додалося служників; годувальниця, звісно, вела господарство бадьоріше, ніж раніше. Але, навіть бачачи всі ці переміни, панночка тільки сумувала.

Одного разу дошової ночі, сидячи з панночкою за саке, кавалер розповідав їй страшну історію, що сталася, за його словами, в провінції Тамба. Якись подорожні по дорозі із столиці до Ідзумудзі заночували біля підніжжя гори Оеямб. Дружина господаря готелю саме тієї ночі благополучно народила дівчинку. І ось подорожні побачили, як із кімнати породіллі швидкими кроками вийшов якийсь нікому не відомий чоловік. Промовивши тільки: «Від роду восьми років... накладе на себе руки...» — він раптом зник. Через вісім років подорожні, на цей раз по дорозі до Кіото, заночували в тому ж домі. І що ж? Дійсно виявилося, що дівчинка у віці восьми років загинула дивною смертю. Падаючи з дерева, вона наштрикнулася горлом на серп. Ось про що розповів кавалер.

Почувши цю розповідь, панночка жажнулася марноті людського життя. В порівнянні з долею тієї дівчинки — жити, маючи опорою кавалера, без сумніву, було щастям. «Треба все полишити на долю — що мені ще залишається?» Думаючи так, вона принадно посміхалася.

Віття навислих над дахом сосон не раз нагиналося під вагою снігу. Панночка вдень, як і в колишні часи, перебирала струни кото або грала в сугороку, а ночами, ділячи ложе з кавалером, слухала, як сідають на став качки. То був час майже без прикростей, зате майже й без радощів. Але панночці такий смутний спокій і далі давав примарне вдоволення.

Одначе й цьому спокою несподівано швидко настав край. Якось уночі ранньої весни кавалер, залишившись із панночкою наодинці, через силу промовив:

— Зустрічаюсь я з вами останню ніч.

Його батько дістав нове призначення правителем провінції Муцу. І кавалер також мав їхати з батьком у цю снігову глушину. Звичайно, розставатися з панночкою йому було важче за все. Та оскільки він зробив її своєю дружиною потай од батька, то тепер відкриватися йому було не час. Він довго-довго говорив їй про це, чергуючи слова зітханнями.

— Але через п'ять років термін служби мине. Чекайте, не сумуючи.

Панночка лежала долілиць і плакала. Розстатися з кавалером, про якого вона думала хоча й без любові, але як про свою опору, було їй невимовно болісно. Кавалер, глядячи панночку по спині, втішав її та підбадьорював. Але в нього самого на кожному другому слові голос дрижав од сліз.

Тут годувальниця, яка нічого не підозрювала, в супроводі молодой служниці принесла таці й глечички з саке. Принесла, розповідаючи про те, що на вишнях, які схилилися над старим ставом, розпустилися бруньки...

3

Минуло п'ять років, і знову настала весна. Та кавалер, який поїхав у північні краї, так і не повернувся до Кіото. За цей час служники всі до єдиного розбрелися хто куди, а покої, в яких жила панночка, якось під час бурі розвалилися. Відтоді житлом панночки, а з нею разом і годувальниці, стала бічна прибудова для служників. Хоча прибудова називалася житлом, але була тісна й занедбана і тільки сяк-так слугувала захистом од дощу та роси. Коли вони перебралися до цієї прибудови, годувальниця з жалю не могла дивитися на панночку без сліз. Але бувало й так, що вона безпричинно сердилась.

Жилось їм, звичайно, важко. Різьблені шафочки давним-давно зникли, зате бували в них овочі й рис. Тепер і з одежі в панночки не лишалося нічого, крім того, що було надіте на ній. Траплялося навіть, що, коли не вистачало дров, годувальниця відривала дошку від напівзгнилого будинку. Але панночка, як і в минулі часи, відпочивала душею за кото і танка та безустанно чекала кавалера.

І ось восени того ж року місячного вечора годувальниця підійшла до панночки і повільно, повагом, сказала їй так:

— Його ясновельможність, мабуть, не повернеться. Що, якби ви зволили забути його ясновельможність? До речі, такий собі молодший управитель лікарського приказу не дає мені проходу, домагаючись зустрічі з вами...

Слухаючи ці слова, панночка згадала те, що сталося шість років тому. Шість років тому їй було так сумно, що, хоч скільки вона плакала, ніяк не могла наплакатись. Але тепер і тілом і душею вона занадто стомилася. «Тільки б спокійно постаріти...» — більше вона не думала ні про що. Вислухавши годувальницю, вона підвела схудле обличчя до білого місяця і скрушно похитала головою:

— Мені більше нічого не треба. Чи жити, чи померти — мені однаково.

* * *

Саме в цей час кавалер у далекій провінції Хітаті пив sake з новою дружиною. Дружина припала до душі батькові: вона була донькою правителя цієї провінції.

— Що це, чуєш? — сказав кавалер, раптом злякано підвівши погляд до карниза даху, залитого рівним місячним світлом. Цієї хвилини перед очима в нього чомусь ясно постав образ панночки.

— Мабуть, каштан упав.

Відповівши так, дружина з Хітаті незграбно нахилила над чаркою глечичок із sake.

4

Кавалер повернувся до Кіото через дев'ять років пізньої осені. По дорозі до Авадзу він з дружиною з Хітаті та її ріднею, щоб перечекаати несприятливий за прикметами день, дещо затримався. До Кіото вони навмисне прибули на смерканні, щоб не привертати уваги людей. Живучи в глушині, кавалер двічі-тричі посилав кіотській дружині ніжні листи. Але один посланець не з'являвся назад, інший повертався, не знайшовши панночки, і кавалер жодного разу не отримував відповіді. Тому, коли він приїхав до Кіото, любов його розгорілася ще дужче. Ледве припровадивши благополучно дружину до палацу батька, він одразу ж, навіть не переодягнувшись з дороги, вирушив до Рокуномія.

Коли він прийшов до Рокуномія, він побачив, що і ворота на чотирьох стовпах, і дім, укритий корою дерева хіноні, і покої панночки — все зникло, лишилася тільки купа уламків. Кавалер стояв по коліна в траві й розгублено обводив поглядом те місце, де колись був сад. Там у напівзасипаному ставку з'явилося трохи осоки. В сяянні молодого місяця осока тихо шелестіла.

Неподалік од колишнього приміщення дворецького він помітив перехняблений дощаний будиночок. Коли він підійшов ближче, там нібито майнула чиясь тінь. Вдивляючись у темряву, він тихо покликав. Тоді на місячне сяйво, похитуючись, вийшла стара монахиня, що видалася йому наче знаймою.

Коли кавалер назвав себе, монахиня довго плакала, не кажучи ні слова. Потім уривчастим голосом вона розповіла йому про панночку.

— Ваша милість, мабуть, мене забули. Я — мати жінки, що була служницею господині. Донька прислужувала ще п'ять років після того, як ваша милість зволили відбути з Кіото. А тут збіглося так, що вона з чоловіком поїхала до Тадзіма, і я тоді попросила відпустити мене разом з донькою. Та нещодавно я занепокоїлася, що тепер із панночкою, і сама поїхала до Кіото. І що ж, як зволите бачити — дім і той пропав. Де тепер панночка, я, далєбі, давно вже не знаю, що й думати. Ваша милість, мабуть, не знає, що, коли донька моя була в служницях, панночці жилося так погано, що й не сказати...

Вислухавши все, кавалер зняв одну зі своїх нижніх одєжин і віддав цій згорбленій монахині. І потім, похнюпивши голову, мовчки пішов геть.

5

Починаючи з ранку наступного дня кавалер у пошуках панночки обходив усю столицю. Але ні де панночка, ні що з нею, йому так і не вдалося дізнатись.

І ось через декілька днів надвечір він стояв, сховавшись од струменів дощу, під навісом Західної галереї перед брамою Судзакумон. Крім нього, там перечікував дощ іще якийсь монах, схожий на жебрака. Дощ сумовито накрапав крізь отвори вкритої лаком брами. Поглядаючи кутиком очей на монаха, кавалер, стараючись розвіяти досаду, ходив туди й сюди

по кам'яних плитах. Раптом слух його уловив, що за ґратами напівтемного вікна галереї хтось є. Він байдуже кинув погляд у вікно. Там монахиня, поправляючи діряві мати, поралася біля хворої жінки. Навіть у слабкому світлі сутінків лице жінки здавалося страшенно виснаженим. Але досить було одного погляду, щоб упізнати в ній панночку. Кавалер хотів з нею заговорити. Але такий жалюгідний був її вигляд, що голос його урвався. А вона, не знаючи про те, що він поруч, перевертаючись на дірявій маті, з болісним зусиллям проказала таку танка:

Так в головах
Зі свистом дме в щілини
Холодний вітер.
А ти все стерпиш, тіло,
Марнот життя цяцянка...

Почувши цей голос, кавалер мимоволі вимовив ім'я панночки. Панночка підвела голову. Та тільки-но вона побачила кавалера, як зі слабким зойком знову впала долілиць на маті. Монахиня — її вірна годувальниця — разом з кавалером, який вбіг, злякано кинулась її підводити. Та коли, підтримуючи її за плечі, вони посадили її й глянули їй у лице, не тільки годувальниця, але й кавалер злякалися ще дужче.

Годувальниця, мовби збожеволівши, кинулася до жебрака монаха й попрохала його прочитати молитви над умираючою. Монах погодився й сів у головах панночки. Але замість того, щоб читати молитви, він звернувся до неї з такими словами:

— Життя та смерть не підвладні людині. Не жаліючи сил, прикликай будду Аміда.

Підтримувана кавалером, панночка почала ледве чутно проказувати ім'я Будди. Та відразу ж злякано спрямувала погляд на темну стелю.

— Ах, там вогненна колісниця!

— Не бійся! Молись Будді, і зійде на тебе благо.

Монах злегка підвищив голос. Трохи згодом панночка, мовби марячи наяву, пробурмотіла:

— Я бачу золотий лотос. Величезний лотос, схожий на священний зонтик.

Монах хотів щось сказати, але не встиг. Панночка уривчастим голосом промовила:

— Уже не бачу лотоса. Тепер темно, тільки вітер свище в пітьмі.

— Усім серцем прикликай Будду. Чого не прикликаєш ти Будду?

Монах говорив майже гнівно. Та панночка, ніби відходячи, повторювала все те ж саме:

— Нічого... нічого не бачу. Темно... Тільки вітер... тільки холодний вітер свистить у п'ятмі.

Кавалер і годувальниця, ковтаючи сльози, поминали впівголоса ім'я Аміда. Монах, набожно склавши руки, допомагав панночці молитися. І так, під час промовляння слів молитви, які мішалися із шумом дощу, на дірявій маті панночка малопомалу відійшла в царство смерті...

6

Через кілька днів місячної ночі обірваний монах, який закликав панночку молитись, знову сидів, обхопивши коліна, в Західній галереї перед брамою Судзакумон. По освітленій місяцем дорозі, безтурботно щось наспівуючи, йшов самурай. Побачивши монаха, він зупинився й байдуже сказав:

— Кажуть, віднедавна тут біля брами чути жіночий плач?

Не підводячись із кам'яних плит, монах відповів одним словом:

— Слухай.

Самурай прислухався. Але, крім слабкого шарудіння цвіркунів, не чути було нічого. У нічному повітрі розходився лише смолистий запах сосон. Самурай хотів заговорити. Але не встиг він промовити й слова, як раптом звідкілясь долинув тихий-тихий жіночий стогін.

Самурай схопився за меч. Але голос, лишивши за собою довге, протяжне відлуння, десь безслідно затих.

— Молись Будді! — Монах підвів обличчя до місяця. — То дух нікчемної жінки, що не відає ні раю, ні пекла. Молись Будді!

Але самурай, не відповідаючи, вдивлявся в обличчя монаха. Й раптом, здивовано ступивши до нього, схопив його за руки.

— Адже ви — превелебний Найкі? Чому в такому місці...

Той, кого назвали «превелебний Найкі», в миру Йосісіге Ясутане, був найблагочестивіший буддійський монах, славетний навіть серед учнів превелебного Куя.

Червень 1922 р.

ЧИСТОТА О-ТОМІ

Це було в післяполуденні години чотирнадцятого травня першого року Мейдзі, в ті післяполуденні години, коли вийшов наказ: «Завтра на світанку урядові війська почнуть воєнні дії проти загону сьогітай у монастирі Тоейдзан. Усім, хто мешкає в районі Уено, пропонується негайно виселитися куди завгодно». У галантерейній крамниці у другому кварталі вулиці Сітая після того, як пішов господар, Когай Маса-бей, залишався один тільки великий триколірний кіт: він тихенько лежав, згорнувшись клубком, у кутку кухні, в раковині авабі.

У будинку з наглухо зачиненими дверима, звісно, було зовсім темно навіть удень. Не чути було ні кроків, ні голосів. До слуху доносився тільки шум дощу, який лив уже декілька днів підряд. Дощ час від часу раптом потоками проливався на невидимі дахи і знову віддалявся у простір. Щоразу, коли дощ посилювався, кіт округлював свої бурштинові очі. Тоді в кухні, де не можна було розгледіти навіть печі, на мить з'являлися два зловісні фосфоричні вогники. Але, відчувши, що навколо нічого не змінюється, кіт, так і не поворухнувшись, знову примружував очі у вузькі щілинки.

Так повторювалося багато разів, і нарешті кіт, уже, очевидно, засинаючи, більше не розплющував очей. Але дощ, як і раніше, то раптом посилювався, то стихав. Восьма... Восьма без половини... Час ішов, і під шум дощу день потроху схилявся надвечір.

І ось уже близько сьомої години кіт, чимось стурбований, несподівано широко розплющив очі. Дощ уже не лив так сильно. Пролунали голоси носіїв паланкіна, які пробігли по вулиці. Більше нічого не було чути. Але після кількох секунд тиші в темній кухні раптом стало якось світлішати. Дощаний настил біля печі, блиск води у глечичку без кришки, сосонка бога кухонної печі, шнур од віконця у стелі — усе це одне за одним вимальовувалось із мороку. Занепокоєно поглядаючи на водостік, кіт повільно піднявся на весь свій зріст.

У той час дверці водостоку відчинив — ні, не тільки дверці, врешті-решт і сьодзі відсунув — якийсь до кісток промоклий волоцюга. Просунувши до кухні голову, пов'язану старим рушником, він деякий час насторожено прислухався до тиші, що панувала в будинку. Пересвідчившись, що нікого не чути, він потихеньку ввійшов до кухні у своєму рогожаному плащі, на якому темніли мокрі плями. Кіт, прищу-

ливши вуха, злегка позадкував. Але волоцюга, не звертаючи на нього уваги, засунув за собою сьодзі й повільно зняв із голови рушник. На лиці, зарослому волоссям і суціль укритому грязюкою, в кількох місцях були наліплені пластирі. Одначе самі риси були цілком звичайними.

Вижимаючи воду з волосся й витираючи краплі з лица, волоцюга тихим голосом покликав кота:

— Міке, Міке!

Кіт, через те що голос був йому знайомий, знову насто-рочив пришулені було вуха. Одначе з місця не рушав і час від часу з острахом поглядав на прибульця. Волоцюга тим часом зняв свій рогожаний плащ і всівся перед котом на підлозі, схрестивши босі ноги, настільки брудні, що через грязюку не видно було шкіри.

— Ну що, Мікешку? Я бачу, нікого тут немає, виходить, одного тебе не виселили.

Волоцюга засміявся і своєю великою рукою погладив кота по голові. Кіт увесь напружився, мовби приготувався тікати. Але — тільки й усього: він не відскочив, а навпаки, знову сів, як і раніше, й потроху навіть почав мружити очі. Погладивши кота, волоцюга, відігнувши догори полу свого старого кімоно, витягнув із-за пазухи пістолет, який масно поблискував, і при тьмяному світлі почав оглядати курок. Якийсь волоцюга з пістолетом у кухні всіма покинутого будинку, в якому панувала атмосфера війни, — це була, без сумніву, картина незвичайна, яка буває в романах... Але кіт, примруживши очі та, як і раніше, вигинаючи спину, сидів спокійно, мовби знав усі таємниці.

— А завтра, Мікешку, тут усюди дощем падатимуть кулі. Влучить у тебе — тут тобі й гаплик. Так що завтра заховайся під підлогу й сиди увесь день, хай там що відбувається...

Оглядаючи свій пістолет, волоцюга час від часу забалакував із котом:

— Ми з тобою давні знайомі. Та сьогодні ми розпрощаємося. Завтра і для тебе злий день, і я, можливо, завтра помру. А якщо не помру й залишуся живий, усе-таки порпатися з тобою в помийних ямах я не маю наміру.

У цей час шум дощу знову посилювався. Хмари нависли низько-низько над самим дахом, огортаючи імлоу черепицю. Тьмяне світло, розлите по кухні, стало ще слабкішим. Одначе волоцюга, не підводячи голови, завершив огляд пістолета й ретельно зарядив його.

— І все-таки тобі жаль буде зі мною розстатися? А втім, коти, як кажуть, не пам'ятають добра. Тому чекати від тебе нічого. Ну та однаково. Тільки от коли мене тут не буде...

Волоцюга раптом замовк: йому здалося, що ззовні хтось підійшов до водостоку.

Сховати пістолет і обернутися — для волоцюги це було справою однієї миті. Але і съодзі біля водостоку зі стукотом розсунулися тієї ж миті. Моментально прибравши оборонної пози, волоцюга глянув просто в вічі прибульцю.

Але той, хто розсунув съодзі, побачивши волоцюгу, злегка скрикнув, ніби, в свою чергу, вражений несподіванкою. Це була ще зовсім молода жінка, боса, з великим парасолом у руках. У підсвідомому страху вона ледве не вискочила назад під дощ. Але переляк минув, до неї повернулася мужність, і вона почала вдивлятися в обличчя волоцюги, пронизуючи поглядом напівтемряву кухні.

Волоцюга, також, видно, приголомшений, сидів непорушно, трохи піднявши праве коліно й не спускаючи з неї очей. Вираз у нього був уже не такий насторожений, як раніше. Деякий час вони мовчки дивились одне на одного.

— Що таке? Це ти, Сінко? — буцім дещо заспокоєна, звернулася жінка до волоцюги. Волоцюга, усміхаючись, закивав головою.

— Вибач, будь ласка. Так періщить сьогодні, от я й забрався сюди за відсутності господарів. Тільки ти не подумай, що я проміняв свою віру на заняття домушника.

— Налякав! Насправді... Хоч ти й кажеш, що забрався сюди не як злодій, але всякому нахабству є межа. — Струшуючи з парасоля краплі, жінка сердито додала: — Ну а тепер іди геть. Я хочу ввійти.

— Гаразд, піду, не жени, сам піду. А ти що, ще не виселилась?

— Виселилась, виселилась, та тільки... Ну, чи тобі не однаково?

— Забула що-небудь? Та прохось сюди, на тебе ж дощ ллє.

Не відповідаючи на ці слова волоцюги, жінка, все ще роздосадувана, опустила на дощаний настил водостоку. Потім простягла до водостоку брудні ноги й заходилася мити їх, поливаючи водою з черпака. Волоцюга, що спокійно сидів зі схрещеними ногами, пильно дивився на неї, пошкрябуючи щетинисте підборіддя. Жінка ця була молода, зі смаглявим лицем, з веснянками на носі, на вигляд — звичайна селючка.

Ї одягнена вона була як служниця, в саме тільки легке, бавовняне кімоно з дешевим поясом. Але в живих рисах і в усій її повній постаті була якась краса, що викликала в уявленні свіжий персик або грушу.

— Коли серед такого сум'яття повертаються, значить, за-буто щось дуже важливе. Що ж ти тут забула, га, О-Томі-сан? — продовжував розпитувати Сінко.

— Чи не однаково тобі що. Краще йди звідси. — О-Томі відповіла роздратовано. Та раптом, ніби згадавши про щось, повернулася до Сінко й серйозно запитала: — Сінко, ти не бачив нашого Міке?

— Міке? Міке щойно тут був. Куди ж він дівся?

Волоцюга огледівся навкруги. Виявилось, що кіт забрався на полицю й згорнувся там клубком між ступкою та сковорідкою. Його одночасно з Сінко раптом побачила й О-Томі. Вона кинула черпак і, мовби забувши про саме існування волоцюги, підвелася з настилу. Світло всміхаючись, вона почала кликати кота, що лежав на полиці.

Сінко здивовано перевів очі з кота, що лежав у напівтемряві, на О-Томі.

— Кота? Ти забула кота?

— Хоч і кота! Що ж тут поганого? Міке, Міке, йди сюди!

Сінко раптом розреготався. В шумі дощу його сміх пролунав майже зловісно. О-Томі, почервонівши від гніву, знову накинулася на Сінко:

— Що тут смішного? Забули кота, а хазяйка зовсім із розуму сходить. Весь час заливається слізьми: що, коли кота вб'ють? Мені самій стало жаль, от я й повернулася сюди в цей дощ...

— Гаразд, не буду. — Сінко перебив її, все ще сміючись. — Більше не сміюсь. Але все-таки подумай сама. Завтра почнеться битва. А тут усього-на-всього кота, один там чи два — однаково, адже це смішно. Хоч не мені говорити тобі про це, але такої безголової рюмси, як твоя хазяйка, я не бачив. Через цього Мікешка...

— Замовкни! Не хочу слухати, як обмовляють мою хазяйку!

О-Томі ледве не тупнула ногою. Одначе волоцюга над усяке сподівання не злякався її гнівного вигляду. Більш того, він, не соромлячись, розглядав постать жінки. І справді, цієї миті вона була сповнена якоїсь дикої краси. Мокрі від дощу кімоно та пов'язка на стегнах щільно прилипли до шкіри й

виразно окреслювали її тіло, молоде незаймане дівоче тіло. Не зводячи очей з О-Томі, Сінко продовжував зі сміхом:

— Я розумію, тебе послали за Мікешком. Хіба не так? А зараз же в усьому Уено немає жодного будинку, з якого не виселилися б. Виходить, що хоч тут будинки і стоять, а однаково що безлюдна пустеля. Припустімо, вовки сюди не забредуть, але потрапити в біду завжди можна. Ось що я хотів тобі сказати.

— Як-небудь обійдуся без твоїх турбот! Ліпше зняв би з полиці kota. Від цього й битва не почнеться, лиха ніякого не станеться.

— Кинь жарти! Коли жінці небезпечно ходити самій, якщо не в такий час? Скажу тобі коротко: нас тут лише двоє — ти та я. А раптом мені щось наверхеться на думку, що ти робитимеш?

Тон у Сінко був якийсь незрозумілий — чи то жартівливий, чи то серйозний. Одначе в ясных очах О-Томі не майнуло ні тіні страху, тільки щоки запалали ще дужче.

— Що таке? Чи не збираєшся вже ти погрожувати мені? О-Томі сама з грізним виглядом ступила до Сінко.

— Погрожувати? Якщо тільки це, тоді ще нічого. В наш час поганих людей багато навіть серед тих, хто начепив на плечі парчеві нашивки. Що ж говорити про такого, як я, волоцюгу? Погрози погрозами, а раптом мені й справді щось на думку наверхеться?

Сінко не договорив — на його голову обрушився удар. О-Томі стояла перед ним з піднятим парасолом.

— Я тобі покажу, як грубіянити!

Вона знову з усієї сили вдарила парасолом, цілячись у голову Сінко. Сінко хотів одхилитись, але парасоль усе-таки влучив йому в плече, прикрите старим кімоно. Переляканий гамором кіт, збивши сковороду, сплигнув на полицку бога кухонної печі. На Сінко впала й сосонка, й олійний світильник. Перш ніж він устиг підхопитися на ноги, йому довелося не раз відчути на собі парасоль О-Томі.

— Ах ти, тварюко, тварюко!

О-Томі продовжувала змахувати парасолом. Одначе Сінко, обсипуваний градом ударів, усе-таки врешті-решт вирвав у неї парасоль. Відкинувши парасоль убік, він розлютовано кинувся на О-Томі. Деякий час вони боролися на вузькому дощаному настилі. У розпалі цієї боротьби дощ знову забарабанив по даху кухні. В міру того, як шум дощу посилював-

ся, сутінки в кухні густішали. Сінко, обсипуваний градом ударів, подряпаний, старався звалити О-Томі. Але після кількох невдалих спроб він, гадаючи, що нарешті вдалося схопити її, раптом, навпаки, мовби відкинутий пружиною, сам одлетів до водостоку.

— Чортиха!

Упираючись спиною в сьодзі, Сінко дивився на О-Томі. О-Томі з розпатланим волоссям сиділа на настилі й стискала в руці бритву, яка, мабуть, була схована в неї за поясом. Вона була сповнена дикої люті і в той же час дивної чарівності. Чимось нагадувала вона зараз kota, що стояв із вигнутою спиною на полиці бога кухонної печі. Обое в цілковитому мовчанні стежили очима одне за одним. Але за мить Сінко з підкреслено холодною посмішкою вийняв із-за пазухи пістолет.

— Ну, спробуй тепер повернутися.

Дуло пістолета повільно звернулося в бік О-Томі. Одначе вона тільки роздратовано дивилася на Сінко і не розкрила рота. Побачивши, що вона не злякалася, Сінко під впливом якоїсь думки повернув пістолет дулом угору. Там у темряві блищали бурштинові очі kota.

— Ну як, га, О-Томі-сан? — Ніби дражнячи її, Сінко промовив це тоном, у якому чувся сміх. — Торохне цей пістолет, і твій кіт перевертом злетить звідти. І з тобою буде те ж саме. Як тобі це сподобається?

Курок уже готовий був спуститись.

— Сінко! — раптом заговорила О-Томі. — Не треба, не стрілай.

Сінко перевів погляд на О-Томі. Одначе дуло пістолета було, як і раніше, спрямоване на kota.

— Авжеж, що не треба.

— Жаль його вбивати! Пощади хоч Міке.

У О-Томі було тепер зовсім інше лице — стурбоване, тремтячі губи її злегка розкрилися, показуючи ряд дрібних зубів. Дивлячись на неї напівглузливо, напівпідозріливо, Сінко нарешті опустив пістолет. Тієї ж миті на обличчі О-Томі відбилося полегшення.

— Kota я пощаджу. Але взамін... — Сінко промовив з наголосом: — Взамін я візьму тебе.

О-Томі трохи відвела погляд. Здавалося, в її душі на мить спалахнули водночас і злоба, і гнів, і огида, і печаль, і багато інших почуттів. Не перестаючи уважно стежити за цими змінами в дівчині, Сінко зайшов збоку їй за спину й розсунув

сьодзі в кімнату за кухню. Там, певна річ, було ще темніше, ніж у кухні. Та в ній можна було розгледіти шафочку та велике хібаті, кинуті під час виселення. Сінко перевів погляд на комір кімоно О-Томі, вологий од поту. Очевидно, О-Томі відчула цей погляд і, вся зіщулившись, оглянулася на Сінко, що стояв позаду. На її щоках уже знову з'явився колишній рум'янець. Але Сінко якимось дивно моргнув, ніби завагавшись, і раптом знову прицілився в ката.

— Не треба! Не треба, кажуть тобі!

О-Томі утримала його і цієї миті впустила бритву.

По лиці Сінко пробігла легка посмішка.

— А не треба, так іди туди.

— Гидко! — з відразою пробурмотіла О-Томі. Та несподівано вона підвелась і, буцім на все махнувши рукою, пройшла до кімнати за кухню. Сінко, здавалося, був дещо здивований тим, як легко вона скорилась долі. Дощ у цей час притих. Крізь хмари, мабуть, пробивалися промені вечірнього сонця, через що в кухні потроху світлішало. Стоячи в кухні, Сінко прислухався до того, що робиться в сусідній кімнаті. Ось вона розв'язує пояс. Ось лягає на мати. Потім усе стихло.

Провагавшись, Сінко ступив до напівтемної кімнати. Там посередині, затуливши лице руками, лежала на спині О-Томі... Сінко, ледве поглянувши на неї, відразу, мовби втікаючи від чогось, повернувся в кухню. На його лиці був якийсь дивний, непередаваний вираз: чи то злість, чи то сором. Він знову вийшов на дощаний настил і все так само, стоячи спиною до тієї кімнати, раптом гірко розсміявся.

— Я пожартував, чуєш, О-Томі-сан? Пожартував. Іди сюди.

...Через декілька хвилин О-Томі з котом за пазухою і з парасолем у руках про щось безтурботно розмовляла з Сінко, який стелив на підлозі свою порвану мату.

— Послухай, я хотів би запитати тебе про одну річ.

Усе ще відчуючи деяку ніяковість, Сінко старався не дивитись на О-Томі.

— Про що?

— Ні про що особливо... Адже віддатися чоловікові для жінки найважливіша річ у житті. А ти було готова на це, щоб урятувати життя якогось ката... Чи не занадто це багато? — Сінко замовк. Але О-Томі тільки всміхнулась і погладила ката в себе за пазухою. — Ти так любиш цього ката?

— Люблю й Міке. — О-Томі відповіла ухильно.

— Ти вважаєшся дуже відданою своїм хазяїнам. Можливо, ти боялася залишитися винуватою перед хазяйкою, якщо Міке вб'ють?

— Еге ж, я й Міке люблю, і хазяйки боюсь. Але тільки...

О-Томі схилила голову набік, мовби вдвляючись кудись удалину.

— Як би це сказати? Якби я вчинила зараз інакше, у мене серце було б не на місці...

Ще через декілька хвилин Сінко, залишившись сам, сидів у кухні, обхопивши руками коліна, вкриті старим кімоно. Вечірні тіні під шурхіт рідкого дощу все більше й більше заповнювали кімнату. Шнур від вікна у стелі, глечик з водою біля водостоку — все одне за одним зникало в мороці. Й ось у дошових хмарах прокотились один за одним важкі удари храмового дзвону в Уено. Сінко, мовби пробуджений цими звуками, окинув поглядом затихлу кімнату. Потім, намацавши черпак, набрав води.

— Мураками Сіндзабуро... Мінамото-но Сігеміцу! Сьогодні ти програв!

* * *

Двадцять шостого березня двадцять третього року Мейдзі О-Томі з чоловіком і трьома дітьми проходила через площу Уено.

Того дня на Такенодай відкривалася Третя всеяпонська виставка, до того ж біля брами Курамон уже зацвіли вишні, тому площа кишіла народом. Сюди ж з боку Уено безперервною вервечкою рухались екіпажі та коляски рикш. Маеда Масада, Тагуті Укіті, Сібусава Еїті, Цудзі Сіндзі, Оакура Кокудзо, Гедзьо Масао... В цих екіпажах і колясках сиділи й такі люди.

Чоловік з п'ятилітнім малюком на руках і зі старшим сином, який учепився за його рукав, уникаючи натовпу, увесь час занепокоєно оглядався на О-Томі з донькою, що йшли позаду. О-Томі щоразу відповідала йому своєю світлою усмішкою. Певна річ, двадцять років принесли їй старість. Однак ясне сяння її очей не зовсім померкло. В четвертому чи п'ятому році Мейдзі вона вийшла заміж за хазяйського племінника Когая Масабея. Чоловік її тоді мав маленьку гондинникову майстерню в Йокогамі, тепер — на Гіндзі.

Раптом О-Томі підвела очі. В парокінному екіпажі, що проїздив повз неї саме цієї хвилини, перебувала у спокої по-стать Сінко. Так, Сінко. Щоправда, теперішній Сінко був увесь укритий відзнаками — тут були і плюмаж із страусового пір'я, і промовисті нашивки із золотого позументу, й декілька великих і малих орденів. Але звернене в бік О-Томі червонувате лице із сивіючими вусами та бородою було, без сумніву, лицем волоцюги колишніх часів. О-Томі мимоволі сповільнила крок. Одначе, як не дивно, вона не здивувалась. Сінко не був простим волоцюгою. Чомусь вона це знала. Чи по лицю, чи по його мові, чи по пістолету, який у нього був? Так чи інакше, вона це знала. О-Томі, не повівши й бровою, пильно дивилася на Сінко. І Сінко, з наміром чи випадково, також дивився на неї. Спогад про дощовий день двадцять років тому цієї миті з надзвичайною чіткістю зринув у душі О-Томі. Того дня вона була готова без вагання віддатися Сінко, щоб урятувати kota. Що тоді керувало нею? Цього вона не знала. І Сінко тоді не захотів пальцем торкнутися тіла, яке вона йому віддавала. Що тоді керувало ним? І цього вона не знала. Та хоч вона нічого й не знала, однаково те, що сталося, було для О-Томі більш ніж природним. Відступаючи, аби дати дорогу екіпажу, вона відчула, що на серці в неї стало якось легше.

Коли екіпаж Сінко проїхав, чоловік знову обернувся із натовпу до О-Томі. Зустрівшись із ним очима, О-Томі, як нічого й не було, усміхнулася йому. Ясно, радісно.

Серпень 1922 р.

СНІЖОК

1

Стояв теплий весняний день. Собака на ім'я Сніжок тихенько брів по вулиці вздовж живоплоту; на гілках огорожі розпустилися бруньки, а де-не-де траплялися й квітучі вишні. Але Сніжок їх не бачив: він брів, опустивши морду та пригнувшись до землі.

Коли живопліт закінчився, Сніжок звернув у провулок, що відкрився перед ним. Та не встиг він зайти за ріг, як охоплений жахом, завмер на місці.

І не дивно: у провулку за сім-вісім сажнів од повороту стояв гицель. За спиною він ховав мотузку, а очима стежив за маленьким чорним собачкою. А той довірливо їв шматок хліба, який він сам же йому кинув. Але не гицель сам по собі так налякав Сніжка. Якби справа стосувалася незнайомого собаки, нехай уже й так. Але гицель вистежував сусідського собаку Кляксу, його ліпшого друга Кляксу, з яким Сніжок зустрічався та обнюхувався щоранку.

Сніжок уже готовий був крикнути: «Кляксо, стережись!» Але в цю мить гицель кинув на нього грізний погляд: мовляв, спробуй тільки, попередь! Тобі першому дістанеться мотузка! І Сніжок з переляку забув, що хотів загавкати. Вірніше, не те що забув, а побоювся загавкати. Він так злякався, що не міг устояти на місці. З побоюванням поглядаючи на гицеля, Сніжок почав крок за кроком задкувати за ріг. І ледве тільки він зник з очей гицеля за живоплотом, як прожогом кинувся тікати.

Мабуть, якраз у цю хвилину на бідолашного Кляксу накиннули зашморг: пролунав його заливчастий жалібний лемент. Але Сніжок не тільки не повернувся — де там, він навіть не зупинився. Він мчав, не оглядаючись назад, не роззираючись на всі боки, не дивлячись навіть собі під ноги, він з розгону потрапляв у калюжі, розкидав камінці, перекидав урни... Ось він помчав з гори, — стій! — мало не потрапив під машину. Невже Сніжок од страху збожеволів? Ні, він мчав стрімголов тому, що у вухах у нього настирливо дзвенів лемент Клякси:

— Гав-гав! Рятуйте! Гав-гав! Рятуйте!

2

Задихаючись від бігу, Сніжок нарешті дістався додому. Він прослизнув через собачий лаз в огорожі, пробіг повз комору й опинився в садочку позаду будинку, де стояла його собача будка. Сніжок промчав по саду як вітер. Тут він був у безпеці, тут він міг не боятися мотузки! До того ж — о, щастя! — в саду на зеленій траві грали в м'яча його господарі, дівчинка і хлопчик. Помахуючи хвостом, Сніжок одним стрибком підскочив до дітей.

— Люба дівчинко! Любий хлопчику! Послухайте тільки, що сьогодні зі мною було! Я щойно зустрівся з гицелем! — сказав Сніжок, іще не відхекавшись. (Втім, діти не розуміли собачої мови, їм здавалося, що це просто гавкання.)

Дівчинка і хлопчик, немовби чимось здивовані, навіть не приголубили його, і Сніжок, дивуючись, заговорив знову:

— Дівчинко, ви знаєте, хто такий гицель? Це страшна людина! Я-то врятувався, але сусіда Кляксу спіймали.

Але дівчинка і хлопчик лише переглядалися. Гірше того: трохи згодом вони раптом обмінялися такими дивними словами:

— Що це за собака, га, Харуо-сан?

— І справді, звідки цей собака, сестричко?

Як що за собака? Цього разу здивувався Сніжок. (А Сніжок чудово розумів мову і дівчинки і хлопчика. Ми гадаємо, що собаки не розуміють нас, тому що ми самі не розуміємо їхньої мови. А насправді собаки навчаються у людей різних штук саме тому, що розуміють людську мову. А ось ми не розуміємо їх і тому не можемо навчитись у них ні знаходити дорогу в темряві, ні розрізнити ледве помітний запах, ні багато іншого, що вони знають ліпше за нас.)

— Як що за собака? Це я, Сніжок!

Але дівчинка, як і до цього, дивилася на нього неприязно.

— Можливо, це брат сусідського Клякси?

— Мабуть, що так, — розсудливо відповів хлопчик. — Цей собака також зовсім чорний.

Сніжок відчув, як шерсть на спині в нього стає дибом. Зовсім чорний! Не може бути! Адже він іще цуценям був білий, як молоко. Сніжок подивився на свої лапи — так, ці лапи, та й не тільки вони — і груди, і черево, і його чудовий пухнастий хвіст — усе було чорне, як дно сковороди. Чорне, без єдиної цяточки чорне!

Сніжок почав скакати, метатися й голосно гавкати.

— Ой, Харуо-сан, я боюсь! Цей собака, мабуть, скажений! — жалібно захикала дівчинка. Та хлопчик був хоробрий. Сніжок раптом дістав сильний удар у лівий бік. І ось уже знову палиця свистить над самою його головою. Сніжок ледве ухилився й зараз же стрімголов помчав знову до живоплоту, туди, де в тіні платана стояла пофарбована у світло-жовтий колір собача будка. Добігши до будки, Сніжок оглянувся на своїх маленьких господарів і ще раз прогавкав:

— Дівчинко! Хлопчику! Адже я ваш Сніжок! Нехай я чорний, але я все той же самий Сніжок!

Голос у Сніжка уривався від горя і гніву. Але ж дівчинка та хлопчик не могли його зрозуміти. Дівчинка з досадою туп-

нула ногою, промовивши: «От противний собака! Все ще гавкає!» А хлопчик — хлопчик підібрав з дороги кілька камінців і з усієї сили жбурнув їх у Сніжка.

— Ач, розсівся! Ось тобі! Ось тобі!

Камінці так і летіли в Сніжка. Один камінець влучив у вухо й поранив його до крові. Сніжок нарешті підібгав хвоста і вискочив за живопліт.

За живоплотом весело пурхав білий метелик, іскрячись на сонці сріблястим пилком крилець.

— Що, брате, ти тепер бездомний пес? — пискнув метелик.

Сніжок зітхнув, постояв трохи біля трамвайного стовпа і поплентався куди очі дивляться.

3

Прогнаний своїми господарями, Сніжок почав швендяти містом. Він блукав вулицями, забирався в парки, забігав у провулки, та ніде не міг подітися від одного — від вигляду своєї чорної шерсті. То він опинявся перед дзеркалами перукарні, поставленими біля дверей, щоб у них могли дивитися відвідувачі, то він бачив себе в калюжі, в якій голубіло небо, яке прояснялося після дощу, то його чорна постать відбивалась у дзеркальному склі ошатної вітрини, то непроханим дзеркалом йому слугували великі блискучі кухлі з чорним пивом, які стояли на столиках у кафе...

Одного разу, коли Сніжок тихенько брів уздовж ґрат парку, до воріт під'їхав автомобіль, і в його блискучому лакованому кузові Сніжок чітко, мов у дзеркалі, побачив і ґрати парку, і гілки, що звішувалися над ними, і внизу, біля огорожі, великого чорного собаку — самого себе. Тоді Сніжок гірко зітхнув і втік до парку. Похнюпивши голову він блукав під деревами, у молодому листі яких шелестів легкий вітерець. Тишу порушувало тільки дзижчання бджіл, які роїлися над квітами. І ніде не було нічого схожого на дзеркало, крім невеличкого ставка, що його Сніжок старанно оминав. У мирній тиші парку Сніжок майже забув про своє горе. Та недовго насолоджувався він спокоем. Ледве тільки він вийшов на обсажену квітучими кущами доріжку, як із-за рогу до нього донеслося пронизливе собаче гавкання:

— Гав-гав! Рятуйте! Гав-гав! Рятуйте!

Сніжок затремтів. Цей лемент дуже нагадав йому жахливий кінець Клякси. Зажмурившись, він зібрався вже було втікати. Але це тривало буквально одну мить. Сніжок одразу голосно загавкав і повернув назад.

— Гав-гав! Рятуйте! Гав-гав! Рятуйте! — долинуло до нього знову.

— Гав-гав! Не бійсь! Гав-гав! Не бійсь! — озвався Сніжок. Нагнувши голову, він стрілою помчав у бік крику.

Однак коли Сніжок прибіг, він побачив перед собою аж ніяк не гицеля. Просто декілька хлопчиків у формених костюмчиках, очевидно, повертаючись зі школи, галасливо вовтузилися, волочачи за шию на мотузці рудого цуцика. Цуцик з усієї сили упирався лапами і все кричав: «Рятуйте!» Але діти не звертали на його лемент ніякої уваги. Вони сміялися, перегукувались або копали цуцика ногою в бік.

Ні хвилини не зволікаючи, Сніжок із гавканням накинувся на них. Від несподіванки вони перелякалися. Та й справді, у Сніжка з його палаючими очима та вискаленими іклами був дуже грізний вигляд. Хлопчики розбіглися врізнобіч, а один так розгубився, що навіть потрапив на газон. Прогнавши їх подалі, Сніжок повернувся до цуцика й напівсердито заговорив:

— Ходімо разом. Я проведу тебе додому.

Сніжок побіг до виходу з парку, а цуцик радісно тюпав за ним услід, стараючись не відстати, то пробіраючись під лавками, то наступаючи на квіти. Кінець мотузки, обв'язаний навколо його шиї, все ще волікся за ним по землі.

* * *

Через годину Сніжок стояв з рудим цуциком перед дешевим кафе. Навіть удень у цьому напівтемному кафе горіло електричне світло і звучав хрипкий грамофон. Гордовито помахуючи хвостом, цуцик розповідав Сніжку:

— Отут я живу. В цьому кафе. А ви де живете, батечку?

— Я? Я?.. Далеко звідси, на іншій вулиці. — Сніжок сумно зітхнув. — Ну, я піду.

— Заждіть, батечку. Господар у вас сердитий? Якщо ваш господар не сердитий, залишайтеся у нас на ніч. Тоді моя мама зможе подякувати вам за те, що ви врятували мені життя. У нас удома є всякі смачні речі — і молоко, і кава, і біфштекси.

— Дякую, дякую. Та в мене ще є деякі справи, відкладімо частування до іншого разу. Привіт твоїй мамі.

Сніжок підвів очі на небо, зітхнув і зібрався йти.

— Батечку, батечку! — Цуцик сумно смикнув носом. — Скажіть хоч, як вас звати. Моє ім'я Наполеон, а звать мене просто Напотян, Напоко. А вас?

— Мене звать Сніжок.

— Сніжок? От дивне ім'я! Адже ви зовсім чорний.

У Сніжка перехопило горло.

— А все-таки мене звать Сніжок!

— Ну, буду звати вас батечко Сніжок. Батечку Сніжок, скоріше приходьте до нас неодмінно!

— Ну, Напотяне, до побачення.

— Бувайте здорові, батечку Сніжок, до побачення, до побачення.

4

Що ж сталося зі Сніжком потім? Власне кажучи, нема чого про це розповідати — все відомо з газет. Газети написали найголовніше про хороброго чорного собаку, який не раз рятував людей від смертельної небезпеки. Був навіть фільм «Собака-герой». Цей чорний собака, звичайно, і є Сніжок. Але якщо хто-небудь не прочитав про це свого часу й не бачив фільму, то нехай подивиться наведені нижче виписки з газет:

«Токіо Нітініті», 18 липня. Вчора о 8 год. 40 хв. ранку в той час, як швидкий поїзд із Оу проходив по переїзду поблизу станції Табаті, через недогляд стрілочника син службовця фірми «Табата Ітінісан кайся» Сібаяма Тецутаро, чотирирічний Санехіко, опинився на рейках і ледве не потрапив під поїзд. У цю хвилину великий чорний собака як блискавка кинувся на рейки і благополучно стягнув хлопчика з полотна, вихопивши його з-під самого паровоза. Під час метушні, яка зчинилася, собака кудись зник, так що йому не вдалося повісити на шию медаль за рятування гинучого, чим залізничні власті вельми занепокоєні».

«Токіо Асахі сімбун», 1 серпня. У дружини американця Едварда Барклей, який проводив літній сезон у Куруїдзава, була перська кішка, яку вона дуже любила. Нещодавно на дачу забралася величезна змія й накинулася на кішку. Раптом на допомогу кішці вискочив якийсь нікому не відомий чорний собака і після двадцятихвилинної боротьби загриз змію.

Хоробрий собака після цього зник, і м-с Барклей пропонує 50 доларів за зазначення його місцезнаходження».

«Кокумін сімбун». Троє учнів 1-ї Нормальної школи, що пропали безвісти під час переходу через Японські Альпи, 7 серпня благополучно прибули до гарячих джерел Камікоті. Ця група альпіністів між Хотакаяма та Ярігатаке збилася з дороги і, застигнута ураганом та зливами, не маючи пристановища та страждаючи від голоду, перебувала на межі смерті. Несподівано в ущелину, де знайшли собі притулок альпіністи, звідкілься з'явився великий чорний собака й побіг уперед, немовби кличучи їх за собою. Рухаючись за ним, альпіністи через добу з чимось нарешті дісталися Камікоті. Як тільки попереду показалися дахи курортних будівель, собака коротко радісно загавкав і втік у зарості бамбука. Альпіністи вважають, що появою собаки вони зобов'язані покровительству богів».

«Дзідзі сімпо», 13 вересня. Пожежа в Нагої забрала понад десять жертв, причому міський голова ледве не втратив єдину дитину. Через чийось необачність трирічний Такенорі залишився в мезоніні, що палав, але в ту мить, коли полум'я ледве не перекинулося на дитину, якийсь чорний собака схопив його в зуби й витягнув назовні. Міський голова заборонив у межах міста Нагої вбивати бродячих собак».

«Йоміурі сімбун». У звіринці Міягі, що гастролює в Одавара та багато днів збирає в себе масу публіки, 25 жовтня сибірський вовк раптово зламав міцні пруги своєї клітки, поранив двох сторожів і втік у бік Хаконе. Поліцейські власті Одавара поставили на ноги всю поліцію й оточили місто. О 4 год. 30 хв. дня вищезазначений вовк з'явився на вулиці Дзюдзі та вступив у бій із чорним собакою, що хтозна-звідки взявся. Собака борючись з усієї сили і врешті-решт, учепившись у горло своєму ворогу, звалив його на землю. Тут збіглися поліцейські та прикінчили вовка пострілами. Цей вовк має назву *lurus gigantus* і належить до найлютішого різновиду цієї породи. Господар звіринця вважає вбивство вовка незаконним і збирається подати в суд на поліцейську дільницю».

І таке інше.

Стояла осіння ніч, коли Сніжок, утомлений і тілом і душею, повернувся додому до своїх господарів.

Дівчинка та хлопчик давно вже полягали спати, та й нікого вже в домі не було на ногах. Над газоном затихлого саду, над гілками клена висів срібний місяць. Сніжок, мокрий від роси, втомлено приліг перед своєю старою світло-жовтою будкою, витягнувши передні лапи, і, дивлячись на місяць, промовив:

— О Місяцю! О Місяцю! На очах у мене загинув бідолашний Клякса, а я нічим йому не допоміг. Мабуть, за це я і зробився сам чорним. Але відтоді як я розстався з моїми господарями, з дівчинкою та хлопчиком, я хоробро воював з усякою небезпекою. Тому що кожного разу, коли я бачу себе, чорного як кіптява, мені робиться соромно за моє боягузтво. Із огиди до моєї чорноти, з бажання позбутися моєї чорноти я кидався в огонь, бився зі змією, боровся з вовком. Але сама смерть, бачачи мене, втікає геть. Я змучився, в мене більше немає сил. Одне в мене бажання — ще раз побачити моїх любих господарів. Ах, якби вони могли мене впізнати! Та це неможливо. Завтра, коли дівчинка та хлопчик мене побачать, вони знову подумають, що я бродячий пес. І, можливо, хлопчик навіть уб'є мене своєю палицею. Та однаково. Побачити їх — ось моє найпалкіше бажання. О Місяцю! Я хочу тільки одного — ще раз подивитись у вічі моїм любим господарям. Ось чому я цієї ночі здалеку прибрів сюди. Прошу тебе, Місяцю, зроби так, аби я завтра зустрівся з дівчинкою та хлопчиком.

Проказавши все це, Сніжок уткнув морду в лапи і міцно заснув.

* * *

— Оце так диво, Харуо-сан!

— Що таке, сестричко?

Сніжок прокинувся від звуку тоненьких голосів дітей, дівчинка та хлопчик здивовано переглядалися, стоячи перед собачою будкою. Сніжок опустив очі на траву. Адже так здивувалися дівчинка та хлопчик, коли він зробився чорним. Сніжок згадав про це, і так сумно йому стало, що він навіть пожалкував про своє повернення. І ось цієї самої миті хлопчик раптом підстрибнув і голосно крикнув:

— Тату! Мамо! Сніжок повернувся!

Сніжок! Сніжок підхопився. Він готовий був утекти. Але дівчинка простягла руки й міцно обняла його за шию. Тоді Сніжок пильно подивився їй у вічі — і в її чорних зіницях він побачив чітко зображення світло-жовтої собачої будки під

кленом, а перед будкою крихітного, як зерно рису, білого собаку. Він не міг відвести погляду від цього білого собаки.

— Дивися, Сніжок плаче! — сказала дівчинка, обіймаючи Сніжка, і обернулася до брата. А хлопчик — о, який у нього був самовдоволений вигляд!

— А сама? Старша, а ревеш!

Так Сніжок знову зробився білим і знову зажив у своїх любих господарів, дівчинки та хлопчика. Але ніколи ні вони, та й ніхто інший не дізнався, що Сніжок і є той хоробрий чорний собака, який урятував життя багатьом людям і заслужив таку славу. Звідки ж я це знаю? — запитаєте ви. А мені це якось уночі розповів той самий Місяць.

Липень 1923 р.

ХОЛОД

Був ранок, нещодавно перестав іти сніг. В учительській фізичного відділення сидів Ясукіті й дивився на вогонь у грубці. Вогонь мовби дихав — то яскраво спалахував жовтим полум'ям, то ховався в сірій золі. Так він невпинно боровся з холодом, розлитим по кімнаті. Ясукіті раптом уявив собі холод позаземних світових просторів і відчув до розпеченого до червоного жару вугілля щось схоже на симпатію.

— Хорікава-куне!

Ясукіті підвів очі на бакалавра природничих наук Міямото, що стояв біля грубки. Міямото, в окулярах для короткозорих, з ріденькими вусиками над верхньою губою, стояв, засунувши руки в кишені штанів, і добродушно всміхався.

— Хорікава-куне! Ти знаєш, що жінка також фізичне тіло?

— Що жінка — тварина, я знаю.

— Не тварина, а фізичне тіло. Це — істина, яку я сам нещодавно відкрив, коштувала вона багатьох зусиль.

— Хорікава-сане, розмови Міямото-сана не слід сприймати всерйоз.

Це сказав інший викладач фізики, бакалавр природничих наук Хасегава. Ясукіті оглянувся на нього. Хасегава сидів за столом позаду Ясукіті, перевіряючи контрольні роботи, по всьому його лицьо з великим лобом розлита була збентежена усмішка.

— Це дивно! Хіба моє відкриття не має ошасливити Хасегава-куна? Хорікава-куне, ти знаєш закон теплообміну?

— Теплообмін? Це щось про тепло електрики?

— Лихо з вами, літераторами.

Міямото підкинув у відчинені дверцята грубки, осяяні відблисками вогню, совок вугілля.

— Коли два тіла з різною температурою дотикаються, то тепло передається від тіла з вищою температурою до тіла з нижчою температурою, поки аж температура обох тіл зрівняється.

— Так це ж само собою зрозуміло.

— Оце й називається законом теплообміну. Тепер будемо вважати, що жінка — фізичне тіло. Так? Якщо жінка фізичне тіло, то й чоловік, звичайно, також. Тоді любов буде відповідати теплу. Коли ці чоловік і жінка дотикаються, любов, як і тепло, передається від більш захопленого чоловіка до менш захопленої жінки, поки аж у них обох зрівняється. Якраз так сталося в Хасегава-куна.

— Ну, починається!

Хасегава майже зраділо засміявся, наче від лоскоту.

— Нехай E — кількість тепла, яка проходить через площу S за час T , так? Тоді H — температура, X — відстань від джерела тепла, K — коефіцієнт теплообміну, що визначається речовиною. Тепер візьмемо випадок із Хасегава-куном.

Міямото почав писати на невеликій дошці щось на зразок формули. Та раптом він обернувся і, ніби зневірившись у тому, відкинув крейду.

— Перед таким профаном, як Хорікава-кун, навіть не похваляєш своїм відкриттям. А яких зусиль мені воно коштувало! Принаймні, наречена Хасегава-куна, видно, захопилася, згідно з моєю формулою.

— Якби така формула дійсно існувала, на світі жилося б доволі легко...

Ясукіті простягнув ноги й почав байдужливо дивитись у вікно. Учительська фізичного відділення містилася в кутовій кімнаті на другому поверсі, тому звідси можна було охопити одним поглядом спортивний майданчик з гімнастичними приладами, соснову алею й далі — червоні цегляні будівлі. І море — у проміжку між будівлями було видно, як море здійсмає піну сірих хвиль.

— Зате літератори сидять на міліні. Ну, як вона іде, ваша остання книга?

— Як завжди, не продається. Видно, між письменниками й читачами теплообміну не виникає... До речі, як у Хасегава-куна з весіллям, усе ще ніяк?

— Лишився всього місяць. Стільки клопоту, неможливо займатись, я зовсім змучився.

— Так заждався, що неможливо займатися?

— Я ж не Міямото-сан. Насамперед треба підшукати житло, але ніде нічого не здається. Я просто з сили вибився. Минулої неділі в пошуках обходив усе місто. Тільки наглядиш вільне житло, а його, виявляється, вже здано іншим.

— Ну а там, де я живу? Звичайно, якщо не важко щодня їздити поїздом до училища.

— До вас далекувато. Кажуть, там можна зняти житло, і дружина не проти, але... Гей, Хорікава-сане! Черевики спалите!

Напевно, черевики Ясукіті на якусь мить торкнулися грубки: запахло горілою шкірою, й піднялася хмарка диму.

— А тут же також діє закон теплообміну.

Протираючи скельця окулярів, Міямото спідлоба, якось невпевнено подивився на Ясукіті своїми короткозорими очима й широко всміхнувся.

* * *

Через кілька днів видався морозяний похмурий ранок. Ясукіті поквапливо йшов околицею дачної місцевості, поспішаючи встигнути на поїзд. Праворуч од дороги тяглись ячмінні поля, ліворуч — залізничний насип завширшки два кени. Поля були зовсім безлюдні та наповнені тривожними шерехами. Здавалося, ходить хтось серед ячменю, але це просто ламалися бурюльки в переораній землі.

Поки там що восьмигодинний поїзд на Токіо з помірною швидкістю пройшов по насипу, видавши протяжний гудок. Поїзд же з Токіо, на який поспішав Ясукіті, мав би пройти через півгодини. Ясукіті глянув на годинника. Він чомусь показував чверть на дев'яту. Ясукіті пояснив цю розбіжність тим, що годинник поспішає. І, ясна річ, подумав: «Сьогодні не запізнюся». Поля, що тяглися вздовж дороги, поступово змінилися живоплотами. Ясукіті запалив сигарету й закрокував спокійніше.

Це сталося там, де всипана шлаком дорога, підіймаючись угору, виводила до переїзду; Ясукіті підійшов до нього, наче й не було нічого. Він побачив, що обабіч переїзду юрмиться

народ. На щастя, власником велосипеда з поклажею, що зупинився біля живоплоту, виявився хлопчик із м'ясної. Ясукіті ляснув його по плечу рукою із затиснутою в пальцях сигаре-тою.

— Гей, що сталося?

— Людину переїхало! Ось шойно, восьмигодинним, — відповів скоромовкою капловухий хлопчик. Обличчя його горіло від збудження.

— Кого переїхало?

— Сторожа переїзду. Він хотів урятувати школярку, яка ледве не потрапила під поїзд, і його задавило. Знаєте книгарню Нагаї, перед Хатіман? От їх дівчинку ледве не задавило.

— Значить, дівчинку врятували?

— Так, он вона там, плаче, кажуть.

«Он там» — це був натовп по той бік переїзду. І дійсно, там поліцейський розпитував про щось якусь дівчинку. Чоловік, який стояв коло них, судячи з вигляду, його помічник, час від часу заговорював з поліцейським. Сторож переїзду... Ясукіті помітив перед будкою сторожа труп, покритий рогожею. Він викликав відразу і разом з тим збуджував цікавість — еге, це було так. Из-під рогожі навіть здалеку виднілися ноги, — вірніше, самі черевики.

— Труп принесли он ті люди.

Під семафором по той бік переїзду навколо маленького вогнища сиділо декілька залізничних робітників. Жовтувате полум'я вогнища не давало ні світла, ні диму, настільки було холодно. Один з робітників у коротких штанах грів біля вогнища зад.

Ясукіті пішов через переїзд. Станція була недалеко, тому на переїзді був цілий ряд залізничних колій. Крокуючи через рейки, Ясукіті думав про те, на якій саме колії роздавило сторожа. І раптом це йому стало зрозуміло. Кров, яка ще залишалася в одному місці на рейках, говорила про трагедію, що розігралася тут декілька хвилин тому. Майже інстинктивно він перевів погляд на той бік переїзду. Але це не допомогло. Яскраві ясно-червоні плями на залізі, що холодно блищало, в одну мить, як випалені, закарбувалися в нього на душі. Мало того, від крові навіть здіймалася легка пара...

Через десять хвилин Ясукіті схвильовано походжав пероном. Думки його були наповнені шойно баченим жадливим видовищем. З особливою чіткістю він бачив пару, що здіймалася від крові. У цю хвилину він згадав про процес теплооб-

міну, про який вони нещодавно бесідували. Життєве тепло, яке містилося в крові, за законом, який пояснив йому Міямото, з непогрішною правильністю невблаганно переходить у рейки. Це друге життя, хоч чим би воно було — чи сторожа, що загинув на посту, чи тяжкого злочинця, — з тією ж невблаганністю передається далі. Що такі ідеї позбавлені всякого сенсу, він і сам розумів. І відданий син, упавши в воду, неминуче потоне, і цнотлива жінка, потрапивши у вогонь, мусить згоріти. Так він знову і знову старався подумки переконати себе самого. Але те, що він бачив своїми очима, справило тяжке враження, що не залишало місця для логічних міркувань.

Одначе, незалежно від його настрою, у тих, що гуляли на пероні, був вигляд цілком щасливих людей. Ясукіті це дратувало. Голосне базікання морських офіцерів було йому фізично неприємне. Він запалив другу сигарету й відійшов до краю перону. Звідси на відстані двох-трьох тьо було видно той переїзд. Юрба обабіч начебто вже розійшлася. Тільки біля semaфора гойдалося жовте полум'я вогнища, навколо якого сиділи залізничні робітники.

У Ясукіті це далеке вогнище викликало щось подібне до симпатії. Одначе те, що поряд було видно переїзд, навіювало тривогу. Він повернувся спиною до переїзду і знову змішався з натовпом. Але не пройшов і десяти кроків, як раптом помітив, що хтось упустив червону шкіряну рукавичку. Рукавичка впала, коли її власник, ідучи, зняв її з правої руки, щоб запалити сигарету. Ясукіті обернувся. Рукавичка лежала на краю перону долонею догори. Здавалося, що вона безмовно кличе його зупинитись.

Під морозяним похмурим небом Ясукіті почув душу цієї самотньої залишеної рукавички. І разом з тим відчув, як у холодний світ тонкими променями падає тепле сонячне світло.

Квітень 1924 р.

ОБРИВОК ЛИСТА

Це був обривок листа на європейському папері, який валявся під лавою в парку Хібія. Підбираючи його, я гадав, що він випав із моєї власної кишені. Та коли поглянув, виявилось, що це лист однієї молодой жінки, надісланий іншій.

Ясна річ, такий лист викликав у мене цікавість. До того ж місце, що потрапило мені на очі, мало в собі рядок, який, не знаю як іншим, але мені не можна було пропустити.

«...та коли я взялася за Акутагаву Рюноске — от уже дурень!»

Як висловився один критик, я «такий скептик, що готовий пожертвувати своєю довершеністю письменника». Причому до власної дурості ставлюся більш скептично, ніж усякий інший. «Та коли я взялася за Акутагаву Рюноске — от уже дурень!» — що за базікання вертихвістки? Стараючись угамувати гнів, який спалахнув у мені, я вирішив усе-таки проглянути міркування цієї дівчиці. Наведене нижче — переписано з обривка листа слово в слово.

Яке нудне моє існування, і сказати не можна. Що поробиш, глухий кут Кюсю. Театру немає, виставок немає (ти була на виставці Сунйокай? Якщо була, напиши мені. З минулого року вони почали мені подобатися), концертів немає, лекцій немає, — словом, нікуди піти. На дадачу інтелігенція цього містечка ледве дійшла до рівня Токутомі Рока. Вчора я зустрілась із приятелькою з часів жіночого училища, — і що ж? — вона тільки зараз відкрила для себе Арісіма Такео. Подумай, як це жахливо. Тому я живу вдома безцільно, як і всі, шию, кухарюю, граю на фісгармонії сестрички, перчитую книги. Ах, кажучи твоїми словами, не життя, а сама нудьга.

Це б іще півбиди. Але час від часу з'являються родичі й заводять мову про заміжжя. То сватають старшого сина члена префектуральної ради, то племінника власника рудної шахти, лише фотографій надивилась я не менше десяти штук. Так-так, і серед них була фотографія сина Накагави, того, що поїхав до Токіо. Якось я тобі його показувала — він проходив коридором в університеті чи то з офіціанткою кафе, чи то ще з кимось... А його вважають талановитим. Хіба це не означає дурити людей? Ось я і сказала їм: «Я не говорю, що не вийду заміж. Але в справах заміжжя покладатимусь не на судження інших, а на своє власне. Зате й відповідальність за майбутнє щастя або нещастя ляже цілковито на мене».

Одначе наступного року брат закінчить комерційний інститут, сестричка перейде до четвертого класу жіночого училища. Як почнеш прикидати, от і виходить, що не вийти заміж ніяк не можна. В Токіо справа зовсім інша. А в нашому містечку ніяких понять немає, вони гадають, я не хочу

прилаштуватись, аби завадити шлюбові брата й сестри. Слухати такі дорікання просто нестерпно.

Звичайно, я знаю, що не можу навчати музики, як ти, й мені не лишається нічого іншого, як вийти заміж. Але хіба це означає, що треба вийти за кого завгодно? А в нашому містечку вважають, що всьому виною «високі ідеали». «Високі ідеали!» Саме слово «ідеал» можна пожаліти. Адже тут його використовують не інакше, як стосовно кандидатів у чоловіки. А до чого ці кандидати гарні! Це я тобі зараз поясню. Хочеш приклад? Син члена префектуальних зборів служить у банку чи ще десь. Він справжній пуританин. Пуританин — це б іще с'як-так, але подумай, він не тільки не п'є навіть солодкого sake, він іще й секретар товариства тверезості. Якщо вже народився непитушим, чи не смішно вступати до товариства тверезості? Одначе він цілком серйозно виголошує промови про шкідливість алкоголю.

Щоправда, не всі кандидати в чоловіки недоумкуваті. Інженер з електричної компанії, що більше за всіх припав до душі моїм батькам, принаймні, освічений молодий чоловік. Я бачила його тільки мигцем, але відразу помітила, що лицем він нагадує Крейсера. Цей Ямамото із захопленням вивчає суспільні проблеми. Та до мистецтва, до філософії в нього немає ані найменшого інтересу. На додачу його розвага — стрільба з лука й пісеньки нанівабусі. А я завжди вважала, що любити нанівабусі — означає мати поганий смак. Раніше я не заїкалася про нанівабусі. Якось я поставила платівки Галлі-Курчі й Карузо, так він запитав: «А чи немає Торама-ру?» — от і видав себе з головою. А трапляються речі й кумедніші: якщо в нас удома піднятися в мезонін, то здається, буцім видно вежу храму Сайсьодзі. Й нібито в імлі, що огортає вежу, блищать дев'ять кілець — про це могла б написати вірші Йосано Акіко. Коли цей Ямамото якось прийшов до нас у гості, я запитала: «Яматото-сан, вежу видно?» — а він усерйоз, витягнувши шию: «Так, видно. Скільки в ній метрів?» Звичайно, він не є недоумкуватим, але з мистецтвом явно не в ладах.

Чимало знає мій кузен Фуміо. Він читав і Нагаї Кафу, і Танідзакі Дзюн'ітіро. Та коли я спробувала з ним поговорити, то переконалася, що він провінційний знавець і судить про багато чого невірно. Приміром, «Перевал Дайбосацу» він вважає шедевром. Це ще так-сяк, але річ у тім, що він відомий усім гувльвіса. За словами батька, він може потрапити під

опіку. Тому-то батьки й не визнають кузена кандидатом у женихи. Тільки його батько — тобто мій дядько — бажає бачити мене своєю невісткою. Відкрито він про це не говорить і допитується в мене потихеньку. Послухай його розмови: «Якби ти прийшла до нас, гульбищі його закінчилися б». Можливо, всі батьки такі? Все ж він страшенний егоїст. На думку дядька, я не стільки годжуся в хазяйки, скільки можу, як він каже, послугувати засобом проти розгульного способу життя кузена. Далєбі, не можу сказати, як обридло мені це.

Всі ці матримоніальні складнощі навели мене на думку про те, наскільки немічні японські письменники. Я здобула освіту, духовно зросла, і тому важко мені взяти чоловіком недоука — але ж не лише я страждаю через це. Таких у Японії, мабуть, сила-силенна. Та хіба хто-небудь із наших письменників зобразив жінку, що страждає через цю складність? Хіба вказали вони, яким чином розв'язати таку проблему? Аж ніяк не найкраще відмовитися від заміжжя, якщо його не хочеш. Припустимо, що дівчина не вийде заміж і на її адресу не буде дурних пострілів, як у нас у містечку, адже це означає, що їй доведеться заробляти собі на прожиття. Але хіба здобута освіта дає нам хоч яку-небудь можливість жити самотійно? З нашим знанням іноземних мов і в домашні вчителі не візьмуть, а з нашим плетінням не заробиш навіть на плату за кімнату. Значить, залишається одне — вийти за чоловіка, якого зневажаєш. Я гадаю, це звичайна і в той же час велика трагедія. Але те, що вона звичайна, хіба це не робить її ще страшнішою? Називається шлюб, а по суті проституція.

А ти чудово можеш заробляти собі на прожиття, не те що я. Нічому я не заздрю так, як цьому! Та й не лише тобі. Вчора ми з мамою пішли за покупками, і я бачила, як молодша за мене дівчина працює на японській друкарській машинці. Навіть вона — наскільки вона щасливіша за мене! Ах, ти ж більше за все не любиш сентиментальності. Ну, я припиняю свої зітхання.

Все-таки я хочу накинутися на немічність японських письменників. Аби знайти вихід із важкого становища, в яке я потрапила з моїм майбутнім заміжжям, я взялася перечитувати деякі книги. Та чи знайшовся хоч один письменник, який говорив би від нашого імені? Куроата Момодзо, Кікуті Хіросі, Куме Масао, Мусякодзі Санеацу, Сатомі Тон, Сато Харуо, Йосіда Гендзіро, Ноґамі Яйіо — усі до останнього сліпі. Ну й нехай їх, але коли я взялася за Акутаґаву Рю-

носке — оце вже дурень! Ти читала оповідання «Панночка Рокуномія»? (Беручи приклад із Кьодена і Самба, я тут мушу додати щось на зразок реклами: «Панночка Рокуномія» надрукована у збірці новел «Сюмпуку» у видавництві Сюнйодо. — Р. А.) Акутагава в цьому оповіданні ганьбить боязку дівчину. Далєбі, чоловік, який не здатен пристрасно жадати, нікчемніший за злочинця. Та хоч як би пристрасно жадали ми, ті, що здобули освіту, яка не дає нам можливості стати на ноги, однаково коштів здійснити жадання в нас немає. Так було і з панночкою Рокуномія. Самовдоволено ганьбити її — хіба в цьому не виявляється нищість автора? Я ще більше стала зневажати Акутагаву Рюноске, коли прочитала це оповідання...»

Жінка, яка написала цього листа, — сентиментальний невіглас. Замість того, щоб переводити папір такими звіреннями почуттів, ліпше б вона спробувала втікати, аби вступити до школи друкарок. Я не прийняв «дурня» на свою адресу, я сам її зневажав. Але разом з тим почував щось подібне до співчуття. Хоч скільки б вона висловлювала своє невдоволення, однаково вийде за інженера з електричної компанії або за кого-небудь іще. А вийшовши заміж, перетвориться на звичайнісіньку дружину. Почне слухати й нанівабусі. Забуде вежу Сайсьодзі. Буде, як свиня поросят, народжувати дітей... Я засунув обривок листа глибоко в шухляду столу. Там разом із старими листами жовкнуть і вицвітають і мої мрії.

Квітень 1924 р.

КІНСЬКІ НОГИ

Героя цього оповідання звати Осіно Хандзабуро. На жаль, людина він нічим не знаменита. Він службовець пекінського відділення компанії «Міцубісі», років йому близько тридцяти. Через місяць по закінченні комерційного училища Хандзабуро дістав місце в Пекіні. Товариші та начальство відгукувалися про нього не те щоб добре, але й не можна сказати, що погано. Посередність, безбарвність — ось що визначає зовнішність Хандзабуро. Додам, що таке ж і його сімейне життя.

Два роки тому Хандзабуро одружився з однією панночкою. Звали її Цунеко. І це, на жаль, не було одруження з лю-

бові. Це був шлюб, улаштований родичами Хандзабуро, літніми чоловіком і дружиною, через свата. Цунеко не можна було назвати красунею. Щоправда, не можна було назвати її потворною. На її пухеньких щічках завжди тріпотіла усмішка. Завжди — за винятком тієї ночі по дорозі з Мукдена до Пекіна, коли в спальному вагоні її кусали блошиці. Та відтоді їй більше не доводилось боятися блошиць: у казенній квартирі на вулиці N у неї було припасено два флакони «Піретруму» — засобу від комах, виготовленого фірмою «Коморі».

Я сказав, що сімейне життя Хандзабуро зовсім посереднє, безбарвне, і дійсно, так воно й було. Він обідав із Цунеко, слухав з нею грамофон, ходив до кінематографа — і тільки; словом, вів таке життя, як і всякий інший службовець у Пекіні. Однак за такого способу життя їм не уникнути було від накреслень долі. Одного разу пополудні доля обірвала одним ударом мирний перебіг цього посереднього безбарвного життя. Службовець фірми «Міцубісі» Осіно Хандзабуро раптово помер од удару.

Цього ранку Хандзабуро, як і зазвичай, ретельно займався паперами за своїм службовим столом у приміщенні Дундуань-пайлоу. Говорили, що товариші по службі, які сиділи навпроти нього, не помітили в ньому нічого незвичайного. Однак в ту мить, коли він, видно, доопрацював один із паперів, засунув до рота цигарочку й хотів було чиркнути сірником, — він раptom упав долілиць і помер. Сконав він якось занадто раптово. Та, на щастя, не заведено суворо судити про те, хто як помер. Судять лише про те, хто як живе. Завдяки цьому і у випадку з Хандзабуро обійшлося без особливих пересудів. Мало того що без пересудів. І начальство, і товариші по службі висловили вдові Цунеко глибоке співчуття.

За висновком професора Ямаї, директора лікарні Тунжень, смерть Хандзабуро настала від удару. Та сам Хандзабуро, на лихо, не думав, що це удар. Щонайперше він не думав навіть, що помер. Він тільки здивувався тому, що раptom опинився в якійсь конторі, де ніколи раніше не бував.

Фіранки на вікнах контори тихо гойдалися од вітру в сяйві сонячного дня. А втім, за вікном нічого не було видно... За великим столом посеред кімнати сиділи один проти одного два китайці в білих халатах і перегортали гробсбухи. Одному було всього років двадцять, другий, з довгими пожовклими вусами, був старший.

Поки Хандзабуро роззирався, двадцятилітній китаець, бігючи пером по сторінках гросбуха, раптом звернувся до нього, не підводячи очей:

— Are you mister Henry Ballet, arn't you?¹

Хандзабуро здивувався. Одначе він постарався по можливості спокійно відповісти чистою пекінською говіркою.

— Я службовець японської компанії «Мицубісі» Осіно Хандзабуро, — сказав він.

— Як! Ви японець? — майже злякано запитав китаець, підвівши нарешті очі. Другий — літній китаець, — почавши було щось записувати до гросбуха, зупинився й також спантеличено подивився на Хандзабуро.

— Що ж нам робити? Переплутали!

— От лихо! От уже справді лихо! Та цього з часу революції ніколи не траплялося.

Літній китаець здавався розгніваним, перо в нього в руці дрижало.

— Ну що ж, хутко поверни його на місце.

— Послухайте... е-е... пане Осіно! Зачекайте трохи.

Молодий китаець розкрив новий товстий гросбух і почав щось читати мовчки, та відразу ж, закривши гросбух, з іще більш переляканим виглядом звернувся до літнього китаця:

— Неможливо... Пан Осіно Хандзабуро помер три дні тому.

— Три дні тому?

— Так... І ноги в нього розклались. Обидві ноги розклалися, починаючи з кульш.

Хандзабуро знову здивувався. Судячи з їхньої розмови, по-перше, він помер, по-друге, від часу його смерті минуло три дні. По-третє, його ноги розклалися. Таких нісенітниць не може бути! І справді, ось його ноги... Та ледве він глянув на ноги, як мимоволі скрикнув. І не дивно: обидві його ноги в бездоганно відпрасованих білих штанях і білих черевиках гоїдались од вітру, що віяв із вікна. Побачивши це, він не повірив своїм очам. Помацав — дійсно, мацати його ноги від кульш і нижче було однаково, що хапати руками повітря. Хандзабуро так і сів. У ту ж секунду його ноги — вірніше, штани — кволо опустилися на підлогу, як повітряна кулька, з якої випустили повітря.

¹ Ви містер Генрі Беллет, чи не так? (Англ.)

— Нічого, нічого, що-небудь придумаємо! — сказав літній китаєць і колишнім роздратованим тоном звернувся до молодого службовця:

— Це ти винен! Чуєш? Ти винен! Треба терміново подати рапорт. Ось що: де зараз Генрі Беллет?

— Я шойно з'ясував. Він терміново виїхав до Ханькоу.

— У такому разі відбий телеграму до Ханькоу і добудь ноги Генрі Беллета.

— Ні, це неможливо. Поки з Ханькоу прибудуть ноги, у пана Осіно розкладеться все тіло.

— От лихо! От уже дійсно лихо!

Літній китаєць зітхнув. Навіть вуса його звисилися ще нижче.

— Це ти винний! Треба негайно подати рапорт. На жаль, із пасажирів навряд чи хто залишився?

— Тільки година, як відбули. Ось кінь один є, але...

— Звідки він?

— З кінного ринку за воротами Дешень-минь. Тільки-но здох.

— Ну так приставимо йому кінські ноги. Принеси-но сюди ноги.

Двадцятирічний китаєць підвівся з-за столу і плавно вийшов. Хандзабуро здивувався втретє. Судячи з цієї розмови, схоже, що йому збираються приставити кінські ноги. Залишитися людиною з кінськими ногами — який жаж! Усе ще сидячи на підлозі, він благально звернувся до літнього китайця:

— Прошу вас, позбавте мене кінських ніг! Я терпіти не можу коней. Будь ласка, благаю вас в ім'я всього святого, приставте мені людські ноги. Ну, хоч ноги Генрі-сена або кого-небудь іще — однаково. Нехай навіть трохи волосаті — я згоден, лише б це були людські ноги!

Літній китаєць співчутливо подивився на Хандзабуро й закивав.

— Якби тільки знайшлися — приставили б, але людських ніг якраз немає, так що... Що ж робити, сталося нещастя, примиріться з долею! Але з кінськими ногами вам буде добре. Тільки час від часу міняйте підкови, і ви спокійно здолаєте будь-яку дорогу, навіть у горах.

Тут знову звідкілясь плавно прибув молодий китаєць із парою кінських ніг у руках. Так хлопчик у готелі приносить чоботи. Хандзабуро хотів утекти. Та на жаль — без ніг підвес-

тися йому було не так-то просто. Тим часом молодий китаєць підійшов до нього і зняв з нього білі черевики та шкарпетки.

— Ні, ні! Тільки не кінські ноги! Та, зрештою, хто має право лагодити мені ноги без моєї згоди?!

Поки Хандзабуро кричав і протестував, молодий китаєць всунув одну кінську ногу в отвір правої холоші. Кінська нога наче зубами впилася в праву кульшу. Тоді він вставив другу ногу в отвір лівої холоші. Вона також дуже міцно вчепилася в кульшу.

— Ну от і добре!

Двадцятилітній китаєць, вдоволено посміхаючись, потер пальці з довгими нігтями. Хандзабуро розгублено подивився на свої ноги. Из-під білих штанів виднілися дві товсті гніді ноги, два копита, що стояли рядочком.

Хандзабуро пам'ятав лиш те, що сталося до цієї хвилини. Принаймні, те, що було далі, збереглося в нього в пам'яті вже не з тією виразністю. Він пам'ятав, що нібито побився з обома китайцями. Потім нібито скотився з крутих сходів. Але все це уявлялося йому не цілком ясно. Хай там як, коли він після поневірянь у світі непевних видінь прийшов до тями, він лежав у труні, встановленій у казенній квартирі на вулиці N. Мало того, просто перед труною молодий місіонер із храму Хонгандзі читав заупокійну молитву.

Само собою зрозуміло, воскресіння Хандзабуро зробилося предметом усіляких пересудів. Газета «Дзюнтен дзіху» вмістила його великий портрет і надрукувала кореспонденцію в три стовпчики. Згідно з цією кореспонденцією, Цунеко у своєму жалобному платті більше, ніж зазвичай, сяяла посмішкою; декілька людей із начальства і товаришів по службі, зачисливши витрати на тепер уже непотрібні поминальні приносини за рахунок компанії, влаштували банкет на честь воскреслого. Звичайно, авторитет професора Ямаї опинився під ударом. Але професор, спокійно пускаючи кільця цигаркового диму, вправно відновив свій авторитет. Він заявив, що це таємниця природи, недоступна медицині. Тобто замість авторитету особисто свого, професора Ямаї, він поставив під удар авторитет медицини.

В одного тільки винуватця подій, самого Хандзабуро, навіть на банкеті на честь його воскресіння не було на лиці й ознаки радості. Й не дивно. Його ноги з моменту воскресіння перетворилися на кінські. На гніді кінські ноги з копита-

ми замість пальців. Щоразу, бачачи ці ноги, він відчував невимовний відчай. Якщо хто-небудь випадково побачить ці його ноги, його того ж дня, без сумніву, звільнять із компанії. Товариші по службі, безумовно, ухиляться від усяких подальших стосунків з ним. І Цунеко — о, слабкість, жінка ім'я твоє! — і Цунеко візьме з них приклад; вона не захоче мати чоловіка з кінськими ногами. Чим більше Хандзабуро думав про це, тим міцніше утверджувалося в ньому рішення хай там що приховати свої ноги. Він відмовився від японської одежі. Почав носити високі чоботи. Наглухо зачиняв двері та вікна ванної. І все-таки ним безперестанно володіла тривога. Ясна річ, недаремно. Чому? А ось чому...

Більше за все Хандзабуро остерігався викликати до себе підозру товаришів по службі. Можливо, тому він, при всіх своїх стражданнях, тримався порівняно невимушено. Але, судячи із щоденника, йому постійно доводилося боротись із небезпекою.

«...липня. Далєбі, молодий китаєць приставив мені препогані ноги. Їх можна назвати розсадником бліх. Сьогодні на службі ноги в мене свербіли до божевілля. Принаймні, треба тимчасово покласти всі свої сили на вигнання бліх...»

«...серпня. Сьогодні ходив в одній справі до керівника. Під час розмови керівник весь час принохувався. Здається, запах моїх ніг пробивається і крізь чоботи...»

«...вересня. Вільно керувати кінськими ногами куди важче, ніж їздити верхи. Сьогодні перед обідньою перервою мене послали у терміновій справі, і я швидко побіг униз по сходах. Усякий у таку хвилину думав би тільки про справу. І я на мить забув про свої кінські ноги. Не встиг я охнути, як мої ноги зісковзнули на сім сходинок...»

«...жовтня. Потроху навчився керувати своїми кінськими ногами. Якщо розібратися, вся справа в тому, щоб зберігати рівновагу кульш. Сьогодні зазнав невдачі. Щоправда, тут не тільки моя провина. О дев'ятій ранку поїхав на рикші на службу. Й ось рикша замість дванадцяти сенів почав вимагати двадцять. До того ж він учепився в мене й не давав увійти в двері. Я дуже розсердився й з усієї сили копнув його ногою. Рикша злетів у повітря, як футбольний м'яч. Ясна річ, я шкодував. Принаймні, рухати ногами треба значно обережніше.»

«...липня. Найзліший мій ворог — Цунеко. Під приводом необхідності жити культурно нашу єдину японську кімнату я врешті-решт умеблював по-європейськи: таким чином, я мо-

жу в присутності Цунеко залишатися в чоботях. Цунеко, здається, дуже незадоволена тим, що прибрали татамі. Але навіть у табі такими ногами ходити по японській підлозі для мене просто немислимо».

«...вересня. Сьогодні продав двоспальне ліжко. Колись я купив його на аукціоні в одного американця. Повертаючись з аукціону, я йшов алеєю сетльменту. Деревя були в повному цвітінні. Красиво блищала вода в Імператорському каналі. Але... тепер не час поринати у спогади. Вчора вночі злегка хвищнув Цунеко в бік...»

«...листопада. Сьогодні сам одніс у прання свою брудну білизну: до трусів, кальсон і шкарпеток завжди приліпає кінське волосся».

«...грудня. Шкарпетки рвуться страшенно. А платити за шкарпетки без відома Цунеко — воістину завдання не з легких...»

«...грудня. Навіть на ніч не знімаю ні шкарпеток, ні кальсон. Окрім того, вельми нелегка справа ховати від Цунеко ступні. Вчора, лягаючи спати, Цунеко сказала: «Який ви мерзлякуватий! Що це? Ви навіть поперек кутаєте в хутро?» Хтозна — чи не близький час, коли мої кінські ноги буде виявлено?...»

Окрім цієї, Хандзабуро підстерігала ще й інша небезпека. Перераховувати їх усі занадто стомливо. Та більше за все мене вразив у його щоденнику такий запис:

«...грудня. Сьогодні під час обідньої перерви пішов до букініста біля храму Луньфуси. Перед входом до книгарні стояв екіпаж, запряжений конякою. А втім, це був не європейський екіпаж, а китайські джоржі з піднятим темно-синім верхом. На передку дрімав кучер. Я не звернув на все це особливої уваги й хотів було ввійти до книгарні. Та цієї самої хвилини кучер, цьвохнувши батою, крикнув: «Цо! Цо!» «Цо» — це слово, що його китайці використовують, коли хочуть осадити коня. Не встиг кучер договорити, як коняка позадкувала. І ось цієї миті — чи не жахливо? — я також, стоячи все ще лицем до книгарні, почав крок за кроком відступати по тротуару. Що я відчував цієї хвилини — який страх, яке здивування, — цього пером не описати! Даремно силкувався я зробити хоч крок уперед — під владою страшної, нездоланної сили я продовжував одступати. Тим часом ще мені й поталанило, що кучер сказав «цо». Ледве екіпаж зупи-

нився, я також перестав задкувати. Та дивні речі на цьому не припинилися. Полегшено зітхнувши, я мимоволі оглянувся на екіпаж. І ось коняка — сіра кобила, запряжена в екіпаж, — якось незрозуміло заіржала. Незрозуміло? Ні, не так уже й незрозуміло! В цьому пронизливому іржанні я чітко вирізнив регіт. І не тільки в коняки — у мене самого до горла підступило щось схоже на іржання. Видати цей звук було б жакливо. Я обома руками затулив вуха і скільки духу кинувся навтіки...»

Одного разу наприкінці березня він раптом помітив, що його ноги зовсім спонтанно скачуть і стрибають. Але доля приготувала Хандзабуро останній удар. Через що ж його кінські ноги раптом захвилювались? Аби відповісти на це запитання, слід би зазирнути до щоденника Хандзабуро. Але, на жаль, його щоденник закінчується саме за день до того, як його спіткало нове лихо. Тільки на підставі попередніх і наступних обставин можна висловити деякі загальні припущення. Прочитавши «Записки про коней», «Зібрання відомостей про биків, коней і верблюдів років Генкьо» та інші праці, я прийшов до висновку, що його ноги так сильно схвилювалися з такої причини.

Це був сезон жовтої пилюки. «Жовта пилюка» — це дрібний пісок, що його приносить весняний вітер до Пекіна з Монголії. Судячи зі статей у газеті «Дзюнтен дзіхо», цього року жовта пилюка сягнула небувалої за десятки років густоти. «За п'ять кроків од брами Дешень-минь не видно вежі на брамі», — говорилося тоді, й лише із самого цього видно, що пилюка дійсно була страшенна. Тим часом кінські ноги Хандзабуро належали здохлому коневі з кінного ринку за брамою Дешень-минь, а цей здохлий кінь, без сумніву, був кунлуньським скакуном з Монголії, привезеним через Калган і Цзіньчжоу. Й хіба не природно, що, почувши монгольське повітря, кінські ноги Хандзабуро раптом застрибали й заскакали? Крім того, це був час злучки, коли ті коні, що не зачинені в стайні, носяться на волі як скажені... Враховуючи все це, доводиться визнати одне: та обставина, що ці кінські ноги не могли залишатись у спокої, заслуговує на всіляке співчуття.

Вірне це пояснення чи ні — тільки, як кажуть, Хандзабуро в ті дні на службі весь час стрибав, ніби пританцьовуючи. Кажуть, що по дорозі додому він на протязі трьох кварталів перекинув сімох рикш. Нарешті, вже повернув-

шись додому, він, за словами Цунеко, ввійшов до кімнати, похитуючись і задихаючись, як собака у спеку, і, впадши на стілець, одразу ж наказав приголомшеній дружині принести мотузки. З його вигляду Цунеко зразу зміркувала, що сталося щось жахливе. Він був надзвичайно блідий. Окрім того, він увесь час схвильовано й ніби не в змозі стримати себе переступав ногами у високих чоботях. Цунеко, забувши через це навіть про свою звичку посміхатися, запитала, навіщо йому мотузки. Та чоловік, страдницьки витираючи піт з лоба, тільки повторював:

— Швидше, швидше!.. Інакше — жах!..

Цунеко хочеш не хочеш дала чоловікові зв'язку мотузок, призначених для пакування корзин. Він почав обв'язувати цими мотузками свої ноги в чоботях. Думка, що її чоловік збожеволів, майнула в неї саме цієї хвилини. Не зводячи з нього погляду, Цунеко тремтячим голосом запропонувала запросити професора Ямаї. Та Хандзабуро старанно обмотував ноги мотузками й не піддавався на її вмовляння.

— Що цей дурисвіт розуміє? Це розбійник! Шахрай! Ліпше притримай мене.

Обнявшись, вони тихо сиділи на канапі. Жовта пилюка, що заволокала весь Пекін, густішала все дужче. Навіть призахідне сонце за вікном здавалося каламутною кулею, позбавленою блиску. І ноги Хандзабуро, звісно, не могли залишатись у спокої. Спутані мотузками, вони без угаву рухалися, ніби натискаючи на якісь невидимі педалі. Цунеко, жалюючи його та намагаючись підбадьорити, говорила то про те, то про інше.

— Чому... чому ви так дрижите?

— Нічого! Нічого!

— Але ви весь мокрий! Цього літа ми поїдемо до Японії. Ми так давно не були вдома!

— Неодмінно поїдемо! Поїдемо й залишимося там.

П'ять хвилин, десять хвилин, двадцять хвилин... час тихими кроками проходив над ними. Цунеко говорила кореспонденту «Дзюнтен дзіхо», що в ці хвилини вона почувалась ув'язненою, закованою в кайдани. Та через півгодини настала нарешті мить, коли кайдани розірвались. Щоправда, розірвалося не те, що Цунеко назвала своїми кайданами. Розірвалися людські узи, що тримали Хандзабуро вдома. Вікно, крізь яке струменіло каламутне червоне світло, раптом із шумом розчинилося від пориву вітру. І тієї ж миті Хандзабуро щось

голосно крикнув і підскачів на три сяку вгору. Цунеко побачила, як мотузка лопнула, мовби розрізана. А Хандзабуро... але це вже не розповідь Цунеко. Побачивши, як чоловік підскачів, вона тут же впала на канапу і знепритомніла. Та китаець-бой із казенної квартири так розповідав тому ж кореспондентові: наче рятуючись од переслідування, Хандзабуро вискочив із вестибюлю, мить він стояв біля входу, потім задрижав усім тілом і, видавши жохливий зойк, який нагадував іржання, кинувся просто в жовту пилюку, що застинала вулиці...

Що сталося з Хандзабуро потім? Це до цього часу лишається таємницею. Втім, кореспондент «Дзюнтен дзіхо» повідомляє, що того дня, близько восьмої вечора, при тьмяному світлі місяця, затуманеного жовтою пилюкою, по полотну знаменитої залізничної лінії Падалінь, звідки дивляться на Велику стіну, біг якийсь чоловік без капелюха. Та ця кореспонденція не цілком певна. Справді, інший кореспондент тієї ж газети повідомляє, що того самого дня, також близько восьмої вечора, під дощем, який прибив жовту пилюку, якийсь чоловік без капелюха біг по дорозі Шісаньлін, уздовж якої стоять кам'яні зображення людей і коней. Таким чином, куди зник Хандзабуро, вибігши з вестибюлю будинку компанії на вулиці N., сказати з певністю неможливо.

Ясна річ, втеча Хандзабуро, так само як і його воскресіння, зробилася предметом усіляких пересудів. Але Цунеко всім — і керівнику, і товаришам по службі, і професору Ямаї, і редактору «Дзюнтен ніппон» — пояснювала його втечу божевіллям. І справді, без сумніву, легше було пояснити це божевіллям, ніж кінськими ногами. Уникати важкого й удаватися до легкого — таким є звичайний шлях на світі. Представник цього шляху, редактор «Дзюнтен дзіхо», пан Мудугуті, другого дня після втечі Хандзабуро вмістив у газеті нижченаведену статтю, витвір свого блискучого пера:

«Пан Осіно Хандзабуро, службовець компанії «Міцубісі», вчора ввечері, о п'ятій годині п'ятнадцять хвилин, очевидно, раптом утратив розум і, не слухаючи вмовлянь своєї дружини Цунеко, втік невідомо куди. На думку директора лікарні Туньжень професора Ямаї, пан Осіно минулого літа переніс апоплексичний удар, три доби пролежав непритомний і відтоді почав виявляти певне дивацтво. Судячи із щоденника пана Осіно, знайденого пані Цунеко, пан Осіно страждав дивною нав'язливою ідеєю. Одначе нам хотілось би запитати, як на-

звати хворобу пана Осіно? Де почуття відповідальності чоловіка пані Цунеко, пана Осіно? Міць нашої імперії, що жодного разу не заплямувала себе вторгненням зовнішнього ворога, спирається на принцип сім'ї. Якщо вже вона спирається на принцип сім'ї, зайве запитувати, яка велика відповідальність тих, хто є главою сім'ї. Чи має право такий глава сім'ї самочинно втрачати розум? На таке запитання ми рішуче відповідаємо: ні! Припустімо, що чоловіки дістануть право втрачати розум. Тоді вони, зовсім занедбавши сім'ю, знайдуть щастя або ходити і співати по великих дорогах, або блукати по горах і лісах, або мати дах і їжу в лікарні для душевнохворих. Але в такому разі двохтисячолітній принцип сім'ї, що ми ним пишаємося перед усім світом, неминуче розсиплеться на порох. Мудрець прорік: належить ненавидіти злочин, але не слід ненавидіти злочинця. Ми не хочемо бути жорстокими щодо пана Осіно. Ми, якщо цього не робить само небо, мусимо засудити недогляд усіх колишніх кабінетів, які не визнали за можливе видати заборону втрачати розум!

Із розмови з пані Цунеко нам відомо: вона щонайменше на рік залишиться на казенній квартирі на вулиці N. і чекатиме повернення пана Осіно. Ми висловлюємо своє глибоке співчуття вірній дружині й разом з тим надію, що освічена компанія «Мицубісі» не забуде подбати про пані Цунеко».

Але через півроку Цунеко знову пережила щось таке, що не дозволило їй залишатись, як до цього, в омані. Це сталося жовтневого вечора в сутінках, коли з пекінських плакучих верб осипалося жовте листя. Цунеко сиділа на дивані у себе вдома, поринувши у спогади. На її губах більше не тріпотіла звична посмішка. Її щоки втратили колишню округлість. Вона думала то про свого чоловіка-втікача, то про двоспальне ліжко, яке продали, то про блощиць. І ось біля входу хтось невпевнено подзвонив. Цунеко не звернула на це уваги, дозволивши відчинити двері бою. Та бой, видно, кудись пішов, і ніхто дверей не відчиняв. Тим часом дзвінок пролунав іще раз. Цунеко нарешті підвелася з канапи й повільно підійшла до дверей.

За дверима на порозі, всипаному опалим листям, у слабкому світлі сутінків стояла людина без капелюха. Без капелюха... не тільки без капелюха! Вона була зовсім обірвана і вся у пилюці. Цунеко відчула перед нею майже страх:

— Що вам потрібно?

Людина не відповіла. Її давно не стрижена голова була низько опущена. Вдивляючись у неї, Цунеко боязко повторила:

— Що... що вам потрібно?

Нарешті людина підвела голову.

— Цунеко...

Одне слово. Але слово, яке, ніби світло місяця, осяяло його, осяяло істинний образ цього чоловіка. Затамувавши подих, ніби позбувшись голосу, Цунеко не зводила очей з його обличчя. У нього відросла борода, і він схуд до невпізнанності. Але очі, що дивилися на неї, — це, без сумніву, були ті самі довгождані очі.

— Ви?!

Із цим криком Цунеко хотіла було пригорнутися до грудей чоловіка. Але, ледве зробивши крок уперед, відскочила, наче ступила на розжарене залізо. Із-під розірваних на клапті штанів чоловіка виднілися волохаті кінські ноги — навіть у сутінках помітні за мастю гніді кінські ноги.

— Ви?!

Цунеко відчула до цих кінських ніг невимовну огиду. Але вона відчула й те, що цей раз — останній, що більше вона не зустрінеться з чоловіком ніколи. Чоловік сумно дивився їй у лице. Цунеко ще раз хотіла притулитися до його грудей. Але огида знову підірвала її рішучість.

— Ви?!

Коли вона скрикнула так утретє, чоловік круто повернувся й почав повільно спускатися по сходах. Цунеко збрала всю свою мужність і у відчаї хотіла побігти за ним. Але не встигла вона ступити й кроку, як до її вух долинув стукіт копит. Бліда, не в змозі зупинити чоловіка, Цунеко, не рухаючись, дивилася йому вслід. І потім... упала непритомна на поріг, усипаний опалим листям.

Із часу цієї події Цунеко почала вірити щоденнику чоловіка. Та товариші, професор Ямаї, редактор Мудагуті та інші все ще не вірять, що у пана Хандзабуро виявилися кінські ноги. Більш того, навіть те, що Цунеко бачила ці ноги, вони також вважають галюцинацією. Під час мого перебування в Пекіні я зустрічався з професором Ямаї і з редактором Мудагуті й декілька разів старався розвіяти їхню оману. Та щоразу тільки сам зазнавав насмішок. Пізніше — ні, зовсім нещодавно — письменник Окада Сабуро, видно,

почувши від когось про цю історію, написав мені: далекі, немислимо повірити, щоб у людини могли з'явитися кінські ноги. Як писав пан Окада, якщо тільки припустити, що це правда, «йому, цілком імовірно, було приставлено передні ноги коня. І якщо це був рисак, здатний на вищий клас їзди, як, наприклад, іспанський алюр, то він, мабуть, міг проробляти й такі кунштюки, як хвицатися передніми ногами. Та чи міг кінь навчитися цьому сам, без такого наїзника, як лейтенант Юаса, — в цьому я дуже сумніваюсь!» Зрозуміло, і я не можу не мати на цей рахунок деяких сумнівів. Та хіба заперечувати лише на цій підставі шоденник Хандзабуро та розповідь Цунеко — не легковажність? Дійсно, як я встановив, у газеті «Дзюнтен дзіхо», що повідомляла про його воскресіння, на тій же самій сторінці, на декілька стовпчиків нижче, вміщено таку замітку:

«Голова товариства тверезості Мей-хуа пан Генрі Беллет раптово помер у поїзді на Ханькоу. Позаяк він помер зі склянкою в руках, виникла підозра про самогубство, але результати аналізу рідини показали, що в склянці був спиртний напій».

Січень 1925 р.

ПОМИНАЛЬНИК

1

Моя мати була божевільною. Ніколи я не знав материнської любові. У нашому рідному домі в Сіба мати завжди сиділа сама в зачісці з гребенями й палила довгу люльку. В неї було маленьке личко, й сама вона була маленька. Й лице її чомусь було безживно-сірим. Якось, читаючи «Сісянцзи», я зустрів слова «запах землі та смак грязюки» й раптом згадав обличчя моєї матері — її висохлий профіль.

Природно, що мати ніскільки про мене не дбала. Пам'ятаю, одного разу, коли я з моєю названою матір'ю, провідуючи її, піднявся до неї в мезонін, вона сильно вдарила мене люлькою по голові. Однак частіше мати бувала дуже тихою. Я та сестра приставали до неї, просили намалювати нам картинку. І вона малювала на чвертках аркуша. Не тільки тушшю. Акварельними фарбами моєї сестри вона малювала вбрання дів-

чат, трави й дерева. Та обличчя людей на цих картинках завжди були схожими на лисячі мордочки.

Мати померла, коли мені було одинадцять років. Померла не стільки від хвороби, скільки від виснаження. У пам'яті в мене збереглися тільки обставини її смерті, й то туманно.

Я, видно, приїхав, отримавши телеграму про те, що мати при смерті. Темної безвітряної ночі ми з названою матір'ю примчали на рикші з Хондзьо в Сіба. Я й зараз не ношу кашне. Та пам'ятаю, що саме тієї ночі шия в матері була пов'язана легкою шовковою хустиною з пейзажним малюнком китайської школи. Пам'ятаю, що від хустини пахло духами «Грис».

Мати лежала в просторій вітальні просто під мезоніном. Я та сестра, що була старша за мене на чотири роки, сіли біля узголів'я й ридма заплакали. Коли хтось у нас за спиною промовив: «Вона помирає, вона помирає», — горе з особливою силою охопило нас. Але мати, що досі лежала як мертва, із заплученими очима, раптом розплющила їх і сказала щось. І ми, незважаючи на нашу журбу, тихенько засміялись.

Наступної ночі я просидів біля матері майже до світанку. Але сльози чомусь не лились, як напередодні. Ледве не присоромлений майже безперервним плачем сестри, я всіма силами старався зробити вигляд, що плачу. І в той же час вірив, що, позаяк не можу плакати, мати, можливо, й не помре.

На третій день увечері мати без усяких страждань померла. Перед самою смертю до неї буцім повернувся розум, вона подивилася на нас, і з очей у неї полилися сльози. Та вона жодного слова не промовила.

Коли матір поклали в труну, я вже не міг утриматися від сліз. Далека родичка, «тітка з Одзи», сказала: «Ну й молодець же ти!» Але я тільки здивувався, чому ж я молодець.

У день похорону сестра з посмертною табличкою та я з пахощами для запалювання поїхали на рикші. Час від часу я засинав і прокидався в страху, що впустив пахощі. Ми ніяк не могли дістатись Янака. Під осіннім ясним небом доволі довга похоронна процесія повільно рухалася вулицями Токіо.

День смерті моєї матері — 28 листопада. Її посмертне ім'я Кімьоїн-мьодзьоніссн-дайсі. А тим часом я не пам'ятаю ні дня смерті, ні посмертного імені мого рідного батька. Либонь, тому, що в одинадцять років запам'ятати день смерті й посмертне ім'я для мене являло предмет гордості.

У мене є старша сестра. Людина вона хвора, але, незважаючи на це, в неї двоє дітей. Ясна річ, я не хочу включати цю сестру в «Поминальник». Ідеться про іншу сестру, що зовсім юною раптово померла ще до мого народження. З нас, трьох дітей, як кажуть, вона була найрозумнішою.

Її звали Хацуко, тому що вона народилася першою. В нашому домі на буддійській божниці досі стоїть фотографія Хаттян у маленькій рамці. Вона зовсім не була слабенкою. Її пухкенькі щічки з ямочками, як стиглий абрикос.

Що не кажи, батько й мати більше за всіх любили Хаттян. Її водили з вулиці Сінсендза в Сіба до дитсадка мадам Саммаз у Цукідзі. Та суботу й неділю вона неодмінно проводила в домі батьків моєї матері — в домі Акутагани в Хондзьо. В цих випадках Хаттян завжди вдягали у європейський стрій, який увійшов у моду в двадцятих роках Мейдзі. Пам'ятаю, коли я ходив до початкової школи, мені якось дали обрізки від платтів Хаттян, і я наряджав у них гумових ляльок. Усе це були клапти імпортного ситцю з візерунком із квітів або зображенням музичних інструментів.

Якось на початку весни у неділю Хаттян, гуляючи в саду, звернулася до тітоньки, що сиділа у вітальні біля розсунутих сьодзі (я уявляю собі, що в цей час сестра, звичайно, була в європейській одежі):

— Тітонько, що це за дерево?

— Яке дерево?

— Оце, з бруньками.

У саду в батьків моєї матері росло низеньке деревце айви, що схилилося над старим колодязем. Мабуть, Хаттян дивилася на його колючі гілки широко розплющеними очима.

— У цього дерева таке ж ім'я, як у тебе.

Але жарт тітоньки лишився незрозумілим.

— Значить, це дерево називається дуркою?¹

Варто заговорити про Хаттян, як тітонька щоразу повертається до цього діалогу. І дійсно, крім цієї розповіді, ніяких спогадів про Хаттян не залишилося. Через декілька днів вона опинилася в труні. Я не пам'ятаю посмертної таблички, на якій було б вирізано «Хаттян». Але, хоч як дивно, пам'ятаю чітко, що день її смерті — 4 травня.

¹ Гра слів: «айва» — боке, «дурний» — бака.

Чому в мене до цієї сестри — сестри, якої я зовсім не знав, — тепле почуття? Якби Хаттян лишилася живою, їй було б тепер за сорок. Можливо, лицем сорокарічна Хаттян була б схожою на матір, яка з відсутнім поглядом смалила люльку в домі в Сіба? Іноді я відчуваю, що за моїм життям пильно стежить якийсь привид — сорокарічна жінка, чи то мати, чи то сестра. Чи то причиною тому мої нерви, розхитані кавою й тютюном? Чи надприродна сила, що в деяких випадках являє свій лик реальному світові?

3

Оскільки моя мати збожеволіла, мене майже відразу після народження було віддано названим батькам (дядькові з боку матері). До рідного батька я був байдужий. Він був фермером, який досяг великого успіху. В той час з новими фруктами та напоями мене знайомив тільки батько: з бананами, морозивом, ананасами, ромом, можливо, та ще з чим-небудь. Я пам'ятаю, як пив ром у тіні дуба в Сіндзюку. Це був зовсім слабкий напій жовтуватого кольору.

Пропонуючи мені, малюкові, такі рідкості, батько надіявся, що я повернуся до нього від названих батьків. Пам'ятаю, як одного разу ввечері, пригощаючи мене морозивом у ресторані в Оморі, він умовляв мене тікати звідти. В таких випадках батько говорив дуже переконливо й солодкомовно. Та, на жаль, його вмовляння ніколи не мали успіху. Тому що я любив названих батьків, а ще більше тітоньку.

Окрім того, батько був запальним і часто сварився то з тим, то з іншим — він міг посваритися з ким завгодно. Коли я навчався в третьому класі середньої школи, ми з ним якимось почали боротись, і я, застосовуючи свій улюблений прийом, швидко його здолав. Не встиг він підвестись, як підступив до мене зі словами: «Ще разок». Я знову легко його звалив. Батько зі словами «ще разок» накинувся на мене, змінившись на обличчі. Тітонька, що дивилася на нас, — молодша сестра моєї матері, друга дружина батька — декілька разів подала мені знак очима. Поборовшись із батьком, я навмисне впав навznak. Але якби я не поступився тоді йому, батько неодмінно вчепився б у мене.

Мені було двадцять вісім років, і я ще викладав, коли прийшла телеграма, що «батько в лікарні», і я поквапливо вирушив із Камакура до Токіо. Батько потрапив до лікарні

з інфлуенцею. Днів два чи три ми з тітонькою з дому названих батьків і з тітонькою з рідного дому провели в лікарні, буквально тулячись у кутку. Я потроху почав нудьгувати. А тут знайомий кореспондент-ірландець зателефонував мені, запрошуючи пообідати з ним у японському ресторані в Цукідзі. Під приводом, що цей кореспондент скоро поїде до Америки, я залишив батька, що був при смерті, й вирушив до Цукідзі.

Ми з декількома гейшами весело пообідали. Обід закінчився о десятій. Попрощавшись із кореспондентом, я спускався вузькими сходами, як раптом мене погукали: «А-сан!» Зупинившись, я поглянув нагору. На мене пильно дивилась одна з гейш, які були з нами. Я мовчки спустився зі сходів і сів у таксі, що стояло біля входу. Таксі відразу рушило. Я думав не стільки про батька, скільки про лице цієї жінки з європейською зачіскою — особливо про її очі.

Коли я повернувся до лікарні, виявилося, що батько на мене чекає з нетерпінням. Випровадивши за ширми всіх зайвих людей, він, то стискаючи мою руку, то гладячи її, почав розповідати про давно минулі незнайомі мені події, про те, як вони з матір'ю одружилися. Це були просто дрібниці, щось подібне до того, як він з матір'ю ходив купувати комод, як вони їли сусі, й таке інше. Коли я слухав ці розповіді, мої очі зволожувались. А в батька по запалих щоках котилися сльози.

Наступного ранку батько тихо помер. Перед смертю, мабуть, розум потьмарився, він говорив: «Прибув корабель із піднятим прапором. Усі кричуть банзай!» Як пройшов похорон батька, я не пам'ятаю. Пам'ятаю тільки, коли тіло його везли з лікарні додому, катафалк освітлював великий весняний місяць.

4

Цього року в середині березня я з дружиною після тривалої перерви вирушив на кладовище. Після тривалої перерви... та не тільки маленька могила, але й сосна, що простягала свої віти над могилою, ніскільки не змінилися.

Троє, внесені до «Поминальника», всі лежать похованими в кутку кладовища в Янака й під одним могильним каменем. Я згадав, як у цю могилу тихо опускали труну моєї матері. Либонь, у ту ж, де лежала Хаттян. Тільки батько... Я пам'ятаю, як у попелі, де білили останки кісток, блищали золоті зуби.

Я не люблю ходити на кладовище. Якби можна було, я хотів би забути і про батьків, і про сестру. Та цього дня, можливо, від фізичної слабкості, я, дивлячись при світлі призахідного весняного сонця на почорнілий могильний камінь, думав про те, хто з них трьох був щасливий.

Одноденко-метелику!
За могильним горбом
Животієш — та й годі.

Я ніколи ще так гостро не відчував настрою, який викликає цей вірш Дзьосо.

1926

ЗУБЧАСТІ КОЛЕСА

1. Макінтош

Із валізою в руці я їхав в автомобілі з дачної місцевості на станцію Токайдоської залізниці, щоб узяти участь у весільному банкеті одного мого приятеля. Обабіч шосе росли тільки сосни. Що ми встигнемо на поїзд до Токію, було доволі сумнівно. В автомобілі разом зі мною їхав мій знайомий, власник перукарні, кругленький товстун з маленькою борідкою. Я час від часу з ним розмовляв і дуже хвилювався, що запізнююсь.

— Дивна річ, знаєте! Кажуть, у домі в пана N. навіть удень з'являється привид!

— Навіть удень? — із ввічливості перепитав я, дивлячись удалину на порослі соснами гори, освітлені призахідним зимовим сонцем.

— І буцім погожої пори він не показується. Найчастіше в дощові дні.

— А змокнути він не боїться?

— Ви жартуєте... А втім, кажуть, що цей привид носить макінтош.

Автомобіль засигналив і зупинився. Я розпрощався з власником перукарні й пішов на станцію. Як я й очікував, поїзд на Токію дві-три хвилини тому пішов. У залі очікування сидів на лаві та неухважно дивився у вікно якийсь чоловік у макінтоші. Я згадав щойно почуту розповідь про привида. Одначе

тільки всміхнувся й пішов до кафе біля станції — так чи інакше, треба було чекати наступного поїзда.

Це кафе, мабуть, не заслуговувало назви кафе. Я сів за столик у кутку й замовив чашку какао. Клейонка на столі була біла, з простим картатим візерунком із тонких блакитних лілій по білому тлу. Та кутки облупилися, й видно було бруднувату парусину. Я пив какао, що пахло клеєм, і оглядав порожнє кафе. На запилених стінах висіли написи: «Ояко-домбурі», «Котлети», «Яйця», «Омлет» і таке інше.

У цих написах відчувалася близькість села, що підходило впритул до Токайдоської залізниці. Села, де серед ячмінних і капустианих полів проходить електричка.

Я сів у наступний поїзд, який прийшов уже майже в сутінках. Я завжди їджу другим класом. Але цього разу з якихось міркувань узяв третій.

У вагоні було доволі тісно. Навколо мене сиділи учениці початкової школи, що, мабуть, їхали на екскурсію до О'сіо або ще кудись. Запалюючи цигарку, я дивився на цю групу школярок. Усі вони були пожвавлені й базикали без угаву.

— Пане фотографе, «рау-сійн»¹—це що таке?

Пан фотограф, який сидів навпроти мене, також, мабуть, учасник екскурсії, відповів щось непереконливе. Та школярка років чотирнадцяти продовжувала його розпитувати. Я раптом помітив, що в неї смердючий нежить, і не міг стриматися від посмішки. Потім інша дівчинка, років дванадцяти, сіла до молоді вчительки на коліна і, однією рукою обійнявши її за шію, другою почала гладити її щоки. При цьому вона розмовляла з подругами, а в паузах час від часу говорила вчительці:

— Яка ви красива! Які у вас красиві очі!

Вони справляли на мене враження не школярок, а скоріше дорослих жінок. Якщо не брати до уваги того, що вони їли яблука разом із шкіркою, а цукерки тримали просто в пальцях, знявши з них обгортку. Одна з дівчат, старша, проходячи повз мене і, мабуть, наступивши комусь на ногу, промовила «вибачте!». Вона була доросліша за інших, але мені, навпаки, видалася дужче схожою на школярку. Тримуючи цигарку в зубах, я мимоволі всміхнувся суперечливості свого сприйняття.

Тим часом у вагоні ввімкнули світло, і поїзд підійшов до примиської станції. Я вийшов на холодну вітряну платформу,

¹ Спотворене love scene (англ.) — любовна сцена.

перейшов міст і почав очікувати трамвая. Тут я випадково здивався з таким собі паном Т., службовцем однієї фірми. Чекаючи трамвая, ми говорили про кризу та інші такі речі. Пан Т., звичайно, був обізнаний краще за мене. Одначе на його середньому пальці красувався перстень із бірюзою, що не дуже в'язалося з кризою.

— Чудова у вас річ!

— Це? Цей перстень мені буквально всучив товариш, який виїхав до Харбіна. Йому також довелося скрутно: не можна мати справу з кооперативами.

У трамваї, на щастя, було не так тісно, як у поїзді. Ми сіли поряд і продовжували вести бесіду про те про се. Пан Т. цієї весни повернувся до Токіо з Парижа, де він служив. Тому мова зайшла про Париж, про пані Кайо, про страви із крабів, про такого собі принца, що здійснює закордонну подорож.

— У Франції справи не такі вже й кепські, як думають. Тільки ці французи споконвіку не любляють платити податків, ось чому в них летить один кабінет за одним.

— Але ж франк падає?

— Це з газет. Потрібно там пожити. Що пишуть у газетах про Японію? Тільки про землетруси або повені.

Тут увійшов чоловік у макінтоші й сів навпроти нас. Мені стало якось не по собі й чомусь захотілося передати панові Т. чути вдень розповідь про привида. Але пан Т., різко повернувши ліворуч ручку тростини й подавшись уперед, прошепотів мені:

— Бачите ту жінку? В сірій хутряній накидці?

— Із європейською зачіскою?

— Так, із згортком у фурсікі. Цього літа вона була в Каруїдзаві. Елегантно одягалась.

Одначе тепер, на чий завгодно погляд, вона була одягнена бідно. Розмовляючи з паном Т., я крадькома поглядав на цю жінку. В її обличчі, особливо в складці між бровами, було щось ненормальне. До того ж із згортка висувалася губка, схожа на леопарда.

— У Каруїдзаві вона танцювала з молодим американцем. Справжня «модан»... чи як їх там.

Коли я попрощався з паном Т., чоловіка в макінтоші вже не було. Я зійшов на потрібній мені зупинці і з валізою в руці попрямував до готелю. Обабіч вулиці височіли будівлі. Крокуючи тротуаром, я раптом згадав сосновий ліс. Мало того,

в полі мого зору я помітив щось дивне. Дивне? Власне, ось що: напівпрозорі зубчасті колеса, що безперервно вертілися. Це траплялося зі мною й раніше. Зубчастих коліс зазвичай ставало все більше, вони наполовину заповнювали моє поле зору, але тривало це недовго, невдовзі вони пропадали, а слідом починався головний біль — завжди було одне й те ж. Через цю галюцинацію (чи галюцинацію?) лікар-окуліст неодноразово приписував мені менше палити. Та мені траплялося бачити ці зубчасті колеса і до двадцяти років, коли я ще не звик до тютюну. «Знову починається!» — подумав я і, щоб перевірити зорову здатність лівого ока, затулив рукою праве. У лівому оці, дійсно, нічого не було. Але під повікою правого ока вертілися незліченні зубчасті колеса. Спостерігаючи, як поступово зникають будівлі праворуч од мене, я поквалливо рухався вулицею.

Коли я ввійшов до вестибюлю готелю, зубчасті колеса пропали. Та голова ще боліла. Я здав до гардероба пальто й капелюх і попросив відвести мені номер. Потім зателефонував до редакції журналу і переговорив стосовно грошей.

Весільний банкет, очевидно, почався вже давно. Я сів на розі столу й узяв до рук ніж і виделку. П'ятдесят з гаком людей, які сиділи за білими, поставленими «покоєм» столами, всі, починаючи з молодят, звісно, були веселі. Та в мене на душі від яскравого електричного світла робилося все тужливіше. Щоб не піддатися тузі, я заговорив зі своїм сусідом. Це був старий з білою лев'ячою бородою; знаменитий синолог, чие ім'я чув я не раз. Тому наша розмова сама собою перейшла на твори китайських класиків.

— Цілінь — це єдиноріг. А птиця финхуан — фенікс...

Знаменитий синолог, очевидно, слухав мене з цікавістю. Машиналино продовжуючи свою промову, я почав поступово відчувати хворобливу жаду руйнування і не тільки перетворив Яо та Шуня на вигаданих персонажів, але й висловив думку, що навіть автор «Чунь-цю» жив значно пізніше — в Ханьську епоху. Тоді синолог показав явне невдоволення і, не дивлячись на мене, перервав мою промову, заричавши, майже як тигр:

— Якщо Яо та Шунь не існували, значить, Конфуцій бреше. А мудрець брехати не може.

Звісно, я замовк. І знову потягнувся ножом і виделкою до м'яса на тарілці. Тут по краєчку м'яса повільно поповз черв'ячок. Черв'як викликав у моїй пам'яті англійське слово

worm¹. Це слово, без сумніву, також означало легендарну тварину, на кшталт єдиного рога чи фенікса. Я поклав ніж та виделку й почав дивитись, як мені в бокал наливають шампанське.

Після банкету я пішов порожнім коридором, поспішаючи дістатися свого номера. Коридор нагадував мені не стільки готель, скільки тюрму. На щастя, головний біль став легшим.

До мене в номер, ясна річ, уже принесли валізу та навіть пальто й капелюх. Мені здалося, що пальто, яке висіло на стіні, — це я сам, і я поквапно жбурнув його в шафу, що стояла в кутку. Потім підійшов до трюмо й уважно подивився в дзеркало. В мене на обличчі під шкірою позначилися западини черепа. Черв'як раптом чітко зринув у мене в пам'яті.

Я відчинив двері, вийшов у коридор і побрів, сам не знаючи куди. У кутку, у скляних дверях холу яскраво відбивався торшер із зеленим абажуром. Це вселило мені в душу певний спокій. Я сів на стілець і замислився. Та я не просидів і п'яти хвилин. Знову макінтош, кимось недбало скинутий, висів на спинці дивана збоку від мене.

«А тепер же якраз холоди...»

Із цією думкою я підвівся й пішов коридором назад. У черговій кімнаті, в кутку коридору, не видно було жодного боя, та голоси їхні до мене долітали. Я почув, як у відповідь на чийсь слова було сказано по-англійськи «all right»². Я намагався вловити справжній зміст розмови. «Ол райт»? «Ол райт»? Власне, що саме «ол райт»?

У кімнаті в мене, звісно, була цілковита тиша. Та відчинити двері й увійти було чомусь страшно. Трохи провагавшись, я рішуче ввійшов до кімнати. Потім, намагаючись не дивитися в дзеркало, сів за стіл. Крісло було оббите синньою шкірою, схожою на шкіру ящірки. Я розкрив валізу, дістав папір і хотів продовжити роботу над оповіданням. Але перо, набравши чорнила, все не рухалося з місця. Більш того, коли воно нарешті зрушилось, то виводило все одні й ті ж слова: all right... all right... all right...

Раптом пролунав дзвінок — задзвонив телефон біля ліжка. Я злякано підвівся й підніс трубку до вуха:

— Хто?

— Це я! Я...

¹ Черв'як (англ.).

² Усе гаразд, добре (англ.).

Говорила донька моєї сестри.

— Що таке? Що сталося?

— Сталося нещастя. Тому... Трапилося нещастя. Я щойно телефонувала тітці.

— Нещастя?

— Так, приїздить зараз же! Зараз же!

На цьому розмова обірвалася. Я поклав трубку й машинально натиснув кнопку дзвінка. Та що рука в мене дрижить, я все-таки чітко усвідомлював. Бой усе не з'являвся. Це мене не так дратувало, як мучило, і я знову й знову натискав кнопку дзвінка. Натискав, починаючи розуміти слова «ол райт», яких навчила мене доля...

Того ж дня чоловік сестри десь у селі неподалік од Токіо кинувся під колеса. Він був одягнений не по сезону — в макінтош. Я все ще в номері того ж готелю пишу те саме оповідання. Пізньої ночі коридором не проходить ніхто. Але іноді за дверима чути лопотіння крил. Мабуть, хто-небудь тримає птахів.

23 березня 1927 р.

2. Помста

Я прокинувся в номері готелю о восьмій ранку. Та коли хотів підвестися з ліжка, виявив чомусь тільки одну туфлю. Такі явища в останні рік-два завжди викликали в мене тривогу, страх. На додачу це змусило мене згадати царя з грецької міфології, взутого в одну сандалію. Я подзвонив, покликав боя й попрохав знайти другу туфлю. Бой зі здивованим виглядом заходився обнишпорювати тісну кімнату.

— Ось вона, у ванній!

— Як вона туди потрапила?

— Са-а!¹ Можливо — пацюки?

Коли бой пішов, я випив чашку чорної кави і взявся за своє оповідання. Чотирикутне вікно у стіні з туфу виходило в занесений снігом сад. Коли перо зупинялось, я щоразу неухважливо дивився на сніг. Він лежав під кущами, на яких уже з'явилися бруньки, брудний од міської кіптяви. Це віддавалося в моєму серці якимось болем. Безперервно палячи, я, сам того не помітивши, перестав водити пером і замислився про дружину, про дітей. І про чоловіка сестри...

¹ *Са-а!* — вигук, який виражає роздум при відповіді (*япон.*).

До самогубства чоловіка сестри підозрювали в підпалі. І цьому ніяк не можна було допомогти. Незадовго до пожежі він застрахував будинок на суму, що вдвічі перевищувала справжню вартість. Притому над ним іще висів умовний вирок за лжесвідчення. Та зараз мене мучило не стільки його самогубство, скільки те, що кожного разу, коли я їхав до Токію, я неодмінно бачив пожежу. То з вікна поїзда я спостерігав, як горить ліс у горах, то з автомобіля (того разу я був з дружиною та дітьми) перед моїми очима поставав палаючий район Токівабасі. Це траплялося ще до того, як згорів його дім, і не могло не викликати в мене передчуття пожежі.

— Можливо, у нас цього року станеться пожежа.

— Що за похмурі провіщання!.. Якщо трапиться пожежа — це буде жахливо. І страховка мізерна...

Ми не раз говорили про це. Але мій будинок не згорів... Я постарався прогнати видіння й хотів було знову взятися за перо. Та перо не могло вивести як слід жодного рядка. Врешті-решт я підвівся з-за столу, кинувся в ліжку і почав читати «Полікушку» Толстого. У героя цієї повісті складний характер, у якому переплетені марнославство, хворобливі схильності й честолюбство. І трагікомедія його життя, якщо його тільки злегка підправити, — це карикатура на моє життя. Й через те, що я відчував у його трагікомедії холодну усмішку долі, мені ставало моторошно. Не минуло й години, як я підхопився з ліжка і жбурнув книгу в куток напівтемної кімнати.

— Будь ти проклята!

Тут великий пацюк вискочив із-під опущеної фіранки й побіг навскіс по підлозі до ванної. Я кинувся за ним, одним стрибком опинився у ванній, розчинив двері й оглянув усю кімнату. Але навіть за самою ванною ніякого пацюка не виявилось. Мені зразу стало не по собі, я покvapливо зняв туфлі, взув черевики і вийшов у безлюдний коридор.

Тут і сьогодні все мало похмурий вигляд, як у тюрмі. Похнюпивши голову, я ходив угору і вниз по сходах і якось непомітно потрапив на кухню. Понад усяке сподівання в кухні було світло. У плитах, розташованих в ряд із одного боку, палахкотіло полум'я. Проходячи по кухні, я відчував, як кухарі в білих ковпаках насмішкувато дивляться мені вслід. І в той же час усім своїм еством відчував пекло, до якого давно потрапив. І з губів моїх рвалася молитва: «О Боже! Покарай мене, але не гнівайся! Я гину!»

Вийшовши з готелю, я вирушив до сестри, переступаючи через калюжі розталого снігу, в яких відбивалася синява неба. На деревах у парку, вздовж якого йшла вулиця, гілки та листя були чорними. Мало того, у всіх у них були перед і зад, як у нас, у людей. Це теж видалося мені неприємним, більш того, страшним. Я згадав душі, перетворені на дерева в Дантовому пеклі, і звернув на вулицю, де проходила трамвайна лінія та обабіч суцільною стіною стояли будівлі. Але й тут пройти спокійно хоч один квартал мені так і не вдалось.

— Вибачте, що затримую вас...

Це був юнак років двадцяти двох у форменій куртці з металевими гудзиками. Я мовчки на нього поглянув і помітив, що на носі в нього ліворуч родимка. Знявши кашкет, він боязко звернувся до мене:

— Вибачте, ви пан А[кутагава]?..

— Так.

— Я так і подумав, тому...

— Вам що-небудь треба?

— Ні, я тільки хотів з вами познайомитись. Я один із читачів і поклонників сенсея...

Тут я трохи підняв капелюха й пішов далі. Сенсей, А[кутагава]-сенсей — останнім часом це були найнеприємніші для мене слова. Я був упевнений, що вчинив багато всяких злочинів. А вони, як і раніше, називали мене «сенсей!». Я мимоволі вбачав тут чиєсь знущання над собою. Чиєсь? Але мій матеріалізм неминуче відкидав будь-яку містику. Декілька місяців тому в журнальчику, що його видавали мої друзі, я надрукував такі слова: «У мене немає ніякої совісті, навіть совісті художника: в мене є тільки нерви...»

Сестра з трьома дітьми знайшли притулок у бараку в глибині спорожнілої ділянки. У цьому баракі, обклеєному коричневим папером, було холодніше, ніж на вулиці. Ми розмовляли, гріючи руки над хібаті. Відзначаючись міцною статурою, чоловік сестри інстинктивно зневажав мене, схудлого донезмоги. Мало того, він відкрито заявляв, що мої твори аморальні. Я завжди дивився на нього з насмішкою й жодного разу відверто з ним не поговорив. Але, бесідуючи з сестрою, я по trochu зрозумів, що його, як і мене, було кинуте до пекла. Дійсно, з ним одного разу трапилося, що в спальному вагоні він побачив привида. Я запалив цигарку і старався говорити лише про грошові питання.

— Що ж, коли так склалося, доведеться все продавати!

— Так, напевно. Друкарська машинка скільки тепер коштує?

— І ще є картини.

— Портрет Н. (чоловік сестри) також продаси? Адже він...

Але, поглянувши на портрет, який висів без рами на стіні бараку, я відчув, що більше не можу легковажно жартувати. Говорили, що його розчавило колесами, лице перетворилося на шматок м'яса і віцїли тільки вуса. Ця розповідь сама по собі, звичайно, страшнувата. Одначе на портреті, хоча в цілому його було написано прекрасно, вуса чомусь ледве виднілись. Я подумав, що це обман зору, і почав углядатися в портрет, відходячи то в один, то в інший бік.

— Чого ти так дивишся?

— Нічого... В цьому портреті навколо рота...

Сестра, напівобернувшись, відповіла, наче нічого не помічаючи:

— Вуса якісь рідкі.

Те, що я побачив, не було галюцинацією. Але якщо це не галюцинація, то... Я вирішив піти, поки не завдав сестрі клопотів з обідом.

— Не йди!

— До завтра... Мені ще треба в Аояма.

— А, туди! Знову кепсько почувашся?

— Все ковтаю ліки, навіть наркотики, просто жах. Веронал, нейронал, торіонал...

Через півгодини я ввійшов до одного будинку й піднявся ліфтом на третій поверх. Потім штовхнув скляні двері ресторану. Але двері не піддавалися. Мало того, на них висіла табличка з написом: «Вихідний день». Я все дужче засмучувався і, подивившись на купи яблук і бананів за скляними дверима, вирішив піти і спуститися вниз, до виходу. Назустріч мені з вулиці, весело базікаючи, ввійшли двоє, очевидно, службовці. Один з них, зачепивши мене плечем, здається, промовив: «Нервується, га?»

Я зупинився й почав очікувати таксі. Таксі довго не показувалось, а ті, що нарешті під'їжджали, всі були жовті. (Ці жовті таксі постійно викликають у мене уявлення про нещасний випадок.) Нарешті я помітив таксі сприятливого для мене зеленого кольору й вирушив до психіатричної лікарні неподалік од кладовища Аояма.

«Нервується...» Tantalising...¹ Tantalus...² Inferno³.

Тантал — це був я сам, який дивився на фрукти крізь скляні двері. Проклинаючи Дантове пекло, що знову зринуло в мене перед очима, я пильно дивився на спину шофера. Знову почав відчувати, що все брехня. Політика, промисловість, мистецтво, наука — усе для мене в ці хвилини було нічим іншим, як кольоровою емаллю, що прикривала жах людського життя. Я починав задихатися й опустив вікно таксі. Та біль у серці не проходив.

Зелене таксі підїхало до храму. Там мав бути провулок, який вів до психіатричної лікарні. Та сьогодні я чомусь ніяк не міг його знайти. Я змусив шофера декілька разів проїхати туди й назад уздовж трамвайної лінії, а потім, махнувши рукою, відпустив його.

Нарешті я знайшов провулок і пішов грязькою дорогою. Тут я раптом збився зі шляху й вийшов до похоронної зали Аояма. З часу поховання Нацуме десять років тому я не був навіть біля брами цієї будівлі. Десять років тому в мене також не було щастя. Та принаймні був мир. Я заглянув крізь браму у двір, посипаний гравієм, і, згадавши платан у «Гірській келії» Нацуме, мимоволі відчув, що в моєму житті чомусь настав край. Більш того, я мимоволі відчув, що саме після десяти років привело мене до цієї могили.

Вийшовши із психіатричної лікарні, я знову сів в автомобіль і поїхав назад до готелю. Та коли я вилазив із таксі, біля входу в готель якийсь чоловік у макінтоші сварився з боєм. З боєм? Ні, це був не бой, а агент по найму таксі в зеленому костюмі. Все це видалося мені поганою прикметою, я не зважився ввійти до готелю і покvapно пішов геть.

Коли я вийшов на Гіндзу, вже насувалися сутінки. Магази́ни обабіч вулиці, запаморочливий потік людей — усе це нагнало на мене ще більший смуток. Особливо неприємно було крокувати наче нічого й не сталося, з таким виглядом, буцім не знаєш про злочини цих людей. При тьмяному світлі, що змішувалося з електричним світлом, я йшов усе далі й далі до півночі. У цей час мій погляд привернула книгарня з купою журналів на полиці. Я ввійшов і неуважливо подивився на багатоповерхові полиці. Потім узяв у руки «Грецьку міфологію». Цю книгу в жовтій обкладинці, очевидно, було

¹ Болісно (англ.).

² Тантал (лат.).

³ Пекло (лат.).

написано для дітей. Але рядок, який я випадково прочитав, одразу засмутив мене.

«Навіть Зевс, найбільший із богів, не може впоратися з духами помсти...»

Я вийшов із книгарні й закрокував у натовпі. Закрокував, сутулячись, відчуваючи за своєю спиною духів помсти, які невпинно переслідували мене...

27 березня 1927 р.

3. Ніч

На другому поверсі книгарні «Марудзен» я побачив на полиці «Легенди» Стріндберга і продивився дві-три сторінки. Там говорилося приблизно про те ж саме, що пережив я сам. До того ж книга була в жовтій обкладинці. Я поставив «Легенди» назад на полицю й витяг першу-ліпшу товсту книгу. Але і в цій книзі на ілюстраціях були все ті ж зубчасті колеса з носом і очима, які нічим не відрізнялися від нас, людей. (Це були малюнки душевнохворих, зібрані одним німцем.) Я відчув, як при всій моїй тузі в мені підіймається дух протесту, і, наче зневірений гравець, почав розкривати книгу за книгою. Та чомусь у кожній книзі, в тексті або в ілюстраціях, були сховані голки. У кожній книзі? Навіть узявши до рук багато разів читану «Мадам Боварі», я відчув, що врешті-решт я сам просто месє Боварі середнього класу...

На другому поверсі книгарні в цей час, надвечір, окрім мене, здається, нікого не було. При електричному світлі я блукав між полицями. Потім зупинився перед полицею з написом «Релігія» і проглянув книгу в зеленій обкладинці. У змісті, в назві якогось розділу, стояли слова: «Чотири страшні вороги — сумніви, страх, зарозумілість, хтивість». Ледве я побачив ці слова, як у мені посилювався дух протесту. Те, що тут називалося ворогами, було, принаймні для мене, просто іншою назвою сприйнятливості й розуму. Але що і дух традицій, і дух сучасності роблять мене нещасним — цього я витерпіти не міг. Тримаючи в руках книгу, я раптом пригадав слова: «Юнак з Шоуліна», колись узяті мною як літературний псевдонім. Цей юнак із оповідання Хань Фейцзи, не вивчившись ходити, як ходять у Ганьдані, забув, як ходять у Шоуліні, і поповзом повернувся додому. Такий, як я тепер, я в очах у всіх, без сумніву, «Юнак із Шоуліна». Але що я взяв

собі цей псевдонім, іще коли не був кинутий до пекла... Я відійшов од високої полиці і, стараючись відігнати думки, що мучили мене, перейшов до кімнати навпроти, де була виставка плакатів. Але й там на одному плакаті вершник, очевидно, святий Георгій, простромлював списом крилатого дракона. На додачу в цього вершника з-під шолома виднілося спотворене лице, що нагадувало лице одного мого ворога. Я знову згадав Хань Фейцзи — його оповідання про мистецтво здирати шкуру з дракона і, не оглянувши виставки, спустився по широких сходах униз на вулицю.

Уже зовсім завечоріло. Проходячи по Ніхонбасідорі, я продовжував думати про слова «вбивання дракона». Такий напис був і на моїй тушніці. Цю тушницю прислав мені один молодий комерсант. Він зазнав невдачі в цілій низці підприємств і врешті-решт минулого року розорився. Я подивився на високе небо й хотів подумати про те, яка страшенно мала земля серед сяяння незліченних зірок, — отже, який страшенно малий я сам. Але небо, вдень ясне, тепер було вкрите хмарами. Я раптом відчув, що хтось затаїв проти мене ворожі наміри, і знайшов собі притулок у кафе неподалік од лінії трамвая.

Це дійсно був «притулок». Рожеві стіни кафе навіяли на мене мир, і я нарешті спокійно сів за столик у самій глибині зали. На щастя, відвідувачів, крім мене, було всього двоє-троє. Присьорбуючи маленькими ковтками какао, я, як зазвичай, запалив. Дим од цигарки піднявся блакитною цівкою до рожевої стіни. Ця ніжна гармонія кольорів була мені приємна. Та трохи згодом я помітив портрет Наполеона, що висів на стіні ліворуч, і мало-помалу знову відчув тривогу. Коли Наполеон був іще школярем, він записав у кінці свого зошита з географії: «Свята Єлена — маленький острів». Можливо, це була, як ми кажемо, випадковість. Але немає сумніву, що в ньому самому вона викликала страх...

Дивлячись на портрет, я пригадав свої твори. Передовсім зринули в моїй пам'яті афоризми зі «Слів пігмея» (особливо — слова: «Людське життя — більше пекло, ніж саме пекло»). Потім доля героя «Мук пекла» — художника Йосіхіде. Потім... продовжуючи палити, я, щоб позбутися цих спогадів, обвів поглядом кафе. З тієї миті, як я знайшов тут притулок, не минуло й п'яти хвилин. Але за цей короткий проміжок часу вигляд зали цілковито змінився. Особливо засмутило мене, що столи та стільці під червоне дерево зовсім не гар-

моніювали з рожевими стінами. Я боявся, що знову порину в невидимі для людського ока страждання, і, кинувши срібну монетку, хотів швидко піти з кафе.

— Із вас двадцять сєнів...

Виявляється, я кинув не срібну монету, а мідну.

Я йшов вулицею, зганьблений, і раптом згадав свій дім у далекому сосновому гаю. Не дім моїх названих батьків у передмісті, а просто дім, який винаймала моя сім'я, главою якої був я. Десять років тому я жив у такому домі. А потім, з огляду на обставини, бездумно поселився разом з названими батьками. Й одразу ж перетворився на раба, на деспота, на безсилоого егоїста...

До свого готелю я повернувся вже о десятій. Утомлений од тривалого ходіння, я не знайшов у собі сили піти в номер і тут же опустився в крісло перед каміном, у якому палали товсті круглі поліна. Потім я згадав про задуманий роман. Героєм цього роману мав бути народ в усі періоди своєї історії від Суйко до Мейдзі, а складатися роман мав із тридцяти з лишком новел, розташованих у хронологічному порядку. Дивлячись на іскри, що розлітались, я раптом згадав мідну статую перед палацом. На вершнику були шолом і лати, він твердо сидів верхи на коні, мовби уособлення духу вірнопідданості. А вороги цього чоловіка...

Брехня!

Я знову перенісся з далекого минулого в близьку сучасність. Тут, на щастя, підійшов один скульптор із числа моїх старших друзів. Він був у своїй незмінній оксамитовій куртці, з борідкою, що стирчала, мов у цапа. Я підвівся з крісла і потиснув його простягнуту руку. (Це не було моєю звичкою. Але це є звичним для нього, що проводив півжиття в Парижі та Берліні.) Рука в нього чомусь була волога, наче шкіра плазуна.

— Ти тут зупинився?

— Так...

— Для роботи?

— Так, працюю.

Він уважно глянув на мене. В його очах мені показався такий вираз, мовби він щось видивляється.

— Чи не зайдеш побалакати до мене в номер? — заговорив я розв'язно. (Поводитися розв'язно, незважаючи на боязкість, — одна з моїх поганих звичок.) Тоді він, посміхаючись, запитав:

— А де він, твій номер?

Як добрі друзі, пліч-о-пліч, ми пройшли до мене в номер повз іноземців, які тихо бесідували. Ввійшовши до кімнати, він сів спиною до дзеркала. Потім заговорив про різні речі. Про різні? Здебільшого про жінок. Звичайно, я був одним із тих, хто за вчинені злочини потрапив до пекла. Тому фривольні розмови наводили на мене нудьгу. На хвилину я став пуританином і заходився висміювати жінок.

— Подивися на губи С. Вона заради поцілунків з ким завгодно...

Раптом я замовк і втупився у відображення співбесідника у дзеркалі. Якраз під вухом у нього був жовтий пластир.

— Заради поцілунків з ким завгодно?

— Еге ж, мені здається, вона така.

Він посміхнувся й кивнув. Я відчував, що він увесь час стежить за мною, щоб вивідати мою таємницю. Одначе розмова все ще крутилася навколо жінок. Мені не стільки був неприємний мій співбесідник, скільки соромно було власної слабкості, й через те ставало ще більш тоскно.

Коли він пішов, я кинувся в ліжку й узявся читати «Шлях у темну ніч». Душевна боротьба героя завдавала мені мук. Я відчув, яким був ідіотом у порівнянні з ним, і в мене раптом полилися сльози. І в той же час сльози непомітно заспокоїли мене. Втім, ненадовго. Моє праве око знову побачило зубчасті колеса. Вони вертілись, їх ставало все більше. Боячись, як би в мене знову не розболілася голова, я відклав книгу, прийняв таблетку в 0,8 вероналу й постарався заснути.

Мені наснився ставок. У ньому плавали й пірнали хлопчики й дівчатка. Я повернувся й пішов до соснового лісу. Тоді ззаду хтось гукнув мене: «Батьку!» Оглянувшись, я помітив на березі ставка дружину. Й мене охопило гостре каяття.

— Батьку, а рушник?

— Рушника не треба. Дивися за дітьми!

Я пішов далі. Але дорога раптом перетворилася на перон. Це, очевидно, була провінційна станція, вздовж перону тягнувся довгий живопліт. Біля живоплоту стояли студент і літня жінка. Побачивши мене, вони підійшли до мене й заговорили:

— Велика пожежа була!

— Я ледве врятувався.

Мені здалося, що цю літню жінку я вже десь бачив. Мало того, розмовляючи з нею, я відчував приємне збудження. Тут

поїзд, викидаючи дим, повільно підійшов до перону. Я один сів у поїзд і закрокував по спальному вагону повз білі занавіски, що звисали обабіч. На одній полиці лежала лицем до проходу оголена, схожа на мумію жінка. Це також був мій дух помсти — дочка одного божевільного...

Прокинувшись, я відразу ж мимоволі підхопився з ліжка. У кімнаті, як і раніше, горіла електрика. Але звідкись чулося лопотіння крил і писк мишей. Відчинивши двері, я вийшов у коридор і покvapливо попрямував до каміна. Я опустився в крісло і почав дивитися на хитке непевне полум'я. Тут підійшов бой у білому костюмі, щоб підкласти дров.

— Котра година?

— Пів на четверту.

Однак у віддаленому кутку холу якась американка все ще читала книгу. Навіть здалеку видно було, що на ній зелене плаття. Я відчув себе врятованим і терпляче почав чекати світанку. Як старий, що багато років страждав і тихо чекає смерті...

28 березня 1927 р.

4. Іще ні?..

Я нарешті завершив у номері готелю розпочате оповідання й вирішив послати його до журналу. А втім, гонорару мого не вистачило б навіть на тиждень перебування тут. Але я був задоволений, що завершив роботу, і пішов в одну книгарню на Гіндзі дістати собі якісь ліки для заспокоєння душі.

На асфальті, залитому зимовим сонцем, валялися клапті паперу. Ці клапті, можливо, через освітлення, видавалися достоту пелюстками троянд. Я відчув у цьому чийсь доброзичливість і ввійшов до книгарні. Там також було якось незвичайно затишно. Тільки якась дівчинка в окулярах розмовляла з прикажчиком, що не могло не стурбувати мене. Та я згадав розсіпані на вулиці паперові пелюстки троянд і купив «Розмови Анатолія Франса» і «Листи Меріме».

Із двома книгами під пахвою я ввійшов до кафе. І, всівшись за столик у самій глибині, почав чекати, поки мені принесуть каву. Навпроти мене сиділи, очевидно, мати з сином. Син був дивовижно схожий на мене, тільки молодший. Вони розмовляли, нахилившись одне до одного, мов закохані. Розглядаючи їх, я помітив, що принаймні син усвідомлює,

що він сексуально приємний матері. Для мене це, безумовно, був приклад такої пам'ятної мені сили потягу. І в той же час — приклад тих прагнень, які перетворюють реальний світ на пекло. Однак... Я злякався, що знову порину в страждання, і, зрадівши, що якраз принесли каву, розкрив «Листи Меріме». У своїх листах, як і в оповіданнях, він вражає афоризмами. Його афоризми мало-помалу прищепили мені залізну твердість духу. (Швидко піддаватися впливу — одне з моїх дошкульних місць.) Випивши чашку кави, із настроєм «що буде, те й буде» я поквапливо вийшов з кафе.

Ідучи вулицею, я розглядав вітрини. У вітрині крамниці, де торгували рамами, було виставлено портрет Бетховена. Це був портрет справжнього генія, з відкинутим назад волоссям. Дивлячись на цього Бетховена, я не міг позбутися думки, що в ньому є щось смішне...

У цей час зі мною раптом порівнявся давній товариш, якого я не бачив зі шкільних часів, викладач прикладної хімії в університеті. Він ніс великий портфель; одне око в нього було запалене, налите кров'ю.

— Що в тебе з оком?

— Нічого особливого, кон'юнктивіт.

Я раптом пригадав, що років п'ятнадцять тому щоразу, коли я відчував потяг, очі в мене запалювались, як у нього. Та я нічого не сказав. Він лягнув мене по плечу й заговорив про наших товаришів. Потім, продовжуючи говорити, повів мене до кафе.

— Давно не бачилися: відтоді як відкривали пам'ятник Сю Сюнсюю! — запаливши цигарку, заговорив він через мармуровий столик, який розділяв нас.

— Так. Цей Сю Сюн...

Я чомусь не міг як слід вимовити ім'я Сю Сюнсуй, хоча вимовлялося воно по-японськи; це мене стривожило. Та він не звернув на цю заминку ніякої уваги і продовжував базікати про письменника К., про бульдога, якого купив, про отруйний газ люїзит...

— Ти щось зовсім перестав писати. «Поминальник» я читав... Це автобіографічне?

— Так, це автобіографічне.

— У цій речі є щось хворобливе. Ти здоровий?

— Усе так само доводиться ковтати ліки.

— У мене також останнім часом безсоння.

— Також? Чому ти сказав «також»?

— А хіба ти не говорив, що в тебе безсоння? Безсоння — небезпечна штука!

У його лівому, налитому кров'ю оці майнуло щось схоже на посмішку. Ще не відповівши, я відчув, що не можу правильно вимовити останній склад слова «безсоння».

«Для сина божевільної це цілком природно!»

Не минуло й десяти хвилин, як я знову крокував сам вулицею. Тепер клапті паперу, що валялися на асфальті, часом нагадували людські обличчя. Повз мене пройшла стрижена жінка. Здалеку вона здавалася красивою. Та коли вона порівнялася зі мною, виявилось, що лице в неї зморшкувате й потворне. На додачу вона була, очевидно, вагітна. Я мимоволі відвів погляд і звернув на широку бічну вулицю. Трохи згодом я відчув гемороїдальні болі. Позбутися їх можна було тільки одним засобом — поясною ванною.

«Поясна ванна»... Бетховен також робив собі поясні ванни.

Запах сірки, яка використовується при поясних ваннах, раптом ударив мені в ніс. Але, звісно, ніякої сірки ніде на вулиці не було. Я старався йти твердо, знову згадуючи паперові пелюстки троянд.

Через годину я зачинився у своєму номері, сів за стіл перед вікном і взявся за нове оповідання. Перо літало по паперу так швидко, що я сам дивувався. Та через дві-три години воно зупинилося, ніби притиснуте кимось невидимим. Хочеш не хочеш я підвівся з-за столу й закрокував по кімнаті. У ці хвилини я був буквально одержимий манією величі. В дикій радості мені здавалося, що в мене немає ні батьків, ні дружини, ні дітей, а є тільки життя, що виливається з-під мого пера.

Однаке декілька хвилин по тому мені довелося підійти до телефону. В трубці, хоч скільки я відповідав, чулося лише одне й те ж саме незрозуміле слово. Принаймні воно, без сумніву, звучало як «моул». Нарешті я поклав трубку і знову закрокував по кімнаті. Тільки слово «моул» якось дивно непокоїло мене.

— Моул...

Моле по-англійськи значить «кріт». Ця асоціація не принесла мені ніякого задоволення. Через дві-три секунди я перетворив mole в la mort. «Ля мор» — французьке слово «смерть» — зразу вселило в мене тривогу. Смерть гналась і за мною, як за чоловіком сестри. Але в самій своїй тривозі я від-

чував щось смішне. І навіть почав усміхатися. Це відчуття смішного — звідки воно бралось? Я сам не розумів. Я підійшов до дзеркала, чого давно не робив, і подивився впритул на своє відображення. Воно, ясна річ, також усміхалося. Розглядаючи своє відображення, я згадав про двійника. Двійник — німецький Doppelgänger — на щастя, мені являвся. Та дружина пана К., нині американського кіноактора, бачила мого двійника в театрі. (Пам'ятаю, як я знімав, коли вона сказала мені: «Останнього разу ви мені навіть не вклонилися...») Потім такий собі одноногий перекладач, нині покійний, бачив мого двійника в тютюновій крамниці на Гіндзі. Можливо, смерть прийде до мого двійника раніше, ніж до мене? Якщо навіть вона вже стоїть за мною... Я відвернувся до дзеркала спиною й сів за стіл.

Чотирикутне вікно у стіні з туфу виходило на висохлий газон і ставок. Дивлячись у сад, я згадав про записники та незавершені п'єси, що згоріли в далекому сосновому лісі. Потім знову взявся за перо й розпочав нове оповідання.

29 березня 1927 р.

5. Червоне світло

Світло сонця почало мене мучити. Справді, я працював, як кріт, навіть удень при електричному світлі, опустивши фіранки. Я ретельно писав оповідання, а втомившись од роботи, розкривав історію англійської літератури Тена і проглядав біографії поетів. Усі вони були нещасні. Навіть гіганти елизаветинського двору, навіть видатний учений Бен Джонсон дійшов до такого нервового виснаження, що бачив, як на великому пальці його ноги починається битва римлян з карфагенянами. Я не міг утриматися від жорстокого злорадства.

Якось увечері, коли дув сильний східний вітер (для мене це добра прикмета), я вийшов на вулицю, вирішивши провідати одного старого. Він служив посильним у якомусь біблійному товаристві й там на горищі в самоті поринав у молитви і читання. Ми бесідували під розп'яттям, яке висіло на стіні, та гріли руки над хібаті. Чого моя мати збожеволіла? Чого справи мого батька закінчилися крахом? І чого мене покарано? Він, який знав усі таємниці, довго бесідував зі мною з дивно вчистю посмішкою на губах. Більше того —

іноді він стисло малював карикатури на людське життя. Цього самітника на горищі я не міг не поважати. Але в розмові з ним я відкрив, що і його спонукає сила потягу.

— Донька цього садівника й гарненька і добра — вона завжди лагідна до мене.

— Скільки їй років?

— Цього року виповниться вісімнадцять.

Можливо, він вважав це батьківською любов'ю. Та я не міг не помітити в його очах виразу пристрасті. На жовтуватій шкірці яблука, що ним він мене пригостив, позначилася фігура єдинорога. (Я не раз виявляв міфологічних тварин у рисунку розрізу дерева чи в тріщинах на кавовій чашці.) Єдиноріг — це було страховисько. Я згадав, як один ворожий мені критик назвав мене «страховиськом дев'ятсот десятих років», і відчув, що й це горище не є для мене острівцем безпеки.

— Ну, як ви останнім часом?

— Усе ще з нервами негаразд.

— Тут ліки не допоможуть. Не маєте охоти зробитися віруючим?

— Якби я міг...

— Нічого важкого немає. Якщо тільки повірити в Бога, повірити в Сина Божого — Христа, повірити в чудеса, створені Христом...

— У диявола я повірити можу...

— Чому ж ви не вірите в Бога? Якщо вірите в тінь, чому не можете повірити в світло?

— Але буває п'тьма без світла.

— П'тьма без світла — що це таке?

Мені залишалося тільки мовчати. Він, як і я, блукав у п'тьмі. Але він вірив, що над п'тьмою є світло. Наші теорії розходилися тільки в цьому одному пункті. Однак це, принаймні, для мене було непрохідною прірвою.

— Світло, безумовно, існує. І доказом тому слугують чудеса. Чудеса — вони іноді трапляються й тепер.

— Ці чудеса творить диявол.

— Чому ви знову говорите про диявола?

Я відчув спокусу розповісти йому, що мені довелося пережити за останні рік-два. Та я не міг заглушити в собі побоювань, що через нього це стане відомо дружині і я, як і моя мати, потраплю до божевільні.

— Що це у вас там?

Міцний не по літах старий обернувся до книжкової полиці, й на обличчі його з'явився якийсь пастирський вираз.

— Зібрання творів Достоевського. «Злочин і кара» ви читали?

Ясна річ, я любив Достоевського ще десять років тому. І під враженням випадково (?) кинutih господарем слів «Злочин і кара» я взяв у нього книгу й пішов до себе в готель. Залиті електричним світлом велелюдні вулиці, як і раніше, були мені неприємні. Зустрічатися зі знайомими було зовсім нестерпно. Я йшов, вибираючи, ніби злодій, темніші вулиці.

Але трохи згодом у мене почалися болі у шлунку. Допомогти могла тільки склянка віскі. Я помітив бар, штовхнув двері й хотів було зайти. Але там у тісноті, у хмарах диму товпились якісь люди, чи то літератори, чи то художники, й пили горілку. На додачу в самому центрі якась жінка із зачesanним за вуха волоссям захоплено грала на мандоліні. Я зразу зніюковів і, не заходячи, повернувся назад. Тут я помітив, що моя тінь рухається то в один, то в другий бік. А освітлювало мене — й це було якось моторошно — червоне світло. Я зупинився. Та моя тінь усе ще ворушилась. Я боязко обернувся й нарешті помітив кольоровий ліхтар, який висів над дверима бару. Ліхтар тихо погойдувався від сильного вітру.

Після цього я зайшов до винарні. Наблизився до стойки й замовив віскі.

— Віскі? Є лише «Black and white»¹.

Я влив віскі в содову і мовчки почав присьорбувати. Поряд зі мною тихо розмовляли двоє чоловіків років під тридцять, схожі на журналістів. Вони бесідували по-французьки. Стоячи до них спиною, я всім еством відчував на собі їхні погляди. Вони діяли на мене, як електричні хвилі. Ці люди, напевно, знали моє ім'я, вони, здається, говорили про мене.

— Bien... très mauvais... pourquoi?

— Pourquoi? Le diable est mort!

— Oui, oui... d'enfer...²

Я кинув срібну монету (мою останню) і втік із винарні. Вулиці, якими носився нічний вітер, заспокоїли мої нерви, біль у шлунку вгамувався. Я згадав Раскольникова й відчув бажання сповідатися. Та це, без сумніву, завершилося б тра-

¹ «Чорне і біле» — марка віскі (англ.).

² — Добре... дуже погано... чому?

— Чому? Диявол помер!

— Так... із пекла... (фр.)

гедією не лише для мене й навіть не лише для моєї сім'ї. Крім того, я сумнівався в щирості самого цього бажання. Якби тільки мої нерви зробилися здоровими, як у всякої нормальної людини!.. Та для цього я мусив куди-небудь поїхати. До Мадрида, до Ріо-де-Жанейро, до Самарканда...

У цей час невелика біла вівіска над дверима однієї крамниці раптом стривожила мене. На ній було зображено торгову марку у вигляді шини з крилами. Я відразу ж згадав стародавнього грека, що довірився штучним крилам. Він піднявся в повітря, його крила розтопилися на сонці, і врешті-решт він упав у море і втопився. До Мадрида, до Ріо-де-Жанейро, до Самарканда... Я мимоволі посміявся зі своїх мрій. І в той же час мимоволі згадав Ореста, якого переслідували духи помсти.

Я йшов темною вулицею вздовж каналу. І згадав дім своїх названих батьків у передмісті. Без сумніву, моя названа мати живе в очікуванні мого повернення. Мабуть, що мої діти також... Але я не міг не боятись певної сили, яка зв'яже мене, щойно я повернуся. На неспокійній воді каналу біля пристані стояла барка. З іншої барки пробивалося слабке світло. Там, певно, жили якісь люди, сім'я. Також — люблячи одне одного й ненавидячи... Але я ще раз викликав у собі войовничий дух і, відчуваючи легке сп'яніння від віскі, повернувся до себе в готель.

Я знову всівся за стіл і взявся за незакінчені «Листи Меріме». І знову вони влили в мене якусь життєву силу. Але, довідавшись, що на старість Меріме зробився протестантом, я раптом уявив собі його лице, сховане під маскою. Він також був одним із тих, хто, як і ми, блукає в п'їтмі. В п'їтмі? «Шлях у темну ніч» почав перетворюватися для мене на страшну книгу. Щоб розігнати тугу, я взявся за «Розмови Анатолія Франса». Але й цей сучасний добрий пастир ніс свого хреста...

Через годину ввійшов бой і подав мені пачку листів. Один із них містив пропозицію лейпцизької книжкової фірми написати статтю на тему: «Сучасна японська жінка». Чому вони замовляли таку статтю саме мені? Мало того, в цьому написаному по-англійськи листі був постскриптум від руки: «Ми вдовольнимося портретом жінки, зробленим, як у японських малюнках, чорним і білим». Я згадав назву віскі «Black and white» — і розірвав листа на дрібні клапті. Потім узяв перший конверт, який трапився під руку, розкрив його і проглянув листа на жовтому поштовому папері. Писав незнайомий юнак.

Але не прочитав я і двох-трьох рядків, як од слів «Ваші “Муки пекла”» розхвилювався. Третій лист був од племінника. Я зітхнув вільно й почав читати про домашні справи. Але навіть тут кінець листа мене приголомшив.

«Надсилаю перевидання збірки віршів “Червоне світло”».

Червоне світло! Я відчув, буцім хтось насміхається з мене, й вирішив утекти з кімнати. В коридорі не було жодної душі. Тримаючись рукою за стіну, я добувся до холу. Сів у крісло й вирішив, хай там що, викурити цигарку. Чомусь у мене опинилися цигарки «Airship»¹. (Відтоді як я поселився в цьому готелі, я мав намір курити лише «Star»².) Штучні крила знову зринули в мене перед очима. Я покликав боя й попросив дві коробки «Star». Але, якщо вірити бою, саме сорт «Star», на мій жаль, було весь розпродано.

— «Airship» — будь ласка...

Я похитав головою й обвів поглядом просторий хол. Оддалік, навколо столу, сиділи й бесідували декілька іноземців. Серед них жінка в червоному костюмі, тихо розмовляючи, іноді немовби поглядала на мене.

— Місіс Таузенд, — прошепотів мені хтось невидимий.

Імена на зразок місіс Таузенд, звичайно, були мені незнайомі. Навіть якщо так звали ту жінку... Я підвівся і, боячись збожеволіти, пішов до себе в номер.

Повернувшись у номер, я збирався зразу ж зателефонувати до психіатричної лікарні. Та потрапити туди для мене було б однаково, що померти. Після болісних вагань я, щоб розсіяти страх, почав читати книгу «Злочин і кара». Але сторінка, на якій вона розкрилася, була із «Братів Карамазових». Подумавши, що помилково взяв не ту книгу, я глянув на обкладинку. «Злочин і кара» — так, книга називалася: «Злочин і кара». У помилці брошурувальника і в тому, що я розкрив саме ці вверстані помилково сторінки, я побачив долю і мимохіть почав їх читати. Але не прочитав і однієї сторінки, як відчув, що тремчу всім тілом. Це був розділ про Івана, якого мучить чорт... Івана, Стріндберга, Мопассана чи мене самого в цій кімнаті...

Тепер урятувати мене міг тільки сон. Але снодійні порошки закінчилися всі до єдиного. Мучитися й далі без сну було зовсім нестерпно. З мужністю відчаю я все-таки звелів при-

¹ «Дирижабль» (англ.).

² «Зірка» (англ.).

нести каву і, як знавіснілий, схопив перо. Дві сторінки, п'ять, сім, десять... рукопис виростав на очах. Я населив світ мого оповідання надприродними тваринами. Більш того, в одній із цих тварин я зобразив самого себе. Нарешті я, здається, заснув і спав хвилин сорок-п'ятдесят. Але почув, як хтось шепоче мені на вухо:

— *Le diable est mort...*

Зразу прокинувшись, я підхопився.

За вікном починався холодний світанок. Я став просто перед дверима й оглянув порожню кімнату. І ось на шибці на візерунках осілого інею з'явився крихітний пейзаж. За пожив-тілим сосновим лісом лежало море. Я боязко підійшов до вікна й побачив, що насправді цей пейзаж утворено висохлим газоном і ставком у саду. Та моя галюцинація пробудила в мені щось схоже на тугу за рідною домівкою.

Щойно настала дев'ята, я зателефонував до однієї редакції та, залагодивши грошові справи, вирішив повернутися додому. Вирішив, запахаючи книги та рукописи до валізи, що лежала на столі...

30 березня 1927 р.

6. Аероплан

Я їхав автомобілем зі станції Токайдоської залізниці в дачну місцевість. Шофер чомусь у такий холод був у приношеному макінтоші. Від цього збігу мені стало не по собі, тож, аби не бачити шофера, я вирішив дивитись у вікно. Тут оддалік серед низькорослих сосон — мабуть, на старому шосе — я помітив похоронну процесію. Ліхтарів, затягнутих білим, начебто не було. Але золоті та срібні штучні лотоси тихо погойдувалися попереду й позаду катафалка...

Коли нарешті я повернувся додому, то завдяки дружині, дітям і снодійним засобам два-три дні прожив доволі спокійно. З мого мезоніну вдалині за сосновим лісом ледь виднілося море. Тут, у мезоніні, сидячи за своїм столом, я займався вранці, слухав туркотання голубів. Окрім голубів і ворон, на веранду іноді залітали горобці. Це також було мені приємно. «Входжу до чертога радісних птиць», — щовечора бачачи їх, я згадував ці слова.

Якось теплого похмурого дня пішов я до крамниці з дрібним товаром купити чорнила. Та в крамниці виявилось чор-

нило тільки кольору сепії. Чорнило кольору сепії завжди замучувало мене більше за всяке інше. Нічого не вдієш, і я, вийшовши з крамниці, поплентався сам безлюдною вулицею. Тут назустріч мені, випнувши груди, пройшов короткозорий іноземець років сорока.

Це був швед, який жив по сусідству і страждав манією переслідування. І звали його Стріндберг. Коли він проходив повз мене, мені здалося, буцім я фізично відчуваю його.

Вулиця складалася всього з двох-трьох кварталів. Але протягом цих двох-трьох кварталів рівно наполовину білий, наполовину чорний собака пробіг повз мене чотири рази. Звертаючи у провулок, я згадав віскі «Black and white». І на додачу згадав, що зараз на Стріндберзі була чорна з білим краватка. Я ніяк не міг припустити, що це випадковість. Якщо ж це не випадковість, то... Мені здалося, буцім вулицею йде сама моя голова, і я на хвилинку зупинився. На узбіччі дороги за дротяною огорожею валялася скляна миска з райдужним полиском. На дні миски проступав візерунок, який нагадував крила. З гілок сосни злетіла зграйка горобців. Але, підскакавши до миски, вони, ніби змовившись, усі до єдиного зразу спурхнули вгору.

Я пішов до батьків дружини й сів у крісло, що стояло біля сходів у сад. У кутку саду за дротяною сіткою поволі походили білі кури з породи леггорн. А потім біля моїх ніг улігся чорний собака. Стараючись вирішити нікому не зрозуміле питання, я все-таки зовні цілком спокійно бесідував із матір'ю дружини та її братом.

— Тихо як тут.

— Це порівняно з Токіо.

— А що, хіба й тут бувають неприємності?

— Так світ же все той самий.

І справді, й це дачне місце було на тому ж самому світі. Я добре знав, скільки злочинів і трагедій сталося тут усього за якийсь рік. Лікар, який мав намір повільно отруїти пацієнта, стара, що підпалила дім названого сина та його дружини, адвокат, який намагався заволодіти майном своєї молодшої сестри... Бачити будинки цих людей для мене було однаково, що в людському житті бачити пекло.

— У нас у місті є один божевільний.

— Напевно, пан Х. Він не божевільний, він недоумкуватий.

— Це і є така штука — dementia praecox. Щоразу, як я його бачу, мені нестерпно моторошно. Нещодавно він чомусь бив поклони перед статуєю Бато-Кандзеон.

— Моторошно?.. Треба бути міцнішим.

— Братик міцніший за мене, і все-таки...

Брат дружини, давно не голений, підвівшись на постелі, як завжди, сором'язливо приєднався до нашої розмови:

— І в силі є своя слабкість.

— Гаразд, гаразд, буде тобі, — сказала теща.

Я подивився на нього і мимохіть гірко посміхнувся. А брат вів далі з запалом, злегка всміхаючись і спрямувавши погляд через огорожу вдаль на сосновий ліс. Він був молодий, щойно оклигав од хвороби й іноді видавався мені чистим духом, який звільнився від свого тіла.

— Думаєш, він пішов од людей, а виявляється, він увесь у полоні людських пристрастей.

— Думаєш, добра людина, а він, виявляється, злий.

— Ну, приміром, у дорослому можна виявити дитину.

— Ні, не те! Я не могу чітко висловити, але... що-небудь на зразок двох полюсів електрики. Щось таке, що поєднує протилежності.

Тут нас налякав сильний шум аероплана. Я мимоволі подивився вгору й побачив аероплан, який, ледве не зачепивши верхівки сосон, шугонув у повітря. Це був рідкісний моноплан із крилами, пофарбованими в жовтий колір. Курри, наполохані шумом, розбіглися врізнобіч. Особливо злякався собака; він загавкав і, підібгавши хвоста, забився під балкон.

— Аероплан не впаде?

— Не хвилюйтесь. Братик знає, що таке «льотна хвороба»?

Запалюючи цигарку, я, замість того щоб відповісти «ні», просто похитав головою.

— Люди, які постійно літають на аеропланах, дихають повітрям висот і тому поступово перестають зносити наше земне повітря...

Вийшовши з дому тещі, я закрокував через нерухомо застиглий сосновий ліс, мало-помалу мені ставало все більш тоскно. Чому цей аероплан пролетів не де-небудь, а саме над моєю головою? І чому в тому готелі продавали тільки цигарки «Airship»? Терзаючись різними запитаннями, я пішов найбезлюднішим шляхом.

Над тьмяним морем за низькими дюнами нависла сіра імла. А на піщаному пагорбі височіли стовпи для гойдалки, але гойдалки на них не було. Дивлячись на ці стовпи, я раптом згадав шибеницю. І дійсно, на поперечці сиділо декілька ворон. Хоча вони бачили мене, але зовсім не збиралися відлітати. Мало того, ворона, що сиділа посередині, задерла свій довгий дзьоб і каркнула чотири рази.

Ідучи вздовж піщаного насипу, порослого сухою травою, я вирішив звернути на стежку, обабіч якої стояли дачі. Ліворуч від стежки серед високих сосон мав біліти дерев'яний європейський будинок із мезоніном. (Мій близький друг назвав цей будинок «будинком весни».) Та коли я порівнявся з цим місцем, на бетонному фундаменті стояла тільки ванна. «Тут була пожежа!» — подумав я зразу і закрокував далі, стараючись не дивитися в той бік. Тут назустріч мені показався чоловік на велосипеді. На ньому був коричневий кашкет, він усім тілом наліг на кермо, якимось дивно спрямувавши погляд перед собою. Його лице раптом видалося мені лицем чоловіка моєї сестри, і я звернув на бічну стежку, щоб не потрапити йому на очі. Та на самісінькій середині цієї стежки валявся червцем догори дохлий кріт, який уже наполовину розклався.

Щось переслідувало мене, і це на кожному кроці посилювало мою тривогу. А тут поле мого зору одне за одним почали застувати напівпрозорі зубчасті колеса. У страху, що настала моя остання хвилина, я йшов, стараючись тримати голову прямо. Зубчастих коліс ставало все більше, вони вертілися все швидше. В той же час праворуч сосни із застиглими переплетеними гілками почали набирати такого вигляду, начебто я дивився на них крізь дрібно грановане скло. Я відчував, що серце в мене б'ється все дужче, і багато разів намагався спинитися край дороги. Але, мовби підштовхуваний кимось, ніяк не міг цього зробити.

Через півгодини я лежав у себе в мезоніні, міцно заплющивши очі, з жорстоким головним болем. І ось під правою повікою з'явилося крило, вкрите, ніби лускою, срібним пір'ям. Воно чітко відображувалось у мене на сітківці. Я розплющив очі, подивився на стелю і, звісно, переконавшись, що на стелі нічого схожого немає, знову заплющив очі. Та знову срібне крило чітко окреслилося в п'ятні. Я раптом пригадав, що на радіаторі автомобіля, на якому я нещодавно їхав, також було зображено крила...

Тут хтось покvapливо піднявся по сходах і зараз же знову побіг униз. Я зрозумів, що це моя дружина, злякано підхопився й кинувся до напівтемної кімнати під сходами. Дружина сиділа, низько опустивши голову, важко переводячи подих, плечі її здригалися.

— Що таке?

— Нічого.

Дружина нарешті підвела обличчя і, насилу видавивши посмішку, сказала:

— Загалом, справді нічого, тільки мені здалося чомусь, що ви ось-ось помрете...

Це було найстрашніше, що мені доводилося переживати за все моє життя. Писати далі в мене немає сили. Жити в такому душевному стані — невимовна мука! Невже не знайдеться нікого, хто б нишком задушив мене, поки я сплю?

7 квітня 1927 р. (Опубліковано посмертно)

ЕСЕЇ

СЛОВА ПІГМЕЯ

Передмова до «Слів пігмея»

«Слова пігмея» не завжди відбивають мої думки. Вони лише дозволяють спостерігати за тим, як думки змінюються. Повзуча рослина галузиться від одного кореня й до того ж дає ще силу-силенну пагонів.

Зірки

Ще стародавні люди говорили: ніщо під місяцем не нове. Та ніщо не нове не тільки під місяцем. За твердженням астрономів, потрібно тридцять шість тисяч років, аби світло від сузір'я Геркулеса дісталось нашої Землі. Однак навіть і сузір'я Геркулеса не може світити вічно. Й одного разу перестане випромінювати прекрасне світло, перетворившись на остиглий попіл. Але смерть завжди несе в собі зародок нового життя. І те ж сузір'я Геркулеса, переставши випромінювати світло, у своїх мандрах безмежним всесвітом за сприятливого збігу обставин перетвориться на туманність. І в ній будуть народжуватися нові зірки.

Та й само Сонце не більш ніж один із мандрівних вогників у всесвіті. А воно ж прабатько нашої Землі. Але те, що відбувається на самісінькому краю всесвіту, там, де простягається Чумацький Шлях, фактично нічим не відрізняється від того, що відбувається на нашій грішній Землі. Життя і смерть, підпорядковуючись законам руху, безмежно змінюють

одне одного. Думаючи про це, неможливо не перейнятися деяким співчуттям до незліченних зірок, розкиданих по небу. Мені навіть здається, що миготіння зірок виражає ті ж почуття, що переживаємо ми. Можливо, тому один із поетів висловив таку істину:

Одна із зірок, які піщинками всипали небо,
Посилає світло тільки мені¹.

Одначе те, що зірки, подібно до нас, здійснюють свій вічний рух, усе-таки трохи сумно.

Ніс

Існує знаменитий вислів Паскаля — ніс Клеопатри: якби він був коротшим, вигляд Землі став би іншим. Одначе законані нечасто бачать справжню картину. Навпаки, одного разу закохавшись, ми дістаємо неперевершену здатність займатися самообманом.

Антоній теж не виняток — навіть якби ніс Клеопатри був коротшим, він би навряд чи це помітив. А коли б і помітив, знайшов би безліч інших достоїнств, які переважають цю ваду. Що це за достоїнства? Я впевнений, на всьому світі не існує жінки, що має стільки достоїнств, скільки ваша кохана. Видно, й Антоній, так само як і ми, без сумніву, знайшов би чи в очах, чи в губах Клеопатри більш ніж достатню компенсацію. Крім того, існує ще звичайне «її душа!». Дійсно, жінка, яку ми кохаємо, має гідну подиву душу — це було в усі часи. Більш того, її одяг, і її багатство, і її соціальний стан — усе це перетворюються на її достоїнства. Можна навести навіть такі дивовижні випадки, коли до числа достоїнств долучається факт або хоча б чутка, що в минулому вона була люблена якоюсь видатною особистістю. До того ж хіба не була Клеопатра останньою єгипетською царицею, огорненою сліпучою розкішшю та загадковістю? Хто б звернув увагу на довжину її носа, кола вона сиділа в хмарі пахошів, які курилися, сяючи оздобленою коштовним камінням короною, із квіткою лотоса в руці? Тим більше якщо дивилися на неї очима Антонія.

Такий самообман не обмежується любов'ю. Всі ми, за невеликим винятком, за власною волею перефарбовуємо істинну картину. Візьмімо хоча б табличку зубного лікаря —

¹ Вірш японського поета, есеїста Масаоки Сікі (1867—1902).

нам вона впадає в вічі не стільки тому, що існує, скільки тому, що нами керує бажання її побачити, простіше кажучи — зубний біль. Певна річ, наш зубний біль ніяк не пов'язаний зі світовою історією. Але такий самообман властивий зазвичай і політикам, які хочуть знати чуття народу, і військовим, які хочуть знати місцезнаходження супротивника, і промисловцям, які хочуть знати кон'юнктуру. Я не заперечую, що існує розум, який має коригувати наші почуття. Та в той же час визнаю й існування «випадковостей», які керують усім, що здійснює людина. Одначе будь-яка пристрасть легко забуває про розум. «Випадковість» — це, так би мовити, воля богів. Отже, самообман — вічна сила, покликана спрямовувати світову історію.

Таким чином, більш ніж двохтисячолітня історія аж ніяк не залежала від настільки мізерно малого, як ніс Клеопатри. Вона скоріше залежить од нашої дурості, що переповнює світ. Смішно, але вона дійсно залежить од нашої тріумфуючої дурості.

Мораль

Мораль — інша назва зручності. Вона схожа на лівосторонній рух.

Благодіяння, дароване моралю, — економія часу та праці. Шкода, завдана моралю, — цілковитий параліч совісті.

Ті, хто бездумно відкидає мораль, слабко розбираються в економіці. Ті, хто бездумно схиляє голову перед нею, або боягузи, або нероби.

Мораль, яка править нами, — феодальна мораль, отруєна капіталізмом. Вона робить нам лише шкоду й ніяких благодіянь.

Сильні зневажають мораль. Слабких мораль пестить. Ті, кого вона пригнічує, зазвичай займають позицію між сильними та слабкими.

Мораль, як правило, — поношений одяг.

Совість не з'являється з віком, подібно до нашої бороди. Щоб мати совість, потрібне певне виховання.

Понад дев'яносто відсотків людей позбавлені природженої совісті.

Трагізм нашого становища в тому, що, поки ми чи то через молодість, чи то за браком виховання ще не змогли надбати совісті, нас уже звинувачують у безсовісності.

Комізм нашого становища в тому, що, після того як чи то через молодість, чи то за браком виховання нас звинуватили в безсовісності, ми врешті здобуваємо совість.

Совість — серйозне захоплення.

Можливо, совість породжує моральність. Одначе моральність досі ще ніколи не народжувала те, що є кращого в совісті.

Сама ж совість, як будь-яке захоплення, має пристрасних поклонників. Ці поклонники в дев'яноста випадках із ста — розумні аристократи або багаті.

Пристрасті

Як витримане вино, я люблю стародавнє епікурейство. Нашими вчинками керує не добро і не зло. Тільки наші пристрасті. Або наші вдоволення й невдоволення. Я в цьому переконаний.

У такому разі чому ж ми, навіть у пронизливий холод, кидаємось у воду, побачивши потопачу дитину? Тому, що знаходимо у врятуванні вдоволення. Якою ж міркою можна виміряти, що ліпше: уникнути невдоволення від занурення в холодну воду чи дістати вдоволення від урятування дитини? Міркою слугує вибір більшого вдоволення. Одначе фізичне вдоволення чи невдоволення і духовне вдоволення чи невдоволення міряються різними мірками. Щоправда, вдоволення чи невдоволення не можуть бути повністю несумісними. Скоріше вони зливаються в щось єдине, подібно до солоної та прісної води. Дійсно, хіба не відчувають найвищого вдоволення позбавлені духовності аристократи з Кіото й Осаки, насолоджуючись вугром із рисом та овочами, після того як скуштували черепахового супу? Інший приклад: факт, що холод і вода можуть давати вдоволення, доводить плавання у крижаній воді. Ті, що сумніваються в моїх словах, захочуть пояснити це мазохізмом. А цей проклятий мазохізм — звичайнісіньке прагнення досягти вдоволення чи невдоволення, що на перший погляд може видатися збоченням. На мое переконання, християнські святі, які з радістю умиртвляли

свою плоть, з посмішкою йшли на вогнище, у більшості випадків були мазохістами.

Визначають наші вчинки, як говорили давні греки, пристрасті, й ніщо інше. Ми маємо черпати з життєвого джерела найвище вдоволення. «Не будьте сумними, як лицеміри» — хіба навіть християнство не вчить цьому? Мудрець — той, хто й тернистий шлях усипає трояндами.

Молитва пігмея

Коли мені вдається надіти яскравий одяг і розважати публіку перевертанням і безтурботним базіканням, я почувуюся пігмеєм, який блаженствує. Благаю тебе, здійсни, будь ласка, мої бажання.

Прошу, не зроби мене бідняком, у якого нема й рісочки за душею. Але прошу, не зроби мене й багатцем, не здатним насититися своїм багатством.

Прошу, не зроби так, аби я ненавидів селянку, що мешкає в убогій хатині. Але прошу, не зроби і так, аби я любив красуню, що живе в розкішному палаці.

Прошу, не зроби мене дурнем, не здатним відрізнити зерно від плевели. Та прошу, не зроби мене й мудрецем, якому відомо навіть те, звідки прийдуть хмари.

Особливо прошу, не зроби мене безстрашним героєм. Я і справді бачу іноді сни, в яких здійснюю неможливе: підкорюю неприступні вершини, перепливаю нездоланні моря. Я завжди відчуваю неясну тривогу, коли бачу такий сон. Я стараюся відігнати його від себе, буцім борюся з драконом. Прошу, не дай стати героєм мені, що не має сили боротися з бажанням перетворитися на героя.

Коли мені вдається впиватися молодим вином, тонкими золотими нитками плести свої пісні й радіти цим щасливим дням, я почувуюся пігмеєм, який блаженствує.

Свобода волі та доля

Якщо вірити в долю, злочину як такого існувати не може, що веде до втрати змісту покарання, й тоді ми, без сумніву, виявимо до злочинця поблажливість. І в той же час, якщо вірити в свободу волі, виникає ідея відповідальності, що дозволяє уникнути паралічу совісті, й тоді ми, без сумніву, виявимо до себе більшу твердість. За чим же йти?

Хочу відповісти об'єктивно. Треба наполовину вірити в свободу волі й наполовину — в долю. Або ж наполовину сумніватися в свободі волі й наполовину — в долі. Чому? Хіба не наша доля визначає, кого ми беремо собі за дружину? І в той же час хіба не свобода волі змушує нас на прохання дружини купувати їй хаорі та обі?

Незалежно від свободи волі й долі бога та диявола, красу й потворність, відвагу й легкодухість, раціоналізм і віру та багато чого іншого ми мусимо врівноважувати на чашах терезів. Стародавні називали це золоту серединою. Золота середина по-англійськи — «good sense». На моє переконання, не прагнучи «good sense», досягти щастя неможливо. А якщо і вдається досягти, то тільки показного — у страшенну спеку грітися біля жаровні, у крижаний холод обмахуватися віялом.

Діти

Військові недалеко пішли від дітей. Навряд чи треба тут казати, як вони тремтять од радості, передчуваючи героїчні подвиги, як упиваються так званою славою. Тільки в початковій школі можна побачити, як поважаються механічні вправи, як цінується тваринна хоробрість. Ще більше військові нагадують дітей, коли не замислюючись улаштовують різанину. Та найдужче вони схожі на дітей, коли, натхнені звуком сурми та військовими маршами, радісно кидаються на ворога, не запитуючи, за що воюють.

Ось чому те, чим пишаться військові, завжди схоже на дитячі забави. Дорослу людину не можуть спокусити блискучі обладунки та сяючі шоломи. Ордени — ось що мене посправжньому дивує. Чому військові в тверезому стані розглюють, обвішавши груди орденами?

Зброя

Справедливість нагадує зброю. Зброю може купити й ворог, і друг — варто лише заплатити гроші. Справедливість також може купити й ворог, і друг — варто лише знайти привід. З давніх-давен, мовби снарядами, стріляли одне в одного прізвиськом «ворог справедливості». Одначе майже не буває випадків, аби захоплені риторикою намагалися з'ясувати, хто з них насправді «ворог справедливості».

Японські робітники тільки тому, що вони народились японцями, дістали наказ покинути Панаму. Це суперечить справедливості. Америку, як пишуть газети, слід назвати «ворогом справедливості». Але ж і китайські робітники тільки тому, що вони народилися китайцями, дістали наказ покинути Сендзю¹. Це теж суперечить справедливості. Японія, як пишуть газети... ні, Японія ось уже дві тисячі років незмінно є «другом справедливості». Справедливість іще жодного разу не суперечила інтересам Японії.

Зброї як такої боятися не треба. Боятися слід мистецтва воїнів. Справедливості як такої боятися не треба. Боятися слід красномовства підбурювачів...

Звертаючись до історії, я щоразу думаю про музей «Юсюкан». У його галереях старовинної зброї в напівтемряві рядами вишикувані найрізноманітніші «справедливості». Стародавній китайський меч нагадує справедливість, проповідовану конфуціанством. Спис вершника нагадує справедливість, проповідовану християнством. Ось товстий дубець. Це справедливість соціаліста. А ось меч, оздоблений китицями. Це справедливість націоналіста. Дивлячись на цю зброю, я уявляю собі незліченні битви, й серце починає прискорено калатати. Але, на щастя чи на нещастя, я не пам'ятаю, щоб мені хоч раз захотілося взяти до рук цю зброю.

Монархізм

Ця історія належить до Франції сімнадцятого століття. Одного разу герцог бургундський задав абату Шуазі таке запитання: «Карл VI був божевільний. Як, на вашу думку, належало б повідомити про це найделікатнішим чином?» Абат відповів: «Я сказав би коротко: Карл VI божевільний». Абат Шуазі вважав свою відповідь одним з найвідчайдушніших вчинків у житті й завжди пишався цим.

Франція сімнадцятого століття була настільки просякнута духом монархізму, що зберегла навіть цей анекдот. Однак Японія двадцятого століття ні на йоту не поступається Франції того часу в монархізмі. Воістину він не дає ні радості, ні щастя.

Творчість

Художник, я впевнений, завжди вибудовує свій твір свідо-
домо. Одначе, познайомившись із самим твором, бачиш, що

¹ Сендзю — район Токіо.

його краса або потворність наполовину містяться в таємничому світі, що лежить поза межами свідомості художника. Наполовину? А може, ліпше сказати — в основному?

Виправдовуючись, ми тим самим викриваємо себе. Хочемо ми того чи ні, у створюваних речах завжди розкривається наша душа. Хіба не говорить стародавній звичай «удар різакком — поклон»¹ про страх людей тих часів перед межами позасвідомого?

Творчість завжди ризик. Після того як сили людини вичерпані, вона може покладати надію лише на волю небес — іншого не дано.

«Коли я був молодий і вчився писати, то страждав через те, що не виходило гладенько. Скажу одне: старання — лише півсправи, самими стараннями не досягнеш досконалості. Тільки постарівши, починаєш розуміти, що наполегливість іще не все: три частини — справа людини, сім частин — дар неба». Ця строфа з «Луньші»² підтверджує мою думку. Мистецтво — похмура безодня. Якби не жадова грошей, якби не ваблення слави, якби, зрештою, не страждання від творчого запалу, то, можливо, у нас забракло б мужності вступати в бій із цим зловісним мистецтвом.

Критика

Оцінка літературного твору є співробітництво художника і критика. Іншими словами, розглядаючи чужий твір, критик усього лиш намагається створити свій власний. Тому в усі часи творам, що зберегли своє видатне значення, неодмінно притаманні характерні риси, що допускають можливість найрізноманітніших критичних оцінок. Одначе, за словами Анатоля Франса, можливість різних критичних оцінок навряд чи означає легкість трактування, позаяк твори виникають ніби в тумані. Подібно до вершини гори Родзан³, твір з різних точок бачиться й оцінюється по-різному.

Класики

Щастя класиків у тому, що вони мертві.

¹ Існував звичай, згідно з яким, коли створювалася статуя Будди, після кожного удару різакком майстер робив три поклони.

² «Луньші» — старовинний китайський трактат про поезію.

³ *Гора Родзан* — славиться тим, що з різних точок її видно по-різному, на відміну від знаменитої конусоподібної гори Фудзі.

Про те ж саме

Наше і ваше щастя в тому, що вони мертві.

Художники, що розчарувалися

Чимало художників живуть у світі розчарувань. Вони не вірять у любов. Вони не вірять у совість. Подібно до стародавніх пустельників, вони зробили своїм домом пустелю утопії. Через це вони, можливо, гідні жалю. Одначе прекрасні міражі народжуються лише в небі пустелі. Розчарувавшись у справах людських, у мистецтві вони, як правило, не розчарувалися. Навпаки, від самої лише згадки про мистецтво перед їхніми очима виникають золоті видіння, недоступні звичайним людям. Вони теж, розмірковуючи про прекрасне, чекають на свою щасливу мить.

Сповідь

Ніхто не здатен сповідатися в усьому до кінця. В той же час без сповіді самовираження неможливе.

Руссо був людиною, що любила сповідатись. Але виявити в його «Сповіді» цілковитої відвертості неможливо. Меріме був людиною, що ненавидить сповідатися. Та хіба в «Коломбі» він не розповідає потай про самого себе? Чітко позначити межу між сповідальною та всією іншою літературою неможливо.

Життя. Ісігуро Тейіті-куну¹

Будь-хто впевнений, що не навченому плавати наказувати «пливи» нерозумно. Так само нерозумно не навченому бігати наказувати «біжи». Одначе ми із самого народження дістаємо такі безглузді накази.

Хіба могли ми, ще перебуваючи в утробі матері, вивчити шлях, яким піде наше життя? Але ж, ледве з'явившись на світ, ми зразу вступаємо в життя, яке нагадує арену боротьби. Звісно, не навчений плавати як слід пропливти не зможе. Не навчений бігати також прибіжить останнім. Тому-то нам не піти з арени життя без ран.

¹ *Ісігуро Тейіті* — японець, з яким Акутагава познайомився в Шанхаї під час поїздки до Китаю.

Люди, можливо, скажуть: «треба подивитися на те, що здійснювали предки. Це послугує вам взірцем». Одначе, просто дивлячись на сотні плавців і тисячі бігунів, навчитися плавати чи опанувати біг неможливо. І ті, хто спробує попливти, всі до одного наковтаються води, а ті, хто спробує бігти, всі без винятку забрудняться в пилюці. Погляньте на знаменитих спортсменів світу — чи не ховають вони за гордовитою посмішкою гримасу страждання?

Життя схоже на олімпійські ігри, влаштовані божевільними. Ми маємо вчитися боротись за життя, борючись із життям. А тим, хто не може стримати обурення, бачачи всю безглуздість цієї гри, ліпше піти з арени. Самогубство також цілком підходящий спосіб. Одначе ті, хто хоче вистояти на арені життя, мусять мужньо боротися, не боячись ран.

Про те ж саме

Життя подібне до коробки сірників. Поводитися з нею серйозно — зовсім нерозумно. Поводитися несерйозно — небезпечно.

Про те ж саме

Життя подібне до книги, в якій бракує багатьох сторінок. Важко назвати його цілісним. І все ж таки воно цілісне.

Рай на землі

Рай на землі оспівується у віршах. Але, на жаль, я не пригадую, щоб хтось із таких поетів хотів жити в раю на землі. Християнський рай на землі являє собою вельми сумне видовище. Даоський рай також усього лише похмура китайська харчевня. Тим більше сучасні утопії — в пам'яті лишилися тільки ідеї Вільяма Джеймса, що кидали у дрож.

Рай на землі, про який мрію я, не затишна теплиця. І не пункт роздачі їжі та одягу, який існує при школі. Жити в такому раю — це коли батьки йдуть із життя, виростивши своїх дітей. Брати й сестри, народжені навіть лиходіями, але ніколи — дурнями, не завдадуть одне одному ніяких клопотів. Жінки, вийшовши заміж, одразу ж робляться лагідними і слухняними, тому що в них вселяється душа домашньої тварини. Діти, хлопці чи то дівчата, слухняні волі або емоціям

батьків, здатні по кілька разів на день ставати глухими, німи, покірними, сліпими. Друг А. не буде біднішим за друга В., і в той же час друг В. не буде багатшим за друга А., і обидва знаходять найвищу втіху у взаємному вихвалянні. Далі... взагалі, про таке місце приємно мріяти.

Цей рай на землі не тільки для мене. Він — для всіх благочестивих людей на світі. В усі часи лише поети й учені у своїх райдужних мріях думали про такий рай. У цьому немає нічого дивного. Лише мрії про нього переповнювали їх істинним щастям.

Р. С. Мій племінник мріє придбати портрет Рембрандта. Але при цьому він навіть мріяти не сміє, щоб отримати на кишенькові витрати хоча б десять єн. Десять єн на кишенькові витрати — ось що здатне переповнити його істинним щастям.

Насильство

Життя — складна штука. Зробити складне життя простим здатна тільки зброя. Тому-то цивілізована людина, маючи розум людини кам'яного віку, і віддає перевагу вбивству над будь-якою дискусією.

Влада, власне, і є насильство, що заручилося патентом. Щоби правити нами, людьми, в насильстві, можливо, і є необхідність. А можливо, й немає необхідності.

Людяність

Хоч як прикро, в мене бракує мужності поклонятися людяності. Більш того, частенько я відчуваю презирство до людяності — це правда. Але правда й те, що, як правило, я відчуваю до людяності й любов. Любов? А можливо, не любов, а скоріше, співчуття? Принаймні, якщо людяність перестане хвилювати, життя перетвориться на психіатричну лікарню, мешкати в якій нестерпно. І природним результатом буде те, що сталося зі Свіфтом, — божевілля.

Кажуть, що незадовго до божевілля Свіфт, дивлячись на дерево зі всохлою верхівкою, прошепотів: «Я дуже схожий на це дерево. Все йде від голови». Щоразу, коли я згадую цю історію, мене проймає дроз. Я думаю з потаємною радістю: яке щастя, що я не народжений таким же генієм, як Свіфт.

Листя дуба

Повне щастя можуть дати лише привілеї, даровані ідіотам. Навіть найневиправніший оптиміст не здатен завжди всміхатися. Ні, якби можна було припустити існування справжніх оптимістів, то це призвело б тільки до того, що вони впали б у відчай од щастя.

Коли був би я вдома,
Звісно, їжу поклав би на блюдо,
Та в дорозі тепер я,
Де трави узголів'ям слугують,
Тож і їжу кладу через те я на листя дубове¹.

Цей вірш передає не просто почуття мандрівника. Ми завжди йдемо на компроміс — замість бажаного погоджуємося на можливе. Вчені зможуть, напевно, дати листю дуба найпрекрасніші імена. Та якщо просто взяти листя дуба в руку, воно листям дуба й залишиться.

Сумувати за листям дуба тільки тому, що воно листя дуба, — означає виявити до нього значно більшу повагу, ніж якщо просто підкреслювати: на нього можна класти їжу. Таке твердження ще нудніше, ніж просто з байдужою посмішкою пройти повз нього тільки тому, що воно листя дуба. Принаймні, все життя невтомно сумувати за одним і тим же комічно і в той же час аморально. Великі песимісти далеко не завжди корчили кислі фізіономії. Навіть Леонарді, що страждав невиліковною хворобою, іноді сумно всміхався, дивлячись на бліді троянди...

Примітка. Аморальність — інша назва надмірності.

Будда

Покинувши потай королівський замок, Сіддхартха цілих шість років провадив аскетичне життя. Він провадив його протягом шести років, спокутуючи небачену розкіш, у якій жив у королівському замку. Такий же показовий і сорокаденний піст сина теслі з Назарета.

Про те ж саме

Сіддхартха наказав Чандаке приготувати коней, і вони таємно покинули королівський замок. Та схильність до міркувань часто викликала в нього меланхолію. Нелегко встановити, хто зітхнув з полегшенням, коли Сіддхартха покинув

¹ Вірш з японської поетичної антології VIII ст. «Манійосю».

королівський замок — сам майбутній Сак'я Муні чи Ясодхара, його дружина.

Про те ж саме

Після шести років аскетичного життя Сіддхартха під смоківницею досяг вищого розуміння. Його повчання, як стати Буддою, говорять про те, що матерія панує над духом. Він купається. П'є молочний сік. Зрештою, розмовляє з дівчиною, що пасе худобу. Дівчина стане згодом буддою Нанда.

Політичний геній

Традиційно вважається, що політичний геній — це той, хто волю народу перетворює на свою власну. Однак все навпаки. Вірніше сказати, що політичний геній — це той, хто свою власну волю перетворює на волю народу. Чи принаймні змушує повірити, що такою є воля народу. Тому політичний геній має бути й геніальним актором. Наполеон говорив: «Від великого до смішного один крок». Ці слова підходять не стільки імператору, скільки актору.

Про те ж саме

Народ вірить у великі принципи. Політичний геній і щербатої копійки не дасть за великі принципи. Лише для того, щоб правити народом, він надягає на себе личину борця за великі принципи. Але, одного разу надягнувши цю личину, він уже ніколи не спроможний скинути її. Якщо ж спробує здерти її силою, то зразу ж зійде зі сцени як політичний геній. Навіть монарх заради збереження корони йде на обмеження своєї влади. Тому ж бо трагедія політичного генія завжди містить у собі й комічність. Таку комічність, приміром, містить сценка із «Записок від нудьги»¹, коли монах храму Ніннадзі почав танцювати, насунувши на голову казан-триніжок.

Любов сильніша від смерті

«Любов сильніша від смерті» — ці слова можна знайти в романі Мопассана. Але, звісно, сильніша від смерті не лише

¹ «Записки від нудьги» — пам'ятка японської літератури XIV ст. Автор — монах Кенко-хосі (1283—1352).

любов. Наприклад, хворий на черевний тиф з'їдає печиво, знаючи, що неминуче помре від цього, — ось чудовий доказ, що й голод іноді сильніший від смерті. Та й крім голоду назвати можна багато чого, що сильніше від смерті, — патріотизм, релігійний екстаз, людинолюбство, жадібність, честолюбство, злочинні інстинкти. Взагалі, будь-яка жага сильніша від смерті (звичайно, жага смерті — виняток). Щоправда, я б не зважився стверджувати, що любов більшою мірою, ніж усе перелічене, сильніша від смерті. Навіть у тих випадках, коли здається: ось любов, яка сильніша від смерті, насправді ж нами володіє так званий боварізм, властивий французам. Це сентименталізм, який бере свій початок із часів мадам Боварі та змушує нас уявляти себе тим самим легендарним коханцем.

Пекло

Життя — щось іще більш пекельне, ніж саме пекло. Муки в пеклі не йдуть урозріз з установленими законами. Наприклад, муки в світі голодних духів¹ полягають у тому, що варто грішнику спробувати спожити їжу, яка з'явилася перед ним, як над нею спалахує вогонь. Але муки, що їх посилає життя, як на лихо, не такі примітивні. Іноді варто нам спробувати спожити їжу, що з'явилася перед нами, як над нею спалахує вогонь, та іноді зовсім несподівано можна попоїсти собі на втіху. А трапляється й таке, що, попоївши з насолодою, захворюєш на катар, іншого ж разу несподівано, собі на втіху, легко перетравлюєш їжу. До такого світу, де не існує законів, нелегко призвичаїтися. Мені здається, потрапивши до пекла, я зможу вибрати момент і поцупити їжу в світі голодних духів. А вже якщо проживу два-три рочки на голковій горі чи в морі крові й потроху звикну, то зовсім уже не буду зазнавати особливих мук, крокуючи по голках, пливучи в крові.

Скандали

Обивателі полюбляють скандали. Скандальна історія з Білою Лілією, скандальна історія з Мусякодзі² — обиватель

¹ *Світ голодних духів* — одне з кіл буддійського пекла.

² *Біла Лілія* — сценічне ім'я модної співачки, дружини промисловця, що втекла від чоловіка з молодиком. *Арісіма Такео* (1878—1923) — відомий письменник, вчинив спільне самогубство зі своєю коханою. Письменник *Мусякодзі Санаецу* (1885—1979) 1922 р. розлучився з дружиною і почав відкрито жити з іншою жінкою.

стежить за ними з невимовною втіхою. Чому ж обивателі так полюбляють скандали, особливо скандали, в яких замішані відомі люди? Гурмон відповідає на це так: «Причина в тому, що ці скандали дозволяють подавати наші власні, які ми ретельно приховуємо, як щось природне».

Відповідь Гурмона абсолютно точна. Одначе недостатньо повна. Ординарні люди, не здатні влаштувати навіть скандалу, вбачають у скандалах навколо знаменитих людей чудову зброю для виправдання власної легкодухості. І в той же час вбачають чудовий п'єдестал, аби підняти свою неіснуючу перевагу. «Я не така красуня, як Біла Лілія. Але зате доброчесніша, ніж вона». «Я не настільки талановитий, як Арісіма. Але зате краще, ніж він, знаю людей». «Я не настільки... як Мусякодзі, але...» — сказавши це, щасливий обиватель міцно засинає, наче вдоволена свиня.

Про те ж саме

Одна з відмітних рис генія — здатність улаштувати скандали.

Громадська думка

Громадська думка завжди самосуд, а самосуд завжди розвага. Навіть якщо замість пістолета вдаються до газетної статті.

Про те ж саме

Існування громадської думки виправдується хоча б задоволенням нехтувати громадську думку.

Ворожість

Ворожість порівнянна з холодом. Бувши поміркованою, вона збадьорює і до того ж багатьом необхідна для збереження здоров'я.

Утопія

Досконала утопія не з'являється в основному з такої причини. Доти, доки не зміниться людська натура, досконала утопія з'явитися не може. А якщо людська натура зміниться,

утопія, що здавалася досконалою, зразу сприйматиметься як недосконала.

Небезпечні думки

Небезпечні думки — це думки, що змушують міркувати як слід.

Зло

Молодий чоловік, який є мистецькою натурою, пізніше за всіх виявляє «людське зло».

Ніномія Сонтоку¹

Я досі пам'ятаю описану в шкільній хрестоматії історію про дитячі роки Ніномії Сонтоку. Народившись у бідній сім'ї, Сонтоку вдень допомагав батькам у їхній селянській праці, а вечорами плів солом'яні сандалії. Взагалі працював як дорослий і в той же час старанно займався самоосвітою. Це вельми зворушлива історія, як будь-яка оповідь про чоловіка, що вибився в люди, — такі історії можна знайти в будь-якій повісті для масового читача.

Однаке ця історія про чоловіка, що вибився в люди, замість того щоб прославити Сонтоку, ганьбить його батьків. Адже вони палець об палець не вдарили, аби дати освіту синові. Навпаки, перешкоджали цьому. Так що з точки зору батьківської відповідальності вони явно поводитися ганебно. Та наші батьки й учителі простодушно забули про це. Вони були переконані, що батьки Сонтоку могли бути хоч п'яницями, хоч картярами — не важливо. Мова ж не про них, про Сонтоку. Він же, незважаючи на труднощі та поневіряння, не покладаючи рук займався самоосвітою. Ми, діти, мали виховати в собі незламну волю Сонтоку.

Я відчуваю до егоїзму батьків Сонтоку майже захоплення. Дійсно, в них виявився дуже вдалий син — хлопчик, окрім усього іншого, був їм іще й слугою. Більш того, здобувши згодом велику пошану, він тим самим прославив батька й матір — це вже удача так удача. Та мене, що не досяг іще

¹ *Ніномія Сонтоку* (1787—1856) — один із теоретиків перебудови сільського господарства в Японії. Його ідеї набули в країні великого поширення.

й п'ятнадцятилітнього віку, глибоко схвилювала сила духу Сонтаку, і мені навіть спало на думку: як мені не пощастило, що я не народився в такій бідній сім'ї, як він. Звичайна річ — раб, скований путами, прагне, щоб вони були товстішими.

Рабство

Знищити рабство — значить знищити рабську свідомість. Але нашому суспільству без рабства і дня не проіснувати. Не випадково навіть республіка Платона припускала існування рабства.

Про те ж саме

Назвати тирана тираном завжди було небезпечно. Та нині не менш небезпечно назвати раба рабом.

Трагедія

Трагедія — це коли змушений займатися справою, якої соромишся. Отже, трагедія, що об'єднує все людство, — справляння нужди.

Сильний і слабкий

Сильний боїться не ворога, а друга. Він безтрепетно повергає ворога, але, як слабка дитина, відчуває страх ненавмисно поранити друга.

Слабкий боїться не друга, а ворога. Через це йому скрізь увижаються вороги.

Розумний s. М.¹

Ось що я говорив своєму другові s. М.

Заслуга діалектики. Кінець кінцем заслуга діалектики полягає в тому, що вона змушена прийти до висновку, що все на світі — дурість.

Дівчина. Нагадує прозоро-холодне мілководдя, що тягнеться скільки сягає око.

Рання освіта. Гм, вона прекрасна. Звільнює від відповідальності за те, що дитина ще в дитсадку дізнається, скільки лиха завдає людині розум.

¹ S. M. — Муруо Сайсей (1889—1962), японський поет, письменник.

Спогади. Це далекий пейзаж на обрії, причому вже дещо впорядкований.

Жінка. Судячи зі слів Мері Стопс, жінка настільки вірна чоловікові, що принаймні раз на два тижні відчуває до нього потяг.

Роки юності. В юності меланхолія виникає від зарозумілого ставлення до всього на світі.

Прикrostі роблять людину розумною. Якщо розумною людину роблять прикrostі, то обережна людина у своєму ординарному житті ніколи не стане розумною.

Як ми маємо жити? Так, щоби залишити для себе хоча б частинку непізнаного світу.

Спілкування

Будь-яке спілкування само по собі вимагає нещирості. До кінця розкрити свою душу приятелям без тіні нещирості — значить неминуче розірвати стосунки навіть із найщирішим другом. Найщиріший друг — тією чи іншою мірою це можна сказати про кожного з нас — ненавидить або зневажає свого приятеля, навіть задушевного. Щоправда, ненависть перед лицем вигоди втрачає свою гостроту. А саме презирство породжує, природно, нещирість. Тому, щоб зберегти задушевні стосунки зі своїми приятелями, потрібне максимальне зрівноважування презирства та вигоди. Але це не кожному дано. Інакше як би з'являлися в давні часи добре виховані, благородні люди і як би в такі ж давні часи у світі панував золотий вік, що не знав війни?

Дрібниці

Щоби зробити життя щасливим, треба любити повсякденні дрібниці. Сяння хмар, шелест бамбука, цвірінкання зграйки горобців, обличчя перехожих — в усіх цих повсякденних дрібницях потрібно знаходити найвищу насолоду.

Щоби зробити життя щасливим? Але ж ті, що люблять дрібниці, через дрібниці завжди страждають. Жаба, що стрибнула в зарослий ставок у саду, порушила вікову печаль. Але жаба, що вистригнула із зарослого ставка, можливо, вселила вікову печаль. Усе-таки життя Басьо було повним насолод, але в очах оточення його життя було повним страждань. Так і ми — щоб насолоджуватися найменшим, маємо страждати від найменшого.

Щоби зробити життя щасливим, потрібно страждати від повсякденних дрібниць. Сяяння хмар, шелест бамбука, цвірінкання зграйки горобців — в усіх цих повсякденних дрібницях потрібно вбачати і муки пекла.

Боги

Із усього притаманного богам найбільше моє співчуття викликає те, що вони не можуть покінчити життя самогубством.

Про те ж саме

Ми знаходимо безліч причин ганьбити богів. Але, хоч як це сумно, японці не вірять і у всемогутнього бога, що заслуговує на ганьблення.

Народ

Народ — поміркований консерватор. Суспільний лад, ідеї, мистецтво, релігія — щоби народ полюбив їх, потрібно, аби на них був наліт давнини.

Про те ж саме

Зрозуміти, що народ дурний, — цим пишатися не варто. Але зрозуміти, що ми самі і є народ, — ось цим варто пишатися.

Про те ж саме

Стародавні люди зараховували до великих принципів держави — зробити народ дурним. Але лише настільки, щоби не втратити можливості зробити його ще дурнішим. Або щоби не втратити можливості зробити його й мудрим.

Слова Чехова

Чехов в одному зі своїх листів так розмірковує про відмінність між чоловіком і жінкою. Жінка, старіючи, все більше займається жіночими справами, а чоловік, старіючи, все більше відходить од жіночих справ.

Але ці слова Чехова рівнозначні заяві, що чоловіки й жінки, старіючи, перестають цікавитися стосунками між особами обох статей. Але ж це відомо і трирічній дитині. Більш того, слова Чехова вказують не стільки на існування відмінності між чоловіком і жінкою, скільки на те, що така відмінність відсутня.

Одяг

Одяг жінки — частина її самої. Кейкіті не піддався спокусі, звісно, завдяки притаманній йому моральності. Але потрібно пригадати, що жінка, яка спокушала Кейкіті, наділа одяг його дружини. Якби вона цього не зробила, то, видно, взагалі не змогла б його спокусити.

Примітка. Див. повість Кікуті Кана «Спокушання Кейкіті».

Поклоніння незайманості

Скільки комічних поразок зазнавали ми, коли, вибираючи дружину, дбали головним чином про те, щоб вона була незайманою. Але ж одруження — найбільш слухний час, аби відмовитися від поклоніння незайманості.

Про те ж саме

Поклоніння незайманості може початися лише після того, як пересвідчишся в ній. Тут над почуттям віддається перевага незначним знанням. Тому поклонників незайманості можна з цілковитою підставою назвати зарозумілими вченими, далекими від любові. Можливо, не випадковим є й те, що поклонники незайманості з такою серйозністю займаються її виявленням.

Про те ж саме

Звісно, поклоніння дівчині зовсім інше, ніж поклоніння незайманості. Люди, що вважають ці поняття синонімічними, занадто недооцінюють артистичний талент жінок.

Правила пристойності

Одна школярка якось запитала мого приятеля: цілуєшся, треба заплющувати очі чи можна залишати їх розплющеними?

Я разом із цією школяркою дуже шкодую, що в школі не викладають правил пристойності в коханні.

Каїбара Еккен

У шкільні роки я читав різні повчальні історії про Каїбару Еккена. Одного разу він плив на поромі з якимось незнайомим студентом. Студент, мовби пишаючись своїми знаннями, самовпевнено розумував з приводу різних наук. Еккен, не перебиваючи, уважно слухав його. Тим часом пором пристав до берега. Тоді було так заведено, щоби пасажири, сходячи з судна, повідомляли своє ім'я. Тут студент дізнався, що розмовляв з великим конфуціанцем, і, зніяковівши, почав просити вибачення за свою нечемність. Ось таку повчальну історію я одного разу прочитав.

У той час із цієї історії я зрозумів, що скромність — важлива чеснота. Принаймні, старався це зрозуміти. Але тепер, хоч як це прикро, не бачу в ній нічого повчального. Тепер ця історія сприймається мною з деяким інтересом лише тому, що я гадаю про неї так:

1. Яким саркастичним було презирливе мовчання Еккена!
2. Якими вульгарними були оплески пасажирів, зраділих, що студента присоромлено!
3. Як трепетно бився в розумуванні юного студента дух нового часу, незнаний Еккеном!

Захисна промова

Один критик стійкий вираз «розставляти перед будинком сіті для ловлі птахів», маючи на увазі занедбаність будинку, вжив у значенні «роєм роїтися». Вираз «розставляти перед будинком сіті для ловлі птахів» винайдено китайцями. Немає, звісно, такого закону, що у вживанні цього виразу японці мусять сліпо наслідувати китайців. Можна, наприклад, вжити його образно: «Усмішка цієї жінки нагадувала розставлені перед будинком сіті для ловлі птахів». Звичайно, якщо таке тлумачення цього виразу прищепиться.

Якщо прищепиться. Все залежить од непередбачуваного «прищепиться». Хіба не те ж саме «роман про себе»? «Ichroman» означає роман від першої особи. Причому той, хто іменується «я», зовсім не обов'язково має бути самим авто-

ром. Але в японському «романі про себе» як «я» зазвичай виступає сам автор. Іноді, щоправда, такий роман має вигляд історії життя самого автора, а роман, написаний од третьої особи, частенько називається «романом про себе». Я впевнений, що цей новий приклад ігнорування слововжитку, заведеного в німців або європейців узагалі. Вираз «розставляти перед будинком сіті для ловлі птахів», можливо, також виявився новим таким же прикладом.

Було б невірним стверджувати, що критик, якого я згадував, недостатньо ерудований. Тільки було б занадто поспішним вишукувати нові приклади, забувши про плин часу. Критик не мусить ображатися на кпини — всякий піонер зобов'язаний вдовольнитися не дуже-то солодкою долею.

Межі

Навіть геній скований межами, які важко подолати. Виявлення цих меж не може не виклика́ти деякого смутку. Та непомітно викликає і протилежне відчуття — вдоволення. Мовби пізнав, що бамбук — це бамбук, плющ — це плющ.

Марс

Запитувати, чи є люди на Марсі, рівносильне тому, щоби запитувати, чи є там люди, існування яких можна відчутти за допомогою наших п'яти чуттів. Одначе перебіг життя далеко не завжди відбувається в умовах, які дозволяють відчутти його таким чином. Якщо припустити, що марсіани існують поза досяжністю наших п'яти чуттів, то не є винятком — і сьогодні ввечері вони розгулюють по Гіндзі під платанами, прибитими осінньою жовтизною.

Мрії Бланкі

Всесвіт безмежний. Його утворюють приблизно шістдесят елементів. Але хоч як багато існувало б сполучень цих елементів, кількість їх не безмежна; щоби створити з таких елементів безкінечний всесвіт, необхідно не тільки випробувати всі можливі сполучення, але й змінювати їх. Таким чином, і наша населена Земля — Земля, що є одним із сполучень цих елементів, — не є єдина така планета Сонячної системи, кількість таких планет безмежна. Наполеон на зем-

лі здобув видатну перемогу в битві при Маренго. Але не виключено, на якійсь іншій планеті, що обертається на іншому невідомому небі, Наполеон зазнав нищівної поразки в битві при Маренго...

Такою є вибудувана у мріях космологія шістдесятисемилітнього Бланкі. Ставити під сумнів правильність його точки зору я не збираюся. Жаль тільки, що, описуючи свої мрії в тюремній камері, він розчарувався в усіх революціях.

Нині це вселяє в наші серця смуток. Мрії вже покинули землю. Тепер у пошуках розради нам треба звернутися до безмежних далей, відлеглих од нас на багато мільярдів миль, — до другої землі, зануреної в космічну ніч.

Посередність

Посередній твір, навіть зовні монументальний, є схожим на кімнату без вікон. Він аж ніяк не відповідає вимогам життя.

Дотеп

Дотеп — це думка, позбавлена силогізму. Так звана думка дотепників — це силогізм, позбавлений думки.

Про те ж саме

Неприйняття дотепу корениться в утомі людей.

Політичні діячі

Знання в галузі політики, що ними більше, ніж ми, можуть пишатися політичні діячі, — це знання найрізноманітніших фактів. І знання ці, як правило, зводяться лише до того, якого капелюха носить якийсь лідер якоїсь партії.

Про те ж саме

Так звані доморощені політики таких знань не мають. Але якщо говорити про їхню проникливість, то в цьому вони не поступаються політичним діячам. І, як правило, значно переважають їх у палкості, що не має на меті здобуття якоїсь користі.

Факти

Як полюбляють люди знати найрізноманітніші факти! Більше всього їх цікавить не те, що таке любов. Їх цікавить, чи був Христос незаконнонародженим.

Мандрівні воїни

Раніше я гадав, що мандрівний воїн ставав до бою з першим-ліпшим фехтувальником, аби відточувати свою військову майстерність. Але зараз розумію, що насправді метою було довести — на всьому світі немає людини, сильнішої за нього. (По прочитанні біографії Мусасі Міямото.)

Гюґо

Це величезний кусень хліба, що вкриває всю Францію. Але майже без масла.

Достоевський

Романи Достоевського рясніють карикатурними образами. Щоправда, більшість завдасть глибокого суму й дияволу.

Флобер

Флобер навчив мене тому, що й нудьга може бути прекрасною.

Мопассан

Мопассан нагадує лід. А іноді — льодяник.

По

Перш ніж створити сфінкса, По вивчив анатомію. Саме в цьому схована таємниця, як йому вдалося вразити прийдешні покоління.

Логіка одного капіталіста

«Художники продають твори мистецтва, я продаю консерви із крабів — і не бачу ніякої різниці. Але художники вва-

жають свої творіння світовими скарбами. Беручи з них приклад, я мав би вихвалитися консервами із крабів, по шістдесят сен за банку.

За свої шістдесят років я, недостойний, жодного разу в житті не дозволив собі такої безглуздої самовтіхи, як художники».

Критика Сасаки Мосаку-куна¹

Ясний ранок. Мефістофель, обернувшись в доктора, читає в університеті лекцію про критику. Звісно, це не «Критика» Канта. Це вчення про те, як розбирати твори прози та драматургії.

«Друзі, гадаю, ви зрозуміли, про що я розповідав на минулому тижні, і сьогодні ми зробимо наступний крок. Я ознайомлю вас із «методом напівсхвалення». Що означає «метод напівсхвалення»? Це метод, який дозволяє напівсхвалити той чи інший художній твір, що впливає із самої назви. Одначе «напів» має бути «гіршою половиною». Схвалювати «кращу половину» таким методом надзвичайно небезпечно. Спробуйте використати запропонований мною метод відносно квітів японської сакури. «Краща половина» квітів сакури полягає в чарівності кольору та форми. Та для того щоби користуватися моїм методом, необхідно схвалити не стільки «кращу», скільки «гіршу половину» — тобто запах квітів сакури. І це дозволить дійти висновку, що «запах дійсно є. Але не більш того». Чи очікує нас провал, якщо раптом замість «гіршої» нам доведеться схвалити «кращу половину»? Ні. Послухаймо: «Колір і форма дійсно прекрасні. Але не більш того». Хіба таке твердження здатне применшити чарівність квітів сакури? Аж ніяк.

Таким чином, за якими критеріями слід розрізняти «кращу» та «гіршу» половини? Для розв'язання цієї проблеми треба звернутися до теорії цінностей. Цінності, в чому ми давним-давно переконані, полягають не в самому творі, а в нашому сприйнятті, що дає йому оцінку. Отже, критерієм розрізнення «кращої» та «гіршої» половин слугує наше сприйняття чи любов народу в ту чи іншу епоху.

Наприклад, нині народ не любить японські букети. Значить, японські букети погані. Нині народ полюбляє бразиль-

¹ Сасаки Мосаку (1898—1966) — японський письменник, учень Акутаґави.

ську каву. Значить, бразильська кава без сумніву хороша. Таким чином, художня цінність того чи іншого твору — його «краща» та «гірша» половини мають різнитися, виходячи з наведеного прикладу.

Не вдаючись до такого критерію, використати інші — чи то краса, істина або добро — не більш ніж комічний анахронізм. Ви зобов'язані викинути минуле, як старого бриля. Уявлення про гарне й погане не може подолати пристрастей, а пристрасті й є поєднання гарного й поганого; любов і ненависть також пристрасті — це не просто «метод напівсхвалення», а закон, про який не слід забувати, якщо вже вирішили займатися критикою.

Отже, в цьому й полягає «метод напівсхвалення», а тепер мені б хотілося звернути вашу увагу на слова «не більш того». Їх треба вживати неодмінно. По-перше, якщо вже ми говоримо «не більш того», це значить: схвалюємо «те», а саме «гіршу половину». При цьому, по-друге, ми заперечуємо все, крім «того». Слід також сказати, що слова «не більш того» мають яскраво виражену тенденцію до нав'язування своєї думки. І нарешті, вельми делікатний третій момент — сама художня цінність «того» заперечується наведеним вище способом, який є простим, але не впадає в око. Звісно, заперечуючи, ми ніколи не мусимо називати причину заперечення. Заперечення висловлюється тільки між рядками — саме це і є найбільш варта уваги особливість слів «не більш того». Вбити похвалою — ось значення слів «не більш того», покликаних, нібито схвалюючи, насправді заперечувати.

Мені видається, що пропонований «метод напівсхвалення» заслуговує на значно більшу довіру, ніж «метод цілковитого заперечення» або «метод несправджених сподівань». Я розповідав про нього на минулому тижні, стисло повторюю, щоби нагадати вам основні положення. Це метод, який дозволяє повністю заперечувати художню цінність твору, спираючись на його художню цінність. Наприклад, заперечуючи художню цінність тієї чи іншої трагедії, треба гостро критикувати її за те, що вона трагедійна, неприємна, похмура. Можна критикувати й навпаки — лаяти за те, що в ній відсутні щастя, радість, легкість. Ось чому я й називаю цей метод також «методом несправджених сподівань». «Метод цілковитого заперечення», або «метод несправджених сподівань», не може дати цілковитого задоволення, позаяк іноді викликає підозру в упередженості. Тоді як «метод напівсхвалення», принаймні напо-

ловину, визнає художню цінність твору, що дозволяє легко сторити враження безсторонності.

Темою моєї чергової лекції буде новий твір Сасакі Мосаку «Літнє пальто», тому прошу вас до наступного тижня розібрати його, використовуючи «метод напівсхвалення». (Тут один із юних слухачів задає запитання: «Сенсею, а чи не можна використати “метод цілковитого заперечення”?») Ні, з використанням «методу цілковитого заперечення» треба хоча б трохи зачекати. Все-таки пан Сасакі письменник, який останніми роками набув слави. Тому обмежимося, я гадаю, “методом напівсхвалення”...»

За тиждень у студентській роботі, що дістала найвищий бал, було сказано: «Написана вміло. Не більш того».

Батьки й діти

Вельми сумнівно, що батьки здатні рости своїх дітей. Щоправда, корів і коней вони рости можуть, це вірно. Однак виховувати дітей, спираючись на стародавні звичаї та пояснюючи їх тим, що такими є натуральні закони природи, не більш ніж відмовка, до якої вдаються батьки. Якби будь-які звичаї можна було виправдати посиланням на натуральні закони природи, то ми мусили б виправдати й звичай викрадачів наречених, що спостерігається у первісних народів.

Про те ж саме

Любов матері до дитини — найбезкорисливіша любов. Однак безкорислива любов менш за все допомагає рости дитину. Під впливом такої любові чи, принаймні, в основному під її впливом дитина стає або деспотом, або нікчемою.

Про те ж саме

Перший акт життєвої трагедії людини починається з появою дитини.

Про те ж саме

З давніх-давен більшість батьків без кінця повторюють такі слова: «Я виявився невдахою. Але мушу зробити все, щоби хоч моя дитина досягла успіху».

Можливості

Ми не можемо робити те, що хочемо. І робимо лише те, що можемо. Це стосується не тільки нас як індивідуумів. Але й нашого суспільства в цілому. Можливо, й бог не зміг створити світ таким, яким би йому хотілосьь.

Слова Мура

В записниках Джорджа Мура є такі слова: «Великий художник ретельно вибирає місце, де написати своє ім'я. І ніколи не підписує свої картини на одному й тому ж місці».

«Ніколи не підписує свої картини на одному й тому ж місці» — це, звісно, стосується будь-якого художника, а не лише великого. Не будемо засуджувати Мура за таку неточність. Несподіваним видалося мені інше: «Великий художник ретельно вибирає місце, де написати своє ім'я». Серед художників Сходу ніколи не було такого, хто б недооцінював вибір місця, куди поставити свою фамільну печать. Говорити про необхідність уважного вибору такого місця — трюїзм. Думаючи про Мура, який спеціально написав про це, я не можу позбутися думки, якими не схожими є Схід і Захід.

Величина твору

Судити про геніальність твору залежно від його розміру — значить припускати матеріальний підхід до його оцінки. Величина твору — це лише питання гонорару. «Портрет старого» Рембрандта я люблю значно дужче, ніж фреску Мікеланджело «Страшний суд».

Мої улюблені твори

Мої улюблені твори — я маю на увазі літературні — це твори, в яких я можу відчути автора як людину. Людину з усім, що їй притаманне, — мозком, серцем, фізіологією. Але, хоч як це прикро, у більшості своїй вони каліки. (Щоправда, великий каліка може викликати наше захоплення.)

Подивившись «Райдужну заставу»

Не чоловік полює за жінкою. Жінка полює за чоловіком. Шоу розповів про цей факт у своїй п'єсі «Людина і надлю-

дина». Та він був не першим, хто це зробив. Я подивився «Райдужну заставу» з Мей Лань-фанем¹ і дізнався, що в Китаї теж є драматург, який звернув увагу на цей факт. Більш того, в «Думках про драму», крім «Райдужної застави», наводиться сила-силенна п'єс про битви, які ведуть жінки заради того, щоб звабити чоловіка.

Героїня з «Гори Дундзя-шань», героїня із «Страти сина біля парадної брами», героїня з «Гори Шуансо-шань» — усі вони належать до таких жінок. Візьмімо, приміром, Лі Хуа, героїню «Любові до наїзниць», — гарцюючи на коні, вона не тільки зачарувала молодого полководця. Вона одружила його з собою, попросивши при цьому вибачення в його дружини. Пан Ху Ші² сказав мені: «За винятком «Чотирьох вчених мужів», я заперечую художню цінність усіх вистав пекінської опери. Але все ж таки вони є глибоко філософськими». Можливо, філософ пан Ху Ші своїми словами намагався пом'якшити своє громоподібне обурення тим, що ці твори не мають достатньої художньої цінності.

Досвід

Покладатися лише на досвід рівнозначно тому, щоби покладатися лише на їжу, не думаючи про травлення. В той же час покладатися лише на свої здібності, нехтуючи досвід, рівнозначно тому, щоби покладатися лише на травлення, не думаючи про їжу.

Ахіллес

Стверджують, що у давньогрецького героя Ахіллеса була уразливою тільки п'ята. Отже, щоби знати Ахіллеса, треба знати про ахіллесову п'яту.

Щастя художника

Найщасливіший художник — це художник, який зажив слави на схилі віку. В цьому розумінні Кунікіда Доппо³ аж ніяк не нещасний художник.

¹ *Мей Лань-фань* (1895—?) — відомий китайський актор.

² *Ху Ші* (1891—?) — китайський філософ, літератор.

³ *Кунікіда Доппо* (1871—1908) — японський письменник, поет.

Добра людина

Жінка не завжди хоче, щоб її чоловік був добряком. Але чоловік завжди хоче мати другом добру людину.

Про те ж саме

Добра людина більш за все схожа на бога на небесах. По-перше, з нею можна поділитися своєю радістю. По-друге, їй можна поплакатися. По-третє, є вона чи немає — не важливо.

Злочин

«Ненавидіти злочин, а не того, хто його вчинив» — це не так уже й важко. Більшість дітей реалізують цей афоризм щодо більшості батьків.

Персик і слива

«Хоча персик і слива є безмовними, люди топчуть стежку між ними»¹ — так говорять мудреці. Звичайно, це невірно; що значить «хоча персик і слива є безмовними»? Правильніше сказати — «оскільки персик і слива є безмовними».

Велич

Народ частенько захоплюється величчю людей і діянь. Але споконвіку не було такого, щоби народ полюбляв зустрічатися з величчю.

Оголошення

«Критика Сасаки Мосаку-куна» — розділ «Слів пігмея», опублікованих у дванадцятому числі, аж ніяк не свідчить про зневагу до цього письменника. В ньому — насмішка над критиком, який не визнає його творчості. Оголошувати про це означало б, на мою думку, нехтувати розумові здібності читачів «Бунгей сюндзю»². Мене вразило, що один критик і насправді виявив зневагу до Сасаки-куна. Я чув, що в нього

¹ Слова з «Історичних записок» («Ші Цзи») Сима Цяня (145—86 рр. до н. е.).

² «Бунгей сюндзю» — літературно-художній і громадсько-політичний часопис. Заснований у січні 1923 р.

вже з'явилися послідовники. Тому-то я й роблю це коротке оголошення. Я не збирався робити його публічно. Воно з'явилося внаслідок підбурювання нашого старшого товариша Сатомі Тона-куна¹ читачів, обурених моїм оголошенням, прошу спрямовувати свій гнів проти Сатомі-куна.

Автор «слів пігмея»

Додаткове оголошення

Опубліковане мною оголошення: «Прошу спрямовувати свій гнів проти Сатомі-куна» — це, звісно, жарт. Можете свій гнів проти нього й не спрямовувати. Від безмірного схиляння перед геніальністю всіх, кого подає названий мною критик, я виявив невластиву мені нервозність.

Він же

Додаток до додаткового оголошення

В опублікованому мною додатковому оголошенні сказано: «Від безмірного схиляння перед геніальністю всіх, кого подає названий мною критик...» Це аж ніяк не іронія.

Він же

Мистецтво

Живопис живе триста років, каліграфія — п'ятсот, література безсмертна, сказав Ван Шанчжен². Одначе дуньхуанські розкопки³ показали, що живопис і каліграфія продовжують жити і через п'ятсот років. А те, що література безсмертна, — це ще питання. Ідеї не можуть бути непідвладними часу. Наші пращури при слові «бог» бачили перед собою чоловіка в традиційному церемоніальному одязі того часу. А ми при цьому слові бачимо довгобородого європейця. Треба гадати, те ж може статися не тільки з богом.

¹ Сатомі Тон (1888—1983) — японський письменник.

² Ван Шанчжен (1526—1590) — китайський учений, що займався питаннями літератури та мистецтва.

³ Дуньхуанські розкопки — йдеться про розкопки в Дуньхуанських печерах у Китаї, де було знайдено величезну кількість творів мистецтва, що чудово збереглися.

Про те ж саме

Пам'ятаю, я якось побачив портрет пензля Тосюся Сяраку¹. Зображена на ньому людина тримала біля грудей розкрите віяло, на якому — знаменита зелена хвиля Коріна². Це, безумовно, посилювало колористичний ефект картини в цілому. Але, подивившись у лупу, я побачив не зелений колір, а золотий, пойнятий патиною. Я відчув принадність картини Сяраку — це факт. Але факт і те, що я відчув іншу принадність, аніж та, яку спіймав Сяраку. Такі ж зміни у сприйнятті, без сумніву, ймовірні, коли йдеться про літературу.

Про те ж саме

Мистецтво подібне до жінки. Щоб мати привабливий вигляд, воно мусить бути в ладу з духовною атмосферою або модою свого часу.

Про те ж саме

Більш того, мистецтво завжди у полоні в реалій. Щоби любити мистецтво народу, треба знати життя цього народу. Надзвичайний і повноважний посланник Англії сер Рутерфорд Олкок³, який у храмі Тодзендзі зазнав нападу ронінів, сприймав нашу музику як какофонію. В його книзі «Три роки в Японії» є такі рядки: «Спів очеретянки схожий на трелі солов'я. В японських переказах говориться, що японці навчили очеретянок співу. Дивовижно, якщо це насправді так. Адже японці самі нічого не тямлять у музиці» (том 2, розділ 29).

Геній

Генія відділяє від нас усього лиш крок. Але аби зрозуміти, що являє собою цей крок, треба досягнути якусь вищу математику, за якою половина ста рі — дев'яносто дев'ять рі.

¹ *Тосюсай Сяраку* — знаменитий майстер портретного живопису.

² *Огата Корін* (1658—1716) — відомий японський художник, який прославився розмальовуванням ширм.

³ *Рутерфорд Олкок* (1809—1897) — перший британський посланник у Японії.

Про те ж саме

Генія відділяє від нас усього лише крок. Сучасники зазвичай не розуміють, що цей крок — тисяча рі. Нащадки сліпі, аби побачити, що цей крок — тисяча рі. Сучасники через це вбивають генія. Нащадки через це кадять генію фіміам.

Про те ж саме

Важко повірити, що й народ неохоче визнає генія. До того ж таке визнання завжди є вельми комічним.

Про те ж саме

Трагедія генія в тому, що його оточують «скромною, приємною славою».

Про те ж саме

Ісус: «Ми грали вам на сопілці, й ви не танцювали».

Вони: «Ми співали вам сумних пісень, й ви не ридали».

Брехня

Не треба «віддавати свої голоси за тих, хто не захищає наших інтересів». Будь-який республіканський лад утверджує брехню, буцім замість «наших інтересів» встановлюються «державні інтереси». Треба пам'ятати, що ця брехня не зникає і за радянської влади.

Про те ж саме

Взявши дві злиті в одну ідеї та ретельно дослідивши точки їхнього дотику, ви зразу ж виявите, як багато міститься в них брехні. В цьому причина того, що будь-який стійкий вираз є проблематичним.

Про те ж саме

Чи не тому в нашому суспільстві всякий, хто висловлює раціональне судження, робить це насправді від нераціональності, вражаючої нераціональності.

Ленін

Більш за все мене вражає те, що Ленін був звичайнісіньким героєм.

Азартна гра

Ті, хто бореться з випадковістю, тобто з Богом, завжди сповнені таємничої гідності. Не є винятком також азартні гравці.

Про те ж саме

Споконвіку відсутність серед захоплених азартною грою песимістів показує, як на диво схожа азартна гра з життям людини.

Про те ж саме

Закон забороняє азартні ігри не тому, що засуджує перерозподіл багатства з їх допомогою, а лише тому, що засуджує економічний дилетантизм.

Скептицизм

Скептицизм ґрунтується на певній вірі — вірі, що немає сумніву в сумніві. Можливо, тут криється суперечність. Але скептицизм у той же час сумнівається в тому, що може існувати філософія, побудована на вірі.

Правдивість

Ставши правдивим, ми виявимо, що не кожне є здатним на це. Ось чому ми відчуваємо страх, вирішивши бути правдивим.

Брехливість

Я знав одну брехуху. Вона була щасливішою за всіх. Але всі вважали, що вона бреше, навіть коли говорила правду, тому що брехала занадто майстерно. Саме це в очах оточення було, без сумніву, найбільшою її трагедією.

Про те ж саме

Я також, як усякий художник, майстерний у брехні. Але ніколи не міг угнатися за брехухою. Вона пам'ятала свою брехню багаторічної давності, наче збрехала п'ять хвилин тому.

Про те ж саме

Хоч як прикро, та мені відомо й інше. Буває правда, про яку можна розповідати лише за допомогою брехні.

Панове

Панове, ви боїтеся, що завдяки мистецтву молодь деградує. Прошу вас, заспокойтеся. Вона деградує не так швидко, як ви.

Про те ж саме

Панове, ви боїтеся, що мистецтво отрує народ. Але я прошу вас, заспокойтеся. Вже вас-то мистецтву не отруїти. Не отруїти вас, не здатних зрозуміти красу мистецтва двохтисячолітньої давності.

Покірність

Покірність — це романтичне раболіпство.

Задум

Створювати будь-що не обов'язково має бути важко. Але бажати завжди важко. Принаймні, бажати те, що заслуговує бути створеним.

Про те ж саме

Бажаючи довідатися про свої достоїнства та вади мусять ґрунтуватися на зробленому ними й аналізувати, що вони збираються зробити в майбутньому.

Солдат

Ідеальний солдат має беззастережно підкорятися наказові командира. Беззастережно підкорятися — значить беззасте-

режно відмовитися від того, щоби брати на себе відповідальність. Отже, ідеальний солдат має віддавати перевагу безвідповідальності.

Військова освіта

Військова освіта не більш ніж передача знань у галузі військової термінології. Інші знання й навички можуть бути здобуті й поза військовою освітою. Дійсно, хіба у військових і військово-морських школах не працюють фахівці в галузі механіки, фізики, прикладної хімії, мови? Це само собою зрозуміло, а крім того, там працюють і фахівці з кендо, дзюдо, плавання. До того ж, якщо вдуматися, сама військова термінологія, на відміну від наукової, є загальноповсюдною. Таким чином, можна з цілковитою підставою стверджувати, що військової освіти в чистому вигляді фактично не існує. І не можна висувати як проблему те, чого фактично не існує.

Ощадливість і войовничість

Немає нічого безглуздішого, ніж вираз «ощадливість і войовничість». Войовничість — це марнотратність у міжнародному масштабі. Дійсно, хіба не витрачають великі держави величезні кошти на озброєння? І якщо не хочеш мати вигляд ідіота, ліпше перефразувати цей вираз так: «ощадливість і марнотратність».

Японці

Думати, що ми, японці, ще дві тисячі років тому були вірні імператорові й шанували батьків, однаково що думати, буцім бог Сарутахіко¹ користувався косметикою. Можливо, взагалі переглянути всі історичні факти?

Японські пірати

Японські пірати довели, що й ми, японці, цілком здатні бути на рівних з великими державами. У грабежах, різанині, розпусти ми аж ніяк не поступались іспанцям, португальцям,

¹ *Сарутахіко* — японське синтоїстське божество, що відзначається потворністю.

голландцям, англійцям, які припливли до нас у пошуках «золотого острова».

«Записки від нудьги»

Частенько мене запитують: «Вам, звичайно, подобаються “Записки від нудьги”?» Але, хоч як це прикро, вони ніколи не робили мені приємності. Чесно кажучи, я не розумію, через що цей твір зажив такої великої слави. Хоча й визнаю, що він цілком підходить як підручник для середньої школи.

Симптом

Один із симптомів кохання — невідступна думка про те, скількох вона кохала в минулому, і почуття ревнощів до тих уявних «скількох».

Про те ж саме

Ще один симптом кохання — гостре бажання знаходити схожих на неї.

Кохання та смерть

Думка про смерть, яку викликає кохання, як мені здається, має в своїй основі теорію еволюції. Самиці павуків і бджіл одразу ж після запліднення жалють і вбивають самців. Слухаючи оперу «Кармен» у виконанні італійської трупи, я в кожному русі Кармен бачив бджолу.

Заміна

Кохавши жінку, ми частенько вступаємо в стосунки з іншою, яка слугує їй заміною. І часто робимо це зовсім не тому, що кохана знехтувала нас. Іноді легкодухість, іноді естетика не дозволяють нам обмежитись однією жінкою для наших жорстоких розваг.

Про те ж саме

Одружившись, коли йому було за двадцять, він після цього жодного разу не закохувався. Як це вульгарно!

Велика зайнятість

Од любовних пригод нас рятує не розум, а скоріше занадто велика зайнятість. Аби цілковито віддаватися коханню, передовсім необхідний час. Згадайте коханців минулого — Вертера, Ромео, Трістана — усе це люди бездіяльні.

Чоловік

Справжньому чоловікові робота завжди була дорожча за кохання. Якщо маєте сумнів у цьому, прочитайте листи Бальзака. Він писав графині Ганській: «Якби цього листа перетворити на рукопис, скільки франків коштував би він!»

Гарні манери

Дуже давно до нас додому приходила перукарка, в неї була донька. Я досі пам'ятаю бліде личко цієї дівчинки років дванадцяти. Перукарка суворо слідкувала за її манерами. Вона карала свою доньку щоразу, коли та лежала на татамі, не підклавши під голову валик. А нещодавно мені розповіли, що незадовго до землетрусу ця дівчина стала гейшею. Дізнавшись про це, я, природно, пожалів дівчину, але в той же час не міг стримати посмішки. Ставши гейшею, вона, без сумніву, слухаючи суворих повчань матері, підкладає під голову валик.

Воля

Волі хочуть усі. Але так здається тільки сторонньому. Насправді ж у глибині душі волі не хоче ніхто. Хіба не доводиться це тим, що навіть бандит, який зовсім не вагаючись позбавить життя будь-кого, стверджуватиме, що вбив людину тільки задля блага держави? Одначе воля — це відсутність усіляких обмежень, тобто можливість вважати нижче своєї гідності поділити відповідальність за будь-що, чи то Бог, чи то моральність, чи то громадські традиції.

Про те ж саме

Воля подібна до гірського повітря. Для слабких вона нестерпна.

Про те ж саме

Бачити волю — однаково, що зріти лик Божий.

Про те ж саме

Вільнодумство, вільна любов, вільна торгівля — в бокал кожної з цих «воль» влито досить багато води. До того ж води несвіжої.

Слово і діло

Аби вважатися людиною, в якій слово не розходиться з ділом, треба досягти досконалості в умінні виправдовуватися.

Хитрощі

Навіть якби існував мудрець, який не обдурив у своєму житті жодної людини, немає мудреця, що не обдурював людство. Найдієвіші хитрощі буддійського священика — духовний макіавеллізм.

Мистецтво для мистецтва

Палкі поборники мистецтва для мистецтва у більшості своїй імпотенти в мистецтві. Подібно до того, як палкі націоналісти у більшості своїй позбавлені батьківщини. Нікому з нас не потрібно те, що ми вже маємо.

Історичний матеріалізм

Якби кожний прозаїк мав зображувати життя на підставі історичного матеріалізму Маркса, то поет мав би оспівувати сонце й місяць, гори й ріки на підставі геліоцентричної теорії Коперника. Замість слів «сонце потонуло на заході» сказати: «земля обернулася на скількись градусів скількись мінут». Навряд чи це можна назвати художньою літературою.

Китай

Личинка світлячка, поїдаючи слимака, ніколи не вбиває його до кінця. Вона лише паралізує його, щоб увесь час мати

для їжі свіже м'ясо. Позиція нашої Японської імперії, а також інших держав щодо Китаю нічим, власне, не відрізняється від позиції світлячка щодо слимака.

Про те ж саме

Найбільша трагедія нинішнього Китаю полягає в тому, що в націоналістичних романтиків, тобто в «молодого Китаю», немає людини, подібної до Муссоліні, яка була б спроможна дати їм залізне виховання.

Роман

Правдивий роман не той, у якому просто мало несподіванок у розвитку подій. Це роман, у якому несподіванок менше, ніж у житті.

Літературний твір

Словам у літературному творі має бути надано краси більшої, ніж та, яку вони мають у словнику.

Про те ж саме

Всі вони, як Тьогю¹, заявляють: «Стиль — це людина». Та кожен із них у глибині душі вважає: «Людина — це стиль».

Обличчя жінки

Дивно, але обличчя жінки, охоплене пристрастю, робиться як у молоденької дівчини. Щоправда, ця пристрасть може бути звернена й до парасоля.

Житейська мудрість

Підпалювати значно легше, ніж гасити. Цю житейську мудрість сповідував герой «*Bel ami*»². Не встигнувши завести коханку, він починав обмірковувати, як порвати з нею.

¹ *Такаяма Тьогю* (1871—1902) — японський критик, літературознавець.

² «Любий друг» (*фр.*).

Про те ж саме

Житейська мудрість навчає не страждати від браку палкості. Значно небезпечнішим є брак холодності.

Матеріальне багатство

Позбавлений матеріального багатства позбавлений і багатства духовного — так було в двохтисячолітню давнину. Нині інакше — ті, що мають матеріальне багатство, позбавлені багатства духовного.

Вони

Я дивувався завжди, в якій злагоді живе ця подружня пара, не кохаючи одне одного. А вони дивуються, в якій злагоді помирають закохані пари.

Слова, народжені письменником

«Трясеться», «нероба вищої марки», «той, що бравує пороками», «заяложений» — усі ці слова й вирази ввів у літературу Нацуме-сенсей. Такі слова, народжені письменником, з'являлися й після нього. Найостанніший приклад — вирази, народжені Куме Масао: «кривоусмішливість», «уперта легкодушність». Уно Кодзі¹ придумав вираз «тричі й більше». Ми знімаємо капелюха зазвичай мимохить. Та іноді знімаємо його цілком свідомо перед людиною, яку вважаємо своїм ворогом, страховиськом або мерзенним типом. І зовсім не випадково у статті, що лаяла одного письменника, використано вирази, створені самим письменником.

Діти

Чому ми любимо маленьких дітей? Головна причина в тому, що ми можемо не побоюватись обману тільки з їхнього боку.

Про те ж саме

Ми не соромимося відкрито продемонструвати свою байдужість і свою дурість лише перед маленькими дітьми або перед собакою й кішкою.

¹ Уно Кодзі (1891—1961) — японський письменник.

Іке Тайґа¹

«Про Тайґу судять з того, що він був досить безтурботним чоловіком, цурався людей і навіть після одруження з Гьокуран залишався в невіданні про подружні відносини.

Історія про те, що Тайґа, одружившись, не знав, що являють собою подружні відносини, цікава тим, що показує, наскільки він був не від світу сього, та можна сказати, що це була найдурніша, позбавлена здорового глузду історія».

Як доводить наведена цитата, і нині ще серед художників та істориків мистецтва залишились люди, які вірять у це. Можливо, Тайґа, одружившись із Гьокуран, і не вступив із нею в подружні відносини, але той, хто на цій підставі вірить, ніби йому були невідомі такі відносини, мабуть, страждає підвищеною чуттєвістю і впевнений, що, знаючи про існування таких відносин, не можна не вступити в них.

Оґю Сорай

Жаль, що Оґю Сорай², жуючи підсмажені боби, ганьбив пращурів. І хоча я був упевнений, що він їв підсмажені боби заради економії, навіщо було ганьбити пращурів, зрозуміти не міг. Але тепер я прийшов до думки: лаяти пращурів було значно безпечніше, ніж сучасників.

Письменник

Щоби займатися творчістю, передовсім необхідне творче завзяття. А щоби розпалити в собі творче завзяття, передовсім необхідне здоров'я. Нехтувати шведською гімнастикою, вегетаріанством, діастазою може тільки той, у кого немає наміру займатися творчістю.

Про те ж саме

Той, хто вирішив займатися творчістю, хоч яким би гордянином аж до самих кісток він був, мусить у душі обернутися на варвара.

¹ *Іке Тайґа* (1723—1776) — японський художник, учений-конфуціанець, історик.

² *Оґю Сорай* (1666—1728) — японський учений-конфуціанець.

Про те ж саме

Соромитися себе тому, хто вирішив зайнятися творчістю, — грішно. В душі людини, яка соромиться себе, не з'являться паростки самобутності.

Про те ж саме

Стонога: «Спробуй походити».

Метелик: «Гм, спробуй політати».

Про те ж саме

Вишуканість міститься у потилиці письменника. Сам він побачити її не спроможний. А якщо й спробує побачити, то скрутить собі в'язи.

Про те ж саме

Критик: «Ти ж пишеш тільки про людей праці, так?»

Письменник: «А чи існує людина, здатна писати про все?»

Про те ж саме

В усі часи геній вішав свого капелюха на цвях, до якого нам, простим смертним, не дотягнутись. І не тому, що ми не змогли знайти ослінця.

Про те ж саме

Таких ослінців скільки завгодно в ятці лахмітника.

Про те ж саме

Будь-який автор до певної міри має гордість столяра. Але в цьому немає нічого ганебного. Будь-який столяр до певної міри має гордість автора.

Про те ж саме

Більш того, будь-який автор до певної міри володіє яткою. Як, я не продаю своїх творів? Це лише коли ти їх не купуєш. Або коли я можу й не продавати.

Про те ж саме

Щастя акторів і співаків у тому, що їхні твори не залишаються, — можна думати й так.

Захист

Захищати себе значно важче, ніж інших. Ті, хто сумнівається, подивіться на адвоката.

Жінка

Здоровий глузд наказує: «Не наближайся до жінок».

Але здоровий інстинкт наказує прямо протилежне: «Не уникай жінок».

Здоровий глузд

Я зневажаю Вольтера. Якщо віддатися під владу здорового глузду, це стане справжнім прокляттям усього нашого існування. Але в ньому знаходив щастя автор «Кандіда», сп'янілий од світової слави!

Природа

Причина, чому ми любимо природу, принаймні одна із причин, полягає в тому, що природа не ревнує й не обдурює, як ми, люди.

Житейська мудрість

Найважливіша заповідь житейської мудрості — жити так, щоби, зневажаючи соціальні умовності, не вступати в суперечність із соціальними умовностями.

Поклоніння жінці

Гете, що поклонявся тій, яка «назавжди залишилася жінкою», воістину був одним із найщасливіших людей. А Свіфт, який зневажав самиць йеху, помер божевільним. Чи не було це прокляттям жінок? Або прокляттям розуму?

Розум

Розум дозволив мені зрозуміти безсилля розуму.

Доля

Доля не стільки випадковість, скільки необхідність. Слова «доля міститься в характері» народилися не від її ігнорування.

Професори

Користуючись медичною термінологією, можна сказати, що професори, читаючи лекції з літератури, мають бути клініцистами. А вони ніколи не могли намацати пульс життя. Деякі ж із них, що обізнані з англійською та французькою літературою, погано обізнані з рідною.

Єдність знань і моралі

Ми не знаємо навіть самих себе. Нам важко підступитися й до того, що ми знаємо. Метерлінк, який написав «Мудрість і долю», не знав, ні що таке мудрість, ні що таке доля.

Мистецтво

Найважче мистецтво — жити вільно. Щоправда, вільно не означає безсоромно.

Вільнодумні

Слабкість вільнодумних полягає в тому, що вони вільнодумні. Вони не готові, як фанатики, до жорстоких битв.

Доля

Доля — дитя розкаяння. Або розкаяння — дитя долі.

Його щастя

Його щастя в тому, що він неосвічений. У той же час його нещастя в тому... о-о, як усе це нудно!

Прозаїк

Найліпший прозаїк — навчений життям поет.

Слово

Будь-яке слово, подібно до монети, має два боки. Наприклад, один із боків слова «чутливий» — «боягузливий», не більш того.

Кредо матеріаліста

«Я не вірю в бога. Але вірю в нерви».

Ідіот

Ідіот усіх, окрім себе, вважає ідіотами.

Житейський талант

Ненавидіти — один із житейських талантів.

Покаяння

У давнину люди каялися перед Богом. Нині люди каються перед суспільством. Видно, ніхто, за винятком ідіотів і негідників, не може без покаяння подолати тяготи життя.

Про те ж саме

Але наскільки можна вірити таким покаянням — це вже інше питання.

Після прочитання «Нового життя»

Чи було насправді це «нове життя»?

Толстой

Прочитавши «Біографію Толстого» Бірюкова, розумієш, що «Моя сповідь» і «В чому моя віра» — брехня. Але нічиє

серце не страждало так, як серце Толстого, що розповідав цю брехню. Його брехня кровоточила дужче, ніж правда деяких.

Дві трагедії

Трагедією життя Стріндберга була відкритість. Трагедією життя Толстого, хоч як прикро, не була відкритість. Тому життя останнього закінчилося трагедією ще більшою, ніж у першого.

Стріндберг

Він знав усе. І при цьому безсоромно виставляв ці свої знання напоказ. Безсоромно... ні, як і ми, з певним розрахунком.

Про те ж саме

Стріндберг у своїх «Легендах» розповідає, що він намагався на власному досвіді дізнатися, болісна смерть чи ні. Але такий досвід — не жарт. Він теж виявився одним із тих, хто «хотів, але не зміг померти».

Такий собі ідеаліст

Він аніскільки не сумнівався, що за своєю сутністю він реаліст. Але він ідеалізував себе.

Страх

Озброюватися примушує нас страх перед ворогом. Причому частенько перед неіснуючим, уявним ворогом.

Ми

Ми все соромимося себе і в той же час боїмося. Але ніхто чесно цього не визнає.

Кохання

Кохання — це поетичне вираження статевого потягу. У всякому разі, статевий потяг, не виражений поетично, не вартий того, щоби називатися коханням.

Тонкий цінитель

Він і дійсно був знавцем. Навіть кохання він не уявляв собі, не пов'язаного зі скандалом.

Самогубство

Єдине почуття, спільне для всіх людей, — страх смерті. Мабуть, не випадково самогубство засуджується як акт аморальний.

Про те ж саме

Захист Монтенем самогубства в чомусь є вірним. Ті, що не вчиняють самогубства, не просто не вчиняють його. Вони не можуть його вчинити.

Про те ж саме

Якщо хочеш померти, можеш померти в будь-який час. Спробуй зробити це.

Революція

Завершивши одну революцію, почнімо нову. Тоді ми зможемо ще свідоміше, ніж нині, відчувати тяготи життя.

Смерть

Майнлендер гранично точно описує спокусу смерті. Дійсно, відчувши в якусь мить спокусу смерті, вирватись із її лап нелегко. Більш того, кружляючи навколо неї, ми все більше й більше наближаємося до неї.

«Азбучна танка»

Усі необхідні в житті ідеї вичерпані в «азбучній танці».

Доля

Спадковість, обставини, випадковість — ось три фактори, що визначають нашу долю. Ті, що радіють, можуть радіти. Але засуджувати інших — аморально.

Насмішники

Ті, що насміхаються з інших, бояться насмішок над собою.

Слава одного японця

Дайте мені Швейцарію. Або хоча б свободу слова.

Людське, занадто людське

Людське, занадто людське, як правило, щось тваринне.

Такий собі розумник

Він був переконаний, що негідником міг би стати, але ідіотом ніколи. Минули роки — негідником він так і не зміг стати, а ідіотом став.

Греки

О греки, які зробили Юпітера богом помсти! Вам було відомо все.

Про те ж саме

Але це показує в той же час, як повільно прогресує людство.

Святе письмо

Мудрість людини непорівнянна з мудрістю людства. Якби тільки воно було зрозумілішим...

Такий собі відданий син

Він був відданий своїй матері. Знаючи, звичайно, що його пестоші та поцілунки слугують чуттєвій розраді матері-вдови.

Такий собі сатаніст

Він був поет-сатаніст. Але, звісно, в реальному житті він лише одного разу покинув свій безпечний притулок — і вдосталь набрався лиха.

Такий собі самогубця

Одного разу через звичайнісіньку дрібницю він вирішив покінчити життя самогубством. Але покінчити з собою з такого нікчемного приводу — це уражало його самолюбство. Із пістолетом у руці він промовив зарозуміло: «Навіть Наполеон, коли його вкусила блоха, подумав лишень: “Свербить”».

Такий собі лівак

Він був лівішим за ультралівих. І тому зневажав ультралівих.

Несвідоме

Особливість нашого характеру, найпримітніша особливість, — прагнення перебороти нашу свідомість.

Гординя

Більш за все нам хочеться пишатися тим, чого нам бракує. От наприклад. Т. прекрасно володіє німецькою. Але на його столі лежать лише англійські книги.

Ідол

Ніхто не заперечує проти скинення ідолів. Але в той же час не заперечує і проти того, аби його самого зробили ідолом.

Про те ж саме

Однаке ніхто не може створити ідола. За винятком, звісно, долі.

Мешканці раю

Мешканці раю перш за все мають бути позбавлені шлунка і дітородного органа.

Такий собі щасливчик

Він був примітивнішим за всіх.

Самокатування

Найяскравіший симптом самокатування — бачити у всьому брехню. Ні, не лише це. Ще — не відчувати ні найменшого задоволення від того, що бачиш брехню.

Погляд збоку

Споконвіку найбільшим сміливцем здавався найбільший боягуз.

Людське

Ми, люди, відзначаємося тим, що робимо помилки, яких ніколи не роблять боги.

Покарання

Найстрашніше покарання — не бути покараним. А якщо боги звільнять від покарання... та це вже інше питання.

Злочин

Авантюрні дії у сфері моральності й закону — це і є злочин. Саме тому будь-який злочин овіяний легендарністю.

Я

У мене немає совісті. У мене є лише нерви.

Про те ж саме

Я частенько думав про оточуючих: «Хоч би ти помер». Але ж серед них були навіть мої близькі родичі.

Про те ж саме

Я часто думав: «Коли я закохувавсь у жінку, вона завжди закохувалась у мене. Як було б добре, якби, коли я починав її ненавидіти, вона також починала ненавидіти мене».

Про те ж саме

Після тринадцяти років я часто закохувався й починав писати ліричні вірші, але завжди звільнювався від кохання, не заходячи занадто далеко. Це пояснювалося не тим, що я був занадто вже моральним. Просто я не забував усе як слід підрахувати в думці.

Про те ж саме

Із будь-якою жінкою, навіть із тією, що я найбільше кохав, мені було нудно розмовляти більше ніж годину.

Про те ж саме

Я багато разів брехав. Але коли я намагався записати сказану мною брехню, вона ставала нескінченно жалюгідною.

Про те ж саме

Я ніколи не нарікаю, якщо мені доводиться ділити з кимось жінку. Але тільки за двох умов — або я з ним зовсім незнайомий, або він мені безмежно далекий.

Про те ж саме

Я можу кохати жінку, яка, кохаючи когось, обдурює чоловіка. Але відчуваю глибоку відразу до жінки, яка, кохаючи когось, нехтує дітей.

Про те ж саме

Мене роблять сентиментальним лише безвинні діти.

Про те ж саме

Коли мені не було й тридцяти, я кохав одну жінку. Якось вона сказала мені: «Я дуже винувата перед вашою дружиною». Я не відчував перед дружиною ніякої провини. Та слова жінки запали мені в душу. І я подумав: «Можливо, я винуватий і перед цією жінкою?» Я досі відчуваю ніжність до неї.

Про те ж саме

Я був байдужим до грошей. Звісно, тому, що на життя мені завжди вистачало.

Про те ж саме

Я був чемним із батьками. Тому що вони були літніми людьми.

Про те ж саме

Двом-трьом своїм приятелям я жодного разу в житті не збрехав, хоча й правди не говорив. Тому, що й вони не брехали мені.

Життя

Навіть якщо за революцією буде наступна революція, життя людей, за винятком «обраної меншості», залишиться безрадісним. «Обрана меншість» — інша назва для ідіотів і негідників.

Народ

І Шекспір, і Гете, і Лі Тай-бо¹, і Тікамацу Мондзаемон² умирають. Але мистецтво залишає зерна в душі народу. 1923 року я написав: «Нехай коштовність розіб'ється, черепиця вціліє». Я твердо переконаний у цьому й донині.

¹ *Лі Тай-бо* (Лі Бо, 701—762) — великий китайський поет.

² *Тікамацу Мондзаемон* (1653—1724) — великий японський драматург.

Про те ж саме

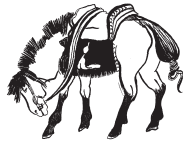
Слухай ритм ударів молота. Доти, доки цей ритм звучатиме, мистецтво не загине. (Перший день першого року Сьова¹.)

Про те ж саме

Я, звичайно, зазнав поразки. Але те, що створило мене, без сумніву, створить іще когось. Загибель одного дерева — проблема малозначна. Поки існує величезна земля, що зберігає в собі незліченні зерна. (Того ж дня.)

Думка, що відвідала мене якось уночі

Сон приємніший за смерть. Принаймні, віддатися йому легше — це без сумніву. (Другий день першого року Сьова.)

¹ Перший день першого року Сьова — 26 грудня 1925 р.

ПРИМІТКИ

БРАМА РАСЬОМОН

С. 19. *Тимераса* — старовинний жіночий солом'яний широкополий капелюшок.

Момієбосі — старовинний чоловічий головний убір у вигляді м'якої шапки з загнутим уперед верхом.

С. 20. *...часу Мавни...* — за стародавнім японським численням часу за знаками Зодіаку — з 3-ї до 5-ї години дня.

НІС

С. 25. *Найдодзьогубу* — сан монаха, який служив у двірцевій каплиці.
Будда Амід (*санскр.* Амитабха) — один з найшанованіших в Японії будд.

С. 26. *Сутра «Каннон-кьо»* — один з розділів «Сутри священного лотоса» («Садхармапундаріка»), присвяченої бодисатві Каннон.

Мандглаяна, Шаріпутра — учні Будди.

Нагарджуна — засновник Махаяни, головного напрямку буддизму.

Асвагхоша — буддійський проповідник, автор «Життя Будди».

...у шуханьського князя Лю Сюаньде... — *Шухань* — одна з трьох частин Стародавнього Китаю. *Лю Сюаньде* (160—213) — син імператора, воєначальник.

С. 29. *Вішвабhadра* — бодисатва, що його зображували верхи на слоні.

С. 30. *Гінкго* — квітуче дерево.

ПЕКЛО САМОТИ

С. 32. *Дзенський храм*. — *Дзен* — одна з дуже поширених в Японії та деяких інших країнах світу буддійських сект.

С. 34. *«Під тим світом, де мешкає все живе, на п'ятсот рі простягається пекло»* — фраза з «Кусярон», канону секти Куся, вчення якої проникло в Японію в VII столітті.

БАТЬКО

С. 36. *«Чойс»* («Choice reader») — розповсюджений під час навчання Акутаґави підручник англійської мови.

С. 37. *Карл П'ятий* (1500—1558) — король Іспанії.

С. 37. «Панч» — англійський гумористичний журнал, який існує і понині.

С. 38. *Хікагетьо* — вулиця в Токіо, де на той час розташовувалися крамниці лахмітників.

БАТАТОВА КАША

С. 57. ...*наприкінці років Генкей, а можливо, на початку правління Нінна*. — Роки Генкей — 877—884, роки Нінна — 884—888.

Гої — нижчий придворний ранг.

С. 67. *Час Змії* — з 9-ї до 11-ї години ранку.

С. 68. *Час Пса* — з 7-ї до 8-ї години вечора.

С. 70. *Час Зайця* — з 5-ї до 7-ї години ранку.

МАВПА

С. 73. *Хангьоку* — гейша-учениця, яка ще не оволоділа складною майстерністю справжньої гейші.

НОСОВА ХУСТОЧКА

С. 78—79. *Юхан Август Стріндберг* (1849—1912) — відомий шведський письменник і публіцист. *Оскар Вайлд* (1854—1900) — відомий англійський письменник. На початку століття був дуже популярний в Японії серед інтелігенції. Вона захоплювалася не тільки їхніми художніми творами, але і статтями Стріндберга, в тому числі «Драматургією» (1907—1910), статтями про літературу та мистецтво «Задуми» (1891) і посмертно опублікованою сповіддю Вайлда «De profundis» (1905).

С. 79. *Ліхтар-гіфу* — паперовий ліхтар яйцеподібної форми, що виготовлявся у префектурі Гіфу.

С. 80. ...*актор театру Тейкоку* — актор Імператорського театру.

С. 81. *Марумате* — зачіска заміжньої жінки.

С. 82. ...*чашку чорного чаю*. — В Японії, зазвичай, п'ють зелений чай. Чорний чай, особливо в часи Акутагави, пили тільки в європейованих домах.

С. 85. *Пані Хейберг* — дружина письменника і критика Йоганна Людвіга Хейберга (1791—1860).

MENZURA ZOILI

С. 86. *Кіносіта Мокутаро* (1885—1945) — японський поет, драматург, за освітою лікар.

С. 89. *Куме* — *Куме Масао* (1891—1952) — японський письменник, друг Акутагави.

С. 90. *Сент-Джон Ервін* (1833—?) — ірландський письменник, драматург.

ЩАСТЯ

С. 91. *Каннон-сама* — *Каннон* — буддійське божество в Китаї та Японії. Богиня милосердя. *Сама* — суфікс ввічливості, більш ввічливий, ніж *сан*.

С. 91. *Єпископ Тоба* (1053—1140) — монах буддійської секти Тендай, прославився як видатний художник.

...з богами та буддами... — Під богами мають на увазі богів японської національної релігії Сінто, під буддами — божества буддійського пантеону.

С. 94. ...обмінялися чарками... — Обмін чарками — частина весільної церемонії.

МОМОТАРО

С. 98. *Країна мороку* — місце, куди, згідно з японською міфологією, відправляють душі померлих.

Ідзанагі — божество, що символізує чоловіче начало, разом із Ідзанамі, що символізує жіноче начало, є прабатьками всіх богів синтоїстського пантеону.

Вік богів — назва доісторичного часу в Японії. Згідно з японською міфологією, Японія веде свою історію од «Віку богів», які нібито є прабатьками японських імператорів.

С. 99. *Фазан, обізнаний із сейсмологією...* — За легендою фазан здатен завбачати землетрус.

...загинула б тут же, на місці, ще до того, як їй помстився краб. — Мається на увазі відома японська казка «Помста краба», в якій розповідається, як краб за допомогою своїх друзів — каштана, осі, морської капусти та ступки — помстився мавпі, що вбила його батька.

С. 100. ...зображено схід сонця... — Червоне сонце на білому тлі — державний прапор Японії.

Повість про звільнення від горба — повість «Удзісюї-моногатарі».

Сютен-додзі — знаменитий у середньовічній Японії злодій, який, вирушаючи на грабежі, наряджався чортом.

Ібарагі-додзі — підручний Сютен-додзі.

Райко (справжнє ім'я — Мінамото Йоріміцу, ?—1021) — полководець, герой багатьох історичних оповідей.

ОІСИ КУРАНОСКЕ В ОДИН ІЗ СВОЇХ ДНІВ

С. 109. *Харакірі* — у Японії поширений серед самураїв спосіб самогубства — розпорювання живота кинджалом.

ОДЕРЖИМИЙ ТВОРЧИСТІЮ

С. 113. *Сікітей Самба* (1776—1822) — японський письменник, автор низки гумористичних творів (так званих «коккейбон»), у тому числі «Громадської лазні».

«Бабський пучок» — модна на початку XIX ст. в середовищі городян чоловіча зачіска: волосся над лобом і на тім'ї виголювалось, а нижні пасма стягувалися на потилиці в пучок, який складався пополам. Кінці волосся в пучку лишалися розпушеними.

Утадзаймон — популярні в народі й поширені на той час пісеньки.

«Тьоммаге хонда» — чоловіча зачіска: волосся над лобом і на тім'ї виголювалось, а на потилиці зв'язувалося в пучок.

С. 113. «*Ооітьо*» — поширена на той час у середовищі самураїв чоловіча зачіска: волосся на потилиці стягувалося в щільний пучок, який складався вдвоє та перев'язувався шнурком. Кінчики волосся в пучку вкладались у формі листка дерева ітьо (гінкго), який нагадував віяло.

«*Йосібей якко*» — чоловіча зачіска: волосся на тім'ї зав'язувалося щільним пучком, частина якого низько опускалася на потилицю.

...*зачіскою, схожою чи то на летючу бджолу, чи то на бабку*... — Мається на увазі традиційна зачіска хлопчика: залишені по боках пасма волосся зв'язувалися на маківці, нагадуючи крила летючої бджоли або бабки.

С. 115. «*Меріясу*» — ліричні пісні, що виконувалися в театрі кабукі, як правило, без акомпанементу. Були широко відомі в народі.

«*Йосіконо*» — народна любовна пісенька.

Фунамусі, Кобунго, Соске — персонажі роману «Вісім псів».

С. 116. *Ло Гуаньчжун* — видатний китайський письменник XIV ст., автор героїчної епопеї «Трицарство».

С. 119. «*Річкові заводи*» — роман китайського письменника Ші Найяня, створений у XIV ст. Бакін використав матеріал цього твору в «Восьми псах».

Дзіппенся Ікку (1765—1831) — відомий японський письменник, автор комічних повістей і романів. Кращим його твором вважається роман «На своїх двох по дорозі Токайдо».

С. 127. *Провінція Сагамі* — нині префектура Канагава.

С. 129. ...*де розповідалось, як Лін Чун Барсоголовий*... — Епізод міститься в розділі десятому роману «Річкові заводи».

РОЗПОВІДЬ ПРО ТЕ, ЯК ВІДПАЛА ГОЛОВА

С. 150. *Їх раніше бинтували*... — У Китаї існував звичай бинтувати дівчаткам ступні ніг, аби вони не росли. Маленькі ніжки вважалися ознакою елегантності.

С. 151. *Сітайхоу* (1834—1908) — імператриця-вдова, яка 1874 р. посадила на престол свого сина, але фактично правила Китаєм сама. Коли син виріс, вона 1898 р. здійснила переворот і продовжувала правити країною.

С. 152. ...*в «Дивних історіях Ляо Чжая»*... — Збірник новел китайського письменника Пу Сунліна (1640—1715). Ляо Чжай виступає alter ego письменника.

УЧИТЕЛЬ МОРІ

С. 183. *Сімадзакі Тосон* (1873—1943) — класик японської літератури.

С. 189. «*A Psalm of Life*» — вірш відомого американського поета Лонгфелло (1807—1882).

Осікава Стяро (1877—1914) — японський письменник.

С. 191. *Канда* — район у Токіо, де розташовано чимало книгарень.

ОСВІЧЕНИЙ ЧОЛОВІК

С. 195. ...*в музеї Уено відкрилася виставка, присвячена культурі раннього Мейдзі*. — Уено — один із районів Токіо та парк, який розташова-

ний там само, де є музей. *Ранній Мейдзі* — перші десятиліття після революції (реставрації) Мейдзі 1867 р.

С. 196. *Хіросіте* — Андо *Хіросіте* (1797—1858) — визначний японський художник-пейзажист.

...де висіли гравюри *укійое*, створені *Тайсо Йосітосі*. — *Укійое* — жанр гравюри на дереві, дуже поширений у Японії в XVIII—XIX ст. *Тайсо Йосітосі* (1839—1892) — один з останніх художників, які працювали в цьому жанрі.

...*Кікугоро та Хансіро в перуці стилю ітьогаесі...* — *Кікугоро* (1845—1903) та *Хансіро* (1829—1882) — знамениті актори театру кабукі. *Ітьогаесі* — зачіска дівчат із простолоюду.

...*коли стародавня столиця Едо...* — *Едо* — стара назва Токіо; була перейменована 1867 р.

С. 197. ...у клубі «*Рокумейкан*». — Клуб, членами якого були вища японська знать і високопоставлені іноземні дипломати. Будинок клубу було споруджено 1883 р. в районі Тійода.

...*ошатну вулицю «цегляних будинків»*. — Наприкінці минулого століття цегляні будинки були новиною для японців.

С. 199. *Заколот Сімпурен*. — Заколот, який спалахнув 24 жовтня 1887 р. в префектурі Куматото. Його було вчинено феодалами, незадоволеними реформами уряду. Протягом двох днів заколот було придушено.

Оно Тенпей — персонаж п'єси, в якій під цим ім'ям виведено ватажка заколоту Ода Куротомо (1835—1876).

...*через указ про заборону носити мечі...* — Указ, який позбавляв військових і дворянство права носити мечі, вийшов у березні 1876 р.

С. 200. *Кейдзьо* — так по-японськи вимовляється назва Сеула.

С. 201. *Хайі* — чагарник, обсіпаний дрібними пурпурними, рожевими або білими квітами. Часто використовується в японській поезії.

Басьо — *Мацуо Басьо* (1644—1694) — великий японський поет. Писав переважно тривірші хоку (хайку).

...*ідеальне місце для «дивовижної зустрічі талановитого юнака з прекрасною дівчиною»*. — Вираз був дуже поширеним через те, що 1885 р. під такою назвою вийшов популярний на той час роман, автором якого був Токай Сансі (1852—1922).

...*замовив художнику Годзеті Хобаю портрет дружини*. — Такий художник не відомий. Припускається, що Акутагава мав на увазі художника Годзету Хогьо (1827—1892).

С. 203. ...*на п'єсу «Оден-но Кавабумі»*. — Акутагава має на увазі п'єсу Каватаке Мокуамі (1816—1893), сюжетом для якої став злочин Такахасі Одзі, яка отруїла свого чоловіка. 1879 р. її було страчено.

С. 204. ...*нагадуючи асистента на сцені*. — Під час спектаклю театру Ноо на сцені в потрібні моменти з'являвся так званий асистент, який із перебігу дії давав актору або забирав у нього предмети реквізиту. Іншими словами, він був важливою фігурою, що опікувала актора.

Садандзі — знанена династія акторів театру Кабукі.

С. 207. *Сан'ютей Енгьо* — Акутагава має на увазі знаменитого актора-оповідача Сан'ютея Антьо (1839—1900).

С. 209. *Хе Шучжан* — посол Китаю в Японії з 1876 по 1879 р.

Ся і Чжоу — стародавні китайські держави.

МАНДАРИНИ

С. 213. ...без ознаки олії... — японська зачіска вимагає, щоб волосся було змазане олією.

БАЛ

С. 215. *Вечір 3 листопада 1886-го.* — Мається на увазі прийом, улаштований міністром закордонних справ Японії з нагоди дня народження імператора, на якому були присутні члени імператорської родини, міністри, посли іноземних держав.

...обсаджені трьома рядами великих хризантем... — *Хризантема* — символ Японії.

С. 219. *Шістнадцятипелюсткова хризантема* — герб Японії.

С. 220. *Жульєн Віо* (1850—1923) — справжнє ім'я відомого французького письменника, псевдонім якого П'єр Лоті. Двічі відвідував Японію — 1886 та 1900 рр. Найбільш відомі його роман «Панна Хризантема» та книга нарисів «Осіння Японія».

ДУ ЦЗИ-ЧУНЬ

С. 236. *Даос* — послідовник даосизму, релігійно-філософського вчення, що виникло в Китаї в I тисячолітті до н. е. Його засновником вважається Лао-цзи.

ОСІНЬ

С. 245. ...*театру Тейкоку*... — повна назва: Тейкоку гекідзьо — театр у Токіо, де поряд із п'єсами кабукі ставились і європейські.

С. 246. *Кансай* — південно-західна частина острова Хонсю, де розташовані міста Кіото, Осака та прилеглі до них префектури.

С. 248. ...*застосовував, як Міямото Мусасі, два мечі*... — *Міямото Мусасі* (1584—1645) — знаменитий японський фехтувальник.

Яманоте — район у Токіо, де живуть заможні люди.

С. 251. *Ремі де Гурмон* (1858—1915) — французький письменник, який відіграв значну роль у становленні символізму.

С. 252. *Ось вона, тринадцята ніч!* — Ніч на 14-е число дев'ятого місяця за місячним календарем, коли повня особливо красива.

МАДОННА В ЧОРНОМУ

С. 257. ...*роки Каей, коли «чорні кораблі» наганяли страх на гавань Урага.* — *Роки Каей* — 1848—1954. 1853 р. американські кораблі під командуванням командора Перрі підійшли до берегів Японії й поставили вимогу відкриття країни.

РОЗПОВІДЬ ПРО ОДНУ ПОМСТУ

С. 260. ...*був роніном*... — *Ронін* — самурай, що залишився без пана. *Роки Камбун* — 1661—1673 рр.

С. 261. *Сукедаті* — помічник людини, яка здійснює помсту за загибель пана.

С. 263. *Амігаса* — великий плетений солом'яний бриль у вигляді низького конуса; його носили селяни, бродячі торговці та ін.

С. 264. *Хатамото* — васал сьогуна.

С. 267. *Тасукі* — шворочки, якими підв'язують широкі рукави японського одягу.

Хасебе Норінага — відомий виготовлювач мечів.

Рай Кумітосі — знаменитий зброяр XIII ст.

С. 270. «*Великий бодхисатва Хатиман!*» — у синтоїстському пантеоні *Хатиман* — бог війни; називають його бодхисатвою, божеством буддійського пантеону, тому що в Японії тісно співіснують синтоїзм і буддизм.

ПІДКИДЬОК

С. 274. *...гілки іліцію...* — *Іліцій* — священний куш, гілки якого поряд зі свічками продавалися віруючим у храмах.

...від часу революції не ступала нога жінки. — Мається на увазі революція (реставрація) Мейдзі 1867 р.

С. 275. *...зима двадцять сьомого року Мейдзі.* — 1894 р.

ДИВНА ІСТОРІЯ

С. 287. *...свято Кігенсецу.* — День заснування імперії, святкується 11 лютого. Тепер він називається День заснування держави.

С. 288. *...носії у червоній шапці...* — Червона шапка була убранням форми носія.

ПОСМІШКА БОГІВ

С. 312. *Падре Органтіно* (1530—1609) — італійський місіонер, член ордену єзуїтів, прибув до Японії 1570 р., заснував першу в Японії католицьку семінарію.

Головний храм у Римі — собор Св. Петра.

...у цій столиці. — Мається на увазі Кіото.

С. 314. *Японська вакханалія розгорнулася... мовби міраж.* — Тут розказано про один із центральних міфів синтоїзму. Богиня сонця Амаатерасу, прикро вражена буйством бога Сусаноо, переховується в Небесному гроті, й настає темрява. Піднята вакханалія покликана виманити її звідти, що врешті-решт вдається.

Ейрія — вічнозелений куш, у синтоїзмі священна рослина.

С. 315. *Охірумемуті* — друге ім'я богині сонця Амаатерасу.

С. 316. *...«побачивши красу дочок людських»...* — Старий Заповіт, кн. 1, розд. 6, вірш 2.

С. 317. *Конфуцій, Менци, Чжуанци* — великі філософи Стародавнього Китаю. *Конфуцій* (Кунцзи) — 551—497 до н. е., *Менци* — 372—289 до н. е., *Чжуанци* — 369—286 до н. е.

...шовки із країни У, яшму із країни Цінь. — *У* та *Цінь* — царства Стародавнього Китаю.

Какіномото Хітомаро — японський поет, один із найвизначніших авторів поетичної антології VIII ст. «Манеосю».

С. 317. ...зірки *Волопас і Ткаля* — Альтаір і Вега.

Небесна ріка — Чумацький Шлях.

...*Хітомаро застосував ієрогліфи...* — *Какіномото Хітомаро* — перший, хто у VIII ст. використав фонетично, абстрагуючись од їх значення, китайські ієрогліфи для передачі звучання японських слів. Вони потім послужили основою для створення японської складової абетки кана.

Кукай (770—835) — засновник буддійської секти Сінгон, відомий також як великий каліграф. *Косей* (971—1027), *Дофу* (925—996), *Сарі* (933—988) — видатні японські каліграфи.

С. 318. *Ван Січжі* — китайський каліграф IV ст.

Чжу Суйлян — китайський каліграф VII ст.

Лао-цзи — філософ Стародавнього Китаю, основоположник даосизму.

...*Будда Дайніті-ньорай* — у перекладі означає Будда — велике сонце. Звідси й можливість отождолення його з головною богинею синтоїстського пантеону богинею сонця Аматерасу (Охірумемуті).

Сінран (1173—1262) — засновник буддійської секти Дзьодо.

Нітірен (1222—1282) — засновник буддійської секти Нітірен.

...у *тіні квітів шореї*. — *Шорея* — південне листяне дерево.

Дзьогу-тайсі — принц Сьотоку-тайсі (574—621), який вважав, що справжній розквіт Японії можливий лише в тому разі, якщо «зробити синтоїзм стовбуром, буддизмові дозволити вкрити його своїм віттям і дати зеленіти на них листю конфуціанської етики».

С. 319. *Пан* — у грецькій міфології божество стад, лісів і полів.

...*в книгах із поперечними рядками...* — Маються на увазі європейські книги. Японське письмо — зверху до низу, рядки йдуть справа наліво.

Юрі-вака. — Японські дослідники висловлюють припущення, що йдеться про героя «Одіссеї» Улісса. Його ім'я по-японськи звучить Юрісіу. «Вака» значить «молодий».

С. 320. ...*гуркіт кам'яних вогненних стріл з чорних кораблів*. — Так називали японці гарматні ядра, якими англо-французька ескадра обстрілювала Японію в шістдесятих роках XIX століття.

Уруган — (спотв. португ.) Organtino.

У ХАЩАХ

С. 323. ...*ї лице здалося мені ликом бодисатви*. — Мається на увазі, що лице її було умиростворено-прекрасним.

...*знайшов там багато дзеркал і мечів...* — Дзеркала на той час виготовлялися з дорогих металів і мали велику цінність.

ГЕНЕРАЛ

С. 337. *Акаґакі Гендзо* — один із сорока семи самураїв, які помстилися за загибель пана й учинили потім харакірі.

Токуріно вакаре — прощання за пляшечкою саке.

...князя *Міто й Като Кійомаса*. — Князь *Міто* (Токугава Міцукуні, 1628—1700) — правитель одного з кланів, його прославляли як освіченого правителя, борця за національні ідеали. *Като Кійомаса* (1562—1611) — воєначальник, який був зразком вірності панові.

С. 338. *Сьомий рік Тайсьо* — 1918 р.

ВАГОНЕТКА

С. 343. ...*за спиною було грудне дитя*. — В Японії дітей носять за спиною на спеціальних шлейках.

ПОВІСТЬ ПРО ВІДПЛАТУ ЗА ДОБРО

С. 346. ...*серед патеренів...* — (спотв. португ.) padre.

Один з підручних Росона Сукедзаемона. — *Росон Сукедзаемон* — багатий купець, який торгував з південними країнами. Підручними називалися прикажчики.

Рікю Кодзі — відомий на той час майстер чайної церемонії. 1591 р. викликав на себе гнів сьогуна, який наказав йому покінчити життя самогубством.

С. 350. *Кампаку* — канцлер, верховний радник. Пост, введений у VIII ст., проіснував до реставрації Мейдзі 1867 р.

С. 351. «*Фусута*» (португ. fusta) — тип стародавніх суден.

С. 356. *Сямуроя* — назва одного з торгових домів.

Кяра — тропічне дерево.

С. 357. *Удайдзі* — правий міністр, третій за рангом міністр у середньовічній Японії.

ПАННОЧКА РОКУНОМІЯ

С. 359. *Хьобунодайдзю* — нижче придворне звання в Японії VIII—XII ст.

С. 360. *Пуерарія* — вид ліани.

С. 361. *Сугороку* — гра в кості.

С. 365. *Ах, там вогненна колісниця!* — Належність до одного з кіл буддійського пекла, що називається вогненным.

Я бачу золотий лотос. — Приналежність буддійського раю.

С. 366. ...*превелебний Найкі, в миру Йосісіре Ясутане*. — *Йосісіре Ясутане* (934—997) був людиною знатного роду, що обіймала високий державний пост. Пізніше він постригся в монахи, прибравши ім'я Найкі. Він написав низку буддійських творів.

Превелебний Куя (?—972) — буддійський священик, засновник моління в ім'я Будди через танець.

ЧИСТОТА О-ТОМІ

С. 367. ...*воєнні дії проти загону сьогітай у монастирі Тоейдзан*. — Мається на увазі придушення заколоту урядовим військом 1868 р. Загін заколотників мав назву сьогітай.

Авабі — морське вušко, їстівний молюск.

Восьма... Восьма без половини. — За тогочасною системою числення часу доба поділялася на дві половини, а кожна половина на шість відріз-

ків. Восьма година відповідала нинішній другій годині дня, восьма без половини — третій годині дня.

С. 374. *Двадцять третій рік Мейдзі* — 1890 р.

Маеда Масада, Тагумі Укімі, Сібусава Еїмі, Цудзі Сіндзі, Окакура Кокудзо, Гедзьо Масао — визначні політичні діячі, що обіймали високі пости після революції (реставрації) Мейдзі 1867 р.

ХОЛОД

С. 383. *Ясукімі* — персонаж, присутній у більшості новел Акутагави, які мають автобіографічний характер

ОБРИВОК ЛИСТА

С. 388. *Сунйокай* — утворене 1922 р. товариство художників, прихильників європейського живопису.

Токутомі Рока (1868—1927) — японський письменник.

Арісіма Такео (1878—1923) — японський письменник, зазнав значного впливу Толстого.

С. 389. *...нагадує Крейслера*. — *Фріц Крейслер* (1875—1962) — відомий скрипаль.

Галлі-Курчі — *Амеліта Галлі-Курчі* (1882—1963) — італійська співачка.

Карузо — *Енріко Карузо* (1873—1921) — видатний італійський співак.

Торамару — знаменитий японський співак жанру оповіді нанівабусі, що виконувалася речитативом.

Дев'ять кілець — дев'ять бронзових кілець на шпилі храму Сайсьодзі.

Йосано Акіко (1877—1941) — відома японська поетеса.

Нагаї Кафу (1879—1959) — японський письменник, есеїст.

Танідзакі Дзюн'їтіро (1886—1965) — видатний японський письменник.

«Перевал Дайбосацу» — популярний роман Накадзато Кайдзана (1885—1944), який друкувався в газеті «То сімбун» 1913 р.

С. 391. *Беручи приклад із Кьодена і Самба*. — *Санто Кьоден* (1761—1816) і *Сіктей Самба* (1776—1822) — родоначальники міської літератури. Часто самі рекламували свої твори.

КІНСЬКІ НОГИ

С. 398. *Роки Генкьо* — 1321—1324 рр.

С. 400. *...редактор «Дзюнтен дзіхо», пан Мудагумі*. — Йдеться про японську газету, що виходила в Китаї. Говорячи «наша імперія», автори мали на увазі Японію.

С. 402. *Окада Сабуро* (1890—1954) — японський письменник.

ПОМИНАЛЬНИК

С. 403. *«Сісянцзи»* — одна із знаменитих китайських драм XIV ст.

С. 404. *Посмертна табличка* — дерев'яна дощечка з посмертним іменем покійного, яка ставиться на могилі.

С. 405. *Її звали Хацуко, тому що вона народилася першою*. — «Хацуко» в перекладі «перша дитина».

...дитсадок мадам Саммаз у Цукідзі. — Відомий наприкінці позами- нулого століття англійський дитсадок і школа, відкриті дружиною пас- тора-англійця в Цукідзі, одному з районів Токіо.

Двадцять років Мейдзі — 80-ті роки позаминутого століття.

С. 407. ...мене позукали: «А-сан!» — За першою літерою імені із суфік- сом «сан» гейші називають своїх відвідувачів.

С. 408. *Дзьосо* — *Дзьосо Утіфудзі* (1962—1704) — японський поет. Наведений вірш названий ним «Прийшовши на могилу Басьо, думаю про свою хворобу».

ЗУБЧАСТІ КОЛЕСА

С. 409. *Ояко-домбурі* — японська страва з рису, курятини та яєчні.

С. 410. *Каруїдзава* — дорогий японський курорт.

...«модан» — мається на увазі *англ.* «modern girl» — «модна дівчиця».

Так на той час називали європеїзованих японських дівчат.

С. 411. *Цілінь і финхуан* — міфологічні тварини, що зустрічаються в стародавній китайській поезії.

С. 413. С. ...*царя з грецької міфології, взутого в одну сандалію.* — Йдеться про Лікурга, міфологічного царя едонян у Фракії, що його Зевс покарав безумством.

С. 415. ...*душі, перетворені на дерева в Дантовому пеклі.* — Мається на увазі «Божественна комедія» Данте (кн. 1, Пекло, пісня 13).

С. 417. «*Гірська келія*» — так називався замський будинок видатно- го японського письменника Нацуме Сосекі (1867—1916).

С. 418. «*Марудзен*» — найбільша книгарня в Токіо, що існує й понині. *Хань Фейцзи* (280—233 до н. е.) — давньокитайський філософ.

С. 419. ...*оповідання про мистецтво здирати шкіру з дракона...* — Мається на увазі нікому не потрібне, пустопорожнє мистецтво.

С. 420. *Суйко* (593—628) — напівміфічна японська імператриця кін- ця VI — початку VII ст.

...*згадав мідну статую перед палацом.* — Мова йде про статую Ма- сасіге Кісунокі, відзначеного за вірне служіння імператору.

С. 421. «*Шлях у темну ніч*» — роман відомого японського письмен- ника Сіганаоя (1883—1971), в якому розповідається про розчарування й песимізм японської молоді.

С. 423. *Сю Сюнсуй* — японське звучання імені китайського вченого XVI ст. Чжу Шуньшуня, що переїхав до Японії.

С. 428. *Я відразу ж згадав стародавнього грека...* — Йдеться про грецький міф про Дедала та Ікара.

...*мимоволі згадав Ореста, якого переслідували духи помсти.* — Орест, за грецькою міфологією, вбивця своєї матері Клітемнестри та її другого чоловіка. Духи помсти — еринії — переслідували його за це.

С. 430. ...*населив світ мого оповідання надприродними тваринами.* — Маються на увазі каппи — водяники з новели «У країні водяників».

«*Входжу до чертога радісних птиць*». — *Радісні птиці* — метафорич- на назва сорок.

С. 432. *Бато-Кандзеон* — один з образів буддійської богині мило- сердя Каннон. У цьому образі вона виступає богинею гніву.

СЛОВА ПІГМЕЯ

С. 436. *Блез Паскаль* (1623—1662) — французький учений, філософ, письменник.

С. 444. *Вільям Джеймс* (1842—1910) — американський філософ-ідеаліст і психолог, один із засновників прагматизму.

С. 448. *Боваризм* — поняття, що виникло у Франції після появи роману Флобера «Мадам Боварі» для позначення філософії цього образу.

С. 452. *Жаба, що стрибнула в зарослий ставок...* — Переказ тривірша Басю: «Старий став. Жаба стрибнула у воду. Сплеск серед тиші».

С. 455. *Каїбара Еккен* (1630—1714) — відомий японський учений-конфуціанець.

С. 456. *Луї Огюст Бланкі* (1805—1881) — французький революціонер, утопіст-комуніст.

С. 462. *Джордж Мур* (1852—1933) — англійський письменник, есеїст.

СЛОВНИЧОК ЯПОНСЬКИХ СЛІВ,
ЯКІ ТРАПЛЯЮТЬСЯ В ТЕКСТІ

Акоме — старовинний японський одяг.

Асида — дерев'яне взуття на високих підставках.

Бакуфу — спершу — військова ставка командувача військами сьогуна. Пізніше, з 1192 р., коли сьогунат узурпував владу в країні, бакуфу перетворилося на уряд, очолюваний сьогуном, хоча формально влада належала імператору.

Біва — японський чотириструнний музичний інструмент.

Бодхисатва (бодисатва) — за буддійськими уявленнями, наставник, який веде людей до внутрішнього вдосконалення. Досягнення стану бодхисатви — одна зі сходинок до просвітлення.

Бу — міра довжини, дорівнює 3 мм.

Бу — старовинна монета, що становить чверть *ryo*, золоті монети високого достоїнства.

Буддизм — релігійно-філософське вчення, що виникло в Стародавній Індії в VI — V ст. до н. е.

Бусидо — середньовічний кодекс поведінки самурая, що вимагає вірності феодалові, визнання військової служби єдиною справою, гідною самурая, характері в разі безчестя.

Варадзі — солом'яні сандалії, або полуботки.

Варуго — невелика перегородчаста коробка для їжі.

Го — поширена в Японії та інших країнах Сходу гра фішками на багатоклітковій дошці.

Го — міра місткості.

Гета — японське національне взуття у вигляді дощечок на високих поперечних підставках.

Даймьо — князі у феодалній Японії в XIV—XIX ст., у руках яких до перевороту 1868 р. (т. зв. революція Мейдзі) була зосереджена державна влада.

Дайнагон — одна з найвищих урядових посад.

Даосизм — одна з головних систем китайської класичної філософії (Лао-цзи, VI ст. до н. е.; Чуангзе, IV—III ст. до н. е.); проголошував

духовно-матеріальну єдність світу, званого дао, що виявляється в гармонії всіх явищ.

Дзабутон — плоска подушка для сидіння на підлозі.

Дзімму (Дзімму-Тенно) — міфічний правитель Японії, син Бога, сходження якого на престол 660 р. до н. е. вважається роком заснування японської держави.

Дзори — сандалії із соломи або бамбука.

Дзен-буддизм — одна з буддійських сект. Виник у Китаї в VI ст. Поширився в Японії, а пізніше і в інших країнах світу. Головне в цьому вченні — миттєве просвітління, досягнення істини природним шляхом, а не теоретизуванням.

Дзьо — міра житлової площі, дорівнює 1,5 м².

Дзьо — міра довжини, дорівнює 3,03 м; або 3,78 м для вимірювання тканини.

Дзудо — вид японської національної боротьби.

Доно — пан, добродій (після прізвища, чину, військового звання).

Ебосі — старовинний чоловічий головний убір знатних японців.

Ікан — старовинний придворний одяг.

Імайо — одна з форм японського вірша, складається з двох строф.

Кадзамі — легке кімоно у вигляді накидки.

Какемоно — картина або каліграфічний напис, виконані на смузі шовку або паперу. Вішається вертикально.

Каме (кан) — міра ваги, дорівнює 3,75 кг.

Кан — старовинна японська грошова одиниця.

Кана — спільна назва для двох видів японської поскладової абетки: *катакана* та *хірагана*.

Карігіну — коротке кімоно.

Катакана — один із видів японської поскладової абетки. Інший її вид — *хірагана*.

Кен — міра довжини, дорівнює 1,8 м.

Кімоно — японський національний одяг у вигляді халата.

Коку — міра місткості, дорівнює 180 л. 1 коку рису — близько 150 кг.

Конфуціанство — давньокитайська філософська школа, заснована Конфуцієм. Одна з головних філософсько-релігійних течій поряд із буддизмом і даосизмом.

Косоде — шовкове кімоно, підбите ватою.

Котацу — прямокутна жаровня, вмурована в заглиблення в підлозі й накривана ковдрою.

Кото — національний японський тринадцятиструнний інструмент.

Кун — суфікс, який приєднується до імені при фамільярному звертанні.

Магатама — старовинна прикраса з коштовного каміння, що, за існуючим повір'ям, має магічну силу.

Муме — міра ваги, дорівнює 3,75 г.

Момохікі — короткі вузькі штани.

Мон — дрібна старовинна монета.

Му — міра площі, дорівнює 0,06 га.

Мукабакі — короткі шкіряні або хутряні штани.

Наосі — старовинний придворний одяг.

Ніоо — страж брами в буддійському храмі.

Норен — запона, часто бамбукова, що завішує вхід.

Обі — широкий пояс у вигляді довгого шматка матерії, який декілька разів обмотують навколо талії, на жіночому кімоно ззаду викладають бантом.

Ренга — назва середньовічного поетичного жанру «нанизаних строф», що являє собою експромтний діалог двох поетів, один із яких складає тривірш, другий — двовірш.

Ренку — поетичний жанр, що зветься ренга-ланцюжок у 36 строф. У створенні вірша, як правило, брало участь кілька поетів, кожен із яких підписував свою строфу останнім складом свого імені.

Рі — міра довжини, дорівнює 3,9 км.

Рьо — японська золота монета високого достоїнства.

Саке — японська рисова горілка, як правило, п'ють підігрітою.

Сакура — вид вишні. Росте і культивується як декоративна рослина. Квітки рожеві, листя навесні пурпурове, влітку — зелене або жовтогаряче, восени — фіолетове або коричневе. Плоди неїстівні. Сакура — символ Японії.

Сасімі — тонко нарізані шматочки риби або молоді яловичини. Подаються з соєвим соусом і спеціями.

Сасінукі — вид коротких штанів.

Сен — одна сота єни.

Сенсей — дослівно «раніше народжений». Шанобливе звертання до професора, вчителя, лікаря та ін.

Синтоїзм — традиційна національна релігія японців. Склався в ранньофеодальну добу (VI—VII ст.) на ґрунті родоплемінних анімістичних культів та шаманства. Цей процес збігся з укоріненням у Японії буддизму, і після періоду протиборства духовництво обох релігій виробило модус співіснування, згідно з яким боги синтоїзму визнаються аватарами різних персонажів буддизму. Нині більше половини населення Японії формально сповідує обидві релігії, відправляючи обряди життєвого циклу: благословення немовлят, шлюб — у синтоїстських храмах, а похоронно-поминальні обряди — у буддійських.

Сокутай — старовинний придворний одяг.

Сугеґаса — плетений із осоки бриль у вигляді парасоля або гриба.

Суйкан — коротке кімоно, річ офіційного одягу.

Сумо — один із видів японської боротьби.

Сун — міра довжини, дорівнює 3,3 см.

Сусі — довгасті рисові коlobки з рибою, креветками, овочами.

Сьо — міра місткості, дорівнює 1,8 л.

Сьогун — спершу це був титул головнокомандувача військ. Пізніше — військовий правитель Японії, що узурпував владу в імператора. Правління сьогунна називалося сьогунат.

Сьодзі — розсувна стіна японського будинку у вигляді дерев'яної ґратчастої рами, обтягнутої цупким проолієним папером.

Сяку — міра довжини, дорівнює 30,3 см.

Сямісен — національний японський триструнний шипковий інструмент.

Табі — японські шкарпетки із цупкої білої матерії, в яких великий палець відділено, щоби можна було носити *гета*, утримувані на носі ремінцем, який проходить між великим і середнім пальцем.

Тан — міра площі, дорівнює 0,099 га.

Танка — японський п'ятивірш розміром 5+7+5+7+7 складів. Одна з найпоширеніших форм класичної поезії. Танка виникла в японській поезії в VIII ст., досягла розквіту в IX—X ст., ставши класичною строфічною формою.

Татамі — товсті мати з рисової соломи, якими застилається підлога в японському житлі.

То — міра місткості, дорівнює 18 л.

Токонома — стінна ніша, в якій висить вертикальний сувій картини або каліграфії, лежить меч, стоять квіти.

Тьо — міра площі, дорівнює 0,99 га.

Тьо — міра довжини, дорівнює 109 м.

Тян — зменшувальне від *сан*, суфікс, що додається до імені при звертанні до дитини.

Укійое — жанр гравюри на дереві в епоху Токугава, дослівно — «картини тлінного світу», зазвичай зображували життя городян.

Фундосі — чоловіча пов'язка на стегнах.

Фуру — сидяча ванна та приміщення, в якому її приймають; лазня.

Фуросікі — велика хустка для перенесення дрібних речей.

Фусума — розсувна перегородка в японському будинку, що являє собою ґратчасту раму, обтягнуту папером.

Футон — ватяна перина, що слугує матрацом і ковдрою.

Хайку (*гоку*, *хоку*) — японський тривірш розміром 5+7+5 складів. Поширена в Японії форма поезії.

Хакама — частина японського святкового костюма, у чоловіків у вигляді широких штанів, у жінок у вигляді спідниці.

Хантен — робоча куртка вільного крою.

Хаорі — коротке кімоно для вулиці, річ святкового костюма.

Хасі — палички для вживання їжі.

Хібаті — кругла вугільна жаровня з кераміки або металу для обігрівання приміщення.

Хіме — дівчина, дівчинка. Приєднується до імені.

Хірагана — один із видів японської поскладової абетки. Інший її вид — *катагана*.

Хіфу — коротке жіноче кімоно.

Юката — легке домашнє кімоно.

ЗМІСТ

Шлях крізь чагарі до воріт храму — творчі пошуки Рюноске
Акутагави. *Передмова Б. Яценка* 3

НОВЕЛИ. ЕСЕЇ

Брама Расьомон	19
Ніс	25
Пекло самоти	31
Батько	35
Бесіда з богом мандрів	38
Вірність	42
Бататова каша	57
Мавпа	73
Носова хусточка	78
Mensura Zoili	86
Щастя	90
Момотаро	98
Оїсі Кураноске в один із своїх днів	103
Одержимий творчістю	113
Розповідь Йоноске	138
Розповідь про те, як відпала голова	146
Павутинка	154
Муки пекла	157
Учитель Морі	183
Освічений чоловік	195
Мандарини	212
Свято хризантем	215
Як вірив Бісей	220
Дещо про випалені поля	222
Ду Цзи-чунь	232
Осінь	243
Мадонна в чорному	255
Розповідь про одну помсту	260
Жінка	271
Підкидьок	273
Вальдшнеп	279

Дивна історія	287
Тінь	291
«Осінні гори»	303
Посмішка богів	312
У хашах	320
Генерал	328
Вагонетка	341
Повість про відплату за добро	346
Панночка Рокуномія	359
Чистота О-Томі	367
Сніжок	375
Холод	383
Обривок листа	387
Кінські ноги	391
Поминальник	403
Зубчасті колеса	408
Слова пігмея. <i>Ecei</i>	435
ПРИМІТКИ	489
Словничок японських слів, які трапляються в тексті	503

Літературно-художнє видання

Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури»

АКУТАГАВА Рюноске

БРАМА РАСЬОМОН

Новели. Есеї

Переклад українською

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*

Художній редактор *О. А. Гугалова*

Комп'ютерна верстка: *О. В. Підлісна*

Коректор *А. М. Гопаченко*

Підписано до друку 06.02.17. Формат 84×108 ¹/₃₂.

Умов. друк. арк. 26,88. Облік.-вид. арк. 29,07.

Тираж 1500 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3194 від 22.05.2008

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: market@folio.com.ua

Інтернет-магазин:

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів

у ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3194 від 22.05.2008